

**F E R M A
R O M A N Ă
D I N
D O B R O G E A**
VICTOR HENRICH
BAUMANN

**FERMA ROMANĂ
DIN
DOBROGEA**

TULCEA, 1983

MACHETA ARTISTICĂ: GH. MATEI

FOTOGRAFII ALB-NEGRU: M. MATARANGĂ

VICTOR HENRICH BAUMANN

FERMA ROMANĂ
din
DOBROGEA

Alfons

MUZEUL „DELTEI DUNĂRII“ TULCEA

SUMAR

PREFAȚĂ Gavrilă Simion	5
CUVÎNT ÎNAINTE.....	9
ABREVIERI	10
I. LOCUL VILLA-EI RUSTICA ÎN SISTEMUL SOCIAL-ECONOMIC ROMAN	13
A. Tipologia fermelor romane de tip „villa rustica”.....	14
B. Organizarea economică a fermelor	27
II. SITUAȚIA GENERALĂ A DOBROGEI ÎN SECOLELE I–IV e.n.	35
A. Situația politică	35
B. Organizarea administrativ-teritorială a Dobrogei romane	38
III. VILLA ROMANĂ ÎN DOBROGEA	47
A. Cadrul geografic și natural	47
B. Introducere în studiul problemei	49
C. Proprietari funciari și proprietăți rurale în Dobrogea romană. Atestări epigrafice	50
D. Mărturii arheologice	65
E. Un <i>pagus</i> la Niculițel, în teritoriul cetății Noviodunum	71
F. Un depozit de unelte agricole romane, lângă Callatis	75
G. Noi cercetări de teren	76
H. Investigații aeriene în nordul Dobrogei	85
I. Sondaje arheologice. Complexe meșteșugărești pe valea Teliței	87
J. <i>Villa rustica</i> cu economie mixtă de pe valea Capaclia	93
K. O fermă rurală cu caracter păstoresc la Niculițel	97
L. O <i>villa rustica</i> pe valea Taiței, în apropierea cetății Troesmis	107
M. Ferme rurale în epoca romanității târzii	123
IV. OBSERVAȚII FINALE	147
ANEXA NR. 1 Informații epigrafice cu privire la villae-le romane din Dobrogea	154
ANEXA NR. 2 Tipuri ceramice reprezentative din villa de pe valea Capaclia	158
ANEXA NR. 3 Descoperiri diverse în villa de pe valea Capaclia	165
ANEXA NR. 4 Catalogul descoperirilor monetare din villa rustica de la Niculițel	166
ANEXA NR. 5 Repertoriul principalelor descoperiri din villa rustica de la Niculițel	169
ANEXA NR. 6 Catalogul pieselor ștampilate din villa de la Horia	175
ANEXA NR. 7 Repertoriul principalelor descoperiri de la Horia (villa rustica)	178
ANEXA NR. 8 Repertoriul mormintelor din zona necropolei de la Horia	185
ANEXA NR. 9 Considerații asupra materialelor arheologice descoperite în villa romană târzie de la Telița	191
ANEXA NR. 10 Catalogul descoperirilor monetare din villa rustica de la Telița (sec. IV e. n.)	196
LA FERME ROMAINE EN DOBROUDJA (Résumé)	204
DAS RÖMISCHE LANDGUT IN DER DOBRUDSCHA (Kurzfassung)	219
PLANȘE	233

PREFAȚĂ

Județul Tulcea, ca de altfel întregul teritoriul dobrogean, ocupă primele locuri între provinciile țării care se bucură de existența a numeroase vestigii arheologice.

Aici s-a descoperit una din vechile culturi ale epocii de piatră (Hamangia), pe cel mai estic promontoriu din horstul dobrogean se află primul oraș al țării (Orgame — Argamum), amintit în izvoarele scrise ale antichității (Hecateu din Milet), iar pe malurile Dunării s-a fortificat, păstrându-și încă și astăzi aproape întreaga monumentalitate, una din marile cetăți geto-dace (25 ha la Beștepe) și tot în aceste locuri, într-una din numeroasele movile ce dau un specific aparte peisajului local, a fost descoperit (la Agighiol) marele tezaur princiar geto-dac. Prin vadul de la Noviodunum trecea marele drum care lega Bizanțul de centrele nord-pontice și nord-europene și tot pe unul din marile promontorii de lângă Dunăre, pe ruinele Troesmis-ului geto-dac a înflorit marele municipiu roman.

Pe limes-ul dunărean, ca și pe drumurile romane din interiorul provinciei se conturează încă prin forma ondulatorie a pământului depus planul arhitectural al numeroaselor castre menite să asigure paza și liniștea Imperiului. În vârful unuia dintre cele mai dominante dealuri de pe malurile lacului Razim (la Enisala), te primește încă prin monumentală-i poartă una din cetățile târzii (sec. XIII) ale Bizanțului, iar elementele artei arhitecturale create de civilizația marelui centru și capitală a Imperiului Roman de Răsărit se păstrează în monumentul de la Niculițel, aflat încă în funcțiune (biserica « Sf. Atanasie » — sec. XIII).

Pentru valoarea monumentelor sale, unele intrate de mult în tezaurul culturii universale, Dobrogea a fost provincia care a trezit interesul celor mai mulți și a celor mai renumiți savanți și cercetători

în domeniul arheologiei, celor mai renumiți epigrafiști, numismați și etnografi.

★

Antrenat în marea pasiune a descoperirilor și descifrării izvoarelor arheologice, V. H. Baumann și-a ales unul din sectoarele care n-avea să-i scoată la lumina zilei nici senzaționalul și nici măreția unor monumente vestite și încărcate de istorie. Autorul prezentei lucrări și-a propus să cerceteze și să dezbată una dintre cele mai importante componente ale civilizației romane, mult elogiata și cîntata activitate agrară și pastorală.

De la bun început cercetările întreprinse au fost orientate asupra unor situri care nu acopereau sub colbul vremii castre și monumente impunătoare așa cum nici săpăturile arheologice nu scoteau la lumina zilei altare și ziduri ale vreunor palate monumentale, nici opere de artă sculpturale și nici izvoare epigrafice care să reformeze teorii ori să confirme ipoteze. Investigațiile sale au fost orientate asupra unor vestigii modeste, departe de castrele militare și în afara centrelor urbane. Acestea erau urmele unor situri care se anunțau de la bun început ca fiind lipsite de măreție, menite însă a elucida o serie de probleme mai puțin cunoscute, cu referiri la complexitatea vieții rurale, la noile relații agrare pe care provincia istro-pontică le-a cunoscut după instaurarea puterii romane, așa cum de altfel ele s-au format în toate provinciile Imperiului.

Ca atare, lucrarea pe care V. H. Baumann o prezintă în paginile de față se adresează tuturor specialiștilor în probleme de istorie și nespecialiștilor, doritori însă, să cunoască parte din problemele fundamentale și detalii ale vieții economice și sociale din lumea romană, cu referiri directe la provincia istro-pontică. Prin orientarea pe care a dat-o cercetării sale în vederea cunoașterii acelor sisteme economice de origine italică, a formelor de organizare și a dimensiunilor proprietății de tip « villa rustica »,

V. H. Baumann aduce o contribuție demnă de remarcat la istoriografia epocii daco-romane, nu numai prin noile izvoare descoperite și prelucrate, ci mai ales prin originalitatea rezultatelor obținute. Observațiile de șantier cu stratigrafia obținută prin săpături sistematice și utilizarea unor metode noi în cercetarea arheologică (aerofotogrammetria), materialul informativ descoperit cu toate detaliile de situație i-au permis autorului să realizeze o clasificare și o sistematizare a acestui tip de gospodărie rurală ce dădea nota dominantă în economia provinciei istro-pontice după venirea romanilor. Sub aspect cronologic, apariția gospodăriei de tip « villa rustica » pe pământul dinspre gurile Dunării este plasată de autor în epoca Flavilor și este corelată cu prezența unităților militare cantonate pe limes-ul dunărean din ale căror rînduri au provenit cei mai mulți veterani împrăștiți. În aceeași măsură, dezvoltarea și răspîndirea ei în teritoriu a fost asigurată de politica demografică (colonizarea) promovată de Imperiu în această provincie de graniță ca și de siguranța unei vieți fără perturbații distrugătoare din interior și din afară. Destrămarea acestor ferme izolate, de mărime mică și mijlocie, a apărut ca un fenomen legic al dezvoltării societății sclavagiste și este apreciat de autor a se fi produs către sfîrșitul sec. al IV-lea e.n. În perioada de apogeu a Dominatului cînd se produce fenomenul concentrării proprietăților funciare prin crearea de latifundii, forma de gospodărie rurală de tip « villa rustica » este abandonată ca fiind nerentabilă, incapabilă în izolarea ei de a se apăra în acel moment de violențele impactului devenite un fenomen continuu mai cu seamă aici, pe teritoriul unei provincii de graniță.

Aceleași cercetări și aceleași incontestabile izvoare arheologice au permis autorului să facă nu numai o analiză asupra *villae*-lor dobrogene ci și o reușită corelare cu informațiile literare antice pe care scriitorii romani: Cato, Varro, Columella, Pliniu, Vitruvius și alții ni le-au lăsat

în operele lor, referitoare la relațiile agrare din Peninsula Italică. Grație acelorși descoperiri autorul a putut sesiza în studiile sale aspectul comun al *villae*-lor de pe teritoriul Italiei și din celelalte provincii europene ale Imperiului. Fără a diminua rolul și influența *villae*-lor italiice în organizarea celor din provincii, autorul lucrării insistă asupra particularităților acestora din urmă care s-au adaptat la condițiile locale impuse de cadrul fizico-geografic, de climă, de structura etnică precum și de gradul de romanizare la care ajunseseră.

Materialul arheologic descoperit în fermele cercetate îl găsim în paginile lucrării clasificat și ilustrat pe tipuri ceramice reprezentative și pe categorii de materiale: sticlă, metal, marmură, alcătuind împreună cu piesele șampilate și descoperirile monetare izvorul de referință de prim ordin. Accastă bogăție de material informativ sistematizat și catalogat cu cea mai severă rigurozitate științifică, susține formulările conclusive asupra organizării și rolului pe care l-a jucat gospodăria de tip « villa rustica » în procesul de romanizare a provinciei dintre Dunăre și Mare. Se poate afirma că lucrarea cercetătorului V. H. Baumann este un studiu monografic de maximă densitate care pune la îndemîna specialistului și a cititorului doritor de o astfel de informare, o culegere completă de date și izvoare asupra fermelor romane. Este prima lucrare de sinteză în istoriografia românească care tratează o astfel de temă, răspunzînd unor întrebări și trebuințe majore. Este un studiu de referință care aduce un aport cuvenit la înțelegerea fenomenelor ce au imprimat pe teritoriul patriei noastre o nouă civilizație, viguroasă, menită să ducă la o îngemănare cu străvechea civilizație autohtonă întru afirmarea deplină a romanității și la victoria generală a marelui proces de romanizare — temelie a formării poporului și limbii române.

Dr. GAVRILĂ SIMION

Directorul muzeului « Deltei Dunării » Tulcea

CUVÎNT ÎNAINTE

Investigarea cu ajutorul metodelor și mijloacelor oferite de arheologie a mediului rural, tradițional și conservatorist din Dobrogea secolelor I—IV e.n., evidențiază de fiecare dată rolul aparte jucat de ferma romană de tip „*villa rustica*” cu o economie destinată prin excelență pieții, în atragerea populației autohtone în circuitul de valori materiale și spirituale al societății romane. Pornind de la premiza că romanizarea, ca proces istoric, a fost condiționată de natura și intensitatea raporturilor stabilite, pe de o parte între coloniștii romani și vechii locuitori ai acestui ținut care au continuat să viețuiască în așezările lor rurale, pe de altă parte, între aceștia din urmă și autoritățile romane, lucrarea „*Ferma romană din Dobrogea*” abordează un tip de proprietate agrară specific sistemului economic roman la începutul mileniului I al erei noastre. Reprezentînd doar un început dintr-o cercetare mai amplă asupra fermelor romane, insuficient cunoscute încă pe teritoriul dintre Dunăre și Mare, lucrarea de față își propune să contribuie la înțelegerea complexității fenomenelor social-economice petrecute la Dunărea de Jos în primele patru secole de stăpînire romană.

Pentru a oferi un cadru cît mai convingător, a fost valorificat întreg fondul de informații referitoare la *villa romană* din Dobrogea: izvoare epigrafice, cercetări de suprafață, investigații aeriene și prospecții geologice, descoperiri fortuite, sondaje și săpături arheologice sistematice. În acest sens, lucrarea fixează în mod corect stadiul cercetărilor arheologice în problema abordată, oferind, în afara aportului său științific, un conținut metodologic prețios, prin aceea că pune la dispoziția cercetătorilor procedee de localizare și cartare a unor viitoare obiective arheologice și de selectare și interpretare științifică a diverselor descoperiri și informații.

Lucrarea este structurată pe patru capitole. Primele două capitole alcătuiesc partea introductivă necesară înțelegerii problemelor dezvoltate în capitolul al III-lea. Ultimul capitol, intitulat „Observații finale”, conține concluziile desprinse în actualul stadiu al cercetării științifice. Dese-nele, fotografiile și cele 10 anexe care însoțesc lucrarea au menirea de a completa tabloul vieții economice și culturale al romanității de la Dunărea de Jos, evidențiind caracterul activ pe care l-a avut populația autohtonă getodacă în procesul propriei sale romanizări.

Lucrarea „*Ferma romană din Dobrogea*” reprezintă rodul unui deceniu de cercetări arheologice (1971—1981) întreprinse prin grija Muzeului Deltei Dunării Tulcea, a directorului acestei instituții, dr. G. Simion, căruia îi sînt recunoscători și pentru această apariție editorială. Cartea este totodată un omagiu adus memoriei eminentului profesor universitar dr. doc. Gheorghe Stefan care m-a călăuzit în această dificilă întreprindere, pînă în cele din urmă clipe ale vieții sale.

V.H.B.

ABREVIERI

- AA — *Archäologischer Anzeiger*, Berlin
AARMSI — *Analele Academiei Române Memoriile Secției Istorice*
AArh — *Arta și Arheologia*, Iași
ACMI — *Anuarul Comițiunii monumentelor istorice*
Acta Philip — *Acta Antiquae Philippopolitane, Studia Archeologica, Serdicae*, 1963
Actes (I) — *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1969
Actes (IX) — *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6–13 septembrie 1972, București — Köln — Viena, 1974
AEM — *Archäologisch — Epigraphische Mitteilungen aus Österreich*
O. Almgren, *Fibelformen* — Almgren O., *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923
AMN — *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca
An. Dobr. — *Analele Dobrogei*
Archeologija — *Archeologija. Bălgarska Akademija na Naukita, Arheologiceski Institut i Muzei*, Sofia
Arh.Mold. — *Arheologia Moldovei*, Iași
Armata. Aricescu — Aricescu, A., *Armata în Dobrogea romană*, Ed. Militară, București, 1977
ASS — *Acta Sanctorum*
AUB — *Analele Universității București (istorie)*
Banatica — *Studii și cercetări arheologice. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin*
BAR — *British Archaeological Report*, London
V. Barbu, SGFA — Barbu, V., *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968
BCH — *Bulletin de Correspondence Hellénique*
B(C)MI — *Buletinul (Comisiunii) monumentelor istorice*
G. Bordenache, *Sculture'* — Bordenache G., *Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichita di Bucarest*, I, Ed. Acad. București, 1969
R. Bordenache, *Arhitectura* — Bordenache, R., *Documentar analitic. Studiul ordinelor clasice. Arhitectura Romei antice*, București, 1961
BSNR — *Buletinul Societății numismatice române*
Buciumi — *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972
Bucovală — Bucovală, M., *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968
Cagnat-Chapot, *Manuel* — Cagnat R. et Chapot V., *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, 1917
Capidava — Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P., *Capidava. Monografie arheologică I*, Ed. Acad. București, 1958
CI — *Cercetări istorice. Muzeul de istorie a Moldovei*, Iași
CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum Contribuții* — Pippidi, D. M., *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, Ed. Științifică, București, 1967
B. Crova, *Edilizia* — Crova B., *Edilizia e tecnica rurale di Roma antica*, Milano, 1942
DA — Daramberg, Ch., Saglio, M. Edmund, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*
Dacia — *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, Bucarest
DID¹⁽²⁾ — *Din istoria Dobrogei, I (II)*, Ed. Acad. București, 1965 (1968)
Dolg. — *Dolgozatok — Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem-és Regisegtárabol*, Koloszvár (Cluj)
J. Gagé, *Les classes* — Gagé, J., *Les classes sociales dans l'Empire romain*, Paris, 1964
Gallia — *Fouilles et monuments archéologiques en France. Métropolitaine*. Centre National de la Recherche Scientifique

- Getica* — Pârvan, V., *Getica, O proto-istorie a Daciei*, București, 1926
- G.S.U.F.F. — *Godisnic na Sofipskije Universitet*; *Annuaire de l'Université de Sophia (Fil. Filozof.)*, Sofia
- HAD — Vulpe, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Ed. Acad., București, 1938
- Hayes — Hayes, J. W., *Late roman Pottery*, London, 1972
- Histria* (I, II) — *Histria, Monografie arheologică*, Ed. Acad., București, 1954 (I); 1966 (II)
- Histria IV* (VII) — Pârvan, V., *Histria, IV în AARMSI*, s. II t. XXXVIII, Buc., 1916 (s. III, Buc. 1923, t. II), *Enciclopedia classica — Enciclopedia classica, s. I. Storia e antichità, vol. II, Storia di Roma* (Mario Attilio Levi), Torino, 1963
- Enciclopedia italiana — Enciclopedia dell'arte antica, classica et orientale*, *Enciclopedia italiana*, Roma, 1966
- Fasti* (archaeologice) — *Fasti archaeologice, Annual Bull. of Classical Archaeology*
- Fontes*² — *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, Ed. Acad., București, 1970
- G. Forni, *Reclutamento* — Forni, G., *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953
- FRBA — *Festschrift fur Reinhold Bosch*, Aarau
- A. Frova, *L'arte di Roma* — Frova, A., *L'arte di Roma e del mondo romano*, Torino, 1961
- IAD — *Izvestia na Bălgarskoto Arheologicesko Druzestvo*, Sofia
- IAI — *Izvestia na Bălgarskija Arheologiceski Institut*, Sofia
- C. Iconomu (*Opaițe*) — Iconomu, C., *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967
- IMT — *Izvestia na okrijnia muzei v Tîrnovo*, Varna
- C. Isings — Isings, C., *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen-Djakarta, 1957
- Ist.Rom. (I) — *Istoria României*, vol. I, București, 1960
- ISM — *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. V, Buc. 1980
- D. Ivány, *Lampen* — Ivány, Dora, *Die Pannonischen Lampen*, Budapesta, 1935
- Izvestija-Varna — Izvestija na Arheologiceskovo Druzestvo Varna*
- JSG — *Jahrbuch für Solothurnische Geschichte*
- JRS — *The Journal of Roman Studies*, London
- Knipowich — Knipowich, T. N., *Krasnolakovaia keramica pervih vekov n.e. iz vazkopok Bosporskoj ekspeditii 1935 — 1940 gg*, MIA, 25/1952
- J. Marquardt, *Organisation*¹ — Marquardt, J., *Organisation de l'Empire romain*, vol. I, Paris, 1889
- MCA — *Materiale și cercetări arheologice*
- MDDTL — *Muzeul Deltei Dunării Tulcea*
- MIA — *Materiali i issledovania po arheolognii SSSR*, Akademia nauk SSSR, Moskova, Leningrad.
- Morin-Jean — *La verrerie en Gaule sous l'Empire romain*, Paris, 1913
- Not. degli scavi — Notizie degli scavi di antichità*
- Oswald — Pryce — Oswald, F., and Pryce, D., *Terra Sigillata*, London, 1966
- Pârvan, *Descoperiri* — Pârvan, V., *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, AARMSI, s. II. t. XXXV, Buc. 1913
- V. Pârvan, *Începuturile* — Pârvan V., *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, București, 1923
- V. Pârvan, *Ulmetum* (I, II, III) — Pârvan, V., *Cetatea Ulmetum*, AARMSI, s. II, 1912—1915 (t. XXXIV, XXXVI XXXVII)
- Peuce* (II, IV, VI, VIII) — *Peuce*, Studii și comunicări de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul Deltei Dunării Tulcea
- Pontica* (I—XII) — *Pontica (Pontice)*. Studii și materiale de istorie, arheologie, Muzeul de arheologie Constanța.
- Popilian, (*CRO*) — Popilian, Gh.,

- Ceramica romană din Oltenia, Craiova*, 1976
- D. Protase, *Problema continuității* — Protase, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Ed. Acad. București, 1966
- A. Rădulescu — Rădulescu, A. *Contribuții la cunoașterea ceramicii de uz comun din Dobrogea, Pontica VIII*, Constanța 1975
- RE — Pauly, A., Wissowa, G., Kroll, W., *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
- RIAF — *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*
- Robinson (*Pottery*) — Robinson, H. S., *Pottery of the Roman Period, Chronology. The Athenian Agora*, V. Princeton, 1959
- Sargetia* — *Acta Musei Devensis* (Anuarul muzeului din Deva, jud. Hunedoara)
- SCIV (A) — *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*
- SCSI — *Studii și cercetări științifice (istorie)*, Acad. RPR., Filiala Iași
- SE — *Supplementum epigraphicum*
- SESIR — Restovzev, M., *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Firenze, 1973
- SMA — Rostovtzeff, M., *Storia del mondo antico*, Firenze, 1965 (ed. italiană)
- St.Cl. — *Studii clasice*, București
- St. Com. — *Studii și comunicări*, Pitești
- Swoboda, *Paläste* — Swoboda, K., *Römische und romanische Paläste*. Wien, 1924
- Edit B. Thomas, *Villen* — Thomas, Edit B., *Römische Villen in Pannonien. Beiträge zur Pannonischen Siedlungsgeschichte*, Budapest, 1964
- TIR — *Tabula Imperii Romani*, L35, București, 1969
- Tocilescu, *Fouilles* — Tocilescu, Gr., *Fouilles et recherches archéologiques in Roumanie*, Bucarest, 1900
- Tocilescu, *Monumente* — Tocilescu Gr., *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de antichități, București*, 1902.
- Tomitana — Stoian, I., *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962
- D. Tudor, OR²⁽³⁾ — Tudor, D., *Oltenia Romană*, ed. II-a (aIII-a)
- VEDR — Suceveanu, Al., *Viața economică în Dobrogea romană — secolele I—III e.n.* Ed. Acad., București, 1977
- Vermaseren, *Corpus* — Vermaseren, M. J., *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae*, Haga
- White, AIR — White, K. D., *Agricultural Implements of the Roman World*, Cambridge, 1967
- White, RF — White, K. D., *Roman Farming*, London, 1970.
- YAJ — *Yorkshire Archaeological Journal*

★

Lista prescurtărilor tehnice

- Km, m, cm, mm = kilometrul, metrul, centimetrul, milimetrul
- D(d), d. max., dg., df. = diametrul, diametrul maxim, diametrul gurii, diametrul fundului (bazei)
- L = lungimea
- l = lățimea
- h = înălțimea
- g = grosimea; grame (în context)
- N, S, E, V = nord, sud, est, vest
- nr. = numărul
- inv. = inventarul
- p. r. = picioare romane (piciorul — „pes, pedis” — ca măsură de lungime la romani, între 0,29 și 0,30 m)
- V.(v.) = vezi
- Cf. (cf.) = atribuit(ă)cuiva, unui autor
- Supra = mai sus (cu sens de loc în text)
- Infra = mai jos (cu sens de loc în text)

I. LOCUL *VILLA-ET RUSTICA* ÎN SISTEMUL SOCIAL-ECONOMIC ROMAN

0.0. Fenomenul expansiunii politice reprezintă pentru Roma, în perioada Republicii și a Imperiului timpuriu, condiția de bază a existenței și înfloririi sale¹. Teritoriile cucerite sînt organizate temeinic, asigurîndu-li-se condițiile unei dezvoltări culturale orientate spre urbanism.

0.1. În Orient, unde civilizația elenistică crease forme superioare în toate domeniile de activitate, romanitatea s-a integrat, contribuind, prin noul cadru politic-administrativ, la un progres general al provinciilor, bazat pe perpetuarea tradițiilor elenistice.

0.2. Respectarea formelor de viață deja existente la venirea lor și tendința de a le încadra printre structurile romane, crează provinciilor occidentale și dunărene o coloratură specifică, în care romanizarea se impune ca un proces dialectic de negare a unui mod de viață patriarhal, prin preluarea și dezvoltarea elementelor sale esențiale, legate de activitățile economice cele mai productive, de culte, tradiții și obiceiuri.

0.3. Politica elastică a Romei în raporturile sale cu populațiile supuse a asigurat, în primele secole ale erei noastre, unitatea economică, politică și culturală unui imperiu ce se întindea din pustiurile Arabiei pînă la Oceanul Atlantic.

1.0. În acest vast imperiu, pămîntul — *ager publicus*, rămîne însă sursa principală a bogăției și prestigiului, și fără a întrezări în aceasta un paradox al societății sclavagiste romane a cărei celulă de bază este totuși orașul, statul roman acordă o importanță gradual diferită, dar deosebită, distribuirii suprafețelor agricole, organizării și rentabilizării proprietăților agrare.

1.1. Marea proprietate funciară continuă să fie tot timpul condiția rangului

senatorial la Roma², de aceea fenomenul concentrării proprietății agrare va caracteriza societatea romană, în pofida încercărilor statului de a reglementa această situație.

1.2. Aspecte diferite apar atunci cînd avem în vedere mica și mijlocia proprietate agrară, care trebuie studiate în funcție de statutul lor juridic și de locul pe care îl ocupă, ca celule de producție izolate sau pendinte de *vici*, *pagi* sau *civitates*. Astfel, dacă în cazul unor *civitates stipendiariae*, terenul avea, conform statutului orașelor respective, regimul unui *ager publicus stipendiariis datus adsignatus*, în cazul orașelor *foederate*, posesoare a calității de *agri privati ex jure peregrino*³, exista o posesiune reală asupra terenurilor proprii. În paralel, arendarea sau atribuirea unor pămînturi coloniștilor și veteranilor crease o pluralitate de tipuri de proprietate: *agri vectigales civitatis*, cînd orașul își arenda o parte din propriile ogoare; *agri vectigales populi Romani*, atunci cînd terenurile erau arendate de însăși autoritățile romane unor sate de peregrini sau *agri viritim adsignati*, cînd pămînturile erau acordate veteranilor și cetățenilor romani constituiți în *vici*, *pagi* sau ferme agricole de tip *villa rustica*.

1.3. Preocupat de apărarea frontierelor, de siguranța și prosperitatea provinciilor, statul roman acordă o atenție specială satelor și fermelor izolate, plantate de cele mai multe ori într-un mediu compact autohton, dar polarizate în jurul unui centru militar, urban sau cvasiurban, văzînd în acestea celule economice și culturale de influență și de atragere a elementului băștinaș în circuitul vieții romane. Fenomenul apare cu atît mai interesant, cu cît în provinciile de graniță, preponde-

rența proprietății de mărime mijlocie, asigurată de numărul mare al veteranilor romani, face din acești reprezentanți ai loialismului și fidelității față de regimul imperial principali factori de ordine și răspîndire a civilizației romane.

2.0. În aceste condiții, *villa rustica*, născută din necesități economice, de exploatare sistematică și uniformă a provinciilor romane și răspunzînd acestor cerințe prin forme specifice de proprietate aparținînd veteranilor, cetățenilor romani sau peregrinilor, joacă un rol de seamă în viața economică, socială și culturală a Imperiului.

2.1. Importanța deosebită a *villae*-lor în istoria provinciilor romane rezidă și din faptul că fac proba afluenței de populație romană și a intensității romanizării în diferite zone istoricește conturate⁴. În acest sens, *villa* romană reprezintă un document economic, social și demografic de prim ordin.

A. TIPOLOGIA FERMEI ROMANE DE TIP „VILLA RUSTICA”

2.2. Organizarea acestor ferme agricole ca celule izolate de producție nu aparține lumii romane, *villa rustica* neputînd fi atribuită unei populații, ci, mai degrabă unei situații specifice, derivate dintr-o locuire sedentară și o viață predominant agricolă, pe fondul unei societăți superior organizate și temeinic apărute⁵.

2.3. Gospodării izolate apar încă din *perioada homerică* în Grecia și se răspîndesc în Italia, mai întîi în teritoriile orașelor grecești, în secolele VI—V î.e.n., sub forma unor mici ferme (*fattoria*)⁶. Preluate de populațiile italice încă din secolele V—IV î.e.n.⁷ vor intra în terminologia latină cu sensul de case cîmpenești, situate izolat în mijlocul cîmpiei⁸. Termenul s-a perpetuat pînă în perioada tîrzie a Imperiului roman, și în acest sens, textele juridice romane aduc un plus de informații. În *Digesta*⁹, termenul de *villa* este acordat în exclu-

sivitate edificiilor rurale, *fundus* desemnînd terenul agricol cu toate construcțiile pe care le deține, pe cînd edificiile urbane sînt denumite *aedes*.

Așadar, termenul de *villa* desemnează în lumea romană o locuire izolată din mediul rural și nicidecum o construcție orășenească¹⁰. De aici și denumirea de *villa rustica*, frecvent întîlnită în tratatele de agricultură, la *Cato*¹¹, *Varro*¹² și *Columella*¹³, ca și în cel de arhitectură al lui *Vitruviu*¹⁴. Termenul a intrat în literatura de specialitate ca definind o construcție îngrădită, ridicată pe o proprietate agricolă, care reunește tot ceea ce este necesar proprietarului și personalului auxiliar, creșterii animalelor, cultivării, conservării și valorificării recoltelor¹⁵.

2.4. În sec. I e.n., marele agronom latin *Columella* concepea ferma model ca o unitate a clădirii proprietarului, definită ca *pars urbana*, și a anexelor gospodărești, numite de el *pars fructuaria*¹⁶. Inițial, aceste *villae rusticae* erau de o simplitate extremă și reflectau pe teritoriul Italiei economia de subzistență. Erau alcătuite din clădiri construite din piatră, cu o singură încăpere (*tablinum*) deschisă spre o curte cu pămînt bătătorit și îngrădită de un gard viu sau de ziduri, în mijlocul căreia se afla un bazin pentru colectarea apei. Urmele celor mai vechi ferme de lîngă Pompei, situate pe valea rîului Sarno, aparțin acestui tip simplu, evidențiind caracterul lor primitiv¹⁷.

De la sfîrșitul secolului II î.e.n., odată cu toate transformările petrecute în domeniul economiei și obiceiurilor romane, reflex al marilor cuceriri ale Romei, se petrec schimbări în structură și tipologia *villae*-lor romane. Gospodăria de subzistență este înlocuită treptat de ferma de producție bazată pe munca sclavilor, ceea ce reflectă necesitățile noii economii destinate pieții¹⁸. Odată cu creșterea bogăției, sporște și nevoia de confort. Rezultatul este, pe de o parte, o amplificare a

ansamblului inițial, pe de altă parte, o urbanizare a clădirii principale, în sensul transferării decorului și confortului unei locuințe urbane în mediul rural. Din sec. I e.n. *villa* romană devine tot mai luxoasă și încercările autorităților romane de a stăvili acest curent se dovedesc neputincioase. Aspectul fermelor se schimbă și sub influența obiceiurilor și gusturilor elenizate ale societății romane¹⁹.

Urbanizarea *villa-ei rustica* în perioada Principatului a însemnat adaptarea unei case orășenești mediului caracteristic unei exploatare agricole. Acest fenomen presupune preluarea unei concepții arhitecturale de proveniență mediteraneană, desăvârșită în pragul sec. I e.n., care grupa elementele străvechii case italice în jurul unui *atrium* și pe cele ale casei elenistice în jurul unui *peristylum*²⁰. Noul tip de fermă asociază elementele caracteristice *villa-ei rustica* cu cele ale casei orășenești — mai explicit, unește sectorul productiv (*pars fructuaria*) cu cartierul rezidențial (*pars urbana*), structură redată de Columella în ferma sa model și care evidențiază de cele mai multe ori prezența *de facto* a proprietarului²¹. Acestui tip de *villa*, specific mai ales proprietății mijlocii, i s-a dat convențional denumirea de *urbana-rustica*²². Născut pe pământul Italiei la sfârșitul Republicii, a căpătat în cursul Imperiului timpuriu o largă răspândire.

2.5. Din acest moment, ceea ce este caracteristic pentru *villa* romană se referă la forma și tipul de proprietate care o definesc ca întindere și aspect structural. Începând cu sec. I e.n., termenul de *villa rustica* nu mai poate defini complexitatea gospodăriilor apărute în cele mai diverse locuri și proprietăți rurale de pe întinsul Imperiului roman. *Villa* de lux, separată de restul clădirilor destinate exploatareii, folosită mai mult ca loc de agrement și de recreere, numită convențional *suburbana*, atunci când se află în vecinătatea orașe-

lor sau *pseudo-urbana*, atunci când se dezvoltă la țară²³, este specifică marii proprietăți funciare romane.

Villa-ei rustica, rămasă o simplă fermă țărănească²⁴, îi corespund gospodăriile izolate din mediul rural, compromis între simplitatea adeseori extremă a primelor *villae* italice și tendința spre imitație și confort caracteristică provinciilor romane.

În conformitate cu izvoarele antice, acestei clasificări tipologice îi corespunde o anumită mărime a proprietății²⁵:

- a) *villae rusticae* = ferme mici (10–80 jugera);
- b) *villae rusticae* = ferme mijlocii (80–500 jugera);
- c) *villae* de lux = ferme mari (peste 500 jugera).

Din punct de vedere al sistemului de administrație și al organizării interne întâlnim trei categorii:

- a) *villae* rezidențiale — aflate sub directă conducere și administrare a proprietarului, corespunzând proprietăților mici și în parte celor mijlocii;
- b) *villae* conduse prin intermediari (sclavi sau liberti) corespunzând proprietăților mijlocii și mai ales celor mari;
- c) *villae* arendate unor particulari (prin sistemul *locatio*), de cele mai multe ori liberti ai respectivilor mari proprietari.

Structural, *villae*-le romane se pot grupa în trei mari categorii:²⁶

- A. *Villa cu curte interioară*, derivată din tipul de casă orășenească cu *atrium*;
- B. *Villa alcătuită dintr-o singură clădire*, fără spații libere și cu încăperi situate pe marginile unui coridor;
- C. *Villa cu clădiri dispersate în interiorul unei incinte*.

2.6. Cu toată marea diversitate a *villae*-lor romane, condiționată de proprietate, mediu geografic, climă, de structura etnică și socială a populației ca și de gradul romanizării sale, pretutindeni se întâlnesc elemente sau

influențe italice, adaptate condițiilor specifice ținuturilor respective.

O caracteristică a arhitecturii *villae*-lor romane constă în adaptarea unor clădiri mai vechi noilor necesități ale producției destinate pieții. Extinderea fermelor prin crearea unor spații noi are în vedere construcția existentă și în acest sens soluțiile sînt diferite; în cazul clădirilor cu *atrium* închis se produce o multiplicare a curților (*Italia*)²⁷, pe cînd la cele cu coridor sînt adăugate spații noi la capetele deschise (*Britannia, Gallia, Germania, Pannonia*)²⁸.

2.7. La *villae-le rusticae* de mărime mijlocie și la cele de lux, numărul construcțiilor variază în funcție de mărimea, bogăția și funcționalitatea lor. În cazul *villae*-lor italice de acest gen se are în vedere acel „ansamblu armonios care juxtapune o casă italică în jurul unui *atrium* și o casă elenistică în jurul unui *peristyl*”²⁹. Binecunoscută în sudul Italiei datorită săpăturilor de la Pompei și Herculaneum, ca și în partea septentrională a peninsulei Apeninice în urma cercetărilor mai recente din Etruria³⁰ și Romagna³¹, *villa* italică a cunoscut o largă răspîndire în Gallia meridională³² și în zona Pirineilor³³ prezentînd în aparență o mare diversitate datorată repartizării încăperilor, dar păstrînd în esență aceleași trăsături conceptuale.

2.8. Coroborarea mărturiilor arheologice și tirilor transmise de Vitruviu³⁴ a permis reconstituirea elementelor componente edificiilor din mediul rural. În general, încăperile destinate proprietarului și familiei sale erau situate în jurul unui *atrium* cu plafon descoperit (*compluvium*) în centrul căruia se afla un bazin de colectare a apelor pluviale (*impluvium*). Această încăpere reprezentase inițial elementul esențial al casei italice; în perioada care ne interesează, funcționalitatea sa se rezumă la luminarea și aerisirea spațiului interior. O sală mare, deschisă spre

atrium servea ca sufragerie de vară (*tablinum*). Alte încăperi cu dimensiuni variate făceau legătura cu camerele situate în jurul peristilului. De obicei peristilul împrejmuita o grădină interioară. Uneori, era înlocuit de o colonadă orientată spre grădină³⁵. În jurul peristilului sau în spatele colonadei, în funcție de orientarea lor, erau situate camerele de iarnă și de vară (*cubicula*) și o mică sufragerie (*triclinium*) deschisă larg spre peristil. Bucătăria (*culina*), latrina, baia (*balneum*) și cuptorul pentru încălzit (*praefurnium*) erau situate în apropiere, respectînd indicația lui Vitruviu privitoare la dispunerea lor pe parcursul canalului de evacuare a apei murdare (*caenum cloacarum*)³⁶. Locuințele sclavilor, ale personalului auxiliar, pivnițele, magaziiile, grajdurile, hambarele (*horea*), șoproanele, moara de măcinat cereale (*mola — pistrinum*), depozitul pentru atelaje (*tectum*) sau pentru unelte de fier (*ferramenta*), teascurile (*torcularia*), etc. se regăseau în jurul peristilului, fiind bineînțeles separate de încăperile de locuit ale stăpînilor³⁷. Unele clădiri aveau pavimente mozaicate sau de marmură și pereții interiori decorați cu picturi și stucatură, camerele fiind bine încălzite prin *hypocaustum* (încălzire subterană, cu ajutorul aerului cald provenit în urma arderilor din *praefurnium*). Peristilul, adoptat și de aristocrația provincială sub influența modei romane, se regăsește pretutindeni în compoziția structurală a *villae*-lor mari, uneori în combinație cu elemente arhitecturale specifice zonei respective.

Astfel de *villae* cu planul mai mult roman și aparținînd unor mari proprietari ne sînt cunoscute în *Raetia*, pe malul lacului Geneva în La Grange și în Bavaria la Westerhofen³⁸, în Gallia — pe Garonna Superioară la Montmaurii³⁹, la Betting lîngă Saint-Arnold⁴⁰, la Chiragan⁴¹, pe Mosella — la Saint-Ulrich⁴², în Spania — Puen-

*edeume ⁴³, în Pannonia — la Eisenstadt și Balácsapuzsta ⁴⁴ ca și în Thracia — la Madara ⁴⁵, Kadin-most ⁴⁶ și Ivajlovgrad ⁴⁷.

2.9. *Villa rustica* continuă să aparțină unui proprietar modest care locuiește tot timpul anului într-o casă construită pentru nevoile sale și înzestrată cu minimum de confort. Întreaga gospodărie este situată în jurul unei curți centrale sau în interiorul unei incinte ⁴⁸. Destinată unei activități esențialmente agricolă, *villa rustica* are un plan simplu, părțile cele mai importante fiind vaste încăperi care servesc ca depozit (*cella*), grajd (*stabulum*), câteva șoproane pentru protejarea cerealelor (*nubilaria*) și a atelajelor (*tecta*), atașate incintei, alături de care se găsesc încăperile locuinței, cu un oarecare confort, cu una sau două încăperi încălzite și destul de rar, cu mici localuri de baie. Se întâlnesc camere cu pavimentul tencuit sau pardosit cu cărămizi, extrem de rar mozaicat, în general însă cu podelele de lut bătut. Sînt revelatoare în acest sens, cele nouă *villae rusticae* cercetate în Campania ⁴⁹, ca și descoperirile efectuate în celelalte regiuni ale Italiei — la Guidonia (Latium) ⁵⁰, Castelmadona (Sabina — Samnium) ⁵¹, Civitavechia-Monna Felice și Caselotto (Etruria) ⁵², remarcabile prin simplitatea și austeritatea lor structurală (fig. 1, 2, 3). Aceste *villae* aparținuseră unor proprietari cu resurse limitate care au trăit toată viața pe moșia lor, desfășurîndu-și diversele activități cu ajutorul membrilor familiei și a cîtorva servitori și sclavi. Cu toate că aparține aceluiași tip mediteranean de casă închisă la exterior și deschisă spre interior, observăm la *villa rustica* particularități care o diferențiază atît de *villa* de lux, cît și de ferma de mărime mijlocie cu care are totuși elemente comune datorate străvechiului tip italic de casă țărănească din care au derivat amîndouă (fig. 4, 5, 6).

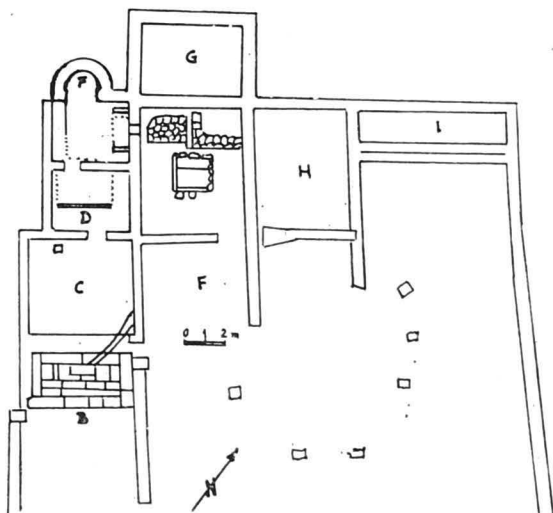

Fig. 1. VILLA RUSTICA DE LA MONA FELICE (apud O. Toti)

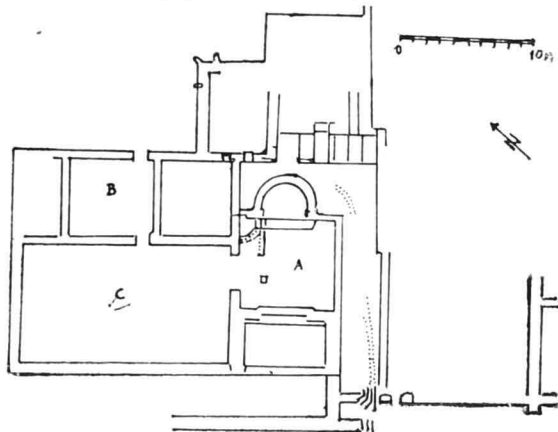
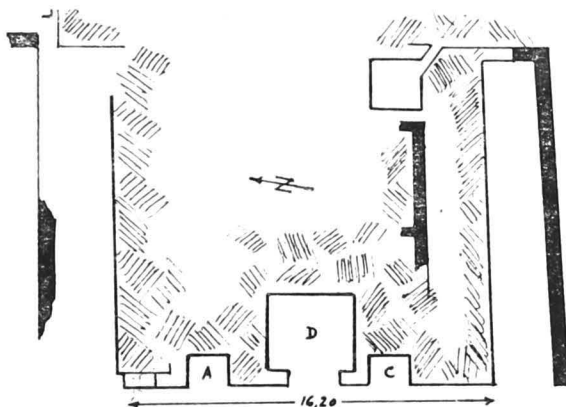

Fig. 2 VILLA ROMANĂ DIN LOCALITATEA „OSPEDALE DI S. GIOVANNI” (apud Not. degli scavi, 1966)

Fig. 3 VILLA RUSTICA DE LA CASTELMADONA (apud Not. degli scavi, 1948)

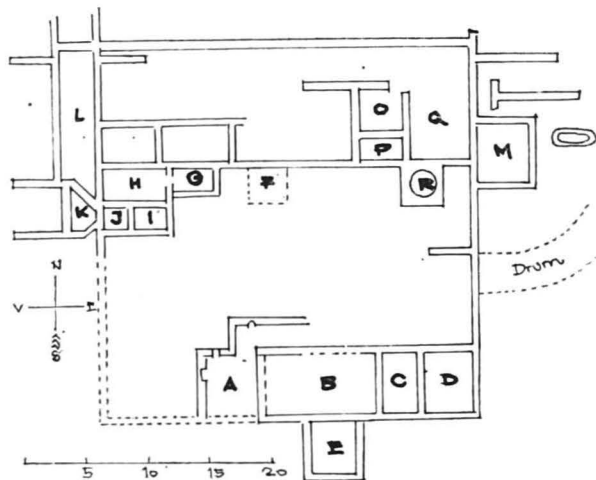
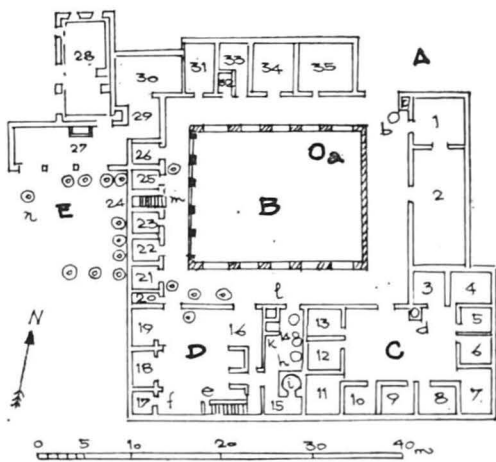

Fig. 4 VILLA RUSTICA DE LÎNGĂ GRAGNANO (apud R. Étienne)

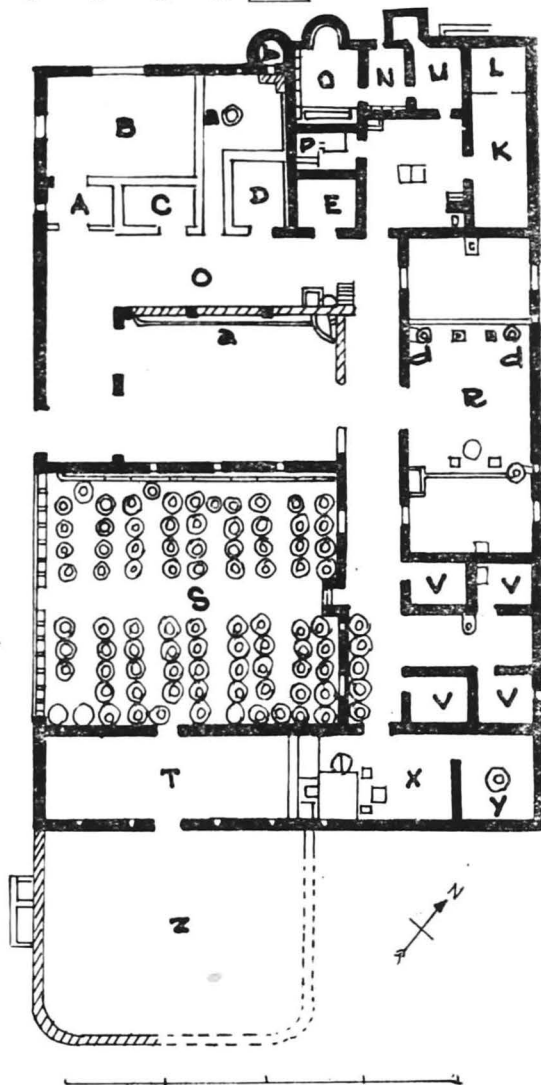
Fig. 5 VILLA DE LA BETTING (apud Alb. Grenier)

Fig. 6 VILLA DE LA BOSCOREALE (apud M. Rostovtzev)

Vechea concepție romano-italică s-a adaptat timpurilor și circumstanțelor fără a-și pierde continuitatea și logica sa conceptuală⁵³.

3.0. Dar tipul acesta mediteranean, adecvat unei clime blânde, a avut o mică răspindire în provinciile nordice ale Imperiului unde lumea celto-romană a dezvoltat un tip de *villa* mai apropiat de condițiile, necesitățile și tradițiile locale.

În Britannia unde tipul de locuință rurală nu era, ca pe teritoriul Italiei, atât de diferit de cel orașenesc și unde așezările urbane păstrau aspectul unor sate mai mari, primele *villae* au fost extrem de simple. *Villa* de la Park Street, lângă St. Albans, era alcătuită din 4—5 încăperi situate de-a lungul unui coridor⁵⁴ (fig. 7). Din acest tip de casă țărănească s-a născut *villa celtică* al cărui element principal îl constituie coridorul. *Villa cu casă-coridor* are fațada precedată de un culoar spre care se deschid toate încăperile. Această concepție a stat la baza *villa*-ei celto-romane caracteristică zonei britano-belgo-rhenane și numită de K. Swoboda în monumentală sa lucrare destinată arhi-

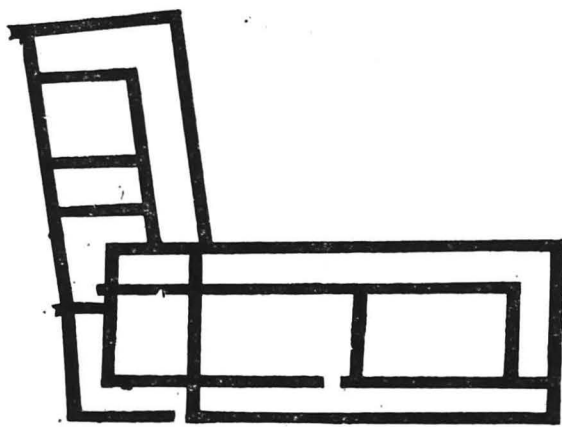
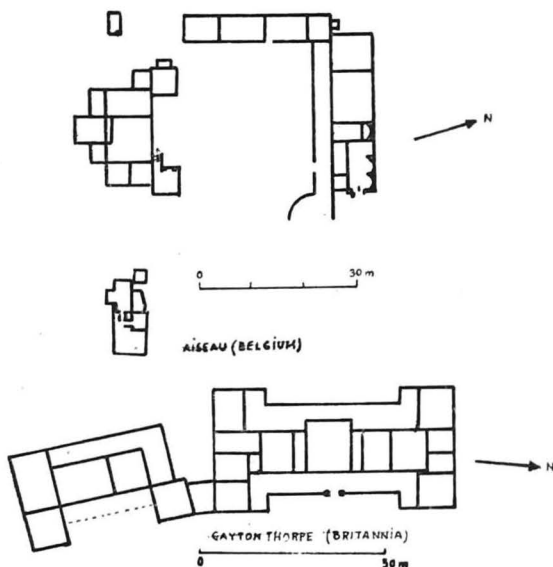

Fig. 7 CASĂ-CORIDOR DIN SILCHES-
TÈR (apud R. Cagnat et V. Chapot)

tecurii romane — *Eckrisalitenwillen* ⁵⁵. La acest tip *villa* este precedată pe toată lungimea de o galerie — fațadă cu portic, flancată de două încăperi avansate (fig. 8, 9).

3.1. În raport de importanța economică a proprietății respective, *villa gallo-romană* se amplifică. Crește numărul

Fig. 8 VILLA DE LA AISEAU (Belgium)
Fig. 9 VILLA DE LA GAYTON THORPE
(Britannia — (apud J. T. Smith)

încăperilor legate prin coridorul frontal, apar termele care lipseau la origine; acum, fiind o parte importantă a locuinței, sînt sistematizate la o extremă sau adăugate. Există tendința de legare a încăperilor de locuit de această extremă, dar și de centralizare a lor în jurul unui *triclinium* — centrul vieții sociale private romane ⁵⁶. Prin dispunerea încăperilor pe trei laturi, în spatele galeriei cu portic, *villa* capătă un aspect echilibrat. Apare un element nou — *curtina*, transformare care a fost dictată de considerente strict economice. Locuința și dependințele sînt reunite în formă de U în jurul unei vaste curți.

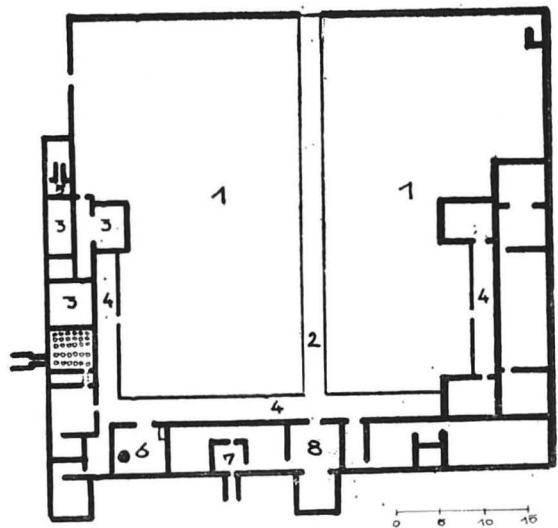

Fig. 10 VILLA DE LA SPOONLEY
WOOD (apud K. Swoboda)

În concepția marilor ferme de la Woodchester, Llanwit Major și Chedworth se mai simte influența arhitecturii italiice ⁵⁷, pe cînd la Spoonley Wood ⁵⁸ planul *villa*-ei este complet diferit de cele întîlnite în Italia sau în provinciile meridionale (fig. 10).

3.2. Indiferent de mărimea proprietății, *villa celto-romană* are mai mult un caracter funcțional; ea este prin excelență rezidențială; este casa și proprietatea unui stăpîn (*aedificium et fundus*). Elementele esențiale ale *villa*-ei celto-

romane se întâlnesc, atât în modestele ferme rustice cât și în arhitectura marilor ferme, aproape în toate provinciile nordice ale Imperiului ⁵⁹. Cercetările arheologice efectuate în zona rhenană — la Lentersdorf, Müngersdorf, Blankenheim, Odrang, la Hostèe în Brabant și Mayen în Germania Superior ⁶⁰ sau cele de la Bavai — în Belgica, ⁶¹ Bilsdorf — în Luxemburgul belgian ⁶², Solothurn în Rhetia ⁶³ au permis urmărirea evoluției *villa*-ei celto-romane, de la *tipul simplu bazilical* cu o singură clădire al cărei acoperiș în pantă era susținut la fațadă de pilaștri din lemn, pînă la *tipul cu galerie — fațadă*, cu locuințe situate pe cele trei laturi și dependințe în interiorul incintei.

3.3. Dincolo de diferențele arhitecturale, *villa* celto-romană, adaptată ca funcționalitate unei exploatări agricole, relevă în linii mari aceeași structură internă specifică *villae-lor rusticae* de pe teritoriul Italiei. În acest sens, răspîndirea tipului de *fermă cu clădiri dispersate în interiorul unei incinte*, specific proprietăților mari și mijlocii cu un pronunțat caracter agricol, are loc atât în zona meridională cât și în teritoriile septentrionale ale Imperiului unde frecvența lor este mai mare ⁶⁴. Regăsim în aceasta unul din preceptele lui Vitruviu ⁶⁵ care recomanda instalarea separată a construcțiilor și dependințelor, în scopul diminuării posibilităților de incendiu.

4.0. În Pannonia unde cercetările arheologice au permis studierea unui număr mare de edificii rurale ⁶⁶, se întâlnesc aceleași tipuri. *Villae*-le rezidențiale prezintă aceleași elemente componente, de cele mai multe ori în asociere, diferențele rezultînd din întinderea fiecărei proprietăți. Originalitatea lor constă în dispunerea tuturor localurilor fermei în jurul unui peristil care, în cazul *villae*-lor de la Tac-Fövenypusztá și Gyulafirátót ⁶⁷, au în centru un bazin pentru colectarea apelor pluviale, curtea inte-

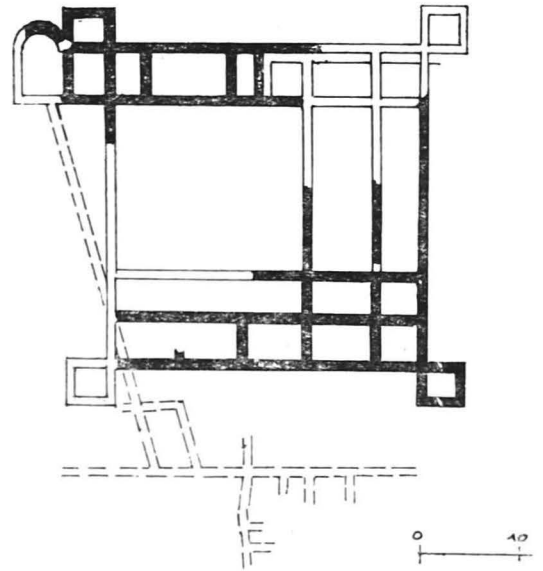
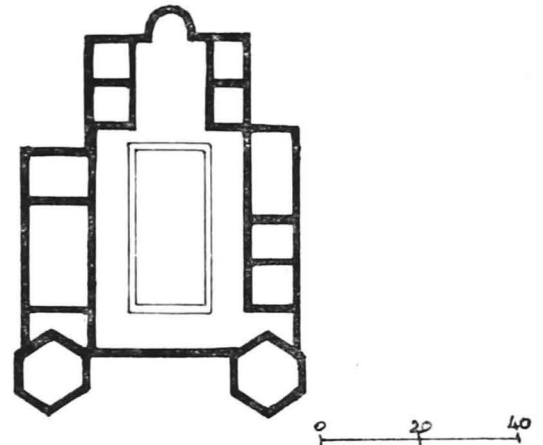

Fig. 11 VILLA RUSTICA DE LA SÜMEG (apud E. B. Thomas)

Fig. 12 VILLA RUSTICA DE LA HOSZUHETÉNY

rioară corespunzînd vechiului *atrium* roman cu *impluvium*. Toate încăperile și dependințele dau spre această curte interioară, locuința proprietarului situîndu-se la etajul superior. Această *villa* închisă, de formă pătrată sau rectangulară, era prevăzută cu un turn sau două în dreptul intrării principale. 4.1. Tipul de fermă cunoscut în zona britano-belgo-rhenană sub numele de *Eckrisalitenwillen* este răspîndit în Pan-

nonia mai ales în cadrul proprietăților de mărime mijlocie, cum este cazul celor de la Parndorf, Hosszúhetény, Romkút și Sümeg ⁶⁸ (fig. 11, 12.) Trebuie precizat faptul că, în multe cazuri, fermele panonice sînt de tipul cu construcții dispersate în interiorul unei vaste incinte, reprezentînd locuința, localul băilor și dependințele gospodărești și numai clădirea destinată locuinței proprietarului prezintă elemente specifice construcțiilor celto-romane (fig. 13)

4.2. Coridorul, alt element caracteristic *villae*-lor din provinciile nordice, se regăsește în Pannonia, mai ales la fermele mici, sub forma fațadei cu portic la Csúcshegy sau a coridorului închis la Budákalász ⁶⁹ (fig. 14). La Widen am See *villa* era compusă din cîteva încăperi dispuse de o parte și de alta a unui coridor central.

5.0. În Africa, unde avem de-a face cu mari latifundii, *villae*-le senioriale au dezvoltat o arhitectură apropiată celor de pe marile proprietăți funciare din Italia și Gallia, caracterizată prin construcții compuse dintr-o clădire rectangulară cuprinsă între două pavilioane avansate și prevăzută cu o galerie cu porticuri. O construcție de acest gen a fost cercetată pe malul mării, lângă Zliten în Tripolitania, la *Dar Buk Ammera*, una dintre cele mai vechi

Fig. 14 VILLAE RUSTICAE ÎN PANNONIA: CSÚCSHEGY ȘI BUDÁKALÁSZ (apud E. B. Thomas)

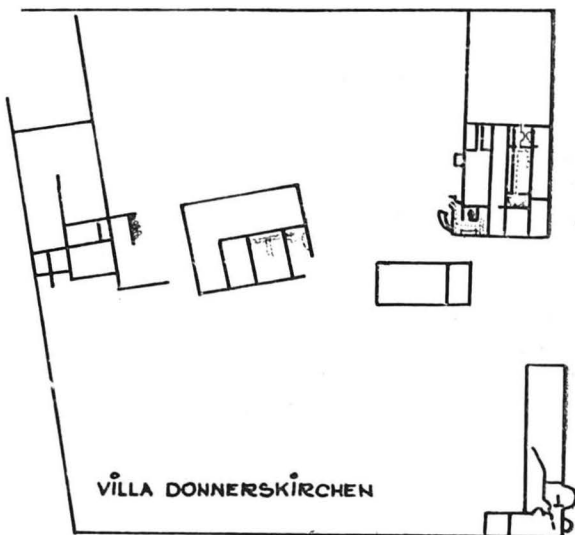
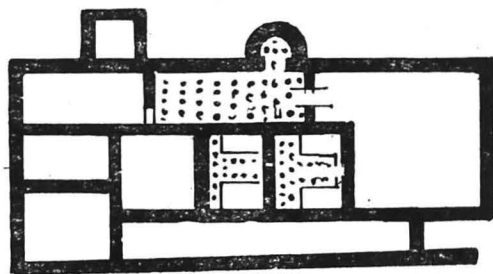
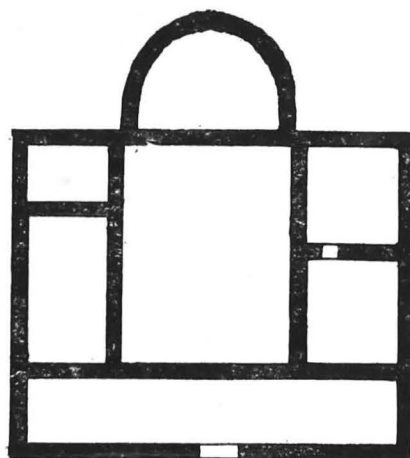

Fig. 13 VILLA DONNERSKIRCHEN (apud E. B. Thomas)

villae din Africa de Nord ⁷⁰. Mozaicurile găsite în ruinele *villa*-ei sînt dintre cele mai frumoase exemplare din sec. Ie.n. Ele evidențiază tipuri asemănătoare de *villae* răspîndite în provinciile romane din nordul Africii și activitățile economice principale ale acestora. Fermele africane apar astfel ca centre ale unor mari proprietăți destinate cultivării cerealelor și creșterii animalelor la scară largă, cu ajutorul sclavilor și al colonilor ⁷¹ (pl. I,1; II,2). 5.1. Mozaicurile africane de mai tîrziu evidențiază evoluția tipului de *villa* cu

galerie frontală cu porticuri către o structură derivată din arhitectura militară. *Villae*-le de pe mozaicurile de la Thabraca (Tunisia) apar sub forma unor clădiri cubice situate pe două niveluri și înconjurare de incinte flancate de turnuri pătrate. Nivelul superior unde locuiesc proprietarii are un fronton compartimentat de arcade susținute de pilaștri, parterul fiind prevăzut cu o poartă mare ⁷² (pl. I,2; III,1).

Villa africană capătă aspectul unui castel, fiind fortificată datorită vremurilor tulburi în perioada Imperiului târziu, fenomen pe care îl regăsim în toate provinciile din momentul în care liniștea acestora va fi spulberată de invaziile și raidurile pustiitoare ale populațiilor din afara granițelor romane.

6.0. În Orientul Apropiat unde tradițiile elenistice erau puternice, *villa* romană preia arhitectura casei elenistice specifică acestor ținuturi. Elementul caracteristic acestor construcții îl constituie locuința proprietarului, de formă rectangulară cu coridor închis sau portic deschis pe o latură. La Moudjeba în Siria, pavilionul central al *villaei* era un bloc rectangular cu trei etaje prevăzute la fațadă cu porticuri suprapuse ordonat, cu scări monumentale la intrare și cu încăperi de serviciu situate împrejur ⁷³.

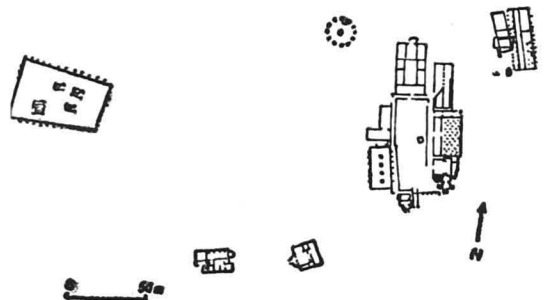
6.1. La sfârșitul Imperiului timpuriu se produc modificări în compoziția arhitecturală a *villae*-lor din Orient. Urmare a unei dezvoltări economice continue, are loc o sporire a bogăției proprietarilor funciari, fenomen reflectat de creșterea numărului de construcții aparținând unei *villa* și de încadrarea lor în interiorul unei incinte fortificate. *Villa din El-Barah* (Siria), aparținând sec. IV e.n., era compusă din trei corpuri de clădiri cu parterul porticat, situate în jurul unei curți interioare în care se afla grădina, templul și mormântul familiei proprietarului ⁷⁴.

7.0. La sudul Dunării, pe teritoriul Bulgariei de astăzi, cercetările arheo-

logice efectuate în *villae*-le romane ale fostelor provincii Thracia și Moesia Inferior au evidențiat o mare varietate tipologică, datorată influenței exercitate de civilizația greacă și romană, rolului jucat de proprietatea funciară în viața economică a acestor provincii, dar și epocii în care au fost construite edificiile rurale. În zona sud-tracică predomină marea proprietate funciară. *Villae*-le pseudo-urbane de la Madara ⁷⁵, Kadin-most ⁷⁶, Čatalka ⁷⁷ și Ivajlovgrad ⁷⁸ sînt vaste locuințe în care camerele sînt dispuse în jurul uneia sau mai multor curți. Uneori, un bazin ocupă mijlocul curții centrale. Sistemul de multiplicare a curților, specific Italiei ⁷⁹, demonstrează apartenența *villae*-lor sud-tracice la tipul mediteranean, în care se întrepătrund elementele de arhitectură romană cu cele elenistice. În cazul marilor *villae* amintite mai sus, influența elenistică se reflectă în existența unui element tipic casei grecești — *peristilul*, care domină asupra altor încăperi subordonate — cu o largă răspîndire în lumea romană în primele două secole ale erei noastre ⁸⁰.

7.1. În teritoriile de nord ale Thraciei cu o climă mai aspră și un relief mai variat, mai apropiate de provinciile dunărene, fermele agricole sînt destinate unor activități esențialmente economice. Pe proprietățile de mărime mică și mijlocie, edificiile rustice au

Fig. 15 VILLA NR. 2 DE LA MIHAILOVGRAD (Montana — apud Gh. Alexandrov)

preluat o arhitectură caracteristică Italiei dar și provinciilor nordice ale Imperiului. În *villae*-le rustice de la Mihajlovgrad, Kanska și Šismanovici⁸¹ de formă rectangulară, cu încăperi diferite ca dimensiuni (fig. 15) și destinație, se regăsește coridorul și marea sală centrală, specifice fermelor celto-romane, în vreme ce *villa rustica* de la Iscăr, compusă din două clădiri dispuse în unghi drept, cu încăperi situate pe unul, două sau trei rânduri și cu o mică anexă la capătul aripei mai scurte, prezintă o structură întâlnită adesea pe teritoriul Italiei și în provinciile occidentale ale Imperiului⁸² (fig. 16).

7.2. Ca și în celelalte provincii romane expuse atacurilor din afară, *villa* fortificată s-a impus în Thracia din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. Fortificarea *villae*-lor nu a produs modificări deosebite în structura interioară a acestor așezăminte. *Villae*-le fortificate de la Orlandovci⁸³, Bistrița⁸⁴ și Radomir⁸⁵, de formă pătrată sau rectangulară, grupează în interiorul unei incinte cu colțurile flancate de turnuri o serie de încăperi destinate locuinței proprietarului și dependențelor, dispuse în jurul unei curți centrale (fig. 17). Simplitatea conceptuală a acestora, ca și a fermelor rustice nefortificate, demonstrează apartenența lor unor proprietari cu resurse limitate, care trăiau toată viața pe moșiile lor pe care le exploatau cu ajutorul unui personal auxiliar destul de restrâns.

7.3. În Moesia, unde regimul proprietății pare să fi fost același⁸⁶, proprietățile funciare de mărime mică și mijlocie se vor dezvolta alături de marile latifundii. Informațiile de care dispunem, mărturiile epigrafice⁸⁷ și arheologice⁸⁸ fac referință în special la proprietăți de mărime mijlocie.

7.4. *Villa* descoperită în 1942 lângă Plevna (*Stragosia*)⁸⁹ este singura care, prin compoziția sa arhitecturală, ar fi putut aparține unui mare proprietar. De formă rectangulară, cu încăperi si-

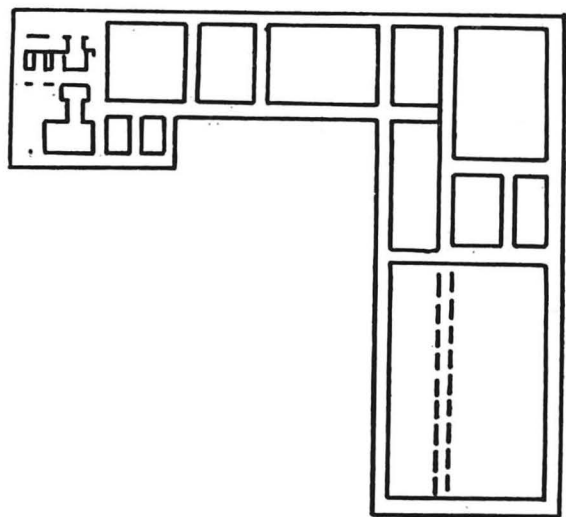
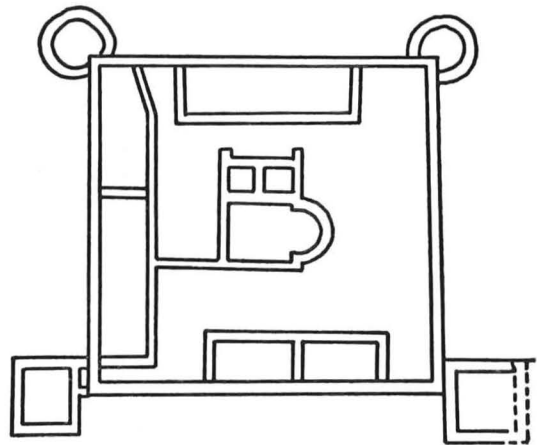

Fig. 16 VILLA DE LÎNGĂ GARA ISCĂR (apud J. Velceov)

tuate de-a lungul incintei și alte încăperi aliniate în jurul unei curți centrale, *villa* de la Plevna reprezintă o locuință complexă, asemănătoare marilor *villae* sud-tracice⁹⁰.

7.5. Spre deosebire de ferma de la Plevna, *villae*-le rustice de la Prisovo (reg. Tîrnovo)⁹¹ (fig. 18) și Mogilec (reg. Târgoviște)⁹² (fig. 19) prezintă un plan simplu, mai adecvat caracterului lor funcțional, cu elemente structurale care le apropie de fermele rurale pretutindeni întâlnite în lumea romană.

Fig. 17 VILLA DE LA ORLANDOVCI (apud J. Velceov)

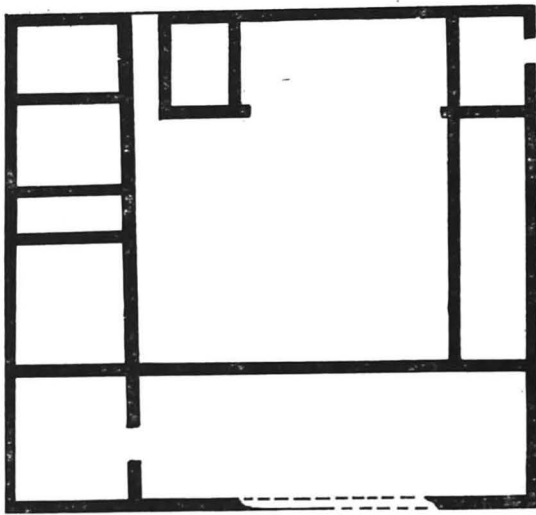
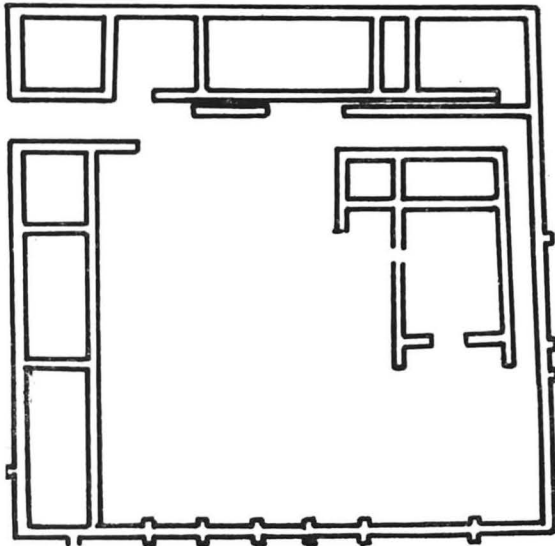

Fig. 18 VILLA ROMANĂ DE LA PRISOVO (apud B. Sultov)

Villa de la Prisovo de formă rectangulară are toate încăperile locuinței și dependințele situate pe trei din laturile unei curți cu peristil, deschisă spre nord. Locuința proprietarului situată în colțul de nord-vest este alipită incintei, fiind la origine cu un etaj construit din lemn. Toate spațiile locui-

Fig. 19 VILLA RUSTICA DIN APROPIEREA SATULUI MOGILEC (apud S. Ovčarov)

bile erau acoperite cu olane și țigle. *Villa rustica* de la Mogilec este de formă cvasipatruateră, cu dependințele situate pe două din laturile incintei și cu pavilionul de locuit dispus separat, spre vest, în interiorul unei vaste curți. În ambele cazuri, locuințele sînt modeste, iar anexele gospodărești ocupă cea mai mare parte a spațiului fermei. Conceptual, cele două edificii rurale din Mocsia prezintă asemănări cu *villae*-le fortificate din nordul Thraciei, evidențiind evoluția aceluiași tip strict funcțional în epoci istorice diferite ⁹³.

7.6. Un loc aparte îl ocupă *villa de la Butovo* (reg. Tîrnovo) cu caracter meșteșugăresc unde, alături de locuința proprietarului, situată în interiorul unei incinte rectangulare, s-au descoperit instalații de prelucrat ceramica ⁹⁴.

8.0. Organizarea provinciei Dacia la începutul sec. II e.n. a fost însoțită de o nouă distribuție a proprietății, cu care ocazie s-au născut forme noi de exploatare rurală specifice lumii romane. Potrivit unor practici frecvent întîlnite în provinciile romane, o parte din coloniști, dar mai ales veteranii s-au așezat pe loturile primite din *ager publicus* întemeind ferme care cu timpul s-au transformat în unități de exploatare agricolă destinate pieții ⁹⁵. În Dacia predomină proprietatea mijlocie, *villae-le rusticae* cunoscînd o largă răspîndire pe văile marilor râuri, fiind grupate în jurul localităților mai importante și în împrejurimile castror, în zone pitorești, în apropierea principalelor căi de comunicație sau cu legături directe cu acestea.

8.1. Aspectul lor legat de caracterul proprietății nu diferă de ceea ce am întîlnit pînă acum în alte provincii ale Imperiului. Majoritatea *villae*-lor sînt de tipul cu clădiri dispersate în interiorul unei incinte ⁹⁶. Din această categorie fac parte fermele de la Ciumăfaia ⁹⁷ (fig. 20), Hobița ⁹⁸ (fig. 21) și Săntămăria-

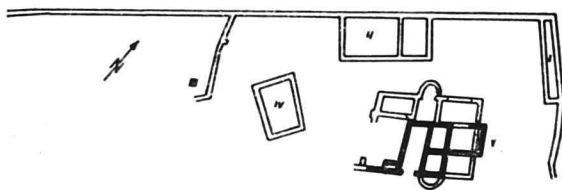
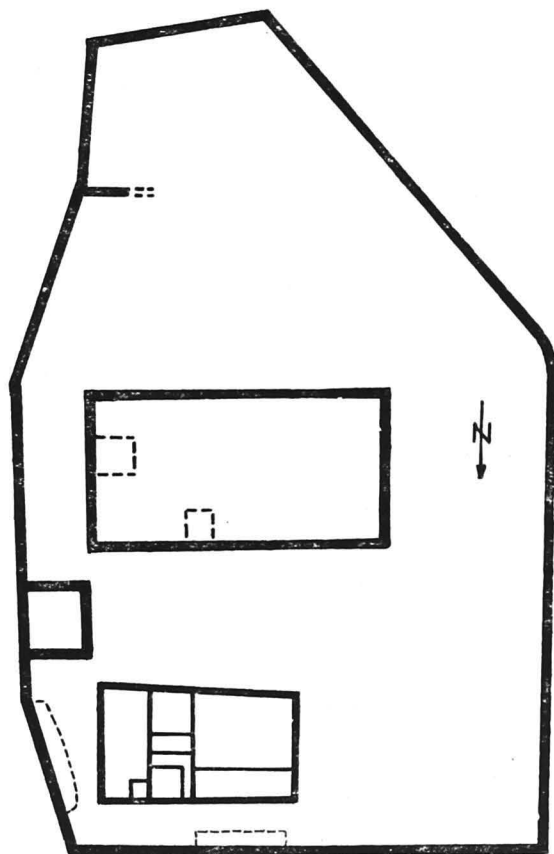

Fig. 20 FERMA DE LA CIUMĂFAIA
(apud Z. Székely)

Fig. 21 VILLA RUSTICA DE LA HOBIȚA
(apud O. Floca)

Orlea⁹⁹, înconjurată de vaste incinte în interiorul cărora dispunerea locuinței și a anexelor gospodărești urmăresc cu aproximație indicațiile lui Vitruviu referitoare la locul pe care trebuie să-l ocupe fiecare dintre localurile respective¹⁰⁰. În general, anexele sînt plasate de-a lungul incintei, făcînd corp comun cu aceasta. Unele construcții, la Hobîța și Ciomăfaia, descoperite și amplasate în zona centrală a gospodăriei, serveau drept curți interioare.

8.2. O categorie aparte o constituie *villae*-le compuse din două pavilioane separate și lipsite de incintă. Aici se pot încadra fermele de la Apahida — Tarcea Mică¹⁰¹ (fig. 22), Mănereu¹⁰² (fig. 23) și, poate — Gîrbou¹⁰³ — unde una din clădiri servea drept locuință proprietarului, cealaltă fiind folosită pentru adăpostirea personalului auxiliar, uneltelor și animalelor¹⁰⁴. Pavilionul destinat locuinței proprietarului este de formă rectangulară și are ca element caracteristic o curte interioară pavată, acoperită la Hobîța și descoperită la Apahida, lîngă care sînt situate: bucătăria, baia și o cameră pentru sezonul cald. La Gîrbou, curtea interioară cu bazin central (*impluvium*) corespunde edificiilor rurale cu *atrium*, găsindu-și cele mai apropiate analogii în Pannonia vecină¹⁰⁵.

8.3. Conceptual, în aceste construcții, se simte mai mult influența romanității meridionale, desigur, trecută prin filtrul condițiilor specifice provinciei de la nordul Dunării. La Mănereu însă predomină elementele celto-romane, locuința proprietarului fiind compusă din mai multe încăperi dispuse pe laturile unui coridor central și cu fațada prevăzută cu portic.

8.4. *Villae*-le de la Aiud¹⁰⁶ și Deva¹⁰⁷ sînt diferite din punct de vedere arhitectonic, cu toate că aparțin aceluiași tip de proprietate. Clădirea principală a *villa*-ei de la Aiud îmbină armonios elementele specifice provinciilor occidentale ale Imperiului. De formă rectangulară, cu portic la fațadă avea încăperile interioare situate în spatele unui coridor de o parte și de alta a unei mari încăperi sau curți¹⁰⁸. Avînd aceeași formă rectangulară dar cu dependențele dispuse pe două din laturile incintei și cu locuința proprietarului situată separat, în interiorul unei curți imense, *villa* de la Deva, descoperită în 1967 (fig. 24), își găsește cele mai apropiate analogii pe teritoriul Moesiei, planul său fiind asemănător *villa*-ei de la

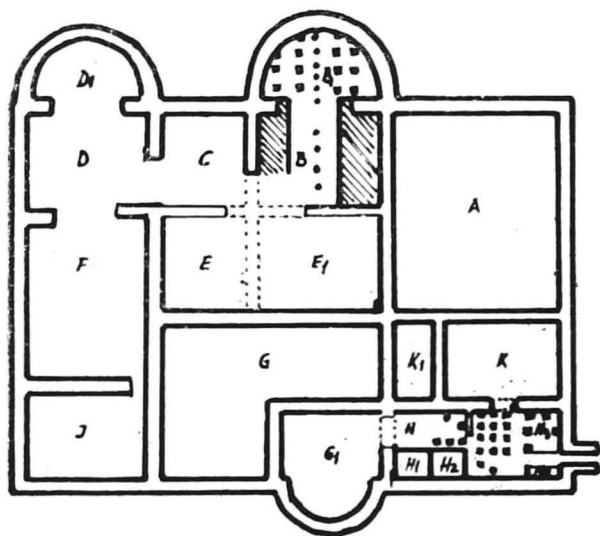

Fig. 22 VILLA RUSTICA DE LA TARCEA MICĂ – APAHIDA (apud I. Mitrofan)

Mogileac din reg. Târgoviște despre care am amintit mai sus¹⁰⁹.

8.5. Se demonstrează încă odată unitatea structurală a acestor edificii plantate în lumea tradițională a satelor, adevărate focare de romanizare prin funcția lor economică cât și prin con-

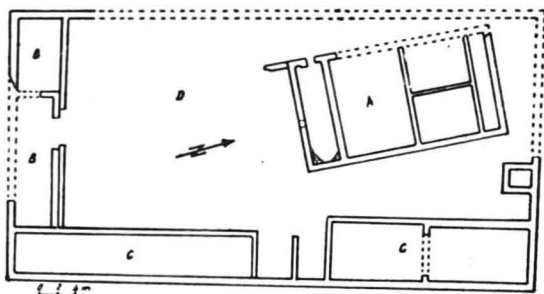
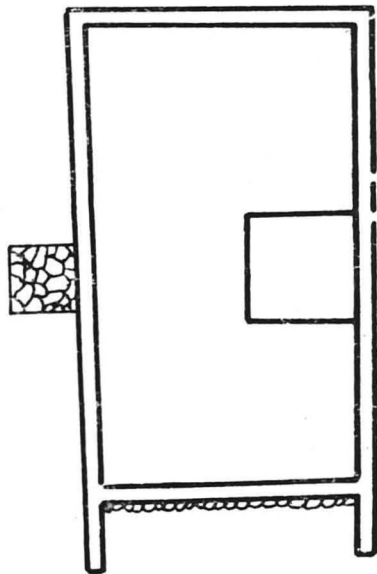
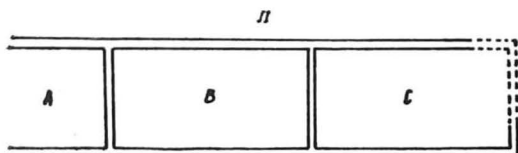
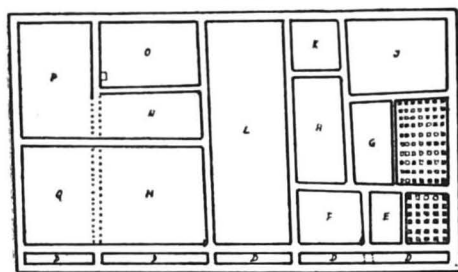

Fig. 23 VILLA RUSTICA DE LA MĂNE-REU (apud A. Buday)

Fig. 24 VILLA RUSTICA DE LA DEVA (apud L. Mărghitan)

cepția lor arhitectonică dominată de elemente născute pe teritoriul Italiei și adaptate condițiilor specifice provinciilor romane.

9.0. Din păcate, în multe din teritoriile fostului Imperiu roman, lucrările agricole (arăturile adânci) au șters urmele numeroaselor așezăminte rurale. Cercetările arheologice efectuate în decurs de un secol în provinciile romane au contribuit totuși la o suficientă cunoaștere a economiei fermelor rurale și au furnizat mărturii valoroase despre organizarea vieții economice în societatea sclavagistă romană. Coro-

borate izvoarelor scrise antice și rezultatelor obținute prin metodele moderne de investigație, mărturiile arheologice au evidențiat largă răspândire și importanța *villae*-lor romane în procesul de generalizare a progreselor obținute de societatea romană în domeniul vieții social-economice. Pe baza informațiilor existente, au fost întreprinse studii în diferite zone ale fostului Imperiu roman (*Anglia*, Belgia, zona Rinului, Franța, Italia, Ungaria, recent în Bulgaria)¹¹⁰ asupra mărimii și amplasamentului fermelor romane, alcătuiindu-se hărți cu distribuția *villae*-lor și organizarea suprafețelor agricole pe regiuni, stabilindu-se cronologic evoluția în timp a acestor proprietăți.

B. ORGANIZAREA ECONOMICĂ A FERMEI

9.1. Încercarea de a face o sumară trecere în revistă a principalelor activități economice ce se desfășurau în interiorul fermelor romane comportă o precizare asupra condițiilor de amplasare a acestora în teren.

9.2. Așezarea ideală a *villa*-ei romane¹¹¹ avea în vedere în special apropierea de o sursă de apă și, în acest sens, majoritatea fermelor romane s-au dezvoltat în apropierea cursurilor de apă; în cazul *villae*-lor cu caracter meșteșugăresc sau predominant păstoresc, pe lângă izvoare. Apa constituia pentru proprietarul rural factorul numărul 1 al vieții și activității sale. Ca și în zilele noastre, acolo unde aprovizionarea cu apă potabilă se făcea mai greu, se construiau puțuri și cisterne pentru colectarea apei de ploaie¹¹².

9.3. Erau evitate locurile joase și mlăștinoase, pentru a putea proteja construcțiile fermei de inundații și pentru a preveni îmbolnăvirea personalului și a animalelor de boli provocate de insecte dăunătoare. Dacă se poate, scria Cato¹¹³, ferma trebuie să fie așezată la poalele unui munte

(sau deal), într-un ținut sănătos și cu fața spre sud, pentru a fi bine însorită. Columella¹¹⁴ recomanda pentru evitarea căldurii dogoritoare a verii, precum și a vînturilor, ploilor și zăpezilor, frecvente pe înălțimi toamna și iarna, locuri situate la jumătatea coastelor de dealuri¹¹⁵.

9.4. După Cato, *villae*-le trebuiau amplasate lângă așezări rurale, pentru a nu duce lipsă de forță de muncă, cu condiția să fie în apropierea unui oraș sau a unei ape navigabile, pentru ca proprietarul să poată folosi căi de comunicație sigure și intens frecventate. Cercetările arheologice, combinate cu prospecțiile aeriene efectuate în provinciile occidentale ale Imperiului, au scos în relief respectarea acestor indicații de către fermierii romani, pentru care buna poziție a *villae*-lor reprezenta condiția *sine qua non* a unei activități economice înfloritoare¹¹⁶

10.0. Principalele activități economice desfășurate de fermierii romani¹¹⁷ erau: cultivarea plantelor, creșterea animalelor și meșteșugurile, în special cele legate de prelucrarea lînii, ceramicii, a pietrei și a materialelor de construcție. În funcție de climă, factori geografici și economici, predomina una sau alta din aceste activități și din acest punct de vedere putem vorbi de *villae* specializate în cultivarea cerealelor sau în combinație cu diverse plante tehnice, cu vița-de-vie și pomii fructiferi. Existau ferme specializate în creșterea animalelor — ovi-caprine, bovine, cabaline sau porcine — și a păsărilor; sau *villae* specializate în diverse meșteșuguri, unde aspectul agrar al cultivării plantelor sau al creșterii animalelor era dominat de importanța economică a acestor activități.

10.1. În general, *villa* romană avea un caracter mixt¹¹⁸, toate activitățile economice decurgînd una din cealaltă și îmbinîndu-se armonios. Cultivarea pămîntului presupunea întreținerea unui anumit număr de animale care varia

în raport cu mărimea proprietății. Vitele domestice fac parte integrantă din economia unei ferme romane. Chiar micul proprietar era nevoit să-și păstreze la fermă diverse animale tot timpul anului, pentru a asigura în primul rând hrana familiei și a personalului permanent. Fermierul roman, pus în fața a numeroase dificultăți de productivitate și fertilitate a solului, întrebuița excrementele animalelor și păsărilor în amestec cu diverse materii vegetale ca îngrășăminte naturale¹¹⁹ Cultivarea nutrețurilor, rotația solului, în general distribuția pământului se făcea cu scopul de a păstra un echilibru permanent între necesitățile oamenilor și ale animalelor¹²⁰.

10.2. În fermele cu economia bazată pe cultura plantelor, animalele joacă un rol subordonat muncii câmpului, vitele mari fiind destinate tracțiunii (*iumenta*), pe când oile, porcii și păsările, care puteau fi valorificate oricum, erau întrebuițate pentru asigurarea nevoilor gospodăriei, de hrană și de fertilizare a solului.

10.3. *Villae*-le bazate pe o economie pastorală se dezvoltau în regiuni unde condițiile climaterice și de relief nu permiteau îndeajuns alte activități agricole. Și, în funcție de aceste condiții, creșterea animalelor se făcea diversificat. Se practica transhumanța extensivă¹²¹, pe suprafețe mari, dar și crescutul în interiorul fermelor, în staule special amenajate. Turmele și cirezile erau vara dirijate spre pășuni înalte, pentru ca iarna să fie hrănite pe terenuri joase și pe pășunile din jurul fermelor. Caii, destinați în special scopurilor militare, curselor de circ și transporturilor¹²², erau crescuți în marile ferme specializate în acest sens, care posedau pășuni umede. În celelalte ferme pastorale, producția de carne¹²³, de lână pentru îmbrăcăminte și lapte pentru brânză, reprezenta obiectivul principal al producătorului.

10.4. În condițiile existenței mîinii de lucru și a materiei prime, marii proprietari funciari preferă să prelucraze lina pe propriile lor domenii în loc să o vîndă negustorilor de la orașe. În acest fel, iau naștere și se dezvoltă pe marile ferme pastorale, ateliere (*officinae*) pentru producerea țesăturilor de lână, ca cele descoperite în sudul Franței și în Anglia¹²⁴. Probabil și celebrele stofe batave și frizone care au cunoscut o largă răspîndire în lumea romană, erau prelucrate pe marile ferme din Belgia¹²⁵.

10.5. Capacitatea scăzută de cumpărare a claselor de jos de la sate și orașe, în contrast cu numărul lor mare, necesitățile tot mai sporite de mărfuri numeroase și ieftine, au impus deschiderea unor ateliere de prelucrare a ceramicii de uz comun, cu cuptoare pentru fabricarea recipientelor sau a materialului tegular. Ferme mixte, sau specializate în prelucrarea materialelor de construcții: țigle (*tegulae*), cărămizi (*lateres cocti*), var, piatră, care au produs la început pentru satisfacerea propriilor necesități, ajung să producă cu timpul mărfuri la prețuri scăzute, concurînd cu succes atelierele industriale și artizanale de la orașe¹²⁶.

11.0 Într-o societate ca cea romană din perioada Imperiului timpuriu, dominată de sclavie, distribuția forței de muncă, organizarea și conducerea acesteia, constituia pentru fermierul roman o problemă dintre cele mai serioase. Dacă excludem gospodăriile de subzistență, a căror activitate, fiind destinată satisfacerii propriilor necesități, era îndeplinită de membrii familiei alături de cîțiva slujitori, numărul lor fiind neînsemnat în comparație cu cel al fermelor bazate pe munca sclavilor, observăm că *villa* romană dispunea de un personal permanent, alături de care exista o numeroasă mîină de lucru sezonieră.

11.1. Pe marile domenii, personalul permanent era alcătuit din sclavi, in-

clusiv supraveghetorul — *villicus* care, în lipsa stăpînului, deținea întreaga autoritate asupra personalului servil și liber¹²⁷. Pe unele domenii existau și administratori financiari, *actores* sau, în cazul arendării proprietății funciare, un administrator — *procurator*, care supraveghea micile ferme ale arendașilor. Sclavul rustic continuă să fie socotit un membru al familiei dar, în același timp, el face parte dintre uneltele de muncă vorbitoare ale proprietarului. Reprezintă o investiție considerabilă de capital, de aceea este în interesul fermierului să-l mențină apt de muncă, asigurându-i zilnic hrana și băutura.

11.2. Pentru un om liber, angajarea în serviciul altuia este un lucru degradant, întrucît este pus pe picior de egalitate cu sclavul¹²⁸. Fermierul nu răspunde de sănătatea celor angajați și, în tendința de a-și proteja sclavii, muncile cele mai grele și mai nesănătoase erau îndeplinite de muncitorii sezonieri. Aceștia formau o categorie

aparte de țărani liberi, pauperizați și pe cale de dispariție în Italia — *pauperculi*¹²⁹ sau deposedați de pămînturile lor prin cucerirea romană — *deditici*, în provincii. Rolul acestor muncitori agricoli era condiționat de mărimea fermei, de contextul istoric, de specificul celulei agricole și de necesitățile sezoniere.

12.0. Studiarea atentă a acestei celule de producție continuă să furnizeze științei istorice fapte noi care îmbogățesc permanent cunoștințele actuale referitoare la proprietatea agrară și, în general, la societatea sclavagistă romană. Reflectînd la scară redusă întreaga evoluție a acestei societăți, *villa romană* reprezintă un document a cărei valoare este cu atît mai mare, cu cît rezumă limitele sistemului de producție sclavagist și noile tendințe de depășire a acestuia în generalizarea unor elemente de natură social-economică mai apropiate de realitățile vieții romane.

NOTE

1. În acest sens, vezi *Aeneis*, VI, 851 — 853 (traduc. G. Coșbuc, ed. III-a, Buc. 1910, p. 129).

2. J. Gagé, *Les classes*, p. 129.

3. Comentariul asupra modalităților de împărțire a pămîntului (*ager publicus*), prin atribuire sau arendare, la J. Markwartt, *Organisation* pp. 131 — 133.

4. Antonio Frova, *L'arte di Roma*, p. 512.

5. D.A., t.V, Paris, 1913 (*villa*), p. 871.

6. Vezi, Dinu Adameșteanu, *Origine e sviluppo di centri abitati in Basilicata*, Atti del Convegno internazionale sulla Città antica in Italia, Atti italiane vol. III, 1970/1971, p. 144 și urm. și fig. 29 — 32.

7. Titus Livius (*Ab Urbe condita*, II, 62, 3), referindu-se la devastarea teritoriilor locuite de sabinii de către consulul roman Ti. *Aemilius Mamercus*, menționează distrugerea satelor și *villae*-lor (*villas*).

8. La Cato (*De agricult.* II — III) și Varro (*De re. rust.*, I,11; II,1, etc.), termenul de *villa* desemnează o proprietate izolată situată la țară. Fac distincție uneori între *villa*, căreia îi dau mai mult accepțiunea de ansamblu de clădiri ale fermei și terenurile productive — *fundus*. Pentru Tacitus, (*Hist.*

V, 23; IV,67; *Ann.*, III,46) — *villa* reprezintă un spațiu locuit dar izolat în cîmpie. Referindu-se la Legea celor 12 table (*XII Tabulis legum*), Plinius (în *Hist. nat.*, XIX, 4,19) acordă termenului de *villa* o semnificație mai largă decît aceea de fermă; cuvîntul desemnînd întregul domeniu rural, cu pămînturile și construcțiile situate pe el.

9. *Digesta*, L, 16,27; 60; 211.

10. De altfel, din punct de vedere etimologic, cuvîntul *villa* derivă din aceeași rădăcină cu *vicus*, însemnînd locuire în mediul rural (*DA*, p. 870; cf. Ernot, *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin*, 1909, p. 57, 242).

11. Cato, *op. cit.*, III și urm.

12. Varro, *op.cit.*, loc.cit.

13. Columella, *De re rustica*, I.

14. Vitruviu, *De arch.*, VI, VIII.

15. *DA*, p. 870; R. Cagnat et V. Chapot, *Manuel*, t.I-er, c.h. XV, p. 300, Pauly, Wis-sowa, *RE*, s.v. *Villa*; *Enciclopedia italiana*, Roma, 1966, vol. VII — *villa*, 1167.

16. Columella (I,4 — 6) și Vitruviu (VI, 9,5) par să cunoască această împărțire a fermelor rurale.

17. White, *RF*, n. 19.

18. *Ibidem*, p. 419. În acest sens, *villa Sanbuco* cu spațiul său de locuit foarte mo-

dest, dar cu spații mari destinate depozitării recoltelor, este revelatoare pentru noul tip de *villa rustica* profilată pe o producție destinată pieții.

19. Vezi la Pliniu cel Tânăr (c. XVIII,32) optica nobilimii romane la începutul sec. II e.n. Foarte clar redă Scrofa (I,12, 4-9) transformările care survin în structura *villa-ei rustica*, ca urmare a unor gusturi și obiceiuri noi: „În timpurile mai vechi, o fermă era prețuită dacă avea o bucătărie bună, grajduri spațioase și cămări pentru vin și ulei proporționale cu mărimea fermei, în timp ce în zilele noastre eforturile urmăresc să asigure o locuință cât mai arătoasă. . . , ceea ce vor oamenii astăzi este să aibe sufragerile de vară cu fața spre estul răcoros și sufrageriile de iarnă spre vest, spre deosebire de vechii proprietari care urmăreau în primul rând pe ce parte își au ferestrele cămările de vin și ulei.” Cf. White, *RF*, p. 420.

20. R. Étienne, *Viața cotidiană la Pompei*, Buc. 1970, p. 245.

21. *Supra*, n. 16.

22. Daniela Scagliarini, *Ravenna e la ville romane in Romagna . . .*, (Osservazioni sulla complementarità economică fra la cită e la retroterra). Cf. și *Enciclopedia dell'arte antica*, p. 1169.

23. Cagnat-Chapot, *Manuel*, p. 309.

24. *Enciclopedia italiana*, p. 1167.

25. Cf. White, *RF*, pp. 387-388. La Cato (*op.cit.*, 3) ferma în ansamblul ei trebuie să fie proporțională ca mărime cu domeniul de exploatare. Același criteriu, foarte important după părerea noastră, este transmis de Varro, I, 11-13; Vitruvius, VI, 6,1; Columella, I, 4-6; Palladius, I,8. Cele mai răspândite par a fi proprietățile de mărime mijlocie și mică. De exemplu, lângă Pompei, din 20 numai 2 sînt mari proprietăți. Cato considera proprietatea mijlocie de 100 *jugera* (25 ha). Proprietatea lui Horațiu trebuie să fi avut între 100 și 200 *jugera*. Marile proprietăți (*latifundia*) devin tot mai importante la sfîrșitul Republicii și foarte variate: mari crescătorii de animale bazate pe transhumanță; ferme mari mixte; terenuri numeroase aparținînd aceluiași proprietar, etc.

26. B. Crova, *Edilizia*, ch. 5.

27. Vezi, în continuare (7.1), aspectul marilor *villae* din zona sud-tracică.

28. White, *RF*, p. 440.

29. R. Étienne, *op.cit. loc.cit.*

30. *Not. degli scavi*, ottava, v. XX, 1966 (reg. VII - Etruria), p. 79, IV - *Civita-vecchia*.

31. G.A. Mansuelli, *Villa romana nell'Italia settentrionale*, în *La parola del passato*, LVII, 1957, pp. 448-458; Idem, *La villa romana di Russi*, Faenza, 1962; D. Scagliarini, *op.cit.* (Universită degli studi din Bologna, Inst. di antichità Ravennati e bizantine, Ravenna, 1966).

32. Robert Ambard, *La villa gallo-romaine de Muscapèn*, în *Provence Historique*, V, 1955, pp. 103-110; J. Lauriol, *Une villa romaine à Bize.*, în *Bull. de la Société Archéologique de Narbonne*, XXIII, 1, 1951-1952, XCIII, fig. 1-2; în general, pentru *villae-le gallo-romane*, vezi, revista *Gallia* (IX, 1951; XI, 1953 și XII, 2, 1954).

33. Pentru *villa romană* de la Frejus, din zona Pirineilor, vezi, A. Frova, *op. cit.*, p. 511.

34. Vezi, planul fermei întocmit după Vitruviu de Alb. Grenier (*Bibl. de l'École de hautes études*, 157, 1906, p. 61, pl. I), în *DA*, p. 874.

35. Peristilul nu reprezintă decît un aspect particular al colonadei, rolul său în arhitectura *villa-ei* romane fiind acela de deschidere spre natură și de pătrundere a grădinii în casă (cf. R. Étienne, *op.cit.*, pp. 271-272.)

36. Vitruviu, VI, 6: „*balnearia. . . coniuncta sint culinae, ita enim lavationi rusticae ministratio non erit longe.*”

37. În privința distribuției încăperilor, se pare că *villae-le rusticae* de la Boscoreale și Gragnano (*Italia*) sînt tipice (*Not. degli scavi*, 1923, p. 277, fig. 4).

38. A. Frova, *op.cit.*, p. 511.

39. Săpăturile de la Montmaurin, începute din 1938, au degajat peste 150 de încăperi ale unei imense *villa romana* cu peristil, aparținînd secolelor III-IV en. (Michel Lambrousse, *Montmaurin, Haute-Garonne. Informations*, Gallia, IX, 1951-1952, pp. 131-133, fig. 6-8; cf. *Fasti archaeologice*, VII, V, 3, nr. 4574.

40. Cagnat-Chapot, *op.cit.*, p. 302, fig.162 și p. 306.

41. K. Swoboda, *Pălăste*, p. 17 și p. 19, fig. 8; A. Frova, *op.cit.*, p. 512

42. Marcel Lutz, *La domaine gallo-romain de St. Ulrich-Dolving*, în *Les Cahiers Lorrains*, 1952, pp. 46-48, unde se face o foarte succintă descriere a *villa-ei*; mai prețios planul de la p. 47.

43. José M-a Luengo, *Importantes descubrimientos arqueológicos en Puente deume*, La Hoja del Lunes, La Coruna 23. III.1951.

44. Edit B. Thomas, *Villen*, pp. 137-151 și fig. 75; p. 80, fig. 42 și p. 182.

45. C. Dremsizova, *Villa romaine aux environs de Madara*, în *Acta Philip.*, p.111 și urm., fig. 1 și 2.

46. Idem, *La villa romaine en Bulgarie*, în *Actes* (I), pp. 510-511.

47. Janka Mladenova, *La villa romaine d'Ivajlovgrad*, în *Actes* (I), pp. 527-534; Idem, *Chapiteaux lambrissés de la villa près d'Ivajlovgrad*, în *Archeologija*, XXXII, Sofia, 1970, p. 129.

48. Pe o decorațiune murală din Pompei (clădirea cu „*Piccola fontana*”) este reprodusă o casă rustică în formă de turn, în interiorul unei curți înconjurată de ziduri, cu o poartă

mare, larg deschisă. În interiorul curții se văd arbori și câteva dependințe. Acoperișul uneia se sprijină de un perete al clădirii centrale, protejind interiorul de razele soarelui care luminează întreaga clădire. O construcție piramidală protejază probabil un puț. Pe o latură a intrării se observă un aratru (plug) sprijinit de poartă, în cealaltă parte — trei femei stau și discută așezate pe o bancă (Pompei, sec. I e.n. — cf. M. Rostovzev, *SESIR*, pl. CXX, 2.,

49. Planurile lor la R.C. Carrington, *Studies in the Campanian Villae rusticae*, în *JRS*, XXI, 1931, p. 120.

50. Mica *villa rustica* descoperită lângă aeroportul din Guidonia, în apropiere de Monte Celio (*Latium*), cuprinde două părți: partea de nord, cu diverse încăperi ale teascului (*torcularium*) și cea sudică, destinată parțial locuinței proprietarului. După mozaicurile care decorează pavimentul locuinței, construcția aparține sec. I en. (cf. C. Carpino, *Guidonia, villa rustica con turcularium*, în *Not. degli scavi*, V—VI, 1944—1945, pp. 39—51.

51. Villa de la Castelmadona, din punctul „*Il Protone*”, cercetată în 1946, aparține tipului montan, având un caracter păstoresc. Se prezintă sub forma unei construcții rectangulare care închide o curte interioară în mijlocul căreia se află o cisternă; fațada este prevăzută cu trei intrări, dintre care cel central este pavat cu cărămizi și are acoperișul boltit. Cf. *Not. degli scavi*, 1948, s. ottava, vol. II, fasc. VII—XII (reg. IV — Sabina-Samnum), *Castelmadona — villa rustica romana*.

52. Odoardo Toti, *Edificio rustico romano in località Mona Felice*, *Not. degli scavi*, vol. XX, 1966 (reg. VII — Etruria). De remarcant numeroase *villae rusticae* semnalate de autor în teritoriul respectiv, majoritatea necercetate încă.

53. *Enciclopedia italiana*, p. 1170.

54. Helen E. O'Neil, *The Roman Villa at Park Street near St. Albans, Hertfordshire: report on the excavations of 1943—1945*, în *Archeological Journal*, III, 1945—1946, pp. 21—110. Villa de la Park Street își începe evoluția foarte probabil sub domnia lui Nero, fiind precedată de trei faze anterioare ocupației romane. Ea urmează acestor structuri simple printr-o extindere a clădirii principale și a dependențelor. Cunoaște o nouă fază de dezvoltare la mijlocul sec. III en., legată de cultivarea cerealelor și își încetează existența la sfârșitul secolului IV en.

55. K. Swoboda, *Op. cit.*, pp. 88—90 și p. 112. Este semnificativă, pentru ceea ce caracterizează acest tip de *villa*, compoziția arhitecturală a fermelor: de la Mansfield Woodhouse (*Britannia* — v. fig. 39, p. 88), Héronville (nordul Galliei — fig. 41, p. 90)

și Eckartsbrunn (zona rhenană — fig. 56-p. 112).

56. A. Frova, *op.cit.*, p. 544.

57. Exemplificând, villa de la Chedworth era compusă dintr-o curte mare, cu magazine, depozite de cereale și localuri pentru lucrători situate pe două laturi; curtea cu grădină era înconjurată de trei grupuri de construcții din care cel sudic aparținea servitorimii, clădirea centrală cu fațadă-portic era reședința proprietarului, alcătuită dintr-o sală mare (*triclinium*), localul băilor la parter și camerele de locuit la etaj. Triclinium avea un frumos mozaic cu reprezentarea celor patru anotimpuri. A treia aripă a *villa*-ei, cea nordică, era ocupată de o fierărie și o mare spălătorie (*fullonica*), prea mare pentru a servi în scopuri casnice. Cf. M. Rostovtzeff, *SMA*, CLVII, 1.

58. *Villa in Spoonley Wood, Gloucestershires*, *Archeologia*, LII, 1890, p. 650 și urm. și pl. XXII, cf. Cagnat-Chapot, *op.cit.* p.310. Vezi prezentarea *villa*-ei la K. Swoboda, *op.cit.*, p. 318. O curte mare, traversată de un drum pietruit, este încadrată din trei părți de o galerie cu portic spre care dau toate deschiderile *villa*-ei. Aripa centrală are în mijloc o încăpere de recepție (*tablinum*), o sufragerie încălzită și bucătăria; aripa nord-estică este ocupată de băi și de camerele de locuit încălzite prin *hypocaustum*; aripa sud-vestică cuprinde încăperi de vară neîncălzite și locuințe pentru servitorime.

59. Vezi, în acest sens articolul lui Ch. — M. Ternes, *Recherche concernant le Luxembourg à l'époque romaine*, publicat în *Apulum*, XII, 1974, p. 203 și urm. unde autorul prezintă o variantă a *villa*-ei celto-romane întâlnită în zona Luxemburgului — *villa cu turnuri de colț* unite între ele printr-o verandă cu portic.

60. Cf. A. Frova, *op.cit.*, pp. 510—511.

61. Cf. Jaquies Heurgon, *Gallia*, XII, 1954, I, pp. 136—142, fig. 12 — 20; *villa* se compune dintr-un ansamblu de încăperi încălzite prin *hypocaustum* și un edificiu rectangular cu colonadă axială. Pentru *villae*-le romane din Belgia, a se urmări R. de Maeyer, *De romeinsche Villa's in Belgie*, Univ. di Gand, I, Anvers, 1937.

62. Eug. et R. Malget, *Annales de l'Inst. arch. du Luxembourg (Arlon)*, XLIV, 1910, p. 354 și urm. Vezi, descrierea sumară în *DA*, p. 877.

63. Th. Schweizer, *Prähistorisch — archäologische Statistik des Kantons Solothurn*, *JSG*, XXVIII, 1955, 163—166. Studiul cuprinde referințe interesante asupra *villae*-lor rusticae din zona Burgundiei și Elveției.

64. *DA*, V, 1, pp. 878—879; vezi și R. Agache, *La villa gallo-romaine dans les grandes plaines du nord de la France*, în *Archeologia*, 55, 1973, p. 38; W. Held, în *Zeitschrift*

ür *Archäologie*, 6, 1972, 1, p. 45 și 51; Pentru Pannonia – Edit. B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, iar pentru Dacia – I. Mitrofan, *Villae rusticae in Dacia superioră*, AMN, XI, 1974, p. 54.

65. Vitruviu, VI, 6,5.

66. Vezi, Edit. B. Thomas, *op.cit.*

67. *Ibidem*, p. 36, fig. 14–15 (*Gyulafrátót* – zona lacului Balaton); p. 303, fig. 303 (*Tac-Fövenipuszta* – în zona confluenței Dravei cu Dunărea).

68. *Ibidem*, p.275, fig. 144 (*Hosszúhétény* – la confluența Dravei cu Dunărea; în asociere cu elemente italice – cf. A. Frova, *op.cit.*, p. 799); p. 180, fig. 100 (*Parndorf* – nord-vestul provinciei); pp. 118–122 și figs. 56–57 (*Szentkirályszabadja – Romkút*); pp. 111–114, fig. 51 (*Sümege* – zona lacului Balaton).

69. *Ibidem*, p. 215, fig. 111 (*Csúcshegy* – pe limes-ul dunărean); pp. 201–210, figs. 107–108 (nord-vestul provinciei – *Budakalász*).

70. Cf. A. Frova, *op.cit.*, pp. 667–668.

71. Vezi, M. Rostovzev, *SESIR*, pl. LXIII, 2.

72. *Ibidem*, pl. LXXVII, I (*Cartagina*).

73. *Villa de la Moudjeba* reprezintă în realitate o variantă a tipului cu galeria frontală între avancorpuri. Vezi A. Frova, *op.cit.*, p. 799.

74. *Villa de la El Barah* a fost studiată de către De Vogüé (vezi, *Syrie centrale*, 1, pl. LI și LIII) – cf. Cagnat-Chapot, *op.cit.* p. 319.

75. Vezi, *Supra*, n. 44.

76. I. Ivanov, *Otčet za razkopkite pri Kadine most, Kjustendilsko*, în IAD, 1910, p. 180 și urm.

77. D. Nicolov, *V ceașata na iazovir Čeatalka*, sp. Turist, 1965, 7, 12.

78. Janka Miladenova, *op.cit.*

79. Cf. B. Crova, *op. cit.*, 5; și K. D. White, *op. cit.* p. 440.

80. Vezi K. Swoboda, *op. cit.*, p. 24, fig. 13; p. 25, fig. 14 (Italia); E. Thomas, *op. cit.* p. 355 și urm., fig. 357 (Pannonia).

81. C. Dremsizova Nelčinova, *op.cit.* pp. 505–506 (cf. IAI, XIV, 1940–1942, p. 267, fig. 361).

82. A. Milcev și N. Petrov, *Archeologičeski razkopki v ceașata na iazovir „Iscâr”*, în GSUFF, 1962, 1, p. 226; K. Swoboda, *op. cit.*, p. 43, fig. 24; p. 45, f.g. 25.

83. *Villa de la Orlandovci* a fost publicată în 1938 de J. Velceov în IAI, XII, p. 409, împreună cu cea de la Iscâr (*Rimska villa pri gara Iscâr*), p. 188.

84. Planul *villa*-ei de la Bistrița a apărut în IAI, IV, 1926–1927.

85. Vezi IAI, VII, 1933, p. 413, fig. 170.

86. Vezi, în acest sens, M. Rostovzev, *op. cit.*, p. 286.

87. În special, B. Gherov, *Romanismul între Dunăre și Balcani* (tr. fr.), I, GSUFF, XIV, 1948–1949, fasc. 4, p. 89 și urm.

88. Din câte cunoaștem, informațiile arheologice despre fermele rurale din Moesia sînt încă puține. Vezi, în acest sens, studiul lui D. Nikolov asupra *villae*-lor romane de pe teritoriul Bulgariei, apărut în colecția *BAR*, London, 1977.

89. IAI, XIV, 1942–1944, p. 275, fig. 376 (*villa* de lângă localitatea Plevna).

90. Cf. C. Dremsizova-Nelčinova, *op. cit.* p. 508. Precizînd că săpăturile de la Plevna au rămas neterminate, autoarea specifică că nu se poate spune dacă *villa* avea colonadă sau peristil, dar întreaga sa compoziție arhitecturală prezintă analogii cu *villae*-le cu peristil încadrate de d-sa în gr. a III-a (Bulgaria).

91. B. Sultov, *O villa rustica în satul Prisovo, reg. Tirnovo*, *Izvestia*, Varna, II, 1964, p. 49–52 și fig. 6 (raport preliminar).

92. S. Ovčarov, *Villa rustica din apropierea satului Mogilec, reg. Târgoviste*, în *Arheologija*, Sofia, nr. 1, 1969, p. 27, fig. 2.

93. Observațiile arheologice efectuate în timpul săpăturilor au relevat că distrugerea fermelor rustice a avut loc la mijlocul sec. III e.n., după care încetează de a mai fi locuite (cf. *supra*, B. Sultov).

94. Cf. B. Sultov, în *Arheologija*, IV, 1962, 4; *Actes* (I), pp. 479–488. *Arheologija* – Organ na Arheologiceskaia Institut i Muzej pri Bălgraskata Akademija na Naukita, Sofia.

95. Vezi I. Mitrofan, *Villae rusticae in Dacia Superioră* (I), AMN, X, 1973, p. 127.

96. A se observa în acest sens, planul *villa*-ei de la Donnerskirchen (Pannonia), cf. E.B. Thomas, *op. cit.*, fig. 67.

97. A. Buday, *Pötlások a CIL, III, Kötetéhez, în Dolgozatok*, II, 1911, pp. 260–268. Cercetările întreprinse în 1943 au fost publicate de Z. Székely, *Villa rustica de la Ciumăfaia*, în *St. Com.*, 14, 1969, pp. 155–181.

98. Ferma de la Hobița a fost săpată în 1948 (lîngă Grădiște, comuna Sarmizegetusa, jud. Hunedoara) și publicată în 1953 de Oct. Floca în *MCA*, I, p. 753 (*Fermă – villa rustica – din epoca sclavagistă romană*).

99. Vezi, R. Popa, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hateg*, în AMN, IX, 1972.

100. Vitruviu, *De architect.*, VI, 6, 1.

101. A. Buday, *Római villák Erdélyben Római villa Kolozsvár „Kistárca” nevű határvészében*, în *Dolg.* IV, 1913, pp. 128–154.

102. *Ibidem*, pp. 110–128. *Villa de la Mănereu*, cu cele două pavilioane separate, a fost dezvelită în urma săpăturilor efectuate în anul 1912.

103. Ruinele de la Gîrbou (jud. Sălaj) au fost descoperite în 1878, (cf. I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 140), fiind precizată apartenența

lor la o villa în urma săpăturilor din 1913 (vezi, *Dolg.* IV, pp. 252–254).

104. Cf. I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 133.

105. Vezi, E.B. Thomas, *op. cit.*

106. Săpături efectuate la Aiud (jud. Alba) în anii 1966–1967, publicate de Z. Székely, în *Arh. Mold.*, V, 1967, p. 167 și urm.

107. L. Mărghitan, *Cercetări arheologice în vatra orașului Deva*, 1971, pp. 15–85.

108. Vezi la F. Oelmann, în *Germania*, 5, 1921, p. 51–78, tipul de villa cu sală centrală interioară. Alături de clădirea principală, la Aiud au fost descoperite și urmele unor construcții anexe din lemn, acoperite ca și pavilionul de locuit cu țigle și olane, totul făcând parte, după materialul arheologic și osteologic recuperat, dintr-o gospodărie modestă cu caracter profund agricol. Cf. și I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 130.

109. În apropiere de villa de la Deva, cercetările arheologice au scos la iveală, la 20 m spre vest și sud-vest, ruinele a două construcții cu ziduri groase, cu urme de mozaic și tencuială colorată, acoperite în antichitate cu țigle și olane. Orientarea diferită a locuinței proprietarului (N-S), spre deosebire de restul complexului orientat NE-SV, zidurile duble de pe latura de sud-vest a complexului orientat NE-SV, ca și prezența celor două construcții din apropiere, demonstrează existența a două faze de construcție. Cf. L. Mărghitan, *op. cit.* și I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 138 și fig. 7.

110. Cf. *supra*, n. 88.

111. Cf. K.D. White, *op. cit.*, p. 385; E.B. Thomas, *op. cit.*; D. Nikolov, *BAR*, 1976.

112. În acest sens, așezarea unei ferme, dispunerea clădirilor, ușurina depozitării apei și recoltelor, la Palladius, I, 16–22.

113. Columella, I, 5,2; Vitruviu, VII, 6, 10–11. Dezvoltarea orașelor și înmulțirea villae-lor cu producție destinată pieții au dat naștere unor sisteme de irigații, de baraje și cisterne, la realizarea cărora ingeniozitatea inginerilor romani era extraordinară. Cf. White, *op. cit.*, p. 171.

114. Cato, I, 3.

115. Columella, I, 4, 10.

116. În acest sens, un interes deosebit prezintă lucrarea lui R. de Maeyer, *De romeinse villa's in Belgie*, Anversa, 1937, în care autorul situează villae-le în apropierea principalelor comunicații romane.

În jurul coloniei romane *Colonia Iulia Equestris*, din Germania Superior, au fost localizate 40 de villae – cf. Edgar Pelichet, *Contribution a l'étude de l'occupation du sol de la Colonia Iulia Equestris*, în *FRBA*, 1947, pp. 117–136.

Villa de la Voerendaal (W.C. Braat, *De grote Romeinse Villa van Voerendaal*, Leiden, N.R. XXXIV, 1953, pp. 48–49) din Ger-

mania Inferior, era situată pe marginea unei șosele romane – cf. *Fasti*, VIII, 1953, V,3 (nr. 4631). Aceeași situație o întâlnim pe teritoriul Franței unde fotografia aeriană a permis localizarea unor villae gallo-romane dispuse pe diverse artere de comunicație (vezi, François Eygun, în *Gallia*, XII, 1954, I, p. 189 și urm., figs. 18–19) și în special în Anglia, unde cartografierea fermelor rurale a permis concluzii valabile pentru toate provinciile nordice ale Imperiului (vezi, în acest sens, Dorothy Grecne, *Roman Yorkshire*, în *YAI*, XXXVI 2, 1953, pp. 257–265, care publică o listă topografică și bibliografică a villae-lor romane din Yorkshire. Distribuția villae-lor în cimpia romagnolă din Italia demonstrează că drumurile convergente spre Ravenna au reprezentat axul pe care s-a realizat demografia rurală a acestui ținut în antichitate – cf. D. Scagliarini, *op. cit.*, p. 39. Fenomenul este confirmat și de cercetările efectuate în provinciile dunărene (Pannonia, Dacia, Moesia) – vezi la noi, cap. III.

117. În ilustrarea acestei probleme am folosit lucrarea lui K.D. White, *RF*, apărută la Londra în 1970, cap. VIII–X.

118. K.D. White, *op. cit.*, p. 131, cf. Cato, 5,8; I, 37; Varro, I, 13,4; Columella, I și II.

119. La Varro ferma ideală este alcătuită din: culturi de cereale, furaje, viță-de-vie și câteva animale domestice, pe lângă vitele de muncă (*iumenta*).

120. Cato, *op. cit.*, p.54; Vergilius, *Georg.* I, 215; Columella, II,9, 14,10,1.

Renunțarea la rotația naturală a culturilor, aplicarea sistemului rigid al culturilor speciale pe aceleași terenuri ca și aplicarea unor procedee și modele folosite în Italia, care nu se pretau condițiilor specifice ținuturilor respective, vor opri agricultura romană la mijlocul drumului și vor acționa ca o frână în calea unei dezvoltări bazate pe experiența proprie – cf. K.D. White, *op. cit.*, p. 144.

121. Cf. Varro, II, 2,9.

122. *Ibidem*, II, 7,14.

123. Nu dispunem de suficiente dovezi care să ateste că animalele erau crescute pentru masă, în afară de „purcelul de lapte”. Carnea consumată de oamenii de rând provenea în mare parte de la animalele sacrificate. Cf. și White, *op. cit.*, p. 277. Dar chiar acesta este un indiciu în sprijinul ipotezei referitoare la destinația animalelor crescute de fermierii romani. Însăși Varro (*op. cit.*, II, 2, 11) menționează regulile de tăiere și precizează că în afară de animalele sacrificate, pentru toate animalele tăiate se cereau, ca și în zilele noastre de altfel, garanții de sănătate.

124. Cf. M. Rostovzev, *op. cit.*, p. 207.

125. *Ibidem*, n. 39.

126. *Idem*. Amplu comentariu al autorului, punctat cu numeroase exemple de

villae gallo-romane, britanice și africane, cu ateliere de ars ceramică, sau ferme din Belgia, pe teritoriul cărora existau minereuri și ateliere de prelucrat obiecte de bronz emailate. S-ar mai putea adăuga printre altele, recente cercetări de la Romula, din *Dacia Inferior* (G. Popilian, *Un quartier artisanal à Romula*, în *Dacia*, XX, 1976, p. 221 și urm.), cele de la Butovo (B. Sultov, *op. cit.*) și Telița (vezi, în continuare, cap. III, 17. 6–17. 7), din *Moesia Inferior*. Tipică prin caracterul ei meșteșugăresc, *villa* de la Romula face parte din categoria fermelor deschise, având în apropierea pavi-

lionului de locuit un atelier pentru materiale de construcție, cu două cuptoare de ardere, și un al doilea atelier pentru prelucrarea vaselor ceramice, cu trei cuptoare de ardere Cf. G. Popilian, *op. cit.*, fig. 2, 3 și 4.

127. Columella (I, 8, 3–4) recomandă un *villicus* de origine rurală care să știe carte, să posede o memorie foarte bună și să învețe de la stăpîn cum să conducă gospodăria.

128. Varro, II, 3; Columella, I, 7, 8.

129. K. D. White, *Op. cit.*, p. 336 (termenul este folosit de Varro, II).

II. SITUAȚIA GENERALĂ A DOBROGEI ÎN SECOLELE I—IV e.n.

0.0. Cucerirea Dobrogei de către romani, făcută mai mult din considerente politice decât strict economice, a creat de la început acestui ținut getic străbătut de luminile civilizației grecești o situație specială, reflectată pe diverse planuri și în perioade diferite, în decursul istoriei sale romane.

Privită în ansamblu, situația din Dobrogea nu era diferită de aceea din alte ținuturi cu care romanitatea intrase în contact. Dobrogea reprezintă însă una din ultimele anexiuni ale Romei făcută la sudul Dunării, în cadrul acelei politici expansioniste care, în secolele II-I î.e.n., viza deopotrivă Occidentul și Orientul mediteranean, stabilind strategia „frontierelor naturale” sub imperativul stăpînirii unor vaste teritorii cucerite.

A. SITUAȚIA POLITICĂ

0.1. În sec. I î.e.n., împingerea frontierelor romane pe linia Dunării devinse o necesitate (politică), cerută de pericolul prezentat de populațiile tracice situate la nord de provincia Macedonia¹. Schimbarea definitivă a raportului de forțe, dintre *moessi* și *geți* pe de o parte și grecii din Pontul Stîng pe de altă parte în favoarea autohtonilor², determinase serioase modificări pe plan social-economic și politic, concretizate mai întîi în intrarea cetăților grecești în uniunea pontică a regelui *Mithridates al VI-lea Eupator al Pontului*³ și, îndeosebi, în politica „pontică” a marelui rege dac *Burebista*. Din acest punct de vedere, problema premișelor cuceririi Dobrogei de către romani trebuie tratată în funcție de acțiunea simultană a celor doi factori — coloniștii greci și populația indigenă, cucerirea romană definindu-se astfel ca rezultanta interacțiunii și intercon-

diționării unor interese, în general diametral opuse. Aceasta și explică de altfel succesul campaniei lui *Marcus Terentius Varro Lucullus* din anii 72—71 î.e.n., în urma căreia cetățile vest-pontice intrau în sfera de influență romană, dar și prăbușirea acestei influențe în urma răscoalei din anii 62—61 î.e.n. cînd, ca urmare a colaborării grecilor cu indigenii, se produce dezastrul guvernatorului Macedoniei — *C. Antonius Hybrida*⁴. Ostilitățile dintre greci și geți, declanșate după înfrîngerea lui *Pompeius* la *Pharsalos* ca urmare a unor tendințe tot mai fâțișe ale oligarhiei din cetățile vest-pontice de a trece de partea lui *Caesar*, s-au concretizat în intervenția promptă și rapidă a regelui *Burebista* de anexare a litoralului pontic de la Olbia la *Messambria* marelui său stat daco-getic⁵.

0.2. Din acest moment, cetățile grecești se vor orienta în mod decisiv spre puternica Romă, căci moartea lui *Burebista* crease o situație tulbure în lumea getodacă și un gol sesizat la vremea sa de triumvirul *Marcus Antonius*⁶ și cîțiva ani mai tîrziu de proconsulul Macedoniei *M. Licinius Crassus*. Campania lui *Crassus* din anii 29—28 î.e.n.⁷, destinată mai ales atragerii zonei istropontice de partea lui *Augustus*, marchează momentul culminant al trecerii Dobrogei în sfera de influență romană⁸. Alianța cu *Roles* împotriva dacilor și bastarnilor, și apoi înfrîngerea lui *Dapyx* și *Zyraxes* au pus bazele viitoarei stăpîniri romane în Dobrogea. Căci, în contextul unei situații nesigure la Dunărea de Jos, această cucerire nu a însemnat de la început o stăpînire efectivă. Spiritul practic și prevăzător al romanilor i-a împiedicat să treacă

imediat la organizarea unui teritoriu insuficient pacificat.

0.3. Dobrogea este încadrată inițial în *statul clientelar Odris* ale cărui trupe staționau în vechile fortificații getice de pe Dunăre, în mod sigur la *Troesmis* și *Aegyssus*⁹, pe când cetățile pontice intrau definitiv sub dependența Romei¹⁰. *Un praefectus orae maritimae* supraveghea la Dunărea de Jos regatul odris¹¹, în timp ce spre apus, în zona învecinată de la sudul Dunării, era constituită și organizată noua provincie Moesia. Tulburările provocate de complicațiile dinastice din regatul odris au dus la desființarea lui, impunând o sporire a autorității legatului Moesiei la Dunărea de Jos. În acest context, activitatea guvernatorului *Tib. Plautius Silvanus Aelianus*¹² din anii 57–67 e.n. se înscrie în acțiunea de pregătire a acestui teritoriu (de creare a unei zone de siguranță la nordul gurilor Dunării, prin lupte, tratative sau transferuri de populații) în vederea anexării sale definitive.

0.4. Începută sub *Claudius* și continuată sub *Nero*, acțiunea de încadrare a Dobrogei în marea provincie moesică se încheie sub *Vespasian*, care concentrează la sudul Dunării, sub conducerea guvernatorului *Rubrius Gallus*¹³, patru legiuni romane: a *V-a Macedonica*, cantonată la *Oescus* între 71–107e.n.¹⁴ și *I-a Italica* prezentă la *Novae* încă din anul 69 e.n.¹⁵, alături de a *VII-a Claudia* și a *V-a Alaudae*, staționate în vestul provinciei¹⁶. Cu această ocazie Dobrogea este ocupată de corpuri de trupe auxiliare stabile care, conform datelor existente, aveau un efectiv total de aproximativ 7500 de oameni¹⁷, efectiv care s-a menținut cel puțin pînă la sfîrșitul sec. al II-lea al erei noastre. Aceste unități auxiliare au ocupat vechile fortificații getice și despre unele s-au făcut precizări asupra locului de staționare¹⁸. Se știe astfel că la *Troesmis* a fost cantonată *Ala I Pannoniorum*¹⁹, la *Capidava* — *Cohors*

*I Ubiorum*²⁰, la *Aegyssus* — *Cohors II Flavia Brittonum*²¹, iar la *Arrubium* — *Ala I Vespasiana Dardanorum*²². Apărarea frontierei dunărene era sprijinită de flota atunci organizată sub numele de *Classis Flavia Moesica*²³ a cărei bază principală era la *Noviodunum*²⁴.

0.5. Și totuși, în fața reorganizării statului dac (sec. I e.n.), supravegherea unei provincii care se întindea de la *Singidunum* și pînă la *Pontul Euxin* era dificilă și primejdioasă. Se cerea grabnica organizare administrativă a părții răsăritene recent anexate și, în această idee, are loc sub *Domitian* (an. 86 e.n.) divizarea Moesiei și constituirea unei provincii noi — *Moesia Inferior* — în care Dobrogea reprezenta teritorial o parte însemnată. Noua provincie va fi organizată temeinic abia după cucerirea Daciei, în vremea împăratului *Traian*, cînd primește alături de trupele auxiliare existente două legiuni romane fixate la *Durostorum* și *Troesmis*, respectiv a *XI-a Claudia* și a *V-a Macedonica*²⁵ și cunoaște o intensă activitate constructivă și organizatorică care a stat la baza înfloririi vieții romane la Dunărea de Jos în toată perioada dinastiei *Antoninilor*²⁶.

0.6. Această perioadă pașnică va înceta în timpul domniei lui *Marcus Aurelius*, cînd *Moesia Inferior* va fi puternic afectată de invaziile *costobocilor* și ale altor neamuri „barbare”²⁷. Rapiditatea și capacitatea penetrantă a acestor invazii provoacă mari distrugerii²⁸, de pe urma cărora provincia se reface cu greu. Cercetările arheologice au stabilit că refacerile au început chiar din vremea lui *Marcus Aurelius*²⁹, dar au durat mai bine de două decenii. Abia în timpul lui *Septimius Severus*, *Moesia Inferior* cunoaște o nouă perioadă de prosperitate datorată, în mare măsură, reformelor administrative, militare și juridice ale acestui împărat, de ridicare a provinciilor și de creștere

a rolului armatei în administrarea acestora. Provincializarea armatei, ca urmare a drepturilor acordate militarilor de întemeiere a unor familii legale și de cultivare a unor suprafețe din teritoriul legiunilor ³⁰, ca și acordarea dreptului de cetățenie unor categorii numeroase de provinciali prin *Constitutio Antoniniana* ³¹ sub domnia lui Caracalla (212 e.n.), contribuie la cristalizarea fenomenului de romanizare în Moesia Inferior în sensul constituirii unei romanități a cărei vigoare avea să-și spună cuvântul în anii grei ai anarhiei militare.

0.7. Dacă în timpul Severilor provincia cunoaște ultima perioadă de înflorire din epoca Principatului, fapt atestat între altele de cel mai mare număr de documente epigrafice descoperite în acest teritoriu ³², anii care i-au urmat, de lupte interne, de invazii pustiitoare și neîncetate, au afectat profund această provincie. Aflată la granițele imperiului, Dobrogea, transformată în teatru de operațiuni, a fost martora tuturor evenimentelor politice și militare care a dus Imperiul roman la un pas de prăbușire, provocând schimbări esențiale în structura sa.

0.8. De la marea invazie a goților conduși de *Kniva*, cu dezastrul de la Abrittus și moartea împăratului *Decius* (an. 251 e.n.) pînă la victoria decisivă a lui *Claudius al II-lea* de la Naissus (an. 269 e.n.) asupra acestora, urmată de înfrîngerea carpilor lîngă Carsium (Hîrșova) de către Aurelian (an. 273 e.n.) ³³, împărații romani au continuat să acorde Dobrogei o atenție deosebită. Repararea drumurilor sub *Decius* ³⁴, *Aurelian* ³⁵ și *Gallienus* ³⁶ și în general intensa activitate constructivă, relevantă arheologic la Dunărea de Jos ³⁷, exprimă pe plan local eforturile colosale ale statului roman de depășire a crizei sec. III e.n. Nu putem trece cu vederea contribuția provinciilor dunărene la edificarea unei noi epoci istorice — epoca Dominatului. În a doua jumătate a sec.

III e.n. aceste provincii, grav amenințate de primejdii, au furnizat din rîndurile populațiilor romanizate împărații „*illirieni*” care au reactivat resursele interne ale Imperiului ³⁸, stăvilind invaziile populațiilor „barbare”, colonizîndu-i pe prizonieri, întărind armata de frontieră cu unități „barbare”, dînd puterii imperiale un caracter monarhic tot mai fățiș ³⁹.

0.9. Acest program politic a fost desăvîrșit prin reformele lui Diocletian, urmate de cele ale lui Constantin cel Mare, punîndu-se astfel fundamentul ultimei perioade a istoriei Imperiului roman — aceea a Dominatului ⁴⁰. Teritoriul Dobrogei va fi cuprins în cea mai mare parte în noua provincie *Scythia* cu capitala la Tomis, în afara colțului său de sud-vest. Comanda militară a provinciei este încredințată unui *dux*, iar conducerea civilă unui *praeses*. În locul vechilor unități militare, noua provincie al cărui rol strategic crescuse considerabil, este apărută de numeroase unități grănicerești alcătuite din *milites ripenses* sau *limitanei* (țărani-soldați), cu un efectiv de o mie de oameni legiunea și cîte 500 — unitățile auxiliare. Prin pătrunderea migratorilor se modifică compoziția armatei, crește rolul cavaleriei, iar prin legarea militarilor de pămînt are loc treptat transformarea acestora în coloni ⁴¹. Sînt înființate două legiuni, plasate pe *limes-ul scythic*: *Legio I Jovia* (*Scythica*) pe frontul nordic și *Legio II Herculia* pe frontul vestic ⁴². La Sacidava, Cius, Beroe, Capidava, Arrubium, Aegyssus, Talamonium (neidentificată — spre Deltă), se aflau unități de cavalerie ⁴³, iar la Axiopolis (alături de 1/2 *leg. II Herc.*), Carsium, Troesmis (alături de 1/2 *leg. II Herc.*), Dinogetia, Noviodunum (alături de *leg. I Jovia*), Salsovia și Gratiana (neidentificată spre Deltă) — unități de infanterie ⁴⁴. Unități marinărești erau cantonate la Flaviana (?) ⁴⁵ și probabil la Noviodunum, Aegyssus, Dinogetia, Axiopolis ⁴⁶.

0.10. Pînă la stingerea ultimului reprezentant al familiei constantiniene — *Iulian Filozoful* (an. 364 e.n.), noua provincie cunoaște o epocă de prefaceri adînci în toate domeniile vieții materiale și spirituale. Acest fenomen se datora schimbării temporare a raportului de forțe în favoarea Imperiului — printr-o politică fermă în raporturile cu lumea nord-dunăreană, prin războaie victorioase, schimburi comerciale și influențe culturale deosebit de avantajoase pentru romanitatea dunăreană. Această perioadă de liniște va fi întreruptă violent de războaiele lui Valens dintre anii 367—372, dar mai ales în urma marilor tulburări provocate de răscoalele vizigoților și de migrarea și colonizarea populațiilor germanice în provinciile dunărene ⁴⁷.

B. ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A DOBROGEI ROMANE

1.0. Organizarea administrativ-teritorială a Dobrogei a urmat firul evenimentelor politice din a doua jumătate a sec. I e.n. și începutul sec. al II-lea e.n. Se afirmă în general și nu fără temei, că organizarea provinciei Moesia Inferior ca și a altor provincii de asemenea s-a desăvîrșit în timpul împăratului Traian ⁴⁸. Afirmarea se dovedește întemeiată chiar dacă ar fi să avem în vedere numai climatul de pace și siguranță nemaicunoscut pînă atunci la Dunărea de Jos. Fortificarea *limes*-ului dunărean cu numeroase *castra*, *castella* și turnuri de apărare care adăposteau trupe numeroase ⁴⁹ crează necesități noi, care acum pot fi soluționate de romani după voia lor, dar care nu erau posibile cu o jumătate de secol în urmă.

1.1. De aici și acțiunea de compartimentare teritorial-administrativă a Dobrogei romane, săvîrșită la începutul sec. II e.n., care consfințează *de jure* o situație *de facto*, rezultată dintr-un pro-

ces continuu, îndelungat și original de colonizare a acestei provincii. Această acțiune întreprinsă pe verticală, după cum ne-o dovedesc numeroșii *termini* descoperiți în Dobrogea ⁵⁰, are drept scop delimitarea tuturor celulelor economico-sociale și stabilirea raporturilor lor juridice și fiscale.

1.2. Mărturiile epigrafice ne furnizează la începutul celui de al doilea secol al erei noastre știri asupra unei populații dense de coloniști romani, veterani și traci colonizați care trăiesc în forme pur romane ⁵¹. Majoritatea populației însă este reprezentată de elementul getic indigen, cu diversele sale ramuri ⁵² care, la venirea romanilor, conviețuia alături de grupuri minoritare de sciți, bastarni și sarmați ⁵³ pentru ca în timpul stăpînirii romane să i se alătore populații sud-tracice — odrisi, bessi și lai ⁵⁴, în sec. I e.n., iar în sec. al III-lea, de-a lungul *limes*-ului să fie colonizați carpi și goți ⁵⁵. Pătrunderea carpilor în Dobrogea în sec. III e.n. contribuie la întărirea fondului indigen pe care va continua să-l susțină prin elemente de cultură materială și spirituală identice, cel puțin pînă la victoria creștinismului ⁵⁶.

1.3. Pe măsura amplificării fenomenului de colonizare apar așezări romane de tip *pagus*, *vicus* și *villa* care, alături de așezările duble ⁵⁷ și cetățile pontice, vor fi încadrate definitiv la începutul sec. II e.n. într-un sistem administrativ care semnifică constituirea unor circumscripții teritoriale cu un regim politic și financiar diferențiat.

1.4 Un aspect care tinde să se contureze în ultima vreme este acela al comunităților indigene ⁵⁸ integrate în diferite forme în noul sistem administrativ. Caracteristicile includerii treptate a ținutului dobrogean printre posesiunile Romei au facilitat populației indigene depășirea relațiilor gentilice. Drumul firesc era acela al dublei proprietăți în cadrul unor *obști teritoriale*,

aspect deja postulat de cercetătorii problemei ⁵⁹. Desigur, se cunoaște prea puțin despre aceste obști, dar se pare că Imperiul a suprapus în special în zonele populate intens de băștinași, propriul său sistem de organizare organizațiilor locale, fenomen de altfel întâlnit și în alte teritorii cucerite de romani ⁶⁰. Astfel poate fi explicată prezența acelor *principes locorum* ca și a termenului de *locus* ⁶¹, primii desemnând pe reprezentanții unor comunități indigene în raporturile juridice și fiscale ale acestora cu statul roman (asemănător *toparhilor* din cetățile grecești), pe când cel de-al doilea pare să se refere la vechile centre tribale ale confederațiilor de obști indigene ⁶² (τόποι).

1.5. Căci în momentul cuceririi romane, societatea getică avea o organizație tribală pe cale de descompunere. Căpeteniile locale constituiau o aristocrație puternică și relativ bogată. Experiența pe care o deținea Imperiul, în raporturile sale cu nobilimea altor provincii (*Gallia, Hispania, Illyricum*), i-a permis să manevreze cu ușurință această aristocrație locală, creîndu-i o situație privilegiată și dîndu-i posibilitatea unei romanizări rapide. De altfel se cunosc exemple de colaborare a acestei aristocrații cu romanii ⁶³. Roles recunoaște autoritatea romană în calitate de *amicus et socius*, iar Dapyx este înfrînt prin trădarea unor căpetenii din anturajul său nemulțumite de politica antiromană a „regelui”. Informațiile antice plasează cele două „regate” în sudul și sud-vestul Dobrogei, exact în zonele din care ne parvin documentele epigrafice referitoare la *principes locorum* ⁶⁴. Credem că nu poate fi o simplă coincidență și, atîta timp cît arheologic se constată că aceste ținuturi continuau să fie populate de băștinași ⁶⁵, aceștia își puteau păstra nu numai obiceiurile și îmbrăcămintea tradițională, atîta de grăitor exprimată de mărturia în piatră a Trofeului de

la Adamclisi ⁶⁶, dar și o organizare proprie, aflată sub controlul autorităților romane prin intermediul unor conducători locali, cel mai adesea deplin romanizați ⁶⁷.

1.6 Romanii au acordat inițial o deosebită atenție cetăților pontice și *limesului* dunărean. De la *Claudius I* și pînă la *Traian* toți guvernatorii provinciei respectă și întăresc drepturile și hotarele vechilor orașe de pe țărmul Pontului Euxin. Cetățile grecești, al căror statut juridic fusese stabilit încă de la începutul stăpînirii romane asupra Dobrogei ⁶⁸, posedau teritorii proprii ale căror limite au fost reconsiderate ipotetic pe baza mărturiilor epigrafice existente ⁶⁹ și a ultimelor cercetări arheologice. Ele reprezentau aproximativ o treime din întreaga suprafață a provinciei și s-au păstrat în această formă pînă în epoca Dominatului. Situația oarecum diferită a Histriei care avea sub propria-i jurisdicție doar zona învecinată, se datora, printre altele, rolului precumpănitor pe care-l juca în viața cetății pescuitul; spre deosebire de Tomis, dar mai ales de Callatis, unde agricultura reprezenta baza economică a populației ⁷⁰. Întărîndu-i drepturile asupra lacului Halmyris și gurilor Dunării ⁷¹, autoritatea romană avuse în vedere constituirea în teritoriul cetății a unui organism roman independent din punct de vedere administrativ și juridic de cetate — *regio Histriae* ⁷² unde, în cursul sec. II al erei noastre, întîlnim o populație majoritară de veterani și de *cives Romani et Bessi consistentes* așezați în *vici* și *villae* ⁷³. Regio Histriae cu centrul în vechea colonie grecească avea o organizare cvasimunicipală, dar foarte asemănătoare unui *pagus* de tipul celui de la Capidava. Deosebirea esențială constă în faptul că *regio Histriae* reflectă istoricește fenomenul de integrare a unor structuri noi vechii organizări elenistice a teritoriului unei cetăți grecești devenită *stipendiaria* în epoca stăpînirii

romane. O situație întrucâtva asemănătoare celei de la Histria trebuie să fi existat la Argamum (Capul Dolojman — Jurilovca), al cărui teritoriu atestat destul de vag de hotărnicile histriene cuprindea probabil zona dintre Slave la sud și Taița la nord ⁷⁴. Din păcate însă nu cunoaștem nimic despre statutul juridic al cetății Argamum ⁷⁵, iar inscripțiile ca și mărturiile arheologice descoperite în zona amintită sînt lipsite de orice referiri asupra teritoriului respectiv ⁷⁶.

1.7. Restul provinciei a fost împărțit în mai multe *territoria*. Constituirea și întinderea acestora au avut în vedere necesitățile de aprovizionare ale trupelor staționate în castrerele de pe *limesul* dunărean și nevoia de a încadra diversele celule economico-sociale într-un organism unitar. De aceea, centrul unui *territorium* se afla cel mai adesea în locul de staționare al uneia sau alteia dintre unitățile militare situate de-a lungul Dunării. Majoritatea fortificațiilor romane se aflau în vecinătatea sau chiar pe locul unor vechi așezări getice ⁷⁷. Pentru acoperirea necesităților economice ale vexilațiilor legionare sau ale unităților auxiliare au fost cedate fortificațiilor largi fișii de teren fertil, obținute de autoritatea romană prin deposedarea băștinașilor. Reconstituim cu greu și ipotetic întinderea unor *prata legionum*. Pe baza studierii materialului tegular ștamplat, se poate postula că în sec. II e.n. raza de acțiune a leg. a V-a Macedonica cu centrul la Troesmis se întindea de-a lungul Dunării de la Sacidava ⁷⁸ și pînă în dreptul Luncaviței, cuprinzînd și fortificațiile din stînga fluviului de la Barboși și Orlovca ⁷⁹. Întreaga zonă de nord, de la cotitura fluviului și pînă la vărsarea sa în mare era controlată de flota dunăreană — *Classis Flavia Moesica*, a cărei principală stațiune se afla la Noviodunum (Isaccea) ⁸⁰.

1.8. Toate așezările civile: sate băștinașe, *canabae*, *vici*, *pagi*, *villae*, din

raza de acțiune a legiunii sau flotei, se aflau sub comanda autorităților militare, fenomen care se va accentua în cursul sec. III e.n., după cum ne-o demonstrează și inscripțiile de hotărnicie ⁸¹. Fiecare castru își avea propriul său teritoriu a cărui întindere varia în funcție de mărimea și importanța fortificației, de numărul unităților care staționau în interior, dar mai ales era condiționată de condițiile geografice-naturale și de fertilitatea solului. Importanța strategică a centrelor fortificate romane de la Dunărea de Jos a impus exercitarea autorității militare asupra teritoriilor respective, autoritatea civilă (*ordo decurionum*) aflîndu-se sub controlul acesteia. Situația este valabilă pentru toate cetățile de pe *limesul* dunărean care nu s-au putut ridica la rang de *municipium*, continuînd să rămînă centre ale unor teritorii rurale, în situația juridică și administrativă de *pagus* ⁸². În sec. II e.n. terenurile militarilor erau lucrate în mare parte de locuitorii satelor din apropiere ⁸³. De la sfîrșitul sec. II e.n., odată cu reformele lui Septimius Severus, majoritatea acestor terenuri sînt lucrate direct de militarii garnizoanelor din apropiere, fenomen care, pe măsura accentuării sale, va provoca în sec. al III-lea al erei noastre provincializarea armatei, contribuind în perioada Dominatului la creșterea importanței mediului rural în viața economică a provinciei.

1.9. În Dobrogea nu a fost caracteristic fenomenul de *centuriatio* ⁸⁴, întrucît romanii n-au întemeiat în aceste locuri colonii și nici nu era nevoie deoarece întreaga provincie era împărțită între fortificațiile dunărene și cetățile grecești. Nu putem ști cît teren au continuat să păstreze băștinașii, dar se pare că deposedarea lor *de facto* s-a produs treptat, pe măsura extinderii fenomenului de *adsignatio* pînă la mijlocul sec. II e.n. și al colonizării acestor teritorii cu veterani, coloniști romani sau peregrini, proces continuu

cel puțin pînă în vremea Severilor. Dezvoltarea *canabaelor*, penetrația masivă a veteranilor și a coloniștilor romani în mediul rural au avut ca efect constituirea unor comunități romane care, prin introducerea costumului, obiceiurilor și limbii latine, au acționat direct asupra așezărilor băștinașe și au contribuit, fără îndoială încet dar sigur, la spargerea barierelor aceluia tradiționalism și conservatorism atît de specific geto-dacilor. *Rezultanta acestui proces a fost romanitatea de la gurile Dunării, puternică și activă pînă la începuturile evului mediu.*

1.10. La sfîrșitul acestei succinte prezentări a situației generale a Dobrogei în perioada secolelor I—IV e.n. se cuvine să amintim că regimul proprietății a fost condiționat aici, atît de ca-

racteristicile naturale ale acestui ținut, cît și de relațiile deja existente la venirea romanilor în teritoriile coloniilor vest-pontice. Astfel, cu toate că mîna de lucru servilă continuă să fie folosită pretutindeni, fapt atestat de numeroase mărturii epigrafice⁸⁵, ea nu a devenit preponderentă în ținutul de la gurile Dunării unde nevoia de pămînt care a urmat vechii revizuirii a drepturilor de proprietate asupra terenurilor a impus populației băștinașe raporturi de semidependență, asemănătoare întrucîtva celor de colonat⁸⁶. Acest fenomen va contribui, în epoca romanității tîrzii, la menținerea și perpetuarea obștilor țărănești în condițiile generalizării colonatului și ale ruralizării vieții economice.

NOTE

1. Vezi, D. M. Pippidi, *DID*¹, p. 275 și n. 39, 40; Al. Suceveanu, *VEDR*, p. 15 cu bibl.

2. D. M. Pippidi, *Contribuții*, cap. VII și VIII

3. Idem, *DID*¹, pp. 269—272.

4. Cf. Tit. Livius, *Per.* 103; Cass. Dio, 37, 10, 1.

5. A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I Jh. v. Chr.*, Budapesta, 1942, 6—9, referitor la aceste evenimente care nu puteau avea loc decît după anul 48 î.e.n.; cf. Al. Suceveanu, *op. cit.* p. 17, n. 35, unde este citat A. Alföldi.

6. Marcus Antonius, care primise după bătălia de la Philippi (42 î.e.n.) posesiunile răsăritene ale statului roman, inclusiv zona vest-pontică, a continuat politica de atragere a orașelor grecești de partea Romei, întreținînd în același timp relații bune cu dinastia locală care-i furnizau militari.

7. Vezi, în acest sens comentariile lui V. Pârvan, *Getica*, pp. 87—91, asupra unor pasaje din Cass. Dio, 51, 23; 2—26, 6 și D. M. Pippidi, *DID*¹, pp. 290—291. Cf. și Al. Suceveanu, *Pontice* II/1969, pp. 269—274.

8. Discuția problemei la Al. Suceveanu, *VEDR*, p. 18

9. Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, 4, 9, 75—80 (pt. *Troesmis*) și respectiv, 1, 8, 11—20; 4, 7, 1—30 și 47—55 (pentru *Aegyssus*), referitor la ocuparea acestor fortificații de către geți și intervenția armatei

romane în vederea eliberării lor (anii: 12 e.n. pt. *Aegyssus* și 15 e.n. pentru *Troesmis*).

10. Cf. Al. Suceveanu, *op. cit.*, loc. cit. și n. 58, privind dovezile acestei dependențe.

11. Funcționar militar care-și exercită atribuțiunile într-o zonă supusă indirect dominației romane — vezi bibl. indicată de Al. Suceveanu în *Pontica* 4/1971, p. 115 nr. 47 și *VEDR*, p. 22, n. 99.

12. Vezi „*Elogiul tiburtin*” în *CIL*, XIV, 3608; V. Pârvan, *Getica*, pp. 103—106; D. M. Pippidi, *Contribuții*, pp. 349—385; Em. Condurachi, *SCIV* 9, 1/1958, pp. 119—130; C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.* I, pp. 290—291.

13. R. Vulpe, *DID*², p. 61.

14. A. Aricescu, *Armata*, p. 32.

15. Ibidem, p. 41 și n. 111 cu bibliografia.

16. Cf. B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus, bis auf Diokletian*, Klio, 6, 1906, p. 35.

17. După A. Aricescu (*op. cit.*, p. 79), aceste trupe auxiliare erau alcătuite din 9 unități de infanterie: *Cohortes (III, IV, VII) Gallorum, Cohors II Lucensium, I Claudia Sugambrorum veterana, II Flavia Bessorum, II Flavia Brittonum, I Flavia Commagenorum* și *Cohors I Ubiorum*; 6 de cavalerie: *Ala I Vespasiana Dardanorum, I Flavia Gaetulorum, Gallorum Flaviana, Claudia Gallorum, I Asturum și Ala I Pannoniorum*.

18. Vezi comentariul la A. Aricescu, *op. cit.* pp. 80—82.

19. *CIL*, III, 6242.

20. Gr. Florescu, *Capidava*, I, p. 74, nr. 1.
21. La Aegyssus a fost recent descoperit un fragment tegular cu ștampila *COH FBRI* (cf. A. Opaît, comunicare Brașov, 1981).
22. *CIL*, III, 7512
23. Em. Condurachi, în *Actes*, IX, pp. 83–85.
24. R. Vulpe, *HAD*, p. 164; Exp. Bujor și G. Simion, în *MCA*, 7, 1961, p. 396, unde este prezentată cea mai timpurie cărămidă cu ștampila flotei (3/4 sec. I e.n.); A. Aricescu, *op. cit.*, p. 71.
25. R. Vulpe, *DID*², *Știința Minoră sub Antonini*, pp. 119–122 și note.
26. *Ibidem*, pp. 129–139 și în general, pp. 139–151.
27. Textele antice care se referă la marea coaliție condusă de costoboci se găsesc comentate de B. Gerov în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 16, 1968, p. 325 și urm.
28. Vezi comentariul la Al. Suceveanu, *op. cit.*, pp. 26–27 și note.
29. Construirea unui nou zid de apărare la Callatis (v. Florentina Preda, *Noi contribuții la cunoașterea sistemului de apărare a orașului Callatis*, AUB, 17, 1958, pp. 27–36); repararea zidurilor de apărare la Histria (v. Gr. Florescu, Gh. Cantacuzino, în *Histria I*, 1954, p. 293) și Tomis (v. I. Stoian, *Tomitana*, p. 167.)
30. R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 184–185.
31. Em. Condurachi, *La Costituzione Antoniniana e la sua esplicazione nell'Impero Romano*, Dacia, NS, 2, 1958, p. 281 și urm.
32. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 97.
33. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 247; 265–266; 288–289.
34. A. Rădulescu, *Un miliar de la Decius la Rasova*, Rev. muzeelor, 6/1969, 4, p. 350 (Rasova); *CIL*, III, 12515 (Sinoe).
35. *CIL*, III, 7608 (Hirșova)
36. *CIL*, III, 12517 (Tomis)
37. În general, pentru activitatea de reconstrucție a fortificațiilor de la Capidava, Dinogetia, Callatis, a se vedea lucrarea lui Al. Suceveanu, *Observation sur la stratigraphie des cités de la Dobroudja au II-e – IV-e siècles à la lumière des fouilles d'Histrie*, în *Dacia N.S.*, 13, 1969.
38. Vezi M. Rostovzev, *SESIR*, pp. 515–520 și în special n. 7 (p. 515)
39. R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 269–290.
40. Pentru această perioadă, W. Seston, *Diocletian et la Tetrarchie*, Paris, 1946, pp. 50–61; 214–232 și E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, t. I, Bruges, 1959, pp. 67–68.
41. În general despre reformele militare vezi, A. Aricescu, *op. cit.*, pp. 107–108, cu bibl. problemei în n. 3
42. *Ibidem*, pp. 110–114 cu note.
43. Întrucît această problemă depășește cadrul lucrării de față, nu vom menționa numele acestor unități, ci doar faptul că sînt amintite în *Notitia Dignitatum, Pars Orientis*, XXXIX, (Scythia), 14, 12, 13, 15, 16, 17, 18, ed. Böcking, pp. 88–110, 1839.
44. *Ibidem*, XXXIX, 21, 22, 23–31, 24, 25–32–33, 26, 27.
45. *Ibidem*, XXXIX, 20.
46. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 121.
47. Despre evenimentele din ultimile trei decenii ale sec. IV e.n., vezi Ammianus Marcellinus, *Războiul cu goții*, XXVII–XXXI (trad. din limba latină de G. Popa-Lisseanu; *Izvoarele istoriei Românilor*, XIII) și Iordanes, *Despre originea și faptele goților (Getica)*, XVI–XVIII, la același editor. De asemenea, E. Stein, *op. cit.* p. 122, și A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325–395)* – Hist. générale, fondée par G. Glotz, t. IV, II-e partie, pp. 211–251.
48. Vezi în acest sens, documentele referitoare la teritoriile cetăților Histria și Callatis. Primul, cunoscut sub numele de *Horothesia*, emis la 25 oct. anul 100 de legatul provinciei – Laberius Maximus, se referă la delimitarea zonei de interes economic a Histriei. A fost descoperit de V. Pârvan în campania din 1914 și publicat tot de el în *Histria IV*, Buc. 1916, pp. 556–593. Reexaminat critic, mai întîi de S. Lambrino, în *Revue des études latines*, Paris, 1938, p. 27 și recent de D. M. Pippidi în *Contribuții la istoria veche a României*, Buc., 1967, pp. 359–361. Celălalt document reprezintă o hotărnicie asemănătoare, referitoare la teritoriul Callatidei – cf. *CIL*, III, 14214³⁰ (= Gr. Tocilescu, *AEM*, p. 103, nr. 59); vezi și V. Pârvan, *Începuturile*, p. 146.
49. Cf. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 32, cca. 15 mii militari. Efectivul trebuie să fi fost mai numeros, întrucît numai numărul soldaților din legiuni (estimat: 6500+1500) împreună cu cel al marinarilor ajungea la cca. 12–13 mii de militari. Și dacă, după aceeași autor, efectivul unităților auxiliare depășea 7000 de soldați (vezi *supra* n. 17), pe teritoriul Dobrogei se aflau aproximativ 20.000 de militari.
50. *CIL*, III, 12488 – „*fines t(e)rrae vic(i) Parsal (...)*” – stîlp terminal descoperit la Vadu lîngă Histria; piatră la hotarul moșiei lui Cl(audius) Firminus – cf. V. Pârvan, *Începuturile*, p. 144; Hotărnicia lui Ovinius Tertullus în lectura lui I.I. Russu, (*Un litigiu de hotărnicie în Scythia Minor*), SCIV, VI, 1–2/1955, p. 80; inscripția de delimitare a hotarelor cetății Ausdecensilor, în lectura lui D. Tudor (*Cohors I Cilicum în Scythia Minor și Taurida*), SCIV, nr. 5/1955, p. 50 și urm; cele două inscripții grecești de pe stîncile de la Șeremet, de delimitare

a ținutului „casianilor” — cf. V. Pârvan, *Descoperiri nouă*, p. 536 și urm.

51. În acest sens, vezi Gr. Tocilescu, *Fouilles*, Buc. 1900; *Idem, Monumente epigrafice și sculpturale*, MNA, Buc. 1902; lucrările lui V. Pârvan: *Descoperiri nouă*, *Histria IV*, *Histria VII*, Buc. 1923; *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, Buc. 1923/v. ediția revăzută de R. Vulpe; *Cetatea Ulmetum*, I, în ARMSI, tom. XXXIV; R. Vulpe, HAD, Buc. 1938; Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, vol. I, Buc. 1958; I. Stoian, *Tomitana*, Buc. 1962; R. Vulpe, *DID*², Buc. 1968; *NMEpSM*, Constanța, 1964; D. Tudor, *Inscripții romane inedite din Oltenia și Dobrogea*, în MCA II, Buc. 1956. p. 572 și urm. Recent, Em. Doruțiu-Boilă, *Inscripțiile Scythiei Minor*, vol. V. Am considerat util să consemnăm numai lucrările în care apar numeroase știri epigrafice asupra problemei care ne interesează, aceea a populației de pe teritoriul Dobrogei care în secolele II—III e.n. trăiește în forme de viață specifice romane. Lista s-ar putea îmbogăți și cu alte exemple apărute sporadic în ultimii ani și publicate în diferite reviste de specialitate.

52. Despre aceste neamuri, vezi în general Chr. M. Danov, *Pontus Euxinos*, în RE, Supplbd, IX, 1962, 1019, (*crobizii*); 1026 (*troglođitae*); R. Florescu, *SCIV*, 7, (1956) 3/4, pp. 383—390 (*oinensii* și *obulensii*).

53. În legătură cu *bastarnii*, vezi la Cass. Dio., 38, 10, 3; Strabon, 7, 3 (C. 296); 7, 3, 13 (C. 304); 7, 3, 15 (C. 305); 7, 3, 17 (C. 306); Ptolemeu, 3, 10, 4 și 7, și Ovidiu, *Trist.*, 2, 198. Despre *sciți* și *sarmați* — comentariul textelor antice se găsește la Chr. M. Danov, *op. cit.*, 1021—1023; vezi și la D. M. Pippidi, *Contribuții*, pp. 338—348.

54. Despre *odriși*, vezi la noi, supra, p.26, condițiile anexării Dobrogei de către romani; cf. păreri juste a lui D. Tudor (*Actes* (I), pp. 141—150), *bessii* au fost aduși în Dobrogea o dată la începutul sec. I e.n., deportați în urma tulburărilor din Balcani; a doua oară la sf. sec. I e.n. când au fost colonizați, stabilindu-se în sate alături de coloniștii romani, în calitate de *consistentes*. Despre populația *lailor*, vezi R. Vulpe, în *SCIV*, 4 (1953), 3/4, pp. 733—741.

55. Pentru colonizări de *carpi*, la Aurelius Victor, *Caesares*, 39, 43 (Aurelian și Diocletian); Amm. Marcell., 27, 5. 5. și Eutropius, 9. 25. 2. Pentru colonizarea goșilor, la Aur. Victor, *Caes*, 34, 4, (*Claudius II*) și *Hist. Aug. V.*, *Claud.*, 9 și *Prob.* 16. 3.

56. Cf. C. Scorpan, *Aspecte ale continuității și romanizării băștinașilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, *Pontica* 3/1970, pp. 172—175.

57. O așezare dublă este reprezentată de o *civitas* indigenă, alături de care se dezvoltă

canabae-le castrului din apropiere. Cu timpul aceste așezări fuzionează, alcătuiind o așezare unică, cu aspect urban — Cf. M. Rostovzev, *SESIR*, p. 279. În acest sens, exemplul cel mai elocvent îl constituie așezarea de la Troesmis — cf. R. Vulpe, *op. cit.* Pentru procesul de *adtributio*, vezi J. Gagé, *Les classes*, p. 180.

58. Cf. mai sus, așezările indigene de pe Dunăre vor evolua alături de *canabae*-le din apropiere, pînă la urbanizarea și uneori contopirea lor în mari așezări urbane. Obștile teritoriale din interiorul provinciei vor constitui sate — *vici*, în care populația indigenă va continua să-și păstreze o parte din obiceiuri și tradiții. Cu toate că în Dobrogea nu a fost încă cercetată arheologic o astfel de așezare, cercetările de teren făcute de noi în ultimii ani în nordul Dobrogei, au evidențiat existența a două tipuri de așezări rurale, cu o întindere de cca. 800 pînă la 1500 m lungime și 150 pînă la 400 m adîime. Primul tip se caracterizează prin gruparea unor construcții la intervale relativ regulate, ceea ce relevă o sistematizare, fapt care ne face să credem că avem de-a face cu *vici* de tip roman. Al doilea tip este reprezentat de suprafețe întinse pe care sînt presărate fragmente ceramice de factură locală și de proveniență romană, dar fără elementele de construcție întilnite în primul caz, ceea ce ne face să credem că sîntem în fața unor sate indigene în care majoritatea locuințelor sînt bordeiele, semibordeiele sau locuințele de suprafață cu elevație ușoară pe temelii superficiale. Am prezentat aceste observații sub rezerva efectuării în viitor a unor cercetări sistematice în aceste așezări.

59. M. Rostovtzeff, *SMA*, p. 632; *Idem, SESIR*, Firenze, 1973, pp. 283—285; G. Kazarov, *Bulgaria în antichitate* (1926, în limba bulgară); *Idem, Beiträge zur Kulturgesch der Thraker, zur Kunde der Balkanhalbinsel*, II,5, Sarajevo, 1916. Spre deosebire de Kazarov care consideră textul lui Horatius (*Carm. III. 24*) despre proprietatea comună asupra pămîntului („*campestres melius Scythae... vivunt et rigidi Getae immetata quibus iugera liberas fruges et Cererem ferunt nec cultura placet longior annua defunctumque laboribus aequali recreat sorte vicarius*”) că presupune necunoașterea proprietății private de către geți, Rostovzev crede că Horațiu s-a inspirat din izvoare străvechi care i-au furnizat informații asupra unei situații anterioare contactului cu romanii; vezi, în același sens și considerațiile lui S. Casson (*Macedonia, Thrace and Illyria*, 1926) asupra aristocrației tribale; cf. M. Rostovtzeff, *op. cit.* p. 284, n. 79. Pentru istoricul problemei, vezi și V. Pârvan, *Începuturile*, 1923 ca și R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, *SCIV*, VII, 3—4, 1956.

60. În Spania, Gallia, Britannia, Dalmația – cf. M. Rostovtzeff, în *SMA*, pp. 623–634.

61. *CIL*, III, 7481 și 14210 (*Tropaeum Traiani*); 12491 (*Ulmetum*); 772 (*Tomis*); N. Gostar, *Arh. Mold.*, 1972, pp. 259–261 (*Capidava*). Asupra semnificației administrativ-teritoriale acordată cuvîntului „*locus*”: Gr. Tocilescu (*Capidava, Monografie arheologică*, I, Buc. 1958, p. 19–21) credea că desemnează o „comună autonomă” cu administrație proprie asemănătoare celei municipale. R. Vulpe (*HAD*, Buc, 1938, p. 199) consideră că expresia „*princeps loci*” poate echivala cu aceea de „*primar*” într-un *vicus* dintr-un *territorium*. Em. Popescu (op. cit., p. 188) emite ipoteza transpunerii în terminologie latină a unor realități care înainte îmbrăcaseră o formă grecească, și-i consideră pe acești „*principes locorum*” descendenți ai acelor principes indigeni care au primit cetățenia și modul de viață roman ca și alți reprezentanți ai aristocrației tribale din provinciile dunărene ale imperiului.

62. Cel mai recent comentariu la Em. Popescu, *Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia în lumina unor inscripții din muzee bucureștene*, St. Cl., IX, 1967, p. 187 și urm.; vezi și M. Munteanu, în *Pontica* 3/1970, p. 216 și urm.

63. *Cass. Dio*, II, 23, 26; Ovidius, *Ex Ponto*, I, 8 și IV, 7 și 8, comentate și de V. Pârvan, *Getica*, p. 87 și urm.; 96 și urm.; vezi și R. Vulpe, op. cit., pp. 103–105; D.M. Pippidi, op. cit., VIII, p. 206 și urm.

64. Cf. *supra* n. 61, V. Pârvan, op. cit., p. 89, localizează în zona *Capidavei* „*regatul*” lui Dapyx.

65. M. Irimia, *Pontica*, VI, 1973; C. Scorpan, în *Pontica*, III, 1970, p. 139 și urm., evidențiază prezențe getice pînă în sec. VI e.n.

66. F.B. Florescu, *Monumentul de la Adamclisi – Tropaeum Traiani*, Buc. 1961.

67. Monumentul funerar al lui *C. Iulius C.f. Quadratus* a fost descoperit lângă *Ulmetum* (*CIL*, III, 12451), pe cîm dcel al lui *M. Atius M.f. Firmus*, lângă *Seimeni* (între *Defce* și *Seimeni* – cf. Fl. Mihăilescu, *I. Ionescu de la Brad: Excursiune agricolă în Dobrogea, în anul 1850*, An. Dobr. an. III, 1922, nr. 1, 9.148 și N. Gostar, *Arh. Mold.*). Ambele monumente provin din apropierea *Capidavei*. Din apropierea orașului *Tropaeum* ne-au parvenit alte două inscripții; prima menționează un „*princeps*” al cărui nume nu s-a păstrat, dar a cărei soție – *Zudeciltulp* are un nume cu rezonanță indigenă (*CIL*, III, 7481); cea de-a doua, un „*princeps*” – *Antonius Zinenis* (*CIL*, III, 14210) cu cognomen indigen și gentiliciu roman. Gruparea inscripțiilor, două cite două, în patru puncte diferite din aceeași zonă, evidențiază un aspect peste care s-a

trecut cu ușurință. Cei patru fruntași locali au trăit în locuri diferite, sigur pe proprietățile unde au și fost îngropați și par să fi fost contemporani. Menținînd titlul de „*princeps*” în mai multe familii aristocratice indigene, cel puțin pînă în vremea Severilor, autoritatea romană duce o politică rațională de atragere și integrare treptată a băștinășilor la viața economică și culturală a provinciei.

68. Vezi, Al. Suceveanu, op. cit., pp. 38–40 (*Histria – stipendiaria*), pp. 47–49 (*Tomis – „civitas sine foedere libera”*), de la mijlocul sec. II e.n.); p. 53 (*Callatis – „civitas foederata”*) – cf. J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, vol. I, Paris, 1889, pp. 104–108 (pentru statutul orașelor libere) și pp. 95–115 (în general, pentru „*civitates stipendiariae*”).

69. Pentru limitele teritoriilor grecești din Dobrogea a se urmări V. Pârvan, *Ulmetum I* și R. Vulpe, *HAD*, pp. 199–200. Vezi, pentru teritoriul histrian, interpretarea diferită de aceea a lui Pârvan asupra textului *Horothesia*, într-un manuscris inedit al lui Paul Nicorescu, la D.M. Pippidi, *Contribuții*, pp. 362–365 și harta la p. 362.

70. De altfel, ținuturile înconjurătoare cetăților *Tomis* și *Callatis* erau și mult mai favorabile agriculturii decît zona *Histriei* ale cărei interese au vizat Gurile Dunării cu mult înainte de venirea romanilor (cf. Em. Condurachi, în *Histria I*, pp. 18–19). O serie de mărturii epigrafice fac mențiuni asupra unor divinități mai curînd agreste în cazul *Callatis*-ului și *Tomis*-ului (I. Stoian, *Tomitana*, p. 187, nr. 2, pp. 199–201, nr. 2–8, p. 48, nr. 204, p. 200, nr. 6; Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 227, nr. 60 – *CIL*, III, 7545, despre creșterea animalelor la *Tomis*); vezi la Al. Suceveanu (op. cit., p. 88) n. 122–127 asupra divinităților de natură agrestă – *Dionysos*, *Demetra*, *Nimfe*, *Artemis*, *Poseidon* și sărbătoarea *Rosaliiilor* la *Tomis*. Caracterul predominant agrar al *Callatidei* rezultă chiar din emblema cetății – pe monede – *Demetra*, zeița fertilității, *Core*, spițele de grîu – divinități atestate și epigrafic – cf. Al. Suceveanu, op. cit., p. 93, n. 183 și 186 și p. 129 n. 216 pt. bibliografia generală a monedelor callatene.

71. Vezi, *Horothesia* lui *Laberius Maximus*, publicată și comentată pentru prima dată de V. Pârvan, *Histria*, IV 1916, p. 558 și urm. O nouă ediție a textului, cu o excelentă interpretare, la D.M. Pippidi, op. cit., p. 33 și urm.

72. *CIL*, III, 12489 – *AEM*, XVII, nr. 11, p. 87 (inscripție descoperită la *Nistorești* – „*r(egione) Hist(ri)*”).

73. În satele romane – „*vicus Quintionis*” (V. Pârvan, *Hist. IV*, p. 617, nr. 24 și *Hist. VII*, nr. 46, 49, 50, 52; D. Tudor, *SCSI*, an. II, 1955, Iași, nr. 1–2, p. 448 și 512; *CIL*, III, 14449, 12513, 12514, 7542, 14214²⁵);

„vicus Secundini” (V. Pârvan, *Hist. VII*, nr. 61; idem, *Dacia*, II, 1925, nr. 41 și 43); „vicus Narcissiani” (V. Pârvan, *Ulmetum*, II, pp. 345–349, nr. 8, p. 369, nr. 16) – din „regio Histriae”, conduse de doi „magistri” se alege alternativ câte un „magister” anual, din rîndul cetățenilor romani și din rîndul populației de „Bessi consistentes”.

74. Ni se pare mai normal ca autoritatea romană să fi procedat la o delimitare a teritoriilor celor două cetăți grecești, folosind numai cursul apelor care reprezentau de multă vreme și principale căi de comerț (în acest sens, V.H. Baumann, *Considerații asupra importului de amfore grecești în nordul Dobrogei*, în *Peuce IV*, 1973–1975, Tulcea, pp. 29–60. În această idee, am considerat că teritoriul cetății Argamum trebuie să fi fost în sec. II–III e.n. încadrat la nord de riul Taița și Lacul Babadag, iar la sud de apa Slavei, prelungită spre nord-vest prin Slava Cercheză pînă la valea Atmagei.

75. Raportată la situația juridică a Histriei, se poate că Argamum să fi fost o „*civitas stipendiaria*”. În această situație, cetatea nu și putea exercita atribuțiile juridice și fiscale decît asupra unui teritoriu mult mai restrîns decît cel propus de noi. Am avut însă în vedere, ca și în cazul Histriei, constituirea la nord de șirul dealurilor Babadag a unui organism aparte, alcătuit din așezări băștinașe, *vici* și *villae* aparținînd coloniștilor, grupate în *pagus* la Slava Rusă – *Ibida*, care se va transforma, cel mai devreme în a doua jumătate a sec. III e.n., devenind prin *contributio* o *civitas* – centrul urban al unui teritoriu aparte de cel al cetății Argamum.

76. În ipoteticul teritoriu al cetății Argamum au fost localizate arheologic așezări la Jurilovca, 6 Martie, Vișina, Lunca, Ceamurlia de Jos, Visterna, Enisala, Babadag, Ciucurova, Atmagea, Bașpunar, Camena. S-au făcut săpături într-o necropolă getică de epocă romană la Enisala (M. Babeș, *SCIV*, nr. 1/1970; Gh. Mănuclu Adameșteanu, *Peuce IX* – sub tipar) și în cetatea de la Capul Dolojman (P. Nicorescu, în *Buletin de la Section Historique*, t. XXV, 1, Buc. 1944, pp. 95–101; M. Coja, în *Peuce II*, 1971, pp. 179–190; idem, *BMI* 3/1974 și *Peuce VI*/1971). Alături de alte descoperiri arheologice, de la Camena provine și inscripția publicată în *An. Dobr.*, an XV, 1934, pp. 93–112, de Th. Sauciu-Săveanu, care atestă în acel loc un *vicus Petra*. Un *Vicus Novus* este atestat epigrafic la Babadag (Gr. Tocilescu: *Fouilles*, p. 203, nr. 27), ruinele sale întinzîndu-se, după părerea noastră, pe platforma de sud-vest a localității, pe imensa suprafață de aproximativ 50 ha. De la Slava Rusă provin 9 inscripții aparținînd unor veterani romani și unor autohtoni (v. V. H. Baumann, în *SCIV*, nr. 4/1971, p. 579 cu bibl.)

77. De la sud spre gurile Dunării, acestea erau: *Durostorum*, *Sacidava*, *Axiopolis*, *Carsium*, *Troesmis*, *Arrubium*, *Noviodunum*, *Aegyssus*, *Salsovia*.

78. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 33 (cf. C. Scorpan).

79. Emilia Doruțiu-Boilă, *Teritoriul militar al Leg. a V-a Macedonica la Dunărea de Jos*, *SCIV*, nr. 1/1972, p. 45 și urm. Idem, *Castra Legionis V Macedonicae und Municipium Troesmense*, în *Dacia*, N.S. XVI, pp. 133–144.

80. Flota dunăreană este atestată la Dunărea de Jos prin diplome militare și printr-un bogat material epigrafic și arheologic (cf. și A. Aricescu, *op. cit.*, p. 70).

81. I.I. Russu, în *SCIV*, nr. 1–2/1955, p. 80 și urm.; V. Pârvan, *Ulmetum II*, pp. 389–390; Gr. Florescu, în *SCIV* nr. 2/1957, p. 317 și urm.

82. În acest sens, Gr. Tocilescu, *RIAF*, VIII, 1902 și V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, 1913, p. 503 – altar votiv descoperit în ruinele castrului roman de la Noviodunum. Inscriptia ne transmite numele a doi *magistri* și a unui *quinquennalis* – *Tiberius Claudius Valens*. Pârvan considera că opera lor se referă la teritoriul civil, organizat în vecinătatea și sub auspiciile stațiunii militare de la Noviodunum, dar autonom față de comandamentul militar de aici. Mai nou, Al. Suceveanu (*VEDR*, p. 60 și *Peuce VI*, 1977, p. 152) observă, prin analogie cu situația de la Capidava, că cvincvenalul de la Noviodunum putea avea în sec. II e.n. jurisdicția teritoriului noviodunens, iar cei doi *magistri* pomeniți în inscripție puteau fi magistrați supremi în așezarea civilă din vecinătatea castrului care era și centrul administrativ ale teritoriului. Cercetările noastre în teritoriul noviodunens au evidențiat o repartizare aparte a acestuia. Pe de o parte terenul din apropierea Dunării ocupat de așezări băștinașe și *vici* romani, pe de altă parte terenul din adîncime, mărginit de dealurile Niculițelului, ocupat de numeroase ferme rurale, grupate în jurul așezării vicane de la Niculițel. Personal, considerăm că avem de-a face cu două comune rurale, una cu centrul în așezarea civilă de la Noviodunum, cea de-a doua cu centrul la Niculițel. Cei doi *magistri* din inscripția votivă de la Noviodunum reprezentau probabil aceste celule administrative asemănătoare *pagi*-lor africani și numai cvincvenalul trebuie să fi fost din așezarea civilă de la Noviodunum, mai importantă sub aspect politico-militar datorită prezenței permanente a *classisilor* în castrul din vecinătate și mai ales a prefectului flotei dunărene – principala autoritate romană. În favoarea acestei ipoteze aducem ca argument lespeda funerară descoperită în 1970 la Tulcea, str. Miron Costin (inv. 2154 –

M.D.D.T1.), la aprox. 2 km de cetatea Aegys-
sus. Descifrarea acesteia a permis identifica-
rea unui personaj, *Flavius Romanus* care
deținea în sec. II e.n. funcția de „*decurion
al teritoriului aegyssens*”. Inscripția mențio-
nează așadar un teritoriu în jurul castrului
de la Aegysus, cu o organizare administrativă
autonomă, în fruntea căruia se afla un „*ordo
decurionum*” cu reședința foarte probabil în
cetate. Situația este similară cu aceea de la
Sucidava (Celei) unde întâlnim pe „*curialii
teritoriului sucidavens*” și unde șeful suprem
al întregului teritoriu era comandantul garni-
zoanei (vezi D. Tudor, *OR*, 1978, pp. 206 –
208; *IDR*, II, 90). Noviodunum, Aegysus,
Capidava ca și Sucidava, neputându-se ridica
la rang de *municipium*, au rămas centrele unor
pagi romani cu organizare specifică.

83. Raporturile dintre garnizoanele ro-
mane și sătenii băștinași din împrejurimi nu
sunt tocmai clare. Probabil că băștinașii arenda-
u terenurile militarilor, urmînd să le dea o
parte din produse sau ajutor personal la trans-
portul materialelor și cu ocazia ridicării
diferitelor construcții. În acest sens, scenele
de pe *cipp*-ul funerar de la Carnuntum, unde
apare un soldat roman transportînd lemne în
cetate cu ajutorul unui sătean ilir, surprind
aspecte ale unei situații reale în multe din
provinciile romane (cf. M. Rostovzev,
SESIR, p. 279).

84. Fenomenul prin care terenul dat colo-
niștilor era împărțit în manieră romană în
loturi egale. Pentru condițiile regiunii este

caracteristic faptul că nu se putea face o ade-
vărată *centuriatio* romană, ci doar o repartitie
a solului, ca de altfel și în alte provincii –
Africa, Dalmatia, Pannonia și Dacia. Vezi,
în acest sens, M. Rostovzev, op. cit. p.276.

85. Ne referim mai ales la stelele funerare
în care sclavii apar fie în scena banchetului,
fie că inscripțiile fac trimiteri directe la con-
diția lor socială. Vezi, spre exemplu, la D.
Tudor, în *MCA*, II, 1956, p. 611, nr. 137
și p. 616, nr. 157.

86. Nu cunoaștem aproape nimic despre
condițiile în care băștinașii erau folosiți pe
proprietățile romane. Pe marile plantații, per-
sonalul permanent inclusiv supraveghetorii
erau de condiție servilă. (cf. White, *RF* p.350.)
În Dobrogea, unde nu avem de-a face cu
proprietăți mari de tip latifundiu, se pare că
proprietarii antrenau la muncile agricole popu-
lația băștinașă din așezările învecinate. În
măsura în care ipoteza menținerii obștilor
geto-dace în epoca romană este reală (v.
P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii
românești*, Buc. 1969, pp. 158–159), se
poate avansa și ideea unei activități comune,
reglementată prin intermediul unor fruntași
locali. În orice caz, condiția de *deditici*, în
situația în care toate valorile materiale erau
proprietate romană (*dominium in solo provin-
ciali*) și nu era posibilă o altă formă de pro-
prietate, greva profund asupra băștinașilor,
obligați în primul rînd la plata tributului.
Vezi și *Enciclopedia classica*, 1963, p. 333.

III. VILLA ROMANĂ ÎN DOBROGEA

A. CADRUL GEOGRAFIC ȘI NATURAL

0.0. Poziția geografică a spațiului istro-pontic, varietatea formelor sale de relief, bogăția apelor, solului și subsolului au reprezentat dintotdeauna condiția *sine qua non* pentru o activitate economică permanentă și prosperă, mai ales în vremurile de răgaz ale istoriei sale zbuciumate.

0.1 În antichitate ca și în prezent, Dobrogea a cunoscut aceeași ambianță climatică; în orice caz nu s-au înregistrat pînă în zilele noastre schimbări apreciabile¹. Ca și acum două milenii, clima și-a păstrat caracterul continental excesiv, caracterizat prin veri foarte călduroase și ierni reci cu zăpada viscolită. Temperatura variază în medie între -2° și -3°C iarna, 21° și 23°C vara. Ca și în Bărăgan sau Moldova răsăriteană, în Dobrogea se înregistrează cele mai puternice vânturi din țară. Precipitații reduse, cu caracter continental-torențial, cad mai ales la sfîrșitul primăverii și începutul verii și de multe ori secetele compromit recoltele².

0.2. Din punct de vedere geografic se disting patru regiuni diferite: țărîmul, cîmpia, regiunea de dealuri și Delta Dunării împreună cu limanele³. Privită în ansamblu, Dobrogea se aseamănă cu o piramidă neregulată, în trepte, părțile cele mai joase fiind fișia litoralului Mării Negre și o parte din cîmpia Dunării. Zona centrală, ocupată de horstul dobrogean, este alcătuită din două mari compartimente distincte. La nord de linia Topalu-Tașaul se întinde podișul nord-dobrogean, cu dealuri netede care se prelungesc din fragmentul montan al Pricopanului. Horstul nord-dobrogean este alcătuit din șisturi verzi, calcare, gra-

nite și diabaze. În Podișul Babadag se găsesc bogate minereuri de cupru și fier⁴. Minereuri de fier se întîlnesc și în Munții Pricopanului și pe Dealurile Niculițelului, ca și în apropiere de cetatea Histria, la Sinoe. Podișul de sud este o platformă calcaroasă cu înălțimi care ating 200 de metri. În împrejurimile Capidavei și în zona sud-vestică se află bogate zăcăminte de fier⁵.

0.3. Ambele zone de podiș sînt fragmentate de o rețea hidrografică rară, cele mai importante ape: Taița, Telița, Slavele, Casimcea și Saraiu, cu văi mai lungi și fertile, aflîndu-se în zona de nord. În sud, excluzînd lacurile și micile pîraie care se varsă în Dunăre prin sud-vestul Dobrogei, numai Valea Carasu care taie Podișul Medgidiei, pare să fi jucat în antichitate un rol deosebit⁶.

0.4. Zona sud-dobrogeană, caracterizată prin călduri excesive și precipitații reduse, cu păduri mici și izolate sau lipsită complet de păduri prezintă trăsături de stepă și de silvostepă. Solurile dominante sînt cernoziomurile levigate și degradate.

În Podișul Dobrogei cele mai răspîndite soluri sînt cernoziomurile și solul bălan, soluri cu fertilitate accentuată. Horstul nord-dobrogean este caracterizat printr-un relief înalt de eroziune, reprezentat de M-ții Măcinului, Dealurile Niculițelului, Dealurile Tulcei și Podișul Babadagului, mărginite de un teren vălurit, cu altitudini și aspecte diferite, acoperit cu loess, care face trecerea spre regiunile joase, inundabile din apropierea Dunării și Deltei.

0.5 În prezent, pădurile ocupă o suprafață relativ redusă, fiind situate pe înălțimile cele mai mari ale Munților Măcinului, Dealurilor Niculițelului și în Podișul Babadag. Defrișările masive efectuate în a doua jumătate a secolului trecut și la începutul secolului

nostru, extinderea culturilor de plante cerealiere, tehnice și a viței-de-vie, au schimbat configurația terenului și au provocat modificări în flora și fauna acestor zone care astăzi au un predominant caracter de stepă și silvostepă. Litosolurile, solurile silvestre brune sau cenușii, caracteristice reliefului înalt nord-dobrogean ca și informațiile istorico-arheologice de care dispunem, fac dovadă că în antichitate pădurile și pășunile acopereau cea mai mare parte a Dobrogei. În zonele marginale, acoperite cu loess, ca și pe văile râurilor se întilnesc diferite tipuri de cernoziomuri și sol bălan.

0.6 Cîmpia Dunării, aluvială pre-deltaică, fluvio-maritimă a Deltei Dunării și cea litorală-lagunară Razelm-Golovița, umedă, cu soluri în formare, prezintă interes datorită faunei extrem de bogate în păsări și pești astăzi, dar și în antichitate.

0.7. Chiar și din sumara precizare a cadrului geografic și natural se pot desprinde unele trăsături specifice economiei antice din teritoriul cuprins între Dunăre și Mare. Potențial, provincia de la gurile Dunării prezenta condiții optime pentru cultivarea plantelor, fapt demonstrat de altfel în zilele noastre de marea extindere a suprafețelor agricole pe aproape 3/4 din teritoriul Dobrogei.⁷ În antichitate însă, suprafețele arabile erau foarte reduse. În afară de văile râurilor amintite, agricultura era probabil practică numai în zona centrală și de sud-est a Dobrogei, de stepă și silvostepă, cu soluri fertile dar sărace în precipitații. În nord, unde precipitațiile sînt mult mai bogate, agricultura nu era posibilă decît pe suprafețe restrînse, restul fiind ocupat de păduri, pășuni și fînețe. În aceste condiții, un loc aparte în economia agrară a provinciei îl ocupa creșterea animalelor, în special ovicaprine și bovine și, bineînțeles, în proporție destul de mare — cabalinele și porcinele, despre care sîntem bine in-

formați atît din izvoare scrise, cît și din mărturii arheologice.⁸ Fiind în general o zonă de dealuri, teritoriul Dobrogei îmbină în proporții nu mult diferențiate cultivarea plantelor cu creșterea animalelor — cele două ocupații de seamă ale poporului nostru — agricultura și păstoritul — existînd dintotdeauna și dezvoltîndu-se într-o strînsă interdependență⁹. Bogata și variata faună a pădurilor și apelor oferea de asemenea locuitorilor acestui ținut condiții speciale de viață. Un loc aparte îl ocupa pescuitul în bălți, lacuri, Dunăre și Mare, dar mai ales pescuitul la gurile Dunării ca și apicultura în pădurile de tei din partea de nord a provinciei¹⁰. 0.8. Se exploata piatra locală, șisturile și calcarele mai ales, necesare și frecvent întrebuintate la toate genurile de construcții ridicate atît în mediul urban cît și în cel rural, mai modest, în epoca stăpînirii romane. Este sigur că în această perioadă funcționau cariere în majoritatea teritoriilor romane din Dobrogea¹¹, unele dintre ele fiind bine atestate arheologic la Tropaeum Traiani¹², Axiopolis¹³, Capidava¹⁴, Noviodunum¹⁵ și la Ibida (Slava Rusă)¹⁶. Existența unor zăcăminte de minereu de fier în teritoriile cetăților Histria, Noviodunum, Arrubium, Troesmis, Capidava, Ibida, ca și în sud-vestul Dobrogei, reflectă posibilități reale pentru o activitate meșteșugărească locală, bazată pe extracția și prelucrarea fierului. Întrucît aceste zăcăminte sînt reduse cantitativ, nu sîntem convinși că ar fi putut funcționa mine în toate teritoriile amintite¹⁷. Cu certitudine însă, mina cupriferă de la Altîn-Tépé, exploatată încă din antichitatea preromană, continua să fie furnizoarea producției de bronzuri dobrogene¹⁸. Argila, lemnul, osul și coarnele de animale, aflate din abundență în spațiul istro-pontic, au constituit resursele sigure ale unei producții artisanale locale, cu tradiții care se pierd în negura vremurilor și despre care

mărturiile arheologice ale perioadei romane punctează existența unor ateliere, atât în mediul urban, cât și în acela deosebit de interesant și încă inedit al așezărilor rurale.

Epoca romană a cunoscut o puternică activizare a resurselor naturale și umane ale Dobrogei, la care și-au adus din plin contribuția proprietățile funciare particulare din mediul rural.

B. INTRODUCERE ÎN STUDIUL PROBLEMEI

0.1 În Dobrogea romană, parte integrantă a provinciei Moesia Inferior pînă la sfîrșitul sec. al III-lea, transformată apoi în Scythia Minor, au existat toate condițiile necesare apariției și dezvoltării unei exploatari rurale bazate pe sistemul fermelor de tip *villa rustica*. Poziția strategică a teritoriului istro-pontic impunea întreținerea unui mare număr de trupe și drumuri care uneau fortificațiile dunărene și orașele grecești într-o perfectă rețea rutieră¹⁹. La aceasta se adăugau necesitățile tot mai sporite de natură economică care au favorizat în cursul sec. al II-lea e.n. așezarea unui număr mare de coloniști romani și peregrini, alături de veteranii împroprietăriți cu loturi viritale de-a lungul întregii perioade de domnie a Flavilor și a primilor Antonini. Toate reprezintă dovezi peremptorii despre posibilitățile de existență a *villae*-lor romane pe teritoriul Dobrogei, în contextul general al răspîndirii unor forme de proprietate agrară individuală, adecvate structurii economice romane și caracteristicilor integrării provinciei acestei structuri.

1.1. Am văzut în capitolul anterior că, pentru multe provincii ale Imperiului unde s-au efectuat săpături arheologice organizate și sistematice, există o bibliografie relativ bogată referitoare la *villae*-le romane²⁰. S-a realizat o clasificare a acestora pe mari arii demo-geografice și zone restrînse, în

vederea evidențierii caracteristicilor lor funcționale²¹.

1.2. În Dobrogea, unde cercetarea arheologică și istorică s-a îndreptat cu precădere spre orașele grecești de la Marea Neagră și spre centrele fortificate de pe *limes*-ul dunărean, puține au fost preocupările de studiu sistematic asupra acestui tip de proprietate rurală, a cărei importanță, în procesul romanizării populației autohtone, abia astăzi capătă contururi precise. De la Gr. Tocilescu care, pe baza studierii materialului epigrafic, releva pentru prima oară prezența unor *villae* romane pe teritoriul Dobrogei²² și V. Pârvan care, căutîndu-le încadrarea în marele angrenaj economic și organizatoric roman, evidenția locul și importanța lor istorică efectuînd primele săpături într-o *villa rustica*²³, cercetări mai mult sau mai puțin sistematice asupra acestui tip de proprietate nu s-au făcut decît în ultimii ani. Alături de săpăturile de la *Diși-Pudac* ale lui Vasile Pârvan, descoperirea unui depozit de unelte agricole în 1949 la *Moșneni*²⁴ și a unui depozit de material tegular la *Cilic-Deré*²⁵ în 1962, au fost considerate pînă nu demult singurele mărturii arheologice care certificau prezența unor ferme romane în Dobrogea.

1.3. Cercetarea de suprafață, localizarea topografică și cartarea unor vestigii izolate, interpretarea istorică a conținutului unor descoperiri fortuite mai vechi sau mai recente, corelarea acestora cu informațiile obținute cu ajutorul prospecțiilor aeriene sau realizarea unor sondaje arheologice și cercetarea sistematică a unor *villae* situate în zone geo-morfologice diferite, încep să contureze tot mai mult tabloul unei lumi romane, insuficient cunoscute pînă în prezent.

1.4. La capătul unui secol de cercetări arheologice întreprinse în zona istro-pontică s-a acumulat un bogat și variat material epigrafic a cărui interpretare dezvăluie de fiecare dată sec-

vențe din istoria milenară a acestui pământ. Dintre numeroasele inscripții dobrogene, o mică dar nu neînsemnată parte vine în întâmpinarea cercetărilor arheologice cărora le furnizează mărturii scrise în piatră despre diverși proprietari funciari, despre originea, rolul și condiția lor economică și socială²⁶.

1.5. Din păcate însă, foarte puține inscripții fac referiri precise asupra unor virtuali posesori de *villae*. Din punct de vedere metodologic, informațiile epigrafice pot fi *sigure* sau *incerte*, atestând proprietari *reali* sau *ipotetici*. Materialul epigrafic care interesează lucrarea de față poate fi împărțit în trei mari categorii distincte: a) *inscripții private cu caracter funerar*; b) *inscripții de hotărnicie*; c) *dedicații*. În prezentarea informațiilor am pornit de la acele inscripții care furnizează știri sigure despre proprietățile romane de tip *villa*, iar tratarea lor am făcut-o în limitele teritoriilor romane stabilite ipotetic în conformitate cu organizarea administrativă a Dobrogei romane (sec. I—IV e.n.) oglindită în primul capitol²⁷ (vezi harta cu împărțirea administrativ-teritorială a Dobrogei — fig. 38)

C. PROPRIETARI FUNCIARI ȘI PROPRIETĂȚI RURALE ÎN DOBROGEA ROMANĂ. ATESTĂRI EPIGRAFICE.

2.0 Un interes aparte suscită monumentele funerare din teritoriul Capidavei care atestă prezența mai multor familii de proprietari funciari. Desigur, cel mai impresionant este altarul funerar ridicat în apropiere de Ulmetum (Pantelimonul de Sus), de *C. Iulius C. f(iilius) Quadratus, loci princeps* și *quinquennalis* al teritoriului capidavens, pentru el și soția sa *Iulia Terentia*²⁸ (pl. V, 4). În dubla sa calitate, Quadratus apare ca unul dintre cele mai interesante personaje provinciale ale lumii sale. Scenele de pe altarul său funerar pun

în lumină principalele activități ale unei ferme cu pronunțat caracter mixt: agricol și păstoresc, bazate pe mâna de lucru a populației indigene. Quadratus trebuie să fi fost la origine un localnic, descendent al uneia dintre primele familii aristocratice din Dobrogea care a primit cetățenia romană încă din prima jumătate a sec. I e.n. și, odată cu ea, avantajele economice care decurgeau din această calitate²⁹. Păstrându-le titlul nobiliar de *princeps loci*, romanii au fost interesați în a menține prin intermediul acestor reprezentanți romanizați, în ordine și ascultare populația băștinașă. Această idee capătă consistență privită mai ales prin prisma unui monument funerar aparținând altui *princeps loci*, din același *territorium*. Este vorba de inscripția funerară pusă de *M. Attius M. f(iilius) Firmus* pentru pomenirea sa și a soției sale, *Cocceia Iulia*. Conform ultimelor cercetări, inscripția a fost descoperită între localitățile Gherghina și Seimeni³⁰. Redactarea asemănătoare a celor două inscripții ca și formularea identică a antroponimelor, denotă apartenența lor la același teritoriu, relevând totodată existența a cel puțin două familii indigene romanizate, deținătoare a calității de *princeps loci* în teritoriul capidavens. Ca și omologul său de lângă Ulmetum, Attius Firmus posedea în apropiere de Seimeni o fermă cu caracter rezidențial, datorită mai ales calității sale de fruntaș local deplin romanizat, reprezentant al unei populații rurale aflate într-un proces lent, dar continuu, de romanizare.

2.1 Prin soția sa Cocceia Iulia, M. Attius Firmus este înrudit cu puternica familie a Cocceilor despre care inscripțiile funerare fac precizarea că au murit la conacul lor (*obiti ad villam suam*), fiind înmormântați pe proprietățile pe care le dețineau în teritoriul rural al Capidavei.

2.2. Informațiile care ne-au parvenit despre Coccei îmbracă tot sec. al

II-lea al e.n., dezvăluindu-ne mai multe generații de fermieri profund integrate în viața economică a provinciei. Fondatorul unei familii este *M. Cocceius Vitlus*, (pl. VI, 3), de origine celtică, veteran al coortei I-a de Ubi, devenit cetățean roman în timpul lui Nerva. Împroprietărit la capătul a douăzecișopt de ani de serviciu militar, reprezentând sacrificiul celor mai buni ani din viață, prin *adsignatio*, cu un lot de pământ (*praedium*) în teritoriul Capidavei, Vitlus reușește să pună bazele unei ferme rurale pe care o extinde în limitele unei *villa rustica* cu o producție de plante și animale destinată pieții. Supraviețuiește operei sale, murind la vârsta de 70 de ani, în prima jumătate a sec. II e.n. (probabil deceniul al treilea), când membrii familiei îi împodobesc mormântul, spre veșnică aducere aminte, cu o frumoasă stelă funerară din marmură³¹. Urmașii săi, *Cocceius Veturius* și *Cocceius Nardus*, despre care deținem puține informații, au moștenit o bună situație materială pe care vor continua să o mențină în întreaga perioadă de liniște și prosperitate a provinciei, fapt demonstrat de altfel și de stela de marmură pusă la mormântul „piosului strămoș” de *Cocceius Titio*, nepot al defunctului.

2.3. Contemporan cu bătrînul Vitlus trebuie să fi fost *M. Cocceius*, întemeietorul altei ferme din teritoriul Capidavei (deținător al unui lot virital); decedat tot în prima jumătate a sec. II e.n. și înmormântat de cei patru fii ai săi purtători ai aceluiași *praenomen* și *nomen gentiliae*³². S-ar putea ca *M. Cocceius* să fi primit cetățenia romană la o dată apropiată, după cum n-ar fi exclus ca cei doi veterani să fi fost înrudiți. Desigur, acest lucru este anevoie de stabilit în lipsa altor informații în afara celor pe care le deținem pînă în prezent. Pentru problema care ne interesează este limpede că cei doi *Cocceius* erau proprietari virtuali ai

unor ferme diferite din același *territorium*. Despre unul din cei patru fii ai lui *M. Cocceius*, pe nume *M. Cocceius Vitales* (= *Vitalis*), rămas singur stăpîn al *villa*-ei, aflăm dintr-o inscripție funerară de la sfîrșitul sec. II e.n. (pl. V, 1) că a trăit 50 de ani și a fost înmormîntat împreună cu soția sa *Cocceia Iulia*, decedată la vîrsta de 40 de ani, pe moșia lor (*ad villam suam*)³³. Avem, așadar, și în acest caz, o *villa* rezidențială ai cărei proprietari locuiesc pînă la sfîrșitul vieții pe moșia lor, administrată personal și transmisă ereditar din tată în fiu. Se pare că urmașul și moștenitorul direct al lui *Cocceius Vitales* a fost *Cocceius Clemens*, deoarece pe cel de-al doilea fiu — *Cocceius (H)elius* îl întîlnim la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III lîngă Ulmetum (pl. V, 2), proprietar al unei ferme specializate în prelucrarea pietrei³⁴. Cu o deosebită pioșenie va sculpta singur stela funerară a soției sale — *Titia Matrina*, dispărută la numai 30 de ani și înmormîntată *ad vil(l)a sua*³⁵.

2.4. Prezența în mediul rural al unor ferme posesoare de ateliere meșteșugărești, atestată epigrafic și arheologic în perioada Severilor, evidențiază necesitățile sporite ale populației de materiale de construcție în special și faptul că centrele urbane nu le mai puteau face față³⁶. *Villa* lui *Cocceius Helius* de lîngă Ulmetum, cu atelier de prelucrare a pietrei, dispunea de calcarul de bună calitate pe care-l extrăgea din Podișul Casimcei.

2.5. Pe la începutul sec. al III-lea al e.n., *Valerius Nilus*, intendent (*actor*) al unei moșii din apropierea localității Ulmetum, aparținînd familiei *Valeria*, ridică pentru sporul și sănătatea stăpînilor săi un frumos monument votiv³⁷. Prezența unui administrator, fără îndoială libert, care închină un *ex voto* stăpînilor, nu este un fapt ieșit din comun, dar atestă o *villa* nerezidențială, de mărime mijlocie, lucrată cu sclavi și indigeni. Proprietarii *villa*-ei — *L.*

Valerius Victorinus și soția sa *Ulpia Nicandras*, împreună cu cei trei fii: *L. Valerius Victorinus*, *L. Valerius Trubo* și *L. Valerius Soter*, locuiau probabil, cea mai mare parte a anului, într-una din localitățile mai mari din apropiere: Ulmetum, Capidava sau Histria. Lipsiți de alte informații, bănuim doar că proprietatea familiei Valeria era o fermă mixtă, bazată pe creșterea animalelor și cultivarea plantelor, cu o producție destinată pieței (pl. VI, 2).

2.6. O inscripție din Dobrogea, căreia nu i se cunoaște locul de proveniență, aflată în colecția Institutului de arheologie din București și despre care înclinăm să credem că a făcut parte din lotul de inscripții de la Ulmetum³⁸, aruncă o lumină nouă asupra statutului juridic al proprietății familiei Valeria. Este vorba de inscripția funerară a lui *Lucius Valerius*, veteran al *leg. a XIII-a Gemina*³⁹, împrumutat prin *adsignatio* pe la începutul sec. II e.n., foarte probabil întemeietorul fermei familiei Valeria de lângă Ulmetum. Acceptând ipoteza descendenței Valerilor din *Lucius Valerius*, observăm spre sfârșitul sec. II e.n. o tendință de elenizare a acestor proprietari, datorată se pare numărului mare de greco-orientali așezați în această perioadă pe *limes*-ul dunărean, după cum nu este exclus ca această familie să se fi stabilit la Histria, administrându-și ferma de lângă Ulmetum cu ajutorul unor intendenți (*actores*), oameni de încredere de genul lui *Valerius Nilus*.

2.7. La Băltăgești, în apropierea Capidavei, se afla proprietatea unui veteran, *C. Iulius Capito*, fost *sesquuplicarius* într-o unitate auxiliară subordonată *leg. a V-a Macedonica*. Despre acesta sîntem informați că a trăit 65 de ani, îndeplinind în armată un stagiu de 25 de ani⁴⁰. Descoperirea inscripției de la Băltăgești relevă caracterul rezidențial al fermei, al cărui proprietar era

înmormîntat pe moșia sa de către urmașul și moștenitorul său, purtător al aceleiași nume.

3.0. În imediata vecinătate a teritoriului Capidavei ne rețin atenția *villae-le romane* atestate epigrafic în teritoriile orașelor grecești: Histria și Tomis. Două din aceste mărturii epigrafice au constituit obiectul a numeroase discuții și referiri din momentul descoperirii lor și pînă în prezent⁴¹. Ambele inscripții conțin textul unei hotărnicii înfăptuite la începutul sec. al III-lea e.n. între proprietatea unei coloniste romane *Messia Pudentilla* și teritoriul unui sat băștinaș numit *Bute-ridava*⁴². Stabilirea locului de proveniență al unuia din cele două exemple de hotărnicie în apropierea satului Mihai Viteazul⁴³ a contribuit la localizarea fermei și așezării băștinașe pe malul lacului Sinoe, în *regio Histriae*.

3.1. La sfîrșitul sec. II și în prima jumătate a sec. III e.n. istoria ținutului istro-pontic înregistrează încă două hotărnicii efectuate *manu militari*, de către autoritățile militare de la Dunărea de Jos; una în teritoriul capidavens⁴⁴, cea de-a doua în apropiere de *municipium Tropaeum Traiani*⁴⁵. Ele reprezintă un efect social, provocat de puternica invazie a *costobocilor*⁴⁶ și de noile raporturi de forță care începuseră să se modifice și la Dunărea de Jos. Exemplele de dezordine internă trebuie să fi fost mult mai numeroase, ele exprimînd începutul crizei sec. III al e.n. și în acest sens măsurile Severilor de întărire a autorității armatei explică pe de altă parte interesul acestora în rezolvarea unor litigii mai vechi care ar fi putut împiedica mecanismul de strîngere a *annonei militare*.

3.2. Reglementarea conflictului dintre *Messia Pudentilla* și vicani din *Bute-ridava* printr-o hotărîre a guvernatorului provinciei⁴⁷ *Caius Ovinius Tertullus* (anii 198—202 e.n.), adusă la îndeplinire de *Marcus Vindius Verianus* — prefectul flotei dunărene⁴⁸ de la No-

viodunum⁴⁹, evidențiază în acest sens un aspect politic și altul de natură social-economică. La sfârșitul secolului II e.n., în condițiile în care „barbarii” încep să folosească și marea în atacurile lor, autoritatea flotei dunărene se extinde și asupra litoralului dobrogean, cel puțin pînă la Histria⁵⁰ de unde și intervenția prefectului flotei. Dar amestecul autorităților romane, respectiv al guvernatorului Moesiei Inferior, într-un litigiu de hotărnicie nu-și găsește neapărat explicația raportat la un mare latifundiu⁵¹, chiar dacă proprietarii locuiau la Histria⁵² sau chiar dacă, în sprijinul acestei ipoteze, este adus și argumentul celor 2 *termini* descoperiți pînă în prezent. Avem motive să credem că autoritatea legatului consular se făcea simțită ori de cîte ori se iveau plîngeri sau neînțelegeri grave în rîndurile populației provinciale⁵³ și mai ales cînd acestea lezau proprietatea funciară romană. În lipsa unor săpături arheologice⁵⁴, observațiile de teren făcute pe malul lacului Sinoe în apropierea localității Mihai Viteazul, coroborate celorlalte știri despre satele de coloniști romani existente în această zonă din *regio Histriae* (*vicus Secundini* la nord și *vicus Quintionis* la sud)⁵⁵, ne îndeamnă să respingem ideea unei proprietăți mari atribuite Messiei Pudentilla. Această fermă, administrată fără îndoială prin intermediul unor intendenți, trebuie să fi fost de mărime mijlocie, deținînd cel mult 400 *jugera* (cca. 100 ha)⁵⁶. Conflictul cu țărani din Buteridava credem că se datora uneia din activitățile economice rentabile, făcută pe scară întinsă de personalul fermei și anume pescuitului în apele lacului din apropiere, ocupație care stînjenea însă populația băștinașă pentru care peștele, ca și în zilele noastre, reprezenta una din componentele hranei zilnice. Spre această încheiere ne conduce și întărirea drepturilor histrienilor de a pescui la gurile Dunării⁵⁷, făcută din porunca aceluiași

Ovinus Tertullus; cele două hotărnicii au în concepția noastră aceeași semnificație economică, dublată și de importanța strategică a coastei de vest a Pontului Euxin.

3.3. Semnificative pentru situația proprietății funciare din *regio Histriae* sînt monumentele funerare ale celor doi demnitari histrieni, descoperite, unul la Ulmetum⁵⁸, altul la Nistorești⁵⁹. Epitaful lui *Aelius Lu. . . s buleu* [ta] *Histria* [e-] comandat încă din timpul vieții, pentru el și întreaga sa familie, compusă din *Flavia Victorina* (soție) și fiul lor *Aelius Lu. . . .*, evidențiază și în acest caz o proprietate de mărime mijlocie. *Aelius L. . .* trebuie să fi deținut o frumoasă situație materială care i-a creat și o poziție socială solidă, atît printre semenii săi, cît și-n cetatea pontică, dîndu-i posibilitatea să pătrundă în rîndurile aristocrației histriene, fapt de legitimă mîndrie pentru un fermier roman. Nu cunoaștem nimic despre statutul juridic al proprietății lui *Aelius*; bănuim că este vorba de un *ager adsignatus*. Ferma sa de lîngă Ulmetum o administra probabil personal, împreună cu soția sa, chiar dacă trebuirile cetății îi răpeau o bună parte din timp. *Aelius* face parte din acei fermieri romani care se simt legați de proprietatea lor pînă dincolo de viață, înmormîntîndu-se în pămîntul care i-a adoptat și i-a hrănit.

3.4. Cele scrise mai sus sînt valabile și pentru *Lucius Pcmpeius Valens*, magistrat histrian și sacerdot al zeului Liber. Pe moșia sa din „*regio Histriae*” (*consistit regione Histri*) își pregătește locul de veci unde urmează a fi depuși toți membrii familiei: soția sa *Mansueta* și fiul lor – *Donatus*. Originar din Ancyra ((*na(t)us Fabia Anquir*), *L. Pompeius Valens* este un oriental ccmplet romanizat care îndeplinește funcția de preot al unei vechi zeități romane agreste, foarte răspîndită mai ales în lumea coloniștilor romani veniți din Occident. La fel

ca și Aelius, L. Pompeius Valens este un fermier bogat și respectat, atât printre familiile celorlalți fermieri, dar și de grecii din Histria care-i încredințează înaltele funcții de arhonte și edil al cetății.

3.5. Ca și proprietatea Messiei Pudentilla, fermele celor doi demnitari dezvoltau o economie mixtă, bazată pe agricultură și păstorit, poate cu o ușoară preponderență a uneia din aceste activități. Foloseau probabil munca sclavilor și a băștinașilor din așezările rurale aflate în apropiere. L. Pompeius Valens își administra moșia cu ajutorul unui intendent (*maiorarius*). În textul inscripției întrezărim și desfășurarea unor activități meșteșugărești⁶⁰, întrucât intendentul are la dispoziție liberi lapicizi care execută stela funerară a stăpînului, cu frumosul relief al defunctului erou.

Frumoase *villae* trebuie să fi posedat acești proprietari funciari în *regio Histriae*, urmele lor, necunoscute încă nouă, urmînd abia de acum înainte a fi scoase la lumină de cercetarea arheologică. Din păcate, această situație este valabilă pentru majoritatea teritoriilor romane din Dobrogea.

3.6. Din *territorium Tomitanorum* au răzbătut pînă în zilele noastre ecourile unor proprietari funciari romani a căror viață și activitate, ca și a celor din *regio Histriae*, ancorată în mediul rural, se împletea din punct de vedere politic și cultural cu existența cetății grecești de pe coasta Pontului Euxin. Patru monumente epigrafice ne rețin îndeosebi atenția.

3.7. În 1914, Vasile Pârvan publica⁶¹ o piatră de hotărnicie care fixase în sec. al II-lea al e.n. marginile unei proprietăți funciare aparținînd colonistului — *Tib(erius) Claudius Firminus* (pl. V,3). Raportată la statutul juridic al cetății Tomis despre care știm că era în sec. II e.n. o *civitas foederata*, proprietatea lui Claudius

Firminus putea să fie un *ager vectigalis civitatis*⁶². Dar este puțin probabil ca Tib. Claudius Firminus să fi fost primul deținător ale acestei moșii. Numele pe care-l poartă (*tria nomina*) ne îndeamnă să vedem în el ori un occidental, ori pe reprezentantul unei familii încetățenite încă din prima jumătate a sec. I e.n. și așezate în teritoriul tomitan, foarte probabil în vremea Flaviilor. Ori, se cunoaște că pînă la Hadrian căruia cetatea Tomis îi acordă titlul de *Eleutherios*, legat în general de redarea libertății unui oraș⁶³, Tomis-ul avea statut de *civitas stipendiaria*. În acest caz, strămoșul lui Firminus trebuie să fi primit proprietatea sub forma unui *ager vectigalis populi romani*. Ne punem întrebarea dacă nu cumva hotărnicia care se înscrie în vremea Antoninilor nu reflectă de fapt o acțiune mai largă a autorităților romane, de încadrare a realităților existente în mediul rural al unor cetăți, a căror nouă poziție juridică implica și noi raporturi de natură administrativă și financiară. Privită în această lumină, bornarea proprietății lui Firminus nu reprezintă neapărat rezolvarea unui litigiu de hotărnicie între proprietăți, indiferent dacă vecinul era un alt proprietar sau un sat de băștinași⁶⁴, ci continuarea unui proces de strictă delimitare a tuturor celulelor economico-sociale și de încadrare a lor în forme juridice care să reflecte poziția și atribuțiunile lor în raporturile cu statul roman, proces început în Dobrogea sub Traian și perfectat continuu sub urmașii săi.

3.8. Proprietatea veteranului *M. Ulpius Longinus* se afla în apropierea cetății de unde ne-a parvenit și monumentul său funerar⁶⁵. Făcuse parte, foarte probabil, din garnizoana romană atestată din plin la Tomis în perioada cînd cetatea era *stipendiaria*. Primind odată cu cetățenia, cel mai devreme în timpul lui Traian, un *praedium* prin *adsignatio*, *M. Ulpius Longinus* își

crează o frumoasă poziție socială în orașul pe care îl cunoscuse din anii de serviciu militar ⁶⁶. Funcția de decurion îndeplinită în armată i-a asigurat după eliberare o bază materială solidă, dându-i totodată posibilitatea de a ajunge senator tomitan ⁶⁷. Longinus este fondatorul unei ferme cu caracter sclavagist, cu o producție destinată pieții tomitane, fermă în care întrezărim introducerea a ceea ce Varro (II) denumea *pastio villatica*, sector economic bazat pe creșterea unor animale, păsări și pești în interiorul fermei, avînd ca destinație satisfacerea gusturilor rafinate ale unei aristocrații provinciale ce se voia aidoma cu aceea din Roma. Poziția economică și socială a lui Longinus, raporturile sale cu aristocrația tomitană îi asigurau probabil profituri mari care îl situau printre cei mai activi reprezentanți ai păturii de fermieri romani contemporani lui, din ținutul istro-pontic. Ceea ce apare și în cazul lui Longinus, caracteristic pentru toți fermierii romani, constă în mentalitatea specifică omului de la țară, de a fi înmormîntat pe moșia sa, acolo unde i se afla casa și gospodăria. Ulpus Longinus își ridică, împreună cu soția sa *Ulpia Aquilina*, monumentul funerar *in praedio suo*. În lipsa urmașilor, cine a moștenit ferma nu putem ști, informațiile noastre oprindu-se deocamdată aici.

3.9. Pe un sarcofag de piatră din Constanța se poate citi dubla inscripție funerară (bilingvă) a unei familii de liberti greci care, în a doua jumătate a sec. al II-lea, administra în lipsa stăpînului proprietatea centurionului primipilar *Iulius Fronto* ⁶⁸. Inscriptia nu ne furnizează alte informații despre acest personaj. Nu știm în ce unitate militară servea ca primipilar și numai după numele vechi roman pe care îl poartă ne putem gândi la una din legiunile romane recrutate în Occident; poate *leg. XI-a Claudia*, a cărei rază de activitate cuprindea în sec. II și litoralul

pontic ⁶⁹. La data cînd intendentul său *Castresios* ridica monument funerar tinereii sale soții *Eufrosine*, stăpînul continua să fie militar activ ⁷⁰, întrucît inscripția nu-i menționează decît gradul, nu și calitatea de veteran. Acest fapt explică într-un fel condițiile speciale în care și-a realizat *Castresios* o avere „respectabilă”, îngăduindu-și luxul unei locuințe deosebite chiar și după moarte ⁷¹. Indiferent dacă *Iulius Fronto* și-a cumpărat proprietatea de lîngă Tomis sau, cum ni se pare mai plauzibil, a moștenit-o, fiind în acest caz unul din reprezentanții vechilor familii de veterani împrumăriți, obligate să asigure legiunilor romane un anumit număr de cadre militare, el nu se putea ocupa personal de treburile gospodăriei. De aceea, în conformitate cu recomandările lui *Columella* (XII,1), *Iulius Fronto* își alege un om (libert sau sclav eliberat), conștient că îndatoririle sale militare nu-i vor permite decît periodic inspectarea fermei. În această perioadă îndelungată, *Castresios*, în calitatea sa de intendent (*πραγματεύτης—actor*), rămîne adevăratul stăpîn al moșiei. Dar, după cum remarcă și *White* ⁷², este absurd să gîndim că un *villicus*, stăpîn deplin pe un domeniu, putea rămîne integru. Cu atît mai mult cu cît în ferma lui *Iulius Fronto* era folosită mai ales mîna de lucru servilă și *Castresios* avea în grija sa atît treburile gospodăriei, cu asigurarea hranei și băuturii sclavilor, întreținerea animalelor, dar și valorificarea produselor fermei pe piața tomitană. De aceea, o parte din treburile gospodăriei fuseseră preluate de soția sa *Eufrosine* — *villica* fermei, ale cărei atribuții administrative erau identice cu cele ale soțului ⁷³. După monumentul funerar pe care l-a construit se pare că moarta soției l-a afectat profund pe *Castresios*.

3.10. Familia Iuliilor, înrudită cu *Cocceii* de la *Capidava* ⁷⁴, este prezentă în mai multe inscripții tomitane, dintre

care aceea de pe monumentul funerar de marmură, pus de libertul *Metrodoros* fratelui său *Hermes*⁷⁵, evidențiază situația materială solidă a aceluia dintre reprezentanții acestei familii care locuiau în cetate. Piatra funerară pusă însă la mormîntul *Iuliei Cocceia* și a celor doi fii ai săi, purtători ai aceluiași nume — *Iulius Antoninus*, de către moștenitorii rămași în viață, *Iulia Pupila* și *Iulius Cocceius*⁷⁶, ne atestă o proprietate de tip *villa rustica* din Dobrogea sec. II al erei noastre. Fără puțință de a o localiza în teritoriul tomitan, ne permitem doar să remarcăm că, în acest caz, proprietarii, reprezentanți ai unei familii de cetățeni romani, locuiau și își administrau personal ferma. Ca și proprietatea lui *Iulius Fronto*, *villa* *Iuliei Cocceia* trebuie să fi fost așezată pe un *ager viritim adsignatus*, fiind foarte probabil o fermă cu caracter predominant agricol.

3.11. Monumentele epigrafice din mediul rural al cetății Tomis constituie un argument în sprijinul ipotezei conform căreia relațiile sclavagiste au reprezentat în perioada Imperiului timpuriu, fundamental economiei tomitane⁷⁷, atingînd chiar și o parte a populației băștinașe care, în cursul sec. II e.n., forma o pătură încă subțire de elemente romanizate sau în curs de romanizare. Deosebit de important pentru problema care ne interesează apare monumentul funerar al lui *Saturninus Biti*⁷⁸, prin care facem cunoștință cu familia acestui fermier de origine traco-gețică, aflată într-un interesant moment al romanizării sale. Relieful de pe monumentul lui *Saturninus Biti* redă scena banchetului funerar, reprezentîndu-l pe defunct întins pe o *kliné* și servit de un sclav (*puer*). Scena, frecvent întîlnită pe monumentele funerare ale proprietarilor funciari (vezi în acest sens stela lui *Cocceius Helius* de la *Ulmetum*), este specifică mediului istro-ponctic, loc de întîlnire a elementelor romane cu cele elenistice. Textul însoțitor

precizează că *Saturninus*, fiul unui băștinaș pe nume *Bitus*, fusese căsătorit cu o băștinașă care se numea *Ziles*, cu care avusese un băiat și două fete. În timp ce urmașul lui *Saturninus* — *Curithie*, continuă să păstreze odată cu numele, originea și tradiția familiei, cele două fete — *Valeria* și *Sabina*, sînt purtătoare ale unor autentice nume romane. Monumentul lui *Saturninus Biti*, surprins în „secolul de aur” al romanității timpurii, reflectă romanizarea treptată a populației băștinașe din Dobrogea, care continuă vreme îndelungată să-și păstreze tradițiile și obiceiurile. Se relevă faptul că romanizarea nu a fost o modă și, atîta timp cît la baza acestui proces au stat interese economice, nu a putut cuprinde decît vîrfurile aristocrației și acele elemente din rîndurile populației băștinașe îmbogățite de pe urma diverselor servicii în slujba proprietarilor funciari romani, a aristocrației greco-romane sau a statului. În care din aceste ipostaze a făcut avere *Saturninus* sau tatăl său *Bitus*, este greu de spus, dar pare sigur faptul că *Saturninus* era posesorul unei ferme sclavagiste în teritoriul tomitan, pe un lot de pămînt arendat de cetate sub formă de *ager vectigalis civitatis*, a cărui întîndere trebuie să fi fost apreciabilă. În gospodăria sa, condusă personal, se folosea atît munca sclavilor cît și aceea a țaranilor semidependenți, iar *villa* trebuie să fi păstrat elemente tradiționale în structura sa arhitectonică pe care numai viitoarele săpături arheologice în teritoriul rural al Tomis-ului le va pune în lumină.

3.12. În ceea ce ne privește n-avem nici un motiv de îndoială asupra existenței unor proprietăți funciare lângă *Techirghiol* și *Fîntînele*, în prima jumătate a sec. III e.n. Ambele proprietăți, aparținînd unor veterani proveniți din cohortele pretoriene, sînt atestate de mărturii epigrafice clare care pot fi coroborate observațiilor arheologice⁷⁹.

La Urluchioi ⁸⁰ lângă Techirghiol, în apropiere de Tomis, a fost descoperită o stelă funerară cu reprezentarea defunctului eroizat (cea de-a doua temă predilectă în zona istro-pontică), pusă la mormântul lui *Aurelius Dalenis*, originar din *vicus Amlaidina* ⁸¹. Acesta fusese lăsat la vatră, după ce-și îndeplinisese slujba militară într-una din cohortele pretoriene din Italia. Documentul datează din perioada Severilor și nu-i de mirare că un provincial din Moesia, fie el și localnic, ajunge pretorian la Roma, deoarece primenirea gărzilor imperiale s-a produs tocmai prin recrutarea unui mare număr de militari din provinciile dunărene ⁸². Lăsat la vatră, *Aurelius Dalenis* este tentat să revină *ad lares suos*, dar nu în satul de unde a plecat și care nu-i mai putea satisface pretențiile de îmbogățire și gusturile căpătate în Italia, ci ca proprietar funciar, deoarece pământul continua să fie condiția de bază a bogăției și a prestigiului social. Așezarea lui în vecinătatea Tomis-ului se datora rolului din ce în ce mai crescut al acestei cetăți grecești în viața economică, politico-administrativă și culturală a provinciei de la gurile Dunării. Mai puțin clară ne este situația juridică a proprietății lui *Aurelius Dalenis*. Se pare că este vorba mai de grabă de cumpărarea unei proprietăți mai vechi, despre care însă numai săpătura arheologică poate aduce alte precizări. În orice caz, situația băștinașului *Aurelius Dalenis*, reîntors în ținuturile natale complet romanizat, dar însurat cu o femeie de aceeași origine — *Aurelia Uthis*, pare semnificativă în definirea relației *tradiție-romanizare* ca proces dialectic de creare a unei noi entități prin preluarea și păstrarea tradiției străbune.

3.13. Diploma militară a lui *Aurelius Atticus* ⁸³, descoperită la Fintînele, este singurul document de acest fel pe care, cu anumite rezerve, l-am putea raporta la o proprietate rurală de tip *villa*. *Atticus*, originar din Phrygia, a

fost lăsat la vatră în an. 233 e.n., din *Cohors V praetoria Alexandriana pia vindex*. Descoperirea diplomei militare la Fintînele presupune prezența reală în acest loc a veteranului întrucît, pentru toți militarii eliberați, acest document avea valoarea unui „livret de familie” care fonda drepturile lor personale ⁸⁴. În așteptarea rezultatelor cercetării arheologice, începute de mai mulți ani la Fintînele, localitate situată se pare la limita dintre *territorium Histrianorum* și *regio Histriae*, sîntem constrînși ca în mai toate situațiile similare la simple supoziții privind mărimea și regimul proprietății lui *Atticus*, conținutul activităților productive și al forței de muncă întrebuintate. Dincolo de aceste neajunsuri, prezența unei ferme romane rezidențiale în limitele teritoriului restrîns al cetății pare să reprezinte un indiciu al amestecului roman în treburile interne ale Histriei, amestec favorizat de creșterea importanței strategice a coastei de vest a Mării Negre la sfîrșitul sec. II și în prima jumătate a sec. III e.n. ⁸⁵.

4.0. Cele afirmate mai sus despre începuturile romanizării populației băștinașe din Dobrogea se verifică prin alte două inscripții funerare, provenite de astă dată din teritoriul rural al orașului *Tropaeum Traiani*. O interesantă piatră funerară descoperită în satul Ioan Corvin ⁸⁶, din păcate în stare fragmentară, ne face cunoscută existența unui *princeps* (probabil *loci*), posesor al unei *villa* ca și omologii săi de la Capidava și, tot ca aceștia, șef și reprezentant al unei comunități băștinașe din sec. II e.n. în fața autorităților romane. Numele nu i s-a păstrat pe monumentul funerar ridicat de *Zudecitulp*, soția sa. Numele de rezonanță autohtonă al acestei femei, relevă în jurul orașului *Tropaeum Traiani* un mediu puternic tracic, atestat de altfel și de numeroase descoperiri arheologice ⁸⁷. Proprietatea *princeps*-ului, despre care bănuim că avea statut juridic

de *ager vectigalis populi Romani*⁸⁸, era orientată spre o economie pastorală⁸⁹, bazată pe folosirea mîinii de lucru a indigenilor din satele apropiate.

4.1. Get la origine era și *Daizus Comozi*⁹⁰, ucis de costoboci probabil în jurul anului 170 c.n. și căruia, fiii — *Iustus* și *Valerius*, i-au pus piatra de mormînt⁹¹ în apropierea *villa*-ei sale din teritoriul tropaeean. Încadrîndu-l pe *Daizus Comozi* printre proprietarii de ferme rustice, avem în vedere faptul că inscripția menționează unul din evenimentele cele mai importante ale istoriei ținutului istro-pontic, invazia costobocilor, care a afectat în mod deosebit așezările urbane și proprietățile din mediul rural. Cu această ocazie, fie alături de ceilalți fermieri sau împreună cu locuitorii orașului *Tropaeum Traiani*, *Daizus Comozi* trebuie să fi luptat împotriva costobocilor, încercînd să reziste pînă la venirea trupelor romane. Desigur este o ipoteză, dar faptul că ecourile acestui eveniment, transmise epigrafic, sînt foarte puține, ne îndeamnă să credem că numai situația materială a defunctului a permis familiei să lase posterității o informație atît de prețioasă. Antroponimele romane ale urmașilor săi, textul inscripției și însăși monumentul funerar reflectă desfășurarea unui proces de romanizare, circumscris de condițiile unei situații economice aparte care, dincolo de originea etnică a individului, îi crează o poziție socială apropiată de aceea a coloniștilor și veteranilor romani cu ale căror interese se identifică.

4.2. Un monument votiv, înălțat de un *villicus* cu nume „barbar” — *Iaehetav*, pentru sănătatea stăpînului său senatorul roman *L. Aelius Marcianus*, a fost găsit la *Urluia*⁹². Documentul face atestarea unei *villa* în teritoriul tropaeean, una din numeroasele proprietăți pe care acest reprezentant al mării aristocrații romane le posedă în mai multe provincii ale Imperiului.

Desigur, este greu de precizat cărui tip de proprietate îi corespundea ferma de la *Urluia*, dar la fel de dificilă ni se pare susținerea ipotezei unei mari proprietăți lucrate de coloni⁹³.

Argumentul poziției social-politice a proprietarului de la *Roma* nu ne îndreptățește decît parțial să acceptăm prezența unui latifundiu în Dobrogea romană. Căci, fără îndoială, senatorul *L. Aelius Marcianus* era un mare latifundiar, dar în condițiile descentralizării mării proprietăți, proces început încă la sfîrșitul Republicii, în perioada Imperiului timpuriu un latifundiu presupune mai multe terenuri, variate sub aspectul capacității lor productive și aflate în regiuni diferite⁹⁴. Latifundiarul este proprietarul virtual al numeroase ferme, foarte variate din punct de vedere tipologic; crescătorii de animale pe scară întinsă implicînd transhumanța; ferme mixte ca aceea a lui *Plinius Junior*⁹⁵; ferme meșteșugărești sau specializate în producția cerealieră. El își exercită drepturile de posesiune prin intermediul unui aparat administrativ propriu, format din sclavi și liberti, adevărații stăpîni ai numeroaselor sale ferme. Și, întrucît ne interesează aspectul concret al problemei, raportat la condițiile social-economice, climatice și etnice ale teritoriului tropaeean, nu vedem de ce n-am putea accepta în cazul *villa*-ei de la *Urluia*, administrată de orientatul *Iaehetav*, o fermă de mărime mijlocie, specializată în creșterea animalelor cornute, mici și mari, sector economic specific zonei⁹⁶ și favorizat în cazul de față de apropierea bălților *Dunării*. În ce măsură erau folosiți coloni în această activitate economică, nu știm; în nici un caz nu erau întrebuiințați sclavii într-un sector care reclama multă libertate, dublată de îndemînare și pricepere⁹⁷. Așezările băștinașe din împrejurimi trebuie să fi fost furnizoare de mînă de lucru specializată în creșterea animalelor⁹⁸, dată fiind condiția juri-

dică și situația economică a acestei populații pentru care păstoritul a reprezentat dintotdeauna una din principalele ocupații.

5.0. În zona de nord a Dobrogei, mai puține sînt mărturiile epigrafice legate de prezența unor ferme rurale. Aproape toate reprezintă descoperiri recente care au contribuit la localizarea topo-arheologică a unor *villae* romane despre care pînă acum două decenii nu se știa nimic. De la Topolog (situat mai probabil în teritoriul cetății Cius decît în *pagus*-ul de la *Ibida*)⁹⁹ ne-a parvenit un altar funerar de la începutul sec. II e.n., al unui oriental romanizat, [*Au*]fidius *Helius*, realizat pe cînd era încă în viață¹⁰⁰ (pl. VII,4). Specificarea orașului său natal Amurium (*domo Amurio*) din Phrygia și gentiliciul *Aufidius*, legat de încetățenirea unor greco-orientali făcută la începutul sec. II e.n. de către *Aufidius UMBER* — guvernator al Cappadociei și Galatiei¹⁰¹, ne face să credem că așezarea lui *Helius* la Topolog s-a petrecut imediat după primirea cetățeniei în patria sa. Nu este greu să ne închipuim ce activități economice se desfășurau pe proprietatea lui *Aufidius Helius*, despre care bănuim că era un *ager vectigalis* dat în folosință de autoritatea militară din cetatea Cius. Aprovizionarea garnizoanei din Cius, situată strategic pe malul drept al Dunării, reclama un teritoriu rural care nu putea fi decît cel cuprins între valea Rostilor, valea Topologului și valea Saraiu, închizînd în interior dl. Făgărașului, o zonă de podiș cu terenuri fertile dar puține, cu păduri și pășuni mănoase. Această zonă, favorabilă unei activități pastorale, a atras la sfîrșitul evului mediu și în perioada modernă a istoriei noastre, grupuri de mocani transilvăneni care au întemeiat așezări bogate, îndeletnicindu-se nu numai cu creșterea animalelor, dar și cu cultivarea solului bogat în cernoziomuri. Este lesne de înțeles de ce considerăm că ferma lui *Aufidius Helius* avea un

predominant caracter pastoral, fără să excludem posibilitatea cultivării cerealelor pe suprafețe mici, tăiatul și transportul lemnului din pădurile învecinate.

6.0. La nord de valea Aiormanului¹⁰² se întindea teritoriul cetății Troesmis, circumscris de dealurile Niculițelului, podișul Atmagea și malurile Dunării. Veche așezare getică, principal sediu al *leg. a V-a Macedonica*, devenit *municipium* sub Marcus Aurelius, Troesmis a jucat un rol de seamă în istoria romană a ținutului de la gurile Dunării, reflectînd la scară redusă întreaga istorie a pămîntului dobrogean.

6.1. Printre numeroșii veterani ai *leg. a V-a Macedonica* care s-au așezat în sec. al II-lea e.n. în apropierea cetății¹⁰³, după satisfacerea stagiului militar, *C. Antistius Valens* este întemeietorul unei familii de fermieri atestată prin două inscripții funerare provenite din teritoriul troesmens¹⁰⁴. De pe piatra de mormînt a lui *C. Antistius Valens*, oriental romanizat, recrutat cu mai toți legionarii *leg. a V-a Macedonica* din provinciile răsăritene ale Imperiului¹⁰⁵, aflăm că s-a bucurat numai 12 ani de avantajele unei proprietăți despre care bănuim că era totuși un *ager viritim adsignatus*¹⁰⁶. *Antistius Valens* este înmormîntat de fiul său *Antistius Zoticus* și de soția sa *Atilia Fortunata* (pl. VI, 1). Cel de-al doilea document epigrafic ne informează despre moartea prematură a lui *Antistius Zoticus*, îngropat la numai 36 de ani, alături de tatăl său, de către mama sa, aceeași *Atilia Fortunata* și soția — *Antistia Antonina*¹⁰⁷. Este vorba așadar de o proprietate care se transmite din tată în fiu, iar în lipsa unui moștenitor pe linie bărbătească, este preluată de mama decedatului. Nu avem nici un temei să ne îndoim că pietrele funerare ale familiei *Antistia* atestă o fermă romană de tip *villa rustica*, cu caracter rezidențial, în apropierea cetății Troesmis. Bănuim că pe proprietatea respectivă, cultivarea pămîntului se îm-

bina cu creșterea animalelor și eventual cu extragerea și prelucrarea pietrei.

6.2. Caracterul predominant agrar al activităților desfășurate de fermele din apropierea Troesmis-ului este relevat de altarul dedicat lui *Liber Pater* de către veteranul *M. Antistius Caecina*¹⁰⁸ și de o reprezentare în bronz a zeiței *Diana*¹⁰⁹, ambele provenind din apropierea localității Cerna, foarte probabil de pe o proprietate viritală ca și aceea a familiei Antistia amintită mai sus. Nu avem de unde afla ce legătură de rudenie exista între cei doi veterani, chiar dacă amândoi aparțineau aceiași ginți romane. Bănuim că lăsarea lor la vatră s-a produs la date apropiate, dacă nu în același moment, în care caz au fost recrutați odată și din aceeași zonă. Lăsând deoparte aceste speculații, ceea ce rezistă analizei istorice constă în faptul că cele două pietre funerare, împreună cu altarul votiv de la Cerna, îmbogățesc lista proprietăților funciare din Dobrogea aparținând veteranilor romani.

6.3. Un altar votiv descoperit la nord-vest de localitatea Turcoaia¹¹⁰ ne face cunoscut numele proprietarului unei ferme ale cărei ruine fuseseră semnalate încă din 1913¹¹¹. Fermierul, purtător al *cognomen*-ului de *Aurelius*, închină altarul unui magistrat al municipiului Troesmis, *aedili duumviro [Municipii] Tro(es) mensis*, cu numele de *Aelius Aelianus*. Fără îndoială, transformarea Troesmis-ului în *municipium* făcuse loc unei unități de sine stătătoare în teritoriul căreia existau doar două categorii de proprietari funciari: cetățeni romani și cetățeni latini¹¹². Nu este greu să ne închipuim din care categorie făcea parte *Aurelius*. Faptul că închină duumvirului *Aelius Aelianus*, sigur cetățean roman, un *ex voto*, apare firesc în condiția sa de posesor al dreptului latin, subordonat astfel administrației municipale și recunoscător magistratului troesmens pentru anumite avantaje sau înlesniri făcute fermei sale.

Ca și în cazul proprietății Antistia¹¹³, ferma lui *Aurelius* trebuie să fi avut un caracter mixt, cultivarea plantelor îmbinându-se cu creșterea animalelor, cu o ușoară predominare a primei activități și cu pescuitul (pl. VII, 5).

6.4. În lumina recentelor cercetări arheologice, la nord-vest de localitatea Horia a fost identificată o *villa*¹¹⁴ ce pare să fi aparținut centurionului *Annaeus Pulcher* care, în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., închina un monument de mulțumire zeilor sănătății, *Ygya și Asclepios*¹¹⁵ (pl. VI, 4). *Villa* de la Horia, căreia urmează să-i facem o amplă prezentare în lucrarea de față, aparține tipului de fermă *urbanarustica* și, dacă acceptăm ipoteza apartenenței sale centurionului roman, reprezintă un *ager viritim adsignatus* sau un *ager vectigalis populi Romani*¹¹⁶. Cetățean roman, provenit sigur dintr-una din coloniile întemeiate de romani în provinciile răsăritene¹¹⁷, *Annaeus Pulcher*, ca mai toți militarii recrutați din Orient, este tributar influențelor elenistice, lucru de altfel demonstrat de folosirea terminologiei grecești în redarea numelor celor două zeiități. Cercetarea *villa*-ei de la Horia a pus în lumină caracterul predominant agricol al acestei proprietăți, dar și existența unei activități meșteșugărești subordonate autorităților militare ale castrului din apropiere¹¹⁸.

7.0. Între malurile Dunării, dealul Somovei, valea Teliței, dealul Uzumbaiir și Dealul Beștepe, într-o zonă dominată așadar de dealurile Tulcei, se întindea teritoriul cetății *Aegyssus*. Prima mărturie epigrafică referitoare la prezența în acest teritoriu a proprietăților de tip *villa* provine din apropierea satului Cataloi, din punctul numit de localnici *Baia romană*¹¹⁹. Un fragment dintr-o frumoasă stelă funerară de marmură atestă în acel loc proprietatea *Saturnina* (pl. VII, 2). Monumentul datează din prima jumătate a sec. II e.n. când proprietar al *villa*-ei de la Cataloi

era *Caesius Saturninus*. Împreună cu [?U] *pius Eutyches* așează pe mormîntul fiicei sale *Caesia Saturnina* și al soției, stela funerară. Disparația prematură a *Caesiei Saturnina* la numai 18 ani menținea ferma în proprietatea tatălui său. În lipsa moștenitorilor direcți și numai în cazul în care proprietatea era un *ager adsignatus*, revenea ginerelui său *Eutyches*, al cărui rol în administrarea gospodăriei trebuie să fi fost acela de *intendant (actor)*. Dacă adăugăm lespezii funerare de marmură toponimicul locului (*Baia romană*), izvorit din uimirea localnicilor în fața ruinelor unui edificiu care posedă probabil și o instalație termală¹²⁰, nu mai este nevoie să spunem că situația materială a proprietății Saturninilor de la Cataloi era dintre cele mai înfloritoare. Situată pe valea fertilă a Teliței, flancată de dealuri bune pentru pășunat, ferma Saturninilor, în mod sigur de mărime mijlocie, dezvoltă o economie mixtă, bazată pe îmbinarea armonioasă a cultivării cerealelor și creșterii animalelor. Nu putem adăuga nimic referitor la mîna de lucru întrebuintată, cu toate că urmele așezărilor rurale din apropiere ne îndeamnă să înclinăm mai mult spre o situație similară fermei de la Horia.

7.1. Cea de-a doua mărturie epigrafică ne-o oferă un fragment de *stelă funerară* descoperit în 1970, în zona sudică a municipiului Tulcea, la aproximativ 2 km. de anticul *Aegyssus*¹²¹ (pl. VII, 1). Cu toate că inscripția a suferit de pe urma exfolierii calcarului, informațiile furnizate sînt de maximă importanță. Monumentul funerar aparține unui personaj al cărui nume pare să fie *Fl(avius) R(omanus)*¹²². Acesta deținea pe la mijlocul secolului II e.n. funcția de *decurion* al teritoriului cetății *Aegyssus* — *dec(urio) ter<r>i(torii) A[egyssensis]*¹²³. *Flavius Romanus* — *obitu[s ad vil<l>am s(uam)]*¹²⁴, este înmormîntat în interiorul proprietății sale, ceea ce presupune existența unor *villae rustice*

în apropierea cetății *Aegyssus*, ai căror proprietari, cum este cazul personajului nostru, ocupau importante funcții în organul de conducere administrativă al teritoriului cetății. În conformitate cu datele oferite de textul lacunar al inscripției, la ridicarea monumentului funerar al *decurionului* a contribuit atît autoritatea civilă cît și cea militară. Numai așa se explică prezența unui *sesquiplarius* (militar) căruia i se ordonă ridicarea monumentului. *Villa* lui *Flavius Romanus* a fost localizată în apropierea locului de descoperire a lespezii funerare, în zona intravilană a municipiului Tulcea, pe strada *Miron Costin*. Cu toate schimbările survenite în configurația terenului, ca urmare a construcțiilor realizate de-a lungul anilor, putem reconstitui amplasamentul *villa*-ei la mijlocul unei pante line, însoțită trei sferturi din zi.

Nu avem informații asupra activităților economice ale fermei; bănuim totuși că se baza pe o economie mixtă. Dacă avem în vedere schimburile comerciale intense pe care lumea romană le realiza la acea vreme prin cetățile de la gurile Dunării¹²⁵, putem considera că una din sursele bunăstării lui *Flavius Romanus* provenea din comerțul de tranzit.

8.0. În partea de vest și de nord-vest a teritoriului cetății *Aegyssus* se afla *territorium noviodunense*. Acesta se întindea probabil, de la Ceatalul Chilie și pînă în dreptul *Luncaviței*, cuprinzînd fișii înguste de teren pe ambele maluri ale Dunării, fiind despărțit de alte *territoria* prin dealurile înalte ale *Niculitelului*. Între *Noviodunum* și așezările romane de la *Niculitel* și *M-rea Saun*, se întinde o zonă fertilă unde în ultimii ani au fost localizate arheologic numeroase ferme rurale, care vor face subiectul unei discuții aparte. În privința informațiilor scrise, materialul epigrafic este redus¹²⁶ și lacunar.

8.1. Singura mărturie epigrafică, care din punctul nostru de vedere provine de pe proprietatea unui fermier, este

o inscripție funerară pusă la începutul sec. III e.n. de un fost *signifer* din *Legio XI Claudia — Iulius Valens* — părinților săi¹²⁷. Iulius Valens pare să fie posesorul unei proprietăți care aparținuse familiei veteranului *P. Aelius Celsus*. După satisfacerea stagiului militar, revenind în aceste locuri ca fermier, ridică monument funerar părinților săi decedați între timp. Din păcate, aici ca și aiurea, în timpul Imperiului târziu refacerea cetății s-a făcut cu foarte mult material litic adunat din împrejurimi, încât este aproape imposibil de precizat unde se afla *villa* lui *Aelius Celsus*. Același lucru se poate spune și despre regimul juridic al proprietății, atâta vreme cât situația juridică a așezării de la Noviodunum continuă să rămână neclară.

8.2. Pe baza observațiilor și cercetărilor arheologice pe care le-am efectuat în ultimii ani între Isaccea și Niculițel¹²⁸, putem preciza existența la sud de Noviodunum a două zone bine distincte: prima, pînă la valea Acic-Tepé în care se cuprindea necropola și pămînturile locuitorilor din așezarea de la Noviodunum; cea de-a doua, între valea Acic-Tepé și așezarea de la Niculițel, includea proprietăți de tip *villa rustica*. În această idee, așezarea civilă de la Noviodunum își exercita drepturile numai asupra unui teritoriu restrîns de tip *pagus*. Ca atare, *villa* lui *Aelius Celsus*, din vecinătatea așezării de la Noviodunum, era pendinte din punct de vedere economic și administrativ de așezarea civilă, asupra căreia greva *annona militaris* — impozitul în natură — generalizat în această perioadă în tot Imperiul¹²⁹.

9.0. Această înșiruire de mărturii epigrafice nu reușește desigur să prezinte tabloul real al răspîndirii *villae-romane* din Dobrogea. Dacă ne raportăm observațiile la cele 28 de proprietăți funciare a căror atestare epigrafică nu ni se pare îndoielnică, observăm că numărul fermelor întemeiate de vete-

rani se ridică la 13. De aceea, considerăm că nu-i lipsită de interes ipoteza atribuirii unei bune părți a lepezilor funerarare ale veteranilor unor proprietăți funciare din mediul rural al cetăților romane sau al cetăților pontice¹³⁰. Fără a avea pretenția de a epuiza lista unor posibili proprietari de *villae*, vom urmări și alte mărturii scrise, în teritoriile cetăților Tomis și Histria.

9.1. Un veteran al flotei dunărene (*— Classis Flavia Moesica*), pe numele său *Valerius Valens*¹³¹, fiind încă în viață, ridică în a doua jumătate a sec. II e.n. un monument funerar pentru el și soția sa al cărui nume nu ni s-a păstrat. Inscripția, bilingvă, a fost găsită lângă localitatea *M. Kogălniceanu*, în teritoriul tomitan.

9.2. Tot de lângă *Constanța*¹³² ne-a parvenit o frumoasă stelă cu reprezentarea ospățului funerar, pusă de veteranul *Martinus* (fost *questionarius* în *officium* guvernatorului provinciei) fiului său *Flavius Ursinianus* (militar în același oficiu), mort la 25 de ani, după un an și opt luni de serviciu militar¹³³.

Dincolo de alte considerente privind criteriile de recrutare într-o perioadă de transformare a serviciului militar într-o profesie care se transmite din tată în fiu, ni se pare că funcția îndeplinită de cei doi Flavi și locul de proveniență al inscripției — lângă *Constanța* și nu în interiorul orașului — poate evidenția o ipotetică *villa* în teritoriul tomitan.

9.3. Piatra funerară a unui fost *signifer* în *Legio XIII Gemina*¹³⁴ rămas anonim, a fost descoperită la *Agigea*¹³⁵, la sud de *Constanța*.

9.4. Din teritoriul rural al cetății Tomis provine și inscripția lui *Q. Baebius Proculus*, veteran al aceleiași legiuni¹³⁶. Piatra funerară a acestuia a fost descoperită în localitatea *Cumpăna*, situată la sud-vest de cetate; aparține secolului II e.n.

9.5. *Sex(tus) Catonius Termi[nalis]*, veteran al leg. a V-a *Macedonica*, era

îngropat în sec. II e.n. la *Murfatlar*¹³⁷. Conform sumei fixate prin testament, libertii săi: *Catonius* și *Catonius Ep [aphro]ditus* îngrijesc să i se facă monument fostului lor stăpîn¹³⁷.

10.0. În apropierea cetății Histria, *Aurelia Vettia* și fiica sa *Aurelia Firmina* așezau în prima jumătate a sec. III e.n. o lespede funerară pe mormîntul lui *Aurelius Firminus*, veteran al *ala-ei II-a Arabacorum*, decedat la 50 de ani¹³⁸.

10.1. Se pare că o familie *Titinia* (sic!) deținea o proprietate agricolă în teritoriul histrian. În prima jumătate a sec. II e.n., doi frați — *Titinius Severinus* și *Titinius Ianuarius* — așezau pe mormîntul tatălui o lespede funerară¹³⁹. Defunctul fusese fie un colonist („*civis Romanus de viță veche*”)¹⁴⁰, fie un veteran al cărui fiu mai mare *Severinus* îmbrățișase cariera militară în timpul Severilor, ajungînd *sesquiplarius* în *ala II Arabacorum* staționată la *Carsium* (Hîrșova), în timp ce fiul cel mic se îngrijea de treburile gospodăriei.

10.2. Un fragment dintr-o stelă funerară descoperită la *Casimcea*, în „*regio Histriae*” — atestă în prima jumătate a sec. III e.n. un ipotetic proprietar de *villa*, rămas anonim, veteran al *ala-ei I-a Dardanorum*¹⁴¹, staționată la *Arubium*¹⁴² (pl. VII,3).

10.3. Inscricția funerară a centurio-nului *Fl(avius) Festus* de la *Salsovia (Mahmudia)*¹⁴³ pusă părinților săi, atestă în zona *Mahmudiei* o proprietate ipotetică la începutul sec. al IV-lea al erei noastre, întemeiată probabil încă din sec. al II-lea e.n.

11.0. Aparținînd aceleiași categorii de inscripții funerare, cele patru piese epigrafice pe care le enumerăm în continuare evidențiază alte proprietăți funciare, aparținînd unor coloniști romani.

11.1. Stela funerară a lui *T. Manius Bassianus*¹⁴⁴, senator histrian (*buleuta Histriae*) în sec. II e.n., a fost localizată în ultima vreme la *Vadu*¹⁴⁵, așa-

dar în teritoriul rural al cetății *Histria*. *Bassianus* ar fi în acest caz, al treilea fermier roman care deținea o magistratură în vechea colonie grecească¹⁴⁶.

11.2. Inscricția unui medic de origine tomitană, descoperită cu aproape 100 de ani în urmă *lîngă Enisala*¹⁴⁷, în teritoriul cetății *Argamum*, reprezintă (în cazul în care piatra nu a fost adusă din altă parte) unica informație asupra unor eventuale loturi arendate de către cetate unor particulari, cu statut de *agri vectigales civitatis*.

11.3. O inscripție descoperită la *Saraiu* la sfîrșitul secolului trecut¹⁴⁸, atestînd un *πάτρων (patron)*, pare să indice, în teritoriul rural al cetății *Carsium*, o proprietate administrată de liberti, care aparținea unui colonist de origine greco-orientală angajat cu precădere în activitățile comerciale de pe *limes-ul* dunărean¹⁴⁹.

11.4. Un altar votiv aflat în colecția lui *Vasile Ursăcescu* din *Curteni* (jud. Vaslui), a fost în ultimii ani localizat *între Nalbant și Cataloi*¹⁵⁰, în teritoriul cetății *Aegyssus*. Monumentul (*ara*) a fost ridicat în sec. II e.n. de doi adoratori ai lui *Mithras (invicto sacrum)* — *Nicephorus* și *Geminus*, de condiție servilă, care îndeplineau funcția de *vilici* sau *actores*¹⁵¹ în serviciul unui particular.

12.0 La capătul acestor relatări se cuvine să arătăm că, în stadiul actual al cercetărilor, mărturiile epigrafice culese de pe întreg cuprinsul *Dobrogei* constituie un material documentar de prim ordin, atunci cînd avem în vedere raportarea realităților economice, sociale și culturale din epoca romană, la un tip de proprietate deosebit de răspîndit tocmai pentru că sintetizează și reflectă aceste realități.

12.1. Din prezentarea întregului material informativ au reieșit 44 de posesiuni rurale (aparținînd unor veterani, coloniști, cetățeni romani sau peregrini) din care, 33 sigure și 11 ipote-

tice. Aceste proprietăți se grupează teritorial, după cum urmează: Tomis — 11; Histria — 4; Regio Histriae — 4; Capidava — 7; Troesmis — 5; Tropaeum Traiani — 3; Aegyssus — 3; Beroe — 2; Durostorum, Carsium, Noviodunum, Salsovia și Argamum — câte una.

12.2. Ținem să precizăm încă odată că, în analiza pe care am făcut-o informațiilor epigrafice, nu am avut în vedere decât acele inscripții care, prin text, grafie, material de construcție, compoziție și loc de descoperire, evidențiază, într-un fel sau altul, raportate la știrile sigure despre *villae* sau *praedia*, existența aceluiași tip de proprietate rurală. Este foarte probabil că și alte inscripții, unele atestând familii de peregrini traci sau greco-orientali, să fi provenit de pe astfel de proprietăți individuale. Lucru însă anevoie de stabilit într-o societate provincială axată pe un regim posesional diferențiat și mai ales, în condițiile lecturii unor texte lapidare, stereotipice și de multe ori lipsite de precizarea locului de descoperire. Din acest punct de vedere, numeroase piese epigrafice provenite din mediul rural au fost vehiculate pe teritoriul Dobrogei, atât în perioada romanității târzii când au servit ca material de construcție, cât și în epoca stăpînirii otomane, când au fost întrebuințate ca pietre funerare.

12.3. Trebuie avut în vedere și faptul că numeroase inscripții provin din satele întemeiate de coloniștii romani. Despre aceste așezări de tip *vicus*, unele mărturii epigrafice prezintă informații referitoare mai ales la sistemul lor de organizare, la compoziția etnică a acestora¹⁵² și mai puțin asupra activităților economice ce se desfășurau în raza lor de acțiune, despre care de cele mai multe ori nu cunoaștem nimic. Ca și în cazul *villae*-lor romane, numai pe baza materialului epigrafic, localizarea acestor *vici* este dificilă și nesigură. Este de presupus că aceste așezări s-au constituit în locuri care

ofereau condiții favorabile unei vieți economice înfloritoare întrucât, alături de cetățile grecești și așezările urbane dezvoltate din *canabae*, sînt cele care concentră în special puternicul aflux de coloniști și veterani.

12.4. *Villa romană*, axată pe o producție destinată pieții, trebuie să se fi răspîndit în Dobrogea acolo unde numărul așezărilor vicane ale coloniștilor nu era prea mare, pentru a o sufoca economiceste, și mai ales în vecinătatea unor așezări băștinașe care puteau oferi o forță de muncă disponibilă și chiar calificată pentru anumite sectoare de activitate. Acestea au fost cîteva din criteriile care au stat la baza analizei făcute pînă în prezent informațiilor epigrafice.

12.5. O parte din *villae* trebuie să fi fost simple gospodării țărănești, compuse din locuința modestă a proprietarului, cu un oarecare confort specific modului de viață roman și lotul de exploatare aferent. Predomina însă proprietatea mijlocie, destul de bine documentată în inscripțiile dobrogene¹⁵³. Nu credem în existența unor latifundii la Dunărea de Jos în perioada Imperiului timpuriu, pentru că, în afara celorlalte considerente de natură economică și socială, legate de loc și timp, inscripțiile pe baza cărora a fost postulată această idee au fost localizate în zone intens populate de coloniști romani.

12.6. Fără să absolutizăm conținutul știrilor epigrafice, trebuie să recunoaștem că mîna de lucru servilă continua să fie întrebuințată în fermele romane din Dobrogea, desigur departe de a reprezenta principala forță de muncă (în afara teritoriului tomitan) în condițiile existenței unei populații constrînse economic, probabil și juridic, la o activitate semidependentă. Sclavul este folosit în gospodărie, chiar în cazul micii proprietăți, căci face parte din confortul specific modului de viață roman. În Dobrogea însă, el nu-și află locul pe care-l deține pe marile lati-

fundii (din Africa spre exemplu).
12.7. Un fenomen care ni se pare interesant este acela al legăturilor matrimoniale care se țes în această lume a proprietarilor de țară și care depășesc limitele stricte ale unui *territorium*, prezentându-ne tabloul unei romanități active, capabile să asimileze noi elemente, contribuind pozitiv la romanizarea provinciei. Folosind exemplele mai sus citate, observăm că familiile *Cocceilor* din teritoriul *Capidavei* se înrudeau cu cele ale *Iuliilor* din teritoriul *tomitan* și cu acei *principes locorum* — reprezentanții romanizați ai populației autohtone, după cum senatorul *histrion* *Aelius* care-și avea conacul în *regio Histriae*, era înrudit, prin soția sa, cu familiile *Flavilor* de la *Capidava* și poate cu cei din *Tomis*¹⁵⁴.

12.8. Încadrarea în timp a acestor proprietăți ridică probleme care nu pot fi soluționate numai pe baza materialului epigrafic. S-ar putea postula ideea existenței unui raport de intercondiționare între organizarea administrativă a provinciei *Moesia* și momentul întemeierii primelor ferme romane din *Dobrogea*, numele veteranilor împroprietăriți în vremea *Flavilor* fiind deocamdată unica mărturie a acestui fenomen¹⁵⁵. Fenomenul ar putea fi mai vechi numai în ideea unei colonizări foarte timpurii a teritoriului *istro-ponitic*.

D. MĂRTURII ARHEOLOGICE

13.0. Uneori mărturiile epigrafice sînt susținute de diverse descoperiri arheologice, altele aceste descoperiri sînt singurele indicii asupra prezenței unor ferme romane aparținînd unor proprietari anonimi despre care cunoștințele noastre depășesc cu puțin cadrul ipotetic. Și totuși, informațiile pe care ni le furnizează aceste descoperiri prezintă o importanță aparte, deoarece sînt specifice unei anumite categorii sociale. Această categorie de proprietari fun-

ciari aflată pe treapta de jos a deținătorilor de averi în societatea romană, reprezintă în mediul provincial o pătură socială de mijloc, producătoare și posesoare de avuții cu ajutorul cărora își crează și o frumoasă poziție socială, recunoscută de așezările romane și de orașele grecești prin acordarea de onoruri și demnități¹⁵⁶.

13.1. Dintre descoperirile fortuite, un loc aparte îl dețin mormintele, a căror valoare informativ-științifică este sporită de faptul că reprezintă complexe închise care permit observații în limitele unei cronologii restrînse. Am selectat cîteva dintre aceste complexe funerare, izolate în mediul rural, considerîndu-le vestigii materiale și spirituale ale foștilor proprietari funciari romani, care ne permit localizarea unor *villae* rămase încă necercetate. Le vom prezenta în ordinea descoperirii lor, ținînd seama de informațiile, mai bogate sau mai lapidare, transmise de cei care le-au publicat, fără să intervenim cu comentariul nostru decît în probleme ce interesează lucrarea de față.

13.2. În 1906, în vatra localității *Crucea*, pe atunci *Satschioi*, situată în centrul teritoriului *capidavens*, a fost descoperit un mormînt roman al cărui inventar conținea: două brățări de aur, 4 cercei, 2 fibule, 4 mărgelile și 2 mînere de cuțit¹⁵⁷. Această descoperire, înregistrată în dosarul *M.N.A.* 1906 (pag. 39 și 145; 1907, pag. 191), a fost publicată de *V. Pârvan* într-o notă sumară la descoperirile primei campanii de săpături efectuate la cetatea *Ulmetum* în 1911¹⁵⁸. Autorul specifica cu acest prilej că, din întreg inventarul mormîntului, a fost recuperată o singură brățară de aur. Se menționa totodată că obiectele au fost găsite împreună cu oseminte, fără a se preciza dacă acestea aparțineau unui înhumat sau reprezentau resturi cinerare. În cazul mormîntului de la *Crucea*, cu inventarul împrăștiat și irecuperabil, lipsiți de observații arheologice și tipologice, cu

greu ne putem pronunța asupra încădrării sale în timp. Ceea ce pare demn de luat în seamă, constă în însăși prezența acestui mormânt bogat într-un mediu punctat de numeroase atestări epigrafice de *villae* romane.

13.3. Mormântul descoperit în punctul *Suluc*, pe dealurile de la nord-est de localitatea Măcin (jud. Tulcea), în teritoriul cetății Arrubium, a fost publicat de Constantin Moisil în 1911¹⁵⁹. Este vorba de un mormânt de incinerare cu un inventar deosebit de bogat. Într-un vas de metal (aramă patinată?), s-au găsit, alături de două monede de aur de la *Gallienus* (a.254—268 e.n.), mai multe obiecte din același metal prețios: capul și mâna unei statuete, un lanț de 0,40 m, rupt în două, format din mici mărgelice sferice de aur ușor turtite și legate cu inele din sîrmuțică de aur, un lănișor cu o bulă la un capăt provenind de la o brățară, două bare mici de aur tăiate în cîte opt fețe neregulate, o fibulă în formă de *arbaletă*, două bucăți dintr-o podoabă vestimentară și mai multe fragmente de obiecte de „găteală”. Cele două monede și fibula datează complexul la sfîrșitul sec. III e.n. Fără nici o îndoială toate acestea aparțineau unei persoane bogate, care la acea dată, în mediul rural al unei cetăți de pe *limes*-ul dunărean, nu putea fi decît un proprietar funciar. Aceste bogății reprezentă, după părerea noastră, un indiciu arheologic asupra fenomenului de concentrare a proprietății, desfășurat în timpul crizei secolului al III-lea e.n., care implica și tezaurizarea averilor. Dincolo de alte considerente, un mormânt izolat pe o proprietate rurală, în apropierea *villa*-ei proprietarului, constituia un adăpost sigur și o cheazășie a bunei păstrări. Aceasta este și rațiunea pentru care toate obiectele de aur au fost depuse în vasul de metal. Cercetările de suprafață pe care le-am efectuat în 1974 pe valea Jijilei s-au concretizat de altfel în identificarea unor resturi

de construcții pe terasa din dreapta pîrîului, la circa 3 km. sud-est de localitatea Jijila. Indiferent dacă mormântul de la *Suluc* aparținea sau nu proprietarului acestei ferme, el ne-a prilejuit localizarea unui nou obiectiv arheologic.

13.4. În teritoriul tomitan a fost descoperit un mormânt dublu de înhumare, situat într-un loc izolat din afara orașului antic *Tomis*¹⁶⁰. Mormântul a fost descoperit în 1957 în curtea *Stațiunii de cercetări marine de la Mamaia*. În interiorul unui sarcofag construit din plăci de calcar cochilifer¹⁶¹ se aflau osemintele unei perechi — soț și soție, culcate pe spate, direct pe pămînt, fără coșciuge, în interiorul arcci. Pe latura de răsărit a sarcofragului, o mică deschidere pătrată, acoperită cu o lespede prinsă în mortar, servea în concepția celor din antichitatea greco-romană pentru ieșirea și intrarea sufletului¹⁶². Sarcofagul conținea un inventar bogat, cu multe obiecte din aur aparținînd în exclusivitate femeii: cerceul, inel cu intalie din piatră semiprețioasă (*sardonix*?) prezentînd scena unui vultur cu o șopîrlă în gheare¹⁶³, două foite subțiri de aur (foliforme) și un fir de aur lung, cu spirale din loc în loc. Bărbatul era însoțit de o spadă lungă de fier și avea la picioare o lampă de bronz de mărime neobișnuită (tip destul de rar întîlnit pe teritoriul țării noastre) a cărei mînușă se termină cu o mască reprezentînd un cap „fenician”¹⁶⁴. Cei doi înhumați aveau la picioare cîte o căniță cu tortița aplicată, de factură provincial-romană. După obiectele de inventar, mormântul aparține mijlocului sec. II e.n.¹⁶⁵. Ținînd seama că bărbatul a fost înmormîntat cu spada și de prezența lămpii cu mască, autorul conchide că mormântul aparținea unui veteran provenit din Orient, posesor al unei proprietăți funciare în apropierea coloniei grecești¹⁶⁶.

13.5. În 1960, în partea de sud a localității 2 *Mai*, situată la 5 km sud de Mangalia, a fost cercetat mormântul

unui comandant militar¹⁶⁷, ipotetic proprietar funciar în teritoriul Callatidei, la sfârșitul sec. II e.n.¹⁶⁸. Ceea ce apare demn de relevat în cazul mormântului de la 2 Mai se referă la apartenența etnică a defunctului, care este un băstinaș, probabil *crobid* ca mai toți cei din localitățile cu terminații în „*dina*”, atestate în jur¹⁶⁹. Groapa mormântului avea forma unui puț al cărui fund se afla la -6,90 m, avînd pe latura de vest o firidă trapezoidală (2,90 × 2 × 1,60 m) zidită în antichitate cu pietre de calcar. În această nișă — *cavou* fusese depus defunctul cu inventar de ofrandă probabil foarte bogat, întrucît mormîntul a stat în „atenția” profanatorilor antici care au răvășit totul, jefuindu-l. Cîteva obiecte fragmentare de sticlă, două balamale mici de bronz de la capacul unei casete de lemn, cuie și piroane de fier de la coșciug, cu resturi de lemn, era tot ce mai rămăsese din inventarul vechiului mormînt¹⁷⁰.

13.6. În mantaua noii care acoperise mormîntul antic au fost scoase la iveală resturile unui *car de luptă* (piese de fier de la scheletul metalic al carului și piese de bronz care serviseră la împodobirea lui)¹⁷¹, mai multe piese de harnașament din bronz și scheletele a doi cai sacrificați și îngropați ritual în pămîntul de umplutură. Carul de la 2 Mai este primul exemplar din țara noastră descoperit în condiții sigure, depus ca ofrandă pe un mormînt. Are analogii sigure în lumea traco-romană, fiind contemporan cu o descoperire similară făcută în movila unui mormînt la Brezovo — R. P. Bulgaria¹⁷². Mormîntul de la 2 Mai relevă perpetuarea, pînă în vremea Severilor, a unor vechi tradiții tracice. Bogăția și monumentalitatea mormîntului însă, redă efectul unei situații materiale dintre cele mai înfloritoare, reflectată pe plan social și politic în poziția de căpetenie băstinașă și desigur romanizată a defunctului, care era proprietar fun-

ciar și comandant militar în teritoriul cetății Callatis.

13.7. Movila de la 2 Mai era plasată pe traseul unui important drum roman, atestat arheologic de prezența unui *miliar* descoperit în 1965 în partea de sud-est a satului¹⁷³. Miliarul relevă refacerea acestei importante artere de comunicație în an. 163 en., în timpul domniei lui Marcus Aurelius și a lui Lucius Verus, cu puțin timp înainte de marea invazie a costobocilor care a afectat destul de mult proprietățile agrare din Dobrogea. În ceea ce privește situarea unei proprietăți de tip *villa* în apropierea drumului roman care unea Callatis cu Dionysopolis, acesta era unul din criteriile esențiale de valorificare a produselor rezultate din activitățile economice ale fermelor cu caracter predominant agricol.

13.8. În 1970, lucrările agricole din zona viticolă *Bădila* (la cca. 5 km nord-vest de com. Niculițel, jud. Tulcea) au afectat o movilă izolată din teritoriul noviodunens¹⁷⁴. Cercetările arheologice întreprinse în anii 1970—1971 au scos la iveală un complex funerar de epocă romană care cuprindea zece mormînte, grupate după cum urmează: a) două mormînte de incinerare pe loc, cu groapa de ardere în două trepte; b) două mormînte de incinerare cu groapa de ardere ovală; c) două mormînte de inhumare în sarcofag de calcar; d) două mormînte de inhumare cu defunctul depus în groapă, în poziție culcat pe spate; e) două mormînte de inhumare cu scheletul depus în groapă, în poziție chirchită. Toate mormintele de incinerare, împreună cu mormîntul dublu, erau grupate după un anumit ritual în jumătatea de vest a movilei, pe cînd restul mormintelor de inhumare se grupau în jumătatea de est¹⁷⁵.

13.9. Mormintele cu groapa de ardere în două trepte și cu acoperiș de cărămizi în două ape se aflau la baza tumulului. Acest tip de morminte are

analogii în necropolele de la Noviodunum, Histria, Setikirilova (*R. P. Bulgaria*) și Lüleburgaz (*Tracia turcească*)¹⁷⁶, fiind încadrat cronologic în secolele I—II e.n. Inventarul deosebit de interesant al acestor morminte conținea fragmente ceramice de la un opaiț și de la o căniță globulară, sparte ritual, fructe exotice (smochine, curmale nuci), un *strigylis* de bronz și o *situla* de bronz ornamentată cu figuri în relief¹⁷⁷, reprezentând o compoziție alegorică dedicată muncii și vieții pescărești¹⁷⁸. Unul din aceste morminte, de dimensiuni reduse, în groapa căruia au fost găsite fragmentele unei cănițe sparte ritual, cu pereții foarte subțiri și un vas mic cilindric din plumb (*cista?*), aparținuse unui copil. Inventarul acestor morminte relevă o practică rituală de origine mai veche, greco-orientală, după cum prezența unui altar de formă pătrată, zidit cu cărămizi sub nivelul antic al movilei, reprezintă o practică funerară atribuită zonei balcanice în sec. II e.n.¹⁷⁹. Cele două morminte de incinerare împreună cu altarul reprezintă, după părerea noastră, *prima fază a înmormintărilor din movilă*, care trebuie să fi avut loc la începutul sec. II e.n. Această datare este confirmată de mormântul dublu de inhumație din sarcofagul de calcar, în interiorul căruia se afla scheletul unei femei depuse direct pe podea, alături de care fusese introdusă ulterior lădița-coșciug a unei fetițe de 9—10 ani. La fiecare schelet s-a găsit câte o monedă din timpul lui Antoninus Pius (emisiuni din anii 140—143 și 156—157 e.n.)¹⁸⁰, care datează cele două inhumări la mijlocul sec. II e.n., sarcofagul reprezentând astfel a *doua fază a înmormintărilor din movilă*. În afara vaselor de ofrandă (ceramică de tip oenochoe și vase de sticlă depuse la baza sarcofagului, în exterior), inventarul celor două morminte conținea: o pereche de cercei de aur cu disc perlat, un inel de aur cu piatră, un pan-

dantiv din aur reprezentând „*măciuca lui Hercules*”, un ac de păr din bronz, o casetă din lemn îmbrăcată în piele în interiorul căreia s-au găsit: un *unguentarium* de sticlă, un coșuleț din fibre vegetale, un șirag din 17 măgrele (*agate*), o cutiuță de lemn cu pomadă, un mîner de cuțit din os terminat cu un cap de leu. Pe podeaua sarcofagului erau depuse direct patru perechi de încălțăminte dintre care două au fost recuperate¹⁸¹.

13.10. Mormintele de inhumație direct în groapă, în poziție întinsă, reprezintă cea de-a *patra fază a înmormintărilor din movilă*. În unul din morminte, mai bine păstrat, care aparținuse unei femei, în mîna dreaptă a defunctei se afla un pieptene de os cu dinți pe o singură latură, pe brațul stîng o brățară din sîrmă de argint torsionată, iar pe piept o fibulă de bronz pentru prinderea veșmîntului. Pe baza fibulei de tipul „*cu piciorul întors pe dedesubt*”¹⁸², mormintele au fost datate la mijlocul sec. III en.¹⁸³.

13.11. Cele două morminte de incinerare pe loc, în gropi ovale, se aflau situate în mantaua movilei, ceea ce indică săparea lor după ridicarea tumului. Datarea lor este asigurată de prezența unui ulcior cu corpul bombat și gura trilobată, cu pereții subțiri canelați, tip ceramic care cunoaște o mare răspîndire în sec. III al erei noastre¹⁸⁴. *Tipul de mormînt cu rug, incinerat pe loc, în groapă* adîncă, se perpetuează în epoca romană din perioada elenistică¹⁸⁵. Un mormînt asemănător, dar cu inventar mai bogat, care-i asigură datarea la începutul sec. III e.n. a fost cercetat în necropola plană de pe platoul de vest de la Histria¹⁸⁶. Prin analogie, cele două morminte din Bădila trebuie încadrate în aceeași perioadă, la începutul sec. al III-lea, cînd incinerarea reprezintă „o reminiscență a unor tradiții tot mai mult abandonate:” în condițiile generalizării ritului de inhumație¹⁸⁷. În contextul înmormîntă-

rilor din movilă, aceste morminte reprezintă cea de-a treia fază.

13.12. Așadar, *movila din Bădila constituie o micronecropolă în care se fac înmormântări de la începutul sec. II și pînă spre jumătatea sec. III e.n.*¹⁸⁸.

Această movilă funerară a aparținut unei familii de fermieri a căror gospodărie a fost identificată în apropiere, pe valea Capaclia, la aprox. 200 m. sud-est¹⁸⁹. Observațiile arheologice realizate în urma sondajului efectuat susțin prezența acestei proprietăți funciare pînă la mijlocul secolului III e.n.¹⁹⁰

Mormintele cercetate atestă patru generații. Primele înmormântări se fac la începutul sec. II en., ceea ce relevă că ferma a fost întemeiată la o dată apropiată. Primul proprietar, despre care bănuim că era un veteran împroprietărit prin *adsignatio*, trebuie să fi fost un greco-oriental¹⁹¹ stabilit în părțile cetății Noviodunum. Moare probabil la puțină vreme, întrucît este incinerat lîngă mormîntul unui copil care, după mărimea gropii și micuța urnă simbolică de plumb, trebuie să fi avut doar cîțiva ani. Avem motive să credem că mormintele de incinerare aparțineau unor persoane de sex bărbătesc, deoarece în celelalte morminte erau înhumate numai persoane de sex feminin. Micuțul defunct trebuie să fi fost fiul proprietarului, după cum cele două înhumate din sarcofag ar putea fi soția și fiica sa. Defuncții înhumați în poziție întinsă marchează, pe la mijlocul sec. III e.n., sfîrșitul locuirii în ferma de pe valea Capaclia.

13.13. Un aspect interesant al conținutului activităților economice desfășurate în aceasată fermă ne întîmpină în compoziția alegorică de pe situla de bronz. Acest produs de import, legat ca și strigiliul de bronz de activitatea domestică a proprietarului obișnuit cu exercițiile fizice și mare amator de pescuit, l-a însoțit în timpul vieții și îl însoțește și după moarte. Stabilirea fermei sale pe valea Capaclia, plină

în antichitate cu apă, cu mai multe izvoare în apropiere, la numai 2 km de bălțile Dunării, constituie un indiciu sigur asupra practicării pescuitului alături de alte activități ale unei *villa* cu caracter mixt.

13.14. Între *Ostrov* (jud. Constanța) și *Silistra* (R.P. Bulgaria), în teritoriul anticului Durostorum¹⁹², surparea malului Dunării a provocat distrugerea unui mormînt de epocă romană, împrăștiind cea mai mare parte din inventar. Deși teritoriul respectiv este cunoscut prin vestigiile sale funerare¹⁹³, mormîntul nu provine din perimetrul unei necropole, ci de pe proprietatea unui fermier roman, situată departe de aglomerările urbane ale centrului de la Durostorum¹⁹⁴ și dincolo de necropola acesteia. Din inventarul mormîntului au fost recuperate două obiecte ceramice: un ulcior ovoidal cu o toartă și un *unguentarium* cu corp sferic și gît înalt, acoperit cu caneluri. Cea mai interesantă piesă salvată este o oglindă metalică a cărei placă discoidală, concav-convexă, a fost turnată din bronz, prezentînd o față bombată, lustruită și argintată, iar pe cealaltă parte un motiv alegoric, realizat prin presarea în tipar a unei foite de bronz aurit care dubla discul oglinzii. Compoziția alegorică o prezintă pe zeița Venus din spate, privind un coif cu mască, alături de care apare scutul lui Marte și probabil doi amorași care susțin o ghirlandă deasupra capului zeiței. Pe baza celor trei obiecte recuperate mormîntul a fost încadrat cronologic în a doua jumătate a sec. II en.¹⁹⁵. Prezența în mormînt a oglinzii metalice, veritabil articol de lux și, în conformitate cu practicile rituale din lumea greco-romană, obiect personal al defunctului, reprezintă un indiciu sigur că aparținea unei femei din pătura mijlocie a proprietarilor funciari romani. Este posibil ca oglinda să redea alegoric însăși poziția socială a proprietarilor unei ferme întemeiată în apropiere de Durostorum de

un militar, poate de unul din veteranii legiunii a XI-a Claudia. Ca și în cazul celorlalte descoperiri similare, mormîntul de la Ostrov pune în evidență acel element caracteristic mentalității tuturor fermierilor din Dobrogea romană, element amintit și cu altă ocazie, *monumentul funerar construit în interiorul proprietății, ca semn de veșnică stăpînire*. Lumea acestor proprietari rurali, diferiți ca origine etnică, dincolo de universalismul ei cosmopolit, este o lume a tradițiilor și a obiceiurilor străbune. Cultul morților, izvorît din frica de necunoscut și veșnica nevoie de mîntuire, transmis din generație în generație, l-a făcut pe fermierul roman să vadă în moșia sa *casă și mormînt* — ceea ce, spus altfel, înseamnă o perpetuare a drepturilor de proprietate dincolo de moarte.

14.0. Prezentarea celor șase complexe funerare, vestigii arheologice ale unor ipotetici proprietari de *villae*, susțin ideea răspîndirii deosebite a acestui tip de proprietate rurală în Dobrogea romană. Alte descoperiri arheologice izolate vin să îmbogățească o listă rămasă deocamdată deschisă. Este vorba de descoperiri mai vechi sau mai noi făcute la Turcoaia, Mircea Vodă, Casimcea (jud. Tulcea) și mai cu seamă cele de la Moșneni (jud. Constanța) și din vatra comunei Niculițel (jud. Tulcea).

14.1. În anul 1913, în ale sale „*Descoperiri nouă în Scythia Minor*”, Vasile Pârvan¹⁹⁶ semnală o importantă descoperire arheologică făcută în anul 1904, în raza comunei Turcoaia. Imprecis localizată de autor („*la vreo 1500 m de raza comunei*”, dar „*situată la 3—4 km sud de Troesmis*”), pe terenul unui locuitor despre care astăzi nu se mai știe nimic, singurul element concret pare să fie direcția sud față de marea așezare de la Troesmis. Întrucît distanța dintre Troesmis și Turcoaia este de numai 2,5 km în linie dreaptă pe direcția nord-sud, iar descoperirea s-a făcut la 1,5 km depărtare de sat, există două posibilități:

ori este vorba de mijlocul distanței dintre cele două localități, ori punctul se află situat în partea de nord-vest a localității, pe malul Dunării, ceea ce pare mai verosimil din punct de vedere topografic, dar mai ales arheologic¹⁹⁷. V. Pârvan se referea la ruinele unei construcții de piatră găsite de locuitorul Petcu Slave (sic!) pe lotul său de pămînt, distruse pînă la bază (aprox. —1,70 m adîncime) pe o lungime de 3,50 m¹⁹⁸. Din întreaga construcție a fost distrusă o singură încăpere, al cărui spațiu interior, după informațiile lui Pârvan, avea aprox. 3 m lungime, fiind circumscris de ziduri groase de 0,55 m¹⁹⁹. Restul încăperilor și spațiilor aferente, în cazul în care nu s-a mai continuat „opera” de distrugere, trebuie să fie și astăzi acoperite de pămînt, undeva în apropiere de Turcoaia, poate pe malul Dunării de unde provin și alte descoperiri arheologice. Fără îndoială, vestigiile de la Turcoaia aparțineau unei ferme romane și nu este exclus să fi aparținut proprietarului una din cele două inscripții provenite din această localitate. Prima, despre care am amintit în capitolul anterior²⁰⁰ este o dedicație, cea de-a doua, o piatră funerară pusă la mormîntul unui militar sau veteran²⁰¹, ambele de la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III e.n. Nu sîntem siguri că există vreo relație între cele două documente epigrafice, deoarece nu provin din același loc, lucru care ne face să credem că inscripția veteranului găsită la Turcoaia²⁰² atestă o fermă situată probabil în marginea de sud-vest a localității, loc de unde provin și cîteva piese arheologice din colecția școlii generale²⁰³.

14.2. Mărturiilor arheologice și epigrafice referitoare la prezența fermelor romane în teritoriul troesmens li se poate adăuga și un frumos altar votiv din calcar, în forma unei *aedicula*, descoperit în anul 1904 în zona de vest a satului Mircea Vodă (jud. Tulcea), în punctul „*Izvoarele*”, care o înfăți-

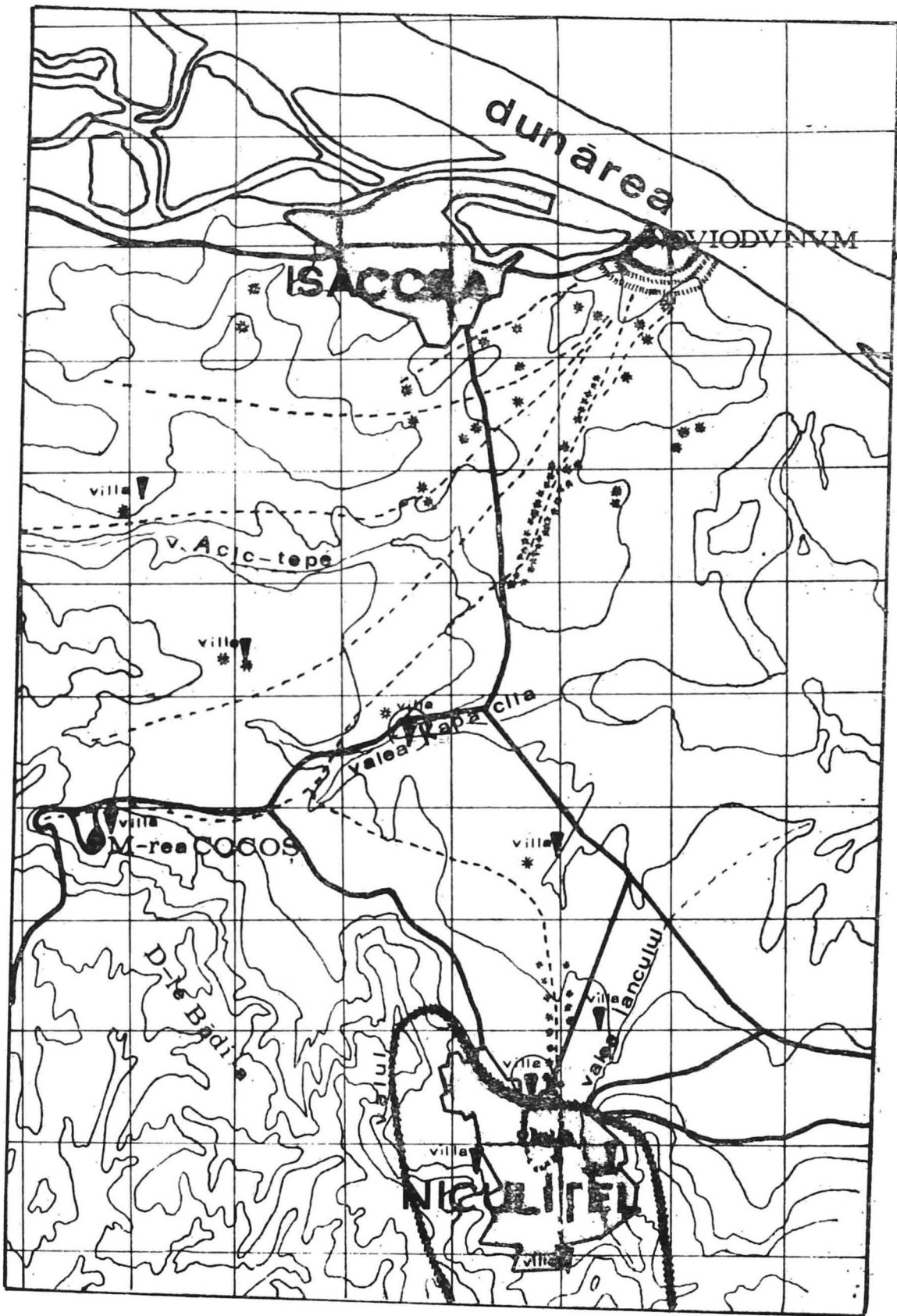
șează pe zeița *Epona*²⁰⁴ (pl. IX, 4). Ieșită parcă din metopele Trofeului de la Adamclisi, zeița *Epona* — protectoare a animalelor — este înfățișată hrănind doi căluți, în timp ce în colțurile *aedicula*-ei sînt reprezentați doi pești²⁰⁵. Prin tehnica compoziției și materialul întrebuintat, dar mai ales prin redarea realistă a costumului autohton, altarul de la Mircea Vodă reprezintă o prelucrare locală, executată în mediul rural²⁰⁶. Avem destule motive să credem că este un produs meșteșugăresc al unui atelier aflat pe una din fermele romane din apropiere, poate chiar la Mircea Vodă. Alături de celelalte descoperiri de la Cerna²⁰⁷ care atestă caracterul agrar al activităților desfășurate pe proprietățile din teritoriul troesmens, *Altarul Eponei* adaugă acestor activități pescuitul — una din ocupațiile străvechi ale populației de pe aceste meleaguri.

E. UN PAGUS LA NICULIȚEL ÎN TERITORIUL CETĂȚII NOVIODUNUM.

14.3. În partea de nord a comunei Niculițel se întinde un teritoriu încadrat la est — sud-est de valea Iancului, la nord de valea Acic-Tepé și de dealurile Bădilei la vest — sud-vest. Numeroase vestigii arheologice presărate din loc în loc, la distanțe relativ mici, vin în întîmpinarea cercetărilor, evidențiind prezențe omenеști pînă în apropierea marelui necropole a Noviodunum-ului. Excluzînd șase *villae* precis localizate în acest teritoriu, vom prezenta mai întîi cîteva descoperiri cu caracter izolat, care aruncă o nouă lumină asupra așezării coloniștilor romani în vatra actualului sat Niculițel (jud. Tulcea,²⁰⁸. Cercetările din ultimii ani s-au concretizat în identificarea unei așezări romane de tip *vicus*, a necropolei sale și a mai multor ferme rurale care gravitau în jurul acestei așezări (fig.25). Așezarea de la Niculițel, despre care există suficiente referințe în litera-

tura de specialitate²⁰⁹, se află pe un platou situat la marginea nordică a unui deal (direcțional sud-vest — nord-est) care împarte actualmente localitatea aproape perfect în două. Limita de nord a așezării este marcată de un val de pămînt despre care credem că a fost ridicat în epoca romanității tîrzii²¹⁰. La nord-est de val, pe aceeași direcție cu așezarea și în continuarea ei, se întinde o necropolă cu tumuli aplatiizați, care flancau în vechime drumul spre Noviodunum²¹¹ (pl. XVI, 2). La aprox. 100 m. distanță nord-vest de așezare și la 50 m. sud-vest de necropolă a fost localizată o *villa rustica* în care s-au făcut cercetări arheologice sistematice în anii 1972—1974 și 1977²¹². Pe baza acestor cercetări s-au desprins concluzii referitoare la cronologia așezărilor din zonă în perioada romanității timpurii, ca și asupra conținutului activităților economice desfășurate de fermele de aici.

14.4. Deosebit de interesante sînt vestigiile romane de la poalele dealurilor care înconjoară dinspre est, sud și vest satul Niculițel. În partea de vest a satului, în cartierul *Gurgoaia*, numeroase cărămizi, fragmente de olane, țigle și fragmente ceramice, aflate în curțile sătenilor, aglomerate într-un spațiu relativ restrîns, documentează o fermă din perioada romanității timpurii. De altfel, din același loc provine și tezaurul de denari romani îngropat în timpul lui Claudius I sau Nero, descoperit în 1937 și publicat parțial în 1966²¹³. Fără să excludem posibilitatea apartenenței acestui tezaur unui negustor și chiar coincidența îngropării lui într-un loc, devenit mai tîrziu reședința unui fermier roman, ni se pare mai plauzibil ca tezaurizarea în timp și ascunderea pieselor de argint provocată, din cîte se pare, de perioada tulbure din prima jumătate a sec. I en²¹⁴ să se datoreze unui autohton a cărui gospodărie a fost apoi suprapusă de o fermă rurală. Această fermă trebuie să

fi avut un caracter predominant păstoresc, datorat poziției favorabile a locului. O descoperire făcută în anul 1973 în zona respectivă vine în sprijinul acestei idei. Este vorba de o statueta de marmură care îl reprezintă pe *Priapus*²¹⁵ divinitate agrestă, protectorul turmelor și păstorilor²¹⁶. Statueta din Gurgoaia, realizată din marmură fină, schițează atributele divinității, imprimând compoziției o alură cicladică. Zeul este îmbrăcat ca un păstor; peste cămașa scurtă (care-i lasă în afară sexul) poartă o manta lungă care îi acoperă în întregime umerii și mâinile (pl. IX, 2). Ferma din Gurgoaia se afla la aprox. 500 m. distanță de așezarea de tip vicus.

14.5. La aprox. 1 km sud de această așezare, în actuala curte a *Ocolului silvic Niculițel*, cu ocazia efectuării unor lucrări de extindere, în șanțurile pentru fundații s-au descoperit țigle și cărămizi romane la adâncimea de — 1,10 m²¹⁷. Acestea proveneau dintr-un cuptor de ars material tegular, distrus aproape complet de șanț și de lucrătorii care au extras din curiozitate din pereții șanțului cărămizi insuficient arse²¹⁸. Poziția izolată a acestei descoperiri ca și rusticitatea prelucrării materialului scos la lumină, chiar în lipsa altor dovezi arheologice, presupune existența unui atelier meșteșugăresc. Prezența acestui cuptor la Niculițel evidențiază necesitățile curente de materiale de construcție ale populației sătești, necesități acoperite în parte de producția meșteșugărească a fermelor, fenomen evidențiat și cu altă ocazie. Nu avem de unde ști când și-a încetat activitatea cuptorul din curtea Ocolului silvic, fără îndoială însă odată cu distrugerea fermei respective.

14.6. La *poalele dealului Piatra Roșie*, săpăturile de canalizare efectuate în toamna anului 1972 în zona intravilană

◀
Fig. 25 PLAN DE SITUAȚIE CU REPARȚIZAREA VILLAE-LOR ROMANE ÎN PAGUS-UL DE LA NICULIȚEL

au dus la descoperirea unui mormânt de incineratie pe loc, probabil dintr-un *tumulus* aplatizat de construcțiile moderne²¹⁹. Groapa mormântului, rectangulară, cu colțurile rotunjite, lungă de 1,56 m și lată de 0,95 m, orientată nord-est—sud-vest, cu treaptă de 0,20 m lățime și prag spre nord-est, era acoperită cu țigle așezate în două ape. În groapă se aflau fragmentele unui ulcior ceramic spart ritual, o mărgică de sticlă și o monedă de la Antoninus Pius care plasează mormântul la mijlocul sec. II e.n. Aspectul mormântului și încadrarea sa cronologică amintesc mormintele de incineratie descoperite în necropola cetății Noviodunum²²⁰ și pe cele din prima fază a înmormântărilor în movila din Bădila²²¹. Prezența acestui mormânt izolat la o distanță apreciabilă de necropola așezării vicane de la Niculițel punctează o fermă romană situată în apropiere, ale cărei urme nu au putut fi depistate datorită construcțiilor gospodărești care au provocat dislocări de teren și au distrus masiv stratul antic.

14.7. Gruparea celor patru obiective arheologice la poalele dealurilor Niculițelului în jurul unei așezări vicane și la distanțe aproximativ egale (cca. 1000 — 1200 m), relevă existența unor ferme cu o economie axată probabil pe meșteșugărit și pe creșterea în libertate a animalelor²²². În teritoriul de la nord și de la nord-vest de Niculițel au fost localizate ferme situate la distanțe de aprox. 2,5 km una de cealaltă. Pe terasa de vest a văii Iancului, la cca. 250 m. de șoseaua care unește com. Niculițel cu drumul național și la 1000 m depărtare de marginea nordică a localității, săpăturile arabile profunde din toamna anului 1974 au provocat distrugerea irecuperabilă a unui nucleu de locuire din epoca romană. Au fost demolate complet substructiile de piatră legate cu pământ ale unei construcții rectangulară de aprox. 70 × 60 m, care aparținuseră unei ferme romane. Pe baza

materialului ceramic scos la suprafață, gospodăria de pe valea Iancului se încadrează, în linii mari, în limitele secolelor II—III e.n.

14.8 La aproximativ mijlocul distanței dintre valea Iancului la sud-est și valea Capacliei la nord-vest se află o movilă asemănătoare ca mărime celei cercetate în Bădila²²³. Localnicii au numit-o „*movila Pășoaiei*”, după numele vechiului proprietar și așa este cunoscută și astăzi. Movila Pășoaiei punctează cea de-a doua fermă romană din zona de nord a Niculițelului, ale cărei urme se găsesc la cca 150 m depărtare spre vest.

14.9 Cea de-a treia *villa* a fost localizată prin sondaj pe terasa din stînga văii Capaclia, în imediata vecinătate și la mijlocul DC—48 care unește DN—22 de DJ—229 A, la aproximativ 200 m de movila din Bădila.

14.10 Spre nord-vest, la peste 1500 m depărtare, chiar în poala dealului, se întîlnesc două movile situate la 200 m una de cealaltă: cea dinspre vest este mai înaltă, pe cînd movila dinspre răsărit este mai mult întinsă și foarte aplatizată. În 1971, în zonă s-a plantat viță-de-vie, cu care prilej s-a putut constata că movila aplatizată conținea o parte din fundațiile unei ferme care se întindea pe aproximativ 2500—3000 mp. A fost recuperat un opaiț rotund, fragmentar, acoperit cu vernis roșu-tern, ce se încadrează printre tipurile frecvente în sec. II e.n.²²⁴.

14.11 La aprox. 2 km nord-vest, pe valea Acic-Tepé, într-o zonă fertilă și într-un decor deosebit, se află o movilă singuratică, asemănătoare ca mărime celei de pe valea Capaclia. Movila reprezintă și în acest caz mormîntul cîtorva generații de proprietari funciari a căror fermă a fost localizată în apropiere, la 150 m spre răsărit, pe un bot de deal. Aici, pe o suprafață de 60 × 50 m se întîlnesc fragmente ceramice și material de construcție pe care localnicii din micul cătun de apicultori din

apropiere l-au refolosit, în special piatra, la fundațiile caselor.

14.12 Numeroase vestigii arheologice aflate în colecția *mînăstirii Cocoș* au fost găsite cu ocazia lucrărilor agricole efectuate de-a lungul anilor pe o terasă largă ce cuprinde porțiunea de teren din fața mînăstirii. Printre aceste piese, reprezentînd în marea lor majoritate monede și ceramică din perioada romanității timpurii, un loc aparte îl ocupă un fragment de inscripție în limba greacă și partea inferioară a unei lespezi funerare pe care s-au păstrat literele ultimului rînd. Se poate completa: „[s(it) t(ibi) t(erra)]levis”. Așezarea de la Cocoș cuprinde o suprafață de aprox. 4000 mp, reprezentînd, fără îndoială, o *villa rustica* asemănătoare celorlalte ferme localizate arheologic la sud de valea Acic-Tepé. Poziția excelentă a acestei locuiri, pe o terasă însoțită din marginea pădurii, avînd numeroase izvoare captate în antichitate (resturile unui apeduct au fost descoperite în 1974, cu ocazia modernizării sistemului de canalizare al mînăstirii), a favorizat dezvoltarea unei economii bazate pe creșterea animalelor, apicultura și probabil anumite meșteșuguri pe care le bănuim posibile în majoritatea fermelor de acest gen.

14.13 Din cercetarea topo-arheologică a zonei se pot desprinde unele aspecte noi asupra organizării teritorial-administrative a întregului teritoriu noviodunens. Majoritatea fermelor sînt situate într-un spațiu relativ restrîns, cuprins între dealurile Bădilei, valea Iancului și valea Acic-Tepé. Cele zece ferme sînt grupate geografic, probabil și funcțional, în două categorii: o primă categorie o constituie cele patru ferme care gravitează în jurul așezării vicane de la Niculițel; din cea de-a doua categorie fac parte *villae*-le situate din 2 în 2,5 km, aflate în apropierea drumului roman care unea așezarea de la Niculițel cu cetatea Noviodunum. Este posibil să avem de-a face cu două tipuri de

ferme: a) cu caracter păstoresc și meșteșugăresc; b) *villae rusticae* cu o economie mixtă, în cadrul cărora creșterea animalelor se îmbina cu agricultura, cultura viței-de-vie²²⁵, pescuitul și apicultura. Ferme păstorești și meșteșugărești sînt cele situate la poalele dealurilor Niculițelului, într-o zonă care favoriza atît creșterea animalelor cît și meșteșugurile. Ca și celelalte ferme, erau foarte probabil axate pe o producție destinată pieții. La răsărit de valea Iancului, pînă la valea Adîncă și dealul Ogurului, pe unde drumul roman se îndrepta spre fortificația de la Parcheș²²⁶, nu se găsesc urme ale altor ferme romane; pămîntul de aici aparținea unor așezări de tip *vicus*, situate în antichitate pe malul înalt al Dunării sau în apropierea unui golf natural din care s-au format mai tîrziu lacurile: Saun, Rotund și Telincea²²⁷. Situația este valabilă și pentru terenul înalt și fertil aflat la nord de valea Acic-Tepé, unde cercetările de suprafață nu s-au concretizat în depistarea unor ferme, cu toate că mărturiile epigrafice, așa cum am mai arătat²²⁸, presupuneau prezența acestora. În schimb, au fost localizate cîteva așezări rurale — două în localitatea Isaccea (la sud-vest și la nord) și una la Revărsarea, la vest de „*Punctul pescăresc*”, situate pe malul sau în apropierea Dunării. Cu toate că nu s-au efectuat sondaje arheologice în nici una din aceste așezări, se pare că aparțineau populației băștinașe (materialul ceramic recoltat relevă o evoluție istorică din *Hallstatt* pînă în sec. XI e.n.), fiind pendinte din punct de vedere economic de garnizoana din Noviodunum și administrativ de așezarea civilă²²⁹.

14.14 În aceste condiții, întregul teritoriu circumscris de dealurile Niculițelului la sud, valea Iancului la sud-est, dealurile Bădilei la vest și valea Acic-Tepé la nord ne apare organizat într-o celulă administrativă asemănătoare celei de la Capidava²³⁰, cunoscută sub denu-

mirea de *pagus*²³¹. Se verifică astfel definiția lui Vasile Pârvan, conform căreia un *pagus roman* era „*un sat mare compus din gospodării singuraticе, împărățiate pe o mare întindere de pămînt*”²³² Observațiile de la Niculițel au pus în evidență o comuniune de ferme romane, grupate în jurul sau în apropierea unei așezări vicane care reprezintă centrul administrativ și cultural al întregii comune. Două inscripții descoperite la Niculițel²³³, una reprezentînd monumentul funerar al unei numeroase familii, cealaltă — o inscripție votivă pentru *Jupiter Dolichenus*, atestă aici o populație romană, în exclusivitate civilă²³⁴, de origine greco-orientală²³⁵. Ipoteza colonizării teritoriului noviodunens cu nuclee etnice, a căror origine trebuie căutată în lumea elenistică, este susținută de cercetările arheologice. Aceste cercetări au pus în evidență caracterul uniform al ritului de înmormîntare cu incinerare pe loc, în gropi arse, simple sau în trepte, constatată în sec. II e.n. atît în necropola de lîngă Noviodunum²³⁶, cît și în vatra satului Niculițel unde cercetările continuă²³⁷. Pare semnificativ faptul că, în sec. al III-lea, în condiții istorice noi, prezența celor trei *sacerdotes Iovis Optimi Maximi Dol(y)cheni*, atestă la Niculițel un facies etnic și cultural, legat de o lume din care primea noi influențe culturale în perioada Severilor. Aceste influențe s-au concretizat și în pătrunderea timpurie a creștinismului alături de celelalte culte orientale întrucît, în teritoriul noviodunens²³⁸, în special la Niculițel, s-a păstrat mărturia arheologică a primilor martiri creștini de pe teritoriul României²³⁹.

F. UN DEPOZIT DE UNELTE AGRICOLE ROMANE LÎNGĂ CALLATIS

14.15 La 10 km nord de Mangalia și la 1 km sud-vest de ferma de stat Moșneni, descoperirea unui depozit de unelte agricole în anul 1949, a dus

la identificarea unei importante *villa* romane din teritoriul Callatidei²⁴⁰. Este regretabil că această uimitoare descoperire nu a fost urmată de săpături sistematice care să permită conturarea unui tablou de ansamblu al vieții și activităților desfășurate de fermierii romani într-o zonă cu vechi tradiții agricole²⁴¹. Depozitul de la Moșneni a fost descoperit în centrul unei întinse suprafețe de teren, plină cu fragmente ceramice și piatră de construcție, la — 1 m adâncime și la baza unor substrucții de piatră²⁴², reprezentând foarte probabil unul din nivelurile de locuire antică. În privința situației topo-stratigrafice, informațiile care ne-au parvenit sînt destul de lapidare. Descoperirea s-a făcut în mijlocul unui „cîmp plin cu cioburi de toate tipurile, fragmente de vase și pietre de construcție”²⁴³ și „în stratul acestei întinse asezări rurale” s-au găsit și monede din secolele II î.e.n. — I e.n.²⁴⁴. Depozitul de unelte agricole se încadrează în secolele II—III e.n.²⁴⁵. Este compus din opt unelte agricole din fier după cum urmează: o seceră (*falx messoria* sau *stramentaria*), o coasă (*falx faenaria*), o cazma (*pala ferrea*), osapă-secure (*securis dolobrata*), o săpăligă (*dolabra*) și trei brăzdare (*vomer*)²⁴⁶ — (pl. VIII). Din gama variată a acestui bogat depozit de unelte agricole romane, cele trei fiare de plug de tip *vomer* prezintă interes în cel mai înalt grad, deoarece constituie dovada arheologică a folosirii unei tehnici agricole superioare. Aceste unelte fac parte din categoria brăzdarilor în formă de vîrf de săgeată; sînt triunghiulare, din fier masiv, asemănătoare cultivatoarelor moderne de tip „laba gîștei”²⁴⁷. Brățara găsită pe corpul brăzdarului dovedește că avem de-a face cu un sistem superior de atașare a fierului la un plug cu roți care ușura munca omului și a animalelor, deplăsîndu-se mai repede și răscolind cu ajutorul *vomer*-ului triunghiular mai bine și mai adînc brazda. Vomerul de

la Moșneni constituie de altfel unica mărturie din Dobrogea referitoare la folosirea plugului cu roți (*planartru*)²⁴⁸. Prin aceasta se aduce un argument în sprijinul practicării unei agriculturi intensive, în special pe proprietățile mijlocii ale fermierilor romani, cu suprafețe cultivabile în jur de 50 pînă la 100 ha. Coroborînd informațiile de care dispunem, obținem imaginea fermei de la Moșneni, cu caracter predominant agricol, ocupînd probabil o întindere de mai bine de jumătate de hectar, de tipul „cu clădiri dispersate în interiorul unei incinte”. În această idee, uneltele agricole descoperite în zona centrală a fermei se aflau depozitate într-un loc special destinat tuturor uneltelor din fier, numit *ferramenta*²⁴⁹. Nu putem ști, în lipsa săpăturilor arheologice, cînd și-a încetat existența *villa de la Moșneni*, deoarece, dacă folosim depozitul ca indiciu cronologic, riscăm să ignorăm posibilitatea unei faze ulterioare acestuia. Același lucru este valabil și pentru începutul locuirii de la Moșneni, despre care nu știm mai mult, în ciuda informației lui V. Canarache cu privire la descoperirile monetare datate în sec. II î.e.n. — I e.n.²⁵⁰.

G. NOI CERCETĂRI DE TEREN

15.0 Cercetarea de suprafață completează de multe ori tabloul răspîndirii sau concentrării teritoriale a proprietăților funciare de tip *villa*. Desigur, și acest lucru este valabil pentru ori ce fel de cercetare arheologică, *periegeza* este numai o metodă și o primă etapă de localizare a obiectivelor arheologice. Rezultatele sale nu se pot absolutiza decît în măsura în care sînt verificate prin sondaje și săpături sistematice. Limitele unei cercetări de suprafață sînt date de o seamă de factori, și, în primul rînd, de modul de obținere a informațiilor. Existența unui criteriu precis, verificat de o săpătură arheologică anterioară, poate acorda uneori

cercetării de suprafață consistență științifică. Un astfel de indiciu, care ne-a facilitat localizarea a numeroase ferme romane, îl constituie *monumentul funerar* izolat, situat în apropierea fiecărei gospodării, la distanțe care variază între 200 și 300 m²⁵¹. Fermierul roman din Dobrogea secolelor II—III e.n. își pregătește mormântul din timpul vieții și este înmormântat împreună cu familia într-un *tumulus* — movilă funerară ridicată pe domeniul său. Cu tot aspectul lor monumental, arăturile mecanizate și nivelările de teren din ultimele două decenii au provocat aplatizarea și dispariția multor movile funerare. De aceea, în acțiunea de localizare a fermelor romane am avut în vedere și alte criterii: *poziția topo-geografică*, apropierea de ape curgătoare și de o sursă de apă potabilă; *întinderea suprafețelor* în care se înscriu diverse urme de cultură materială, întindere care variază, în general, între 3000 și 6000 mp și care diferențiază fermele de restul așezărilor care cuprind suprafețe de peste 10.000 mp. De la început ținem să precizăm că cercetările noastre de suprafață au avut în vedere jumătatea de nord a ținutului istro-pontic, circumscrisă în limitele convenționale ale actualului județ Tulcea. Menționând că aceste cercetări reprezintă doar un început, într-o acțiune mult mai largă de întocmire a unui repertoriu topo-arheologic, ne mulțumim să atragem atenția că, în scopul înlăturării unei eventuale imagini deformate asupra răspîndirii fermelor romane, am luat în considerație numai acele localizări care ni s-au părut sigure.

15.1 Descoperirea fragmentului de stelă funerară de la Casimcea (jud. Tulcea)²⁶² în 1971 a contribuit la înscrierea unui important punct pe harta arheologică a Dobrogei. Zona din împrejurimile Casimcei, situată de-a lungul văii pîrîului cu același nume, favorabilă atît culturii plantelor cît și creșterii animalelor, s-a dovedit a fi

destul de bine populată în antichitatea romană. Inscripția a fost găsită în temeliea unei case construită pe la începutul sec. al XX-lea²⁵³ în partea de sud-est a comunei cu piatră adunată din apropiere. Cercetările întreprinse pe platforma de răsărit a văii Casimcea au evidențiat la aprox. 100 m est de pîrîu și la 1 km sud de șoseaua care duce la Sarighiol de Deal, în colțul de sud-est al localității, urmele unei locuri romane, în bună parte suprapusă de locuirea modernă care a provocat și distrugerea ei (fig. 26). La 250 m spre răsărit se află o movilă nu prea înaltă și izolată. Observațiile efectuate în zona de nord a Niculițelului își dovedesc valabilitatea și în împrejurimile Casimcei. Movila nu poate fi decît monumentul funerar al proprietarilor fermei din apropiere. Această fermă trebuie să fi fost întemeiată de un veteran din familia căruia au continuat să se recruteze militari cel puțin pînă în vremea Severilor de cînd datează inscripția descoperită aici. În partea de nord a localității, un mic pîrîiaș, afluent al pîrîului Casimcea, separă dealul înalt și pietros numit „*Colțunii Dulbenci*” de o zonă întinsă de podiș înalt, mărginită la răsărit de izvoarele Casimcei. Din marginea sudică a acestui podiș, și din imediata vecinătate a pîrîiașului, provin cîteva piese arhitectonice. Un fragment dintr-o coloană monolit de marmură și un fragment de cornișă din aceeași rocă au intrat în colecția muzeului „*Deltei Dunării*” Tulcea (inv. 2181 și 2162), evidențîind existența unei construcții izolate și impunătoare (pl. XLV, 1, 3) despre care credem că aparținuse unei fermier cu o situație economică prosperă. Existența *villa*-ei este confirmată și de prezența movilei singuratice care se înalță la aproximativ 250 m, în apropierea locului de descoperire a pieselor arhitectonice. Cele două ferme de pe valea Casimcei se găsesc la o distanță de aproximativ 2,5 km una de cealaltă,

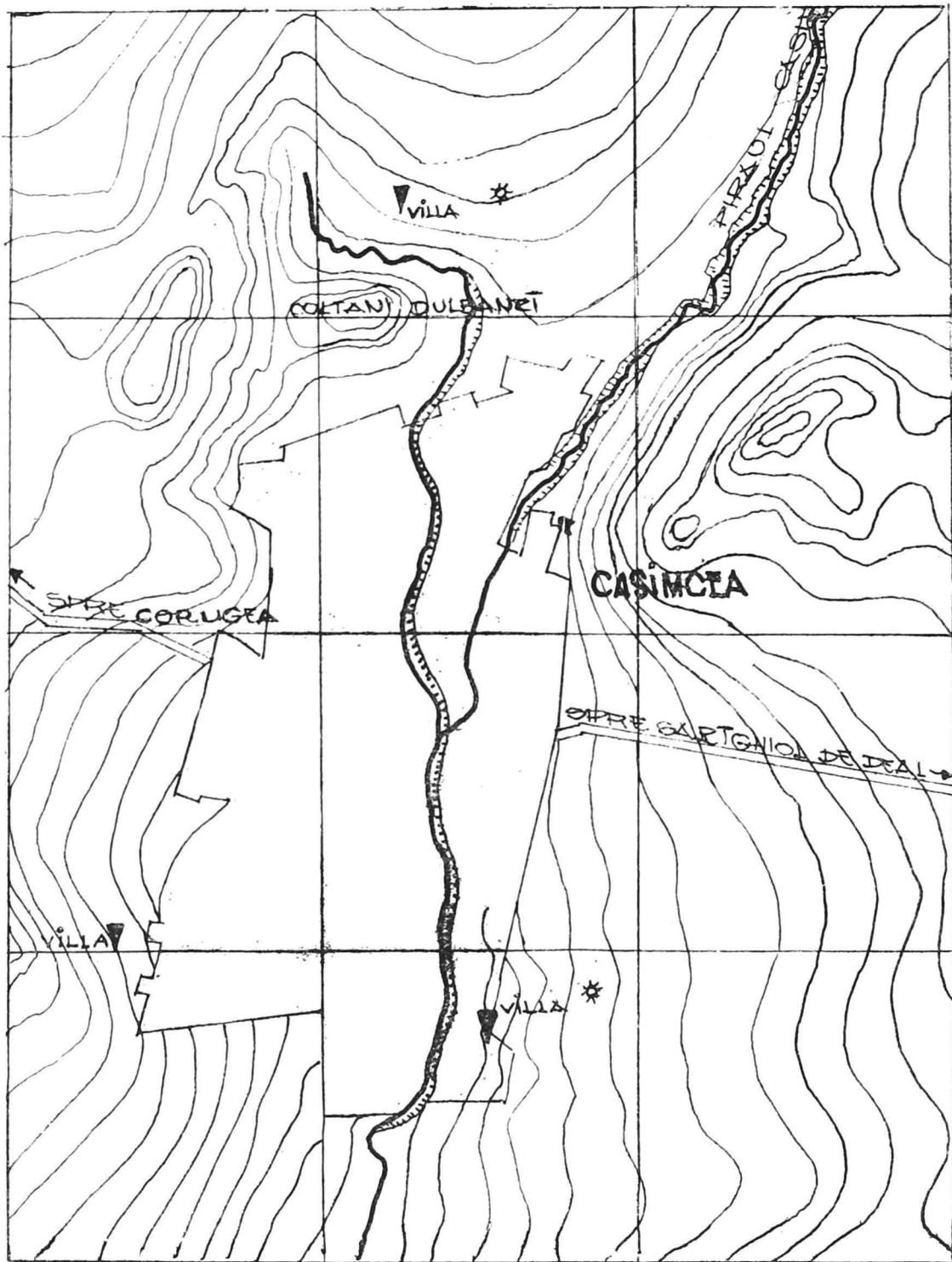

Fig. 26 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA FERMEI ROMANE DE LÎNGĂ CASIMCEA

cea ce demonstrează și în acest caz că avem de-a face cu proprietăți de mărime mijlocie. Un al treilea nucleu de locuire se află în partea de sud-vest a comunei Casimcea, în viile plantate pe coastele înalte, deschise spre răsărit și mărginite la nord de drumul spre Corugea. În aceste locuri au fost găsite: un fragment de statuie din marmură și un cap de leu funerar din calcar crețacic (aflate în colecția MDDT1, inv. 2160 și 1942)²⁵⁴ (pl. IX, 5). Asocierea celor două elemente poate fi pusă în relație cu un monument funerar aparținând unei familii bogate de coloniști romani.

15.2. Zona cuprinsă între localitățile Topolog, Sîmbăta Nouă, Făgărașu Nou și Luminița a făcut obiectul unor atente cercetări de suprafață. Această zonă reprezintă partea cea mai înaltă a unui podiș care coboară în trepte spre Dunăre, de la nord-est spre sud-vest, circumscris de valea Rostilor la nord, râul Topolog la est și valea Saraiu la sud, zonă care în antichitate corespundea teritoriului rural al castrului de la Gîrliciu (*Cius*). Numeroase movile funerare jalonează vechi drumuri romane, dintre care unul brăzda podișul în direcția Topolog-Gîrliciu, altul pe valea Rostilor se îndrepta spre castrul

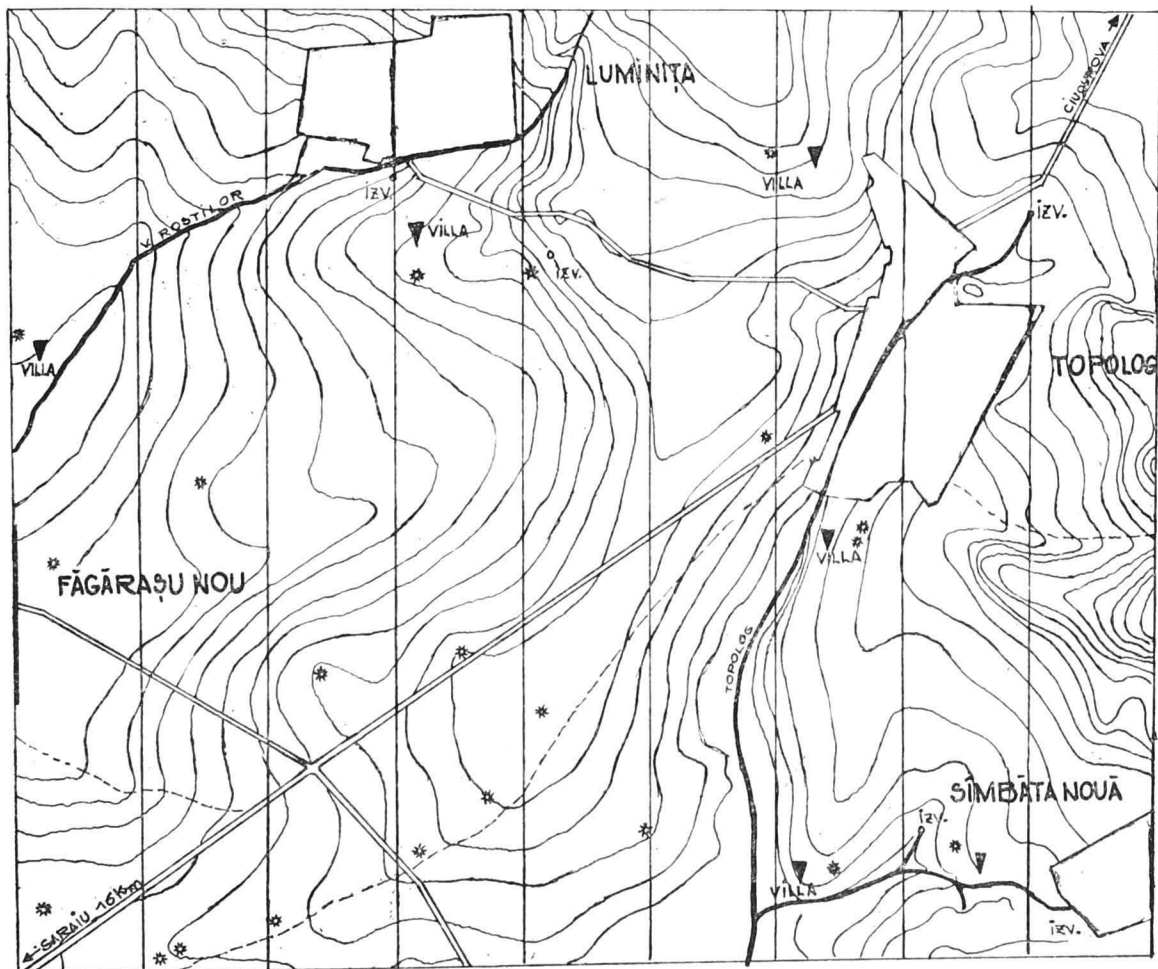

Fig. 27 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA FERMELEI ROMANE DIN ZONA TOPOLOG-LUMINIȚA – SÎMBĂTA NOUĂ

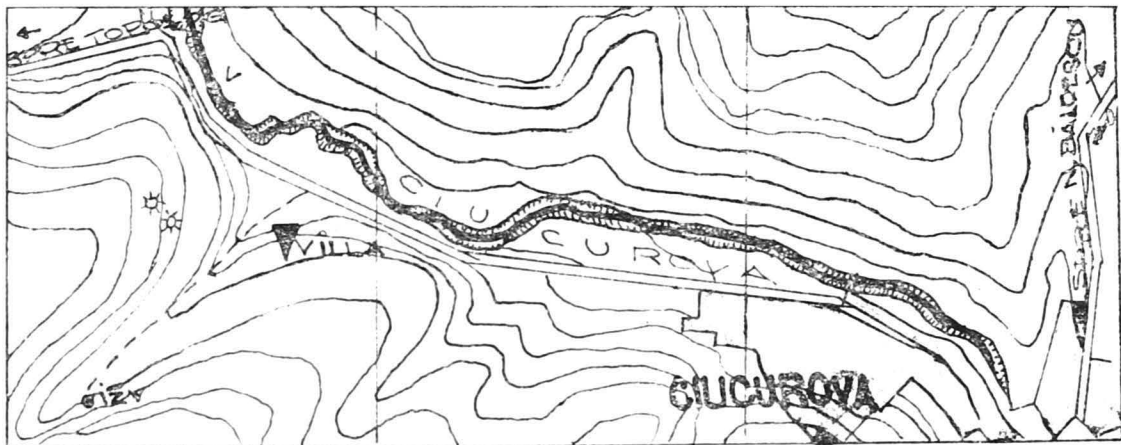
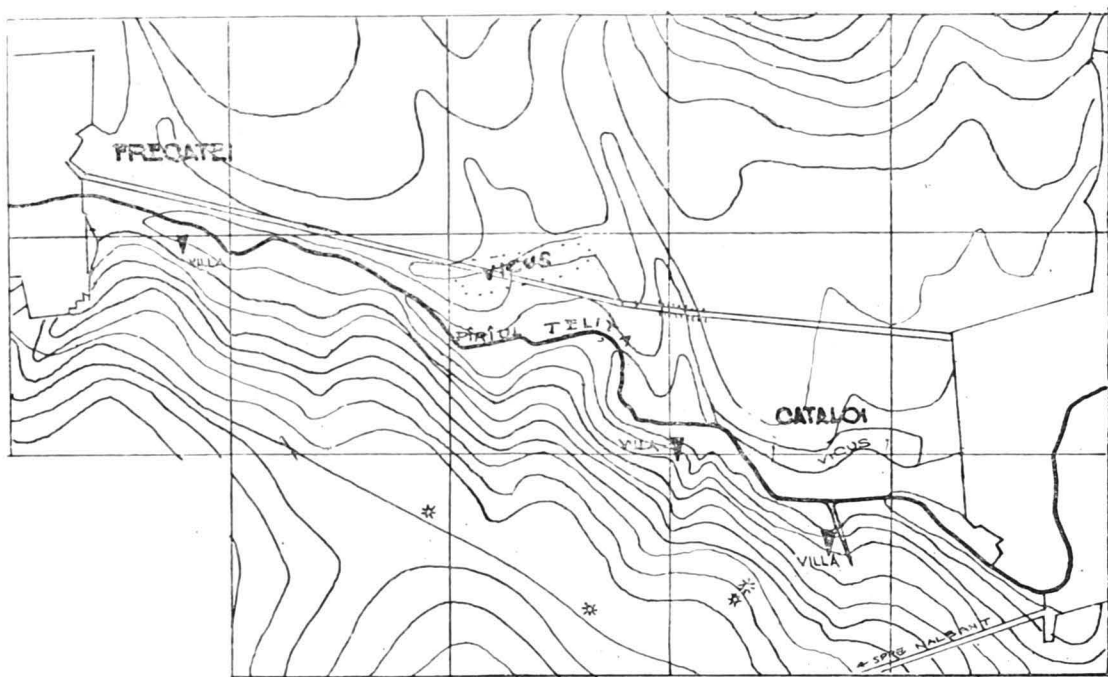

Fig. 28 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA VILLA-EI DE LÎNGĂ CIUCUROVA.

Fig. 29 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA VILLAE-LOR DIN ZONA CATALOI-FRECĂȚEI

de la Beroe (Piatra Frecăței); (fig. 27). Din loc în loc, movile izolate suscită un interes aparte, întrucât presupun prezența unor ferme în apropierea lor.²⁵⁵ În partea de sud a comunei Topolog, la aproximativ 300 m, pe terasa din stînga râului cu același nume, se întîlnesc fragmente ceramice romane pe o suprafață de aprox.

3000 mp (50×60 m)²⁵⁶. La 200 m spre răsărit se află două movile apropiate una de cealaltă. Movila dinspre sat este mai întinsă, dar mult mai aplatizată decît movila din vecinătate (situată chiar pe traseul liniei electrice), mai mică, dar mai înaltă. Se pare că această movilă, afectată de lucrările agricole reprezintă monumentul fune-

rar al proprietarilor fermei de pe valea Topologului. Cele câteva fragmente ceramice recoltate din umplutura movilei corespund tipologic și cronologic celor culese de pe suprafața de 3000 mp din apropiere.

15.3. Pe valea unui pîrîiaș care se varsă în râul Topolog, la vest de satul Sîmbăta Nouă, au fost localizate două ferme romane, situate pe o pantă, de o parte și de alta a unui izvor și în apropierea unor movile izolate. Cele două ferme se află la o distanță de 1,5 km una de cealaltă. Cea mai apropiată de actualul sat Sîmbăta Nouă este marcată de arsură puternică și material de construcție la suprafață²⁵⁷.

15.4. *Villa* descoperită în partea de sud a satului Luminița (Urumbei) prezintă un interes special datorită faptului că a fost suprapusă de o locuire feudal-timpurie. *Villa* se află pe platforma înaltă de la sud de valea Rostilor, în apropierea mai multor izvoare. Terenul se prezintă astăzi sub forma unei ridicături ovoidale, lungă se aprox. 100 m și lată la mijloc, de 40 m, ceea ce presupune că *villa* era rectangulară și avea o suprafață de aprox. 4000 mp. Este foarte probabil că locuirea feudal-timpurie s-a constituit la adăpostul unei incinte din piatră și, prin refolosirea materialului de construcție aflat în interior, a provocat nu numai grave deteriorări *villa*-ei, dar și modificări în structura ei interioară. La 250 m spre sud se află o movilă funerară așezată la mijlocul distanței dintre alte două movile (una, în colțul nord-vestic al comunei Topolog, cealaltă la nord de valea Rostilor) orientate pe direcția nord-est—sud-vest. Prezența oarecum izolată a acestor movile, a favorizat și în acest caz localizarea unor ferme. Cele trei ferme romane erau așezate aproape în linie dreaptă, la distanțe aproximativ egale (3 km.), pe marginea unui drum ce le unea în antichitate cu castrul de la Beroe (Piatra Frecăței), spre deosebire de cele de la

Topolog și Sîmbăta Nouă, situate pe drumurile care se îndreptau spre Cius (Gîrliciu).

15.5 O situație asemănătoare fermei de la nord de Luminița se întâlnește pe valea pîrîului Ciucurova. La aprox. 1200 m vest de localitatea Ciucurova (jud. Tulcea) se află o mică depresiune între două dealuri, străbătută uneori de apa unui izvor aflat în apropiere (fig. 28). Aici, de pe o suprafață de aprox. 3000 m.p. s-au cules fragmente ceramice romane laolaltă cu fragmente ceramice feudale (sec. X—XIV). Așezarea feudală de aproape 2 ha s-a suprapus locuirii romane, rămasă în partea de sud-est a acesteia. Pe înălțimea dinspre vest, la aprox. 300 m de suprafața de locuire romană, se găsesc două movile situate la 10 m una de cealaltă. Aceste movile izolate pot fi puse în legătură cu ferma romană.

15.6. Un drum antic care pornea din părțile localității Zebil (pe malul lacului Babadag) și se îndrepta spre nord-vest, urmînd îndeaproape valea Teliței, făcea legătura cu așezarea de la Niculițel traversînd o regiune deluroasă și împădurită, pe la poalele dealului Sarica, prin dreptul localității Telița, unde se afla probabil și hotarul dintre teritoriul noviodunens și cel al cetății de la Tulcea — (Aegyssus). De altfel, șirul de movile care marchează și astăzi vechiul drum roman și se întrerupe în dreptul zonei împădurite, stabilește cu multă exactitate limita sudică a teritoriului cetății Aegyssus.

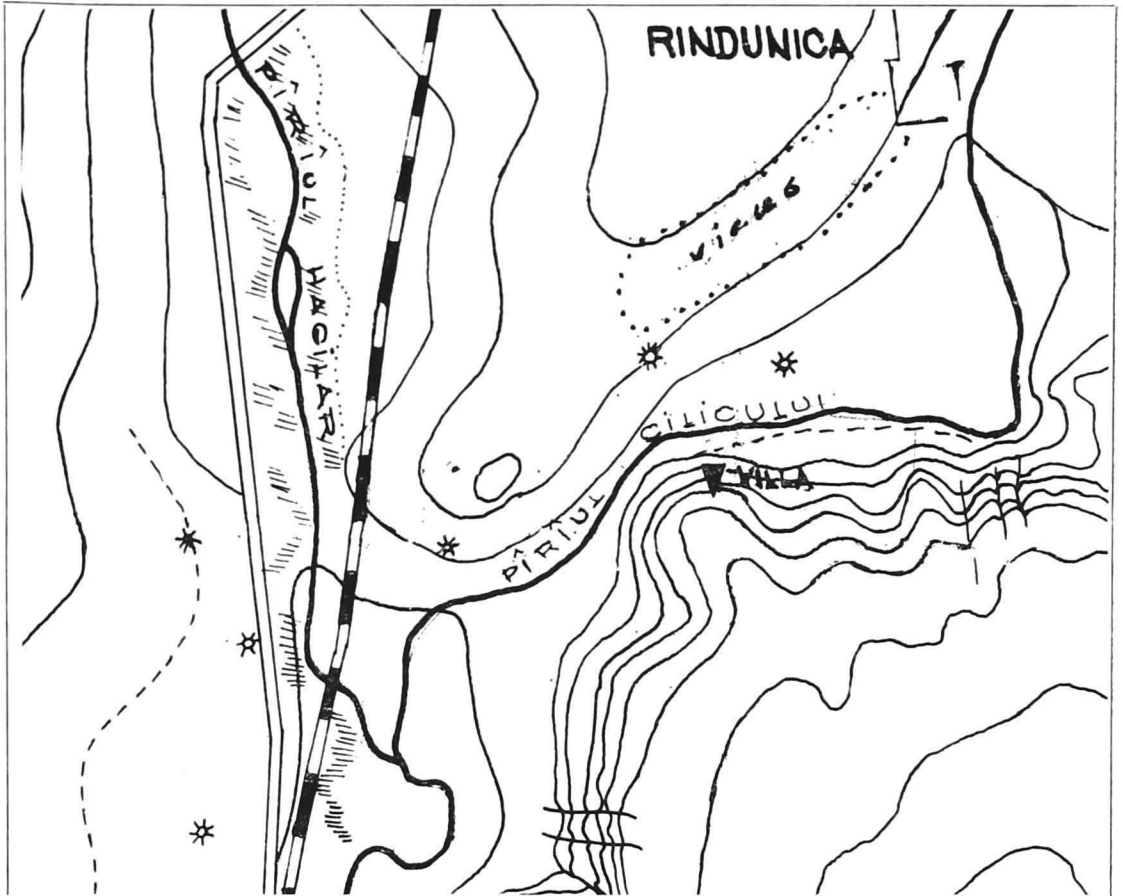
15.7. Între localitățile Cataloi și Frecăței au fost descoperite, mulțumită cercetărilor de teren, trei ferme situate pe malul sudic, mai înalt, al pîrîului Telița (numit de localnici *Dereaua*). Excelenta poziție a celor trei *villae*, aflate pe malul unei ape curgătoare, luminate de soare trei sferturi din zi, la aproximativ 1 km depărtare de artera de comunicație, situate într-o zonă fertilă și învecinîndu-se la nord cu o întinsă așezare băștinașă care le asi-

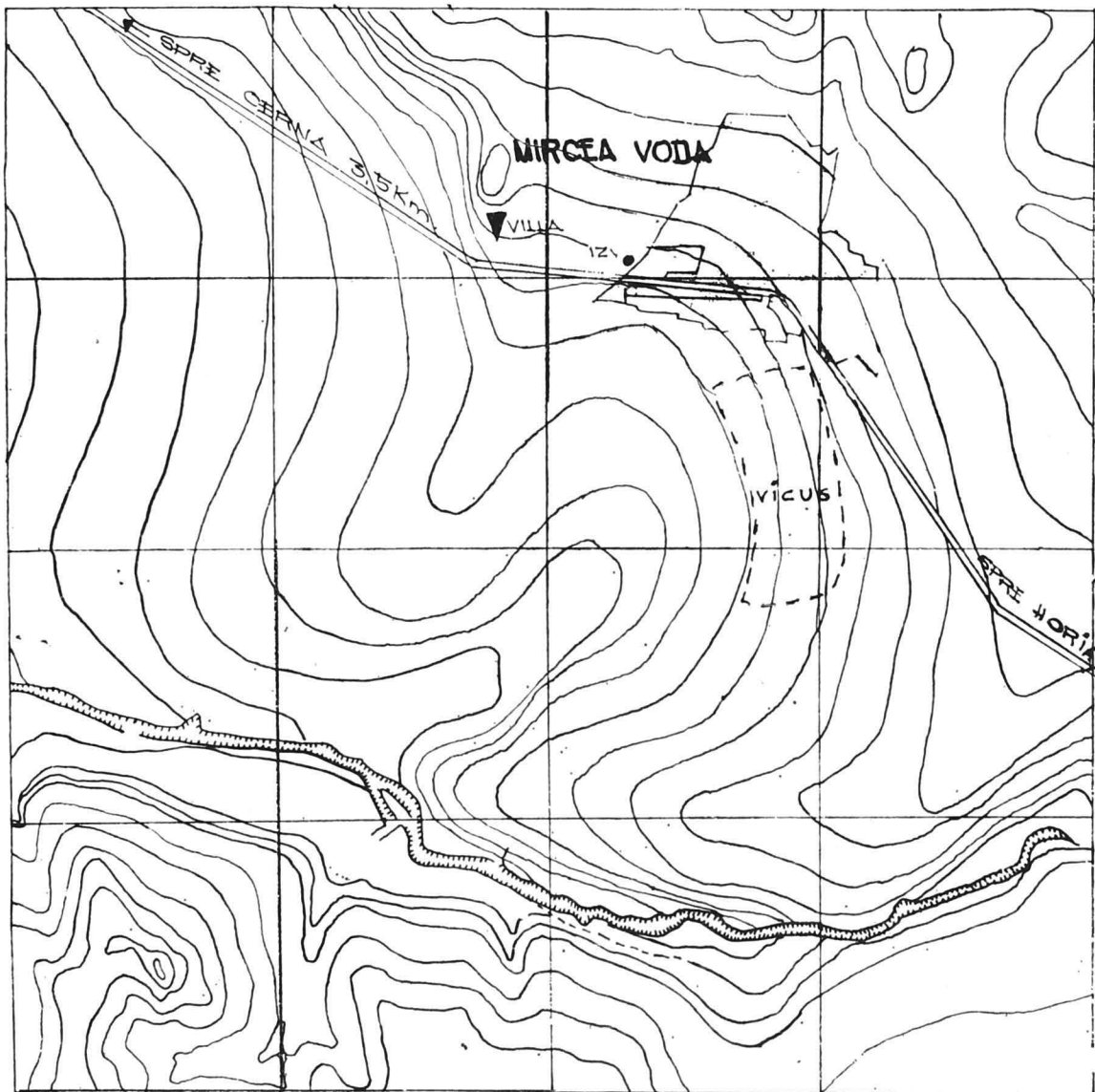
gura și forța de muncă necesară, contribuie la înțelegerea exactă a fenomenului de răspândire a fermelor romane în mediul rural (fig. 29). La aprox. 600 m sud-vest de Cataloi și nord-vest de drumul național, pe o suprafață rectangulară (90×60 m) se găsesc numeroase fragmente ceramice și piatră de construcție. Într-o ravinare, datorată torenților pluviali, se observă urmele unui zid de piatră la construcția căruia s-a folosit mortarul alb. Imaginea unei *villa* în acest loc este completată de prezența a două movile funerare situate la circa 500 m sud-vest, izolate de restul movilelor înșiruite

Fig. 30 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA VILLA-EI DE LÎNGĂ SATUL RÎNDUNICA (com. M. Kogălniceanu, jud. Tulcea)

de-a lungul drumului roman. 800 m spre nord-vest, pe valea Derelei, la marginea unui bot de deal plantat cu viță-de-vie, se întâlnesc resturi de materiale de construcție împrăștiate pe o suprafață de 2000 mp (40×50 m) și numeroase urme de arsură. Aceste resturi arheologice pledează pentru existența celei de-a doua ferme romane, puternic afectată de plantarea viței-de-vie și ne întrebăm dacă nu cumva una din cele două movile funerare nu reprezintă monumentul funerar al proprietarilor de aici? În orice caz, distanța mică dintre cele două ferme ar putea presupune o relație de rudenie între

Fig. 31 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA FERMEI ROMANE DE LA MIRCEA VODĂ (jud. Tulcea)

proprietari, reflectată ritual în alăturarea monumentelor funerare²⁵⁸. La aprox. 2,5 km depărtare de cea de-a doua *villa*, la poalele unor dealuri înalte care au găzduit în epoca romană târzie o întinsă așezare au fost culese fragmente ceramice specifice secolelor II–III e.n. de pe o suprafață de aproape 3000 mp, situată în marginea de răsărit a satului Frecăței, jud. Tulcea. Descoperirea, fiind cu totul izolată și restrânsă spațial, a fost raportată la o fermă rurală, dezafectată

probabil în epoca romanității târzii. În zona de la nord de Derea, zonă de terase înalte, bună pentru agricultură și creșterea animalelor, în apropierea pârului, la mijlocul distanței dintre ultimele două ferme semnalate mai sus, a fost descoperită o întinsă așezare băstinașă de epocă romană, tăiată în două de șoseaua Cataloi-Frecăței. Tot pe terasa de nord a Derelei, în apropiere de Cataloi și chiar în fața primei ferme prezentată mai sus, se află o mare așezare romană de tip *vicus* în

care se observă urmele ansamblurilor de locuire. Acestei așezări i s-a suprapus în partea de răsărit o locuire feudală.

15.8. Pe valea Teliței au fost descoperite și alte ferme romane: la 1 km sud-est de gara Cataloi (punctul *Baia Romană*)²⁵⁹ și în livada mînăstirii Cilic-Deré²⁶⁰, la aprox. 2,5 km de localitatea Telița (jud. Tulcea). Resturile unei ferme rurale, izolată de celelalte așezări din jur, au fost depistate în zona de vărsare a pîrîului Telița, pe o terasă înaltă, situată la 1 km sud-vest de satul Rîndunica (com. M. Kogălniceanu, jud. Tulcea)²⁶¹, în apropierea unei întinse așezări romane (fig. 30).

15.9. Urmele unei ferme romane se găsesc și în apropierea statului Mircea Vodă din jud. Tulcea. Ferma este situată pe un bot de deal, de aprox. 5000 mp, aflat la 500 m depărtare de marginea vestică a satului și la 100 m nord de drumul județean care se îndreaptă spre Măcin (fig. 31). Foarte probabil că în acest loc a fost descoperit în 1904 altarul *Eponei*, întrucît la publicarea lui în 1934, Oreste Tafrali menționa ca loc de proveniență punctul „*Izvoare*”²⁶², ceea ce, fără îndoială, reprezintă zona din apropierea izvorului din marginea sud-vestică a satului, folosit și în zilele noastre. Fără să excludem definitiv posibilitatea existenței unui sanctuar²⁶³ în acest loc, în lipsa documentației arheologice ne abținem de la alte comentarii. Totuși, nu-i lipsit de semnificație dacă amintim că în ambele ipostaze vestigiile de la Mircea Vodă evidențiază o proprietate funciară de mărime mijlocie, lucrată foarte probabil cu ajutorul indigenilor a căror așezare se afla în apropiere, la numai 500 m spre sud.

15.10. În teritoriul *Argamensilor* au fost localizate două *villae* romane situate pe terasa răsăriteană a văii Caugagia, între localitatea Ceamurlia de Jos și intersecția rutieră *Două Cantoane* (fig. 32). Una din ferme se află la 200 m sud-est de terasamentul căii ferate

Tulcea-Constanța, descoperirea ei datorîndu-se lucrărilor de nivelare care au afectat profund stratul arheologic, împrăștiind material de construcție pe o suprafață foarte întinsă. În centrul acestei suprafețe s-au putut observa²⁶⁴ resturile unei construcții rectangulare cu latura mare (mai vizibilă la nord-est) de aprox. 80 m. și latura mică de 60—70 m. Această fermă a fost tăiată de drumul județean fiind situată în cea mai mare parte la răsărit de șosea. Conform materialelor scoase la suprafață se poate susține că ferma a fost întemeiată în sec. II e.n., la construcția ei fiind întrebuințat calcarul cretacic din care s-au prelucrat blocuri și blochete cu care s-au construit probabil clădirea proprietarului și incinta. Mici insulițe de material de construcție pun în evidență dependențe și anexe gospodărești, relevînd un tip de *villa cu clădiri dispersate în interiorul unei incinte*, cu construcții acoperite cu țigle și olane și cu ziduri legate cu pămînt. În partea de nord-vest se observă urmele unei vetre sau ale unui cuptor menajer. Accastă fermă s-a suprapus unei întinse locuiri Hamangia²⁶⁵, ale cărei urme apar sub forma unor cenușare cu un bogat material ceramic, pe o suprafață de 10 ha.

15.11. A doua *villa*, situată la 1,5 km distanță spre nord-vest, tăiată ca și prima de șosea în proporții asemănătoare, a fost mai puțin afectată de lucrările agricole. Suprafața ocupată de materialul de construcție și aceea de împrăștiere a materialului ceramic este cvasipătrată, cu latura de 60—65 m, ceea ce relevă o fermă mai mică, în comparație cu *villa* din apropierea terasamentului de cale ferată, dar aparținînd aceleiași perioade (sec. II—III e.n.). Existența unor ferme romane în teritoriul cetății Argamum, întemeiate în sec. II e.n., susține ipoteza după care statutul juridic al cetății de pe malul *Halmyris*-ului a fost acela de *civitas stipendiaria*, iar

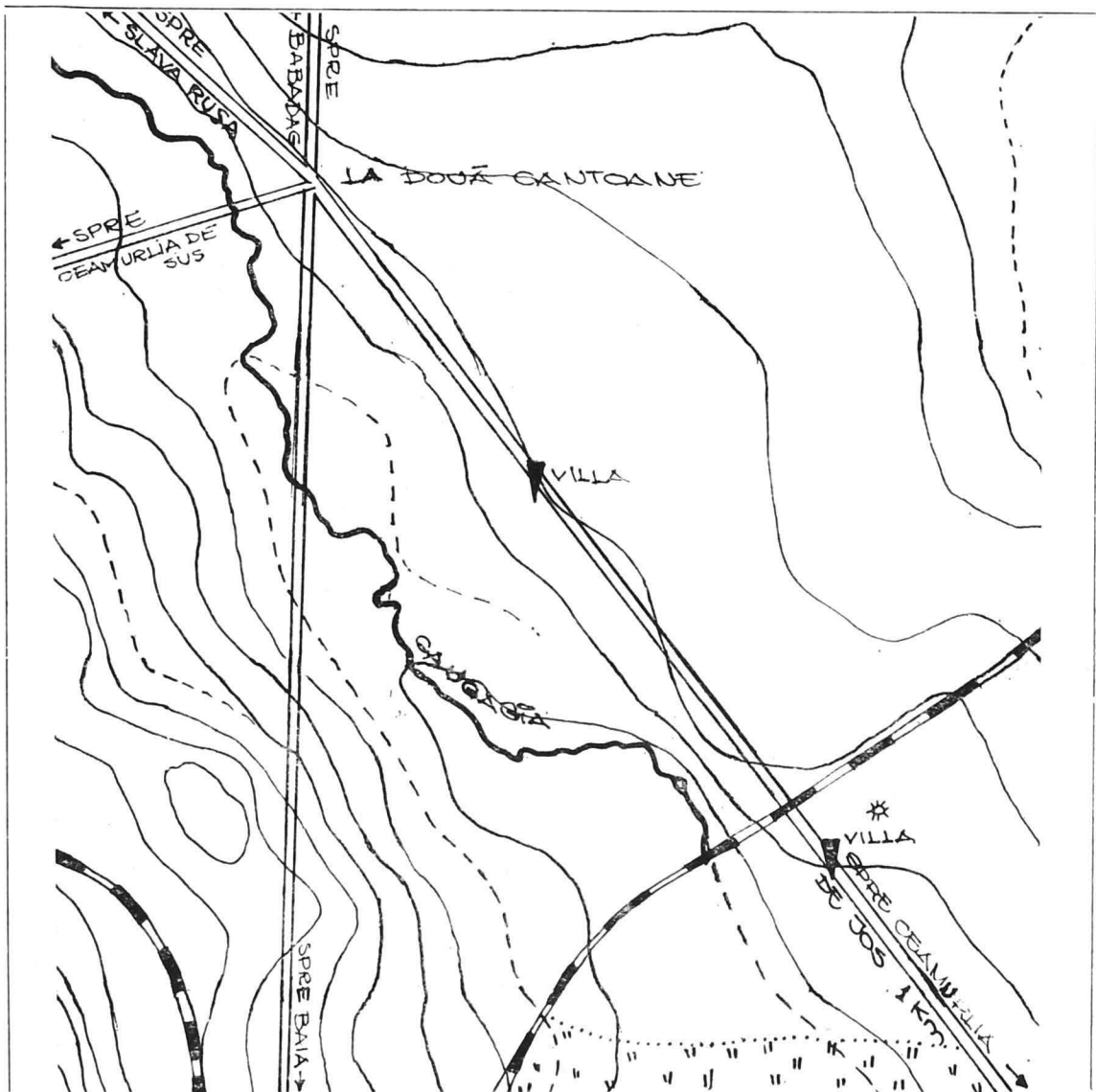

Fig. 32 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA CELOR DOUĂ VILLAE ROMANE DINTRE CEAMURLIA DE JOS ȘI DOUĂ CANTOANE (jud. Tulcea)

plasarea lor la distanța de 1,5 km, acreditează ideea răspândirii proprietăților de mărime mijlocie întemeiate de veterani și coloniști romani.

H. INVESTIGAȚII AERIENE ÎN NORDUL DOBROGEI

16.0. O metodă modernă de investigație, cu largă aplicabilitate în domeniul arheologiei, constă în reperarea unor obiective cu ajutorul fotografiilor aerie-

ne. Fotografia din avion are meritul de a pune la dispoziția cercetătorului o localizare rapidă a obiectivelor împrăștiate pe mari suprafețe de teren. Metodologic, fotografierea terenului precede, dar poate să și urmeze cercetării de suprafață acolo unde reprezentările topo-arheologice nu sînt concludente. În următorii ani, fotografia aeriană va deveni cea mai eficace metodă, nu numai de depistare a

așezărilor antice din mediul rural, dar, ceea ce este foarte important, și de stabilire a întinderii, a valorii gradual diferite a acestora, a stadiului de conservare și a posibilităților reale de investigație arheologică. Mai mult cu scopul de a exemplifica și nicidecum de a arăta cât s-a făcut pînă în prezent în acest domeniu, vom menționa în continuare cîteva din rezultatele unui zbor de numai 2h și 30' deasupra județului Tulcea. Zborul a avut loc în luna iunie 1977 și s-a făcut cu scopul stabilirii unei evidențe clare a movilelor distruse în ultimii ani prin lucrările de nivelare a suprafețelor agricole ²⁶⁶. Cu toate că nu s-au realizat în condiții de vizibilitate perfectă, cîteva din fotografiile razante rezultate de pe urma acestui zbor au evidențiat prezența unor *villae*. Una dintre ele a putut fi reperată în teren, datorită existenței unui reper sigur în fotografie, neconfundabil, și anume, a dealului Denistepé. Ferma se află situată într-o zonă de cîmpie, în apropierea dealului Denistepé, la poalele căruia, spre răsărit au fost localizate: o așezare romană și numeroase movile funerare aplatizate. Configurația ciudată a locului de amplasare a *villa*-ei a contribuit la obținerea unei fotografii mai clare, prin apropierea de sol a aparatului de zbor. S-a obținut astfel imaginea unei construcții rectangulare cu clădirea principală situată în interiorul unei suprafețe ovoidale, ușor înălțată (pl. XI, 2) ca urmare a depunerilor ce au avut loc în jurul ruinelor de-a lungul secolelor ²⁶⁷. Cercetarea de teren a stabilit că suprafața ocupată de această gospodărie era la aprox. 1200 mp; era situată în apropierea unei așezări vicane și a unei căi de comunicație deosebit de avantajoase.

16.1. O poziție excelentă avea *villa* reperată în vecinătatea unei localități situate pe una din terasele unui pîrîu (pl. X, 1). Văzută din avion, *villa*, de formă patrulateră, se afla pe o terasă

joasă și largă, intens întrebuițată și în zilele noastre pentru cultura cerealelor, la aprox. 600 m de cursul apei. Asemănătoare gospodăriei de la poalele dealului Denistepé, trebuie să fi dezvoltat o economie mixtă, bazată pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor. 16.2. Pe terasa înaltă și pietroasă a văii Rostilor, la sud de satul Luminița (com. Topolog), fotografia aeriană a surprins vestigiile unei gospodării de tip *villa*, de o mărime considerabilă (pl. XI, 1). Planul *villa*-ei este vizibil datorită dezafectării recente a zidurilor sale. *Villa* se conturează sub forma unei construcții rectangulare cu clădirea principală în formă de „U”, compusă dintr-un pavilion central și două pavilioane avansate care închid o curte de formă pătrată, circumscrisă de o incintă de piatră. În fața acestei construcții se află o curte rectangulară înconjurată de un zid de incintă unit de cele două pavilioane laterale. De o parte și de alta a curții rectangulare, dar în afara ei, se observă alte două construcții: una dreptunghiulară, compartimentată în trei încăperi, cu una din laturi absidată, cealaltă — pătrată. Fără să intrăm în alte considerente care ar însemna deocamdată simple speculații, trebuie să precizăm că aspectul compozițional al fermei și poziția acesteia presupune o gospodărie specializată în creșterea animalelor. Construcția compartimentată, cu absidă pe una din laturi, pare să reprezinte o dependență a gospodăriei cu un scop funcțional bine determinat.

16.3. Primele două ferme surprinse pe pelicula fotografică ne completează imaginea despre ceea ce reprezenta în epoca romană mica proprietate rurală, cu economie mixtă, situată la limita dintre consum și producție, mai mult gospodărie țărănească decît fermă, dacă ținem seama și de suprafața de 1200—1600 mp ocupată de construcțiile sale. Cea de-a treia fermă se încadrează printre proprietățile de mărime mijlocie,

fiind structurată în direcția unei producții animaliere și în mod sigur destinată pieții. Mai mult decât atât, această fermă pare să reprezinte numai locul de producție — *pars fructuaria*. Locuința proprietarului trebuie să se fi aflat într-o localitate vicană din apropiere. Acest tip de fermă nerezidențială pare să fi fost frecvent în Dobrogea romană, în cazul în care avem de-a face cu ferme specializate în creșterea animalelor²⁶⁸. Am subliniat mai sus câteva din rezultatele interesante obținute în nordul Dobrogei cu ajutorul prospecțiilor aeriene, specificând totodată limitele lor, datorate în mare măsură lipsei de experiență și de aparatură necesară acestor prospecții, cu credința că reprezintă totuși un început promițător²⁶⁹.

I. SONDAJE ARHEOLOGICE. COMPLEXE MEȘTEȘUGĂREȘTI PE VALEA TELIȚEI

17.0. Sondajul arheologic are menirea de a completa informațiile furnizate de diverse descoperiri fortuite și observații de teren. Paralel cu clarificarea unor probleme, impuse de însăși scopul pentru care se efectuează, sondajul relevă aspecte noi și inedite care reclamă o cercetare arheologică sistematică. Din acest punct de vedere, sondajul arheologic reprezintă prologul unor ample cercetări științifice. Pentru studierea tuturor aspectelor care pot caracteriza ferma romană în Dobrogea, sondajul arheologic va deveni în viitor una din principalele surse de documentare. Acest lucru se datorează volumului deosebit de muncă impus de suprafața mare de teren ocupată de o fermă romană, în condițiile unor săpături sistematice care cer timp și fonduri și care sînt în același timp nerentabile, datorită scoaterii din circuitul agricol a unor loturi mari de teren pentru o vreme îndelungată.

17.1. Unul din cele mai interesante sondaje, prin rezultatele sale de-a dreptul

spectaculoase în privința activităților economice cu caracter meșteșugăresc care se desfășurau în mediul rural al Dobrogei romane, a fost făcut în 1962 în „*Livada Maicilor*” de la mînăstirea Cilic-Deré²⁷⁰. Mînăstirea, întemeiată în 1842, se află actualmente așezată la 2,5 km de localitatea Telița, pe valea Cilicului și la aprox. 600 m de pîriul Telița. „*Livada Maicilor*” este situată în partea de nord-est a mînăstirii, pe coasta unui deal (fig. 33)

17.2. Descoperiri mai vechi evidențiau în aceste locuri prezența unei așezări antice. Prin 1864, austriacul K. Peters²⁷¹ găsea în preajma mînăstirii blocuri mari de magnetit și oligist amorf, reprezentînd minereu de fier adus din zăcămintele din apropiere²⁷² și rămas neprelucrat, probabil ca urmare a întreruperii unei activități meșteșugărești practicate în antichitate.

17.3. În 1911, Constantin Moisil semnală descoperirea la mînăstirea Cilic (jud. Tulcea) a unui altar de calcar cretacic²⁷³. Descoperirea, reluată în 1935 de D. Tudor în *Analele Dobrogei*²⁷⁴, se referă la un *altar priapic*, înalt de 1 m, sculptat în altorelief, înfățișîndu-l pe zeul Priap cu atributele-i caracteristice, la care se adaugă doi mari ciorchini de struguri care-ies din creștet și-i împodobesc capul. Zeitate agrestă, adorată de păstori și întîlnită în apropiere, într-una din fermele cu caracter păstoresc din jurul localității Niculițel (*Gurgoaia*)²⁷⁵, Priap apare la Cilic ca zeu al fertilității viilor, identificîndu-se cu Dionysos, ceea ce presupune în această zonă existența unor vechi plantații de viță-de-vie. Întreaga compoziție relevă mediul rural al secolului al doilea al erei noastre.

17.4. Acestor descoperiri li s-au adăugat în vara anului 1962 două statuete și aplice de bronz de epocă romană, găsite la rădăcina unui pom în „*Livada Maicilor*”²⁷⁶. Cele două statuete reprezentînd bustul nud al zeului Marte

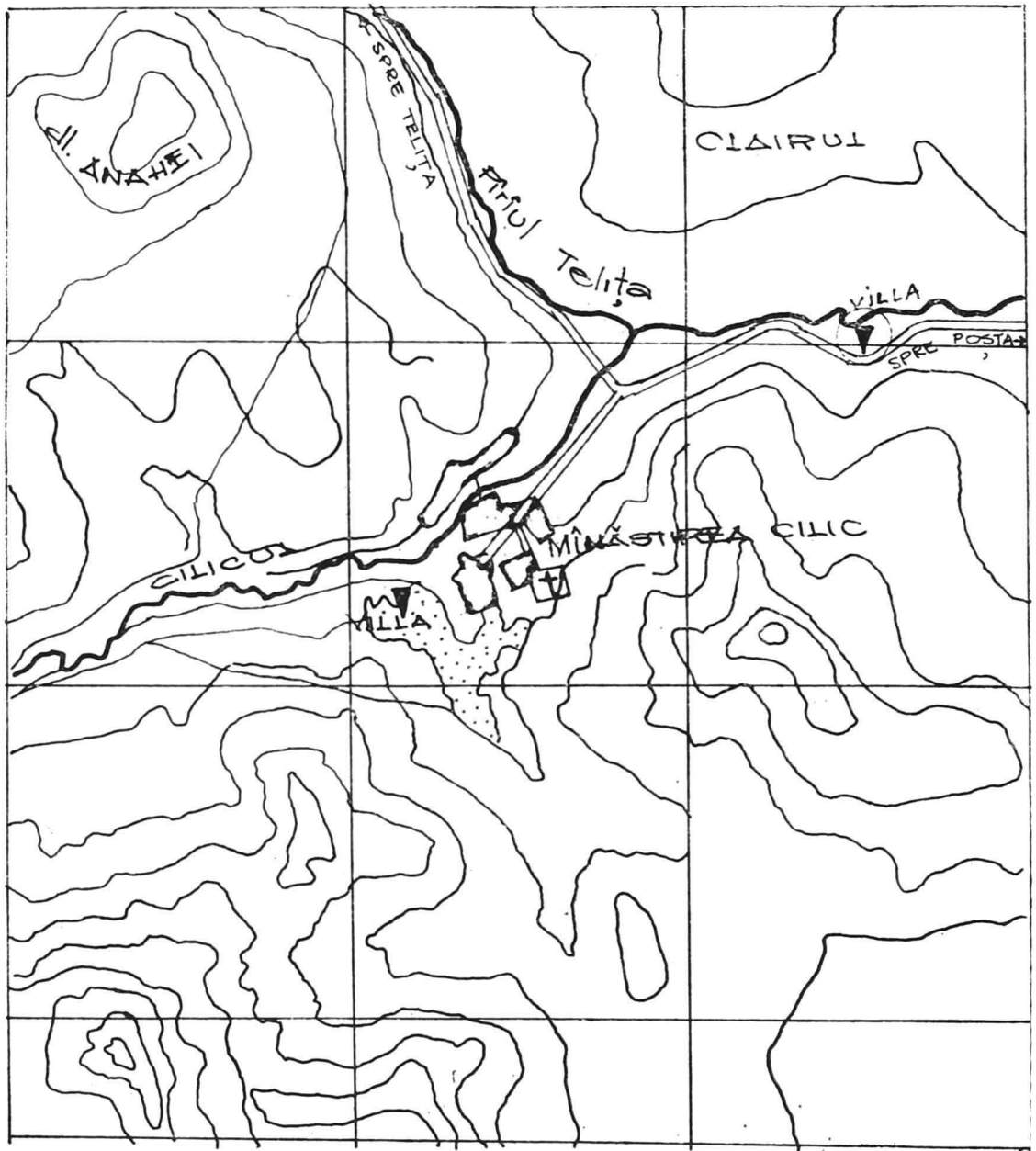

Fig. 33 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA VILLAE-LOR ROMANE DE LÎNGĂ M-REA CILIC-DERÉ (jud. Tulcea)

șezat pe un soclu, sînt perfect identice, datorită turnării lor în același tipar²⁷⁷. Zeul este reprezentat cu figură de adolescent, purtînd pe cap coiful caracteristic cu calota alungită la spate și cu creastă, de sub care-i ies șuvițe de păr buclat. Cele cinci aplice de bronz,

realizate tot prin turnare în tipar, au forma unor discuri cu decoruri ajurate, cu diametrul de 10 cm²⁷⁸. Toate au pe ramă găuri dispuse la distanțe aproximativ egale pentru fixarea lor cu ajutorul țintelor. Cele două categorii de piese de bronz sînt unitare din punct de

vedere funcțional, iar din punct de vedere artistic întreaga morfologie decorativă indică o utilitate practică determinabilă²⁷⁹. Atît aplicile, cît și cele două busturi ale lui Marte au fost atribuite unui vehicul antic, respectiv unui *car de luptă*²⁸⁰. Aceste obiecte țin mai mult de aspectul ornamental al sistemului de harnașamente, în cazul aplicelor, ca și din punct de vedere al plasamentului celor două statuete pe latura din față a carului sau pe marginile superioare ale tronului.²⁸¹ Aspectul ornamental și maniera de tratare a diferitelor părți componente ale statuetelor în vechea tradiție elenistică relevă apartenența lor unor ateliere din sec. I—II e.n.²⁸².

17.5. Descoperirea întîmplătoare a pieselor de bronz a impus sondajul în urma căruia au fost degajate porțiuni din substructiile unor încăperi de mari dimensiuni. Sondajul s-a limitat numai la două secțiuni, totalizînd cu puțin peste 35 mp²⁸³, ceea ce nu a permis observații asupra întinderii și structurii compoziționale a construcției sau ansamblului de construcții de pe valea Ciliului. Se cunosc 4,80 m din lungimea zidului sudic al unei încăperi pardosite cu cărămizi în care s-au găsit țigle stivuite în două straturi suprapuse vertical. Din zona săpată a încăperii s-au scos cca. 400 buc. de țiglă, ceea ce reprezintă doar o parte din stiva care se prelungea spre nord-vest. Alături de materialul tegular, reprezentat de țigle cu bordură înaltă²⁸⁴ și cîteva fără bordură, s-au găsit chirpici arși în stare fragmentară, cărămizi rectangulare și pătrate²⁸⁵, un cerc de bronz, plat, tăiat dintr-un disc, piroane de fier cu floarea mică și secțiunea pătrată — bine conservate și un cîrlig de fier cu două brațe²⁸⁶. Numeroase fragmente ceramice prezintă analogii sigure la Tomis și Histria, printre materialele din sec. III e.n.²⁸⁷. De altfel, această datare este asigurată de prezența unei monede coloniale de la Septimius Severus și

Iulia Domna (an. 193—221)²⁸⁸, găsită pe zidul sudic al încăperii cu pardoseală de cărămizi. În sondaj au fost scoase la lumină substructiile a trei ziduri și s-au făcut observații cu privire la tehnica de construcție a lor, sugerîndu-se o eventuală compartimentare de care vom ține seamă. Zidurile erau construite din bucăți de gresie extrasă din dealurile din apropiere²⁸⁹. Zidul sudic era construit din pietre nefasonate, legate cu mortar alb, friabil, din nisip și var. Era mai gros (0,90 m) și mai bine păstrat decît cel răsăritean cu care făcea unghi drept și care era alcătuit din pietre legate cu pămînt. Acest zid era mai îngust (0,75 m), fiind asemănător unei temelii situate la 1.20 m spre răsărit. Faptul că latura de vest a acesteia era mai netedă decît cea opusă, relevă existența unui culoar îngust prin care se putea pătrunde în încăperea pardosită cu cărămizi. Prezența unor tehnici diferite în realizarea zidurilor aceleleași încăperi ridică, după părerea noastră, problema a două faze constructive: o primă fază, căreia îi aparținea zidul din pietre legate cu mortar alb din var și o etapă ulterioară de reamenajări, cînd sînt construite zidurile din pietre legate cu pămînt. În sprijinul acestei ipoteze poate fi adus argumentul descoperirii podoabelor de bronz de la carul roman, extrase foarte probabil din stratul arheologic situat sub nivelul încăperii pardosite, încadrat cronologic într-o perioadă anterioară domniei Severilor, ceea ce corespunde în mare măsură cronologiei stabilite pentru cele două statuete decorative. Dimensiunile încăperii pardosite cu cărămizi și descoperirea unei cantități mari de țigle stivuite în interior ca și a altor materiale de construcție presupun că avem de-a face cu un depozit care în timpul funcționării sale a adăpostit și alte materiale. A. Rădulescu, autorul sondajului de la minăstirea Cîlic-Deré, analizînd compoziția stratului arheologic în care era amplasat depozitul, constată o situ-

ație analogă mediului de descoperire a cuptorului de ars țiglă de la Dinogetia²⁹⁰ și mai cu seamă identități cu mediile stratigrafice în care se plasau cuptoarele din complexul instalațiilor meșteșugărești de la Tomis²⁹¹, sugerându-ne existența unor cuptoare de ardere a materialului tegular în imediata vecinătate a locului investigat. Considerăm corectă atribuirea vestigiilor arheologice din valea Cilicului unui complex de locuințe, cuptoare și depozite, aparținând unei ferme cu caracter meșteșugăresc, asemănătoare celor de la Romula (*Dacia Inferior*)²⁹² și Butovo (*Moesia Inferior*)²⁹³, specializate în prelucrarea materialului tegular necesar construcțiilor din mediul rural²⁹⁴. Ținând seamă de materialul ceramic și de moneda descoperită pe zidul sudic al depozitului, complexul meșteșugăresc de la mînăstirea Cilic-Deré își încetează existența la jumătatea sec. III e.n. Începuturile acestei ferme trebuie plasate foarte probabil în primele decenii ale sec. II e.n. Aplicile și statuetele de bronz ale carului roman de luptă pot susține ipoteza întemeierii acestei ferme pe o proprietate dobîndită prin *adsignatio* de către un veteran roman, fost comandant militar ca și cel înmormîntat în tumulul de la 2 Mai²⁹⁵. Cu siguranță că nu de la început a existat la Cilic-Deré un complex meșteșugăresc; mai probabil, economia fermei se baza inițial pe creșterea animalelor și albinărit, împletite în mare măsură cu cultivarea viței-de-vie, lucru dovedit din cîte se pare de altarul priapic descoperit aici²⁹⁶. Transformarea fermei într-un complex de ateliere meșteșugărești și de depozite trebuie să se fi produs la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III e.n., într-o perioadă intens constructivă și de reveriment economic în provincia de la Dunărea de Jos. Poziția deosebit de avantajoasă activităților meșteșugărești pe care o oferea fermei prezența lemnului, a argilei și a minereului de fier, i-a creat proprietarului posibilitatea

valorificării economice a unor produse finite și semifinite necesare mai ales așezărilor rurale din împrejurimi. Din nefericire, cercetările arheologice întrerupte în 1962 nu au fost reluate în anii care au urmat. În schimb, noi descoperiri făcute în aceeași zonă au contribuit la definirea caracterului meșteșugăresc al fermelor de aici.

17.6. În anii 1978—1979, la aprox. 2 km nord-vest de localitatea Telița, am cercetat un complex de instalații pentru „prăjirea“, reducerea minereului de fier și forjarea buretelui rezultat din ardere. Cuptoarele, de mari proporții, situate în punctul „*Izvorul Maicilor*“, au fost amplasate într-o zonă păduroasă și în vecinătatea unei cariere din care se extrăgea minereu aflat la suprafață²⁹⁷. Lucrările de degajare ne-au permis încadrarea acestor instalații în tipul de cuptoare *Windofen*, cu cuva înaltă, care foloseau tirajul natural al aerului prin situarea deschizăturii în direcția curenților de aer²⁹⁸ (fig. 34).

Cuptoarele de la Telița își găsesc bune analogii în Germania, la Engsbach (*Siegerland*) și în Nordeifel (*zona rhenană*)²⁹⁹.

Pe baza materialelor arheologice, am putut stabili perioada de funcționare a instalațiilor metalurgice de la „*Izvorul Maicilor*“ între mijlocul sec. II și mijlocul sec. III e.n. (fig. 35). Dimensiunile apropiate și forma asemănătoare a cuptoarelor de la Telița cu cele din Nordeifel evidențiază existența în aceeași epocă a unor cuptoare *Windofen* de un tip evoluat, atît pe *limes*-ul rhenan cît și pe cel dunărean. (pl. XII—XIII). 17.7. Cercetările din punctul „*Izvorul Maicilor*“ au ridicat problema apartenenței instalațiilor metalurgice și a minereului întrebuițat în procesul de reducere. În rezolvarea acestora s-a ținut seama de faptul că tradiția joacă un rol esențial în exploatarea minieră, iar în zona Teliței cercetări geologice și arheologice mai vechi³⁰⁰ relevau că geții cunoșteau zonele cu minereuri de fier

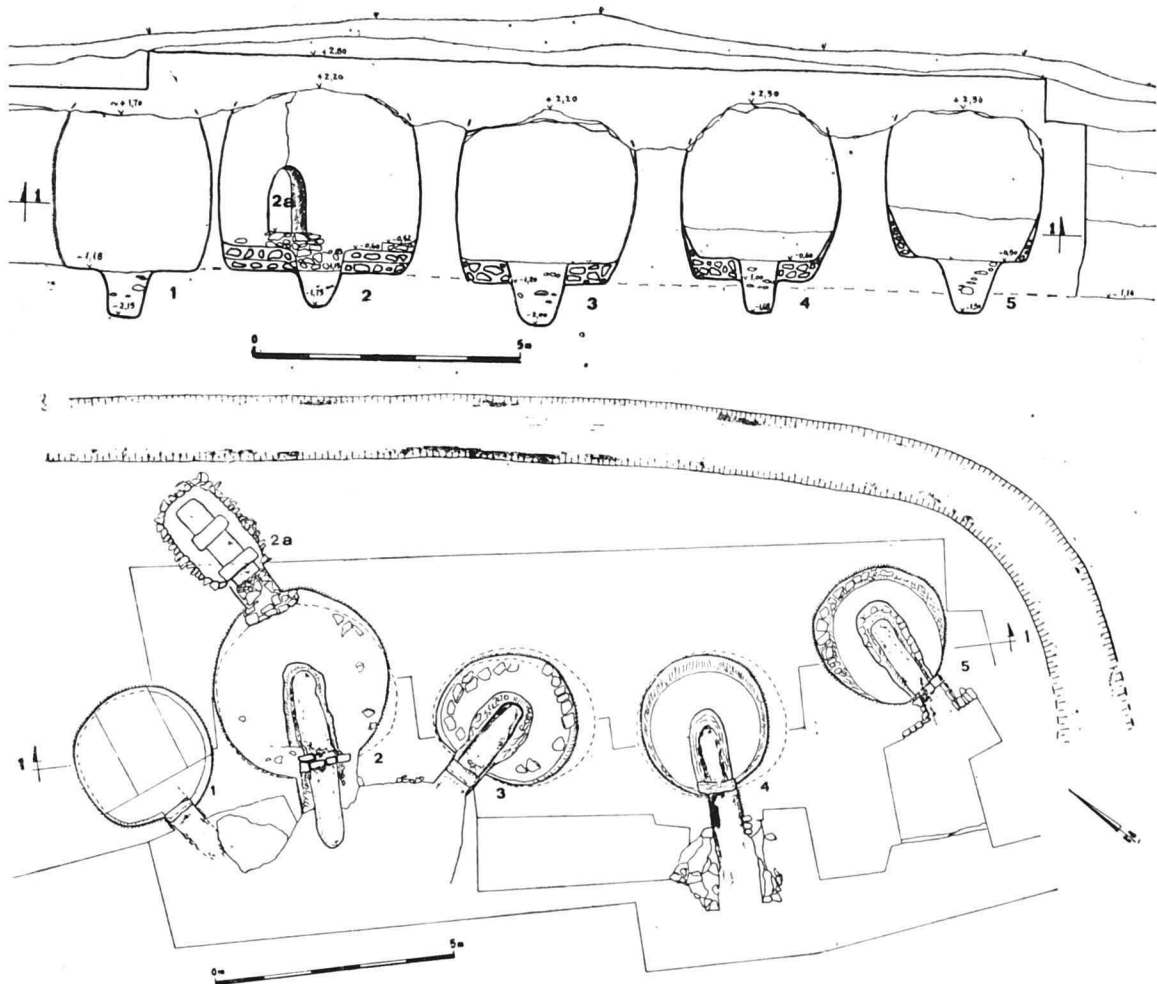

Fig. 34 PLAN ȘI SECȚIUNE PRIN COMPLEXUL DE CUPTOARE ROMANE DE LA TELIȚA („Izvorul Maicilor”)

și se ocupau cu metalurgia fierului înainte de venirea romanilor. În epoca romană, exploatarea minieră aflate în mâna unor „*procuratores metallorum*” erau arendate unor persoane particulare. Pe măsura sporirii cerințelor de armament și echipament militar ca și a celor derivate din necesitățile economice ale provinciei, crește importanța atelierelor private aparținând de cele mai multe ori unor fermieri care dispuneau de pădure. La Telița, instalațiile de redus minereu de fier aparțineau unei ferme romane, situate (în prezent într-o plantație de viță-de-vie) la aprox. 250 m nord de punctul „Izvorul Maicilor”, la capătul unei terase line de pe valea Viilor,

în apropierea unui drum antic care unea cetatea Noviodunum de zona centrală a Dobrogei (fig. 36). La aprox. 50 m vest de amplasamentul cuptoarelor există mai multe excavatii în masivul de diabaze, derocări acoperite de mușchi și vegetație arborescentă care indică prezența în timp a mai multor puncte de lucru pentru extragerea pietrei. Această carieră, din care s-a extras în antichitatea romană piatra întilnită în interiorul cuptoarelor, relevă că roca întrebuintată ca minereu era *diabazul local* cu un conținut scăzut de fier și explică oarecum dimensiunile mari ale instalațiilor. Un șanț lat de 1,50m. ocolea pe la nord întregul

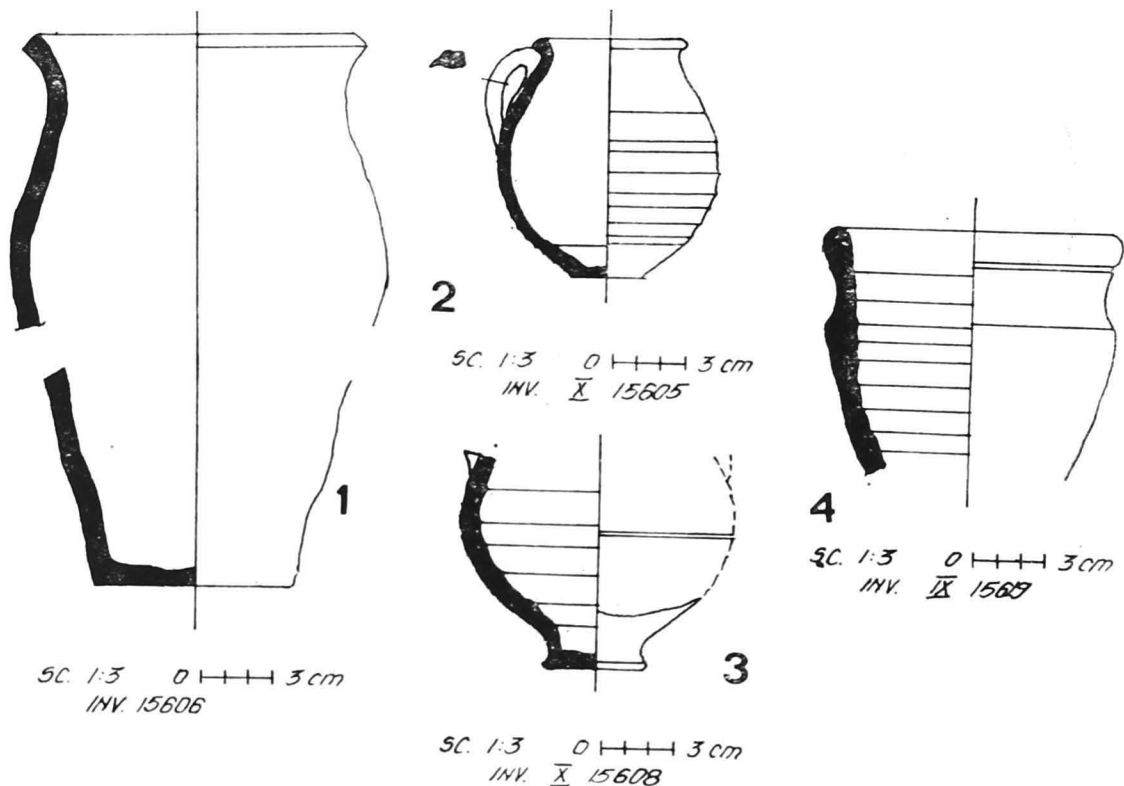

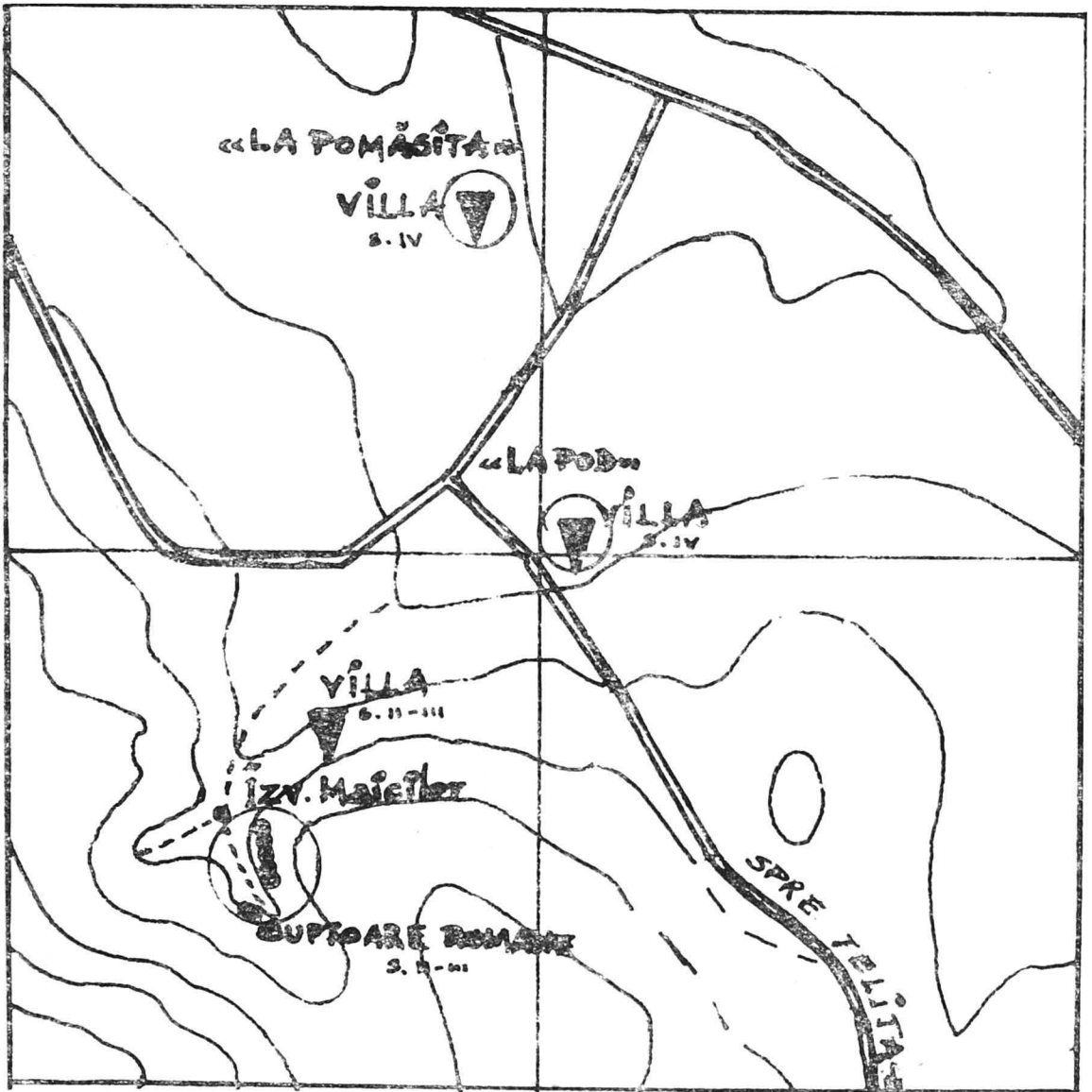
Fig. 35 CERAMICĂ DESCOPERITĂ ÎN COMPLEXUL DE CUPTOARE ROMANE DE LA TELIȚA – „Izvorul Maicilor” (sec. II–III e.n.)

Fig. 36 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA FERMEI DE LA NV DE SATUL TELIȚA

complex de cuptoare, îndreptându-se apoi spre vest, exact spre cariera de diabaze. Șanțul, realizat prin nivelarea pantei abrupte, folosea atât ca mijloc de acces, dând posibilitate lucrătorilor de a transporta rapid minereul în zona cuptoarelor, fiind în același timp și canal de protejare și de deversare a apelor rezultate din precipitațiile abundente.

Cu suficiente rezerve în privința regimului de muncă și a timpului afectat activității metalurgice, situația generală a Dobrogei în epoca Principatului permite constatarea că principala forță de muncă în mediul rural era aceea furnizată de băștinașii geți, reduși la situația juridică de *deditici*. Se pare că proprietarii rurali îi antrenau la diverse munci sezoniere, în primul rând la muncile agricole. Nu este

exclus, și în acest sens ceramica de tradiție geto-dacică descoperită la „Izv. Maicilor” este elocventă, ca și în anumite activități meșteșugărești, cum erau mineritul și metalurgia, bazate pe o tradiție îndelungată, proprietarii romani să-i fi folosit pe băștinași. Ținând seama de raportul dintre mărimea carierei antice, dimensiunile și numărul cuptoarelor întrebuințate timp de aproape trei sferturi de veac, remarcăm că exploatarea de la Telița nu a fost intensivă și probabil nici prea productivă³⁰¹. Aceasta ne permite constatarea că ferma avea o economie mixtă, axată în special pe păstorit³⁰², activitatea meșteșugărească de la „Izvorul Maicilor” fiind o ramură complementară, desigur foarte importantă, care se desfășura mai ales în sezonul rece.

J. VILLA RUSTICA CU ECONOMIE MIXTĂ DE PE VALEA CAPACLIA

17.8. În scopul de a confrunța descoperirile făcute prin cercetarea movilei funerare din Bădila³⁰³, în vara anului 1972 am realizat un sondaj arheologic pe terasa nordică a văii Capaclia unde cercetarea de suprafață contribuise la identificarea unei locuiri de tip *villa rustica*³⁰⁴. Această locuire se afla la aprox. 200 m sud-est de movila fune-

rară, pe un teren ușor înălțat cu aspect de movilă aplatizată (de 80 m în pantă de la nord-vest la sud-est), aglomerat de resturi ceramice, țiglă, olană și piatră, scoase la suprafață de lucrările agricole. Terasa a fost secționată transversal de un șanț de 57 m lungime, perpendicular pe derea, împărțit în 14 casete. Secțiunea transversală a prilejuit stabilirea limitelor de est și de vest ale fermei (între casetele 5—14) și ca atare a permis fixarea corectă a poziției acesteia, pe o pantă însoțită, cu o

largă deschidere spre răsărit (vezi Capaclia, 1972, pl. XIV). Ferma de pe valea Capaclia ocupă o suprafață rectangulară de aprox. 3200 mp (40 × 80 m). În cursul sondajului nu au fost surprinse zidurile incintei, delimitarea gospodăriei făcându-se pe baza resturilor de locuire surprinse în pantă. Cercetarea s-a fixat în special în zona casetelor 6—8 (care au fost extinse spre vest și est) unde resturile de locuire erau mult mai bogate. Din punct de vedere stratigrafic, stratul de locuire începe sub pământul arabil și are o grosime de 0,75—0,80 m. În caseta 8³⁰⁶, la adâncimea de 0,75 m, se afla un strat masiv de dărâmături cuprinzând chirpici, pietre, olane și țigle fragmentare, lipitură, pământ vitrificat și numeroase fragmente ceramice (pl. XV, 1). Această dărâmătură era prăbușită pe un nivel de locuire marcat de lutuală și arsură și de urmele unei vetre pe care se mai păstrau resturile unui vas ceramic puternic incendiat. Sub acest nivel urma un strat de nivelare cu multă ceramică, cenușă, cărbuni și oase de animale. Aceeași situație a fost surprinsă și în caseta 7. Se remarcă legătura cu situația din caseta 8, dărâmătura conținând suprafața unei încăperi de aprox. 6 × 6 m (36 mp). În caseta 6 a fost bine surprins stratigrafic și în *grund* primul nivel de locuire de pe valea Capaclia, marcat de o podea de lut bătut, pigmentată cu arsură. Pe acest nivel s-a găsit o amforă fragmentară, lame de cuțitașe din fier și fragmente ceramice romane și de tradiție getică ca și multe oase de animale (pl. XV, 2). Acestui nivel îi aparține un fragment de zid din piatră legată cu pământ, de 0,60 m grosime, orientat pe direcția pantei, care, după poziția lui izolată, pare să fi fost un pilastru sau un postament de susținere a unui acoperiș. Se poate afirma, confruntând aspectul stratigrafic cu tipologia ceramicii descoperite, că au fost surprinse în interiorul gospodăriei de pe valea Capacliei

două etape de locuire: prima cores-punzătoare sec. II e.n., cea de-a doua, întreruptă violent în cursul sec. III e.n. Din păcate, singura monedă care provine de aici a fost găsită întâmplător, în pământul de umplură de deasupra nivelului II, în dreptul casetei 8. Este totuși interesant de reținut că aparține epocii Severilor³⁰⁶. Cu siguranță, sondajul nu a atins clădirea principală a fermei ci numai o parte a anexelor gospodărești. Acest lucru este dovedit de suprafața mare a încăperii din casetele 7—8, aparținând sec. III e.n., și de fragmentul de zid din C.6 situat pe nivelul sec. II e.n. Cantitatea mare de țigle și olane în stare fragmentară, descoperită atât deasupra nivelului II, cât și în nivelarea care suprapunea nivelul I, demonstrează că aceste dependențe erau acoperite cu țigle și olane. Zidurile lor aveau temelii din piatră de carieră, legate cu pământ și erau construite din chirpici sau din pământ pomestit. Podelele erau din pământ bătut, deosebindu-se printr-un strat de lipitură de 2 mm, cu numeroase urme de ardere. Primul nivel (din C6) nu este reprezentat de o podea, ci de un strat de pământ vinețiu, tare, pigmentat de arsură la roșu, de cenușă și cărbune, datorită unui incendiu puternic. Pilastrul din pietre lipite cu pământ delimita în prima etapă un spațiu acoperit dar deschis, cu caracter gospodăresc. În etapa a II -a acest spațiu capătă o altă funcționalitate, întrucât terenul este nivelat, iar fragmentul de zid este distrus parțial, fiind demantelat pînă la nivelul locuirii de sec. III e.n. Sondajul de pe valea Capaclia, cu tot caracterul său limitat, a contribuit la stabilirea unor repere pentru cercetarea ulterioară a zonei. În primul rînd a demonstrat prezența fermelor în apropierea movilelor izolate. Precizarea limitelor suprafeței locuibile ne-a permis să încadrăm gospodăria printre *villae-le rusticae* de mărime mijlocie. Descoperirea unei cantități

importante de oase de animale (ovi-caprine și porcine) relevă o economie bazată pe creșterea lor, foarte probabil în bălțile din apropiere, împreună cu cultivarea plantelor. Alăturăm acestor concluzii comentariul nostru referitor la situla de bronz ornamentată cu figuri în relief, reprezentând o compoziție alegorică dedicată activităților pescărești³⁰⁷. Reamintim că obiectul depus în mormânt era legat de activitatea proprietarului, pescuitul reprezentând o activitate economică rentabilă pentru o fermă situată pe terasa unei ape³⁰⁸, foarte aproape de malul Dunării.

17.9. Printre descoperirile mai importante de pe valea Capaclia (vezi anexa-*Repertoriul descoperirilor de la Capaclia*), merită o atenție specială un fragment de amforă cu inscripție incizată după ardere (*graffiti*)³⁰⁹. Mai precis este vorba de trei fragmente ceramice descoperite în caseta 7, în dărâmătura ultimului nivel, care au reîntregit o parte din corpul unei amfore globulare, cu pereții groși acoperiți cu o vopsea roșie, pe alocuri brun-cărămizie³¹⁰. Inscripția care se află pe umărul amforei este compusă din 8 semne incizate și grupate câte trei (fig. 37). Este folosită limba latină, scrierea semicursivă cu prescurtări și ligaturi. În prima grupă, după A urmează litera V, cu o mică hastă dispusă oblic de sus în jos la două treimi din înălțimea barei din stînga literei V. Semnul în această formă apare în scrierea latină cursivă ca F³¹¹. Avem așadar în prima grupă trei litere, dintre care una singură și două în ligatură- AV + F. În următoarea grupă, centrală, apare litera P, urmată de H cursiv sub forma h și de un B cu buclele triunghiulare, bucla de jos rămînînd deschisă. Recunoaștem în ligatură literele B + S. Cel de-al doilea grup de semne se poate citi: PHB + S. Ultimul grup de semne este compus din trei litere: doi de C, din care primul, cu o mică hastă ca un accent

grav la partea superioară și o buclă micuță la capătul inferior, reprezintă semnul distinctiv pentru *centurio*³¹². Cel de-al doilea C este urmat de litera O, de dimensiuni reduse în comparație cu celelalte litere, înscrisă perfect în centrul lui C. Cele două litere — CO — reprezintă prescurtarea cuvîntului *cohors*. Ultimele trei litere ne dau cheia înțelegerii întregii inscripției, presupunînd în primele două grupuri de litere numele centurionului unei cohorte romane căruia îi aparținea amfora. Pentru primul cuvînt propunem întregirea gentiliciului AVF (*idius*), întîlnit în sec. al II-lea e.n. la Tomis³¹³ ca și în nordul Dobrogei, la Topolog³¹⁴ și Noviodunum³¹⁵, în teritoriile castrelor romane de pe *limes*-ul dunărean. Următorul cuvînt este un cognomen redat numai prin consoanele care îl alcătuiesc și care poate fi întregit în două variante: a) PH(e)B(u)S; b) PH(oe)B(u)S. În conformitate cu terminația la nominativ a acestuia, gentiliciul trebuie pus în același caz. Am propus inscripției următoarea lectură:

„Auf(*idius*) Ph(e)b(u)s c(enturio) co(hortis)”

Sub litera A, în dreptul spărturii, se distinge bara din stînga a unei litere, probabil în legătură cu numele cohortei. În general caracterul literelor relevă sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n. Înălțimea lor variază între 4 cm, (A, P, B), 3 cm. (V, C), 2 cm (H) și 0,5 cm. (O). Foarte probabil că amfora a fost folosită pînă în momentul cînd a survenit distrugerea *villa*-ei.

17.10. Inscripția de pe fragmentul de amforă confirmă rezultatele săpăturii din movila din apropiere, demonstrînd relația dintre cele două monumente, în sensul că ferma aparținea familiei de greco-orientali înmormîntați în apropiere. Acceptînd lectura inscripției, prezența Aufidiilor în teritoriul noviodunens evidențiază aspectul colonizării timpurii a acestei zone cu elemente

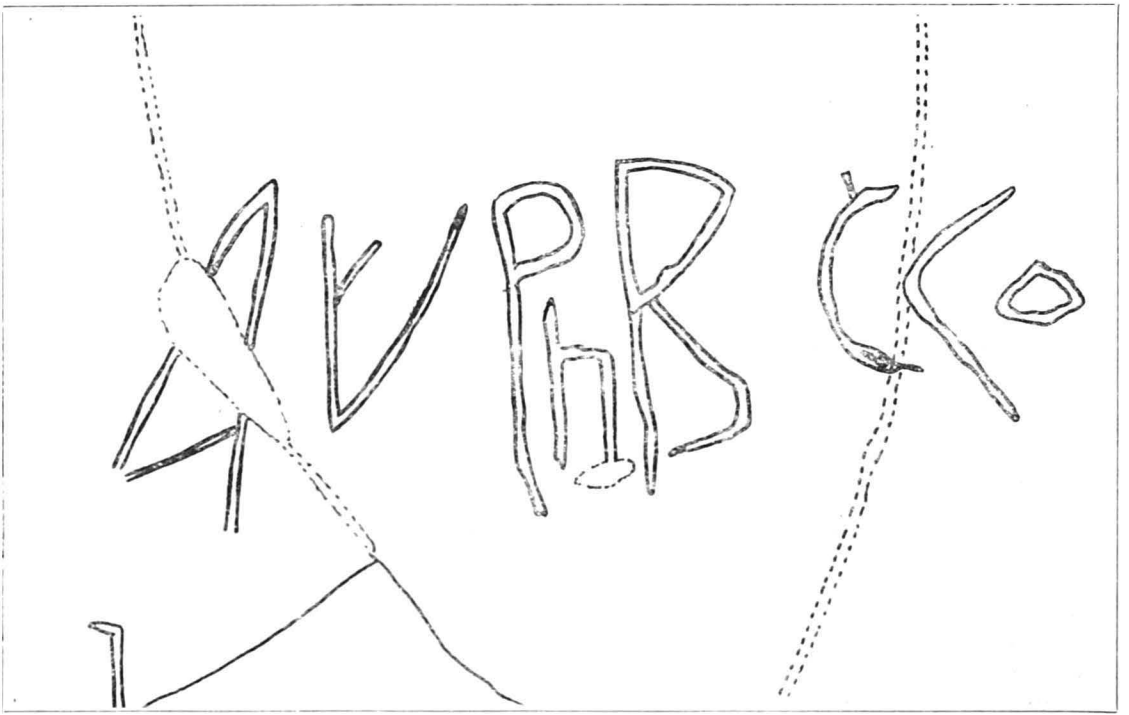

Fig. 37 INSCRIȚIE INCIZATĂ PE UN FRAGMENT DE AMFORĂ DE LA CAPACLIA

greco-orientale, de recentă cetățenie romană la începutul secolului II e.n.³¹⁶. Din rîndul acestei populații civile de proprietari funciari, reprezentanți de seamă ai stăpînirii romane în provincia dunăreană, se recrutau cadrele de militari pentru garnizoanele dobrogene. Găsită în dărimătura ultimului nivel, laolaltă cu alte materiale specifice primei jumătăți a secolului III e.n., inscripția corespunde din punct de vedere cronologic înmormîntărilor din ultimile două faze și contribuie la încadrarea *villa-ei rustica* de pe valea Capaclia — între primele decenii ale sec. II e.n. și mijlocul sec. III e.n.

17.11. La cca. 250 m spre răsărit, pe terasa joasă a văii Capaclia, a fost localizată o așezare băstinașă cu locuințe răsfirate, iar la aproximativ 300 m spre sud-vest, în punctul numit, „*La izvor la baba Ghișa*” a fost surprins un apeduct roman orientat nord-est-sud-vest. În mare parte distrus de lucrările de terasare pentru plantarea viței-de-vie, apeductul traversează drumul comunal care duce spre mînăstirea Cocoș, urmînd o pantă lină pentru ca apoi să cotească spre sud, spre dealurile Bădilei. Apeductul a fost urmărit la nord de drum, prin degajarea lui pe o lungime de 31 m, fiind surprins la sud de șosea în trei puncte, pe o distanță de 15 m. Apeductul degajat la nord de șosea, are forma rectangulară de 0,88 m lățime și 0,42 m înălțime, ceea ce înseamnă, folosind piciorul roman (0,29 m) ca unitate de măsură, că avea 3 picioare lățime și aproape 1,5 picioare înălțime. Era construit din piatră locală, prinsă cu mortar, avînd în interior un canal în formă de uluc, lat de un picior și înalt de 0,25 m, tencuit și acoperit cu lespezi de piatră prinse perfect cu mortar, pentru a-l proteja de eventuale infiltrații de pămînt (pl. XV, 4). La sud de șosea, acolo unde apeductul părăsea curba de nivel, schimbîndu-și direcția spre dealurile Bădilei, la construirea lui s-au folosit

conducele ceramice (pl. XV, 3). În zona secționată de noi se afla punctul de maximă cădere pentru un apeduct care cobora din dealurile înalte ale Bădilei, pentru a urca apoi pe un podiș cu pantă lină de scurgere spre nord-est. 17.12. Prezentarea acestor cercetări am făcut-o în scopul de a contura mai viu imaginea unei *villa rustica*, situată pe malul unui rîu și în apropierea Dunării, cu sursa de apă potabilă în vecinătate și a unui mare apeduct care alimenta cetatea Noviodunum și care, cu siguranță, avea ramificații pentru aprovizionarea cu apă a fermelor pe lîngă care trecea. Aceste ramificații bănuim că erau construite prin oste-neala materială a fermierilor, dar cu munca băstinașilor pe care-i surprindem așezați în apropierea *villa-ei* de pe valea Capaclia, sigur găsiți aici de proprietarii veniți la începutul sec. II e.n. Apropierea *villa-ei* de drumul roman care unea așezarea de la Niculițel cu marea cetate a Noviodunum-ului contribuia la prosperitatea economică a proprietarilor, manifestată de altfel și în inventarul mormintelor din movila funerară din vecinătate.

K. O FERMĂ RURALĂ CU CARACTER PĂSTORESC LA NICULIȚEL

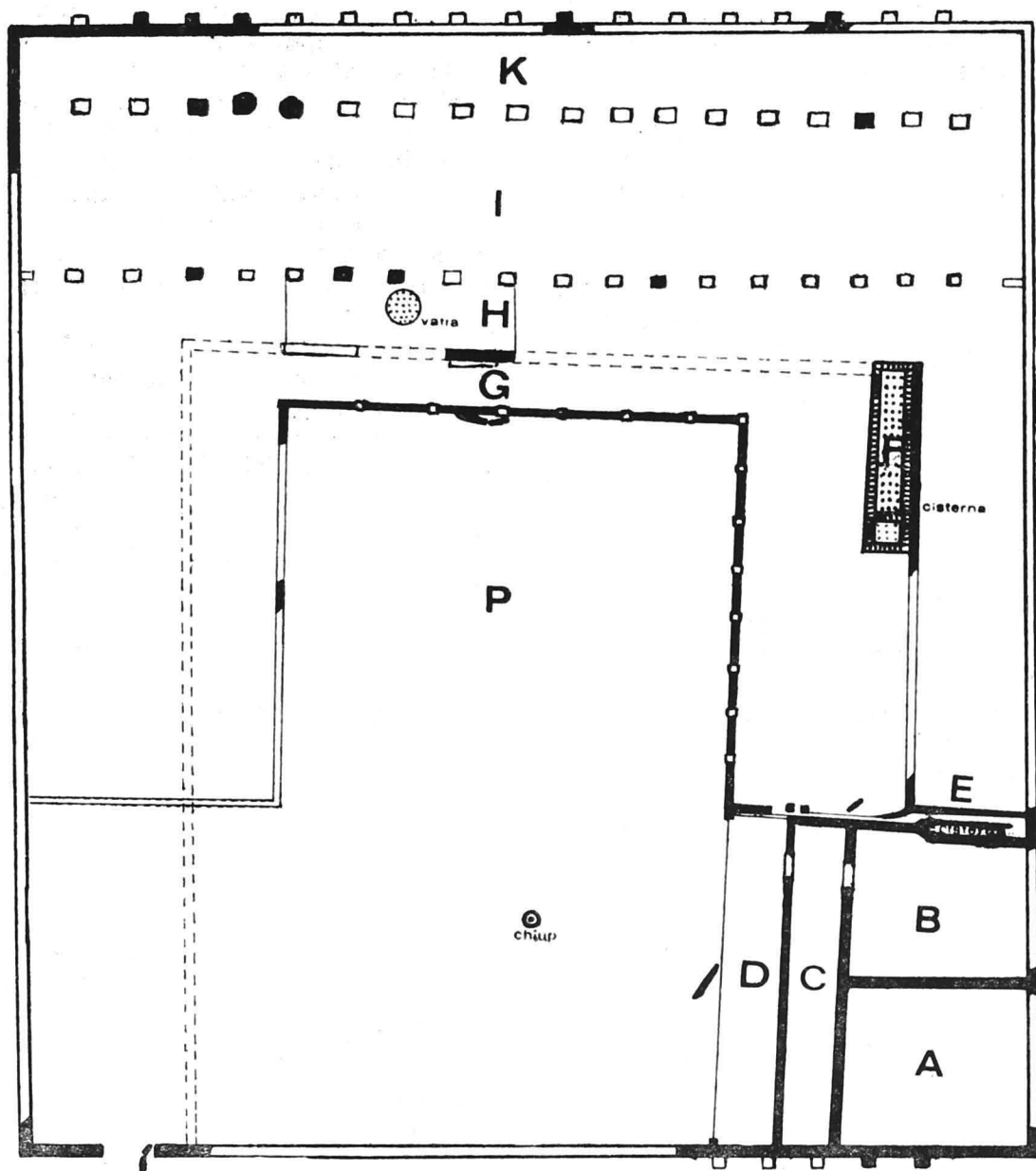
18.0. Sondajul de pe valea Capaclia a fost urmat de săpături sistematice într-una din *villae*-le romane localizate cu ajutorul cercetărilor de suprafață chiar în vatra satului Niculițel. Cercetările au fost urgente de necesitatea salvării vestigiilor arheologice existente în imediata extremitate de nord a localității unde, datorită extinderii construcțiilor gospodărești în zona sectorului zootehnic al C.A.P. — Niculițel, fuseseră afectate: marele val de pămînt (care înconjoară dinspre nord satul Niculițel), necropola așezării romane de tip *vicus*³¹⁷ și o *villa rustica* din epoca romanității timpurii. Din informațiile culese de la săteni, am aflat că pînă

în 1957 întreaga suprafață era plantată cu viță-de-vie. Săpăturile adânci făcute cu această ocazie au pătruns profund în stratul arheologic. Fostul proprietar a extras o mare cantitate de piatră, demantelând subsecțiile antice, în special în partea de vest și de sud-vest a *villa*-ei. În 1958, în apropierea valului de pământ au fost amplasate construcțiile cooperativei agricole. Cu acest prilej, valul de pământ a fost nivelat în zona destinată construcțiilor și redus la o cotă minimă în vecinătate. Pământul a fost în mare parte folosit ca material de construcție pentru diverse umpluturi și terasări. În zona de amplasare a *villa*-ei, în 1962 au fost săpate șanțuri adânci pentru protejarea dependințelor CAP-ului de torenții pluviali care, după nivelarea valului de pământ, inundau permanent acest sector, depunând o mare cantitate de ml. Șanțurile au distrus vestigiile arheologice întâlnite și în întregime incinta de est a *villa*-ei. Șanțul de deversare dinspre vest a sectionat valul de pământ pe o lățime de aprox. 2 m cu 2 m în profunzime. În secțiune a fost surprins un apeduct ceramic din tuburi groase cu diametrul de 0,12 m și resturile unei locuiri romane timpurii aparținând cu certitudine așezării vicane de la Niculițel. De la sătenii care au lucrat la nivelări au fost achiziționate 27 monede culese din umplutura valului. Majoritatea aparțin sec. II—IV e.n. și numai două depășesc limitele acestei perioade (emis. Theodosius II — an. 395—408 e.n.). Cu ocazia săpăturilor arheologice, în pământul arabil și de depunere care suprapune stratul arheologic, au fost găsite 6 monede de bronz aparținând epocii constantiniene. Monedele provin din umplutura valului, împrăștiată atât cu prilejul nivelării, cât și apoi prin torenții pluviali. Faptul că monedele din umplutura valului de pământ se opresc în pragul sec. V e.n. reprezintă unul din argumentele cele mai serioase care susțin ridicarea valului de nord

în cursul acestui secol, poate ca urmare a pustiitoarelor invazii ale hunilor din primele decenii ale sec. al V-lea, moment bine surprins cu prilejul cercetării arheologice a *Basilicei paleocreștine* din așezarea romano-bizantină de la Niculițel³¹⁸. De altfel, ipoteza provenienței romane a valului, a fost formulată pentru prima oară de V. Pârvan în anul 1913³¹⁹ și susținută o jumătate de secol mai târziu de colectivul de la Dinogetia³²⁰.

18.1. Arătăm mai sus că *villa rustica* de la Niculițel se află situată în apropierea unei necropole tumulare cu movile aplatizate (datorită permanențelor arături executate de-a lungul anilor) înșiruite de o parte și de alta a unei văi artificiale care corespunde vechiului drum roman de la Niculițel la Noviodunum³²¹ (pl. XVI,2). *Villa* este despărțită de *vicus* prin valul de nord, distanța fiind de aprox. 50 m³²². Săpăturile arheologice au început în toamna anului 1972 și au continuat în anii 1973—1974 și 1977. Cercetările au urmărit întinderea, elementele constructive ale complexului gospodăresc, structura social-economică și încadrarea cronologică a acestuia³²³. Zona destinată cercetării a fost împărțită în carouri cu latura de 10 m, codificate conform planului la scara 1:500, cu litere de la A la U pe *axa absciselor* și cu cifre de la 1 la 20 pe *axa ordonatelor*. *Villa* se înscrie în carourile D,E,F,G,H,I,J 9—16, din caroiatul general. Reconstituind pe baza săpăturilor arheologice configurația antică a terenului, se poate preciza că proprietarul roman și-a amplasat ferma la marginea unui platou care se pierdea într-o pantă lină spre nord și nord-est (pl. XVI,1). Aici stratul arheologic se afla la numai 0,30 m adâncime sub solul actual, pe când spre sud și sud-vest începea de la 0,60—0,80 m adâncime, fiind în multe locuri puternic răscolit pînă la adâncimea de 1 m de arături adânci și suprapus de un strat gros de depuneri aluvionare

Fig. 38 PLANUL FERMEI RUSTICE DE LA NICULIȚEL

Aproape întreaga suprafață a fermei a fost secționată inițial de două șanțuri în cruce, în funcție de care s-au stabilit patru sectoare de cercetare (I-sud,

II-est, III-nord, IV-vest) și s-au executat 44 de secțiuni a căror mărime și amplasare au fost condiționate de obiectivele științifice urmărite.

18.2. La capătul a patru campanii de săpături, *villa de la Niculițel* apare ca o construcție rectangulară, cu laturile mici situate la nord și la sud de 64,40 m lungime și cu laturile mari de est și de vest de 71,20 m (fig. 38). Este orientată nord-est — sud-vest, exact pe axul drumului antic, flankat de movilele aplatizate ale așezării romane. Cu suprafața de aprox. 4590 mp, este circumscrisă de o incintă de 0,65 m grosime construită din pietre legate cu pământ și prevăzută cu contraforți pătrați (0,65 × 0,65 m) pe laturile de nord și de sud. În colțul de sud-est al fermei se află o clădire dreptunghiulară, alcătuită din trei încăperi (A, B, C). Două din aceste încăperi (A și B) fac corp comun spre est cu zidul de incintă. În general, au dimensiuni apropiate: cea mai mare (A) are 10 × 11,50 m, cealaltă (B) — 11 × 9,50 m. Spre vest, cele două încăperi se învecinează cu un coridor (C) de aprox. 20 × 3 m. Acest coridor lung este mărginit la vest de un zid din piatră de carieră legată cu pământ, îngust de 0,50 m. Compartimentarea interioară a clădirii s-a făcut cu ajutorul unor pereți construiți din pământ. Cele trei încăperi aveau podeaua situată la același nivel și realizată din pământ bătut. Podeaua era pigmentată în centrul încăperii B cu urme de arsură, iar în partea de sud a încăperii A era puternic incendiată. În fața coridorului C se afla un portic — D, marcat la capete și pe mijloc de coloane de calcar, dar având foarte probabil stâlpi de sprijin intermediari din lemn. Pe capătul zidului îngust din piatră care flanca la nord acest portic a fost surprins postamentul unei coloane, iar pe mijloc, coloana centrală prăbușită în dărîmătura de chirpic. De altfel, în interiorul porticului a fost găsită o masă compactă de pământ ars, prăbușită pe un nivel incendiat. Aproximativ 70% din întreaga cantitate de ceramică și 51% din numărul total al monedelor descoperite în cursul săpăturilor provin din

interiorul acestei construcții, alături de principalele obiecte de uz casnic — destul de puține — găsite printre dărîmăturile fermei de la Niculițel. Din zona porticului D provin: o piatră de rîșniță, câteva piese de harnașament din bronz și o linguriță de os; în încăperea C a fost găsit un ac de argint cu lăntișor din același metal folosit probabil la prinsul veșmintelor. Patru ace de os (două de păr și două de cusut) și un ac de păr din bronz au fost găsite în încăperea B, iar din încăperea A provine un *stylus* din fier și o folie de aramă cu găuri pe margini care folosiseră în antichitate pentru placarea unei casete de lemn. Cercetările și descoperirile arheologice din sectorul de sud-est al fermei au evidențiat, cu tot aspectul modest al construcției rectangulară, existența unui pavilion de locuit (pl. XVII, 3). Această clădire era mărginită spre nord de un zid masiv din piatră de 0,60 m grosime, a cărui elevație construită din blochete s-a păstrat pe aproape 0,50 m înălțime. În colțul de nord-vest al încăperii B, un fragment de zid cu aceeași structură (0,65 m grosime), marca o intrare blocată de dărîmătura de pământ ars a zidului care despărțea longitudinal coridorul C de încăperile A și B. În marginea exterioară a zidului de nord al clădirii au fost descoperite resturile unui jgheab unghiular realizat din țigle și plăci de piatră așezate pe cant. Acest jgheab deversa într-o construcție (E) special amenajată în scopul reținerii apelor pluviale rezultate de pe acoperișurile înclinate ale clădirii. Instalația E era alcătuită din trei ziduri de piatră care foloseau pământul ca element de legătură (pl. XIX, 3—4). Zidurile erau construite în tehnica *opus incertum*, dar erau tencuite cu mortar de var pe fețele interioare, fiind dispuse paralel, în așa fel încît formau două canale corespondente. Canalul de nord, mai îngust (0,40 m), avea legătură cu jgheabul exterior printr-o deschidere

mai largă în formă de pîlnie, pe cînd cel sudic, mai lat (0,50 m), forma un fel de bazin lung și cu marginile ovale, pe fundul căruia se depozitase o mare cantitate de mîl. Construcția se sprijinea la est pe zidul gros al incintei și avea pereții puternic îngroșați în locurile care suportau presiunea apei. Lățimea ei (2,32 m) reprezenta o treime din lungime (7 m). Această instalație originală, construită la nivelul solului, era o cisternă (*cisterna*) care după masivitatea zidurilor trebuie să fi avut o înălțime apreciabilă. În zona centrală a fermei se afla o curte interioară (P), încadrată din trei părți de un *peristylum*. Zidul peristilului, înalt de 0,30 m, avea baza în forma unei plinte de 0,50 m lățime, construită din pietre de diverse mărimi legate cu pămînt, pe care erau așezate regulat (cu scop decorativ) un șir de blochete din piatră (pl. XVIII). La distanțe care variau între 2,32—2,35 m se aflau postamente rectangulare de calcar cretacic sau blocuri mari de piatră locală (calcar negru-cenușiu de *Guttenstein*). Pe patru dintre aceste postamente s-au găsit bazele unor coloane lucrate în calcar cretacic și cîteva fragmente din coloanele peristilului. Chiar pe mijlocul laturii de nord a fost scoasă o coloană monolit, lungă de 2,14 m și cu diametrul de 0,28 m (pl. XX). Folosind toate elementele cunoscute, am încercat să aflăm înălțimea acoperișului în zona peristilului. Am suprapus coloana unei baze de coloană cu înălțimea de 0,17 m (7+3+7 cm), iar înălțimea obținută (2,31 m) am adăugat-o înălțimii zidului peristilului (0,30 m). Am obținut 2,61 m, dimensiune care corespunde la 9 picioare romane înălțime. Dacă adăugăm tamburul de la bază al coloanei și ancadramentul, putem presupune că acoperișul se afla la aprox. 3,20 m înălțime. Verificînd folosirea piciorului roman ca unitate de măsură în construirea *villa*-ei de la Niculișel, consta-

tăm că: dimensiunile incintei corespund cu foarte multă aproximație produsului 246×220 picioare (71,34×64,39 m), cisterna are exact 24×8 picioare, aceeași dimensiune existînd între postamentele bazelor de coloană din zona curtinei. Laturile mici ale peristilului³²⁴ (situate la vest și est) aveau 25 m, reprezentînd 87 picioare, iar latura lungă, situată la nord, avea 29 m, ceea ce corespunde exact la 100 picioare romane. Curtina P era deschisă larg spre sud, spre o curte pentru accesul oamenilor, animalelor și vehiculelor. Cele două spații libere se prezintă sub forma unui L întors, cu baza spre stînga unde se afla intrarea fermei. Intrarea, largă de aprox. 3 m, se afla în colțul de sud-vest al incintei. Un fragment de coloană descoperit lîngă intrare permite să ne imaginăm o poartă mare de lemn flancată de două coloane de calcar. Prin această intrare se putea pătrunde în curtea interioară, de aici spre pavilionul de locuit sau direct în zona rezervată dependențelor. Este regretabil că datorită distrugerilor moderne partea de sud-vest a *villa*-ei nu a putut fi cunoscută în suficientă măsură. Presupunem că amplasarea unei porți în acest sector s-a făcut mai ales în scopul pătrunderii directe în zona dependențelor, fără a deranja eventual celelalte spații aferente gospodăriei. Aceste dependențe erau situate în jurul curtinei, spre est, nord și vest, spațiul interior al fermei fiind astfel structurat în forma literei U, cu latura de răsărit mai lungă datorită pavilionului de locuit. În zona nordică a *villa*-ei, cercetările arheologice au evidențiat existența a două șiruri paralele de pilaștri cvasipătrați din pietre de carieră legate cu pămînt, pe care erau situate postamentele unor coloane, foarte probabil din lemn, cu secțiunea pătrată³²⁵ (pl. XVII, 1, 2 și XX, 5). Pilaștrii de piatră au dimensiunile de aproximativ 1,00×1,20 m, distanța dintre ei (calculată din centrul lor) fiind de 3 m.

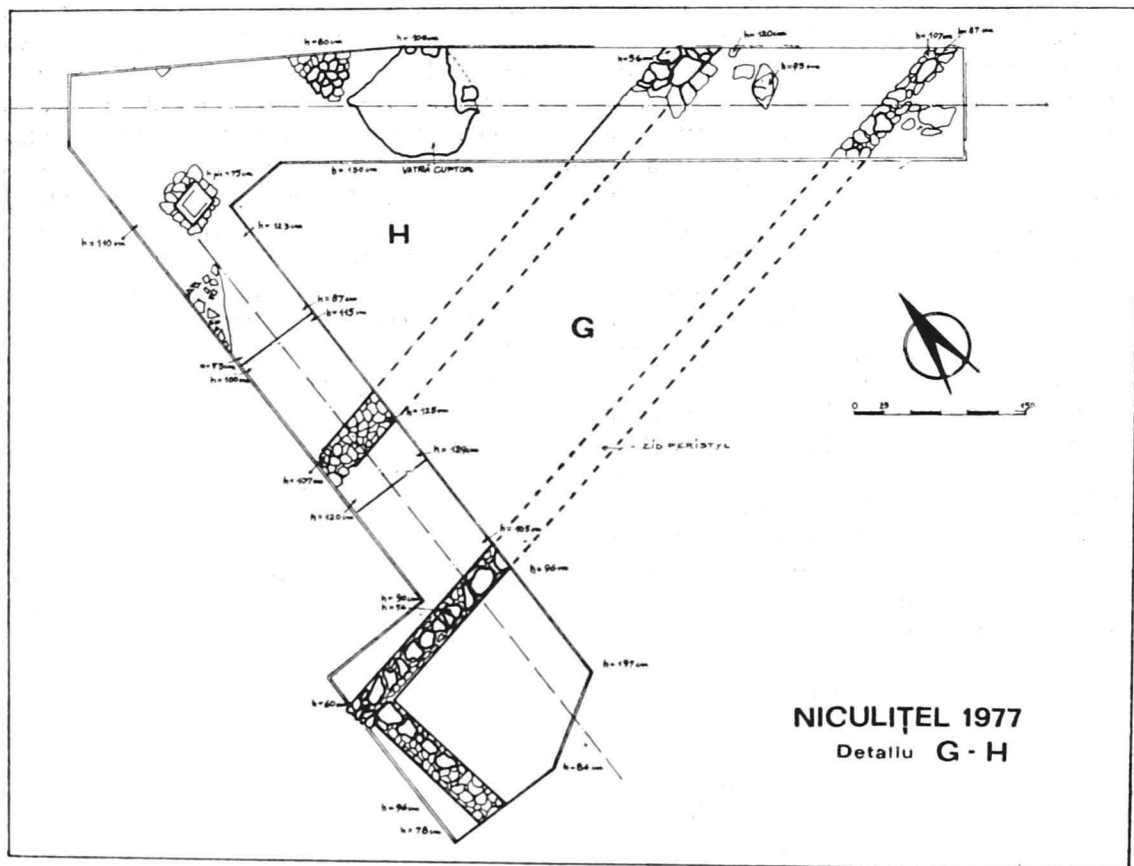

Fig. 39 NICULIȚEL 1977; DETALIU G-H

Cel mai nordic șir de pilaștri se afla la 4—5 m depărtare de incinta de nord a gospodăriei, delimitând un spațiu notat convențional K. Cel de-al doilea șir de pilaștri, de dimensiuni ceva mai reduse (1,00 × 1,00 m), era situat cu 9 m spre sud, încadrând spațiul I de o mărime considerabilă. La 4 m sud de cel de-al doilea șir de pilaștri s-au descoperit fragmente dintr-un zid masiv de piatră, legat cu pământ, asemănător prin dimensiuni și structură zidului de incintă al gospodăriei. Aceste fragmente de zid delimitau la nord un spațiu, notat cu litera H, apropiat ca dimensiune de K, formând de-a lungul laturii de nord a peristilului un culoar (G) de 2,60 m lățime (9 picioare romane), porticat (fig. 39). Se pare că inițial

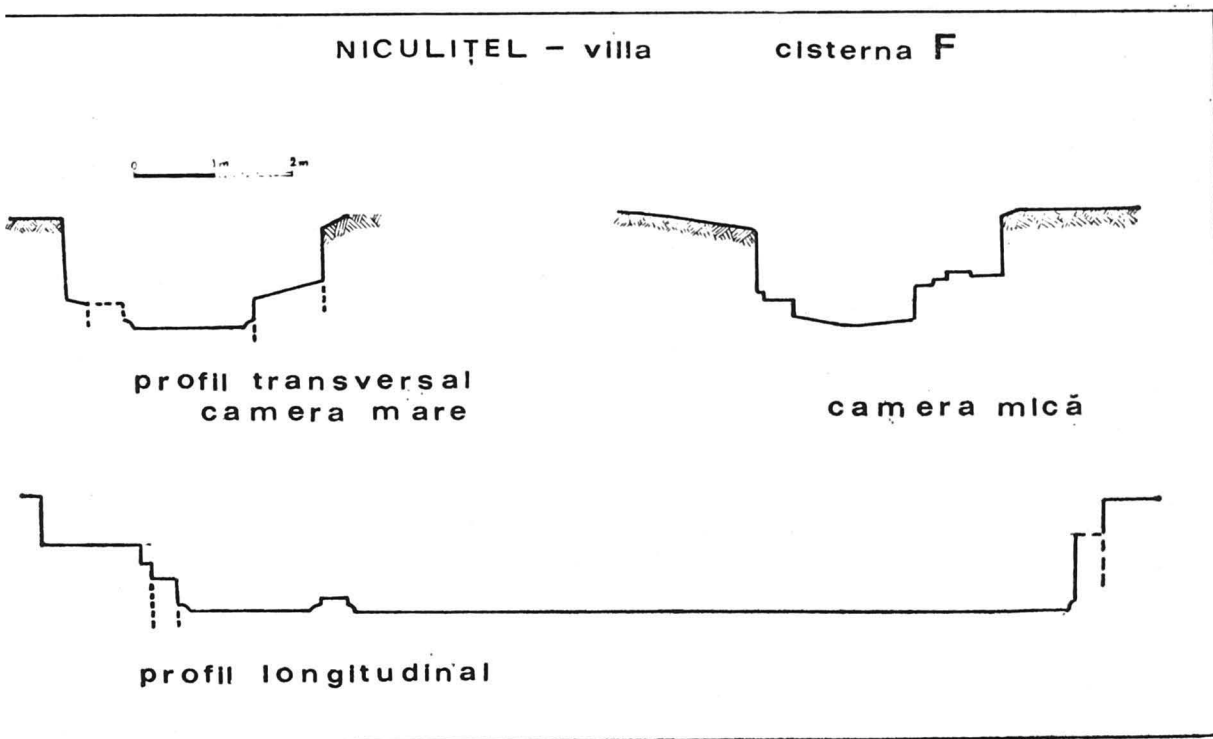
fragmentele de zid făceau parte dintr-un zid continuu care avea o altă funcționalitate, deoarece s-a observat o demantelare îngrijită a unor porțiuni pînă la nivelul de călcare, păstrîndu-se fragmente de aprox. 3,50 m lungime în scopul departajării spațiului interior. Aici (în H) au fost descoperite resturile unei vetre ovoidale (aprox. 2,20 × 1,80 m), întrebuintată o vreme îndelungată³²⁶. Existența fragmentelor de zid ca și poziția vetrei evidențiază după părerea noastră spații delimitate de garduri împletite sau din lemn. În zona răsăriteană a gospodăriei a fost descoperită cea de-a doua cisternă (F), orientată nord-est—sud-vest (pl. XIX, 1—2). Cisterna, de formă dreptunghiulară, are o lungime de 11,90 m — respectiv

40 de picioare — și o lățime de 2,90 m — respectiv 10 p.r. (fig. 40). Este construită în tehnica *opus latericium*, din cărămizi bipedale ($0,36 \times 0,36$ m) și semipedale ($0,37 \times 0,17$ m) prinse în mortar alb de var cu mult nisip. Latura estică a cisternei a fost întărită spre exterior cu un rînd de pietre prinse cu mortar. În acest fel, grosimea zidului de est era de 0,61 m, față de numai 0,39 m cît aveau în general celelalte laturi ale cisternei. Un zid transversal împarte interiorul cisternei în două compartimente de dimensiuni diferite: unul — patrulater, de $1,65 \times 1,65$ m, celălalt — dreptunghiular, de $9,10 \times 1,65$ m. Pereții interiori sînt acoperiți de tencuială roz, pardoseala realizată dintr-un strat gros de *opus signinum*, delimitată printr-o bordură lată de 8 cm și înaltă de 4 cm. Nivelul încăperii de formă pătrată se află cu aprox. 5 cm sub nivelul celeilalte, fiind acoperit de un strat dens de

depuneri aluvionare. Această construcție face parte din categoria cisternelor subterane, nivelul său situîndu-se cu 1 m sub nivelul de călcare antic al fermei. Masivitatea laturii de est a cisternei relevă, pe de o parte, direcția pantei, pe de altă parte, direcția de scurgere a apelor pluviale dinspre vest. În afara curții și a curtinei centrale înconjurată de peristil, întreaga gospodărie era acoperită cu țigle (*tegulae*) și olane (*imbrices*). Acoperișul era dispus astfel, încît prin crearea unor pante diferite să realizeze posibilități de scurgere a apelor pluviale dinspre vest spre est prin două direcții corespunzătoare celor două instalații de captare: în cisterna de piatră (E) la nivelul solului, prin jgheab de aducțiune și direct de pe acoperiș, în cisterna de cărămidă tencuită (F). Cele două cisterne din interiorul fermei de la Niculițel nu reprezintă o noutate pentru tehnica constructivă romană. Ne sur-

Fig. 40 NICULIȚEL-VILLA (cisterna F — profil transversal și longitudinal)

prinde doar modul riguros în care fermierul și constructorii de aici au respectat indicațiile specialiștilor antici. Vitruviu ³²⁷ și Varro ³²⁸ recomandau situarea cisternelor în apropierea acoperișurilor, pentru ca șuvoiul de ploaie să curgă direct în interior. Tot ei recomandau acoperirea acestor cisterne. Vitruviu ³²⁹ și Plinius cel Bătrîn ³³⁰ indicau compartimentarea cisternelor în două sau trei încăperi în scopul limpezirii apei. Palladius ³³¹ recomanda pentru cisterne forme mai mult lungi decât largi, pentru a permite trecerea treptată a apei dintr-un compartiment într-altul, în scopul de a se curăți de impurități. Tot Palladius indica, în cazul cisternelor care nu erau subterane, acoperișuri boltite. Forma mai mult ovală și îngustă a cisternei E este foarte indicată pentru un astfel de acoperiș. În încăperea A, la baza peristilului, pe latura de nord ca și pe latura de vest a incintei, au apărut în cursul săpăturilor fragmente de apeduct ceramic, ceea ce presupune că ferma dispunea de apă potabilă. Nu a fost surprins căminul prin care era racordat sistemul de alimentare al *villa*-ei cu apă potabilă la apeductul orientat sud-est — nord-vest care a fost descoperit la baza valului de pământ. În mod sigur însă, acest apeduct care transporta apa izvoarelor, captată din dealurile Niculițelului, spre marea cetate Noviodunum, reprezenta sursa de apă potabilă a fermei.

18.3. Ca pretutindeni în lumea romană, planul *villa*-ei de la Niculițel evidențiază simplitatea și strictul necesar. Proprietarul, folosind cu o strictete aproape uimitoare tehnica constructivă romană, desigur la nivelul și proporțiile unei proprietăți rurale, își adaptează gospodăria mediului natural existent și necesitățile de a valorifica resursele *praedium*-ului său, subordonându-l unei activități destinate schimbului. Simplitatea *villa*-ei derivă din funcționalitatea sa și nu din posibilitățile materiale

reduse ale proprietarului. Structura internă a fermei cu cele două curți, spațiile mari dinspre nord cu nivelul de călcare puternic bătătorit, în care s-a găsit foarte puțină ceramică, dar foarte multe materiale de construcție (în special cuie, piroane și scoabe de fier) și o mare cantitate de oase de vite mari, prezența celor două cisterne evidențiază necesități curente și cantități sporite de apă potabilă, demonstrează caracterul predominant păstoresc al gospodăriei de la Niculițel. Influența romană se face puternic simțită în sistemul de construcție al *villa*-ei. Peristilul, caracteristic provinciilor meridionale, reprezintă elementul central în jurul căruia se grupau celelalte construcții. Incinta de piatră care împrejmuia întreaga gospodărie și departajarea spațiilor interioare cu ajutorul șirurilor de coloane, aveau menirea de a grupa cele mai importante dependențe ale gospodăriei. În cazul în care proprietarul le-ar fi realizat ca piese independente, ar fi necesitat cheltuieli suplimentare și ar fi ocupat o mare parte din spațiul interior atât de necesar unei gospodării specializate în creșterea animalelor. Situația pavilionului de locuit în colțul de sud-est al *villa*-ei s-a făcut atât în scopul delimitării stricte a spațiului destinat animalelor, dar mai ales pentru a proteja locuința de vânturile reci dinspre nord. Aspectul modest al pavilionului de locuit, încăperile sale mari care depășesc cu mult spațiul util destinat unor camere, în cazul în care ar fi fost locuite de proprietar, evidențiază un alt aspect, legat de însăși funcționalitatea fermei. Cu siguranță încăperile A și B erau locuite, dar adaptată creșterii animalelor, ferma de la Niculițel nu făcea parte din categoria *villae*-lor *rusticae* rezidențiale. Proprietarul trebuie să fi locuit în *vicus*-ul din apropiere, în a cărui necropolă tumulară credem că a fost înmormântat ³³². Pavilionul din colțul de sud-est al *villa*-ei era destinat perso-

nalului fermei, format din păstori și îngrijitori și pus sub supravegherea unui intendent³³³. Proprietarul posedă un număr apreciabil de animale, întrucât în scopul adăpostirii lor rezervă o suprafață de peste 1000 mp. Organizarea acestui spațiu interior, prezența cisternei de cărămidă (F) în vecinătatea staulelor, a oaselor de bovine în interiorul acestora, sînt dovezi că ferma de la Niculițel era specializată mai ales în creșterea vitelor cornute mari. Varro (II, 5, 14) și Columella (VI, 23, 1), referindu-se la creșterea bovinelor, considerau că numărul cel mai rezonabil pentru mărimea unei cirezi era 100 de capete. Atît Varro cît și Columella, relevau necesitatea unei stricte supravegheri (în împrejurimi deschise sau adăposturi acoperite, adăparea vitelor în bazine artificiale și de preferință cu apa de ploaie care este mai plăcută—Columella, VI, 22,2—). Chiar atunci cînd erau păscute în libertate pe pășunile din apropierea fermei, vitele erau obișnuite ca la semnalul din corn (*bucina*) al păstorului, în amurg să părăsească pădurile și să se reîntoarcă în adăposturile fermei. În zona împădurită a Niculițelului ploile erau în antichitate ca și acum foarte abundente, izvoarele aveau un debit mare de apă, iar o mare parte a terenurilor, în special pantele line ale dealurilor erau folosite pentru pășunat. Aceasta și explică de altfel caracterul predominant păstoresc al gospodăriei de la Niculițel și probabil al tuturor fermelor care gravitau în jurul așezării vicane. În cursul săpăturilor arheologice a fost scoasă la lumină o cantitate relativ mare de ceramică romană în stare fragmentară, din care au fost selectate 150 de fragmente tipice, reprezentînd porțiuni din gura sau baza unor vase de diferite dimensiuni și aproape 50 de fragmente de toarte de amfore și recipiente. Din întreaga cantitate de ceramică romană selecționată, 116 fragmente, respectiv 76%, reprezintă recipiente de uz co-

mun: oale cu apucători, oale-borcan, străchini, castroane, farfurii, ulcioare, amfore. După calitatea argilei, această ceramică cuprinde două categorii distincte. Majoritatea este alcătuită din produse de fabricație locală, provenite dintr-unul din atelierele ceramice din apropiere. Această ceramică se distinge prin cantitatea mare de nisip necernut din argilă, care după ardere imprimă un aspect poros în secțiune, făcînd-o aspră la pipăit. Cea de-a doua categorie o formează ceramica de bună calitate, reprezentată în special de castroane, farfurii, ulcioare și amfore, fabricată dintr-o argilă densă, cu nisip puțin. Statistic, ceramica de uz comun cuprinde: 18 oale cu apucători, 10 oale-borcan, 22 străchini, 14 castroane, 22 farfurii, 10 ulcioare și 20 amfore. Dintre acestea, caracteristice sec. III e.n. sînt: 4 oale cu apucători și 5 oale-borcan, 12 străchini, 7 castroane, 12 farfurii, 5 ulcioare și 12 amfore. Această situație, la care se adaugă aspectul pavilionului de locuit și raportul dintre spațiul destinat adăpostirii animalelor și suprafața locuibilă (1000/220 m), de aprox. 5/l, ne îndeamnă să estimăm personalul fermei de la Niculițel, în etapa a II-a, între 15—20 de oameni, iar în prima etapă — între 10—12 oameni. Alături de ceramica romană au fost scoase din cele două straturi de locuire ale fermei mai multe fragmente ceramice de proveniență autohtonă. Ceramica getică descoperită în ferma de la Niculițel este redusă cantitativ și în exclusivitate lucrată cu mîna dintr-o pastă grosieră arsă la roșu. Din cele 13 fragmente, 7 aparțin unor oale-borcan și două provin de la cești (*cățui*). Prezența ceramicii tradiționale la Niculițel ne dă certitudinea întrebuițării băștinașilor ca păstori și îngrijitori, într-o fermă specializată în creșterea animalelor.

18.4. În cursul cercetărilor au fost sesizate în construcția *villa*-ei demolări de ziduri și refaceri prin refolosirea

unor materiale mai vechi, adaosuri și extinderi. Săpăturile executate în zona pavilionului de locuit au evidențiat, pe baza observațiilor stratigrafice și a descoperirilor monetare, existența a două faze succesive de locuire, plasate între începutul sec. II e.n. și mijlocul sec. III e.n. Ferma a fost întemeiată foarte probabil imediat după războaiele dacice, căci cea mai timpurie monedă datează din timpul domniei lui Domitian. Emisiunile monetare (pl. XXI) încetează în vremea lui Marcus Aurelius, ultima fiind o monedă de bronz (*Faustina a II-a*) găsită în dărămătura primului nivel. Abia spre sfârșitul sec. II e.n. reîncep cu monede de la Septimius Severus. Cercetările arheologice au demonstrat că peristilul a fost refăcut la o dată posterioară anului 141 e.n., cu care ocazie sub postamentul colțului de nord-est a fost pusă, așa cum se mai obișnuiește încă, o monedă de argint *Diva Faustina*. Cu prilejul acestei refaceri, constructorii au refolosit ca baze de coloane postamente mai vechi sau dale de calcar, pe care au schițat destul de neîndemânatec elementele lor componente — *plinta* și *dusina*. Au improvizat chiar un postament de bază de coloană dintr-o piatră de rîșniță din calcar sarmatic. S-a constatat că la nord de spațiul G exista un singur nivel de locuire. Acest nivel se suprapunea în dependența H direct unui strat de pământ negru, fără depuneri arheologice. Acesta reprezenta în prima etapă de locuire vegetalul din afara gospodăriei. Cum arăta *villa* în această etapă este dificil de spus numai pe baza câtorva elemente surprinse și cercetate în săpături. Se pare că fragmentele de zid care despărțeau culoarul G de restul dependențelor rezervate animalelor făceau parte inițial din zidul incintei de nord a gospodăriei. Pavilionul de locuit exista de la început (în interiorul său fiind surprinse foarte clar cele două niveluri) și cisterna de piatră de asemenea. Mai mică ca dimensiuni, *villa*

trebuie să fi arătat în prima etapă ca o construcție cu două pavilioane avansate și cu coridor porticat, situat pe latura de nord a unei curți largi. Acest tip de fermă îl întâlnim în provinciile meridionale ale Imperiului roman³³⁴. În etapa a II-a are loc o amplificare a gospodăriei prin construirea dependențelor pentru animale, prin lărgirea și întărirea cu contraforți a incintei la nord și la sud. Se pare că începutul acestei etape trebuie plasat în ultimul pătrar al sec. II e.n., după ce *villa* a fost distrusă și incendiată la o dată pe care nu o putem stabili cu certitudine, dar o presupunem pe baza descoperirilor monetare, în timpul pustiitoarelor invazii ale costobocilor, în deceniul al VIII-lea³³⁵. Avantajați de plecarea în Dacia a puternicelor vexilații ale legiunii a V-a *Macedonica*, costobocii dau peste cap apărarea romană, pătrund vijelios prin dreptul cetății Noviodunum și distrug totul în drumul lor³³⁶. Cea de-a doua etapă începe cu emisiuni monetare din timpul lui Septimius Severus și se termină cu o monedă colonială emisă sub Filipus II (a. 244 — 249 en.). Cercetarea arheologică a *villa*-ei de la Niculițel și observațiile arheologice întreprinse în teritoriul noviodunens au demonstrat că micile așezări rurale au avut de suferit foarte mult de pe urma invaziei costobocilor, iar refacerea lor s-a făcut treptat. Sub domnia Severilor, *villa* de la Niculițel cunoaște o nouă epocă de prosperitate, fenomen atestat de construirea noilor amplasamente destinate animalelor și de circulația monetară intensă, urmare a unei frecvente întrebuințări a monedei coloniale răsăritene³³⁷. În această etapă are loc profilarea fermei de la Niculițel pe creșterea animalelor, ca urmare a unor necesități economice sporite. Domnia lui Filipus II reprezintă un *terminus ante quem* al celei de-a doua distrugerii a fermei, care trebuie să fi survenit în timpul repetatelor invazii carpo-gotice. În mod sigur însă, după

marea invazie a goților conduși de Kniva (a. 249—251 e.n.)³³⁸, nu se mai reia locuirea în ferma de la Niculițel.

18.5. În problema apartenenței etnice a proprietarului de la Niculițel nu posedăm elemente revelatoare și nici măcar nu încercăm să ne folosim de faptul că *villa* prezintă o concepție arhitectonică specifică fermelor italiice, în care construcțiile se întind pe trei laturi ale unei curți mari, în fața căreia un simplu zid, cu o poartă largă, reprezintă fațada³³⁹. Căci *villa rustica*, bazată pe o economie pastorală, își adaptează întotdeauna structura interioară atît condițiilor de mediu cît și caracterului său funcțional³⁴⁰. În acest sens, proprietarul fermei de la Niculițel este un colonist roman și indiferent de originea sa etnică³⁴¹ se face purtătorul elementelor tehnice și conceptuale ale lumii sale, pe care le preia în mod selectiv și le aplică la condițiile concrete ale teritoriului noviodunens. Dar, dincolo de asemănări, *villa rustica* de la Niculițel își are originalitatea sa izvorită din marea diversitate tipologică a acestor gospodării — cauzată de o multitudine de factori, aducîndu-și în acest fel un aport substanțial la cunoașterea unui tip de proprietate larg răspîndit în lumea romană.

L. O VILLA RUSTICA PE VALEA TAIȚEI, ÎN APROPIEREA CETĂȚII TROESMIS

19.0. Cei care cunosc nordul Dobrogei și au colindat teritoriul cuprins între apa Teliței la nord — nord-est și a Taiței la sud — sud-vest, rămîn impresionați de mulțimea vestigiilor arheologice cuprinse într-un perimetru relativ restrîns. Șiruri de movile unesc valea Teliței cu valea Taiței, indicînd drumuri antice care legau așezările din această zonă cu marile artere rutiere romane pornite din cetățile dunărene-Aegyssus, Noviodunum, Troesmis — îndreptîndu-se spre sud³⁴². Un impor-

tant punct al vechii rețele rutiere se află situat la aproximativ 2 km nord-est de *com. Horia* (jud. Tulcea), la poalele nord-estice ale dealului numit de localnici „*Mucea lui Găzaru*”, prelungire spre răsărit a dealului Carapelit (+250 m). La sfîrșitul secolului trecut și la începutul sec. XX erau vizibile în această zonă ruinele unui castru roman³⁴³. În 1962 este realizat un lac de acumulare între localitățile Horia și Balabancea. Barajul este ridicat pe direcția castrului, cu care prilej pe terasa răsăriteană a Taiței este distrusă o parte dintr-o necropolă plană, cu morminte de inhumatie acoperite cu țigle purtînd ștampila legiunii a V-a *Macedonica*³⁴⁴. Tot atunci a fost recuperată o inscripție votivă închinată zeilor sănătății (*Asclepios* și *Ygia*) de către centurionul *Annaeus Pulcher*³⁴⁵ (pl. VI, 4). Cercetări de suprafață efectuate pe terasa de răsărit, la sud de baraj, evidențiau existența unei întinse așezări băstinașe de epocă romană, iar pe terasa înaltă dinspre apus se observau la suprafață numeroase urme de locuire, în special piatră de construcție (fig. 41). În anul 1971 au fost reluate lucrările de îmbunătățiri funciare în zona respectivă. Înălțarea vechiului baraj cu încă 3 m față de cota existentă presupunea lărgirea lacului de acumulare și construirea unui canal-deversor de aprox. 250 m lungime și 12 m lățime amplasat chiar în coasta dealului. Acest canal unea pantele estice ale dealului, cobora spre sud-est spintecînd în două o limbă de pămînt de aprox. 2000 mp și se pierdea în terasa Taiței printr-o uriașă pîlnie unită cu riul. Din punct de vedere topografic, deversorul străbate două curbe de nivel principale, parcurgînd la vest și est pante line unite între ele printr-o bruscă denivelare. Investigarea promontoriului a permis descoperirea și degajarea unei *villa rustica*, prima de acest fel cercetată pe teritoriul Dobrogei³⁴⁶ (fig. 42).

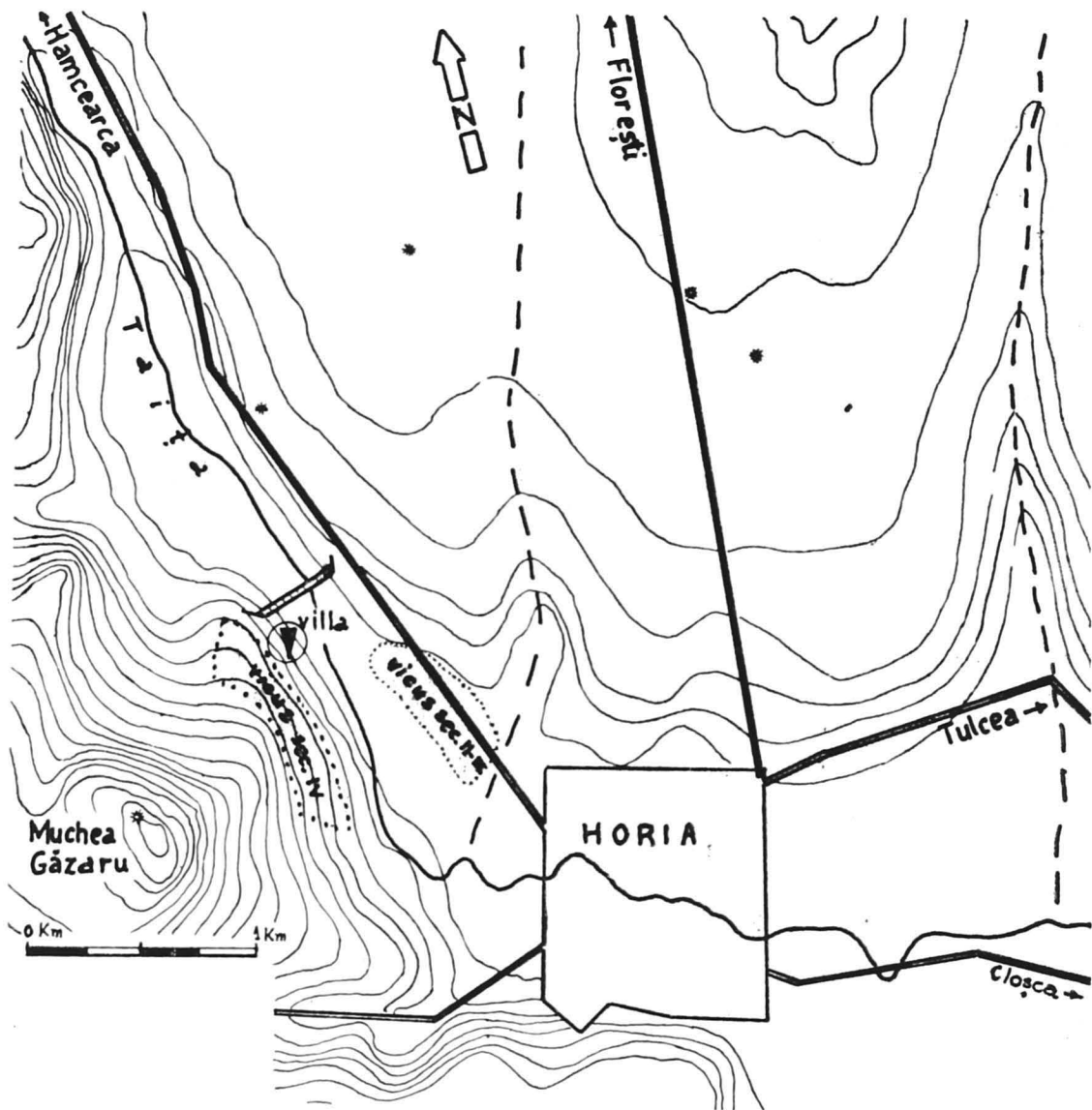

Fig. 41 PLAN DE SITUAȚIE CU LOCALIZAREA OBIECTIVELOR ARHEOLOGICE DE LA NV DE COM. HORIA (jud. Tulcea)

19.1. Marginea sudică a promontoriului (aprox. 900 mp) a fost investigată longitudinal prin secțiuni paralele executate în limitele canalului-deversor, efectuându-se o cariere arbitrară, corespunzătoare în general casetei de 3×2 m. Iminenta distrugere a vestigiilor arheologice surprinse între laturile deversorului

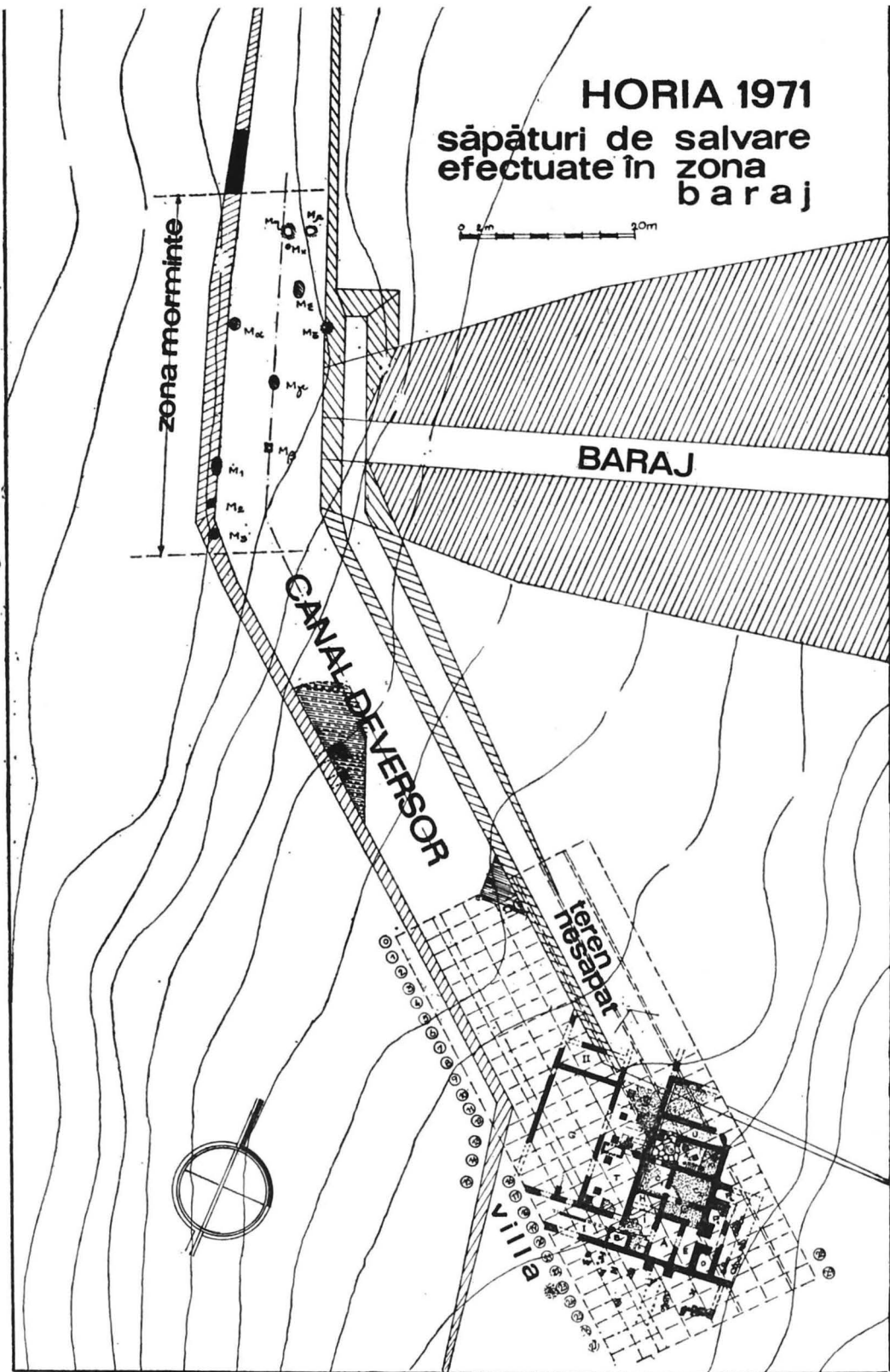
Fig. 42 HORIA 1971. SĂPĂTURI DE SALVARE EFECTUATE ÎN ZONA „BARAJ” (plan general)

rului a permis secționarea în întregime a edificiului, însă a împiedicat extinderea pe orizontală a cercetărilor în afara limitelor deversorului. Cercetările au evidențiat existența unei villa din epoca romanității timpurii, compusă din locuința proprietarului, dependințe și o mică necropolă situată în apropiere

HORIA 1971

săpături de salvare efectuate în zona baraj

0 5m 20m

HORIA 1971 villa romana – plan

Fig. 43 HORIA 1971. VILLA ROMANA – PLAN

(fig. 42). Clădirea principală, care grupa locuința proprietarului, camerele de locuit pentru personalul auxiliar și anexele gospodărești, cuprindea în jur de 500 mp din care au fost cercetați aproape 420 mp. Construcția, de formă regulată, ușor rectangulară, era orientată est-vest, impresionând prin proporționalitate, simplitate și rafinament. Zidăria era realizată în general din piatră³⁴⁷ prinsă cu pământ galben amestecat, în tehnica *opus incertum*, excepție făcând apartamentul proprietarului, compartimentat prin ziduri cu elevația din cărămidă în tehnica *opus latericium*. Substrucțiile acestor ziduri, legate din pietre mari de carieră legate cu pământ, îngropate pînă la — 1,70 m, presupun o construcție cu două niveluri. Din elevația zidurilor s-au păstrat porțiuni de 0,60 pînă la 0,80 m înălțime, grosimea lor variind între 0,40 și 0,80 m. Toate zidurile erau tencuite la interior și peste tencuiala obișnuită aveau aplicat un strat de tencuială colorată în diferite nuanțe

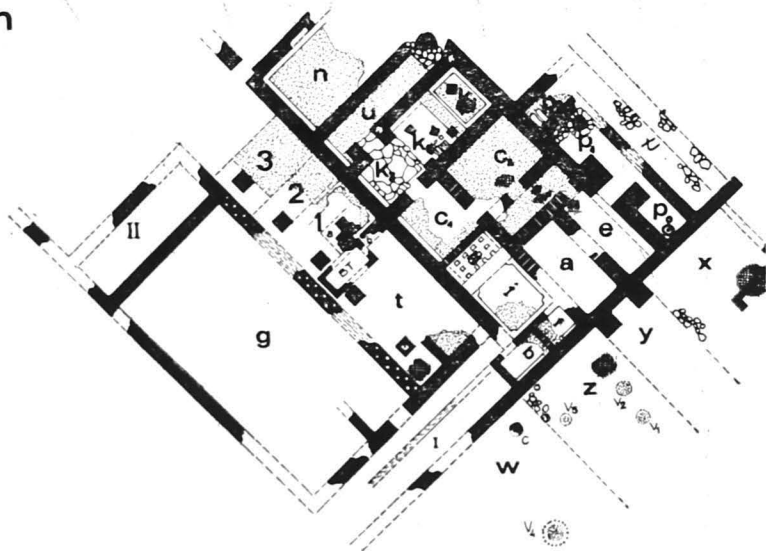
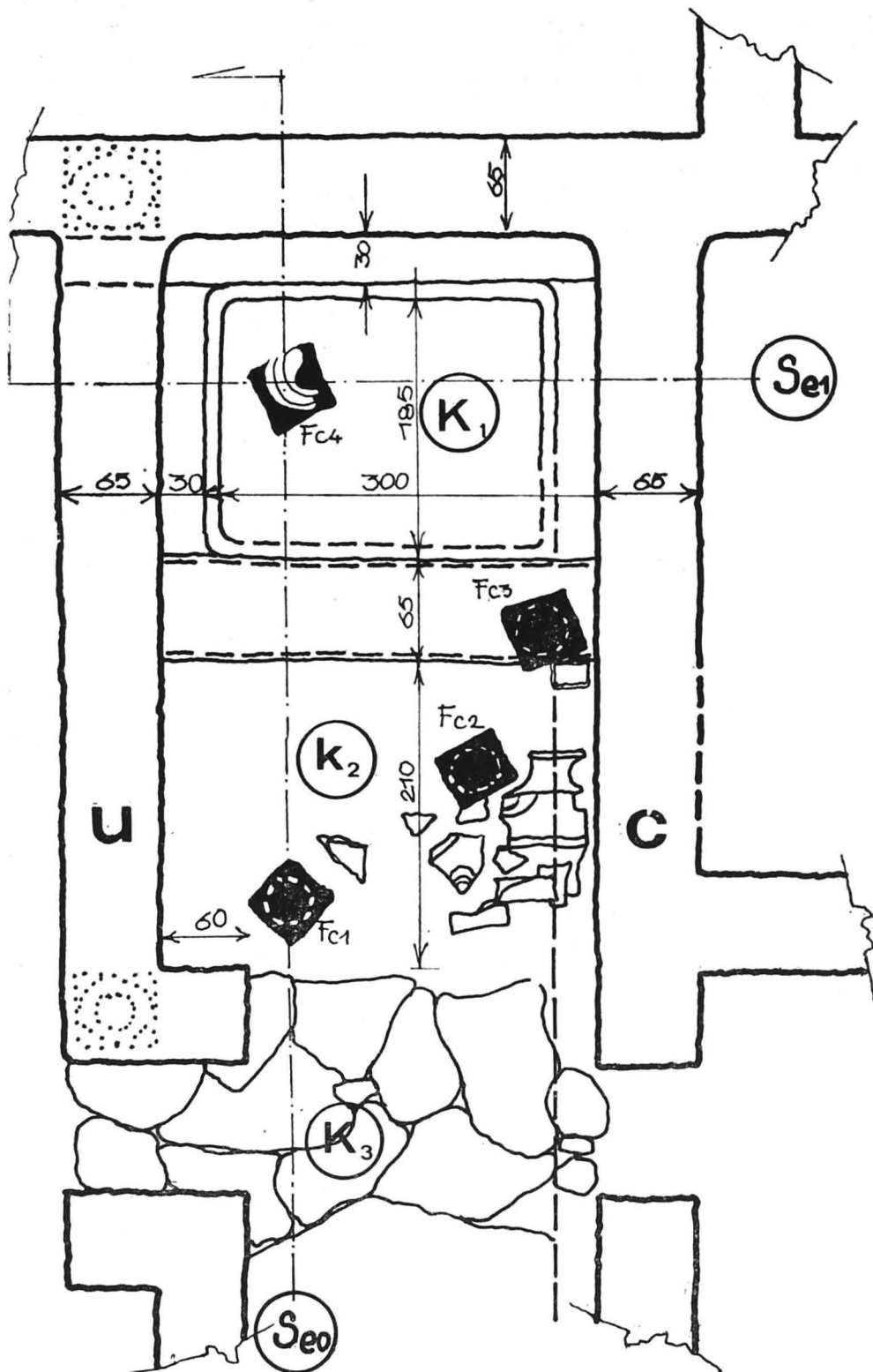

Fig. 44 HORIA 1971 – PLAN ZONA ÎNCĂPERILOR K

de gri, purpuriu și roșu-pompeian, ultima culoare fiind predominantă. În unele locuri tencuiala colorată era străbătută de dungulițe subțiri de roșu-maroniu. Plafoanele camerelor de locuit din apartamentul proprietarului erau văruițe³⁴⁸, iar pardoseala realizată dintr-un strat gros de *opus signinum* (0,20—0,30 m) suprapus de un strat subțire de *cocciopesto* lustruit, realizat din praf de piatră și var. Uneori pavimentul era din plăci ceramice fixate în *signinum*³⁴⁹. În acest fel era realizat pavimentul încăperii notată pe plan cu litera A. Mai rar, dar întâlnit în tehnica de construcție a *villa*-ei, stratul de *cocciopesto*, mai gros (1 cm), se aplică direct pe sol, (platformele 2 și 3 din zona colonadei) — vezi planul *villa*-ei (fig. 43). În cazul bazinelor, duritatea stratului de tencuială era deosebită, fiind apropiată de aceea a pietrei. Un zid masiv de piatră, orientat nord-sud, împărțea construcția în două părți aprox. egale, delimitînd apartamentul proprietarului de colonadă și grădină.

HORIA 1971

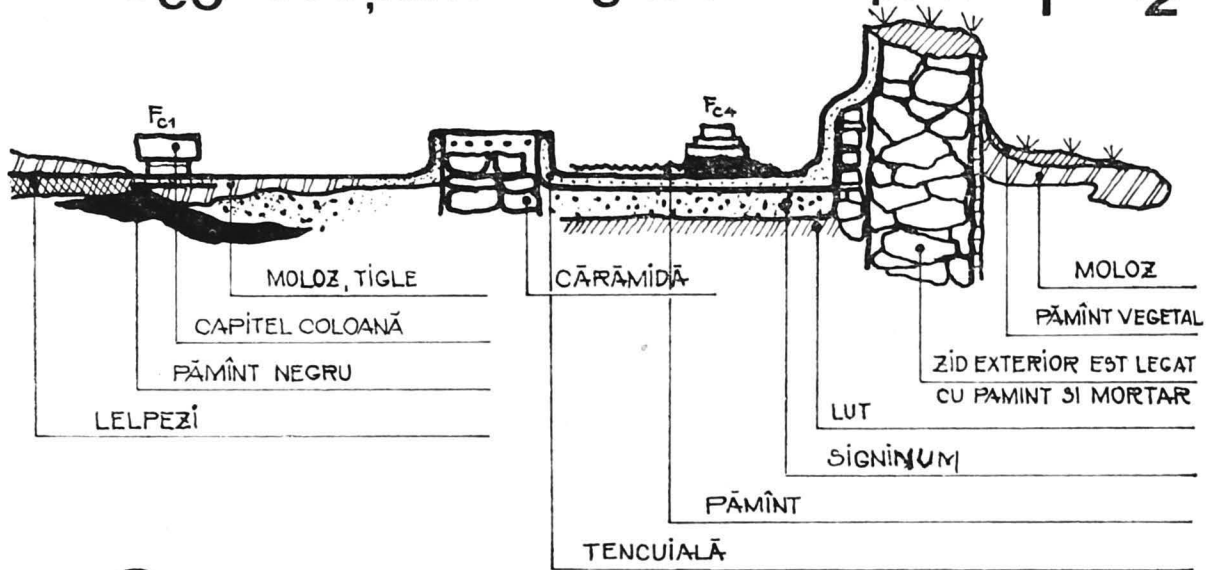
Zona locuită de proprietar se afla situată la est de zidul transversal. În cursul săpăturilor au fost surprinse 8 încăperi și o intrare monumentală aflată în partea de sud-est a clădirii, prevăzută cu scări largi din piatră care se pierd în terasa Taiței.

19.2. Vom face o prezentare a spațiului locuibil al *villa-ei*, dinspre nord spre sud. O lespede de calcar marca intrarea într-o încăpere spațioasă (N) de 6×4 m. De jur-împrejurul acesteia se afla o bordură tencuită care în dreptul intrării era folosită ca treaptă. Din acest *tablinum* se pătrundea într-un coridor paralel, de aceeași lungime, dar foarte îngust, un fel de *fauces* ($U=6 \times 1,15$ m). Intrarea în *fauces* se făcea prin colțul de sud-est al încăperii N și era marcată de o lespede semirotondă din calcar crețacic. De aici, printr-o intrare străjuită de două ziduri în forma literei L, se pătrundea într-o mică curte interioară ($K_3=3 \times 2,20$ m) pardosită cu lespezi de calcar, un gen de *atriolum* acoperit, deschis spre o încăpere de 5×3 m, situată la răsărit și împărțită în două de o platformă mai înaltă tencuită. La est, încăperea (K_1) era mărginită de o bordură asemănătoare celei întâlnite în *tablinum* și avea pardoseala ușor alveolată și acoperită de pământ (galben-argilos) ars. În colțul nord-estic se afla prăbușit un fragment dintr-o bază de coloană. La vest, în spațiul K_2 , învecinat cu *atriolum*, pe pardoseala de piatră, în cea mai mare parte distrusă, se găseau alte trei baze de coloană dintre care două cu fața în jos. În dreptul peretelui sudic se aflau patru țigle mari sparte în prăbușire, care acopereau resturile unei vetre pe care se găseau oase de animale (fig. 44). Țintele, piroanele de fier și scoabele descoperite în apropiere proveneau probabil de la o ușă masivă din lemn prin care se intra în camerele de la parter ale stăpînilor. Zidul de piatră dintre spațiile U și K sprijinea coloane realizate din cărămida aflată din abun-

dență în dărîmătura din interior. De asemenea, cele patru piese din calcar, asemănătoare ca formă, dar grupate în funcție de grosimea *dușinei* și lungimea începutului de fus în baze și capiteluri de coloane, demonstrează că aici se afla un spațiu de trecere închis spre sud, spre camerele încălzite prin *hypocaustum*, deschis spre răsărit și prevăzut cu portic spre nord. Fără a considera închisă problema funcționalității spațiilor K_1 și K_2 , am sugerat³⁵⁰, avînd în vedere anumite situații similare³⁵¹, posibilitatea unor încăperi destinate prînzurilor de vară (pl. XXIII).

Prin spațiul K_3 , pavat cu lespezi, se pătrundea într-o încăpere cvasipătrată — $C_1(3,40 \times 3$ m), unită cu încăperea C_2 , mai spațioasă ($4,15 \times 3,15$ m). Bănuim că sîntem în fața unei încăperi de odihnă (*cubiculum*)³⁵² cu o mică sufragerie (*oecus*) alăturată. În partea de nord a încăperii C_2 se afla o fereastră³⁵³ prin care intra lumina zilei, ceea ce ne întărește convingerea că spațiul K era deschis spre răsărit. Din *cubiculum* se ieșea printr-un *vestibulum* îngust (L) într-un antreu (E). Ambele alcătuiau un coridor în forma literei L care, pe de o parte făcea legătura între camerele de locuit de la parter și *balneum*³⁵⁴, pe de altă parte permitea accesul în interiorul acestuia, fără a deranja pe cei care eventual se odihneau în *cubiculum*. Totodată, intrarea dinspre sud-est putea fi folosită de servitorime. *Balneum* — locul destinat băilor zilnice, era situat în partea de sud a zonei de locuit. Se compunea dintr-un vestiar (*apodyterium*) — A, un bazin central — I și trei căzi (*alveus*): F, B, H, întrebunțate ca *frigidarium*, *laconicum* și *caldarium* (fig. 45). Bazinul central era situat cu 0,20 m sub nivelul vestiarului și era înconjurat de un ghizd de 0,30 m înălțime, ceea ce presupune că avea o adîncime de 0,50 m. Era acoperit cu tencuială de culoare roz, iar fundul era mărginit de o bordură (de 0,04 m lățime) care îi imprima o formă inte-

S_{eo} secțiune longitudinală prin K₁+K₂

S_{e1} secțiune prin K₁

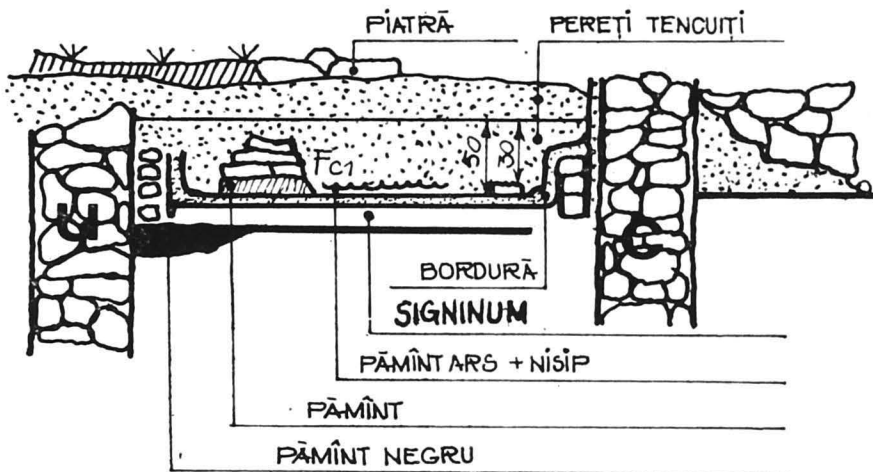
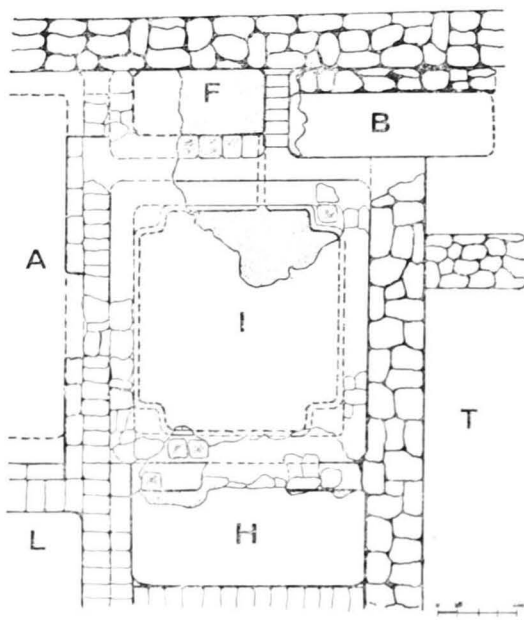

Fig. 44 bis. SECȚIUNI ÎN ZONA ÎNCĂPERILOR K.

resantă. În partea de sud se aflau două căzi de dimensiuni reduse. Un *alveus* (F) se afla cu 0,20 m deasupra bazinului central, comunicînd cu acesta printr-un orificiu practicat în colțul său nord-vestic. (pl. XXVI, 2) Era despărțit printr-un perete de cărămidă (de 0,40 m grosime) de un al doilea *alveus* de proporții mai mari, mai înalt cu 0,10 m și cu acces

într-un coridor (I) situat spre sud-est, prin care se putea probabil urca pe terasă sau ieși în grădină (pl. XXII, 3). În partea de nord a bazinului, la același nivel cu F, se afla un *alveus* (H) distrus complet de dărîmături. Camerele de locuit și zona *balneum* erau încălzite prin *hypocaustum* (pl. XXIV, 1–2). În acest sens, pereții interiori fuseseră construiți din cără-

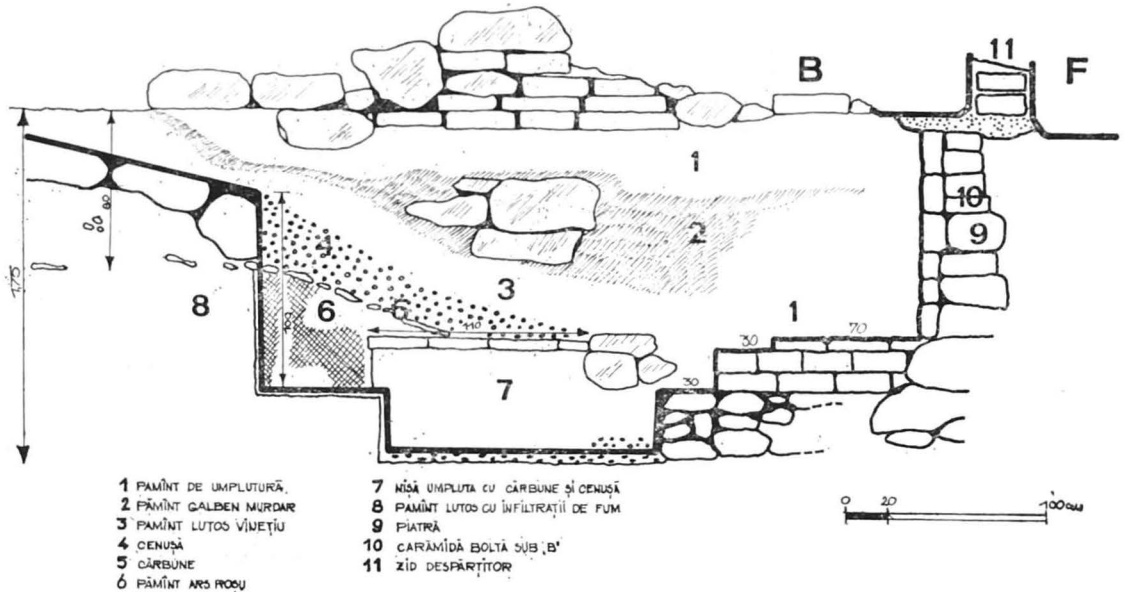

HORIA 1971
plan „balneum”-reconstituire

Fig. 45 HORIA 1971 – PLAN „BALNEUM” – (reconstituire)

Fig. 46 HORIA 1971 – SECȚIUNE PRIN „B” – „PRAEFURNIUM”

HORIA 1971 secțiune prin „B”

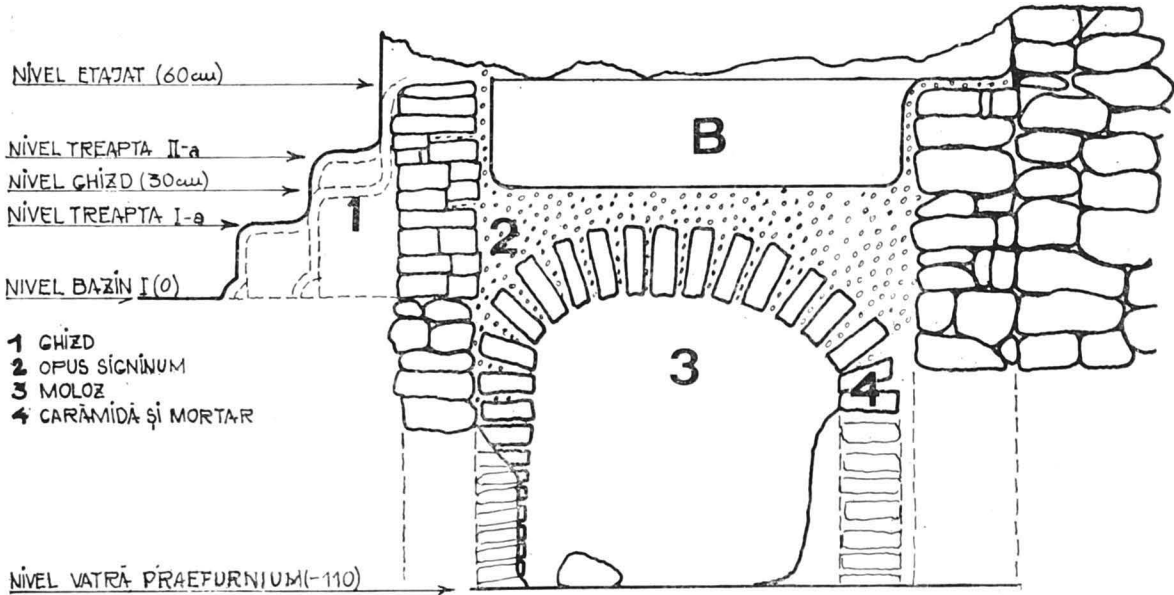
1 PĂMÎNT DE UMLUTURĂ,	7 NIȘĂ UMLUTĂ CU CĂRBUNE ȘI CENUȘĂ
2 PĂMÎNT CALDEN MURDAR	8 PĂMÎNT LUTOS CU ÎNFILTRĂȚII DE FUM
3 PĂMÎNT LUTOS VINEȚIU	9 PIAȚRĂ
4 CENUȘĂ	10 CĂRĂMÎDĂ BOLTĂ SUB „B”
5 CĂRBUNE	11 ZID DESPĂRȚITOR
6 PĂMÎNT ARS ROȘU	

mizi în *opus latericum*, pentru a se încălzi mai ușor și a păstra căldura un timp mai îndelungat (pl. XXV, 1). Numeroase fragmente de *tegulae mammatae* (cu colțuri sau în șa) provenite din dărîmături stau mărturie sistemului binecunoscut de încălzire a camerelor prin canalizarea aerului cald de-a lungul pereților. Cuptorul în care se făcea focul (*prae-furnium*) fusese situat sub una din căzi (B); (pl. XXII, 2). Elementul principal al acestuia era o nișă rectangulară situată la adîncimea de 1,20 m sub nivelul bazinului B, construită din piatră și cărămidă, cu pardoseala din *signinum*, bine tencuită pe toate laturile (fig. 46). Dimensiunile sale: 1,36 m lungime, 1,45 m lățime și 0,50 m înălțime, ca și cantitatea mare de cenușe și cărbuni găsită în interior, relevă că aici se producea arderea lemnelor, căldura pătrunzînd apoi printr-un canal boltit (de 0,80 × 0,90 m) construit din cărămizi prinse cu mortar, sub bazinul central (I). Canalul subteran traversa acest bazin pînă în dreptul *alveus*-ului H, unde se termina

printr-o gură de fum boltită, practică într-un zid de piatră (pl. XXIV, 1). De aici aerul cald era canalizat printre

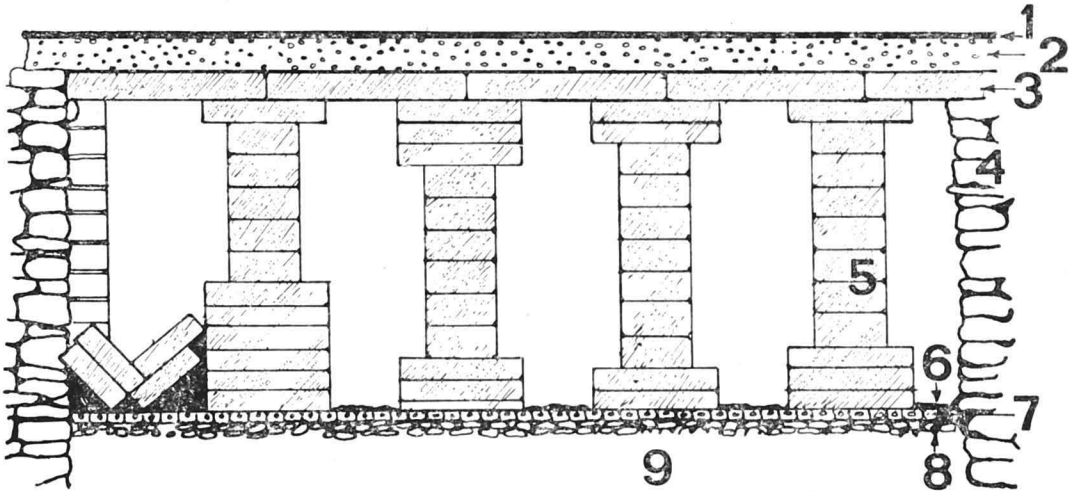
pilae — suporta înălțid e 0,90 m din cărămizi³⁵⁵, (Fig. 47) spre celelalte încăperi (C₁, C₂, L și A). Antreul E, situat în

Fig. 47 SECȚIUNI PRIN „HYPOCAUSTUM” (Horia)

secțiune transversală prin B

0 10 50 cm

secțiune verticală „H” perete hipocaustum

1 COCCIOPESTO	6 CENUȘE ȘI FUNINGINE
2 OPUS SIGNINUM	7 MORTAR
3 CARAMIZI BIPEDALE	8 PIETRIS CU NISIP
4 ZID PIATRA	9 PĂMÎNT GALBEN MURDAR
5 PILAE	

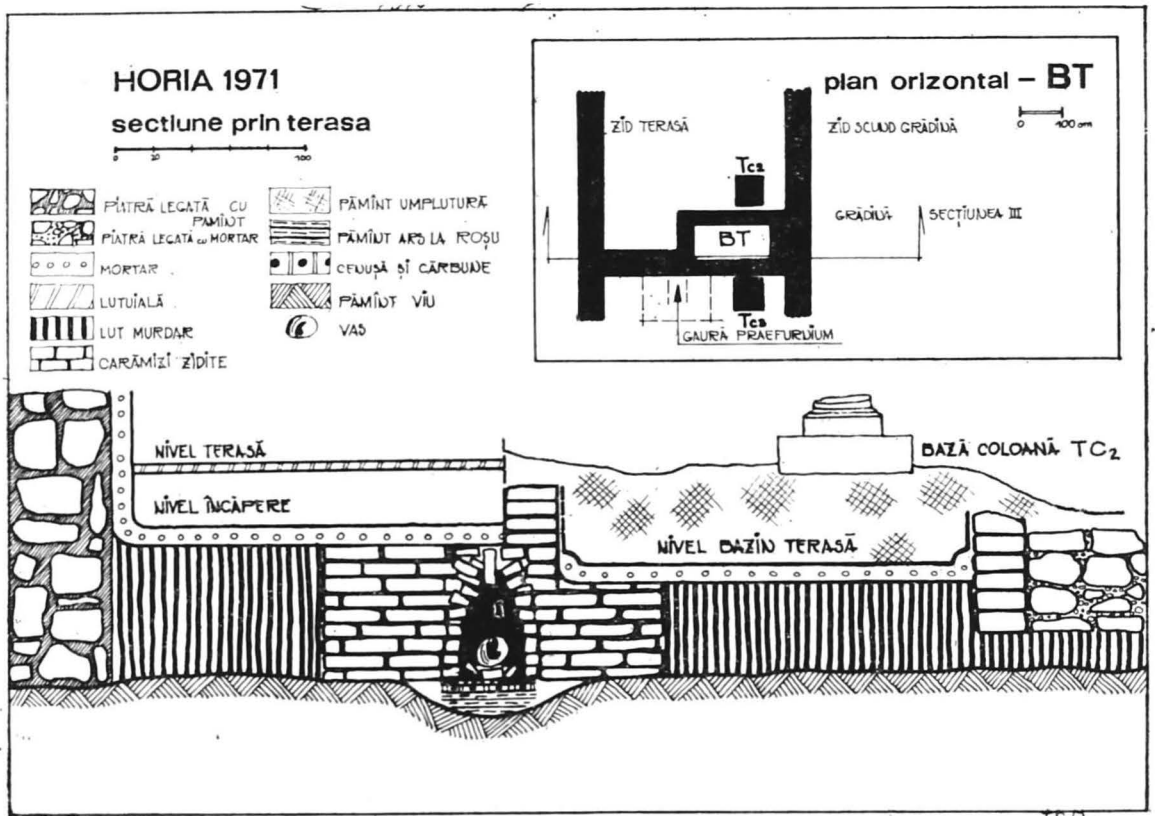

Fig. 48 HORIA 1971 – SECȚIUNE PRIN TERASĂ

dreptul intrării, nu dispunea de încălzire. Disponerea *balneum-ului*, repartitia bazinelor, situarea cuptorului de încălzire sub una din căzi, le întâlnim în forme asemănătoare și în alte ferme romane, în structura interioară a pavilionului principal³⁵⁶. La vest de zidul transversal era situată colonada în fața căreia se afla o curte interioară, probabil o grădină (G) *hortus*. În zona colonadei au fost găsite *in situ* cinci postamente din calcar cretacic de aprox. $0,65 \times 0,50 \times 0,20$ m. Ele aparținuseră unor coloane³⁵⁷ care străjuiau spre sud o mică terasă acoperită (*portic*), iar spre nord trei încăperi (1, 2, 3, — vezi planul *villa-ei*), pardosite cu tencuială colorată în roșu și roz. Între terasă și cele trei încăperi se afla un bazin rectangular ($2,00 \times 1,45$ m), puțin adânc (0,20 m), pardosit de asemenea

cu tencuială roșie. Terasa era situată cu 0,50 m deasupra nivelului de călcare din zona locuibilă, fiind mărginită la vest și nord de ziduri de sprijin construite din piatră legată cu pământ (la nord) sau prinsă în mortar din var (la vest), în vederea susținerii nivelului mai ridicat al terasei, formînd totodată o îngrăditură în fața celorlalte încăperi ale colonadei (fig. 48). Cele trei încăperi dinspre nord prezentau o triplă denivelare realizată prin dispunerea lor sub forma unor platforme în trepte, care coborau spre bazinul din marginea terasei, în așa fel încît platforma 1 se afla la nivelul zonei de locuit, iar platforma 3 — la nivelul terasei. În zidul care mărginea spre nord terasa se afla un cuptor construit din cărămizi pedale și semipedale cu o gură de foc boltită, în interiorul căreia a fost descoperit un

CLASSIS-FM

CL.FLM

LEGV̄MAC

LEGV̄MAC

LEC V̄ MA

LEC V̄ ! MC

Fig. 49 STAMPILE DE PE ȚIGLE ȘI CĂRĂMIZI DESCOPERITE ÎN FERMA DE LA HORIA.

ulcior globular specific sec. II e.n.³⁵⁸. În fața acestui cuptor se afla o platformă patrulateră ($a=1,75 \times 1,75$ m) pavată cu cărămizi asemănătoare celor folosite la construirea cuptorului. Au fost recoltate 19 cărămizi șampilate³⁵⁹ cu ștampila *Legiunii a V a Macedonica* (vezi, tabelul cărămizilor șampilate). Cărămizile au fost prelucrate în ateliere (*figlinae*) diferite (fig. 49). Ele se pot grupa după caracterul literelor și formularea inscripției din interiorul cartușului astfel: a) ștampile cu textul aliniat pe un spațiu de 9,5 cm cu litere groase și înalte de 1,8 cm, denumirea legiunii prescurtată MA (cu M semicursiv) sau b) MAC (M+A); c) ștampile cu textul aliniat pe 9 cm lungime cu litere subțiri și mici (1,2 cm), cu interval și semn de punctuație înainte de prescurtarea numelui legiunii în forma MC³⁶⁰.

Nu putem spune cu exactitate cu ce scop a fost construit cuptorul³⁶¹. Dacă ținem seama însă de poziția centrală, de vecinătatea bazinului și de cele trei platforme în trepte, am putea considera întreg spațiul situat la nord de terasă un atelier meșteșugăresc sau o spălătorie (*fullonica*) care, după mărimea spațiului afectat, satisfacea necesitățile curente ale *villa*-ei. În fața colonadei se afla o curte interioară ($G=14,50 \times 7,50$ m), probabil o grădiniță (*hortus*) de formă rectangulară, flancată la nord și sud de anexe gospodărești. Anexa II, situată la nord ($7,50 \times 2,35$ m) era destinată probabil adăpostirii uneltelor și atelajelor de fier (*ferramenta*)³⁶². În interiorul său s-au găsit numeroase fragmente de fier și bulgări de zgură, recuperându-se și un fier de plug. Anexa I, dinspre sud, deservea sistemul

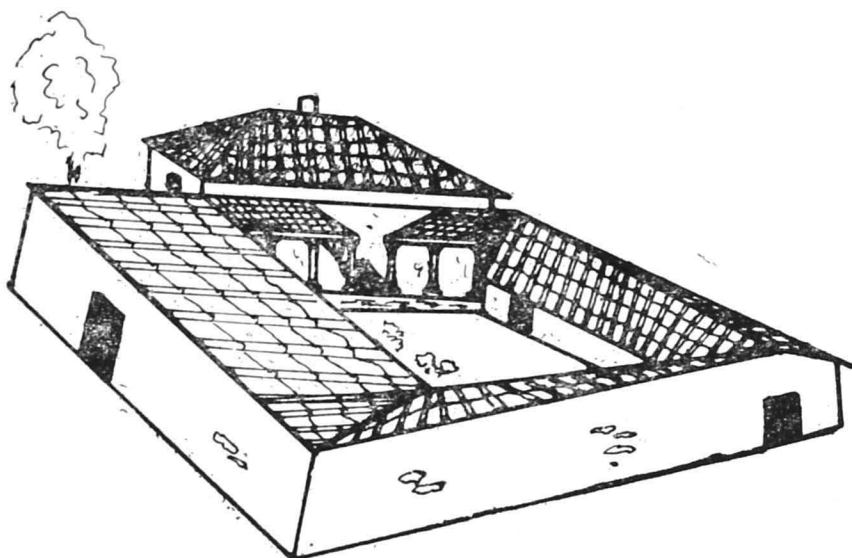
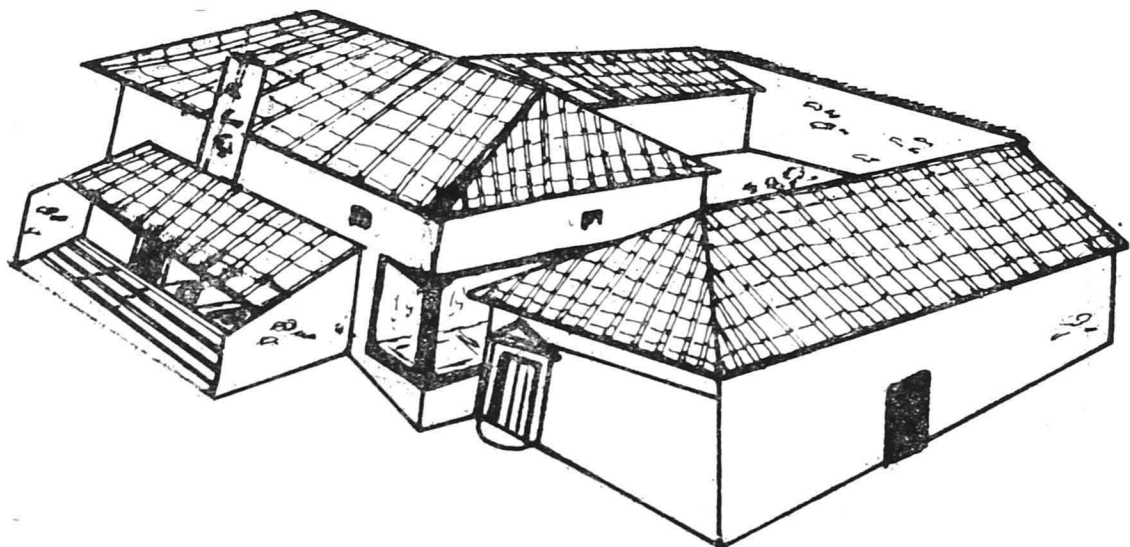

Fig. 50 ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE GRAFICĂ A FERMEI DE LA HORIA

de încălzire a clădirii. În apropierea substrucției zidului sudic al clădirii a fost descoperit un zid subteran. În spațiul dintre cele două substrucții (groase de 0,70 – 0,80 m) se aflau straturi de arsură, cenușe și rumeguș de lemn ars, ceea ce presupune folosirea în paralel, la încălzitul clădirii, a birnelor și a rumegușului din lemn. Spații anexe, cu caracter gospodăresc, se găseau în partea de sud-est a clădirii,

de o parte și de alta a intrării principale. În anexa P s-au găsit resturile unui mare recipient ceramic, iar în anexa P₁ se afla un puț cu pereții și ghizdul rotund construit din pietre de carieră (pl. XXII, 5). În apropiere au fost găsite fragmente de conductă ceramică care relevă o întrebuințare a puțului nu numai pentru alimentarea cu apă potabilă, dar și pentru aprovizionarea băilor cu apa necesară. Puțul se sprijinea la nord de

zidul unei pivnițe rectangulare ($P_2 = 1,15$ m lățime) pardosită cu *cocciopesto*, în care se cobora pe o scară alcătuită din două trepte. Nivelul subteran al acestei pivnițe se afla la $-1,70$ m sub nivelul de călcare din interiorul clădirii. În dreptul încăperii A, doi pilaștri din piatră cu mortar îndeplineau rolul de elemente de fortificare a zidului și de evacuare a fumului de la *hypocaustum* printr-un horn exterior. Alți doi contraforți marcau spre sud marginile unei alei ($y=2,30$ m). De o parte și de alta a acesteia se aflau încăperi pentru servitorime și anexe gospodărești. În interiorul acestor spații s-au găsit numeroase fragmente ceramice de tradiție autohtonă. La vest de aleea y , în spațiul notat de noi z , s-au găsit resturile a trei vetre de foc, iar în w fundul unui chiup și un cuptor menajer distrus, de formă ovoidală și de mari dimensiuni ($1,80 \times 1,50$ m), în care se aflau oase de animale, fragmente ceramice romane și autohtone și un opaiț (*cățuie*) miniatural de factură getică. În anexa w au fost surprinse în secțiune două substructii paralele, construite din pietre legate cu mortar alb de var. În spațiul dintre ele, de $1,50$ m, umplut cu material de construcție, la adâncimea de -2 m au fost descoperite resturile unei conducte din plumb, orientată nord-sud. Conducta, cu secțiunea ovoidală de $9,5/5,5$ cm, era folosită în sistemul de canalizare al *villa*-ei (pl. XL, 4). În partea de răsărit a aleii y se afla o construcție (x) mărginită lateral de un zid subțire de piatră, în forma literei Z. Acest zid era construit exact pe mijlocul unei suprafețe circulare cu diametrul de $2,00$ m, compuse din straturi succesive de cenușă și pământ ars pînă la adâncimea de $-1,50$ m. Toate anexele sudice se sprijineau pe zidul clădirii și aveau mai mult aspectul unor șoproane acoperite, alăturate acesteia.

19.3. Întreaga clădire, împreună cu toate anexele gospodărești, în afara

curții G din fața colonadei, era acoperită cu țigle (*tegulae*) și olane (*imbrices*) folosite mai ales la realizarea colturilor create de pantele acoperișului³⁶³.

La ridicarea acestei construcții s-a ținut seama de configurația terenului. Clădirea a fost amplasată cu intrarea spre est, atît pentru frumusețea peisajului, dar mai ales datorită orientării pantei dinspre vest spre est. Pentru a se realiza două niveluri, terenul a fost nivelat și adîncit sub nivelul de călcare antic, încît a permis la răsărit de zidul median construirea unei clădiri cu etaj, al cărei acoperiș prezenta o pantă, de la est la vest deasupra colonadei, cu scurgere în bazinul de pe terasă. Anexele I și II aveau de asemenea, acoperișul cu una din pante înclinată spre curtea G (fig. 50). Disponerea încăperilor în interiorul spațiului locuibil relevă o temeinică stăpînire a tehnicii constructive romane și adaptarea acesteia la condițiile concrete ale terenului și mediului ambiant³⁶⁴. Micul „atriolum” (K_3) pavat cu lespezi a fost realizat cu scopul de a delimita în interiorul apartamentului încăperile de vară neîncălzite, situate spre nord, de spațiul destinat sezonului rece din partea de sud a clădirii unde erau grupate toate încăperile încălzite prin *hypocaustum*. Cercetările arheologice au surprins în acest sector numai încăperile de la parter destinate odihnei de zi. Camerele de dormit pe timpul nopții le bănuim la etaj. Ca și la Niculițel, constructorii de pe valea Taitei au respectat cu multă exactitate, la ridicarea edificiului rural, proporțiile, prin folosirea piciorului roman de $0,29m$ ³⁶⁵. Astfel, ca să dăm numai cîteva exemple, toate deschiderile dintre încăperile interioare aveau 3 picioare, lățimea spațiilor de trecere (E,L,U) era de 4 picioare, dimensiunile bazinului central (I) din *balneum* erau de la 10×10 picioare. Anexa II avea 26 picioare lungime și 8 picioare lățime, iar curtea G era de 50 picioare lungime și 26

picioare lătime. Tipul de *villa* cu colonadă și grădină în fața acesteia este deocamdată necunoscut pe teritoriul României. Conceptual, *villa* de la Horia atestă un tip cunoscut pe teritoriul Italiei, unde îl întâlnim încă din perioada republicană³⁶⁶, încadrându-se în categoria *fermelor romane cu dublă curte*. Caracteristica principală a acestui tip de fermă constă în gruparea dependințelor în pavilionul principal, prin amenajarea unei curți interioare în jurul căreia sînt situate camerele de locuit, și a unei curți exterioare spre care se deschid dependințele³⁶⁷. Originalitatea *villa*-ei de la Horia constă în faptul că prezintă un exemplu tipic pentru tendința de descentralizare a fermelor³⁶⁸ romane care începuse să se manifeste pe teritoriul Italiei încă din sec. I e.n. Anexele sudice, canalul de scurgere (*caenum cloacarum*) orientat în afara zidurilor *villa*-ei și existența unor dependințe gospodărești situate la diferite distanțe de clădirea principală (cupatorul — *furnus* — ovoidal, la 6 m sud de zidul clădirii), neintegrate într-o incintă special amenajată, evidențiază că anumite activități se desfășurau în afara gospodăriei propriu-zise. Astfel, la 20 m nord-vest de pavilionul principal, sub o aglomerare din olană, țiglă și piatră, a fost descoperită podeaua din pământ bătătorit a unei dependințe incendiate ce fusese construită probabil din lemn. În interior se afla o vatră circulară pe care căzuse un fier de plug, element important pentru relevarea preocupărilor agricole ale fermei (pl. XXXVIII,9). La aproximativ 40 m de fermă, la nord-vest se afla o altă dependință, al cărei nivel incendiat a fost descoperit la adîncimea de—1,40 m sub actualul nivel al solului, exact în zona unde panta capătă cea mai mare înclinare (vezi, fig. 42). Deasupra acestei dependințe se aflau zidurile unei construcții din secolul IV e.n.³⁶⁹, reprezentînd limita răsăriteană a unei așezări fortificate. 19.4. La distanța de 10 m spre nord-

vest, așezarea romană tîrzie a suprapus o necropolă de incinerare, surprinsă în limitele canalului-deversor pe o suprafață de 430 mp. Au fost cercetate 11 morminte aparținînd unei necropole getice de epocă romană³⁷⁰. Mormintele erau în exclusivitate plane, de incinerare, arderea fiind săvîrșită anterior într-un *ustrinum* neidentificat. Se practica depunerea resturilor cinerare în urnă (*Urnengräber*) sau direct în groapă (*Brandgrubengräber*). Urnele erau depuse în gropi mici circulare (β și x), uneori acoperite cu o lespede de piatră (β) sau în gropi circulare de mari dimensiuni (α și τ). Alteori, resturile cinerare împreună cu cele ale ospățului funerar se aflau în interiorul unor gropi adînci, ovale (η , ϵ și M_1) sau în formă de clopot (η și μ). Un caz aparte îl prezintă mormîntul M_3 , unde groapa a fost înlocuită de o amforă ovală, spartă pentru a permite introducerea urnei și a vaselor de ofrandă. O caracteristică a mormintelor cercetate constă în lipsa aproape totală a altor obiecte în afara materialului ceramic. Doar cîteva runde și fragmente de sticlă completau inventarul unora din gropile mortuare. Predomina ceramica romană, prezentă într-o mare varietate de forme, în cea mai mare parte de uz comun. Această ceramică prezintă tipuri frecvent întîlnite pe teritoriul Dobrogei în cursul secolelor II—III e.n.³⁷¹. Elementele cele mai timpurii sînt reprezentate de fragmente de amfore aparținînd unor tipuri specifice sec. I—II e.n. (amfora cu corp tronconic și gîtul înalt, cilindric) sau încadrate de H. Robinson în prima jumătate a sec. II e.n.³⁷². Cele mai tîrzii sînt: ulciorul cu gura trilobată din M_1 , tip ceramic datat la Slăveni, în Oltenia, cu monede de la Severus Alexander, la mijlocul secolului III e.n.³⁷³ și amfora ovoidală din M_3 , specifică primei jumătăți a secolului III e.n. Materialul ceramic de factură locală se remarcă prin marea cantitate a oale-

lor lucrate cu mîna. Predomină *oala-borcan*, ale cărei dimensiuni variază între vasul de provizii de mari proporții pînă la tipul miniatural de 8—10 cm înălțime, cu tendință de îngustare și înălțare a gîtului și de lățire și îngroșare a bazei. Este decorat cu tradiționalul briu alveolar sau crestă pe umeri, uneori cu mici butoni circulari pe gît. Al doilea tip frecvent este ceașca dacică (*cățuia*), prelucrată în aceeași manieră tradițională ca și *oala-borcan*. Relativ puțină din punct de vedere cantitativ, ceramica băștinașă lucrată la roată imită ceramica romană. Cîteva fragmente de fructieră și de cană bitronconică își găsesc analogii în cultura materială a dacilor liberi din Moldova secolelor II—III e.n.³⁷⁴, fiind aduse în aceste locuri în prima jumătate a sec. III e.n.³⁷⁵. Ceramica autohtonă ca și ceramica romană se încadrează în limitele sec. II — mijlocul sec. III e.n., găsindu-și cele mai sigure analogii în necropolele daco-romane de la Enisala³⁷⁶ și Soporul de Cîmpie³⁷⁷. La Horia, în trei din gropile mortuare cercetate (γ, η, M_3) ceramica băștinașă lucrată cu mîna se găsește laolaltă cu cea lucrată la roată și cu cea romană, dovedind contemporaneitatea întrebuințării lor într-o vreme cînd ceramica romană se găsea pretutindeni din abundență. Menținerea meșteșugului casnic al olăritului într-o așezare situată în apropierea unui castru roman și la cîteva kilometri de marea cetate Troesmis, ridică probleme de care trebuie să se țină seamă în stabilirea nivelului de romanizare a băștinașilor în primele secole ale stăpînirii romane³⁷⁸. Căci nu putem ignora cantitatea apreciabilă de ceramică de tradiție getică, descoperită printre dărîmăturile *villa*-ei, dar mai ales în zona anexelor, identică cu aceea provenită din necropolă, care demonstrează în mod convingător larga întrebuințare a mîinii de lucru a băștinașilor din așezarea din apropiere, atît în treburile curente ale fermei, dar

mai ales în activitățile economice ale acesteia. În aceste condiții, nu atît conservatorismul din cultura materială a băștinașilor geți reflectă gradul lor de romanizare, ci natura și intensitatea raporturilor dintre celule de producție apropiate de cele tradiționale. În mediul rural, atît coloniștii din satele romane, cît și fermierii, ca cel de la Horia, atrăgeau în circuitul de valori materiale și spirituale populația așezărilor băștinașe. În acest context, perpetuarea unor tradiții reprezenta o expresie și o manifestare legică a dorinței de libertate a geților atrași tot mai mult în sfera civilizației romane, pe care o acceptă, preluînd selectiv elementele necesare raporturilor cotidiene și în primul rînd limba.

19.5. Inventarul sărac al mormintelor, compus aproape în exclusivitate din ceramică, relevă apartenența lor unor persoane de condiție modestă, păstrătoare ale unor vechi tradiții locale, dar rupte de comunitatea congeneră. Faptul că sînt înmormîntați în apropierea *villa*-ei denotă că făceau parte din personalul auxiliar al gospodăriei romane de pe valea Taiței. Într-un spațiu relativ restrîns au fost întîlnite patru feluri de gropi, grupate, în conformitate cu tipologia ceramicii romane, în prima jumătate a sec. II e.n. (gropile mici circulare și cele ovale); în a doua jumătate a sec. II e.n., gropile mari circulare, în formă de butoi și cele în formă de clopot. Mormîntul cu urna depusă în amforă (M_3) și mormîntul M_1 aparțin primei jumătăți a secolului III e.n. Se pare că avem de-a face cu mai multe generații de servitori legați de activitățile gospodărești ale *villa*-ei din apropiere. Raportat la dimensiunile și eleganța *villa*-ei, materialul arheologic scos din săpături este deosebit de sărăcăcios. În afara fragmentelor ceramice, s-au găsit numeroase materiale de construcție: cuie, scoabe și piroane din fier, țigle, olane, cărămizi (*lateres cocti*) și plăci cera-

mice cu incizii folosite pentru pardositul încăperilor, uneori al pereților. Dintre acestea, un număr de 17 fragmente poartă ștampila legiunii a V-a *Macedonica*³⁷⁹ și trei a flotei dunărene (*Classis Flavia Moesica*). Trei monede de bronz, de altfel singurele descoperite cu prilejul cercetărilor din *villa* de la Horia, provin din stratul vegetal format din depunerile aduse de ploii de pe pantele nord-vestice, unde a fost identificată așezarea fortificată din sec. IV e.n. Cele 3 monede reprezintă emisiuni de la Constantin cel Mare la Valentinian I³⁸⁰ și constituie un indiciu relativ de încadrare cronologică a fermei, în sensul că presupune distrugerea acesteia într-o perioadă anterioară secolului IV e.n. Puternice urme de arsură (întâlnite în dependențele sudice ale *villa*-ei, pe terasă, în *cubiculum*, *vestibulum* și sufragerie), osemintele umane surprinse în dărâmături și sărăcia materialului arheologic, stau dovadă devastării, distrugerii și incendierii fermei de pe valea Taiței. Ținând seamă de materialul ceramic (singurul care poate oferi o încadrare aproximativă a *villa*-ei), de existența unei singure faze de locuire, fără adaosuri și refaceri ulterioare, dar mai ales de tipul fermei specific sec. II—III e.n., am presupus încadrarea acesteia în limitele sec. II — mijlocul sec. III e.n.³⁸¹. Mai precis, credem că *villa* a fost întemeiată, cel mai devreme, în timpul împăratului *Hadrian*, când, cu ocazia reorganizării sistemului de apărare a *limes*-ului³⁸², s-au ridicat o seamă de fortificații în teritoriul marilor cetăți în scopul asigurării liniilor strategice în caz de nevoie. În acest moment s-a născut și castrul roman de la Horia, iar în vecinătatea lui s-au pus bazele unei ferme de tip *villa rustica*, legată o perioadă de existența garnizoanei, dar care, situată în apropiere de intersecția unor importante drumuri din rețeaua rutieră romană, a continuat să se dezvolte și după transferarea în 167

e.n. în Dacia, a legiunii a V-a *Macedonica*. Proprietarul de la Horia și-a organizat ferma după preceptele romane, amenajându-și locuința cu rafinament și temeinicie. Structura destul de concentrată a fermei, într-un spațiu restrâns și situarea ei în apropierea castrului, contrar recomandărilor lui *Columella* (I, 5,7.) și *Varro* (I, 14), evidențiază pe de o parte conținutul activităților economice ce se desfășurau pe valea Taiței și ne întărește totodată convingerea că ferma a fost întemeiată de un veteran, ipotetic proprietar fiind centurionul *Annaeus Pulcher*³⁸³. *Villa* trebuie să fi avut un caracter mixt, deoarece, în afară de cultivarea pământului și de creșterea animalelor, despre care se întimplă să fim bine documentați³⁸⁴, îndeplina și anumite servicii pentru militarii din vexilația castrului. În orice caz, se poate bănui că *Annaeus Pulcher* și-a ridicat pavilionul central al *villa*-ei sale cu ajutorul militarilor, folosind și materiale de construcție fabricate în castrul de la Horia sau transportate din cetatea *Troesmis*, unde sigur existau ateliere de prelucrat material tegular și cărămizi³⁸⁵. Un aspect care ni se pare interesant se referă la monumentul votiv închinat lui *Asclepios* și *Ygiei* de către *Annaeus Pulcher*, deoarece este unicul de acest fel descoperit în nordul Dobrogei. O închinare adusă zeilor putea fi făcută oriunde, dar o închinare adusă zeilor sănătății în ținutul de țară al troesmensilor și pe proprietatea unui militar activ sau veteran al uneia din vexilațiile legiunii a V-a *Macedonica* evidențiază că în antichitate exista în această zonă un microclimat favorabil unor tratamente curative. Se pare că acest mediu climateric s-a menținut aproape pînă în zilele noastre, întrucît la începutul secolului, pe la 1910, lângă Horia a fost construit un spital profilat pe afecțiuni pulmonare. S-ar putea ca inscripția lui *Annaeus Pulcher* să fi fost pregătită pentru un sanctuar

aflat în apropierea *villa*-ei, după cum ea ar putea aminti un tratament făcut de centurion, în urma căruia și-a refăcut sănătatea. Din fericire, avem dovezi despre existența unor izvoare curative (pentru boli digestive), destul de bogate în munții Măcinului. Un document de la începutul sec. XX le recomandă ca avînd aceleași proprietăți ca și apele de la Herculană ³⁸⁶. Încălzirea apartamentului prin *hypocaustum*, și construcția cochetului *balneum* reflectă grija pe care proprietarul o acorda igienei personale și în general sănătății. Un aspect secundar, dar nu lipsit de semnificație, are în vedere originea etnică a proprietarului *villa*-ei, despre care credem că reprezintă una și aceeași persoană cu cel care ne-a lăsat mărturia scrisă a mulțumirii sale către zei. *Annaeus Pulcher* este la origine greco-oriental ca mai toți militarii legiunii a V-a *Macedonica* ³⁸⁷, dar, aflat la a doua sau a treia generație de cetățeni romani, se face purtătorul unui mod de viață specific roman, pe care îl implantează în mediul getic de pe valea Taiței.

M. FERME RURALE ÎN EPOCA ROMANITĂȚII TÎRZII

20.0. Majoritatea mărturiilor epigrafice ale proprietarilor de *villae*, fie ei reali sau ipotetici, se opresc la jumătatea sec. III e.n., în condițiile dezordinii și nesiguranței provocate de invaziile „barbare” și de luptele pentru tron. Cele câteva informații care ne-au parvenit de la sfîrșitul sec. III și începutul sec. IV e.n. reflectă un proces de reșezare a romanității pe temelii mai corespunzătoare evoluției sale istorice. Sporirea rolului strategic al noii provincii *Scythia Minor* produce o concentrare a populației în mari așezări fortificate cu ziduri sau cu valuri și șanțuri de apărare. Ca urmare a fenomenului de concentrare a proprietății și de răspîndire a colonatului, micile

gospodării de tip *villa rustica* dispar treptat. Se mențin doar proprietățile familiilor înstărite, cu atribuțiuni militare, în apropierea garnizoanelor de pe *limes* ³⁸⁸ și unele proprietăți din vecinătatea cetăților pontice. Despre acestea din urmă se întîmplă să avem și informații scrise.

20.1. Informațiile ne sînt furnizate de *Acta Sanctorum*, document hagiografic în care sînt cuprinse o serie de scrieri anterioare secolului VI e.n., dar păstrate în copii tîrzii, din care cauză valoarea lor informativă suferă de pe urma greșelilor și inadvertențelor istorice ³⁸⁹. Preocupîndu-ne în mod special aspectele concrete ale vieții de toate zilele, surprindem în aceste scrieri detalii inedite și deosebit de prețioase.

20.2. La începutul sec. IV e.n. sînt menționate în vecinătatea cetății Tomis proprietățile unor creștini. Pe proprietatea lui *Amandus (religiosus vir)*, precizează documentul, a fost înmormîntat de către bărbați foarte evlavioși, martirul *Theogene* (Titus fiul lui *Episcopus*) ³⁹⁰. O altă informație se referă la proprietatea lui *Adamantius (fidelissimus vir)* unde a fost îngropat martirul *Philus Episcopus* ³⁹¹. Cercetate mai atent, cele două informații par să se refere la același martir, numit în primul caz „fiul lui *Episcopus*” și în a doua variantă, *Philus Episcopus*. În măsura în care și numele proprietarului a fost copiat greșit avem de-a face cu o singură *villa suburbana* al cărui teren agricol (*fundus*) începea sub zidurile cetății Tomis. Proprietatea trebuie să fi fost lucrată cu coloni și cu toate că nu știm nimic despre statutul ei juridic, se pare că aparținea unor fermieri cu o stare materială înfloritoare, reflectată de altfel și de informația asupra construirii *hypogeului* în care au fost depuse rămășițele pămîntești ale lui *Theogene* ³⁹².

20.3. În conformitate cu *Faptele Sfinților*, o proprietate asemănătoare se afla la sfîrșitul sec. al III-lea e.n. în apropiere de cetatea *Durostorum* (Si-

listra), în ținutul sau localitatea *Ozobia*³⁹³. Pe această proprietate și-au aflat moartea martirii *Maximus, Dadas* și *Quintilianus*, în timpul persecuțiilor religioase ale Auguștilor Diocletian și Maximian. Cei trei martiri aparțineau mediului rural, demonstrând penetrația creștinismului în cursul sec. III în toate straturile societății provinciale romane. Documentul nu menționează cui aparținea proprietatea *Ozobia*, în schimb, precizând că toți trei se aflau „*la ei în proprietatea numită Ozobia*³⁹⁴, sugerează condiția economică și poziția socială a martirilor, aceea de coloni pe o mare proprietate.

21.0. Pînă nu demult, documentația arheologică referitoare la această problemă lipsea pentru teritoriul Dobrogei. Urmărind aspectul perpetuării în timp a proprietății rurale de tip „*villa rustica*”, am întreprins în ultimii ani cercetări arheologice într-o zonă în care constatasem prin periegeze o concentrare de nuclee de locuire izolate. Zona cercetată, *Telița-Sarica-Niculițel*, aparținuse teritoriului noviodunens, așezările antice situîndu-se în apropierea văii *Telița*, la poalele dealurilor *Niculițel*, în vecinătatea unui drum antic care uea *limes*-ul dunărean cu zona centrală a Dobrogei.

21.1. Primele investigații au fost efectuate în extremitatea nord-estică a dealului *Sarica*, în punctul numit „*La Pomăsita*”, situat în apropierea DN-22³⁹⁵ (fig. 36). Locul era cunoscut de multă vreme, printre localnici circuliind legenda existenței unei biserițe cu o fîntînă foarte adîncă. În 1968, cu ocazia plantării viței-de-vie, au fost scoase la iveală pietre fasonate și material de construcție (pl. XXVII).

21.2. Sondajul efectuat în interiorul plantației de viță-de-vie, în condiții de lucru deosebite, a afectat o suprafață de aprox. 270 mp, constatîndu-se cu această ocazie că lucrările de terasare au distrus pînă la adîncimea de 0,60–0,70 m zidurile unei construcții

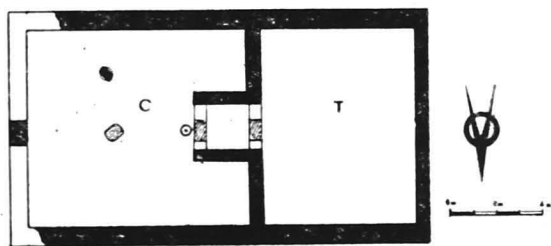

Fig. 51 PLANUL CLĂDIRII PRINCIPALE A FERMEI ROMANE TÎRZII DE LA SARICA – p. „*LA POMĂSITA*” (jud. Tulcea)

rectangulare, orientată E-V (fig. 51). Clădirea avea ziduri late de 0,61 m, construite din piatră legată cu mortar alb-gălbui din var, cu nisip și prundiș. Temeliile adînci de 0,50 m erau săpate în loess, din elevație păstrîndu-se porțiuni de 0,45 m înălțime în aval și 1,00–1,20 m în amonte, parțial netezite la interior (pl. XXVII, 1-3). Clădirea era compusă din două încăperi: încăperea C, situată la est (lungă de 10,50 m și lată de 9,50 m) și încăperea T, la vest (de 7,20 × 9,50 m). În centrul acestei construcții se afla o pivniță lată de 2,00 m, cu pereții laterali din piatră. Construcția fusese amplasată pe o pantă cu dublă înclinație. Constructorii, fiind nevoiți să respecte configurația terenului, au adaptat-o perfect ca și în alte situații condițiilor existente. Cele două încăperi se aflau la niveluri diferite, încăperea T, situată spre vest, fiind cu 1,20 m deasupra nivelului de călcare al încăperii C. Foarte probabil, trecerea dintr-o încăpere în cealaltă se făcea cu ajutorul unei scări de lemn aflată deasupra pivniței. Curtea și toate celelalte anexe gospodărești rămase necercetate se găseau în partea de vest a clădirii, pe o pantă lină pe care se aflau presărate pînă la o distanță de 40 m de zidul vestic materiale arheologice. Cantitatea de material tegular descoperită în interior relevă că întreaga construcție fusese acoperită cu țigle. Ținînd seamă de greutatea de acoperire a unor spații mari cu un acoperiș

în două ape pe direcția E-V, bănuim că cele două încăperi aveau acoperișuri proprii unite printr-o coamă în forma literei T, încăperea C în două ape — spre N și S, încăperea T numai spre vest. Cu toate distrugerile provocate de lucrările de terasare, podelele celor două încăperi, realizate din pământ bătut, au fost surprinse pretutindeni. În interiorul încăperii C existau două niveluri de locuire. Ultimul nivel, caracterizat printr-o structură de lut tasat cu urme pronunțate de incendiu, era acoperit de dărîmătura de țigle de la acoperiș și fragmente de chirpici din elevația zidurilor. Primul nivel se afla sub un strat de numai 0,10 m grosime, foarte dens, de nivelare, fiind la fel de puternic incendiat ca și cel de deasupra. Vatra primului nivel, situată în apropierea laturii de sud a încăperii C, a fost protejată probabil în momentul incendierii construcției, la sfîrșitul primei etape. A fost găsită în condiții perfecte de conservare, sub o lespede de piatră care se sprijinea pe fragmente de țigle așezate pe marginile sale circulare. Cu prilejul nivelării efectuate în etapa a doua, lespeda a fost integrată în nivelul podelei.

21.3 În afara ceramicii fragmentare, au fost recoltate trei obiecte, piese importante pentru încadrarea cronologică a construcției de la Sarica în limitele secolului IV e.n. Pe primul nivel a fost descoperit un opaiț (fig. 53, poziția 5), pe nivelul II — o amforă (care a putut fi reîntregită) — (pl. XXXVIII,2) iar pe nivelul încăperii T — o monedă de bronz, emisiune din anii 337—341 e.n. de la Constantius II. Opaițul (inv. 2910) are corpul rotund, baza plată, orificiul de alimentare larg cu marginea ridicată vertical, cioc prelung cu orificiu de ardere larg, iar în partea superioară — o apucătoare micuță, în bandă. Este confecționat dintr-o argilă densă și păstrează urme de la vopseala roșie care-i acoperea corpul. Tipul acesta de opaiț se întâlnește în provinciile

dunărene la sfîrșitul sec. III și începutul sec. IV e.n.³⁹⁶. Amfora globulară (cu baza rotundă, gîtul scurt, cilindric, cu buza șanțuită și toartele torsionate, confecționată dintr-o argilă fină, cărămizie, acoperită pe corp cu dungii de vopsea roșu-maronie, dispuse neuniform) este întîlnită la Dunărea de Jos în a doua jumătate a sec. IV și în primul pătrar al sec. V e.n.³⁹⁷. Cele două piese ceramice, găsite în condiții stratigrafice normale, permit încadrarea primului nivel de locuire în prima jumătate a secolului IV și a celui de-al doilea nivel la sfîrșitul sec. IV și începutul sec. V e.n.

21.4. În momentul efectuării cercetărilor de la Sarica, bazîndu-ne pe poziția izolată a obiectivului, am postulat ipoteza unei *villa rustica*, construcția cercetată reprezentînd doar pavilionul central al fermei. Descoperirea din punctul „*La Pomășita*” lăsa deschisă problema evoluției în epoca romanității tîrzii a unui tip de proprietate bine cunoscut în secolele II — III e.n. grație cercetărilor anterioare. În acest sens se impunea cercetarea sistematică a unui nucleu de locuire aflat în apropiere. În anii 1979—1980, am întreprins săpături arheologice sistematice la aprox. 1300 m spre sud, în apropierea intersecției rutiere Telița — Sarica unde în 1968 fusese descoperit și parțial cercetat un cuptor de ars proiectile ceramice. Cercetările s-au efectuat pe panta unui deal, direcțional S—N.

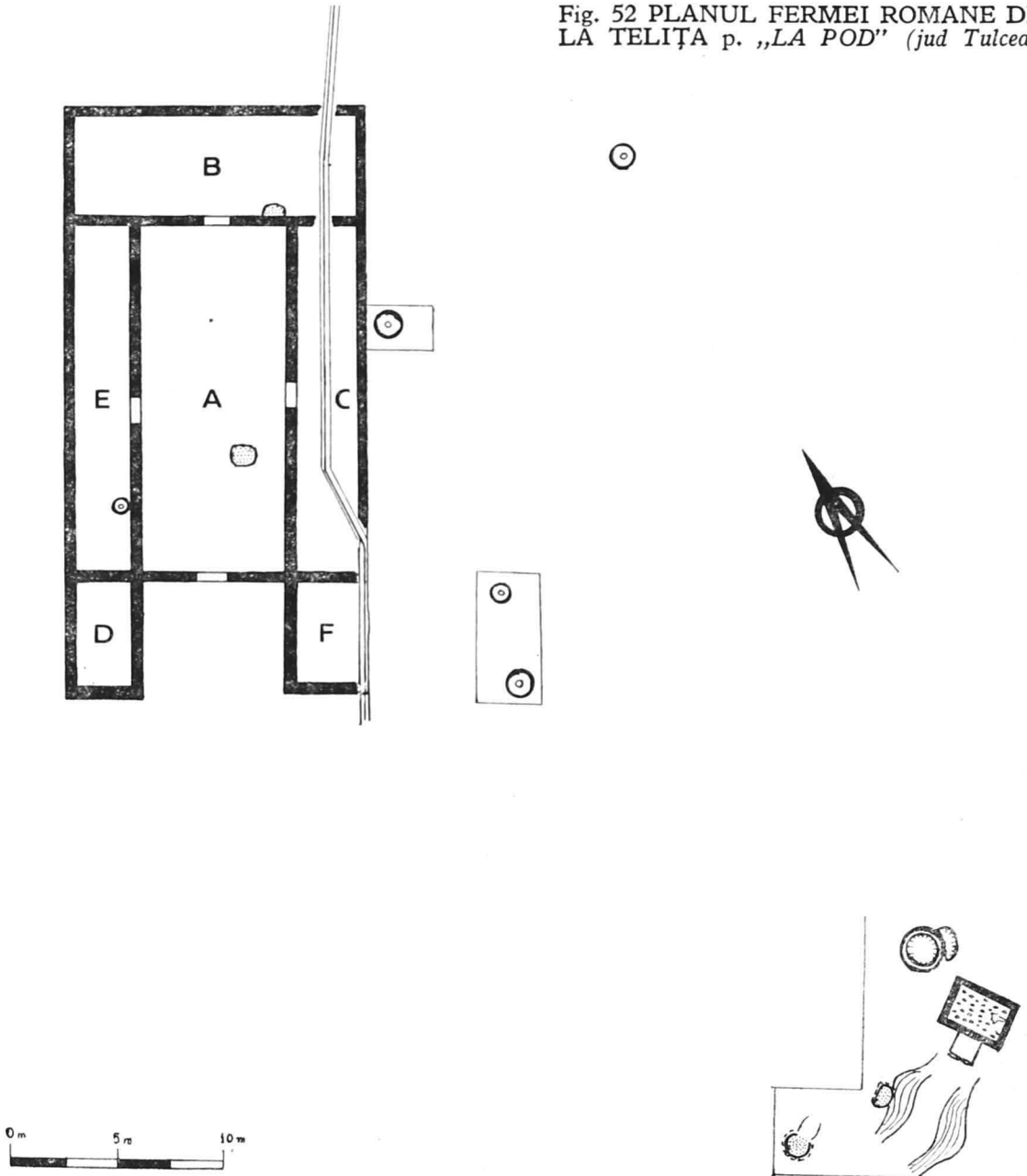
22.0. Zona destinată cercetării a fost caroiată din 5 în 5 m și codificată cu litere de la A la Z, inclusiv carourile $\alpha, \beta, \gamma, \delta$, pe axa absciselor și cu cifre de la 1 la 30 pe axa ordonatelor. Săpăturile efectuate se regăsesc în carourile H,T, (1—22) din caroiajul general. Din punct de vedere stratigrafic, stratul de cultură gros de 0,50—0,60 m este suprapus direct de stratul arabil actual gros de aprox. 0,30 m, din care cauză erau vizibile la suprafața solului materiale de construcție și fragmente

ceramice. Sub stratul de cultură urmează loess-ul.

22. 1. Săpăturile arheologice au scos la lumină resturile unei construcții împrejurul căreia se aflau dependințele gospodărești ale unei ferme de tip *villa rustica* care ocupa o suprafață de aprox. 4800 mp³⁹⁸ (fig. 52). De-

mantelările succesive și arăturile executate pe panta dealului au provocat distrugerea masivă a zidurilor, în special a celor din aval. Datorită acestui fapt, traseul zidului de incintă a fost numai parțial surprins în partea de nord și de vest a fermei. Din punct de vedere structural, ferma de la Teștița

Fig. 52 PLANUL FERMEI ROMANE DE LA TEȘTIȚA p. „LA POD” (jud Tulcea)

aparține tipului cu *dependințe dispersate în interiorul unei incinte*. Construcția principală, amplasată la mijlocul pantei, este o clădire rectangulară, orientată NE—SV, alcătuită din patru încăperi și două pavilioane avansate, situate pe latura de SV, cu o mică curtină între ele. Clădirea acoperă o suprafață de 336 mp. Partea centrală este ocupată de o încăpere spațioasă (A), lungă de 15,76 m și lată de 6,66 m, spre care se deschid trei încăperi rectangulare: ³⁹⁹ C (la NV) și E (la SE) de dimensiuni apropiate (15,76 m × 2,60 m, respectiv 2,80 m) și încăperea B, situată la NE, de 13,35 m lungime și 4,55 m lățime. Toate intrările în marea sală centrală se află situate pe mijlocul laturilor, având aceeași dimensiune — (1,45 m, respectiv 4 picioare romane), ceea ce relevă întrebuintărea aceleiași unități de măsură constatată pînă în prezent (piciorul roman de 0,29 m). Cele două pavilioane situate spre SV, simetrice și aprox. egale, au 5,80 m lungime și 2,60 m lățime (F), respectiv 2,88 m (D). Această construcție a fost realizată cu ziduri din piatră legată cu pământ în tehnica „*opus incertum*”, fiind acoperită în întregime cu țigle și olane. Din elevație s-au păstrat fragmente de 0,65—0,70 m lățime mai ales în zona intrărilor dinspre est și vest în marea sală centrală (pl. XXIX, 3). Podelele încăperilor erau din pământ bătut și nu pretundeni au fost lutuite. Cu toată întinderea sa, zidurile interioare ale clădirii nu sînt de rezistență, ceea ce evidențiază o construcție fără etaj. Poziția sa pe o pantă ușor înclinată i-a obligat pe constructori să o adapteze la teren, prin crearea unor niveluri diferite încăperilor, de la nord spre sud. Numai în două din încăperile clădirii, respectiv în A și B, au fost descoperite vetre, fapt care relevă că celelalte spații serveau ca magazie, depozit, atelier de prelucrare a lemnului. Cu ocazia lucrărilor de degajare s-au conturat două

niveluri de locuire, incendiate și despărțite printr-o dărîmătură nivelată care în unele locuri atinge 0,40 m grosime. În dreptul intrărilor, pragul a fost înălțat cu aprox. 0,20 m, în urma unei nivelări efectuate la începutul etapei a II-a.

22.2. În zona dependențelor gospodărești au fost descoperite cinci vase mari de provizii (*chiupuri*) distruse. Două dintre ele (c_4 , situat la 9 m de zidul de nord-est al încăperii C, și c_5 , situat la 6,50 m depărtare de colțul sud-estic al clădirii) au fost distruse din antichitate, fiind umplute la începutul etapei a doua de locuire cu materiale incendiate. Deasupra lor, terenul a fost nivelat cu pământ galben. Peste c_5 s-a construit un pilastru circular din pietre legate cu pământ, în scopul sprijinirii acoperișului de țigle al unei dependențe în care se afla chiupul c_2 . La 40 m sud de clădirea principală (caroul P-6) se afla un cuptor menajer de formă circulară, situat în interiorul unei amenajări probabil de lemn, din care s-au păstrat resturile acoperișului de țiglă, prăbușit deasupra vetrei (pl. XXIX, 2). Vatra cuptorului, bine păstrată ($D = 1,30$ m), fusese construită în pământ galben și așezată pe un pat de pietre. Cuptorul avea intrarea orientată spre nord-est. În timpul funcționării, intrarea era astupată cu o cărămidă pătrată (latura = 0,33 cm), care ne sugerează și dimensiunea reală a acesteia. Groapa pentru cenușă, de formă ovală, se afla în fața cuptorului. În partea de est, la aprox. 9 m distanță de cuptorul menajer, a fost descoperită o instalație de ars material ceramic ⁴⁰⁰. 22.3. Instalația se compune dintr-un cuptor ceramic, două gropi de depozitare a materialului rezultat în urma arderii și un cuptor folosit probabil pentru pregătirea lutului (pl. XXX). Cuptorul de ars material ceramic era cunoscut încă din 1968, fără a fi atribuit unui complex arheologic, respectiv unei ferme romane. Aparține unui tip bine-

cunoscut în lumea greco-romană și s-a păstrat în bune condiții de conservare. Este alcătuit din trei părți distincte: *camera de ardere*, rectangulară ($2,70 \times 2,00 \times 1,00$ m), are pereții căptușiți în interior cu chirpici și vatra perforată de orificii neregulate. *Camera focarului*, situată dedesubt, este ovală ($d = 2,00 - 1,50$ m; $h = 1,24$ m). În interiorul ei a fost construit din cărămizi un picior tronconic a cărei bază mare cu perforații oblice susține vatra cuptorului. Piciorul de susținere a vetrei se sprijină aproape de peretele din spate al focarului, pentru a permite introducerea combustibilului în interior. Pereții focarului și ai piciorului sînt puternic vitrificați. *Praefurnium*-ul, pe unde se introducea combustibil solid în focar, a fost construit direct în loess sub forma unui canal boltit în partea superioară ($L = 1,70$; $l = 0,80$ m; $h = 0,90$ m), cu pereții și podeaua lutuită. În fața acestuia, spre sud-vest, se afla o groapă ovală de mari proporții. Groapa era deschisă spre sud-vest, fiind realizată în pantă pînă la nivelul cuptorului menajer și avea pereții laterali în trepte. Groapa servise probabil și ca lutărie, nu numai pentru alimentarea cuptorului și eliminarea rezidurilor. Din umplutura sa au fost scoase numeroase resturi menajere puternic incendiate: ceramică fragmentară, sticlă, metale, monede. La 2,50 m vest de cuptorul de ars ceramică (caroul S-7), se afla una din gropile de depozitare. De formă tronconică, cu baza mare sus ($D = 1,68$) și baza mică jos ($d = 0,80$ m), adîncă de 1 m, groapa adăpostea aprox. 200 de proiectile ceramice dintre care 145 întregi. Proiectilele sferice sau turtite (cu un diametru de $0,11 - 0,14$ m), modelate cu mîna din lut, sînt bine arse. Execuția lor relevă că aparțin unor încărcături diferite. Erau depozitate în patru straturi izolate între ele cu pămînt și resturi tegulare. La baza gropii se afla scheletul unui cîine. În marginea de est a gropii-depozit se

afla o groapă ovală cu pereții interiori drepecți și arși, adîncă de 0,86 m. Groapa era umplută cu pămînt brun, afînat, fără urme arheologice, la baza ei găsindu-se un schelet uman într-o poziție nefirească. Lipsa unor părți componente și a conexiunilor anatomice ne face să credem că sîntem în fața unei inhumări secundare într-o groapă care avusese inițial o altă funcționalitate. Întrucît peretele de vest urmărește configurația depozitului de bombarde, am considerat că groapa „rituală” a fost realizată într-un moment ulterior, probabil după încetarea activității fermei de lîngă Telița. Degajarea zonei aferente cuptorului de ars ceramică a pus în lumină un cuptor cu vatra ușor ovală ($1,30 \times 1,20$ m), construită pe un pat de țigle fragmentare. Realizat prin cuptorirea peretelui estic al lutăriei, este deschis spre sud-est. Situat la numai 4,50 m depărtare de cuptorul menajer din caroul P-6, prin poziția sa relevă că aparținuse instalației de ars material ceramic, fiind întrebuintat probabil pentru pregătirea lutului.

22.4. Cu ocazia degajării clădirii principale a fermei, a fost descoperit și cercetat (pe o lungime de aprox. 32 m) un apeduct de piatră în formă de uluc, tencuit în interior și acoperit cu lespezi de piatră prinse cu mortar (pl. XXVIII) Apeductul, orientat sud — nord-est, trece prin colțul de sud-est al pavilionului F, străpunge zidul de nord al acestuia, stăbate longitudinal încăperea C, sparge zidul de nord al acesteia și iese prin colțul de nord-est al încăperii B. Apeductul a distrus realmente zidurile clădirii, suprapunîndu-se ultimului nivel de locuire. La construirea sa a fost întrebuintată piatra avută la dispoziție. În colțul de sud-est al clădirii, canalul-apeduct a fost construit chiar pe temelia zidului demolat al pavilionului F (pl. XXXI, 2).

22.5. Încadrarea cronologică a fermei de lîngă Telița este asigurată de numărul mare de monede descoperite în

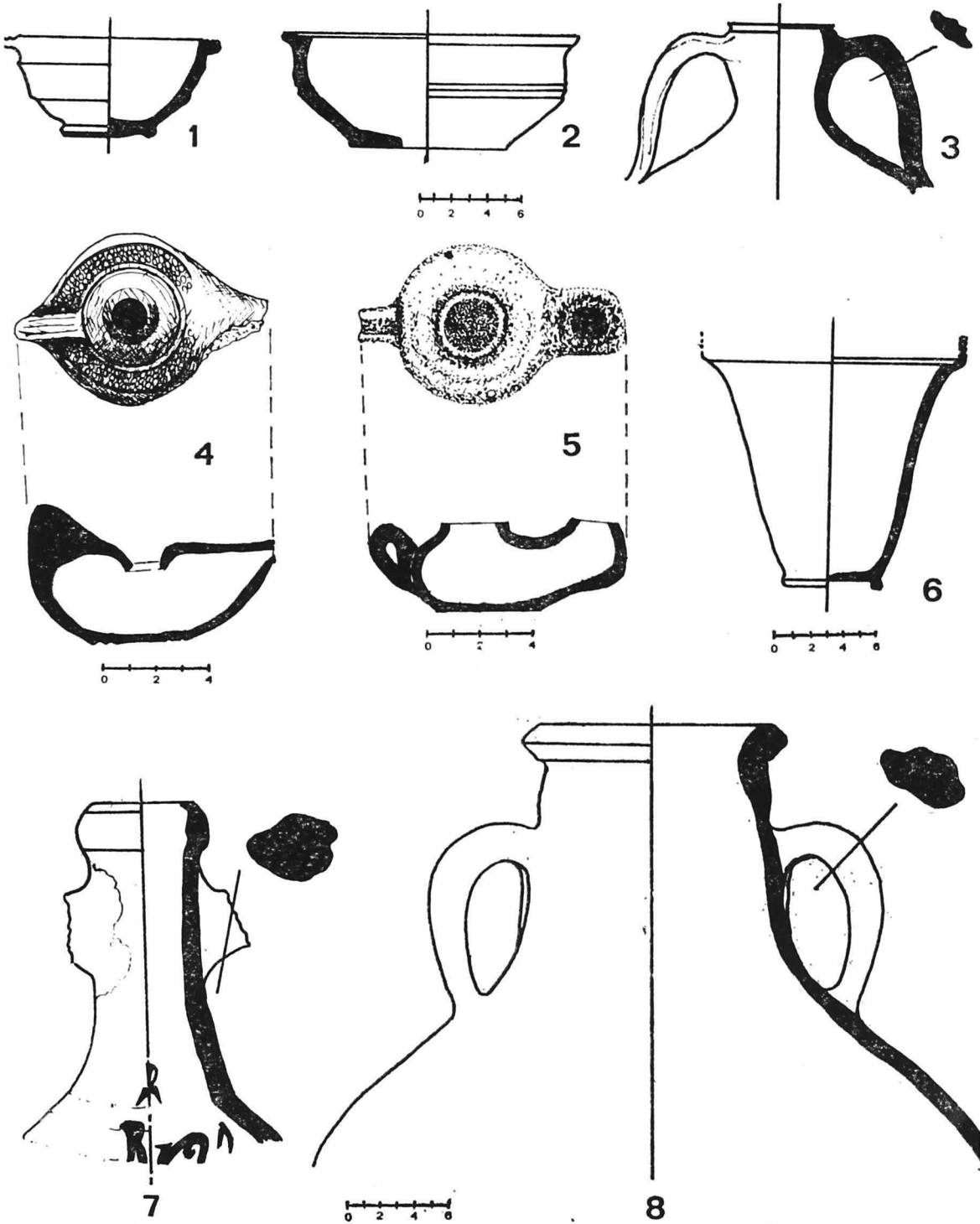

Fig. 53 TIPURI CERAMICE DESCOPERITE ÎN FERMA ROMANĂ TÎRZIE DE LA TELIȚA (p. „La Pod”) ȘI SARICA (p. „La Pomășita” – nr. 5) – sec. IV e.n.

cursul săpăturilor. Din cele 116 monede descoperite, 37 se află într-o stare proastă

de conservare, fiind tocite sau trecute prin foc. Lotul, pe baza căruia discu-

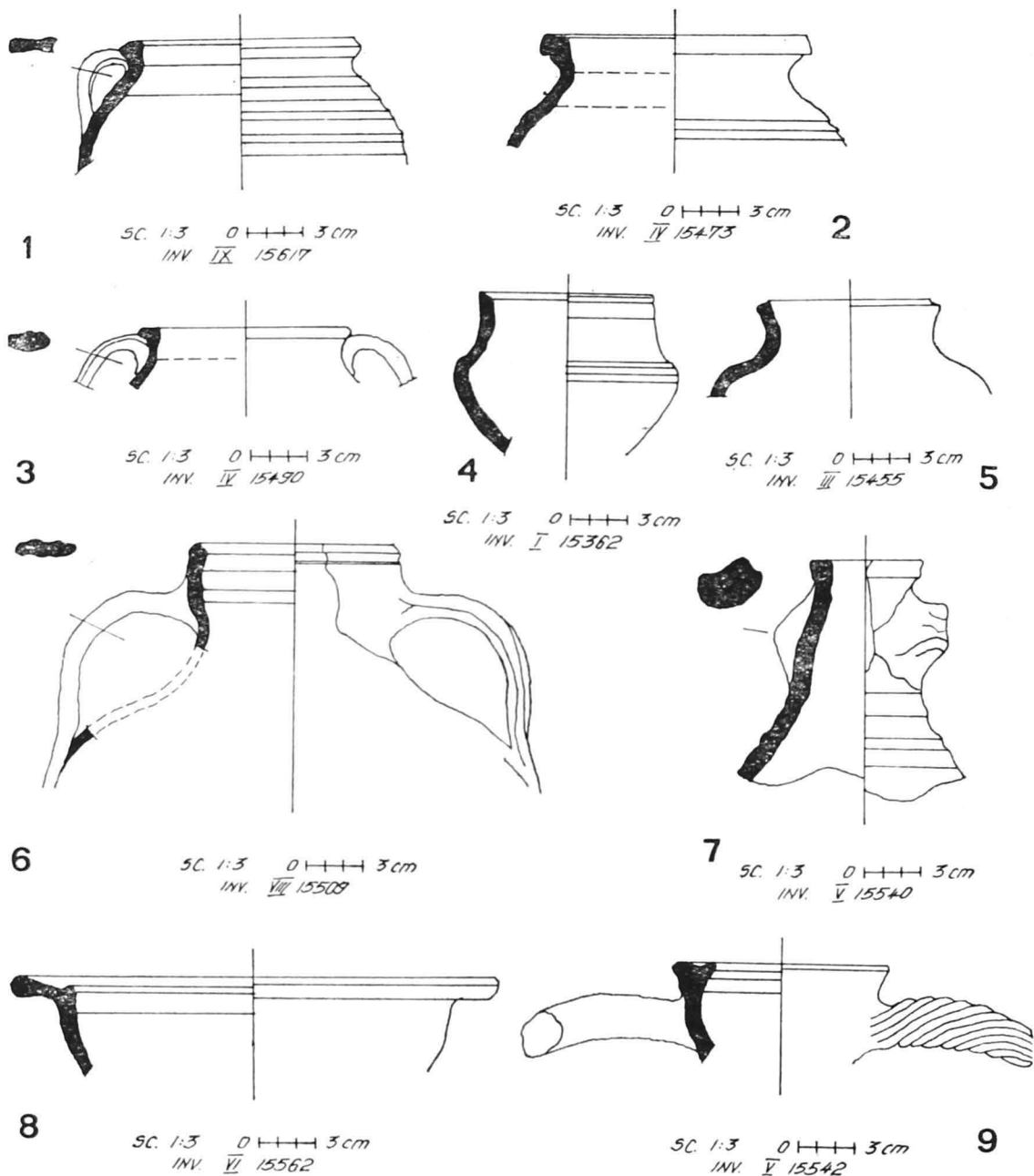

Fig. 54 TIPURI CERAMICE PROVENITE DIN FERMA ROMANĂ-TÎRZIE DE LA TELIȚA (p. „La pod”, sec. IV e.n.)

tăm așadar încadrarea cronologică a fermei, este format din 79 de monede și prezintă următoarea componență:

a) monede coloniale (prima jumătate a sec. III e.n.) — 2

b) monede romane (sec. IV e.n.) — 75
c) monede romane (prima jumătate a sec. V e.n.) — 2

Monedele romane din sec. IV e.n., în proporție de 94,93%, încadrează

ferma de la Telița în limitele sec. IV e.n. (vezi catalogul descoperirilor monetare, *anexa nr. 10*). Primei jumătăți a sec. IV e.n. îi aparțin 19 monede, celei de-a doua jumătăți — 56, dintre care: 40 din timpul dinastiei constantiniene și numai 16 sînt emisiuni din timpul împăraților Valens, Valentinian și Gratian. Cea mai timpurie monedă datează din anii 330—335 e.n., din vremea lui Constantin cel Mare, ultimele emisiuni încheindu-se la 378 e.n. În stratul de nivelare care acoperea primul nivel au fost descoperite 7 monede din timpul împăraților Iulian Filozoful și Valens, emisiuni care încadrează perioada anilor 355 — 365 e.n.⁴⁰¹ (pl. XXXII,4—6). În conformitate cu datele oferite de numismatică, la sfîrșitul deceniului VII al sec. IV e.n. ferma suferă o distrugere. În urma acesteia, zidurile pavilionului D sînt refăcute spre sud cu chirpici⁴⁰². Cea de-a doua distrugere, urmată de incendierea și părăsirea fermei, are loc foarte probabil la sfîrșitul deceniului VIII al sec. IV e.n. Ambele distrugerii trebuie puse în legătură cu tulburările provocate de atacurile și apoi de răscoala vizigoților. Prezența monedelor coloniale se explică prin utilizarea unui material de construcție, adus probabil în momentul întemeierii fermei dintr-un nucleu de locuire afectat de evenimentele de la mijlocul secolului III e.n. Patru monede distruse, de tipul cu modul foarte mic, specifice sec. V e.n., au fost descoperite în umplutura gropii din fața instalației de ars ceramică. Două, par a fi emisiuni de la Honorius și Theodosius II (prima jumătate a sec. V e.n.) și nu credem că ar avea vreo legătură cu ultima distrugere a fermei. Din umplutura gropii de alimentare a cuptorului ceramic s-au recoltat materiale destul de omogene sub aspect cronologic, ceea ce presupune că instalația a fost utilizată pînă la distrugerea fermei. Descoperirea instalației de ars ceramică și a depozitelor sale în bune con-

diții de conservare, relevă totodată că aceste dependințe nu au suferit de pe urma unei distrugerii violente, ci au fost protejate prin umplerea forțată a gropii și acoperirea cu pămînt a zonei. Probabil, la începutul sec. V e.n., într-o perioadă mai liniștită, locuitorii din așezarea vicană din apropiere⁴⁰³ au aruncat în groapă și alte resturi menajere. Așa se explică descoperirea unui fragment de amforă cu ataș, aparținînd tipului „*punic*” (sau „*cartaginez*”), întîlnit în aceste părți în special din sec. V e.n.⁴⁰⁴. În orice caz, construirea canalului-apeduct a avut loc la o dată ulterioară părăsirii fermei de lângă Telița, iar orientarea sa spre sud-est presupune că locuitorii satului antic din apropiere au fost și constructorii lui.

22.6. Ceramica descoperită în stare fragmentară și aproape în exclusivitate de uz comun aparține de asemeni secolului IV e.n. (fig. 53 și 54). Se remarcă cantitatea mare de ceramică cărămie și cenușie, lucrată dintr-o argilă cu un conținut mare de nisip, de multe ori necernut, care imprimă recipientelor asprime la pipăit. O mare parte a vaselor este lucrată dintr-o pastă caolinată, bine arsă, de culoare roz-gălbuie sau alb-gălbuie. Ceramica de tradiție autohtonă este lucrată cu mîna sau la roata înceată dintr-o argilă grosieră cu scoici, pietricele sau nisip necernut, uneori cu cioburi pisate, prost frămîntată și insuficient arsă. Formele întîlnite sînt cele tradiționale, cărora li se adaugă imitațiile după prototipuri romane. Descoperirea acestei ceramici relevă permanența elementului autohton, daco-roman, în așezările rurale din epoca romanității tîrzii.

Dintre celelalte categorii de obiecte descoperite în cursul săpăturilor, cele care pun în evidență activitățile economice ale fermei, uneltele și ustensilele, prezintă o importanță aparte. Majoritatea au fost găsite în interiorul clădirii principale. Enumerăm: cinci unelte

agricole din fier (o seceră întreagă și două fragmentare de tip „*falcula*”; un târpan — „*falx silvatica*”; un cosor — „*falx vineatica*”); opt unelte din fier pentru prelucrarea lemnului (cuțitoaie, rindea, patru rașchete, două dornuri pentru dat găuri); două dălțițe-șpiț pentru prelucrarea pietrei; cinci piese de harnașament (belciug, aplici, verigă, clopoșel de bronz) (pl. XXXIX—XLI). Toate aceste descoperiri vin să întregască imaginea unei ferme romane de la începutul epocii Dominatului, cu o economie mixtă, agricolă și meșteșugărească, activă, capabilă să-și acopere nu numai propriile necesități, dar să asigure și o producție de materiale destinate pieții. Ceramica, uneltele, piesele de harnașament, structura conceptuală a fermei, toate scot în evidență caracterul funcțional al gospodăriei de lângă Telița, anume acela de loc de producție — *pars fructuaria*. Clădirea principală a fermei, cu încăperi largi, servea ca loc de desfășurare a unora din activitățile meșteșugărești, fiind în același timp și spațiu de depozitare a uneltelor și produselor muncii. Proprietarul, posesor al unui *praedium* insuficient de roditor, avînd însă în vecinătate o zonă împădurită, cu izvoare și lut chiar în interiorul gospodăriei sale, și-a orientat ferma (din punct de vedere economic) pe o producție meșteșugărească. Fenomenul specializării acestor ferme rurale îl întîlnim încă de la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III e.n. și am insistat și cu altă ocazie asupra lui⁴⁰⁵. Fermele din epoca romanității tîrzii, de tip *villa rustica* ca cea de lângă Telița, continuă în acest sens o tradiție începută înainte de criză secolului III e.n. Întrezărim în aceasta o continuitate a vieții economice a populației de pe aceste meleaguri pînă în pragul sec. V e.n. În acest sens, se poate afirma că *epoca constantiniană* rămîne aici, la marginile Imperiului, o epocă romană și abia evenimentele de la

sfîrșitul sec. IV e.n. fac trecerea spre o nouă perioadă istorică.

Revenim la ferma de lângă Telița cu constatarea că nu avem de-a face cu o *villa* rezidențială. Aspectul general al fermei nu relevă o locuință permanentă pentru un proprietar. Locuința acestuia se afla foarte probabil în așezarea vicană din apropiere, situată pe o terasă înaltă, mai ușor de apărat în caz de primejdie. Cercetarea instalației de ars ceramică a fermei dovedește o activitate intensă de prelucrare a materialelor de construcție. Cuptorul ardea material tegular și cărămizi, tipul de cuptor fiind cunoscut în Moesia Inferior încă din sec. II—III e.n., la Butovo, Pavlikeni și Prisovo⁴⁰⁶ (pl. IV, 2), pe teritoriul de nord-est al Bulgariei. De altfel, în groapa din fața cuptorului s-au găsit numeroase fragmente de țigle — rebuturi rezultate în urma arderii. Un cuptor asemănător și contemporan celui de lângă Telița a fost cercetat la Gornea, în Banatul românesc⁴⁰⁷. Camera de ardere a cuptorului de la Gornea era plină de cărămizi. Descoperirea depozitelor de proiectile ceramice în apropierea cuptorului fermei de la Telița (depozitul nr. 1 în 1968), însumînd peste 300 de piese, reliefează faptul că proprietarul și-a adaptat instalația unor necesități urgente și sporite de armament. Acest lucru se putea petrece mai ales în condițiile evenimentelor care se desfășurau la Dunărea de Jos în anii 367—369 e.n., în timpul luptelor purtate de romani cu vizigoții lui Athanarich. În special, campania lui Valens din primăvara și vara anului 369 e.n. a provocat o mare concentrare de trupe în dreptul vadului de la Noviodunum⁴⁰⁸. Aproximarea de locul de concentrare al trupelor explică profilarea unor ferme deținătoare de instalații de prelucrare a materialelor de construcție pe o producție de armament destinată aprovizionării taberei de la Noviodunum.

23.0. Cercetările arheologice din zona Telița — Sarica, sub aspect economic și

social, politic și cultural, vin să contu-
reze imaginea unei romanități active,
puternice, aflată în pragul unei noi
epoci istorice. Importanța lor este cu
atit mai mare cu cât izbutesc să sur-
prindă limitele istorice ale acestor
celule economice productive, la sfârșitul
sec. IV e.n., evidențiind adevărul,
precizat la începutul acestei cărți, după
care *villa rustica se dezvoltă pe fondul*

*unei societăți superior organizate și
temeinic apărute. Villa romană din
Dobrogea, care în secolele II—IV e.n.
desemnase proprietatea de mărime mică
și mijlocie, dispare ca urmare a unui
fenomen legic, în cadrul prefacerilor
adânci de natură economică și socială,
pe fondul unei situații politice zbuclu-
mate, caracteristice epocii romano-bi-
zantine.*

NOTE

1. Șt. Hepites, *Clima țarmului românesc al
M. Negre*, An. Dobr. an. II, nr. 3, 1921, p. 527.

2. În prezentarea cadrului geografic am
folosit lucrarea *Geografia agriculturii Româ-
niei*, Ed. șt., Buc. 1968, redactată de un co-
lectiv format din N. Al. Rădulescu, I. Velea,
N. Petrescu (pp. 53—93 și 169—215).

3. Vezi, Șt. Hepites, *op. cit.*, p. 511.

4. Pentru zăcăminte în Dobrogea antică,
vezi, Em. Zah, *Pontica*, 4, 1971.

5. Ibidem; și Al. Suceveanu, *VEDR*,
pp. 140—141 și 143.

6. Este vorba de riul Axios care lega în
antichitate cetatea Tomis de Axiopolis. Cf.
Claudius Aelianus, 14,25 — vezi, Em. Lăză-
rescu, în *RHSEE*, 21, 1944, pp. 231—234.

7. În condițiile extinderii rețelei de iri-
gații și de fertilizare a terenurilor.

8. Vezi, V. Pârvan, *Getica*, p. 132 și 139,
cu toată *bibliografia* antică; cf. și Al. Suce-
veanu, *op. cit.* p. 78, cu notele 24—26.

9. Cf. Romulus Vuia, *Tipuri de păstorit
la români*, Ed. Acad., Buc. 1964, p. 9.

10. Pe Dealurile Tulcei, dar mai ales ale
Niculițelului unde se află o pădure compactă
de tei, unică în Europa, este asigurată baza
meliferă pentru un mare număr de familii
de albine. Cf. *Geografia*, p. 215.

11. În privința carierelor de piatră exis-
tente în Dobrogea romană a se urmări expu-
nerea la A. Rădulescu, *Aspecte privind exploa-
tarea pietrei în Dobrogea romană*, *Pontica*, V,
1972, p. 183.

12. Cf. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 145.

13. Vezi, Gr. Florescu, în *An. Dobr.*,
XVII, 1936, pp. 33—46.

14. Descoperirile arheologice și mărtu-
riile epigrafice evidențiază prelucrarea pietrei,
ca pe o îndeletnicire importantă a locuitori-
lor din așezările aflate în teritoriul Capidavei.
În acest sens, v. Vasile Pârvan, *Ulmetum I*,
p. 55, n. 10 și *Ulmetum II*, p. 374, nr. 22.

15. Despre exploatarea pietrei în zona
localității Niculițel (din teritoriul cetății Novio-
dunum), vezi, în general A. Rădulescu, *op.
cit.* Despre exploatarea calcarului negru de
Guttenstein la Niculițel, a se vedea și obser-

vațiile noastre, în *Pontica V*, 1972, p. 553
și în *Peuce IV*, 1975 p. 111.

16. Calcarul cretacic extras din Pod. Ba-
badag era prelucrat și întrebuințat pe scară
largă și în teritoriile învecinate — cf. *supra*,
n. 97. Cu privire la construirea unui *balneum*
de către vicaniile din *vicus Petra*, în teritoriul
cetății Ibida, vezi, *An. Dobr.* XV, 1934, pp.
93—112.

17. Aceste regiuni sînt și astăzi bogate
în minereu de fier. De altfel cercetările
arheologice au evidențiat în teritoriile aminti-
te existența unor centre miniere. În acest
sens, Em. Zah, *op.cit.*, pp. 198—203. Cercetă-
rile efectuate la Troesmis, în teritoriul așeză-
rii civile, în 1977, au degajat o groapă de
reziduri care conținea o cantitate impresio-
nantă de fier și zgură de fier. În teritoriul
noviodunens, între localitățile Telița și Nicu-
lițel, în punctul numit „Izvorul Maicilor”,
a fost cercetat arheologic un complex de cup-
toare de redus minereul de fier aflat la supra-
față în apropiere. Este interesant de reținut
că în împrejurimi a fost localizată o *villa
rustica* (vezi, în continuare în cap. III,
17.6—17.7).

18. Al. Suceveanu, *op.cit.*, p. 145.

19. Asupra rolului și importanței acestei
rețele rutiere, vezi, V. Velkov, *Așezări în
Thracia și Dacia*, Sofia, 1959. În legătură cu
întreținerea drumurilor, informațiile merg
pînă la sfârșitul sec. IV e.n. — Cf. *Ibidem*,
p. 37 — stilp miliar descoperit lângă Abrit-
tus, din vremea împăratului Theodosius I.
20. O parte a acestei bibliografii poate fi
urmărită în cap. VI (*pentru Occident*) și VII
(*pentru Orient*), ale excepționalei sinteze reali-
zate de M. Rostovzev, *SESIR*, Firenze,
ediția 1973 (italiană).

21. Vezi, la noi cap. I, 9.0.

22. Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice
și sculpturale*.

23. V. Pârvan, *Raport asupra săpăturilor
din Dobrogea nouă*, în AARMSI, XXXVI,
pp. 24—27. În 1913, Pârvan cercetează ceta-
tea veche de la Diși-Pudac, cu care ocazie
începe săpături de salvare în *villa rustica* de

lingă Gheicilor, lingă Ekrene-Kranevo (teritoriul în R.P. Bulgaria).

24. Depozitul de unelte agricole romane descoperit la Pervelia-Mošneni, în teritoriul Callatidei. Vezi, Em. Condurachi, în *SCIV*, I, 1950, pp. 90–92.

25. Sondaj efectuat de Muzeul din Constanța în 1962, pe valea Teliței, în *Livada Măicilor*, de la minăstirea Cilic-Deré. Vezi, A. Rădulescu, în *Pontica*, IV, 1971, p. 273 și urm.

26. O prezentare a principalelor mărturii epigrafice am făcut-o în materialul intitulat „*Proprietari funciari în Dobrogea romană*” apărut în *Peuce* VI, 1977, pp. 155–161.

27. Vezi, harta organizării administrative a Dobrogei romane (sec. I–IV e.n.), cu răspindirea teritorială a *villae*-lor *rusticae*.

28. *CIL*, III, 12491; *Capidava*, I, p. 19.

29. În primul rînd, scutirea de a plăti impozitul direct (*tributum*) care în perioada Imperiului timpuriu apăsa greu majoritatea populației din provincii, lipsită de cetățenie romană. Cf. Gagé, *op.cit.*, p. 130.

30. Cf. N. Gostar, în *Arh. Mold.*, VII, Buc. 1972, inscripția a fost greșit localizată la Techirghiol în *CIL*, III, 772. În conformitate cu relatările lui Ion Ionescu de la Brad, la 1850 inscripția se afla într-un cimitir din apropierea localității Seimenii Mari. N. Gostar, pe baza desenului întocmit de marele cărturar român, desen publicat la p. 26, emendează și patronimul lui *Firmus*, propunînd următoarea lectură pe care o socotim corectă: „*M(arcus) Attius | M(arci) f(ilius) Firmus | memoriam | sibi et Coc(ceiae) | coniugi | suae fecit/loci princeps*”.

31. Gr. Florescu, în *SCIV*, II, 1950, pp. 126–138; *Idem*, *Capidava*, I, pp. 74–76, nr. 1.

32. *Ibidem*, p. 101, nr. 23.

33. *CIL*, III, 13737 (Gr. Tocilescu, *RIAF*, an. V, IX, 1903, p. 24, nr. 30).

34. Cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, în *AARM-SI*, XXXIV, p. 550, nr. 11. Pentru identitatea personajului, vezi, Gr. Florescu, *Capidava*, I, p. 165.

35. *CIL*, III, 14212²⁰; Gr. Florescu, *Capidava*, I, p. 105, nr. 26.

36. Nu credem într-o decădere a atelierelor meșteșugărești de la orașe, ci mai degrabă considerăm că poate fi pusă în discuție problema unor raporturi economice mai echilibrate între sat și oraș. Desigur, ruralizarea activităților meșteșugărești, dacă putem defini astfel acest fenomen, va fi urmată în provinciile lipsite de tradiții în acest domeniu de o decădere valorică a obiectelor artizanale, lucru constatat arheologic în zona istro-pontică începînd cu sec. III e.n.. În alte provincii ale Imperiului (Gallia, Germania, Africa), unde existau puternice tradiții artizanale pe

domeniile rurale încă din primele secole ale e.n., producția de serie nu provoacă modificări valorice mărfurilor de artizanat, datorită integrării producției meșteșugărești a fermelor în economia centrelor urbane.

37. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, pp. 555–557, nr. 12.

38. Ipoteza provenienței din *territorium capidavense* a inscripției lui *Lucius Valerius* este justificată de faptul că deținem două informații epigrafice despre veteranii romani, purtători ai aceluiași *nomen gentiliae*, stabiliți, unul în apropiere de Tomis – la M. Kogălniceanu – *Valerius Valens*, veteran al flotei dunărene (clasis *Flavia Moesica*) – cf. *CIL*, III, 7552; altul la Sacidava – *Marcus Valerius*, veteran al unei cohorte de gali, căruia libertul și moștenitorul său îi pune epitaful în prima jumătate a sec. II e.n. – Cf. V. Pârvan, *op.cit.* p. 590; A. Aricescu, în *Pontica*, 7, 1974, pp. 261–263, nr. 1.

39. D. Tudor, în *MCA*, II, 1956, nr. 86, cu indicația „*loc necunoscut (Dobrogea)*”.

40. *CIL*, III, 12477 (SE 124) – *RIAF*, V, IX, 1903, p. 52, nr. 76.

41. Primul exemplar, găsit de Gr. Tocilescu la sfîrșitul sec. XIX și publicat în *Fouilles*, pp. 206–207, nr. 31, apoi inserat în *CIL*, III, 14447, în lectura primului său editor. În 1911, este reluat în discuție de V. Pârvan, în *BCMI*, IV, nr. 27. Al doilea exemplar, descoperit de V. Pârvan în paramentul turnului E de la Histria, a fost semnalat în *ACMI*, (1915), Buc. 1916, p. 193. Lectura celor două inscripții este reluată de același autor în *Histria IV*, pp. 633–637. Textul a fost emendat și comentat corect de I. I. Russu, în *SCIV* 1–2/1955, pp. 75–84 (*Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*). Emilia Doruțiu-Boilă, în *Precizări topografice*, *SCIV*, nr. 1/1963, p. 132, nr. 2, pe baza manuscriselor lui P. Polonic, nr. 51322, f. 202, localizează proprietatea *Messie Pudentilla* la Mihai Viteazul (jud. Constanța).

42. De la V. Pârvan, toți cercetătorii sînt de acord în a numi respectivul sat de indigeni – *Buteridava*; cf. și Al. Suceveanu, *Din nou despre CIL*, III, 14447, *Peuce*, II, 1971, p. 156.

43. Vezi, Emilia Doruțiu-Boilă, *op.cit.*, *loc.cit.*

44. Un exemplar al hotărniciei efectuate de centurionul de legiune *Julius Vitales* în an. 229 e.n., a fost publicat de V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, p. 389, nr. 26. Al doilea exemplar, găsit de Gr. Florescu, a fost publicat în *SCIV*, VIII, 1–4/1957, pp. 317–321.

45. Această hotărnicie menționează o comunitate tracică dintr-o așezare numită *Civitas Ausdecensium*, consemnînd poziții și raporturi diferite ale autorității romane față de băștinații geto-daci în comparație cu tracii

colonizați; datează din anii 177–179 e.n. Și în acest caz autoritatea militară, prin *Anternius Antoninus*, tribunul coh. I Cilicum, intervine în rezolvarea conflictului dintre Ausdecens și dacii obligați să iasă din hotarele cetății (sic!); proveniența tragică a Ausdecensilor, la G.G. Mateescu, în *BCMI*, IX, 33, 1916, p. 38 și urm. Lectura inscripției îmbunătățită de D. Tudor, în *AUB* (ist.) 5, 1956, p. 50 și urm.

46. Cf. I.I. Russu, *op.cit.*, p. 82 cu *bibliografia* problemei.

47. Cf. R. Vulpe, *DID*², p. 191.

48. *Ibidem*, p. 103 și n. 64 – cf. G. Bandinelli (*Il tesoro di argenteria di Marengo*, Torino, 1937) – *Marcus Vindius Verianus* apare cu titlul de *praef(ectus) clas(sis) Fl(aviae) Moes(icae)*.

49. Vezi, Al. Suceveanu, *op.cit.*, p. 661 și n. 46.

50. Cf. *Ibidem*, p. 166. Demonstrația autorului, de la p. 163 și urm. cu toată *bibliografia*, ni se pare convingătoare.

51. Cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 80; Aceeași idee la Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 159 și *VEDR*, p. 46.

52. Vezi, D. M. Pippidi, în *St. Cl.*, VII, 1965, p. 301, n. 3 și p. 304, care atrage atenția asupra unui personaj cu numele *Messius Cornelius* din Histria, contemporan Messiei Pudentilla și înrudit cu aceasta.

53. Spre exemplu, în cazul plingerii țăranilor din *Chora Dagis* (cf. Iorgu Stoian, în *SCIV*, II, 1951, pp. 157–158, nr. 2; *Idem*, *Dacia*, N.S. III, 1959, pp. 369–390) și cu prilejul stabilirii hotarelor Ausdecensilor (vezi n. 27, adaugă, R. Vulpe, *DID*², p. 164 și n. 210 cu *bibliografia*).

54. În urma săpăturilor arheologice de degajare a unei *villa*, se poate calcula estimativ, raportînd, în conformitate cu criteriul catonian, la mărimea complexului rural, întinderea proprietății funciare.

55. *Vicus Quintionis* a fost localizat la Sinoe (cf. D. Tudor, *SCS*, Iași, 2, 1951, 1–2, p. 501 și urm.) pe locul unei vechi proprietăți aparținînd unui colonist *Quintie* – (cf. V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, p. 147; M. Rostovzev, *op.cit.*, p. 287, n. 84). Pentru *Vicus Secundini*, vezi, la Al. Suceveanu, *VEDR*, p. 45, n. 148, cu întreaga *bibliografie* (cu specificarea că localizarea rămîne incertă).

56. Cf. K. D. White, *RF*, p. 387.

57. Vezi la noi, cap. II, n. 48 (*Horothesia*)

58. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, pp. 530–531.

59. *CIL*, III, 12489 (Nistorești – anul 157 e.n.).

60. *Ibidem*: „... *M(arcus) maio(rarius) rerum supr[a] s(cripti) e[t] supra[scrip]te [p]osuit quem com(m)e(n)do... tus cum libert[i]s me[i]s scrip[tum]...*”

Vezi și comentariul lui D. M. Pippidi din *Rivista storica dell'antichità* (1–4), Bologna, 1976–1977, pp. 38–39.

61. V. Pârvan, *Archäologische Funde im Jahr 1913* – Rumänien, în *AA*, 1914, col. 442 și fig. 10. Vezi și I. Stoian, *Tomitana*, 1962, V, p. 233. Monumentul a fost descoperit în 1901 la Pantelimonul de Sus (localizare Emilia Doruțiu-Boilă, *SCIV*, I/1964, nr. 5; cf. Mss. P. Polonic, col. 5131, f. 81 și col. 5132, f. 321).

62. Vezi la noi, cap. I, 1.2.

63. A se urmări prezentarea problemei la Al. Suceveanu, *VEDR*, 47, cu *bibliografia* în n. 184; cf. și considerațiile aceluiași autor din *Pontica* 8, 1975, pp. 115–124.

64. Așa cum se sugerează în *Tomitana*, p. 233: „Dovada persistenței relațiilor de obște la Tomis ar furniza-o poate, piatra de hotărnicie dinspre proprietatea lui *Tib. Claudius Firminus*.”

65. *CIL*, III, 770

66. Vezi și J. Gagé, *op.cit.*, p. 135.

67. „... *M. Ulpius Longinus ex dec(urione) vet(erano), bul(eutae) Tomitan(orum)*...”

68. I. Stoian, *op.cit.*, p. 213, cu traducerea și comentariul inscripției.

69. Vezi, A. Aricescu, *Armata*, pp. 39–41. În conformitate cu descoperirile epigrafice existente, veterani ai *legiunii XI Claudia*, cu sediul la Durostorum (Siliștra), din vremea lui Traian, se întîlnesc la *Tropaeum Traiani* (Adam-Clisi), pe litoral – la Tomis și Histria, ca și în nordul Dobrogei, la *Noviodunum* (Isaccea).

70. În legătură cu posibilitatea militarilor de a deține proprietăți funciare și familii în timpul stagiului militar, vezi J. Gagé, *op.cit.*, p. 135. Acțiunea, valabilă inițial pentru subofițeri (centurioni și decurioni militari) s-a extins treptat după anul 140 e.n. și la ceilalți militari, fiind legiferată definitiv sub Severi.

71. I. Stoian, *op.cit. loc.cit.*

72. K.D. White, *op.cit.*, p. 351.

73. Cf. *Columella*, XII, 1,1.

74. I. Stoian, *op.cit.*, p. 213; cf. D. M. Teodorescu, *Monumente inedite la Tomis*, Buc. 1918, p. 136 și urm., nr. 64; *CIL*, III, 7567; 772.

75. *CIL*, III, 14214³² (= Gr. Tocilescu, *AEM*, XIX, 1896, p. 93, nr. 43); I. Stoian, *op.cit.*, p. 212, completează: „*Metrodoro... Iuli Frontonis (?) liberte...*” considerînd (p. 213) că n-ar fi exclus ca *Metrodoros* să fie libertul lui *Iulius Fronto*. Completarea fiind echivocă, ne rezumăm să amintim doar informativ prezența la Tomis a unui *Iulius* cu o poziție economică marcantă.

76. *CIL*, III, 7567.

77. Cf. și I. Stoian, *op.cit.*, p. 232. Nu înțelegem de ce ar trebui să admitem că pămînturile coloniilor grecești au continuat

să fie lucrate în exclusivitate cu țărani semi-dependenți în epoca romană, atîta vreme cît inscripțiile care fac referiri la proprietari funciari atestă, în teritoriile pontice și în special în teritoriul cetății Tomis, ferme de tip sclavagist.

78. D. Tudor, *MCA*, II, 1956, p. 616 și urm., nr. 157.

79. În ultimii ani, Al. Suceveanu, de la Institutul Arheologic București, a efectuat săpături arheologice la Fintinele (jud. Constanța)

80. Gr. Tocilescu, *AEM*, 19, 1896, p. 93, nr. 37; *Idem*, *Cîteva monumente epigrafice din Muzeul Național de Antichități*, Buc. 1903, p. 72.

81. *Vicus Amlaidina* a fost localizat la nord de Callatis, la 23 August (Neptun), cf. I. Mititelu, *BSNR*, XXXVII, 1943, p. 83, și 91 și R. Vulpe, *DID*²; p. 206, n. 135. Adugă, Al. Suceveanu, *op.cit.*, pp. 55–56 și A. Aricescu, *Armata*, p. 74. În legătură cu toponimele în *dina*, de origine crobodică, vezi V. Beșevliev, *Linguistique Balkanique*, III, 1961, pp. 67–70.

82. Vezi, în acest sens, R. Vulpe, *op.cit.* Ceea ce ni se pare mai important este faptul că recrutarea pretorienilor se face chiar din mediul provincial rural, lucru semnificativ în definirea etapei de romanizare.

83. *CIL*, XVI, 145 (an. 233 e.n.) – cf. A. Aricescu, *op. cit.*, 74 și p. 214, nr. 139.

84. J. Gagé, *op.cit.*, p. 134.

85. Încă din vremea lui Marcus Aurelius se pare că la Histria staționau trupe romane și probabil exista o stație a flotei dunărene. Pentru argumentare, vezi *bibliografia* la Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 40, n. 95–96. În legătură cu intervenția autorităților romane la începutul secolului III e.n., vezi la noi, *supra* – 3.2.

86. *CIL*, III, 7481 (Gr. Tocilescu, *AEM*, VIII, p. 25, nr. 65).

87. De la Independența (cf. Gr. Florescu, *An. Dobr.*, XVII, 1936, p. 128) și Straja (cf. C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanța 1967, p. 27, nr. 8) provin reliefuri ale Cavalerului Trac, iar o parte din personajele menționate în *CIL*, III, 7483 pot fi eventual traci romanizați (cf. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 108, n. 336). Adugă acestora redarea realistă a băștinașilor pe metopele monumentului triumfal de la Adamclisi.

88. Indiferent de statutul juridic al orașului Tropaeum Traiani, dacă admitem că avem de-a face cu un fruntaș local, în condițiile transformării terenurilor băștinașilor în *ager publicus*, autoritatea romană își putea asigura loialitatea acestuia, în primul rînd încadrîndu-l printre cetățenii romani și asigurîndu-i o bază economică trainică.

89. Scenele din viața indigenilor, sculptate pe monumentul de la Adamclisi, prezintă în exclusivitate creșterea animalelor (ovicaprine și bovine).

90. Vezi, I.I., Russu, *Limba traco-dacilor* Buc. 1967, p. 99 (*Daicoses*) și p. 120 (*Comozarye*).

91. *CIL*, III, 14214¹² (= Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 196, 7, nr. 18: *Idem*, *RIAF*, V, IX, 1903, p. 44. nr. 57).

92. *CIL*, III, 12463 (= Gr. Tocilescu, *AEM*, XIV, p. 18; *Idem*, *RIAF*, V, IX, 1903, p. 32, 46).

93. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 108.

94. K.D. White, *op.cit.*, p. 388.

95. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, V, 6 (G.P. Lisseanu, *Correspondența lui Pliniu cu împăratul Traian*, Buc. 1920).

96. Vezi mai sus, n. 89.

97. Varro, I, 10, 1; II, 10,10; 4, 22; Vezi și White, *op.cit.*, p.311.

98. Columella, VII, 26:.. . Cei mai mulți dintre nomazi și dintre geți se numesc bătători de lapte (γαλακτοπῆται).

99. Cf. Al. Suceveanu, *harta*, fig. 1, Topologul este încadrat în teritoriul cetății Ibida (Slava Rusă). Aceiași unitate și structură geomorfologică a zonei Topolog – Făgărașul Nou – Saraiu, bogată în cernoziomuri, a reprezentat după opinia noastră, principala sursă de aprovizionare cu grîne a cetății Cius (Gîrliciu) – cf. *Itinerarium Antonini*, 224 și Em. Popescu, *TIR*, 1–35, Buc. 1969, 33.

100. Monumentul a fost publicat pentru prima oară de V.H. Baumann, *Note epigrafice*, în *SCIV*, 4/1971, p. 597, nr. 4, fiind reluat în 1973 de A. Aricescu, în *Pontica*, VI, pp. 105–110, cu un comentariu mai amplu.

101. Argumentarea la A. Aricescu, *op.cit.*

102. Considerăm că teritoriul castrului de la Beroe se afla între valea Rostilor, valea Aiormanului, dealurile Topologului și Dunăre.

103. Lista veteranilor eliberați în 134 e.n. sub guvernatorul Iulius Maior (*CIL*, III, 6178), împreună cu celelalte liste din prima jumătate a sec. II e.n., cuprind un total de 220 militari de diferite grade, lăsați la vatră din leg. a V-a *Macedonica* staționată la Troesmis (Turcoaia – Iglîța). Cf. A. Aricescu, *Armata*, p. 35 .

104. *CIL*, III, 6184 și 6207.

105. Cf. păreri autorizate a lui G. Forni (*Reclutamento*, p. 79 și anexa C), legiunile romane dizlocate în Moesia erau recrutate în special din aria orientală a imperiului. În cazul veteranului C. Antistius Valens, inscripția menționează că era originar din Ancyra Galatiei (vezi, *CIL*, III, 6184).

106. Aceiași idee exprimată de Al. Suceveanu, *op.cit.*, pag. 100.

107. *CIL*, III, 6207.

108. P. Nicorescu, în *BCMI*, VIII, 1915, p. 41. n. 1.

109. V. Barbu, *Dacia*, N.S., IX, 1965, p.390, n. 4.

110. A. Rădulescu, *Inscripții grecești și latine din Dobrogea*, în NMEpSM, Constanța, 1964, pp. 181–182. Monumentul datează de la sfârșitul sec. II și începutul sec. III e.n. și se află în MDDT1, inv. 1358.

111. V. Pârvan, *Descop. nouă*, pp. 491–492.

112. În lumina unei teorii recente a învățatului francez Ch. Saumagne (*Le doit latin et les cités romaines sous l'Empire, Essais critiques*, Paris 1965), privind inexistența municipiilor de cetățeni romani în provincii, Troesmis nu devine o cetate de drept roman, ci numai de drept latin (*jus Latii*), în care caz locuitorii, exceptându-i pe veterani, pe vechii cetățeni romani și pe magistrații orașului, devin *cives Latini*; cf. Al. Suceveanu, *op.cit.*, pp. 63–64.

113. Vezi n. 107.

114. V.H. Baumann, *O villa romană la nord-vest de satul Horia (jud. Tulcea)*, BMI, nr. 4, 1972, pp.45–52; *Idem*, în *Peuce* IV, 1973–1975, pp. 61–74.

115. A. Rădulescu, *op.cit.*, p. 183, nr. 3.

116. Deoarece grafia inscripției aparține celei de-a doua jumătăți a sec. II e.n., pare mai verosimil ca proprietatea respectivului centurion să fi avut statut juridic de *ager vectigalis populi Romani*.

117. Vezi. n. 105.

118. Discuția acestei probleme, în *continuare* la 19. 2.

119. V. H. Baumann, în *SCIV*, 4/1971, nr. 1. Lectura inscripției, ușor modificată de A. Aricescu, în *SCIV*, 1/1973, pp. 114–115.

120. Din păcate nu s-a mai păstrat nimic din aceste vestigii distruse cu ocazia executării terasamentului de cale ferată Baia-Tulcea, în 1940. Au fost recuperate de la școala din sat, împreună cu stela funerară, 2 *tegulae* și o piesă de mozaic de la un paviment ceramic, provenite din același loc.

121. Inscripția a fost prezentată de noi în sesiunea științifică a Muzeului de istorie al Transilvaniei, în mai 1980, în comunicarea *Inscripții funerare descoperite la Tulcea și se află înserată în lucrarea Piese epigrafice și sculpturale aflate în colecția muzeului din Tulcea*, Peuce IX, 1983.

122. Din mai multe cognomina care încep cu litera R: *Rufus*, *Rufius*, *Romulus*, *Redditus*, *Romanus*, am optat pentru ultimul, frecvent în provinciile dunărene ale Imperiului și întâlnit în nordul Dobrogei la: Isaccea (*ISM*, 271), Cerna (*ISM*, 219); Camena (*ISM*, 222); Taița (*ISM*, 247).

123. În rândul 2 al inscripției sînt înserate lite rele: DEC. TERI. A... *Teri* – prescurtare inedită a cuvîntului *territorium* – pentru care întîlnim: T (*CIL*, III, 7587 – „f(ines) t(erritorii) Call(atidis)”;

TERR (*CIL*, III, 12507 – „f(ines) t[e]rr(itorii) Odess(i);

TERRIT (*IDR*, II, 190 – „curial(es) territ(orii) Suc(idavenis)

TERRITOR (*CIL*, III, suppl. – Regensburg, p. 2671, 14370¹⁰ – „aedil(is) territor(ii) contr(arii)”;

Întrucît funcția se referă la decurionul unui teritoriu al cărui nume începe cu litera A, am socotit că inscripția are în vedere teritoriul anticului Aegyssus.

124. Rîndul 6 al inscripției începe cu cuvîntul OBITV[S], întîlnit în Scythia Minoră la Capidava, în expresiile: „*obiti ad villam suam*” și „*obita ad vi(l)la(m)*” – *sua(m)*” – *ISM*, V, 29 și 30.

125. Aegyssus, situat la gurile Dunării, era unul din principalele centre ale comerțului de tranzit încă de la începuturile stăpînirii romane, fapt relevat de senzaționala descoperire a unui depozit de 109 amfore datînd de la sfârșitul sec. I e.n. și începutul sec. I e.n., în Parcul Monumentului Independenței, la peste 5 m adîncime.

126. Cunoaștem nouă inscripții de la Noviodunum, publicate după cum urmează: Gr. Tocilescu, *RIAF*, 8, 1902, p. 283 și V. Pârvan, *Descop. nouă*, p. 502 și urm.; O. Tafrafi, *AArh.*, 2, 1930, 4, p. 33, nr. 1–4=D. Tudor, *SCS (I) Iași*, 4, 1953, pp. 468–472, nr. 1–3; Gh. Stefan, *Dacia*, 9/10 (1941–1944), p. 475, nr. 1–2, cu corecturile lui Gr. Florescu, *RIR*, 16, 1946, 1, 10–18, referitoare la nr. 2; D. Tudor, *MCA*, II, 1956, p. 604, nr. 100; I. Barnea, B. Mitrea, *MCA*, V, 1959, pp. 568–569; Exp. Bujor, G. Simion, *MCA*, VII, 1961, p. 397. Adaugă la acestea un fragment dintr-o inscripție funerară descoperită la Isaccea în 1977 (inedit – MDDTI).

127. D. Tudor, *Inscripții latine din Muzeul de antichități din Iași*, în *SCS (I) Iași*, 1953, 1–2, p. 470.

128. V. H. Baumann, *Observații arheologice asupra poziției și cronologiei așezărilor romane din zona de nord a Niculițelului*, Peuce, IV, 1973–1975, p. 109.

129. Cf. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 46, n. 175.

130. Avem în vedere, în special acele inscripții care prin text, grafie, material de construcție, compoziție, sau prin locul descoperirii sînt aproape identice știrilor epigrafice sigure, referitoare la *villa* romană din Dobrogea.

131. *CIL*, III, 7352 (=Gr. Tocilescu, *AEM*, XI, 40, 49, 126).

132. Gr. Tocilescu, *Citeva monumente epigrafice din MNA*, Buc. 1903, p. 74 („S-a găsit în plasa Constanța”).

133. *Ibidem*.

134. Unul din cei cinci veterani ai acestei legiuni stabiliți pe teritoriul Dobrogei – cf. A. Aricescu, *op. cit.*, pp. 44–45.
135. Gr. Tocilescu, *AEM*, VIII, p. 24, nr. 63 (*Agigea*).
136. *CIL*, III, 12479 (SE, 58) – *Cum-păna* . . .
137. D. Tudor, în *MCA* II, 1956, p. 595, nr. 74; I. Stoian, *Tomitana*, p. 212, nr. 6.
138. V. Pârvan, *Histria*, IV, pp. 146–147, nr. 48. Este vorba de *Ala II Hispanorum et Ar(a)vacorum*, care staționa la Carsium (Hîrșova) din anul 103, e.n. (cf. V. Pârvan, *Descop. nouă*, pp. 478–489).
139. V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 143–144, nr. 47.
140. Inscripția a fost comentată de V. Pârvan care-l socotea pe *Titinius-tatăl* – „*colonist proprietar de villa, ori agricultor instărit în vreun vicus din vecinătatea Histriei*”.
141. Inscripția a fost publicată de V. H. Baumann, *Note epigrafice*, în *SCIV*, 22, 1971, nr. 4, p. 597, nr. 5, împreună cu un lot de materiale provenite de la Casimcea, la care adăugăm o plăcuță cu Cavalerul Trac, intrată în patrimoniul Muzeului din Tulcea în anul 1978. Ideea existenței unei *villa* la Casimcea este susținută și de cercetarea de teren. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 86, consideră că este vorba de un *ager viritim adsignatus*.
142. *Ala I Vespasiana (Antoniniana)* din timpul Severilor *Dardanorum* și-a păstrat garnizoana la Măcin, făcînd parte din armata permanentă a Moesiei Inferior de la Vespasian și pînă la Diocletian. Cf. A. Aricescu, *op. cit.* p. 51 și note.
143. *Convorbiri literare*, 39, 1905, p. 565; V. Pârvan, *Salsovia*, Buc. 1906, p. 26;
144. *CIL*, III, 14449.
145. Localizarea a fost făcută de Emilia Doruțiu-Boilă, *SCIV*, 1/1964, p. 133, nr. 8.
146. Vezi la noi, *supra*: 3. 3; 3. 4 (*Aelius L. . . . s* și *Lucius Pompeius Valens*).
147. Gr. Tocilescu, *AEM*, 6, 1882, nr. 80.
148. Idem, *AEM*, 11, 1887, p. 28, nr. 17.
149. Cf. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 101.
150. N. Gostar, *Un altar epigrafic din fosta colecție a lui Vasile Ursăcescu din Curteni, jud. Vaslui*, în *CI*, 1974, pp. 93–100.
151. *Ibidem*, p. 99. Autorul emite ipoteza existenței unor sclavi, fie din serviciul administrativ imperial, fie din cel al unui particular.
152. Vezi, M. Munteanu, *Despre magistraturile satești în Dobrogea romană*, Pontica, IV, 1971, pp. 125–134, cu *bibliografia* respectivă.
153. Cf. V. Pârvan, *Ulmetum I*, pp. 530–532, nr. 2; *Ibidem*, pp. 555–557, *CIL*, III, 12489; 770; 772; 12214²⁰; 13737; I. Stoian, *Tomitana*, p. 213, 8, ca și o serie de alte mărturii înserate în lucrarea de față.
154. Gr. Florescu, *Capidava, I*, pp. 80–81, nr. 4; *Ibidem*, p. 109, nr. 30.
155. Vezi, V. Pârvan, *Începuturile*, p. 95; R. Vulpe, *HAD*, p. 127 (*Flavius Capito*)
156. *CIL*, III, 770; V. Pârvan, *Ulmetum I*, pp. 530–531; *CIL*, III, 12489; 14449; 12491; Gr. Florescu, *Capidava I*, p. 19.
157. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 582, n. 8.
158. *Ibidem*.
159. C-tin Moisil, *Două morminte antice din Dobrogea*, în *BCMI*, an. IV, 1911, pp. 125–127.
160. M. Davidescu, *Un sarcofaș roman la Mamaia*, în *Rev. Muzeelor*, an. II, 1, 1965, pp. 88–89.
161. Material frecvent întrebuițat pe litoralul Mării Negre (cf. Th. Sauciu – Săveanu, *Callatis*, VIII, *Dacia*, IX–X; p. 244, A. Rădulescu, M. Davidescu, în *MCA*, p. 753)
162. D. Tudor, *OR*², p. 321.
163. După scena animalieră, se încadrează în grupa „*grylli*” a gemelor romane (cf. M. Davidescu, *op. cit.*, p. 89); asemenea inele serveau ca sigilii; reproducerea scenei săpate în piatra inelului fiind destul de dificilă.
164. D. Tudor, prezintă un exemplar asemănător din Muzeul Drobeta-Tr. Severin, *Monumente inedite la Romula*, *BCMI*, nr. 85, 1935, p. 121, fig. 34. Un alt exemplar, la Muzeul de Istorie națională al RSR. Vezi pentru datare și tipologie, D. Ivány, *Lampen*, planșa 65, nr. 1.
165. M. Davidescu, *op. cit.*, *loc. cit.*
166. *Ibidem*.
167. N. Harțușche, *Un car de luptă descoperit în reg. Dobrogea*, *Apulum*, VI, 1967, pp. 231–255.
168. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 95.
169. Cf. *Ibidem*, p. 56 (*Asbolodina* și *Amlaidina*).
170. N. Harțușche, *op. cit.*, p. 234.
171. *Ibidem*, p. 240.
172. I. Venedikov, *Trakiiskata Kolesnița*, *Sofia*, 1960, pl. 22.
173. Vezi, A. Rădulescu, *Note epigrafice, I*, Pontice I, 1968, pp. 323–325, nr. 2 (*comuna 2 Mai*) – fragment de miliar de calcar (an. 163 e.n.) descoperit pe terenul CAP, în partea de sud-est a satului, la cca 600 m de actuala șosea care duce către satul Vama Veche și mai departe în R. P. Bulgaria.
174. Cercetările au fost efectuate de G. Simion de la Muzeul din Tulcea, fiind comunicate în cadrul lucrărilor celei de-a doua *Conferințe Naționale de Arheologie* (Buc., nov. 1971) și au fost publicate în *Peuce* VI, 1977, pp. 123–236 (*Descoperiri noi pe teritoriul noviodunens*).
175. G. Simion, *op. cit.* p. 127.
176. *Ibidem*, p. 132, cf. P. Alexandrescu, *Histria II*, pp. 255, 260, 266, 267 și 281.
177. Un vas asemănător a fost găsit în 1890,

lingă Doudeville (*Franța*), în inventarul unui mormînt de incinerare în cistă de plumb. Corpul vasului este decorat cu scene pastorale. Actualmente, vasul se află la Palatul Artelor Frumoase din Paris. Cf. E. Esperandieu, H. Rolland, *Bronzes Antiques de la Seine maritime*, în Gallia, XIII, Paris, 1959, p. 69 și pl. XLII–XLIII.

178. Figura centrală a compoziției alegorice de pe situla de bronz este *Eros*, protectorul pescarilor, el însăși pescar – cf. *RE*, IV, 1909, col. 514; *Ibidem*, col. 515 „... *Arta a trecut asupra lui Eros toate ocupațiile omenești posibile*...”.

179. P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 272 și p. 281 (pentru zona balcanică.).

180. G. Simion, *op. cit.*, p. 126.

181. Inventarul sarcofagului de la Bădila se află (aproape în întregime) expus în muzeul din Tulcea.

182. În Dacia, acest tip de fibulă este frecvent întâlnit în mormintele de sec. III de la Soporu de Cîmpie – vezi, D. Protase, *MCA*, VIII, 1962, p. 534, fig. 6/12. Este însă specific provinciilor dunărene într-o perioadă mai largă, eventual sec. II–III e.n. – cf. O. Almgren, *Fibelförmen* (gr. IV-a).

183. G. Simion, *op. cit.*, *loc. cit.*

184. A. Rădulescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii romane de uz comun din Dobrogea*, Pontica VIII, 1975, p. 341 și pl. VIII/1.

185. P. Alexandrescu, *op. cit.*, pp. 182–183; 201–204.

186. M. Coja, *Un mormînt de incinerare la Histria*, *SCIVA*, 1/1974, p. 35 și urm.

187. V. Barbu, *SCFA*, pp. 372–376.

188. În privința celor două morminte cu inhumări în poziție chircită, lipsite de orice fel de inventar sau element de datare, ne îndoiim că ar fi putut aparține unor înmormîntări de epocă romană și ca atare îi excludem din discuție.

189. V. H. Baumann, în *Peuce IV*, 1973–1975, pp. 109–110.

190. *Ibidem*, p. 111. Sondajul de pe Valea Capaclia va comporta o atenție specială în rîndurile care urmează.

191. În acest sens, vezi ritul, ritualul funerar și inventarul mormintelor de incinerare (I și 2; cf. planul cu repartitia mormintelor în movilă, la G. Simion, *op. cit.*, p. 139, pl. II).

192. Cf. V. Culică, *Un mormînt roman de pe teritoriul rural al municipiului Durostorum*, *SCIVA*, 1/1974, p. 136 – mormîntul a fost localizat într-un punct situat în dreptul indicatorului kilometric 129–800 de pe DN – 3, București–Constanța.

193. A. Frova, *Pittura romana in Bulgaria*, Roma, 1943, p. 10.

194. V. Culică, *op. cit.*, 140.

195. Cf. *Ibidem*, p. 139, la care adăugăm inventarul unui mormînt descoperit în anul 1972 la Noviodunum (*inedit*), unde ulciorul ovoidal apare alături de obiecte specifice sfîrșitului sec. II e.n., printre care și un opaic cu ciocul de scurgere lung și cu ștampilă FORTIS pe fund.

196. V. Pârvan, în AARMSI, s. II, t. XXXV (1912–1913), Buc. 1913, pp. 491–493 (*Știri nouă de la Troesmis*).

197. Obiectele romane aflate în colecția Școlii generale din Turcoaia provin din 3 puncte arheologice: cetatea Troesmis, N–V și S–V localității, din apropierea Dunării.

198. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 491.

199. Cf. *Ibidem*; un zid de piatră, dezvoltat pe 3,50 m, se unea cu încă două ziduri perpendiculare pe el, distanța dintre ele fiind de cca. 3 m.

200. Vezi, n. 110.

201. Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 493.

202. Inscripția a fost găsită pe teritoriul comunei Turcoaia, cf. *Ibidem*, n. 3.

203. Vezi, *supra* n. 197.

204. O. Tafrați, în *AARh.* (Iași), fasc. 9–10 (1933–1934), pp. 14–18.

205. *Altarul Eponiei* se află în MDDT1, inv. 904. O. Tafrați vedea iepuri în colțurile altarului, probabil sub impresia caracterului agrest al divinității.

206. O. Tafrați, *op. cit.*, p. 17.

207. Vezi, *supra* n. 108 și 109.

208. Aceste descoperiri au fost semnalate de noi, în *Peuce IV*, pp. 113–115.

209. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 504; R. Vulpe, *HAD*, p. 171; *Idem*, *DID*², p. 203, 210; *CJL*, III, 7520, 7521; *SCIV*, 1–2/1954, pp. 182–188.

210. Vezi, *Peuce IV*, pp. 115–116.

211. V. H. Baumann, *Un stilp miliar descoperit la Minăstirea Saun*, (*jud. Tulcea*), Pontica X, 1977.

212. Vezi în continuare, 18.0.

213. C-tin Deculescu, în *SCIV*, 3/1966, pp. 577–592. Tezaurul cuprindea 161 denari (30 emiși în sec. I î.e.n., 40 sub Augustus, 80 sub Tiberius și 8 pînă la Claudius I, inclusiv); a fost descoperit de locuitorul Coliu Tonciu într-o vie din partea de S–V a satului Niculișel. Afirmația lui Deculescu pare să fie exactă; sătenii vîrstnici din Niculișel își amintesc și astăzi numărul mare de „constantinați” (denumire dată de ei monedelor de argint), descoperiți înainte de război, indicînd locul descoperirii cu destulă exactitate, în perimetrul fermei romane din Gurgoaia.

214. Cf. R. Vulpe, *DID*², pp. 56–61 și 65.

215. *inedit*; statueta se află la MDDT1, inv. 900.

216. Sînt reprezentative în acest sens 2 reliefuri din München, reproduse de K. D. White (în *RF*, fig. 73, 74), unde *Priapus* apare

în stînga compoziției însoțind turma de bovine alături de vâcar.

217. V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 114.

218. Intervenția noastră a fost tardivă. În afară de două cărămizi întregi pe care le-am putut recupera, nu s-a mai putut salva nimic. Observațiile făcute în profilul șanțului au scos în evidență o construcție ovoidală, de aproximativ $2 \times 1,50$ m, din pământ ars, în interiorul căreia se găseau cărămizi pe care focul abia izbutise să le prindă. Fragmente din acest material ușor perisabil se aflau împrăștiate pe o rază de 5 m.

219. Cercetat de semnatul acestor rînduri, mormîntul a fost semnalat în 1973 la sesiunea științifică a Muzeului din Constanța și publicat în *Peuce IV*, p. 114. Se afla situat în partea de N-E a comunei Niculițel, la aprox. 500 m est de vicus și la 1500 m NE de precedenta descoperire.

220. Vezi, Exp. Bujor, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 525 și urm.

221. Vezi, mai sus 13.9 și n. 180.

222. Vezi, la K. D. White, *RF*, (VIII) p. 200 și urm., cf. *Varro*, II, 5, 14; *Columella*, VI, 23.

223. *Supra*, n. 174.

224. C. Iconomu, *Opaițe*, p. 18, tip XX; cf. *D. Ivány*, tip. VII, p. 13. Opaițul se află în depozitul MDDTI, inv. 1728.

225. Vezi, în continuare, 17.5.

226. V. H. Baumann, în *Pontica X*, 1977.

227. În această zonă au fost localizate 3 așezări rurale; una situată pe coasta unui deal, la răsărit de ceea ce se numește astăzi „*Ceairul lui Iancu*” — loc mlăștinos unde în antichitate se vărsa apa Iancului, izvorită din dealurile Niculițelului; cea de-a doua așezare, pe o terasă înaltă situată la circa 1 km sud de Mînăstirea Saun, unde a fost descoperit un miliar din vremea lui *Maximinus Thrax* (vezi V. H. Baumann, *op. cit.*), ambele așezări cu caracter agricol. Cea de-a treia așezare, aflată în punctul numit „*Gorgonel*” pe o terasă înaltă, în conformitate cu bogăția de material ceramic autohton reprezenta un sat de băștinași, a căror ocupație principală trebuia să fi fost pescuitul. Evoluția acestei așezări începe în epoca *hallstattiană* și se încheie în sec. XI al e.n. O așezare băștinașă care își încetează activitatea la începutul epocii romane se afla pe malul lacului Saun, în punctul numit „*La Boroană*”, pe un platou înalt cu suprafața de aprox. 25. ha.

228. Vezi, *supra*, 8.1 și n. 122.

229. Vezi, în acest sens, *cap. II*, n. 82.

230. V. Pârvan (*Ulmetum II*, p. 338) referindu-se la *Aurelius Hermes* din Capidava și *Aurelius Sisinus* din Ulmetum, care apar în inscripții sub numele de *pagani* (*CIL*, III, 13478 și *Ulmetum I*, p. 333, fig. 3), îi considera posesorii unor gospodării izolate care aparțin-

neau unei zone restrinse din marele teritoriu capidavens.

231. Ideea ne-a fost sugerată de Radu Florescu căruia îi aducem mulțumirile noastre.

232. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 337 și n. 3; cf. acestei chestiuni, vezi Marquardt, *Römische Staatsverwaltung I²*, p. 1, sqq.

233. *CIL*, III, 7520 (*dedicație*); *CIL*, III, 7521 (*monument funerar*).

234. V. Pârvan, *Știri nouă*, p. 504, n. 3.

235. În inscripția funerară (*CIL*, III, 7521), patru din cele șase personaje pomenite poartă nume greco-orientale (*Teodora*, *Cumenius*, *Valens*, *Cyrilla*). Inscripția votivă pentru *Iovis Optimi Maximi Dol(y)cheni* este pusă de trei preoți, orientali: *Polydeuces Teophili*, *Lucius Kapito* și *Flavius Reginus* — cf. C-tin Moisil, *Biserițele*, în *BCMI*, an. III (1910), p. 31.

236. Vezi, Exp. Bujor, în *Dacia*, N.S. IV, 1970, p. 525 și urm. (XXV, nr. 8); P. Alexandrescu, *Histria II*, Buc. 1966, pp. 255–260, 266, 281. Mai recent, G. Simion, în *Peuce VI*, 1977, p. 123 și urm.

237. Sectorul zootehnic al CAP Niculițel a cuprins și partea sudică a necropolei situate la nord de vicus-ul roman. Lucrările efectuate pentru fundații au distrus (în conformitate cu mărturiile lui C. Moraru, care a condus aceste lucrări și de la care s-a recuperat în 1973, o foiță de aur cu motiv geometric imprimat și o mărgică — amuletă, din pastă de sticlă) mai multe gropi ovale și rectangularare arse, în care se aflau oase calcinate, vase și fragmente ceramice.

238. În acest sens, C. Auner, *Les origines chrétiennes*, Paris, 1918.

239. V. H. Baumann, *Noi dovezi arheologice referitoare la vechimea martirilor de la Niculițel*, în *Bis. Ortodoxă Română*, 5–6/1976; *Idem*, în *AMN*, XV, 1977.

240. Em. Condurachi, *SCIV*, I/1950, pp. 90–92 și V. Canarache (*Unelte agricole pe teritoriul RPR în epoca veche*), *SCIV*, I, 2/1950, pp. 100–101.

241. Dovada fertilității acestei zone o face atestarea *sciților agricultori* — cf. *Tucidide*, 2, 96; *Trogus-Iustin*, 9, 2–3; *Diodor*, 19, 73, 1; vezi și D.M. Pippidi, *Contribuții*, p. 188 — decretul în cinstea lui *Agatocles*; în epoca romană — N. Lascu, *Publius Ovidius Naso*, Buc. 1957, pp. 158–159 și p. 129; *Strabon*, 7,3,3 (C.296); 7,3, 13 (C. 304); 7,4,5, (C.311). Aduagă la aceasta imaginea monedei callatiene

242. Cf. Em. Condurachi, *op.cit.*, p. 91, fără a se preciza întinderea cîmpului „*plin de cioburi de toate tipurile, fragmente de vase și pietre de construcție*”, care ar putea reprezenta atît suprafața unei ferme romane, după cum tot atît de bine ar putea fi întinderea unei așezări rurale. V. Canarache, (*op. cit.*,

p. 101)ne informează că „în stratul acelei întinse aşezări rurale” s-au găsit monede din sec. II î.e.n. și pînă în sec. I e.n., iar Em. Condurachi (p. 92) încadrează depozitul de unelte agricole în sec. II—III e.n. Coroborînd cele două informații, obținem imaginea (destul de diluată) unei ferme rustice de tipul cu clădiri dispersate în interiorul unei incinte, care se întindea probabil pe mai bine de o jumătate de ha.

243. Cf. *Ibidem*.

244. V. Canarache, *op. cit.*, p. 101.

245. Vezi, Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 92.

246. *Ibidem*, p. 91; Cf. K. D. White, *AIR*, pp. 72—86; 98—103; 17—20; 60—64; 132—136. Vezi și H. Mihaescu, *Economia agricolă la Cato*, *SCIV*, I, 2/1950, pp. 199—200 (4—Unelte de fier).

247. Cf. V. Canarache, *op. cit.*, p. 100.

248. *Ibidem*.

249. Cf. *Varro*, I, 13, 2; *Columella*, I, 6.

250. *Supra*, n. 244. S-ar putea mai degrabă ca aceste descoperiri monetare să ateste o aşezare rurală anterioară întemeierii fermei, în care caz monumentul s-ar plasa la sfîrșitul sec. I — începutul sec. II e.n., cînd de altfel apar majoritatea *villae*-lor romane din Dobrogea. Pentru analogie, vezi *supra*, *villa* din Niculișel — *Gurgoaia*.

251. Vezi, *supra*, 13, 12, 14.8 — 14.11.

252. V. H. Baumann, în *SCIV*, 4/1971, p. 598.

253. Informația ne-a fost furnizată de mai multe familii care și-au ridicat casele în vecinătate, la date apropiate în timp.

254. Ambele piese se găsesc la MDDTI (*inv.* 2160; 1942). Fragmentul de statuie aparține unui personaj feminin; rezervat: partea inferioară. Personajul este îmbrăcat în *stolla* și sandalele romane. Ca tehnică de execuție, destul de fin realizat. Atît marmura de calitate superioară cît și prezența leului funerar ne fac să bănuim în punctul „*La vie*” prezența unui monument funerar.

255. Vezi, în acest sens, pasajele din lucrare referitoare la *villae*-le din zona nordică a Niculișelului și mai ales cele de pe valea Capaclia.

256. Localizarea, făcută în primăvara anului 1977, aparține unui colectiv de muzeografi de la MDDTI, condus de G. Simion și format din El. Lăzurcă, Mihaela Mănușu-Adameșteanu și Gh. Mănușu-Adameșteanu.

257. S-ar putea ca A. Aricescu să fi vizat această *villa* atunci cînd emitea ipoteza unui cuplor de ars ceramică la Sîmbăta Nouă (vezi A. Suceveanu, *VEDR*, p. 145 și n. 604).

258. Aducem în sprijinul acestei supoziții (căci nu avem știri despre existența unor astfel de practici rituale) argumentul dimensiunii diferite a celor două movile, în con-

cordanță cu mărimea diferită a celor două ferme.

259. Vezi, *supra*, 7.0 cu notele 119 și 120 (cf. V.H. Baumann, *SCIV*, 4/1971 pp. 593—594).

260. A. Rădulescu, *Podoabe de bronz ale unui car roman și depozitul de țigle de la Telița (jud. Tulcea)*, *Pontica* 1971, p. 273 și urm.

261. Identificare făcută în primăvara anului 1976 de Ernest Oberländer — Târnoveanu (muzeograf).

262. Vezi, *supra*, 14.2 și n. 205.

263. V. Pârvan, *Descop. nouă*, pp. 509—518; Vermaseren, *Corpus Mith.*, nr. 2288—2294; G. Bordenache, *Sculture*, pp. 89—91, nr. 175—199.

264. Observațiile au fost efectuate după ploaie, în condiții de vizibilitate perfectă, în luna martie a anului 1978 (V.H. Baumann).

265. Cultura Hamangia este considerată cea mai veche locuire neolitică din Dobrogea (cca. 5500—3500 î.e.n.)

266. Zborul a fost comandat de MDDTI; a participat la zbor G. Simion, directorul muzeului din Tulcea, de la care avem toate informațiile și căruia îi mulțumim pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție materialul foto.

267. O situație asemănătoare am întîlnit-o pe valea Capaclia, unde una din movile acoperea vestigiile unei *villa rustica*.

268. Această fermă prezintă multe similitudini cu *villa rustica* cercetată în ultimii ani la nord de localitatea Niculișel (jud. Tulcea); vezi, în continuare, 18.

269. În alte zone ale Europei, prospecțiile aeriene făcute cu scopuri strict arheologice se află într-un stadiu destul de avansat. Vezi, în acest sens, rezultatele obținute de Dinu Adameșteanu în sudul Italiei (La Basilicata antica. Storie e monumenti. Cava dei Tirreni, 1974) și în departamentul Senei Maritime de Roger Agache care, în anii 1973—1976, a reperat și fotografiat 5 *villae* romane și a executat în 1975 un sondaj arheologic într-una din ele. Cf. *Gallia*, t. 34, 1976, fasc. 2.

270. Rezultatele acestui sondaj au fost publicate de A. Rădulescu în *Pontica*, 4/1971, p. 273 și urm.

271. K. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobroudsche*, *Deukschr.* d.k.k. Ak. d. Wiss, Wien, 1866 — (cf. Em. Zah, *Exploatarea fierului în Dobrogea veche*, *Pontica*, 4/1971, p. 201, nota 4).

272. Cf. Em. Zah, *op. cit.*, p. 201 și 202 — în apropierea minăstirii și în jurul localității Telița, pe dealul Malciu (sic!), minereul de fier se află la suprafață, ceea ce presupune că aici se găsea în vechime principalul zăcămint folosit în împrejurimi. Ipoteza a fost confirmată de ultimele cercetări efectuate de noi în punctul numit „*Izvorul Maicilor*”, unde a

fost scos la iveală un complex de cuptoare de redus minereul de fier aflat în apropiere.

273. C-tin Moisil, în *BCMI*, 1911, p. 140.

274. D. Tudor, *Antichități din Scythia Minor. Colecția M. Istrati-Capșa*, An. Dobr., an. XVI, 1935, pp. 28–29, nr. 18 și foto 6 la p. 28.

275. Vezi, *supra*, 14.4.

276. Vezi, A. Rădulescu, *op. cit.*

277. *Ibidem*, p. 289. Statuetele au 13,8 cm înălțime; prezintă bustul zeului și un soclu în formă de capitel care are la bază o cavitare mică pentru fixare. Posibilitățile de fixare erau mărite de existența unui ax masiv în forma literei L, situat la spate între omoplați (p. 282).

278. Un singur exemplar este mai mare, având diametrul de 11,6 cm, cf. *Ibidem*.

279. Cf. *Ibidem*, p. 284.

280. *Ibidem*, cf. I. Venedikov, *Der Gesichtsmaskennelm in Trakien*, în *Eirene, Studia Graeca et Latina*, I, Praga, 1960 (*rezumat francez*).

281. I Venedikov, *op. cit.*, pl. 45, fig. 157–158; pl. 91–93 (imaginele statuilor, ornamentele din partea superioară a tronului). Vezi și G. Seure, *Un car thraco-macedonian*, în *BCH*, XXVIII, 1904, p. 237, fig. 21, care prezintă bustul Minervei cu cască, pe carul traco-macedonean reconstituit de el la începutul sec. XX. A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 284.

282. Cf. *Ibidem*, p. 285.

283. Prima secțiune avea 6×3 m, a doua, de dimensiuni mai mici ($4,75 \times 3,70$ m) se unea cu prima în zona unghiurilor de SV și NV; cf. *Ibidem*, p. 273 și pl. I.

284. Țiglele cu bordură sînt de două tipuri: a) de $46,5 \times 36,0 \times 2,00$ cm, însemnate cu o bandă de trei linii în semicerc, trasate cu degetele; b) de $47,5 \times 32,5 \times 2,5$ cm, avînd ca semn un „ochi” de sfoară, realizat prin apăsare cu degetele. Cele fără bordură sînt mai înalte, de $49 \text{ cm} \times 20,5 \text{ cm}$ – cf. *Ibidem*, p. 275 și pl. IX.

285. Cărămizile rectangulare (jumătăți) au dimensiunile: $24 \times 17 \times 4,5$ cm; cele pătrate (sferturi) sînt de $17,5 \times 5,5$ cm cf. *Ibidem*, p. 277 și pl. III.

286. Un obiect asemănător a fost găsit în turnul de SV al castrului roman – tîrziu de la Gornea (Banat). Autorul, N. Gudea (*Gornea, așezări din epoca romană și romană tîrzie*, în *Banatica, Reșița*, 1977) îl prezintă ca „ac de împletit plasă” (fig. 44/11 = 57/15).

287. A. Rădulescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

288. Monedă de bronz bătută la *Markianopolis*; prezintă pe avers busturile perechii imperiale, față în față, iar pe revers, *Fortuna*, cu cîrma la picioare, privind spre stînga; în cîmp, stînga, litera E. (*Ibidem*).

289. *Ibidem*, p. 274.

290. *Ibidem*, p. 277; cf. Gh. Ștefan, *Un cuptor roman de ars țiglă descoperit la Dinogetia*, în *SCIV* 1–4/1957, p. 340 și urm.

291. *Ibidem*, p. 279 și nr. 6, cf. *Monumente romano-bizantine în sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1965, pp. 6–23, fig. 1–8.

292. Vezi, G. Popilian, *Un quartier artisanal à Romula*, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 221 și urm., fig. 2–3 și 4 (cuptoare de ars ceramică).

293. Cf. B. Sultov, în *Arheologija*, IV, 4/1972; *Idem, Actes* (I), pp. 449–488.

294. În acest sens, cercetările de la Gornea-Banat au scos la iveală urmele unei *villa* romane, compusă dintr-o construcție rectangulară ($18,80 \times 5,85$ m) cu absidă la răsărit și încălzită prin *hypocaustum*. În apropiere se aflau 11 gropi mici cu țiglă și o groapă mare în care, alături de țigle, se aflau vase romane, cărămizi, piroane de fier, piese de bronz și o monedă din sec. IV e.n.

295. Vezi, *supra*, n. 167.

296. *Supra*, nota 273.

297. Cercetările de la Telița – „*Izvorul Maicilor*” au făcut obiectul a două rapoarte arheologice (publicate în: *MCA*, Oradea, 1979 și *Peuce*, IX, 1983). Vezi totodată, articolul nostru „*Complexe meșteșugărești din epoca romană în mediul rural de pe valea Teliței*”, apărut în suplimentul din dec. 1978 al ziarului „*Delta*” (Tulcea).

298. Cf. J. Wilhelm Gilles, în *Archiv für das Eisenhüttenwesen*, H.4, 28 J, April 1957, p. 179.

299. Pentru Engsbach, vezi, H. Beck, în *Siegerland*, 20, 1938. Muzeul landului Rin din Bonn a cercetat în Nordeifel, pe o suprafață de 9 km^2 , 96 de cuptoare metalurgice, grupate în 12 ferme romane. Două cuptoare descoperite în 1956, în partea sudică a muntelui Nideggen, sînt foarte asemănătoare instalațiilor de la Telița – „*Izvorul Maicilor*” – (cf. *Zeitschr. für Erzbergbau und Metallhüttenwesen*, 11, H.12, 1958, p. 188).

300. Cf. Em. Zah, *Exploatarea fierului în Dobrogea veche*, Pontica, 4, 1971, Constanța, p. 201.

301. Același fenomen se verifică în situația fermelor romane din zona rhenană (Nord-eifel) – cf. *Zeitschr. für Erzbergbau und Metallhüttenwesen*, 11, H.12, 1958, p. 226.

302. Suprafața agricolă redusă, datorită pădurii care se întindea pînă în lunca Dunării, nu oferea fermierilor din zonă posibilitatea dezvoltării unei economii bazate în principal pe cultivarea pămîntului.

303. Cercetările au fost efectuate de G. Simion. Materialul se află în MDDT1 (inedit).

Vezi la noi, *supra*, 13.5–11, prezentarea descoperirilor din movila de la Bădila și în

mod special, 13.12, unde se amintește despre localizarea fermei. Cf. și n. 190.

304. În articolul publicat în *Peuce IV*, pp.109–111, am făcut o prezentare sumară a sondajului de pe Valea Capaclia. Rezultatele acestuia au fost semnalate de noi pentru prima dată în 1973, cu ocazia lucrărilor sesiunii științifice a Muzeului de Arheologie din Constanța.

305. Numerotarea casetelor s-a făcut pe pantă, de jos în sus, ținându-se seamă de ridicarea planimetrică făcută de la nivelul derelei (firșor de apă), considerat convențional cota O. Diferența de nivel dintre latura de SE a casei 6 (c.+5,30) și aceea de NV (c.+5.80) este de 0,50 m; între aceasta și latura de NV a casei 7 (c.+6.50) de 0,70 m și între latura de NV a casei 7 și cea de NV a casei 8 (c.+7.10) este de 0,60 m. Așadar, pe o pantă de aproximativ 12m, întâlnim o diferență de nivel de 1,80 m. Situațiile din săpătură au fost raportate numai la peretele de NV.

306. Este vorba de o monedă colonială, GETA, emis. Histria (anii 210–211 e.n.) Pick, 508; *inv. 10533*, MDDT1.

307. Vezi, comentariul la 13.13.

308. Valea Capaclia este un vechi curs de apă, cu siguranță navigabil în antichitatea romană pentru micile ambarcațiuni pescărești.

309. *Inedit*, fragmentul se află în MDDT1, *inv. 798*.

310. Amforă probabil de tip M-90, cf. Robinson, *Pottery*, p. 92 și pl. 22 (M.90) – încadrată cronologic la sfârșitul sec. II e.n.

311. M. Prou, *Manuel de Paléographie latine et française*, Paris, 1924, pp. 47–49. P.B. Huguet, *Epigrafia latina*, Barcelona, 1963, fig. 2 (după N. Gudea – I. Dragomir, *Cărămida cu text cursiv din Gornea*, în *Banatica*, 3, Reșița, 1975, p. 105, fig. 8 și p. 106, fig. 9). Vezi și R. Cagnat, *Cours d'Épigraphie latine*, IV-ème, Paris, 1914 (a doua jumătate a sec. II e.n.).

312. *Ibidem*.

313. Cf. N. Gostar, *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului regional de arheologie Dobrogea*, St. Cl., 5, 1963, p.305 (C. Aufidius SEN. . . , veteran al leg. a V-a Macedonica – SE.31).

314. Vezi, inscripția de la Topolog a lui [Au]fidius Helius, publicată de noi în *SCIV*, 4/1971 și reluată în *Pontica* 6/1973.

315. I. Barnea și B. Mitrea, *Noviodunum*, în *MCA*, V, 1959, p. 470 (Aufidius AQ).

316. Vezi discuția lui A. Aricescu, în *Pontica* 6/1973.

317. Vezi la noi, *supra*, 14.13 – 14.

318. V. H. Baumann, în *AMN*, XV, 1977.

319. V. Pârvan, *Descop. nouă*, p. 504, plasează sistemul de fortificații de la Niculi-

țel în sec. III–IV e.n.: „... însemnată așezare de la Niculițel care într-o vreme, poate în legătură cu năvălirile Goților din sec. al III-lea înainte, a căpătat și foarte puternice întăriri, atît ca cetate, cu ziduri, cît și ca întărire strategică”.

320. *Șantierul Garvân-Dinoșeția*, în *SCIV*, 1–2/1954, p. 187, nota: „... judecînd după materialele arheologice (cărămizi, fragmente ceramice diferite, chiupuri întregi, monede, etc.) descoperite în decursul timpului în val sau în apropierea acestuia, valul pare mai curînd roman decît protobulgar”. Sondajul din 1955, secționase valul la cca. 3 km vest de satul Niculițel, unde s-au descoperit și numeroase resturi feudale-timpurii. După părerea noastră, existența acestora, nu contrazice ipoteza construirii valului în epoca romană, ci contribuie la înțelegerea permanenței și continuității, prin prisma refacerilor succesive a fortificațiilor de pămînt, în perioada îndelungată a migrațiilor de la începutul evului mediu românesc.

321. Vezi, V.H. Baumann, în *Pontica* X, 1977.

322. Aceste percizări se fac numai cu scopul de a realiza o cît mai reală localizare a *villa*-ei, fiind convenționale din punct de vedere al relației istorice dintre *villa* și valul de pămînt.

323. Exceptînd comunicarea „*Contribuții la cunoașterea poziției și cronologiei așezărilor rurale din zona de nord a Niculițelului*”, prezentată la sesiunea Muzeului din Constanța, în octombrie 1973 și publicată în *Peuce IV*, cercetările din *villa rustica* de la Niculițel au rămas inedite pînă la terminarea lor în vara anului 1977. Rezultatele finale ale cercetărilor noastre le-am prezentat în octombrie 1977 într-o formă prescurtată la sesiunea Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța, cu titlul „*O villa rustica specializată în creșterea animalelor*” și sub formă de raport la sesiunea anuală de rapoarte științifice ținută la Muzeul de istorie al R.S. România (Buc., 9–11 martie 1978). Au fost publicate în *Dacia*, N.S., XXIV/1979, MCA, Oradea, 1979 și *Peuce*, VIII/1980.

324. Au fost surprinse integral în săpătură, laturile de est și de nord ale peristilului.

325. Un astfel de postament din calcar a fost găsit „*in situ*” deasupra unui pilastru, în caroul G-140. În postament era săpat locul de încastrare al coloanei.

326. Grosimea stratului de pămînt ars cuprins în secțiunea vetrei era aproximativ de 1 m.

327. Vitruviu, *De architectura*, VIII, 6, 16 – șuvoiul de ploaie să curgă în cisterne de pe acoperișuri sau din locuri mai înălțate.

328. Varro, *De re rustica*, I, II, 2 – recomandă acoperirea cisternelor și construirea lor în tehnica „opus signinum.”

329. Vitruviu, *op. cit.*, – lichidul trecind dintr-o încăpere în alta să se curețe ca printr-un filtru.

330. Plinius Maior, *Hist. natur.*, XXXVI, 52.

331. Palladius, I, 17.

332. Spre deosebire de *villae*-le mai departate de așezarea vicană de la Niculițel, ai căror proprietari și-au ridicat movile funerare.

333. Vezi la noi, *supra*, 4.2, n. 96 și 97.

334. Vezi, mai sus, *cap. I*, 2.9.

335. Vezi, mai jos, catalogul descoperirilor monetare din *villa rustica* de la Niculițel. Ultimele monede din prima etapă, reprezentând emisiuni din vremea lui Marcus Aurelius, respectiv un bronz mare cu *Diva Faustina* (an. 176 e.n.) găsit în stratul de nivelare de sub nivel II, din încăperea B și o monedă de bronz *Faustina II*, descoperită în fața porticului.

336. R. Vulpe, *DID*², p. 262.

337. În afară de două monede de argint, restul monedelor din prima jumătate a sec. III e.n. reprezintă emisiuni monetare ale orașelor grecești: Histria, Nicopolis, Marcianopolis, Niceea.

338. R. Vulpe, *op.cit.*, p. 244.

339. *DA*, V, p. 877.

340. În general, ferma de la Niculițel respectă principiile conceptuale ale lui Vitruviu (*De architect.*, VI, 6,1) referitoare la repartizarea spațiului interior în jurul unei curți care reprezintă elementul esențial și ale cărei dimensiuni, în cazul nostru, sînt calculate după numărul de animale și reflectă puterea economică a proprietarului (vezi, *DA*, p. 874, fig. 7481 – *planul fermei după Vitruvius*).

341. Nu excludem posibilitatea de a fi aparținut comunității greco-orientale atestată în *vicus*-ul de la Niculițel – *cf. supra*, 14.14.

342. Vezi, în această privință, *TIR (Romula-Durostorum-Tomis)* Bucurest, 1969, p.41 (*Filimon Sirbu = Alibeichioi-Izvoarele*), 46 (*Horia*), 53 (*Niculițel*), pp. 50, 70, 75 (*Taița, Țiganca, Meidanchioi = Valea Teilor*).

343. Gr. Tocilescu, *Fouilles*, harta, *cf. Kiepert, CIL, III*, tab. IV, p. 52; J. Weiss, *Die Dobroudscha im Alterum, Historische Landeskundskunde*, Sarajevo, 1911, nr. 14 (*Cf. Tocilescu*)... de la Luncavița... probabil pleca de aici un drum secundar pe valea pîrului Taița, cit și *pe cursul său au fost constatate castele lângă mînăstirea Taița și la Ortachioi (= Horia)*. V. Pârvan, în *Ulmetum I*, referindu-se la Ortachioi = Horia, precizează în n.4, la p. 504"; „Există aici pînă azi ruinele

vechiului castru”. Vezi și R. Vulpe, *HAD*, Buc. 1938, p. 171.

344. Cîteva țigle au intrat în depozitul Muzeului din Constanța.

345. Inscricția a fost publicată de A. Rădulescu, *Inscricții grecești și latine din Dobrogea*, în *NMEpSM*, p. 183, nr. 3, fig. 3.

346. *Villa* de la Horia a fost prezentată pentru prima dată în cadrul lucrărilor celei de-a II-a Conferințe Naționale de Arheologie (nov. 1971). A fost publicată în *BMI*, nr. 4, 1972 (*O villa romană la nord-vest de satul Horia, jud. Tulcea*) și apoi, împreună cu alte materiale, în *Peuce*, IV, 1973–1975, Tulcea (*Considerații istorice în lumina săpăturilor arheologice de la Horia – jud. Tulcea, 1971*).

347. La construirea *villa*-ei a fost folosită piatra locală (sistul și calcarul cretacic adus din apropiere).

348. În dărîmătura care acoperea pardoseala au fost găsite numeroase fragmente de tencuială de var.

349. Aceste plăci ceramice au 1 cm grosime și dungi imprimare pe una din fețe, în scopul de a se fixa mai bine în mortar.

350. În *BMI*, nr. 4/1972, p. 45.

351. O situație asemănătoare – întîlnită în *villa* de la Dezmir-Bere, în apropierea Clujului, cercetată arheologic de Dr. Roșka Márton în anul 1903 (*Römaikori Dezmer határábon*, *Dolg. II*, Cluj, 1911, p. 109 și planul *villa*-ei la p. 106).

352. În C.2, lîngă perete, în partea de sud-est se afla o platformă de 2 m lungime și 0,30 m înălțime, construită din pămînt galben curat și puternic tasat.

353. O lespede de calcar, cîzută în colțul de nord-vest al încăperii C.2, într-un loc în care peretele era puternic distrus, provenea de la ancadramentul acestei ferestre. Între cele două intrări (E-L și L-C.2, s-au găsit printre dărîmături resturile unui schelet uman prăbușit în arsură, cu capul spre sud, spre ieșirea din clădire.

354. Toate bazinele prezentau o stare proastă de conservare, fiind distruse prin prăbușirea pereților.

355. O *pila* era realizată din 11 cărămizi suprapuse. Cărămizile erau de două feluri: mici, patrulatere și foarte groase (0,18 × 0,07 – 0,10 m), sau paralelipipedice, de dimensiuni mijlocii (0,275 × 0,265 × 0,05 m). Cele paralelipipedice reprezentau extremele (baza și partea superioară a *pila*-ei). *Pilae*-le erau construite pe o placă de mortar situată deasupra unui strat de pietriș cu nisip și susțineau pardoseala groasă, suspendată (*suspensura*) a camerelor încălzite prin *hypocaustum*. *Suspensura* se compunea dintr-un șir continuu de cărămizi bipedale cu mortar peste care se turnase un strat gros de *opus signinum* cu *cocciopesto* deasupra. (vezi fig. 47).

356. Vezi, Arpád Buday, *Rómay villák Erdélyben*, în Dolg., IV, Cluj, 1913, pp. 161 – 162 și planul *villa*-ei de la Tarcea Mică (Cluj), la p. 132.

357. Pe postamentul din marginea sudică a colonadei se afla o bază de coloană din calcar cretacic, cu începutul de fus găurit pe centru, pentru prinderea coloanei care se sprijinea pe această bază.

358. Cf. A. Rădulescu, în *Pontica*, VIII, Constanța, p. 346 (12/b) – datare = mijlocul sec. I – sec. II e.n. Cf. B. Sultov, *Izvestia-Varna*, IV, 1958, p. 45, pl. II, 1.

359. Din săpături au fost recoltate 42 cărămizi cu ștampila legiunii a *V-a Macedonica* și trei fragmente de țiglă cu cartușul flotei dunărene (*Classis Flavia Moesica*).

360. Cele din categoria „a” au fost încadrate în tabel în forma – „*Horia, figlina nr. 1*,” cele din categoria „c” – *Horia, figlina nr. 3*, iar cele din categoria „b” – *Horia, figlina nr. 2*.

361. În *BMI* nr. 4/1972, p. 47, avansasem ipoteza funcționării sale ca o vatră de încălzit, ipoteză pe care în prezent nu o mai putem socoti valabilă.

362. Cf. *Varro*, I, 13.2; *Columella*, I, 6.

363. Vezi, Cagnat-Chapot, *Manuel*, p. 14, fig. 2.

364. *Ibidem*, pp. 317 – 320 (*villa de la El-Barah* în Siria centrală și *villa de la Spoonley Wood* din Anglia) – construcție romană adaptată condițiilor de climă și necesităților economice ale regiunilor respective.

365. Gr. Florescu, *Sisteme constructive romane la Histria*, SCIV, IV, 3 – 4/1953.

366. Vezi, în acest sens, R. Étienne, *Viața cotidiană la Pompei*, Buc. 1970, p. 249.

367. Tipul de „*villa cu dublă curte*”, este întâlnit în Italia (*villa lui Synistor*) și Africa (*Thabraka*), fiind însă răspândit în zona gallo-romană. *Villa de la Horia* se aseamănă *villa-ei de la Frécourt* al cărei plan este redat în *DA*, V, p. 878 (4). Această particularitate – cf. *Varro*, I, 13.2. Acest tip de *villa* este un derivat al tipului cu curte interioară, vezi, B. Crova, *Edilizia*, 5 (comun sec. II – III e.n.).

368. K.D. White, *RF*, XIII, p. 431.

369. Vezi, prezentarea situației stratigrafice de la Horia, în articolul nostru din *Peuce IV*, p. 66 și urm. Cercetările de la Horia, din 1971, au surprins limita răsăriteană a unei așezări fortificate cu șanț de apărare și ziduri de piatră, construite cel mai devreme la sfârșitul sec. III e.n., pe pantele estice ale dealului „*Muclea lui Găzaru*”, și distrusă, în conformitate cu moneda *Valens* descoperită pe nivelul incendiat, în timpul răscoalei vizi-goților de la sfârșitul sec. IV e.n.

370. Opt morminte au putut fi salvate și cercetate în întregime ($\alpha, \beta, \gamma, \chi, \eta, \mu, \varepsilon, 3$) parțial două (M_7 ; M_1), groapa lui M_2 fiind

surprinsă doar în profilul vestic al șanțului-deversor. O primă prezentare a lor am făcut-o în *Peuce*, IV, pp. 67 – 68. Vezi, în continuare, anexa nr. 7.

371. Analogii și bibliografie, la noi, în *Peuce*, IV, p. 69.

372. Robinson, *Pottery*, V, F. 94 (*Rhodos*).

373. Popilian, *CRO*, p. 101 (nr. 530), tip 12, varianta „a”.

374. Vezi, Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes*, în *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 194, fig. 9 – 10 – 11.

375. Cf. și M. Comșa, *Elemente „barbare” în zona limes-ului Dunării Inferioare în sec. al III-lea și al IV-lea*, *Pontica*, V, 1972, p. 223 și urm.

376. M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala* (jud. Tulcea), SCIV, 1/1971, p. 19, și urm.; Săpături arheologice continuate în anii 1977 – 1981 de Gh. Mănușu (MDDTI).

377. D. Protase, *Problemele continuității*, Buc. 1966, pp. 53 – 55, fig. 19; 21, 21; *Idem*, *Dacia*, N.S. XIII, 1969, p. 291 și urm.

379. Vezi, lucrarea lui C. Scorpan, *Aspecte ale continuității și romanizării băștinașilor din Dobrogea, în lumina recentelor cercetări*, *Pontica*, 3/1970, Constanța, p. 170 și urm.

379. Ștampila cu inscripția *LEG V MC*, cu litere înalte, groase, drepte, cu *apices*, evidențiază faptul că provine dintr-un atelier diferit (*figlina nr. 2 Horia*).

380. *Dinastia Constantiniană* (anii 330 – 335), *LRBC*, I, 1234; *AE*, 2, 10 g; 18 mm; inv. 10635 (MDDTI).

Constans *Caes.* (anii 333 – 337). Tip. GLOR-IAEXERC – ITVS; *AE*, 2, 14 g; 16,5 mm; *LRBC*, I, tip general, inv. 10637 (MDDTI).

Valentinian I (anii 364 – 378 e.n.) Tip. SECVRITAS REIPUBLICAE; *AE*, 2, 12 g; 16 mm; *LRBC*, II, tip. general; inv. 10636 (MDDTI).

381. În *Peuce*, IV.

382. R. Vulpe, *op.cit.*, p. 138.

383. A. Rădulescu, *NMEpSM*, p. 183.

384. Vezi, catalogul principalelor descoperiri și anexa cu inventarul gropilor mortuare.

385. Din cercetările recente de la Troesmis, din 1977, au fost aduse la MDDTI olane și cărămizi cu o ștampilă identică celei numită la noi în anexă „*Horia – figlina nr. 3*”.

386. O. Startz, *Ape minerale pe teritoriul României*, Buc. 1902, p. 24; „...apele din zona munților Măcin erau mai bune decât cele de Băile Herculane. Au fost folosite de romani încă de la începutul stăpînirii lor...”. Mulțumim și pe această cale colegului P. Zaharia care ne-a furnizat informația.

387. G. Forni (*Reclutamento*, p. 184 și urm.) consideră că în perioada Vespasian-Traian, militarii legiunii a V-a Macedonica erau recrutați în special din Orient.

388. Probabil, cazul proprietății centurionului *Flavius Festus* de la Salsovia – *supra*, n.138.

389. *Fontes*², Introducere, XX,5 (Gh. Ștefan) *Acta Sanctorum* (H. Mihăescu și V. Popescu) p. 705.

390. *ASS*, ian. I, 133, 13–14, *Fontes*², LXXXVI, p. 705.

391. *ASS*, ian. I, 135, 9–11, *Fontes*², LXXXVI, p. 707.

392. Ca aceste morminte martirice necesitău cheltuieli destul de mari, ne-o dovedesc descoperirile arheologice de la Niculițel (vezi V.H. Baumann, *AMN*, XIV, 1977).

393. *ASS*, apr. II, 8 (= 968) 2 (*proprietatea numită Ozobia*), 22–24; 9, 43–48 (*locul numit Ozobia*; *ținutul Ozobia*).

394. *Ibidem*, 2,22.

395. Cercetările arheologice din zona Sarcica, punctul „*la Pomăsita*” au fost publicate într-un raport de săpătură, în *MCA*, Oradea, 1979, pp. 197–203.

396. Vezi. B. Vikić-Belancić, în *Vjesnik* 3 (serija – s.v. IX) Zagreb, 1975, p. 141 (1022) și pl. XLVIII, 1, cu deosebirea că opaițul din muzeul din Zagreb este acoperit cu o glazură verzuie.

397. Cf. B. Böttger, în *Klio*, 48, 1967, pl. 16, tip C (anii 370–420 p). Vezi și C-tin Scorpan, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 278 și 280, fig. 17, 1,2.

398. Cercetările arheologice de la Telița, din punctul „*La pod*” au fost publicate în două rapoarte de săpături: primul, în *MCA*, Tulcea, 1980, pp. 304–313; ultimul, în *Peuce*, IX, Tulcea, 1983.

399. Referindu-se la *villa* britanică, K. Branigan, într-un studiu recent apărut în *The Roman West Country*, Newton Abbot, 1976 (intitulat *Villa Settlement in the West Country*, în Branigan and P.J. Fowler (eds.), interpretează planurile a șase *villae rusticae*, ca o serie de camere aranjate în jurul unei curți „intra-murane”. În 1921, Franz Oelmann stabilise într-un celebru articol – *Die villa rustica bei Stahl und Verwandtes*, apărut în *Germania*, 5, pp. 51–78 – tipul de *villa* cu sală centrală interioară despre care am amintit și în cap. I al acestei lucrări. Mai nou, J.T. Smith într-un articol publicat în *Britania*, IX, London, 1978, pp. 351–358, *Halls or yards? A problem of villa interpretation*, reia problema spațiilor mari, centrale, din interiorul *villae*-lor, precizând că afirmația lui Oelmann se verifică în cazul în care: spațiul

central al clădirii este flancat de porticuri sau colonade; se găsește material puțin din construcția acoperișului și este lipsit de orice sursă de încălzire. Întrucît la Telița, din spațiul central A s-a scos o mare cantitate de țigle și olane, iar una din cele două vetre descoperite în interiorul clădirii principale se afla aici, am socotit că este vorba de o încăpere centrală acoperită, clădirea înscrimdu-se în tipul stabilit de Oelmann încă din 1921, pentru *villae*-le din provinciile nordice ale Imperiului.

400. Cuptorul, împreună cu o groapă de depozitare din care au fost recoltate 160 proiectile ceramice, fusese descoperit întâmplător și cercetat în anul 1968 de G. Simion. Degajarea cuptorului în 1980 a fost realizată sub îndrumarea d-sale, la lucrări fiind antrenat și laboratorul de restaurare al secției de istorie și arheologie. Aceste cercetări au făcut subiectul unei interesante comunicări susținute de către G. Simion la Brașov, la sesiunea anuală de rapoarte din martie 1981, material publicat în *Peuce*, IX, 1983.

401. Monedele se regăsesc în *Catalogul descoperirilor monetare din ferma de la Telița*, publicat în *Peuce*, IX, 1983.

402. Situația a fost bine surprinsă încă din prima campanie de săpături, în secțiunile S₇ și S₈ (caroul L–14) și verificată ulterior.

403. Așezarea reperată prin cercetări de suprafață este situată pe terasa de SE a unei văi naturale care desparte dealurile Teliței de cele ale Niculițelului. Limita de răsărit a așezării se află la aprox. 80 m vest de instalația de ars ceramică a fermei romane.

404. În secolele IV–V e.n. astfel de amfore se întîlnesc în Spania (la *Tarragona* și *Ampurias*) și în Gallia (la *Avenches*), fiind încadrate de M. Vegas (*Ceramica comună romană*, Barcelona, 1973, p. 145, fig. 56, 1,2) în tipul 59. La gurile Dunării, amfore de tip „*punic*”, se întîlnesc numai din sec. V e.n. – la Troesmis (V.H. Baumann, *Troesmis*, 1977, în *Peuce* VIII, 1980); Aegyssus și Murighiol – *material inedit*; fiind frecvente în sec. VI–VII e.n. – la Sacidava (cf. C-tin Scorpan, *op.cit.*, p. 280, 1).

405. Vezi, *supra*, cap. III, 17.6.

406. Vezi, B. Sultov, *op.cit.*

407. Oct. Bozu, *Cuptorul de ars ceramică de la Gornea* – (raport prezentat la a XV-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1980), Brașov (26–28 martie 1981).

408. La 4 iulie an. 369 en. Valens emite din Noviodunum o *Constitutio* (cf. *Codex Theodosianus*, X, 14,3).

IV. OBSERVAȚII FINALE*

0.0 La capătul acestor comentarii, al căror scop metodologic ne-am străduit să-l integrăm cercetării științifice, se pot desprinde câteva observații cu caracter final. În primul rînd, aspecte legate de răspîndirea teritorială și poziția geografică a fermelor romane.

0.1. Selectarea materialului informațional pe baza unor criterii relative, dar apropiate de realitate, ca cele legate de locul descoperirii, conținutul informației, materialul întrebuintat, prezența unor elemente cu analogii sigure, tipodimensionare, etc., ne-a condus la depistarea unui număr de 93 *villae* romane, reprezentate grafic în tabelul de la p. 148.

Sub rezerva unor rezultate surprinzătoare pe care le-ar putea oferi cercetarea arheologică în toate zonele din Dobrogea, considerăm că tabelul oferă datele necesare unei analize asupra răspîndirii teritoriale a fermelor romane. Gruparea *villae*-lor în jurul cetăților grecești cu statut de *stipendiariae*: Histria (5) Regio Histriae (7), sau (pînă la Hadrian) Tomis (12) ca și în unele teritorii de pe *limes*-ul dunărean constituite pe lîngă importante centre strategice și economice ca: Noviodunum (18), Aegyssus (10), Troesmis (9) și Capidava (8), relevă două aspecte. Unul, de natură socială cu caracter demografic, se referă la colonizarea timpurie a acestor teritorii cu elemente romanizate, în marea lor majoritate — veterani romani. Pe de altă parte, atracția orașelor pontice cu civilizația lor seculară sau, în cazul zonelor de pe *limes*-ul dunărean — bogăția pămîntului, frumusețea locurilor și în mod sigur existența mîinii de lucru disponibile.

0.2. Numărul mare ale fermelor situate pe *limes*-ul dunărean ca și pe cel maritim evidențiază aspectul economic al problemei în cadrul aceluia raport

dintre oraș și sat rămas întotdeauna deschis; întemeierea *villae*-lor = celule de producție, cu o economie destinată aprovizionării centrelor urbane, a reprezentat în epoca romanității timpurii o soluție *sui generis*. Cercetarea de suprafață a demonstrat importanța deosebită a mediului geografic și în special a condițiilor de relief în procesul de apariție și de răspîndire a *villae*-lor romane. Folosirea coastelor line, a teraselor înSORITE, a cursurilor de ape, apropierea de o sursă sigură de apă potabilă și de căi de comunicație accesibile, elemente cunoscute de altfel din literatura de specialitate antică (vezi, cap. I, 9.2 — 9.4), se verifică în toate cazurile, fiind totodată criterii care au stat la baza cercetărilor întreprinse.

Prezența așezărilor autohtone în vecinătatea acestor ferme acreditează ideea, după care ferma romană din Dobrogea a folosit pe scară largă mîna de lucru sezonieră, ieftină și eficace pe care i-o ofereau aceste așezări.

0.3. Răspîndirea teritorială și poziția geografică a *villae*-lor romane ne apare în primul rînd ca un fenomen economic. Majoritatea fermelor au fost descoperite în zone fertile, udate de râuri care în antichitate, datorită reliefului împădurit, aveau un debit mare de apă, în apropierea Dunării și a litoralului. Excluzînd zona cetății Callatis, unde avem dovada practicării unei agriculturi intensive pe proprietățile unor fermieri ca cel de la Moșneni, este puțin probabil că, în condițiile geo-climaterice ale Dobrogei, agricultura putea reprezenta principala ocupație a locuitorilor, chiar și în epoca de aur a romanității timpurii. Cercetarea arheologică a pus în lumină existența unei ferme cu o economie mixtă în care cultivarea pămîntului, respectiv — cultivarea plantelor cerealiere, tehnice, a viței-de-vie, se îmbina armonios cu apicultura,

TERRITORIA	INFORMAȚII EPIGRAFICE	CERCETĂRI ARHEOLOGICE						NELOCALIZATE	TOTAL VILLAE
		Complexe funerare	Descoperiri fortuite	Cercetări de teren	Prospecții aeriene	Sondae arheologice	Săpături arh.		
DVROSTORVM	1	1	--	--	--	--	--	--	2
TROPAEVM TR.	3	--	--	--	--	--	--	--	3
CALLATIS	--	1	2	--	--	--	--	--	3
CAPIDAVA	7	1	--	--	--	--	--	--	8
TOMIS	11	1	--	--	--	--	2	--	12
CARSIVM	1	--	--	--	--	--	--	--	1
CIVS	1	--	--	3	1	--	--	--	5
HISTRIA	4	--	--	1	--	--	--	1	5
REG. HISTRIAE	4	--	--	3	--	--	--	--	7
IBIDA	--	--	--	1	--	--	--	--	1
BEROE	1	--	--	3	--	--	--	--	4
TROESMIS	5	--	2	1	--	--	1	1	9
ARRVBIVM	--	1	--	--	--	--	--	--	1
NOVIODVNVM	1	--	2	9	--	4	2	1	18
AEGYSSVS	3	--	--	5	2	--	--	1	10
SALSOVIA	1	--	--	--	--	--	--	--	1
ARGAMVM	1	--	--	2	--	--	--	--	3
Total informații	44	5	6	28	3	4	3	--	93

creșterea animalelor și cu diverse meșteșuguri necesare fermierului în procesul de reproducție.

0.4. Raportînd la mărimea spațiului destinat gospodăriei propriu-zise, suprafața unei proprietăți din Dobrogea romană, observăm că din cele 28 de *villae* romane localizate prin cercetările noastre efectuate la nord de podișul Casimcea, nici una nu depășește 6000 mp — (suprafața ocupată de clădirea proprietarului împreună cu anexele gospodărești). Majoritatea are o suprafață cuprinsă între 3000—4000 mp. Cele mai mici au 1200—2000 mp, ceea ce demonstrează că aparțineau unor proprietăți de mărime mică, după cum cele între 3000 și 6000 mp reprezentau ferme de mărime mijlocie. Adăugăm împărțirii tipologice prezentate în cap. I, aspectul *villa*-ei, criteriu după care nu întotdeauna o fermă de mărime mijlocie este structurată după modele urbane. Avem în vedere și această situație atunci cînd contestăm prezența în Dobrogea a marilor proprietăți de tip latifundiu. În condițiile creșterii importanței strategice a centrelor de pe *limes*, militarizarea centrelor urbane provoacă un fenomen nou, reflectat în creșterea rolului economic al *villae*-lor care continuă tradițiile producției artisanale urbane în mediul rural. Specializarea tot mai accentuată a fermelor, creșterea importanței activităților meșteșugărești, sînt fenomene ce se constată la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III e.n. (în perioada Severilor), atît epigrafic — lîngă Ulmetum, în teritoriul capidavens, *villa* lui *Cocceius (H) elius* și a lui *Lucius Pompeius Valens* din *Regio Histriae*, cît și arheologic — lîngă Telița și Niculițel, în teritoriul noviodunens; primele, cu ateliere de prelucrare a pietrei extrase din podișul Casimcei, cele din urmă — cu cuptoare de prelucrare a materialelor de construcție sau de redus minereu de fier. Evoluția acestor ferme de la tipul cu economie mixtă spre *villa* profilată

pe o activitate meșteșugărească sau, ceea ce este la fel de semnificativ — pe păstorit — relevă că fenomenul a fost impus de factori economici. În condițiile practicării unei agriculturi extensive pe proprietăți de mărime mijlocie, cu loturi care rareori depășeau 50—75 ha (200—300 de *jugera*), în zone cu teren vălurit, într-o permanentă competiție cu pădurea, recoltele mici nu puteau acoperi necesitățile crescînde de hrană ale populației. În aceleași condiții, păstoritul era o activitate deosebit de rentabilă, animalele reprezentînd o bogăție mobilă cu o valoare de schimb permanentă. Fermierii își manifestă tendința de a renunța la cultivarea pămîntului, pe care o vor lăsa în grija vicanilor din așezările apropiate, fenomen destul de bine surprins la Niculițel, unde *villa* cercetată în apropierea *vicus*-ului se dezvoltă în etapa a doua ca o gospodărie specializată în creșterea bovinelor. Fermele din apropierea unor surse de materii prime se transformă în adevărate complexe meșteșugărești, ca cele de pe valea Teliței (de la M-rea Cilic-Deré și „*Izvorul Maicilor*”). Cîtă vreme *villae*-le romane dezvoltă o activitate economică înfloritoare, nu putem vorbi de o ruralizare a vieții economice. Această ruralizare începe odată cu distrugerea acestor celule economice, cu concentrarea proprietății funciare, cu revenirea la o agricultură extensivă bazată pe exploatarea mînei de lucru a colonilor. Toate aceste fenomene se prezintă într-o succesiune logică și reflectă o continuitate perfectă.

1.0. Pornind de la realitatea descoperirilor arheologice, putem afirma că ferma rurală cu o producție destinată pieții, prin structura și concepția sa arhitecturală, prin sistematizarea spațiilor interioare, are un aspect funcțional, accentuat pe măsura extinderii și transformării sale într-o celulă economică specializată pe diverse profile. Fără să considerăm încheiată pro-

blema *villae*-lor romane din Dobrogea, trebuie să facem precizarea că, în concepția noastră, aceste proprietăți funciare au reprezentat puntea de legătură dintre romanitatea citadină și lumea tradițională a satelor indigene, asupra căreia a exercitat o influență lentă dar covârșitoare, contribuind în toate sectoarele activității productive la romanizarea acesteia.

1.1. În Dobrogea, întemeierea de ferme rurale a fost un proces continuu, cel puțin pînă la mijlocul secolului III e.n. Totuși, a cunoscut patru momente mai importante. Constituirea primelor proprietăți poate fi stabilită cu multă certitudine în vremea împăraților din dinastia Flavia. În această privință, argumentului epigrafic — numele veteranilor împroprietăriți cu loturi agricole (*praedia*) — i se poate adăuga unul numismatic — cele mai vechi descoperiri monetare sînt din vremea lui *Domitianus* (vezi *anexa nr. 4*). Așadar, la sfîrșitul secolului I e.n. apar în Dobrogea primele *villae* romane care aparțin în cea mai mare parte veteranilor romani, cărora li se adaugă proprietățile fruntașilor locali pe cale de romanizare (reprezentanții vechii aristocrației autohtone). Organizarea administrativ-teritorială a noii provincii *Moesia Inferior*, întreprinsă de Traian, are în vedere existența acestui tip de proprietate funciară. Cel de-al doilea moment are loc în perioada Hadrian-Antoninus Pius cînd constatăm o intensă colonizare a acestui teritoriu cu elemente greco-orientale, veterani sau civili, cetățeni romani sau peregrini, urmată de acordarea unor noi libertăți cetățitorilor grecești de pe litoralul Pontului Euxin și de o nouă revizuire a raporturilor dintre diversele celule social-economice. Se pare că bornarea proprietății lui *Tib. Claudius Firminus*, despre care am făcut aprecieri la locul cuvenit (vezi, cap. III, 3.7), reflectă acest fenomen administrativ cu adînci implicații de natură social-

economică. Cel de-al treilea moment are loc în vremea Severilor — la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III e.n. Întemeierea unor noi ferme în vremea Severilor, rezultat al ultimei perioade de prosperitate a provinciilor în vremea Imperiului timpuriu, indică după opinia noastră și ultima etapă în procesul de deposedare a populației autohtone, proces treptat de integrare a obștilor locale în structuri specifice societății sclavagiste romane. Majoritatea mărturiilor epigrafice ca și observațiile arheologice efectuate în nordul Dobrogei ne permit să avansăm ideea dispariției temporare a proprietății funciare de tip *villa rustica* în a doua jumătate a sec. III e.n., după marile invazii ale goților dintre anii 249—269 e.n. Întemeierea de noi ferme rurale în al doilea pătrar al sec. IV e.n. marchează încheierea unui fenomen larg de răspîndire a unui tip de proprietate caracteristic sistemului de exploatare agrară a provinciilor romane în „*epoca de aur*” a romanității. Reaparitia fermelor de tip *villa rustica*, specifice Imperiului timpuriu, trebuie privită ca un reflex pe plan social-economic al unei noi perioade de liniște la hotare, urmare a redresării politice a Imperiului în timpul împăraților din *dinastia constantiniană*. Odată cu înlăturarea echilibrului de forțe la Dunărea de Jos, proprietățile rurale de tip *villa rustica* dispar la sfîrșitul secolului IV e.n. în cadrul prefacerilor adînci de natură economică și socială, generate în epoca romanității tîrzii de factori politici și militari. În condițiile dezordinii și nesiguranței provocate de permanentele invazii „barbare” sporesc atribuțiile obștilor țărănești care în vremea Severilor erau pe cale de dispariție.

1.2. Concentrarea proprietății funciare se concretizează în crearea unor latifundii pe care numai tradiția romană continuă să le numească *villae*, ca aceea de lîngă Tomis, a lui *Amandus* sau

Adamantius, sau *Ozobia* din marginea cetății Durostorum, loc în care, în sec. V e.n. se afla marea proprietate a familiei generalului roman *Flavius Aetius*. Aceste latifundii, lucrate cu ajutorul colonilor și situate în vecinătatea marilor centre economice și cultural-administrative, continuă rolul cultural al *villae*-lor *rusticae*, acela de răspîndire a civilizației materiale și a spiritualității romane în mediul tradițional al satelor, de încadrare a acestora în circuitul de valori al societății provinciale. Se dovedește încă odată, că romanizarea a fost un proces istoric care s-a înlăptuit treptat atîta vreme cît la baza lui au stat numai interese economice. Populația autohtonă din Dobrogea continuă să-și păstreze tradițiile și obiceiurile prin inter-

mediul obștilor — organism pe care cercetarea istorică abia îl poate întrezări în condițiile unei societăți sclavagiste evolute de tipul celei romane. Simbioza culturală, afirmarea unei spiritualități provinciale unitare are loc în condițiile sporirii atribuțiilor factorilor din mediul rural, urmare a militarizării centrelor urbane de pe *limes* și a provincializării armatei, proces început la sfîrșitul sec. II și încheiat la începutul sec. IV e.n.

Villa romană, cu întreaga sa țesătură de raporturi economice, culturale, juridice și religioase, a reprezentat în condițiile Imperiului timpuriu și la începuturile Dominatului un factor important în crearea și afirmarea unei romanități viguroase și trainice la Dunărea de Jos.

---

* *Lucrarea de față a fost terminată în anul 1981. În ultimii doi ani cercetările arheologice au pus în lumină noi nuclee de locuire de tip „villa rustica”. Într-unul din aceste nuclee, situat pe valea Teliței, muzeul din Tulcea efectuează săpături sistematice, după cum și colectivul de la Histria a început cercetarea unei ferme romane situate în apropierea cetății.*

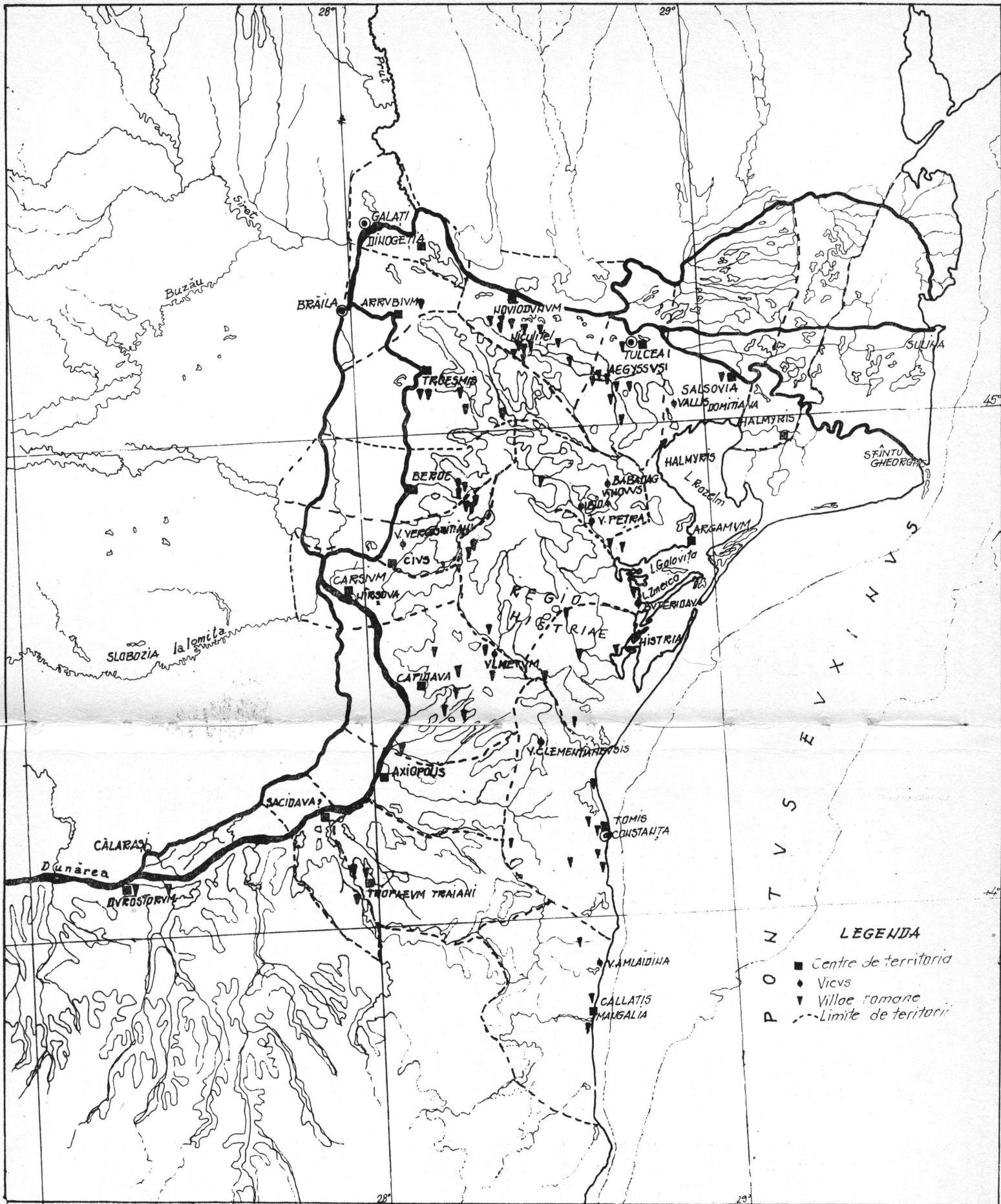

Fig. 55 HARTA ADMINISTRATIVĂ A DOBROGELI ROMANE (restituție ipotetică a teritoriilor) CU RĂSPINDIREA FERMELOR ÎN MEDIUL RURAL (sec. II - IV e.n.)

ANEXA NR. 1 INFORMAȚII EPIGRAFICE CU PRIVIRE LA VILLAE-LE ROMANE DIN DOBROGEA

A. INSCRIȚII DE HOTĂRNICIE

1. „Fines pertinentes ad Tib(erium) Cl(audium) Firminum” „Hotarele se întind pînă la (proprietatea lui) Tiberius Claudius Firminus”
AA. col. 442, fig. 10; I. Stoian, Tomitana, p. 233 (Pantelimonul de Sus – sec. II e.n.)

2. „[I]ussu et decreto v(iri) c(larissimi) Ovini Tertulli co(n)s(ularis) termin(i) positi inter [M]essiam Pude [ntill] am et vicanos But(?) eridavenses per Vindium Verianum praef(ectum) cl(assis)”

„Din ordinul și în urma hotărîrii strălucitului bărbat de rang consular, Ovinus Tertullus, s-au pus pietrele de hotar între (proprietatea) Messia Pudentilla și vicaniul Buteridavensi (sătenii din Buteridava) prin prefectul flotei Vindius Verianus”
Fouilles, pp. 206–207, nr. 31; CIL, III, 14447; BCMI, IV, nr. 27; An. Com. Monument. ist., 1916, p. 193; Histria, IV, pp. 633–637; SCIV, 1–2, 1955 (Mihai Viteazul – primul sfert al sec. III e.n.)

B. INSCRIȚII PRIVATE CU CARACTER FUNERAR

3. „D(is) M(anibus) M(arcus) Ulpius Longinus ex dec(urione) vet(erano) bul(euta) Tomitan(orum) se vivo sibi ad Ulpiae Aquilinae coniugi suae memoriam fecit in praedio suo” „Zeilor Mani, Marcus Ulpius Longinus, fost decurion (= ofițer de cavalerie), veteran, consilier al tomitanilor, în viață fiind, a făcut pentru amintirea sa și a soției sale Ulpia Aquilina, (monument) pe moșia sa”
CIL, III, 770; I. Stoian, Tomitana, p. 132 (Constanța, zona de E – sec. II e.n.)

4. „D(is) I(nferis) M(anibus) Lucius Pompeius Vale(n)s na(tus) Fabia Anquira (= An-cyra) consist(it) r(egione) Hist(ri) muneraque fecit Histro in oppido arc(h)ontium et aedilicium et sacerdotium at Liberum et sepulcrum se vivo < me > ipse sibi fecit et aram posuit quum fuit ann(orum) LXXVI et. . . Mansuetae coniug[i] suae p(iae) bene merenti quae vixit an(nos) L et Donato filio suo qui nu(n)c est an(norum) XX ei d(ierum) m(inus) pl(us) V M(arcus) maio(rarius) rerum supr(a) scripti e[t] supra[sc]ripte [p]osuit quem com(m)endo. . . t[er]tium cum libert[is] me[is] scrip[tum] XIII. . . Octob(ribus) Barbaro co(n)s(ule)” „Zeilor Mani Subpămînteni, Lucius Pompeius Valens, născut în Fabia An-cyra, stabilit în regio Histriae, a făcut numeroase (servicii) orașului Histria ca arhonte, edil și

preot al (zeului) Liber și fiind în viață, el însuși și-a făcut mormînt și inscripție funerară și-a pus cînd a fost de 76 de ani și. . . soției sale credincioase Mansueta, după merit, care a trăit 50 de ani și fiului său Donatus care acum este de 20 de ani și aproape 5 zile. Marcus, administratorul treburilor de mai sus și mai marele copiștilor, a pus (să se scrie epitaful) după cum a încredințat. . . de scris cu ajutorul liberților mei. XIII. . . octombrie, în timpul consulatului lui Barbarus”
CIL, III, 12489 (Nistorești – anul 157 e.n.)

5. „. . . Aelius L[. . .]s buleu[ta] Histria[e] se vivo s[ibi] p[ro]sui[t] e[t] Fla[vi]a[e] Vic[tor]in[ae] coniug[i] e[t] Aelio Lu[. . .] filio”

„. . . Aelius L. . . s, senator la Histria, și-a pus pentru sine, fiind în viață și Flaviei Victorina, soția sa, și lui Aelius Lu. . . ? fiul său”
Ulmetum, I, p. 530, nr. 2; ISM, V, p. 115, nr. 90 (Ulmetum – primul pătrar al sec. III e.n.)

6. „D(is) M(anibus) T(itus) Manius Bassianus vixit ann(is) LXII, bul(euta) Hist(riae). Manius Vitales nepos eius vixit anni(s) VIII. S(it) [t(ibi) t(erra) l(evis)].”

„Zeilor Mani, Titus Manius Bassianus, senator histrian, a trăit 62 de ani. Manius Vitales, nepotul său, a trăit 9 ani. Să-ți fie țărîna ușoară”
CIL, III, 14449 = Fouilles, 1900, p. 207; SCIV, XV, 1, 1964, p. 133, nr. 8 (Vadu – sec. II e.n.)

7. „Ἀγαθὴ τύχη . . . με ἐπιτρόπον . . . μητρόπ[ολις] προὔγραψεν ἔη[ς] βου[λη]φόρον ἤδη[ΑΓ]λιος αὐ στήσας πῦδος ἔγειρε πάτρης”

„Noroc bun! Metropola mă și desemnase pe mine, fiul procuratorului. . . ca consilier al ei. Iar Aelius punînd acest monument a reinviat gloria părintească”
AEM, VI, 1882, pp. 20–21; I. Stoian, Tomitana, p. 133, nr. 38 (Techirghiol – sf. sec. II e.n.)

8. „C(aius) Iul(ius) C(ai) f(ilius) Quadratus memoriam sibi et Iuliae Terentiae coniugi suae se vivo per liberos suos fecit loci princeps quinquennalis territo[rii] Capidavens[is]” „Caius Iulius Quadratus, fiul lui Caius, a pus (această) piatră de mormînt pentru sine și Iulia Terentia, soția sa, în timpul vieții, prin îngrijirea copiilor săi, el fiind princeps (frunța) al locului, quinquennal (magistrat cu puteri censoriene) al teritoriului capidavens”

✓ *AEM, 14, 1891, p. 17, nr. 37; CIL, III, 12491; Capidava, I, p. 19–21; ISM, V, 102, 77 (Ulmetum – mijlocul sec. II e.n.)*

9. „M(arcus) Attius M(arci) f(ilius) Firmus memoriam sibi et Coc(ceiae) Iuliae coniugi suae se vivo fecit loci princeps”. „Marcus Attius, fiul lui Marcus, Firmus, a făcut mormîntul pentru sine și pentru soția sa Cocceia Iulia, el fiind în viață, principeș al locului”. *CIL, III, 772; N. Gostar, Arh. Mold., VII, 1972, p. 261; ISM, V, pp. 26–27, 4. (într Gherghina și Seimeni – sec. II e.n.)*

10. „...vix(it) annis LXXX [...a]nn (?) princeps [...f]il(ius) eius benemerenti posuit uxor Zudecitulp”. „... a trăit 80 de ani ...? A NN(?) princeps... fiul, celui merituos soția Zudecitulp a pus (acest monument)?” *CIL, III, 7481 (= AEM, VII, p. 25, nr.65); (Ioan Corvin – sec. II e n.)*

11. „Dis M(anibus) M(arcus) Cocceius Vitlus vet(eranus) co[h(ortis) I]Ubio(rum) sig(nifer) vix(it) ann(is) LXX mili(tavit) ann(is) XXVIII Claudia coniunx et Cocceius Veturius et Cocceius Nardus f(ili) h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt)M(arcus) Coc(c)ei(us) Titio pi(i)s(simo) par(enti) fec(it)”. „Zeilor Mani, Marcus Cocceius Vitlus, veteran al cohortei I Ubiorum, signifer (purător de steag), a trăit 70 de ani, a luptat 28 de ani. Claudia, soția și Cocceius Veturius și Cocceius Nardus, fii și moștenitori, s-au îngrijit să se facă (mormîntul). Marcus Cocceius Titio prea piosului părinte a făcut (acest monument)”. *SCIV, II, 1950, 1, pp. 126–138; Capidava, I, p. 74. nr. 1; ISM, V, pp. 50–51, 24 (în apropiere de Capidava – sec. II e.n.)*

12. a) „M(arcus) Coc(ceius) Albucius, M(arcus) Coc(ceius) Valerius, M(arcus) Coc(ceius) Vita[l]is, M(arcus) Coc(ceius)... us...” *Dacia, 7–8, 1937–1940, pp. 347–348; Capidava, I, p. 101, nr. 23; ISM, V, p. 55, 28. (Capidava – prima jumătate a sec. II e.n.)*
b) „Dis Manibus. Cocceius Vitales, vixit annis L et Coc(ceia) Iulia coniunxs eius vixsit annis XL obiti ad villam suam. Cocceius Clemens et Coc(ceius) Helius fili patri et matri [be] nemerentibus titulum posuerunt”. „Zeilor Mani, Cocceius Vitales, a trăit 50 de ani și Cocceia Iulia, soția lui, a trăit 40 de ani; decedați la villa lor; Cocceius Clemens și Cocceius Helius, fiii, au pus această piatră de mormînt tatălui și mamei lor care au binemeritat”. *AEM, 19, 1896, p. 89, nr. 30; CIL, III, 13737 (= RIAF, 9, 1903, p. 24, nr. 30); Capidava, I, p. 104, nr. 25; ISM, V, p. 57, 30 (Capidava – a doua jumătate a sec. II e.n.)*

13. a) „Dis Manibus Coc(ceius) Elius pos(uit) vivo suo sibi et Titi(a)e Matrin(a)e co(n)iugi su(a)e benemerenti qu(a)e vixit ann(is) XXX

obita ad vil(l)a(m) sua(m) titulum posuit”. „Zeilor Mani. Cocceius Elius a pus (această piatră de mormînt) pentru sine, fiind în viață, și pentru Titia Matrina, soția sa meritoasă care a trăit 30 de ani și a murit la villa sa”. *AEM, 19, 1896, p. 89, nr. 29; CIL, III, 14214²⁰ (= RIAF, 9, 1903, p. 23, nr. 29); Capidava, I, pp. 104–105, nr. 26; ISM, V, p. 56, 29 (Capidava – sf. sec. II e.n.)*

b) „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) M(arcus) Coc(ceius) Hilus posuit pro salutem sua et suorum... CI HI De suo posuit aram”. „Lui Iupiter cel preabun și mare, Marcus Cocceius Hilus a închinat pentru sănătatea sa și alor săi... CI HI. A pus altarul cu mijloace proprii”. *AEM, 14, 1891, p. 27, nr. 52; Ulmetum, I, p. 577, 580–581; Capidava, I, p. 105, nr. 26; ISM, V, p. 28, 6 (Dorobanțu – a doua jumătate a sec. II e.n.)*

14. α) Εὐφροσύνη συμβίω τεμιωτάτη Καστρήσιος Ἰουλοῦ Φρόντωνος πρεμοπειλάριου πραγματευτῆς κτεσεκούασεν ζησάτη ἔτη κέ.

β) Πραγματευτῆς ζῶν ἑαντῶ τε καὶ τῆ συμβίω ἑαυτοῦ Εὐφροσύνη ζησάτη ἔτη κέ.

a) „Prea scumpei mele soții, Eufrosine, Castresios, intendent al lui Iulius Fronto (centurion) primpilar, i-a ridicat (acest monument); a trăit 25 de ani.

b) Intendent fiind, încă în viață, pentru el și soția sa Eufrosine, care a trăit 25 de ani”. *AEM, VI, 1882, p. 27, nr. 54; I Stoian, Tomitana, p. 213, nr. 8 (Lingă Constanța – sec. II e.n.)*

15. „... Iul(iae) Cocceiae matri et Iul(io) Antonino et Iulio Antonino fratribus, Iulia Pupila et Iulius Cocceius filii, parentibus suis pietatis gratia bene merentibus posuerunt”. „... Iuliei Cocceia, mamei și fraților Iulius Antoninus și Iulius Antoninus, Iulia Pupila și Iulius Cocceius, fiii, părinților lor care au binemeritat au pus (acest monument) al profundei recunoștințe”. *AEM, VI, 1882, 17, 34; CIL, III, 7567 (De lingă Constanța – sec. II e.n.)*

16. „D(is) M(anibus) C(aio) Iulio Capitoni ex sesq(ui)plario vet(erano) vixit ann(is) LXV militavit ann(is) XXV hic situs est <Iuli>us Capi(t) [o fil(ius) et h]er(es) e[ius b(ene)m(erenti) posuit]”. „Zeilor Mani. Lui Caius Iulius Capito, fost sesquiplarius (subofițer de „stat major”), veteran, a trăit 65 de ani, a luptat 25 de ani; zace aici. Iulius Capito, fiu și moștenitor, a pus (această piatră de mormînt) celui care a binemeritat”.

AEM, 17, 1894, p. 89, nr. 14; CIL, III, 12477 (= RIAF, 9, 1903, p. 53, nr. 76); ISM, V, p. 29, 7 (Băltăgești – a doua jumătate a sec. II e.n.)

17. a) „C(aius) Antistius (domo) Ancyr(a) Vale[ns, vet(eranus)] leg(ionis) V Mac(edonicae) Tr(oesmentis) ex voto posuit”. „Lui Asclepius și Hygiei, Anneus Pulcher, centurion al legiunii a V-a Macedonica a troesmentilor, a pus (acest altar) în urma făgăduinței”.
NMEpSM, pp. 183–184, nr. 3; *ISM*, V, p. 255, 239. (Horia – sec. II e.n.)

b) „Antistius Zoticus, vix(it) ann(os) XXXVI, h(ic) s(itus) e(st). Antistia Antonina, marita eius et Stelea Atilia Fortunata mat(er) heredes primi”.
 „Antistius Zoticus a trăit 36 de ani; zace aici; Antistia Antonina soția lui și Stelea Atilia Fortunata mamă, moștenitori principali”.
CIL, III, 6184; *A. Aricescu, Armata*, p.218, nr. 22; *ISM*, V, p. 208, 174; *CIL*, III, 6207; *ISM*, V, p. 209, 175 (Iglița – Turcoaia – sec. II e.n.)

18. „[D(is) M(anibus) ?... Aufidius Helius domo Amurio vivo sibi f(aciendum) c(uravit)”.
 „Zeilor Mani?... Aufidius Helius, originar din Amurium, s-a îngrijit să se facă (această piatră de mormânt) pentru sine, încă din timpul vieții”.
SCIV, 22, 1971, 4. p. 597, nr. 4; *Pontica*, VI, 1973, pp. 105–110; *ISM*, V, p. 252, 234 (Topolog – mijlocul sec. II e.n.)

19. [...? et Caesia Satur]nina fil(ia) [eiu]s vix(it) ann(is) XIIIX Caesius Saturninus et [?U]lpus Euty[ches] coniu[gib(us) ben]jemerit[is] posueru[nt]”.
 „... și Caesia Saturnina, fiica ei, a trăit 18 ani; Caesius Saturninus și Ulpus Eutyches au pus (acest epitaf) soțiilor care au binemeritat”.
SCIV, 22, 1971, pp. 593–594, nr.1; *SCIV*, 24, 1973, pp. 113–116; *ISM*, V, p. 259, 244.

20. „[.] Fl(avio) R[omano] dec(urion) ter(r) (itori) A[eg]y(ssensis) – sic! v(ixit) ann(is)] XL. S(upra) s(cript)i Ati[lianus sive] mianus] dum vive[bat] vic]o VRBIIN... Obitu[s ad vil(l)am s(uam)]. F(ieri) i(ussit) IM... ses[quuplicarius].” „Lui [.] Flavius Romanus, decurion (magistrat) al teritoriului Aegyssens; a trăit 40 de ani. A scris Atilianus (sau Atimianus) pe când trăia în vicus VRBIIN... A murit la conacul său. După poruncă, i-a făcut (monumentul) IM... sesquuplicarius (subofiter de „stat major”).
V. H. Baumann, Peuce, IX, sub tipar (Tulcea, zona sudică – sec. II e.n.)

21. „Asclepio et Ygia(e), Annaeus Pulcher (centurio) leg(ionis) V Mac(edonicae) Tr(oesmentis) ex voto posuit”.
 „Lui Asclepius și Hygiei, Anneus Pulcher, centurion al legiunii a V-a Macedonica a troesmentilor, a pus (acest altar) în urma făgăduinței”.
NMEpSM, pp. 183–184, nr. 3; *ISM*, V, p. 255, 239. (Horia – sec. II e.n.)

22. „D(is) M(anibus). Daizi Comozi vixit an(nis) L interfectus a Castabocis. Iustus et Val(erius) patri b(ene)m(erenti) posuerunt”.
 „Zeilor Mani. Lui Daizus Comozi, omorât de costoboci; a trăit 50 de ani. Iustus și Valerius au pus (acest monument) tatălui care a binemeritat”.
Gr. Tocilescu, Fouilles, p. 196, nr. 18 (= *RIAF*, V, LX, 1903, p. 44, nr. 57); *CIL*, III, 14214² (Adamclisi – sf. sec. II e.n.)

23. „D(is) M(anibus). Aur(elio) Daleni ex vic(o) Amlaidina et q(uondam) praetorianorum. Aurelia Uthis uxor eius titulum de suo m(emoriae) c(ausa)”.
 „Zeilor Mani. Lui Aurelius Dalenus, fost din vicus Amlaidina și în trecut (incadrat în unități) al(e) pretorienilor. Aurelia Uthis soția sa (a pus) inscripție pentru amintirea acestuia”.
AEM, 19, 1896, p. 93, nr. 37 (Urluchioi, la vest de Techirghiol – prima jumătate a sec. III e.n.)

24. „... Val(erius) Valens vet(eranus) cl(assis) Fl(aviae) Moes(ica) e me[mor]iam fec(it) vi]vo meo mi(hi) et... ME coniugi m[ee], τρυγλυκυ]τάτην σύνβιον. [“Ὁς ἄν ἄλλο]ν τῶν ἀντέθηι νεκρόν ἢ πωλ]ήσει, δίδε (sic!) τῶι φιλῶνι δ(ηνάρια)...”
 „... Valerius Valens, veteran al flotei Flavia Moesica, fiind în viață, am făcut (mormânt) în amintirea mea, mie și... ME soției mele.
CIL, III, 7552 (= *Gr. Tocilescu, AEM*, XI, 40,49) – lingă M. Kogălniceanu, jud. Constanța – a doua jumătate a sec. II e.n.

25. „D(is) M(anibus). P(ublio) Ael(io) Celso veterano et Fl(aviae) Alexandrae coniugi et P(ublio) Alexan[dro...] et Iul(iae) Ianuariae co(niugi) eius Iulius Valens ex signifer) leg(ionis) XI Cl(audiae), parentibus b(ene)m(erentibus) p(osuit)”.
 „Zeilor Mani. Veteranului Publius Aelius Celsus și soției, Flavia Alexandra și lui Publius Alexandros... și soției acestuia Iulia Ianuaria; Iulius Valens, fost signifer (purtător de steag) al legiunii a XI-a Claudia, a pus (monument) părinților care au binemeritat”.
SCSI, 4, 1953, 1–2, p. 470; *A. Aricescu, Armata*, p. 220, 42 (Isaccea, sf. sec. II e.n.)

26. „D(is) M(anibus) T(ito) Fl(avio) Fausti [no] vixi(it) an(nis) LXX Val(erio) Victor(i) vix(it) an(nis) LXXV Fl(avius) Festus (centurio) leg(ionis) I Ioviae patri S...”
 „Zeilor Mani. Lui Titus Flavius Faustinus (care) a trăit 70 de ani; lui Valerius Victor, a trăit 75 de ani, Flavius Festus, centurion al legiunii I-a Iovia, părinților S...” *Convorbiri literare*, 39, 1905, p. 565; A. Aricescu, *Armata*, p. 221, 62. (Mahmudia – sf. sec. III – primul pătrar al sec. IV e.n.)

27. „D(is) M(anibus) Q(uinto) Baebio Proculo vet(erano) leg(ionis) XIII G(eminae) vix(it) an(nis) LX. Germinia Valentina con(iugi) b(ene)m(erenti) p(osuit)”
 „Zeilor Mani. Veteranului legiunii a XIII-a Gemina; lui Quintus Baebius Proculus (care) a trăit 60 de ani. Germinia Valentina, soție, a pus (acest monument) celui care a binemeritat”
CIL, III, 12497; A. Aricescu, *Armata*, p.221, 58 (Cumpăna – sec. II en.).

28. „D(is) M(anibus). Have viator. Hic siti s[unt]... Vic]TOR v<e>t(eranus) ala(e) Da[rd(anorum) et. .]sio Valeris. . . umiu. . .”
 „Zeilor Mani. Salutare tecătorule! Aici zac. . . Victor, veteran al alei Dardanorum(?) și . . . sio Valeris. . . umiu. . .”
SCIV, 22, 1971, 4, pp. 597–598, nr. 5; *ISM*, pp. 152–153, 131 (Casimcea – sec. II–III e.n.)

29. a) „D(is) M(anibus) Sex(tus) Catonius Termi[n]alis. . . le] g(ionis) V M(acedonicae). . .”
 „Zeilor Mani. Sextus Catonius . . . al legiunii a V-a Macedonica . . .”
MCA, II, 1956, nr. 74; (Murfatlar – sec. II e.n.)

b) „D(is) M(anibus) Di . . . Catonius l(ibertus) patrono sin(g)ulari ex summa testamento [taxa]ta, per Catonium Ep[aphro]ditum libertum f(aciendum) c(uravit)”. „Zeilor Mani. Di . . . Catonius libert, pentru distinsul său patron, potrivit cu suma fixată prin testament,

a îngrijit să se facă (acest monument) prin libertul Catonius Epaphroditus”
CIL, III, 14455 (=Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 216, nr. 48); I. Stoian, *Tomitana*, p. 212, nr. 6 (Murfatlar – sec. II e.n.)

C. DEDICAȚII

30. a) „. . . L(ucius) Val(erius) . . . vet(eranus) leg(ionis) XIII Gem(inae) . . .”
 „. . . Lucius Valerius . . . veteran al legiunii a XIII-a Gemina . . .”
MCA, II, 1956, p. 601, nr. 86 (Dobrogea, loc necunoscut – sec. II e.n.).

b) „Deo Deae(?) pro salute L. Va(leri) Victorini et Ulp(iae) Nicandras et filiorum eorum. L. V(aleri) Victorini et L. Va(leri) Turbonis et ex L. Va(leri) Soteri. Valerius Nilus actor ex votum posuit”
 „Zeului, Zeiței(?) în sănătatea lui L. Valerius Victorinus și a Ulpiei Nicandras și a fiilor lor: lui L. Valerius Victorinus și lui L. Valerius Turbo și fostului L. Valerius Soter. Valerius Nilus, intendent, a pus (acest monument) după promisiunea făcută”
Ulmetum, I, pp. 355–357, nr. 12; *ISM*, V, pp. 97–98, 72 (Ulmetum – sec. III e.n.)

31. „(H)eroni inv(icto) Iaehtav vilicus L(ucii) (A)eli Marciani c(larissimi) v(iri) s(ervus) et visu suis pos(uit)”. „Eroului neînvins! Iaehtav, administratorul (moșiei) lui Lucius Aelius Marcianus, prea strălucitului bărbat, servitorul și omul său de încredere, a pus (acest monument)”. *CIL*, III, 12463 – *AEM*, XIV, p. 18; *RIAF*, V, 9, 1903, p. 32, nr. 46 (Urluia – primul pătrar al sec. III e.n.).

32. „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [.] Ael(io) Aeliano q(uaestori) aed(ili) <duum> viro [m]uni (cipii) Tro(e)s(mensium) [M.A]urelius [. . . ex v(oto) posuit]”
 „Lui Jupiter cel prea bun și mare. Pentru Aelius Aelianus, questor, edil și duumvir al municipiului Troesmis. M. Aurelius . . . a pus (acest monument) după făgăduință”. *NMÉPSM*, 1964, pp. 181–183, nr. 2; *ISM*, V, p. 202, 164 (Turcoaia – sf. sec. II e.n.)

I. CERAMICA FINĂ

1. Fragment *cupă-pahar* (profil complet fără picior); corp tronconic, pereți înalți, linie de maximă bombare spre bază, buza ușor răsfrîntă, subțire și profilată printr-o fină incizie exterioară. Pastă fină, densă, bej, vernis brun, cu luciu metalic în exterior. *Dimensiuni*: (D=9,4 cm; dg=7,4 cm). Asemănător tip 7 *Popilian*, p. 112, pl. 60 (sfîrșitul sec. II – pînă la 1/2 sec. III e.n.). Specific ceramicii de la Butovo (cf. *B. Sultov*). Provine din C 6, n. II, Iș-60. (fig. 56,6).

2. Fragment *castron* cu baza inelară, carenată, scundă și pereții oblici; pastă fină, vineție, vernis roșu, lustruit în interior, vopsea roșie în exterior (Df=10 cm) cf. *Hayes*, pp. 319 – 321, *Form I*, fig. 64, *Pergam* (150–200 e.n., eventual încep. sec. III e.n.) C 7, n. II, Iș-71. fig. 57,3).

3. *Idem*, vernis roșu pe ambele fețe; pastă roz; dimensiuni mai mari (Df=14,4 cm): C 7, n. II, Iș-72.

4. Fragment gură *castron*, aceeași argilă ca mai sus; vernis cu aderență slabă; buza răsfrîntă orizontal, lată de 1 cm (Dg=30 cm).

5. *Idem*; vernis de calitate superioară.

6. Fragment bol (cupă) corp hemisferic; pereți subțiri, buza cu marginea interioară, oblică; pastă fină, densă, bej-rozie, vernis de culoare cu luciu metalic. (Dg.=13 cm). *Robinson M-31*, pl. 61; *Knipowich*, tip 32, p. 39, pl. II/32 c(sec. II e.n.), Iș-67, n. I. (fig. 56,2).

7. Fragment *bol*; buza înaltă cu mulură în partea de jos; pastă fină, densă, roz-bej, vernis roșu. (D=17 cm; dg=15 cm). *Hayes*, *Form*, 3, fig. 64, p. 321 – tip comun între 150–250 e.n. C 7, n. II, Iș-68. (fig. 56,1)

8. *Idem*, pastă roz; C 7, n. II, Iș-69.

9. *Idem*, pastă maronie, densă, vernis roșu închis; C 6-v, n. II. 75

10. Fragment *bol*, buza verticală, nu prea înaltă, decorată cu două șanțuri paralele și o urechiușă aplicată în formă de potcoavă. Pastă densă, fină, roz, vernis roșu cu luciu metalic. (D=17,4 cm; dg=16,5 cm; *H. S. Robinson*, J. 29, p. 54; *P. Alexandrescu*, *Histria II*, p. 210, pl. 100/VIII; (sec. II e.n.) C 6-v, n. I. 73. (fig. 57,4)

11. Fragment *farfurie* cu buza lată, orizontală, cu decor sculptat din două benzi în relief, cu șanțuire mediană.

Corpul bombat în partea superioară, despărțită de cea inferioară printr-un prag circular. Marmură albă, șlefuită pe ambele fețe (D=35 cm).

Transpunere în marmură a unor forme ceramice răspindite în epoca timpurie romană. Asemănător, *Hayes*, *Form 24*, pp. 48–49, fig. 8 (probabil sfîrșitul sec. II și începutul sec. III e.n.). C 6, n. II, Iș-66 (inv. 799).

12. Fragment *farfurie* cu pereții groși; buza lată, răsfrîntă ușor oblic în afară, cu marginea verticală, înaltă; pastă densă, cărămizie, vopsea roșie, uniformă. Prin analogie cu descoperirile de la Troesmis (C 43-locuința romană timpurie), poate fi datată la mijlocul sec. II e.n. C 8, n. I. Iș-70.

13. Fragment *farfurie*; corp tronconic, fund inelar; buza lată, răsfrîntă oblic în afară și decorată pe marginea interioară cu un șir de butonașe rotunde în relief și cu 4 șanțuri concentrice. Pastă fină, densă, roșu-tern, vernis de calitate superioară. C 7 n. II Iș-62. fig. 57,6).

14. Fragment *farfurie*; buza răsfrîntă orizontal în afară; pastă densă, vînat-maronie, vernis bej-roșcat cu luciu metalic. C 6, v, n. II, 80.

15. Fragment *farfurie*; pereți groși, cu buza ușor îngroșată și răsfrîntă în afară; pastă densă, bej-rozie, vopsea roșu-tern (Dg=24,6 cm). C-6, v n. II, Iș-78.

16. Fragment *castron*, buza orizontală, răsfrîntă pe grosime; pastă densă bej-cărămizie, vernis roșu, urme de ardere secundară. (Dg=25 cm; g=0,6 cm). C 8, n. I. 81 (vezi supra, nr. 12) Cf. *Oswald-Pryce*, *Form Dragendorff*, 46, pl. LV/22 (epoca lui Traian-Hadrian).

17. Fragment *castron* cu buza curbată spre interior pe grosime; pastă bej, vernis bej, pe alocuri maroniu în exterior cu luciu metalic. Cf. *Oswald-Pryce*, *Form I B – (ceramica Çandarlı)*, p. 325 și 327 (încep. sec. III, pînă în sec. V e.n.). C 7, n. II, 89.

18. Fragment *platou*; baza ovală, cu inel exterior profilat; margine răsfrîntă oblic în afară și decorată pe buza cu trei șanțuri incizate, concentrice; decor vegetal pe margini. Pastă densă, bej-cărămizie; pereți subțiri, rezo-

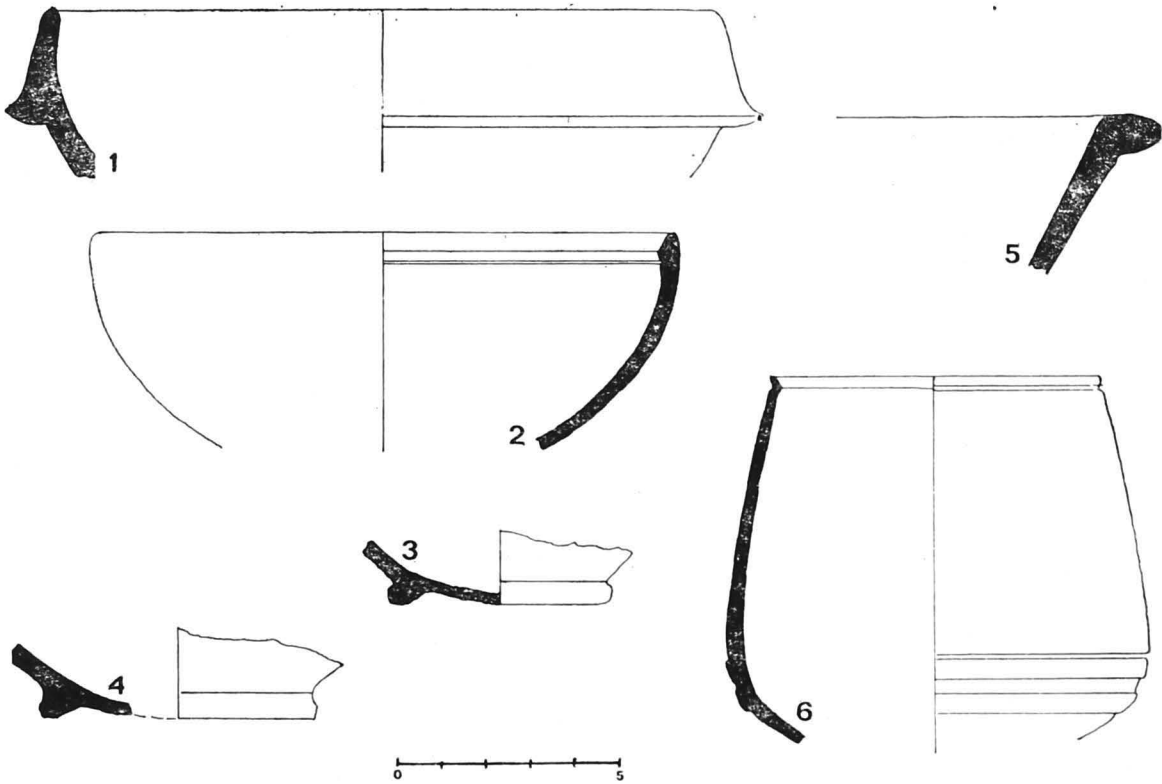
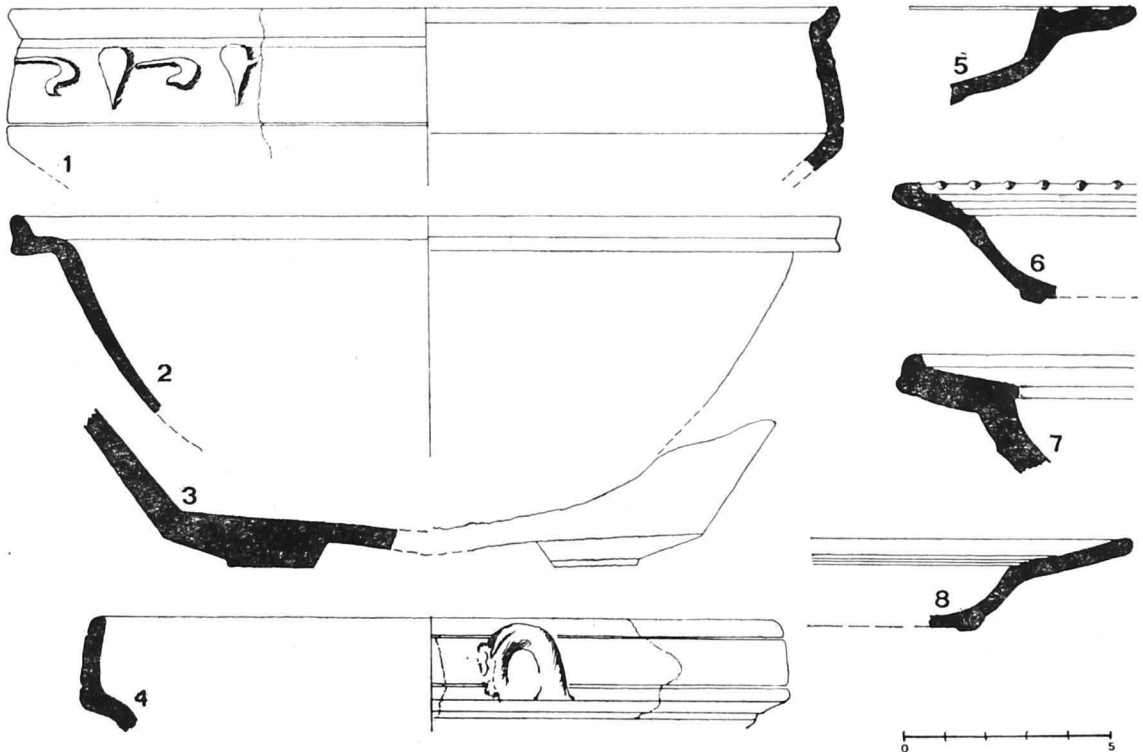

Fig. 56 CERAMICĂ FINĂ DESCOPERITĂ ÎN FERMA DE LA CAPACLIA (sec. II–III e.n.)

Fig. 57 CERAMICĂ FINĂ DESCOPERITĂ LA CAPACLIA (3–8) ȘI NICULIȚEL (1,2) (sec. II–III e.n.)

nanți, vernis roșu. *Terra sigillata* de factură locală — cf. *Popilian*, pl. 26, fig. 288, datată în a doua $\frac{1}{2}$ a sec. II și prima $\frac{1}{2}$ a sec. III e.n. (v. și B. Sultov, *Arheologija*, IV, 1962, 4, p. 486). C 6-v, n. II. 61. (Fig. 57,8)

19. Fragment *platou*; decorat pe margine cu un șir de butoane mici rotunde, în relief, și pe buză cu 3 șanțuri incizate concentric; pastă bej-gălbuie, vernis roșu. Categoria de *terra sigillata* de factură locală. C 6, n. II. 63.

20. Fragmente (2) de *oală de sufragerie*; buza înclinată spre exterior, cu o largă șanțuire interioară, decorată pe margine cu două șanțuiri circulare paralele; gura largă ($d = 12,4$ cm), corpul probabil ovoidal, decorat pe umăr cu ove oblice și caneluri; pastă bej, vopsea roșu-maronie; urme de ardere secundară în interior. Analogii perfecte în ceramica de la Troesmis — sec. II — III e.n. C 14, n. II, 77.

21. 4 fragmente dintr-o *oală similară*; șanțuiri exterioare pe marginea buzei; două șiruri de ove oblice dispuse simetric pe umăr, de o parte și de alta a trei șanțuri concentrice. Pastă bej, vopsea la culoare, urme de ardere secundară. C 7, n. I. 76.

22. Fragment bază *câniță*; inelară, pereți subțiri; pastă bej-rozie, vernis la culoare în interior, în exterior dispus neuniform. C 6, n. II, 84.

23. Fragment bază *oală*; inelară, pastă bej-maronie; densă; vernis bej-roșcat dispus neuniform în exterior. C 6, n. II. 83.

24. *Idem*; pastă bej-rozie, vernis la culoare, neuniform dispus în exterior. C 6, n. II. 95.

25. Fragment *castron* bitronconic; buza profilată printr-o șanțuire și străbătută de un șanț median; pastă densă, cu nisip fin, roșu-maronie, vernis de culoare, cu luciu metalic. *Popilian*, tip 2, p. 120, pl. 63 (sec. II e.n.), dar găsit în săpătură pe n. II, probabil sfârșitul sec. II — începutul sec. III e.n.) C 7-e. 53.

26. Fragment *castron* bitronconic cu pereții verticali, profil carenat; vopsea roșie. *Popilian*, tip 1, p. 199, pl. 63. C 7-e, n. II, 54 (analogii în *villa de la Niculițel*).

27. Fragment *castron* cu pereții arcuiți, buza îngroșată și adânc șanțuită pe marginea superioară. Pastă densă, cu nisip fin, portocalie, vopsea roșie. C 13, n. II, 55,

II. CERAMICA COMUNA

A. Castroane (Fig. 58,6,10,11,16,19,27)

1. Fragment *castron* bitronconic cu pereții subțiri, înalți și 2 toarte; pastă bej-roșcată, densă, cu fine concrețiuni calcaroase; slip bej-maroniu în exterior. Puternice urme de ardere secundară. C 14, n. II. Analogii perfecte la Troesmis (sec. II — III e.n.)

2. Fragmente (două) *castron*, cu pereți subțiri, înalți și arcuiți, toarte scurte care pornesc de sub buză; buză lată, orizontală. Pasta cărămizie, nisipoasă, slip bej. Tip asemănător, *Robinson*, G 194—196 (1/2 sec. II e.n.). Analogii în *villa de la Niculițel* (sec. II e.n.) 3). C 6, n. II, 3

3. Fragment *castron* bitronconic cu două toarte, pereți subțiri, înalți, buza, lată ($Dg = 24$ cm), orizontală; pastă bej-cărămizie, densă, nisipoasă; ardere secundară la bază, Identic nr. 3 Niculițel (sfârșitul sec. II e.n.). C 5, n. II, 39.

4. Fragment *castron* cu buza lată, răsfrîntă oblic în sus, cu două caneluri pe margine; corp canelat; pastă alb-gălbuie, nisipoasă, ardere secundară ($Dg = 21$ cm). *Popilian*, tip 5, variantă, p. 121, pl. LXIV. C 6-e, n. II, 49.

B. Farfurii (Fig. 58,7,8,13 — 15,18, 20—26)

1. Fragment *farfurie*; corp tronconic, pereți înalți, ușor oblici, buză răsfrîntă în afară, decorată cu trei adîncituri paralele; orizontală; baza dreaptă. Pastă nisipoasă, roz-gălbuie, aspră, ardere secundară. ($Dg = 29$ cm; $df = 25$ cm). Tip 1 *Popilian*, p. 124, pl. 68 (1/2 sec. III e.n.) C 7, n. II, 45.

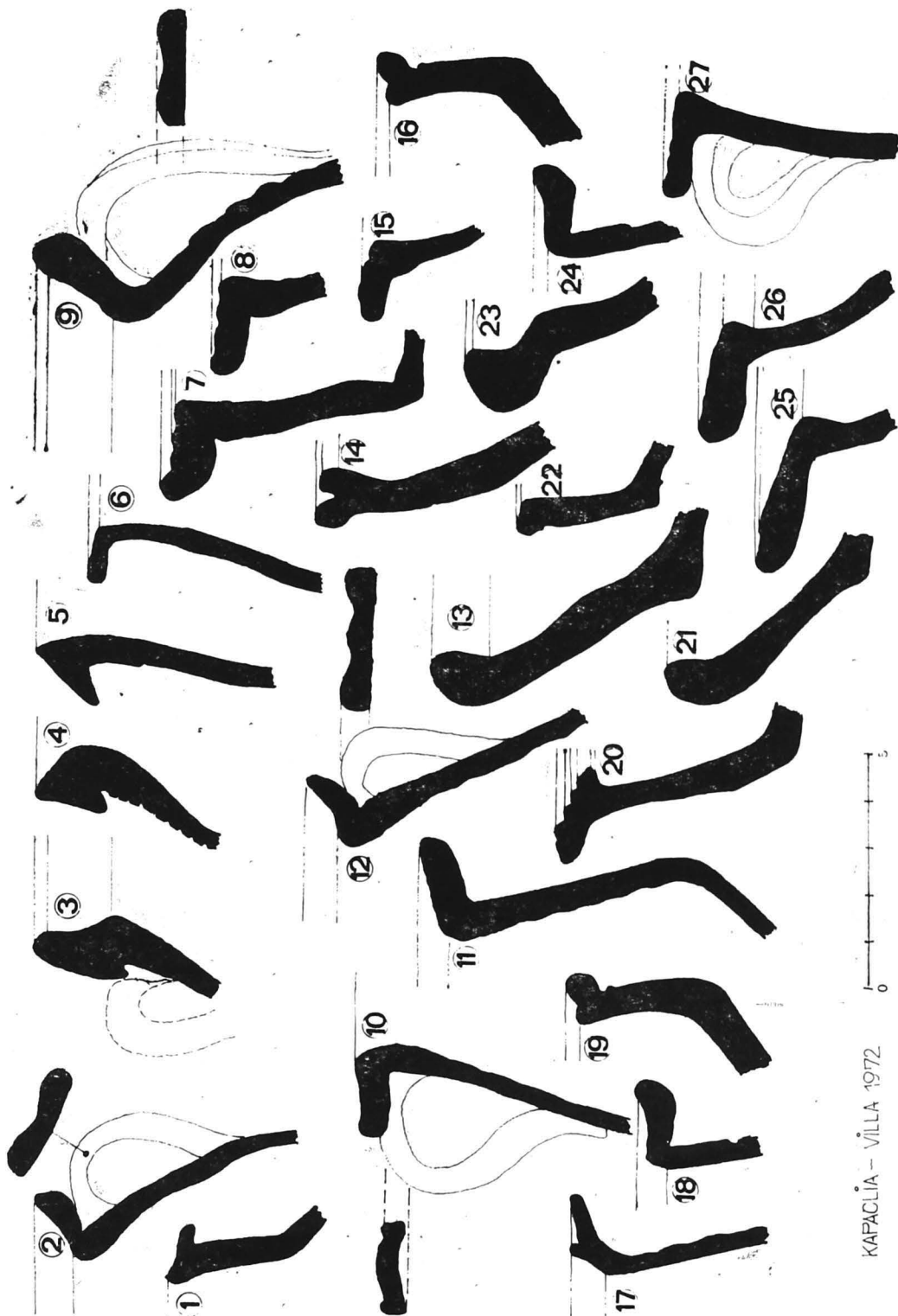
2. *Idem*, cu marginea buzei spre interior, pastă roz-gălbuie, cu nisip, *Popilian*, tip 1, C 7, n. II, 46 ($Dg = 21$ cm, $df = 16$ cm)

3. Fragment *farfurie*; buza îngroșată, adusă spre interior unde prezintă o canelură lată; pastă alb-gălbuie cu nisip. ($Dg = 21$ cm). *Popilian*, tip 5, p. 125, pl. 59, C 7 e.n. II. 52.

4. 2 fragmente *farfurie*; buza îngroșată, adusă spre interior, fără a fi profilată de vreo canelură sau șanțuire interioară. Pasta alb-gălbuie, aspră, cu nisip, ardere secundară ($Dg = 25$ cm; $df = 18$ cm). *Popilian*, tip 4, pl. 124, pl. 59 (1/2 sec. III e.n.). C-7, e.n. II, 56.

C. Oale (Fig. 58,1—5,9,12,17,27).

1. 2 fragmente *oală* cu o toartă; buza orizontală; pereți subțiri rezonanți; pastă roșu-

KAPACLIA - VILLA 1972

Fig. 58 PROFILE DE VASE CERAMICE DIN VILLA DE LA CAPACLIA (sec. II-III e. n.)

cărămizie, densă, cu fine concrețiuni calcaroase și nisip; slip vinețiu în interior; pereții exteriori acoperiți cu glazură bej-maronie. Urme de ardere secundară (Dg = 18 cm). C 7-e, n. I, 1.

2. Fragment *oală* cu o toartă; buza răsfrântă oblic, șanțuită, toarta scurtă și lată, dublu canelat. Pastă aspră, cu pietricele, galbuie; urme de ardere secundară. Dg = 13,5 cm; lt = 3 cm. C 7-e, n. II, *Popilian*, pl. 37/374.

3. Fragment *oală* fără toarte, de mici dimensiuni (Dg = 12 cm); pereți subțiri (0,4 cm); corp bombat, pastă bej-roșcată, pe alocuri maronie; slip bej-marونی; ardere secundară. *Rădulescu*, tip 8, pl. VI (sec. I-III e.n.) C 7-e, n. II, 6.

4. Fragment *oală* cu o toartă; corp bombat și canelat; buza răsfrântă oblic, marginea înconjurată de o largă canelură interioară; toarta lată cu șanțuire mediană; pastă bej-rozică cu pietricele. Dg = 17 cm; lt = 2,5 cm. *Popilian*, pl. 37/380. C 6-v, n. I, 16.

5. Fragment *oală-borcan* cu buza răsfrântă oblic în jos; gît înalt, umăr profilat; argilă densă, roz-cărămizie, nisipoasă; ardere secundară. Dg = 25 cm; *Popilian*, pl. 35, 349, 1/2 sec. III e.n. C 6, n. II, 21.

6. Fragment *oală-borcan*; buza răsfrântă oblic în jos, umăr profilat printr-o nervură, corp probabil oval; argilă nisipoasă, arsă în exterior pînă la vitrificare, cenușie, suprafața interioară roșie. Dg = 14 cm; C 6, n. II, 22.

7. Fragment *oală*; pereți subțiri, canelați, buza subțire, răsfrântă ușor oblic în afară, cu prag la marginea interioară. Argilă densă, cu nisip fin, maronie. Dg = 7,4 cm; lb = 1,3 cm; C 8, n. II, 25.

8. Fragment *oală-borcan*; buza arcuită elegant în afară și marginea dreaptă, ascuțită; corp decorat cu striuri regulate; argilă cărămizie. Dg = 20 cm; C 6, n. I, 35.

9. Fragment *oală* cu o toartă; buza înaltă, îngroșată, cu marginea rotunjită în exterior, și cu o largă canelură interioară; argilă roz, aspră, cu nisip. Dg = 20 cm; C 5, n. II, 36.

D. Cănițe

1. *Căniță* cu corpul bombat, baza plată și subțire, foarte ușor profilată. Pastă fină, densă, roz-cărămizie. Df = 3,2 cm; g = 0,5 cm; gf = 0,2 cm. C 6, n. I, 101.

2. *Căniță*, corp bombat și canelat; picioruș gol în interior, cu baza plată; pastă bej-roșcată

cu nisip fin. Df = 3,2 cm; g = 0,5 cm; gf = 0,3 cm. C 6, n. II, 100.

E. Opaite

1. Fragment de *opaite* cu discul mare, rotund, concav (d = 4,2 cm); pastă densă, roz, vopsea roșu-maronie; *Iconomu*, tip XVIII, sec. II e.n., C 5, n. I, 7

2. Fragment *opaite*, fund mic, plat; pastă bej-cărămizie, densă, vopsea roșie; Df = 2,5 cm. *Iconomu*, tip XX – similar cu nr. 12, ceramica Niculițel, C 7-e, n. II, 93.

3. Fragment *opaite*; șir de spirale pe bordură; disc mărginit de trei cercuri concentrice; pastă densă, bej-cărămizie, ardere secundară. *Iconomu*, tip XXIV, asemănător nr. 660 (sf. sec. III e.n.), C 8, n. II, 76. (1/2 sec. III e.n.).

F. Afumători (fig. 59,3,4)

1. Fragmente (2) dintr-o *afumătoare* cu pereți înalți, carenați, buza lată cu o canelură mare interioară și marginea șanțuită, creștături pe marginea buzei. Pastă cărămizie, argilă roz-galbuie; pe buza, în interior, urme de fum. Pregnante urme de var în interior. D = 19 cm. *Popilian*, tip 1, pl. 61/749 și p. 116 (sec. II e.n.) C 6-e, n. I, 64.

2. Fragment de *afumătoare*, *Popilian*, tip 1, pl. 61/751. C 8, n. II, 65.

G. Amfore

1. *Amforă* cu gîtul înalt, cvasicilindric și buza groasă, răsfrântă în formă de guler; corp bombat și picior gol, tronconic; toarta ovală cu șanțuire mediană. Pastă cărămizie, nisipoasă, slip roșu-cărămiziu. H = 45 cm; D = 22 cm; dg = 4,5 cm; g. guler = 1,4 cm; d. gît = 5,3 cm. Restaurată, fără fund. Asemănătoare tip 1, *Tomis* (sec. I-II e.n.) – C. Scorpan, *Dacia*, XXI, 1977, p. 269, fig. 1. C 6, n. I, 110 (sec. II e.n.). (Pl. XXXVIII, 1)

2. Fragment gît *amforă*; cilindric, înalt, gura profilată printr-o canelură lată și marginea groasă, răsfrântă în formă de guler; toarta cu secțiune ovală pornește de pe gît. Pastă alb-galbuie, nisipoasă, angobă la culoare. Dg = 4,5 cm; g. guler = 1,8 cm; d. gît = 5,2 cm. Asemănător, *Histria II*, p. 531, pl. 99, XXX/6-8 (sec. I-II e.n.). C 7-e, n. I (sec. II e.n.).

3. Gît de *amforă*; tronconic; toarte în secțiune ovală; pastă nisipoasă, aspră, alb-galbuie, angobă la culoare. D. gît = 5 cm; d. umăr

= 10 cm. Asemănător, *Robinson, M.* 95 (sf. sec. II e.n.). *C 7-e, n. II* (1/2 sec. III e.n.) – fig. 37

4. Fragment de *amforă* (gît-umăr); asemănătoare tipului de mai sus; pastă roz, angobă gălbuie, *dipintti* pe umăr. *C 7-e, n. II* (1/2 sec. III e.n.) (fig. 37)

5. Fragment fund de *amforă*; corp alungit, terminat într-un picior evazat, cu *umbo* și gol în interior; pastă roz-gălbuie, nisipoasă, angobă la culoare. H. picior = 5 cm; d. bază = 3,3 cm. Vezi depozitul de la Holboca, în *SCIV*, 2/1969, p. 347, fig. 1, și *Histria II*, p. 511, pl. 79, XVI/1 (sec. I–II e.n.). *C 7-e, n. I* (jum. sec. II e.n.)

6. Fragment *amforă*; gît scurt, tronconic; buza profilată printr-o șanțuire și evazată în afară pe grosime; toarta ovoidală în secțiune; pastă bej-cărămizie, densă, cu miezul cenușiu; vopsea roșie; urme de ardere secundară. Dg = 13,5 cm; Tip provincial, derivat dintr-o formă italică – vezi Nino Lamboglia, *Sulla cronologia delle amfore romane*, în *Rivista di studi liguri*, 1955, p. 243/25 (sec. II–III e.n.). *C 7-e, n. II* (1/2 sec. III e.n.).

7. Fund *amforă*; corp ovoidal, canelat; fund terminat într-un picior ascuțit. Pastă bej-cărămizie, ardere secundară. *Tip VII, Scorpan, Dacia XXI*, p. 293, fig. 40/1,2 (origine istro-pontică) *C 8, n. II* (3/4 sec. II – 1/2 sec. III e.n.).

8. Fragment *amphoridion*; umărul profilat și rotunjit; gîtul înalt, pîlniform; buza rotunjită, canelată pe marginea exterioară; toarte ascuțite, cu secțiune rotundă, elegante, unesc buza cu umărul vasului. Pastă densă, cu granulații negre de cuarțit, bej, vopsea bej-cărămizie; urme de ardere secundară. Dgît = 7 cm; dg = 5,2 cm; h. gît = 6 cm. Formă derivată din *tip E – Scorpan, Dacia XXI*, fig. 31/2 – anunță formele de ulcioare de la începutul sec. IV e.n. Vezi *Popilian, tip 4* p. 103, pl. LI (sec. III e.n.) – conform V. Vilov, *Arheologija*, VII, 1965, 1, p. 419, p. 27–34, fig. 7 și B. Sultov, *IMT, IV*, 1969, pl. 1, 5–6. *C 5, n. II* (1/2 sec. III e.n.)

9. Fragment *ulciior-amforoidal*; gît cilindric, buza îngroșată și răsfrîntă inelar, toarta lată, în bandă. Pastă cărămizie, nisipoasă. Analogii la Niculișel și la Horia. *C 6, n. I* (sec. II e.n.).

H. Ceramică autohtonă (fig. 60)

1. *Fragmente oală-borcan*; corp globular, buza răsfrîntă în afară cu marginea orizontală; argila aspră, cu pietricele, brun-maronie; prelucrare la roată, ardere secundară. Dg = 11 cm; 14,4 cm. *C 6, n. II, 24, 29, 30*; *C 8, n. II, 20*; *C 7 e.n. II, 31*.

2. Fragment *oală-borcan*; fund drept și gros (df = 8 cm; gf = 1 cm; g = 0,8 cm) Argilă grosieră, cu pietricele, neagră, lucrată cu mîna. Pereți lustruiți, *C 6-v, n. II*.

3. Fragment *căniță*; corp ovoidal, fund drept, profilat și gros; lucrată cu mîna; suprafața exterioară cenușie; ceramică grosieră. D = 6,5 cm; df = 3,5 cm; gf = 1 cm; *C 7-e, n. I*.

4. Fragment *oală-borcan*; lucrată la roata înceată; pereți relativ subțiri (0,5 cm), decorați cu briu organic în relief, în formă de val întrerupt de aplatizări; pastă grosieră, galben-cărămizie. *C 6, n. I*.

5. Fragment *oală-borcan*; lucrată cu mîna; briu organic în relief, cu alveole oblice. Pastă grosieră, poroasă, brun-cărămizie, făcuită cu grijă la exterior; urme de ardere secundară. *C 6-v, n. I*.

6. Fragment ceașcă (*cățuie*); lucrată cu mîna; pereți groși, insuficient arși, buza ușor evazată cu marginea teșită oblic în afară; sub buză decor – briu gros, organic, cu alveole oblice. Toarta, cu secțiune circulară, pornește din dreptul briului. Pastă grosieră, suprafața cărămizie și miezul negru; ardere secundară. *C 7, n. I*.

7. Fragment ceașcă (*cățuie*); lucrată cu mîna; gura largă și baza plată, evazată în afară; buza îngroșată și teșită orizontal; argilă grosieră, nisipoasă, brun-cafenie; ardere secundară. *C 8, n. II*.

8. Fragment de *oală-borcan* lucrată cu mîna; baza plată cu bordură; pastă grosieră cu pietricele, maronie, neagră în secțiune. *C 8, n. II*.

9. Fragmente de *oală-borcan* lucrată cu mîna; gura largă, buza îngroșată, răsfrîntă în afară, cu marginea decorată cu creștături oblice; umărul decorat cu briu organic ușor profilat și creștat; baza plată cu două șanțuri concetrice. *C 7, n. II*.

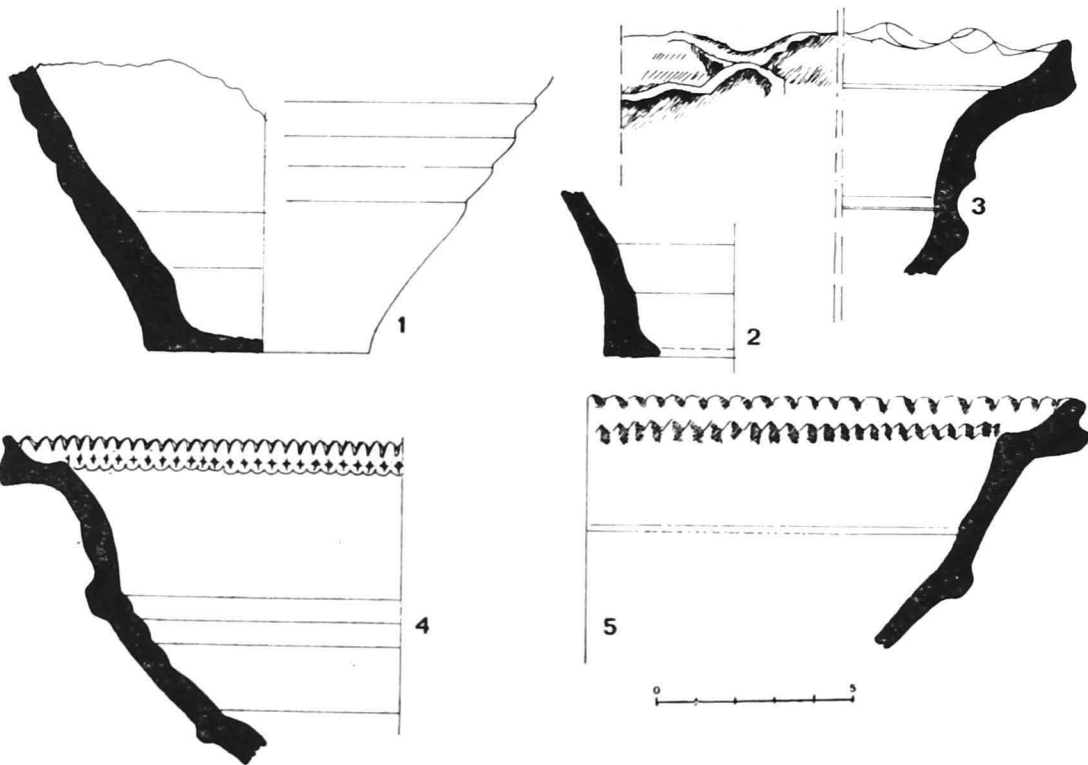
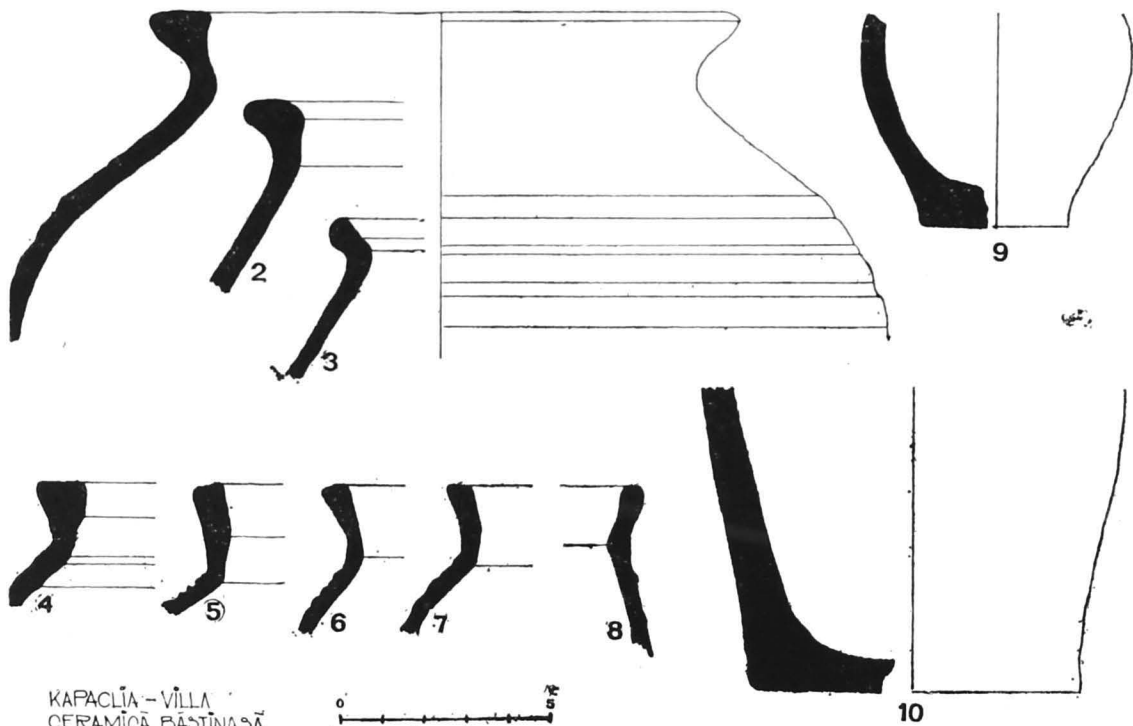

Fig. 59 PROFILE CERAMICE DESCOPE-
RITE ÎN FERMELE ROMANE DE LA
CAPACLIA (1,2,4 - sec. II e.n.) ȘI NICU-
LIȚEL (5 - sec. II e.n.)

Fig. 60 CERAMICĂ BĂSTINAȘĂ LU-
CRATĂ LA ROATĂ DIN VILLA DE LA
CAPACLIA (sec. II-III e.n.)

KAPACLIA - VILLA
CERAMICĂ BĂSTINAȘĂ

ANEXA NR. 3 — DESCOPERIRI DIVERSE ÎN VILLA DE PE VALEA CAPACLIA.

A. STICLĂ

1. Fund de *pahar* cu picior scurt de susținere, baza inelară, concavă; sticlă alb-verzuie, opacă, cu bule micuțe de aer. *Bucovală, tip XVI*, p. 49. C₇, n. I (sec. II e.n.). Df. = 4,8 cm.

2. Fragmente (2) gură de *cupă* de mari dimensiuni cu buza răsfrîntă oblic, îngroșată și dublată; pereți subțiri; sticlă străvezie, alb-verzuie cu irizații violacee. *Bucovală tip XI*, p. 43, C₇, n. I. (sec. II e.n.).

3. Fund de *butelia*, piriformă, foarte mult adîncit; sticlă alb-verzuie, străvezie, cu bule micuțe de aer. *Bucovală, tip XXXV*, p. 76 (sec. II—III e.n.). *Morin-Jean*, p. 79, fig. 26 (sec. III—IV e.n.). Df = 4,5 cm. C₆, n. II (1/2 sec. III e.n.).

4. Fund de *unguentarium* cu corpul tubular (= eprubetă); baza rotunjită cu o ușoară concavitate centrală; sticlă verzuie, transparentă. Df = 2,3 cm. C. *Isings, forma 82 B₁*. (sec. I—II e.n.); *Bucovală, tip XLVIII*. C₆, n. II (sec. II e.n.).

5. Fragment *bol*; adînc, cu pereți drepti, înalți și buza îngustă, profilată în exterior printr-o canelură, sub care — cercuri fine gravate; sticlă subțire, alb-verzuie, străvezie, cu mici bule de aer și striatiuni. *Bucovală, tip X*, p. 41/33; Dg = 17,5 cm. C₆, n. I (sec. II e.n.).

6. Fragment *cupă* în formă de clopot; pereți subțiri, buza răsfrîntă oblic în afară și dublată; sticlă alb-verzuie, străvezie. *Bucovală, tip XI*, p. 43/36; Dg = 12,4 cm. C₈, n. I (sec. II e.n.).

7. Fragment *brățară*, pastă de sticlă torsionată; tehnica fibrelor de sticlă de diverse culori (roșu, albastru și auriu), dispuse în registre. C₈, n. II (1/2 sec. II e.n.); inv. 800.

B. METAL

1. *Lamă de brici* cu secțiune triunghiulară, mai lată spre vîrfurile rotunjite; partea rezervată mînerului cu secțiune rectangulară; la ca. 1/2 din lungime, curbura longitudinală. Fier puternic corodat. *Tehnica*: forjare. *Dimensiuni*: L = 10,5 cm; l = 1,4 cm; g = 0,05 cm. C₈, n. II (1/2 sec. III e.n.); inv. 804.

2. Fragment dintr-o *unealtă de tîmplărie*; lamă cu secțiune triunghiulară, cu muchea

tăioasă în exterior; marginile laterale mai subțiri pentru a fi înmănușate într-un mîner de lemn. Fier puternic corodat. *Tehnica*: forjare. *Dimensiuni*: L = 5,5 cm; l = 1,7 cm; h = 2 cm; g = 0,4 cm. C₇-e, n. I (sec. II e.n.); inv. 803.

3. *Dălțiță*; formă piramidală, cu baza aproape pătrată, aplatizată pe grosime; vîrfurile plat, mai înguste și tăioase. Fier oxidat și ușor exfoliat. *Tehnica*: forjare. *Dimensiuni*: L = 5,9 cm; l = 0,5 cm. C₇-e, n. I (sec. II e.n.); inv. 802.

4. 12 piroane de fier, cu floare mare conică; secțiune pătrată. *Tehnica*: forjare. *Dimensiuni*: D = 2,5–3 cm; L = 12–15 cm;

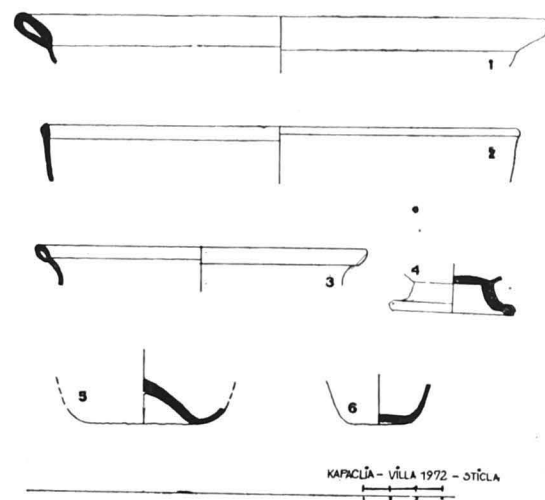
5. 2 plăcuțe de plumb.

6. Plăcuță de bronz. *Dimensiuni*: L = 5 cm; l = 2 cm.

C. MARMURĂ

1. Fragment de *platou*; buza lată, răsfrîntă orizontal în afară și decorată pe margini cu două benzi în relief, șanțuite median. Corpul ușor bombat, despărțit de bază printr-un prag circular. *Tehnica*: sculptură și șlefuire. *Dimensiuni*: D = 35 cm; l. buzei = 5 cm; g = 0,4 cm. Transpunere în marmură a unor forme ceramice specifice olăriei romane din sec. II—III e.n. (vezi D. Popescu, *MCA, II/1956*, fig. 105,4). C₈, n. II (1/2 sec. III e.n.). Inv. 799.

Fig. 61 CAPACLIA — VILLA / 1972 —
sticlă (sec. II—III e.n.)

ANEXA NR. 4 – CATALOGUL DESCOPERIRILOR MONETARE DIN VILLA RUSTICA DE LA NICULIȚEL

NR. CRT	MONEDA	DETERMINARE	DATARE	LOC DE DESCOPERIRE	ELEMENTE TEHNICE
1	2	3	4	5	6
1	DOMITIAN	<i>BMC, II, p. 387, nr. 410</i>	81 – 96 e.n.	Coridor C, –1,10 cm, n. I	<i>AE; 10,20 g; 25 mm; inv. 11107 (MDDT)</i>
2	NERVA	<i>BMC, III, Roma p. 16, 94, pl. 5, 1</i>	96 e.n.	Portic D 1,17 m, n. I	<i>AE; 9,74 g; 26 mm; inv. 10542 (MDDT)</i>
3	DIVA FAVSTINA	<i>RIC, III, Roma p. 166/1161</i>	post 141 e.n.	Portic D, –1,00 m, n. I	<i>AE; 9,82 g; 25 mm; inv. 10539 (MDDT)</i>
4	DIVA FAVSTINA	<i>BMC, IV, Roma, p. 653/1570; RIC, III, Roma, p. 349/1706</i>	nedatat 176 e.n.	încăpere B, –0,98 m, nivelare n. I	<i>AE; 24,64 g; 30 mm; inv. 10546 (MDDT)</i>
5	DIVA FAVSTINA (Antoninus Pius)	<i>BMC, IV, Roma, p. 254/1588; RIC, III, Roma, p. 163/1128</i>	a. 141 sau imediat următorii	Jgheab scurgere; 1,40 m	<i>AE; 13,04 g; 25 mm; inv. 11.534 (MDDT)</i>
6	DIVA FAVSTINA	<i>BMC, IV, Roma, em. III, p. 63/449</i>	post 141 e.n.	Colț N – E zid peristil (sub baza de coloană); n. I	<i>AR; 17 mm; inv. 11112 (MDDT)</i>
7	FAVSTINA II	–	161 – 180 e.n.	În fața pavilionului de locuit; –0,90 m; n. I	<i>AE; 20 mm; inv. 11114 (MDDT) trecută prin foc</i>
8	FAVSTINA II (?) LVCILLA (?)	–	2/2 sec. II	Curte rectang. –0,80 m, n. II	<i>AE; 21,5 mm; inv. 11108 (MDDT) (foarte tocită)</i>
9	SEPTIMIUS SEVERUS	<i>Colonială</i>	193 – 211 e.n.	Cisterna E, –0,50 m (în dărîmătura n. II)	<i>AE; 25 mm; inv. 11113 (MDDT) (foarte tocită și trecută prin foc)</i>

1	2	3	4	5	6
10	SEPTIMIUS SEVERVS	<i>RIC, IV, 1, Roma, p. 99/68</i>	a. 195–196 e.n.	Portic D, –0,80 m; n. II	<i>AE; 2,74 g; 18 mm; inv. 10543 (MDDT)</i>
11	SEPTIMIUS SEVERVS	<i>RIC, IV, 1, p. 99, 68 Roma?</i>	a. 195–196 e.n.	Portic D, –0,70 m; n. II	<i>AE argintat (puternic distrusă prin ardere); 20 mm. inv. 11111 (MDDT)</i>
12	SEPTIMIUS SEVERVS	<i>RIC, IV, 1 Roma, p. 92–109</i>	a. 193–196 e.n.	Portic D, –0,70 m; n. II	<i>AE; 2,24 g; 17 mm; (trecută prin foc); inv. 11535 (MDDT)</i>
13	IVLIA DOMNA	<i>RIC, IV, 1 Roma, p. 165/536</i>	a. 193–196 e.n.	Curtina P (S–E); –1,05 m; n. II	<i>AR; 2,08 g; 19 mm; inv. 10541 (MDDT)</i>
14	IVLIA DOMNA	—	a. 217 e.n.	Latură E peristil; –0,70 m (n. II)	<i>AE; 17 mm (foarte toxică); inv. 11106</i>
15	GETA (Colonială, emis. Niceea)	<i>T. MIONNET Description des médailles antiques, V, suppl., Paris 1830, pl. 151/878</i>	a. 202–211 e.n.	Culoar C, –0,90 m (n. II)	<i>AE; 2,42 g; 16 mm; inv. 11537 (MDDT), arsă</i>
16	GETA (Colonială, emis. Nicopolis)	<i>Sarapis pe Rv.</i>	a. 211 e.n.	Curtina P, sud, –0,70 m; (n. II)	<i>AE; 2,10 g; 16 mm; inv. 11536 (MDDT), arsă</i>
17	GETA (Colonială, emis. Niceea)	<i>Rec. gen. I, 3 p. 463/514</i>	—	Portic D, (coloană calcar) –1,00 m, (n. II)	<i>AE; 1,86 g; 17,5 mm; inv. 10538 (MDDT), arsă</i>
18	CARACALLA, (Colonială, emis. Marcianopolis)	<i>Pick, Regling, p. 216/629</i>	a. 198–217 e.n.	Aripă est, colț peristil; –1,10 m, (n. II)	<i>AE; 2,14 g; 17,5 mm; inv. 11110 (MDDT), arsă</i>

1	2	3	4	5	6
19	ELAGABAL, (Colonială, emis. Philippopolis)	—	a. 218 – 222 e.n.	Peristil, latură est (pe zid); – 1,00 m (n. II)	AE; 3,56 g; 19,5 mm; inv. 10544 (MDDT), arsă și tocită
20	IULIA MAMMAEA (Colonială, emis. Histria)	Pick, 520	a. 222 – 235 e.n.	În fața portic D, – 0,80 m (n. II)	AE; 11,36 g; 25,5 mm inv. 10545 (MDDT), arsă
21	MAXIMVS CAESAR (Colonială emis. centru Asia Mică?; cu contra-marcă)	—	a.236 – 238 en.	Portic D, – 0,80 m (n. II)	AE; 8,20 g; 26 mm; inv. 10534 (MDDT) arsă
22	PHILIPPVS II	—	a. 244 – 249 e.n.	Portic G, – 0,70 m	AE; 14 mm; (foarte tocită)
23	CONSTANTIVS II (?)	—	a. 324 – 361 e.n.	Curte, – 0,75 m (depuneri aluvionare)	AE; 8,20 g; 26 mm; inv. 11109 (MDDT), arsă și tocită
24	CONSTANTIVS II (emis. Heracleea)	LRBC, II,	a. 324 – 361 e.n.	Portic G, (vegetal)	AE; 24 mm;
25	CONSTANTIVS II (emis. Constanti-nopol)	LRBC, I, 1055 tip GLORIAEXERC-ITVS	a 337 – 341 e.n.	Stabulum I (vegetal)	AE; 15 mm
26	CONSTANTIVS II și IULIAN CAES. (emis. Nicomedia, of. A)	LRBC, II, 2316	a. 355 – 361 e.n.	Jgheab de scurgere – 0,75 m; (strat de depuneri)	AE; 1,54 g; 16 mm, inv. 10547 (MDDT), arsă
27	VALENTINIAN I	LRBC, II, tip. GLORIA- ROMANORVM	a. 364 – 376 e.n.	Curte, la vest de portic D; – 1,11 m (depuneri)	AE; 2,04 g; 16 mm; inv. 10548 (MDDT), arsă și tocită

ANEXA NR. 5 — REPERTORIUL PRINCIPALELOR DESCOPERIRI DIN VILLA RUSTICA DE LA NICULIȚEL.

A. OBIECTE CERAMICE

1. *Unguentarium*, corp tronconic, umeri bombăți, puternic profilați; gura îngustă, cu buza dreaptă ușor evazată în afară, picior gros, plin, sprijinit pe un disc circular. Argilă fină, cu mică, galben-cărămizie. *Dimensiuni*: h = 9,2 cm; g. picior = 2,8 cm; D = 7,5 cm; Dg = 4 cm; df = 4 cm. Tip inedit, asemănător la A. Rădulescu, pp. 350–353, Pl. XV. Niculițel, începutul sec. III e.n. Inv. 768.

2. *Castron* cu două toarte scurte; bitronconic, baza rotunjită cu un mic *umbo*. Argilă fină, nisipoasă, roz. Profil complet (din 14 fragmente). *Dimensiuni*: h = 9 cm; dg = 19 cm; df = 5 cm. *Incăpere A*. Tip întâlnit pentru sec. I – începutul sec. II e.n. la H. Robinson, G 194–196. Niculițel sec. II e.n. Inv. 2613.

3. *Castron* tronconic, pereți ușor curbați, despărțiți printr-o nervură de partea superioară; buza îngroșată, puternic arcuită în afară. Argilă densă, bej, vopsea roșu-maronie dispusă neuniform pe 2/3 din suprafața exterioară. *Dimensiuni*: D = 36,5 cm; lipsește fundul. *Cisterna E*. Tip întâlnit în provinciile dunărene (vezi Popilian, tip 1 c). Niculițel sec. II e.n.

4. *Cană* cu două toarte; ceramică de import, decorată în tehnica barbotinei. Argilă fină, densă, roz-cărămizie, vopsea brun-roșcată. Fragment, profil complet partea superioară. Găsit lângă vatră (*spațiul H, G-13 b.*). Tip identic, la Popilian, tip 3 (Pl. 20, 235). Niculițel sec. II e.n. Inv. 1682.

5. *Cană* cu două toarte; ceramică de import decorată în tehnica barbotinei. Argilă fină, densă, bej, vernis bej-marونیu. Fragment, profil complet partea superioară. Bombată, cu toarte mici. Aprox. 10 cm – diametrul gurii. Colț NE peristil (*coridor G*). Tip identic la Popilian, tip 3 (Pl. 20, 237), Niculițel sec. II e.n. Inv. 1679.

6. *Bol* tronconic; pereți ușor curbați, subțiri și rezonanți; buza în forma literei L; ceramică fină de import, argilă densă, roșie, vernis roșu cu dungi maronii și cu sclipiri metalice în canelura buzei. Fragment, profil complet partea superioară. D. aprox. al gurii = 20 cm. *Portic D*. Niculițel prima jumătate a sec. II e.n. Inv. 1680. (fig. 57,2)

7. *Castron*, pereți ușor oblici și buza cu canelură interioară, răsfrântă oblic în afară. Pastă densă, fină, roz-cărămizie, vopsea roșu-

cărămizie cu nuanțe brune la exterior. Fragment, profil complet partea superioară; decor – frunze adosate. Tip 1 Popilian, Pl. 218–220. Dg = 20 cm; găsit în *porticul D*. Inv. 1682. Niculițel sec. II e.n. (fig. 57,1)

8. Fragment dintr-un vas cu figuri în relief. Pastă fină, densă, portocalie, pe ambele fețe vernis roșu. *Dimensiuni*: L = 5 cm; l = 3,2–4 cm; 3 cm; g = 0,7 cm. Categoria vaselor mari ceramice, decorate cu figuri în relief, specifică zonelor de pe limes – conform Popilian, p. 66 și Pl. 27. Fragmentul, decorat în interior, păstrează partea dorsală a unui leu, cu musculatura bine profilată, în spatele căruia se află în prim plan trunchiul unui șarpe gros, cu solzi, a cărui coadă se estompează pe fundal. *Aripa estică a fermei*, în vecinătatea cisternei E. Inv. 734, Niculițel, sf. sec. II e.n. – prima jum. a sec. III e.n.

9. Fragmente (3) de vase-tăvi. Ceramică fină, densă, cărămizie, vernis roșu-brun. Decor cu figuri florale și geometrice în relief. Imitații locale de *terra sigillata*. Analogii la Butovo, Romula, Sacidava și Orlea – cf. Popilian, p. 60; Sultov, *Arheologija*, IV, 1962, 4, p. 30, fig 2. Colț NE, *portic D*. Niculițel sf. sec. II e.n.

10. Fragment *postament statueta*. *Dimensiuni*: h = 3 cm; L, rezervat = 6 cm. Pastă roz-cărămizie acoperită cu vopsea roșie.

11. Opaț (*lucaerna*) fragmentar (disc spart și ciocul lipsă); argilă densă cărămizie. Urme de ornament pe bordură și disc. Execuție stângace; tip XX, *Iconomu*, Opațe. Urme pregnante de ardere secundară; colțul de SE al aripei răsăritene, la nord de *cisterna E*, din dărâmătura primului nivel (Sec. II e.n.). *Dimensiuni*: D = 5,7 cm; h = 2,2 cm. Inv. 2672. Alte două fragmente provin de la două opațe de același tip; discul unuia, ornamentat cu un crater în relief este identic *Iconomu*, nr. 346; discul celuialt, decorat cu o rozetă în relief, este identic cu nr. 529. (fig. 65,5)

12. Fragment opaț, dimensiuni mijlocii (D. cca. = 6 cm). Disc mic și rotund (cca. 3 cm), marcat de o șanțuire circulară. Bordura înclinată, decorată cu liniuțe în relief, dispuse radial. Orificiul de umplere – central. Argilă fină, bej-gălbuie, angobă roșie; execuție bună. Găsit în H, în apropierea vetrei. Niculițel prima jumătate a sec. III e.n. (pl. XXXIII,3)

13. *Fusaiolă*, pastă densă, cărămizie, cu mică. *Dimensiuni*: D = 4 cm; d. orificiu = 0,9 cm; g = 1 cm. *Culoar C*; inv. 763.

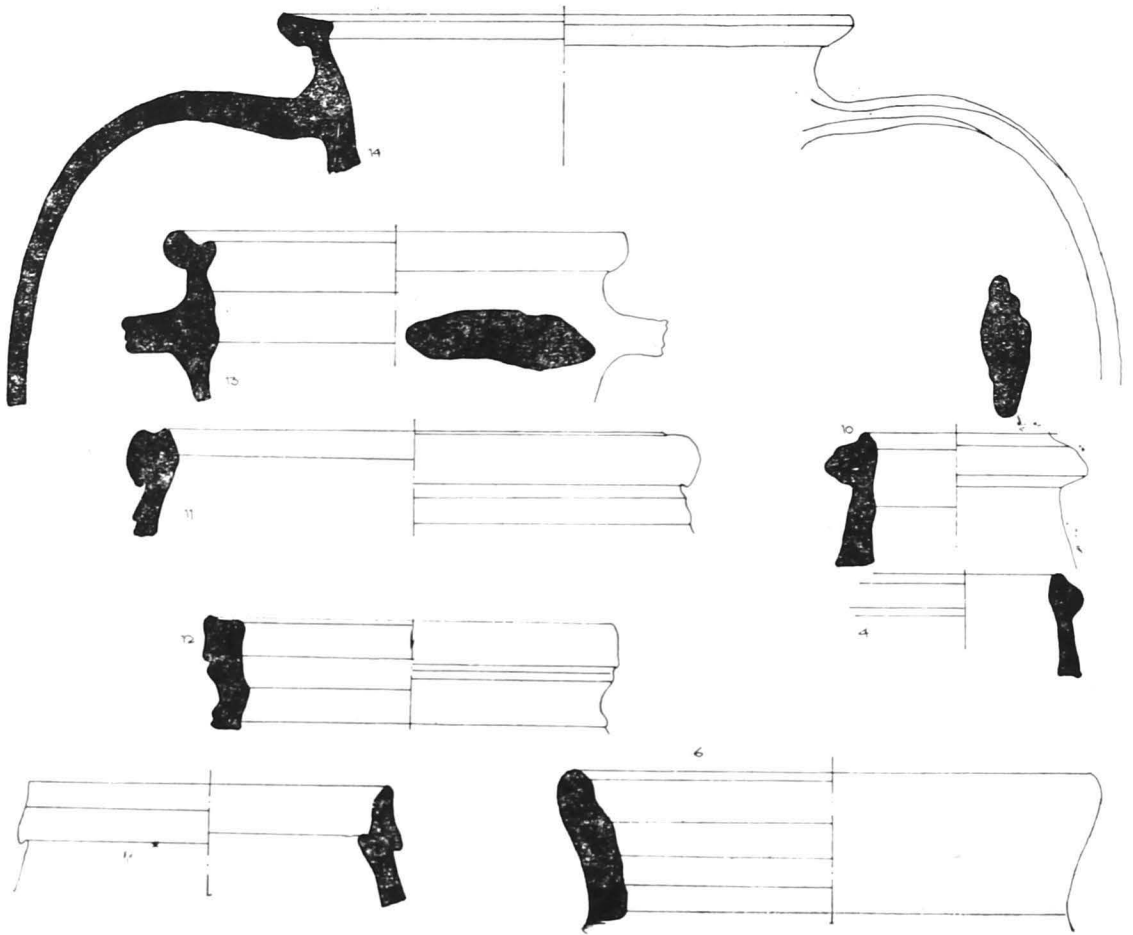
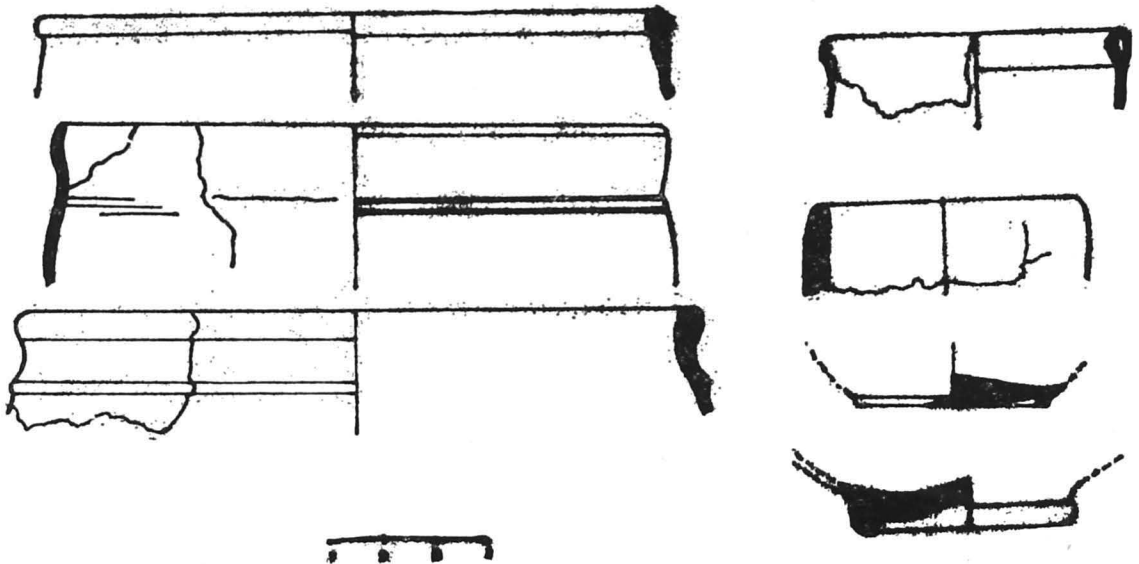

Fig. 62 NICULIȚEL – VILLA (amfore
sec. II–III e.n.)

Fig. 63 NICULIȚEL – VILLA – sticlă
(sec. II–III e.n.)

B. STICLĂ (fig. 63)

1. *Buton* semisferic, pastă de sticlă alb-verzuie (D = 1,4 cm; h = 0,6 cm); *încăpere A*; inv. 3604.

2. *Mărgică* în formă de butoiaș; pastă de sticlă neagră (D = 0,7 cm; g = 0,4 cm). *Încăpere B*; inv. 794.

3. *Mărgele* (3) în formă de butoiaș; pastă de sticlă alb-verzuie, acoperită cu vopsea roșie (D = 1 cm; g = 0,8 cm). Găsite în *H*, lângă *vatră*; inv. 2135.

4. Fragmente (4) de buze, provenite de la două *boluri* din sticlă alb-verzuie, străvezie (Dg = 12 cm); găsite în *porticul de nord*. *Tip X, Bucovală*.

5. Fragmente *bol* (5): corp bombat, decorat cu șiruri concentrice de câte 2 linii gravate, situate la distanța de 0,7 cm; buza înaltă ușor adusă spre interior. Sticlă alburie (Dg = 11,3 cm); *portic D - nord*.

6. Fragment (buză) *cupă* de mari dimensiuni (Dg = 12 cm). Sticlă alb-verzuie, transparentă. *Pontic D*; *tip XI, Bucovală*.

7. Fragment (buză) *pahar* (Dg = 5 cm). Sticlă alburie; *portic D*; *tip XIII Bucovală*.

8. Bază de *borcan* de mici dimensiuni; inelară (d = 3,2 cm). Sticlă alburie cu bule mici și dese; *tip XXII, Bucovală*.

9. Bază inelară, sticlă incoloră, cu bule foarte mici (D = 4 cm); găsită în *portic D*; *tip XXXII sau XXXIII Bucovală*.

10. Fragment (gură) *pahar*; buza îngroșată prin dublare spre interior (d = 5,7 cm). Sticlă alb-verzuie, transparentă; aripa estică, *colț SV*.

11. Fragment - bază patrulateră (9 × 9 cm) - *cană* cu corp prismatic; sticlă verzuie, opacă; decor: câte 4 pastile circulare în colțuri și o floare circumscrișă de un cerc în relief. *Tip V, Bucovală* (asemănător p. 32, 17). *Colț SV, Peristil P*.

C. OBIECTE METALICE

1. *Ac de argint* cu verigi de sîrmă de la un lăntșor din același metal (obiect vestimentar). *Dimensiuni*: L = 12 cm; g. gămăliei = 0,5 cm; dm. = 0,3 cm. *Tehnica*: turnare și șlefuire. *Portic D* (nord). Analogii la *Buciumi*, p. 81, pl. 110,8 - *ac de păr*; pl. 110, 10 - *ac de bronz*. Inv. 791. (Pl. XLIII,6).

2. *Stylus* din fier. *Dimensiuni*: L = 10 cm; dm. = 0,3 cm. *Tehnica*: forjare și lustruire;

încăpere A. Vezi această categorie de obiecte din fier în *DA*, IV, 2, p. 1510 - 1511 (*G. Lafaye, stylus*). Inv. 2137.

3. *Ac de păr* (bronz), cu capătul foliform decorat. *Dimensiuni*: L = 10 cm; l = 0,5 cm; d = 0,2 cm. *Tehnica*: turnare în tipar, șlefuire, aplatizare, incizie. *Aripa estică*, la nord de cisterna E (J-10a). Vezi în *DA*, I, pp. 60-61. (*E. Saglio, acus*). Inv. 1792. (Pl. XLIII,5).

4. Lamă de *cosor*. *Dimensiuni*: L = 2,3 cm; g = 0,15 cm. *Tehnica*: forjare. *Aripa estică*, *colț SV* (I-10 b). Inv. 782. (Pl. XL,3).

5. Lamă de *cuțit* (pentru altoit). *Dimensiuni*: L = 4 cm; l = 1,2 cm; g = 0,2 cm. *Tehnica*: forjare. *Încăpere C* (nord). Inv. 783. (Pl. XL,6).

6. Lamă de *cuțitaș*. *Dimensiuni*: L = 4 cm; l = 1 cm. *Tehnica*: forjare. *Aripa estică* (*colț SV*) - I - 10 a. Inv. 785.

7. *Inel* de bronz (obiect de podoabă). *Dimensiuni*: D = 1,6 cm/1,4 cm; g = 0,1-0,5 cm. *Tehnica*: turnare în tipar. Dimensiuni reduse, o îndelungată întrebuintare; lipsește piatra. Găsit în *curte*, în apropierea unui chiup (G-10 d). Inv. 773. (Pl. XLVI,3).

8. *Piesă de bronz* (plăcuță cu capetele rotunde, îngroșate și perforate; orificiu mic, rotund, pe mijloc). *Piesă ornamentală de car* (?). *Dimensiuni*: L = aprox. 7 cm (rezervat 3,5 cm); l = 0,15 cm; g = 0,2-0,5 cm. *Tehnica*: turnare în tipar. Găsită în colțul de SE al curtinei P. Inv. 770. (Pl. XLII,9).

9. *Piesă de bronz*; buton în forma unei piese de șah; împintat un cui de fier în bază. Găsită împreună cu piesa nr. 8. *Dimensiuni*: H = 2 cm; D = 0,15 cm. Analogii la *Buciumi*. Inv. 771. (Pl. XLII,10).

10. *Piesă de harnașament* găsită împreună cu piesele nr. 8 și nr. 9. Alcătuită dintr-un belciug din fier (rezervat 5 cm lungime); g = 0,5 cm. Trecut printr-un inel de bronz (D = 1,6-1,4 cm; g = 0,3 cm). *Tehnica*: forjare și prelucrare la rece. Inv. 771 a. (Pl. XLII,8).

11. Obiect de bronz (*pandantiv*) în formă de *gineceu* de floare. *Dimensiuni*: L = 4,8 cm; g = 0,1 cm; d. capete = 0,2-0,4 cm. *Tehnica*: turnare în tipar. *Colț SE, cortina P*; inv. 783.

12. *verigi de lanț*; sîrmă fier, în forma cifrei 8 (dimensiunea unei verigi: L = 2,7 cm; d. ochi = 1 cm; g = 0,3 cm). *Tehnica*: for-

jare și prelucrare la rece. Aripa estică, colț SV; Inv. 786–789. (Pl. XLII,6).

13. Fragment brățară din argint; sirmă torsionată. *Dimensiuni*: L = 12,5 cm; g = 0,2 cm. *Tehnica*: prelucrare la rece prin răsucire. *Portic D* (nord); Inv. 2134. (Pl. XLVI,4).

14. Piesă de harnașament; fier de formă rectangulară, cu laturile scurte, subțiate prin frecare. *Dimensiuni*: L = 6 cm; l = 4,5 cm; g = 0,5 cm. *Tehnica*: forjare, prelucrare la cald. *Coridor G* (H – 13 c); inv. 2131.

15. Verigă de bronz (piesă de harnașament), cu secțiune rectangulară. *Dimensiuni*: D = 1,7 cm; g = 0,15 cm. *Tehnica*: turnare în tipar, nituire. Provine din H (G – 13 a). Inv. 2132.

16. Cîrlig de bronz, realizat din foiță de bronz îndoită circular. *Dimensiuni*: L = 1,8 cm; g = 0,2 cm. *Tehnica*: prelucrare la rece, nituire. *Curtina P* (latura est). Inv. 2133.

17. Limbă de cataramă (obiect vestimentar) din bronz; lunulă cu capetele unite. *Dimensiuni*: L = 3,2 cm; l = 2,3 cm. *Tehnica*: tipar. Găsită în vicus, împreună cu o monedă de argint, emis. *Severus Alexander*, sec. III e.n. Piesă identică la *Buciumi*, pl. 118, 19; inv. 2049. (Pl. XLVI,1).

18. Plăcuță de plumb. *Dimensiuni*: L = 7,2 cm; l = 6 cm; g = 0,1 cm. Provine de la placajul unei casete. *Tehnica*: prelucrare la rece. Aripa estică, colț peristil (I – 10 a); inv. 798.

19. Folie de bronz rectangulară, cu orificii de prindere în lemn (de la placajul unei casete din lemn). *Dimensiuni*: L = 17,5 cm; l = 13,5 cm; g = 0,1 cm. *Tehnica*: turnare și aplatizare la cald. *Încăpere A*; inv. 2136.

20. Piesă de harnașament din fier, cu orificii circulare de prindere. *Dimensiuni*: L = 6 cm; l = 3,6 cm; g = 0,15 cm. *Tehnica*: forjare. Aripa estică, colț peristil (I – 10 a).

21. Inel din fier (obiect de podoabă). *Dimensiuni*: D = 1,9/1,7 cm; g = 0,15 cm. *Tehnica*: turnare în tipar. Găsit în curte, lângă chiup.

22. Lamă de bronz, curbată. *Dimensiuni*: L = 10,9 cm; l = 1,7 cm; *Tehnica*: prelucrare la rece. Găsită în H, lângă vatră.

23. Lamă de cuțit, fier. *Dimensiuni*: L = 4,1 cm; l = 1,4 cm; g = 0,2 cm, *Tehnica*: forjare. *Coridor C*; inv. 3518.

24. Dinte de furcă, fier. *Dimensiuni*: L = aprox. 26 cm; g = 0,6 cm. *Tehnica*: forjare. *Coridor C*; inv. 2330. (Pl. XL,7).

25. Lamă de cuțit, fier. *Dimensiuni*: L = 11,2 cm + 4 cm (mîner); l = 2,2 cm; g = 0,1–0,3 cm. *Tehnica*: forjare. Găsită în H, deasupra vetrei.

26. Aplică (piesă vestimentară) din bronz, în formă de floare, cu două orificii de prins pe centură. *Dimensiuni*: L = 2,2 cm; l = 1,7 cm. *Tehnica*: tipar. *Cisterna F*; inv. 3601.

27. Scoabe de fier, rectangulare, cu marginile ascuțite și îndoite în unghi de 90°. 7 bucăți – Două categorii: a) L = 6,5 cm; l = 1 cm; b) L = 4,5 cm; l = 0,8 – 1,1 cm.

28. 5 scoabe de fier, cu secțiune patrulateră; capătul întors triunghiular. *Dimensiuni*: L = 7 cm; 2 cm; g = 0,5 cm. Găsite în zona incintei de sud-vest.

29. Scoabă de fier, cu capătul plat, întors, în formă de floare. *Dimensiuni*: L = 5,5 + 2 cm; g = 0,5 cm. *Tehnica*: forjare. Găsită lângă o coloană a peristilului.

30. Piroane de diferite dimensiuni (fier). Se împart în trei categorii: a) cu floarea mare, conică (D = 3,5 cm – 4 buc.) b) cu floarea rotundă, conică (D = 2 cm – 8 buc.); c) cu floarea mare, plată, rotundă, pătrată sau rectangulară (L = 9–16 cm – 11 buc.). *Tehnica*: forjare.

31. Cuie – 16 buc. Se deosebesc de piroane prin dimensiunile lor mici (L = 6–7 cm; g = 0,3–0,5 cm). *Tehnica*: forjare.

32. Cuișoare – 2 buc. (fier). *Dimensiuni*: L = 1–2 cm; d. florii = 0,7–1,5 cm.

D. OBIECTE DE OS

1. Linguriță, foliformă, mîner cu secțiune circulară, paralelipipedică în zona de împreunare și decorată cu motive geometrice. *Dimensiuni*: L = 15 cm; l. max. = 2,5 cm; d. mîner = 0,5 cm. *Tehnica*: șlefuire, incizie. *Curtina P* (colț SE). Asemănător, la *Robinson*, pl. 56 (L₇₄) și *Rădulescu*, *Pontica VI*, p.258, pl. III. Inv. 790. (Pl. XLIII,10).

2. Ac de păr; capul conic și vârful rotunjit. *Dimensiuni*: L = 9,8 cm; d = 0,4 cm. *Tehnica*: lustruire. *Încăpere B*. Identic la *Buciumi*, p. X,5. Inv. 797. (Pl. XLIII,3).

3. Ac de păr; capul în formă de trunchi de piramidă octogonală, secțiune circulară. Fragment; *dimensiuni*: L = 7,2 cm; d = 0,4 cm; *Tehnica*: lustruire. *Încăpere B*; inv. 795.

4. Ac de cusut; capul aplatizat, prevăzut cu un orificiu oval; corpul cu secțiune ovoidală. *Dimensiuni*: L = 8 cm; l = 0,6 cm; d =

0,5 cm. Tehnica: șlefuire și perforare. Încăperea B; inv. 796.

5. Virf de ac de cusut (L = 2,8 cm; d = 0,3 cm).

E. MATERIAL LITIC ȘI ELEMENTE DE CONSTRUCȚIE.

1. Piatră de rîșniță (*mola*); calcar sarmatic. Dimensiuni: D = 50 cm; d. orificiu = 3 cm; h = 8–11 cm. A fost folosită ca postament de coloană în I–10 a; inv. 2306 a. (Pl. XL 1).

2. Piatră de rîșniță (*meta*); calcar sarmatic. Dimensiuni: D = 37 cm; d = orificiu = 5 cm; h = 2–5 cm. Găsită în culoar D, la –0,80 m (n. II) – I–9 a; inv. 2306 b.

3. Bază de coloană păstrată în întregime (ordinul simplu toscan); calcar cretacic, lucrat

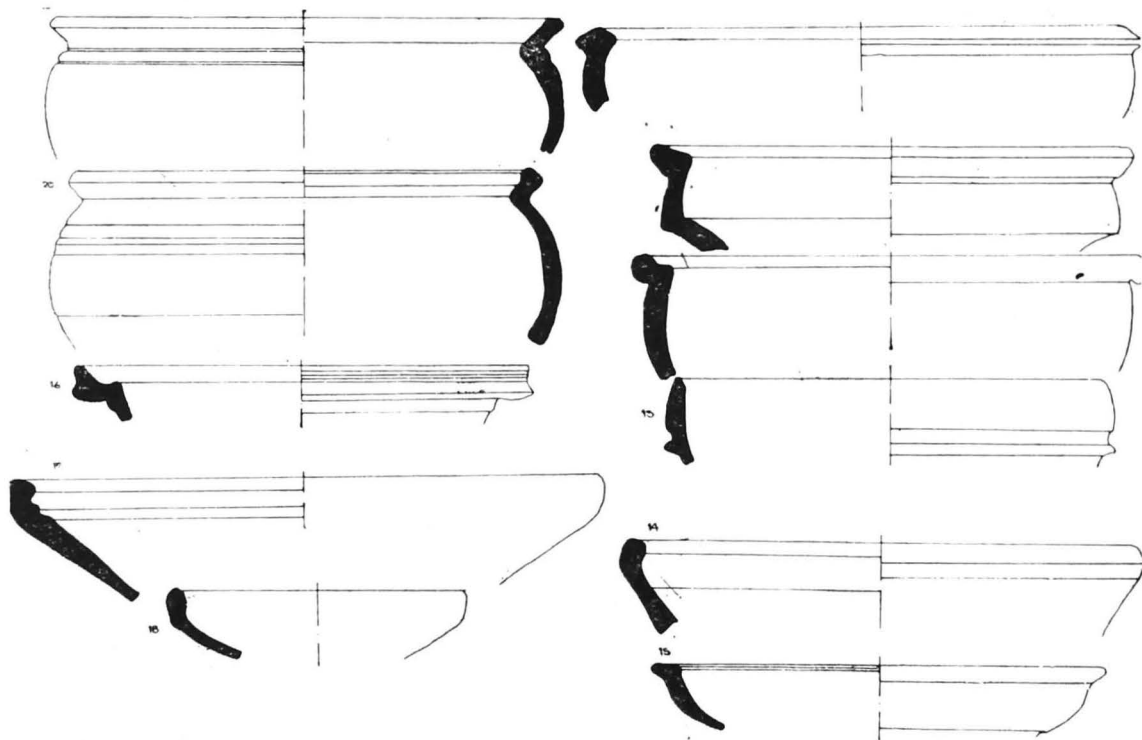
cu șpițul. Dimensiuni: H = 20 cm (7+6+7); D = 33 cm; l. plintă = 40 cm; inv. 2312. (Pl. XLVI,6).

4. Bază de coloană; exemplar identic cu cel de mai sus. Rezervat: plintă și 3/4 din dusina. Găsită în I–10 a, deasupra pietrei de rîșniță, inv. 2313. (Pl. XLVI,7).

5. Bază de coloană; improvizată dintr-un postament de calcar cretacic; elementele componente ușor schițate. Dimensiuni: L = plintă = 52 cm; l. plintă = 44 cm; h. plintă = 9 cm; h. dusină = 2 cm; D. fus = 36/34 m; h. fus = 3 cm. Găsită *in situ*, în I–11 a; inv. 2315.

6. 2 baze de coloană, identice exemplarului de mai sus. Găsite în I–12 d; inv. 2314, 2316.

Fig. 64 NICULIȚEL – VILLA (străchini, boluri – tipuri ceramice)

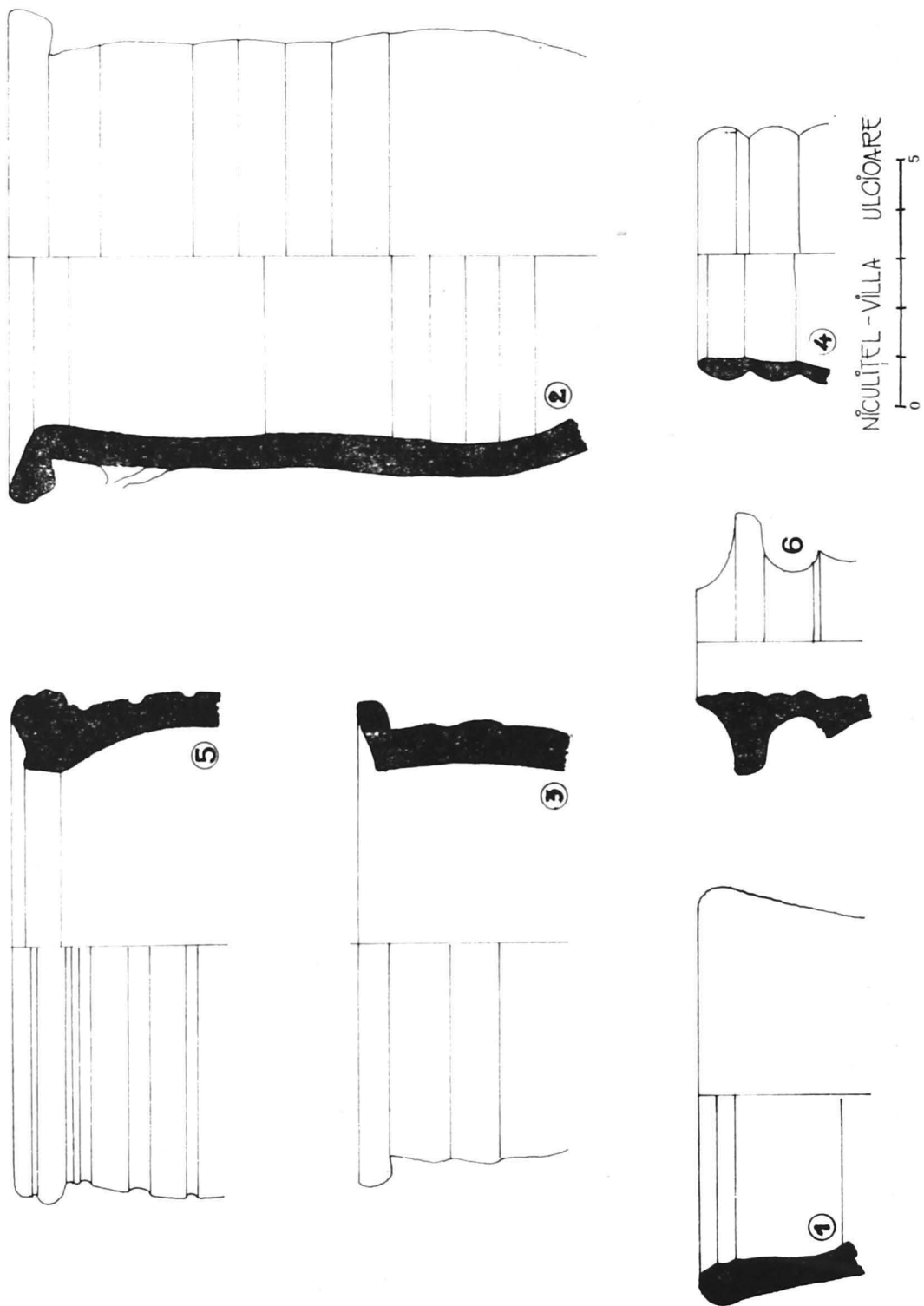

Fig. 64 b's TIPURI DE ULCIOARE CERAMICE DIN VILLA DE LA NICULIȚEL

ANEXA NR. 6 — CATALOGUL PIESELOR ȘTAMPILATE DIN VILLA DE LA HORIA.

1. Cărămidă (*later*) rectangulară (L = 41,8 cm; l = 13,7 cm; g = 5–6,3 cm). Argilă roz-cărămizie; cartuș rectangular (9,5 × 3,8 cm) bine imprimat. Text slab imprimat, pe un rând: *Leg(io) V Ma(cedonica)*. Figlina nr. 1, Horia; (MA); litere înalte de 1,8 cm; M semicursiv; V cu bară deasupra; *furnus* colonadă
2. *Idem* (L = 40,5 cm; l = 13,4 cm; g = 4,5–5 cm); argilă bej-cărămizie, cartuș rectangular (9,1–9,4 cm × 3,5 cm), adânc imprimat. Text pe un rând, slab imprimat: *Leg(io) V Ma(cedonica)*. Figlina nr. 1, Horia (*furnus* colonadă). Inv. 2206.
3. *Idem* (L = 40 cm; l = 13 cm; g = 4–5,5 cm). Cartuș rectangular, acoperit 1/2 cu mortar. Text pe un rând, rezervat: *Leg(io) V [Ma(cedonica)]*. Figlina nr. 1, Horia; *furnus* colonadă. Inv. 1084.
4. Cărămidă (*later*) patrulateră (L = 18 cm; l = 17,5–18 cm; g = 6–6,5 cm); argilă densă, arsă la roșu. Cartuș rectangular (9,1 × 3,5 cm), imprimat adânc și dispus oblic, text pe un rând: *Leg(io) V Ma(cedonica)*. Figlina nr. 1, Horia; găsită în curtea G; inv. 1087.
5. Cărămidă patrulateră (fragment: L = 19 cm; l = 14,5 cm; g = 5–5,5 cm); argilă roz-cărămizie. Cartuș rectangular, bine imprimat; rezervat 8,9 cm din lungime × 3,5 cm lățime. Text pe un rând: *Leg(io) V M[a(cedonica)]*. Figlina nr. 1, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2268.
6. Cărămidă rectangulară (fragment: L = 19 cm; l = 13 cm; g = 6,5 cm); argilă cărămizie. Cartuș rectangular (9,5 × 3,7 cm), bine imprimat. Text pe un rând: *Leg(io) V Ma(cedonica)*. Figlina nr. 1, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2259.
7. Cărămidă patrulateră (fragment: L = 17 cm; l = 10–12,5 cm; g = 6–7 cm); argilă roz-cărămizie. Cartuș rectangular, adânc imprimat pe o parte, dispus oblic (9,5 × 3,8 cm); Text pe un rând: *Leg(io) V Ma(cedonica)*. Figlina nr. 1, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2267.
8. Cărămidă bipedală; fragment: L = 29,5 cm; l = 23,5 cm; g = 5,8–6,5 cm; argilă vineție. Cartuș rectangular, imprimat pe o parte și dispus central. Text slab imprimat pe un rând: [*Leg(io) V*] *Ma(cedonica)*. Figlina nr. 1, Horia, *furnus* colonadă; inv. 2264.
9. Cărămidă (*later*) patrulateră (L = 18,5 cm; l = 18,5 cm; g = 7 cm); argilă cărămizie. Cartuș rectangular cu colțurile rotunjite (10 × 3 cm). Text pe un rând: *Leg(io) V M(a)c(edonica)*. Figlina nr. 3, Horia (MC); litere înalte de 1,2 cm, interval după V – imprimat cu bară deasupra. Spațiul L; inv. 2204.
10. *Idem* (g = 6,8 cm). Cartuș rectangular cu colțurile rotunjite (10 × 4 cm). Text pe un rând: *Leg(io) V M(a)c(edonica)*. Figlina nr. 3, Horia; încăperea C; inv. 2205.
11. *Idem* (L = 18 cm; l = 18 cm; g = 7–7,8 cm); argilă roșu-cărămizie. Cartuș (9,4 × 4 cm) slab imprimat. Text pe un rând [*L*] *leg(io) V M(a)c(edonica)*. Figlina nr. 3, Horia (sub H – *hypocaustum*); inv. 2208.
12. Cărămidă patrulateră de dimensiuni mijlocii (27,5 × 27,5 × 6 cm); argilă cărămizie. Cartuș rectangular, cu colțurile rotunjite (10 × 3,8 cm), slab imprimat. Text pe un rând: [*Leg(io) V*] *M(a)c(edonica)*. Figlina nr. 3, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2210
13. *Idem* (28 × 27,5 × 4,5–6 cm); cartuș adânc imprimat pe o parte (9,5 × 3,5 cm). Text pe un rând: *Leg(io) V M(a)c(edonica)*. Figlina nr. 3, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2209.
14. *Idem* (27,5 × 25,5 × 5,6 cm); argilă roz-cărămizie. Cartuș (10 × 4 cm) bine imprimat și dispus oblic. Text pe un rând: *Leg(io) V M(a)c(edonica)*. Figlina nr. 3, Horia (platforma nr. 2 – terasă); inv. 2202.
15. *Idem* (fragment) 27,8 cm × 25 × 5,4–6 cm). Cartuș dispus oblic (9,8 × 3,5 cm). Text pe un rând; figlina nr. 3, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2335.
16. *Idem* (fragment: 26 × 15,5 × 5–7 cm). Cartuș dispus oblic (9,8 × 4 cm). Text pe un rând; figlina nr. 3, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2271.
17. *Idem* (fragment: 20 × 16 × 5–6 cm); argilă roșie. Cartuș dispus central (9,1 × 3,8 cm). Text pe un rând; figlina nr. 3, Horia; *furnus* colonadă; inv. 2272.
18. *Idem* (fragment: 28 × 11,5 × 7–8 cm); argilă roz-cărămizie. Cartuș imprimat oblic (rezervat: 7,2 cm din lungime × 3,8 cm lățime). Text pe un rând: *Leg(io) V [M(a)c(edonica)]*. Figlina nr. 3, Horia (*furnus* colonadă); inv. 2273.

19. Cărămidă bipedală (fragment: $28 \times 16 \times 7$ cm); argilă roz-cărămizie. Cartuș bine imprimat ($9,6 \times 3,8$ cm). Text clar, pe un rând; Horia, figlina nr. 3 (*furnus colonadă*); inv. 2274.

20. Cărămidă patrulateră (fragment: $20,8 \times 13,4 \times 6,4$ cm); argilă roșu-cărămizie. Cartuș dispus oblic spre marginea cărămizii ($9,8 \times 3,8$ cm). Text pe un rând, Horia, figlina nr. 3 (*furnus colonadă*); inv. 2275.

21. *Idem* (fragment: $22 \times 16,5 \times 5 - 5,6$ cm); argilă vineție. Cartuș rectangular ($10 \times 3,8$ cm); text pe un rând: *Leg(io) V [M(a)c(edonica)]*. Figlina nr. 3, Horia (*furnus colonadă*); inv. 2270.

22. Cărămidă patrulateră de dimensiuni mijlocii (fragment: $19 \times 15 \times 4,5$ cm); argilă roșu-cărămizie. Cartuș rectangular (rezervat 5 cm din lungime $\times$ 3,5 lățime). Text pe un rând, slab imprimat. *Leg(io) V [M(a)c(edonica)]*. Horia, figlina nr. 3 (*furnus colonadă*), inv. 2706.

23. *Idem* (fragment: $21,5 \times 15,5 \times 6,5 - 6,8$ cm); argilă cărămizie. Cartuș rectangular, rezervat: 8 cm din lungime $\times$ 3,8 cm lățime). Text pe un rând: [*Leg(io) V M(a)c(edonica)*]. Horia, figlina nr. 3 (curtea G); inv. 2276.

24. *Idem* (fragment: $16,5 \times 16 \times 5,3 - 6$ cm); argilă vineție. Cartuș adânc imprimat pe colț ($9,4 \times 3,9$ cm). Text pe un rând; Horia, figlina nr. 3 (*furnus colonadă*); inv. 2334.

25. Cărămidă rectangulară (fragment: $38 \times 13,8 \times 4,8 - 6$ cm); argilă roz-gălbuie. Cartuș rectangular ($9,5 \times 3,8$ cm), adânc imprimat; text distrus prin ardere secundară. Horia, figlina nr. 3 (*balneum*, în H); inv. 2207.

26. Cărămidă (*later*) bipedală (fragment: $37,5 \times 27 \times 2,5$ cm); argilă bej-gălbuie. Cartuș rectangular ($9,6 \times 3,5$ cm), dispus central. Text pe un rând: *Leg(io) V Mac(edonica)*. Horia, figlina nr. 2; litere înalte de 2,3 cm, cu *apices*, cu semn de punctuație; în ligatură M+A. Încăpere A; inv. 2201.

27. Cărămidă patrulateră ($17,5 \times 18 \times 6,5$ cm); argilă bej-cărămizie. Cartuș ($9,1 \times 3,5$ cm) cu text pe un rând. Horia, figlina nr. 2 (în H - *hypocaustum*); inv. 2278.

28. *Idem* ($18 \times 18 \times 6,8$ cm); argilă cărămizie. Cartuș slab imprimat, datorită unei insuficiente neteziri a suprafeței înainte de ardere (rezervat: aprox. 8×3 cm). Text pe un rând: *Leg(io) [V] Mac(edonica)*. Horia, figlina nr. 2 (încăpere L); inv. 2203.

29. *Idem* (fragment: $18 \times 17,8 \times 6,5 - 6,8$ cm); argilă roz-liliachie. Cartuș ($9 \times 3,5$ cm) cu text pe un rând. Horia, figlina nr. 2 (*furnus colonadă*); inv. 265.

30. Placă de cărămidă (fragment: $32 \times 23,5 \times 2,9$ cm), întrebuințată la paviment; argilă roz-cărămizie. Cartuș rectangular (rezervat: 6,5 cm din lungime $\times$ 3,5 cm lățime), imprimat adânc. Text pe un rând: [*Leg(io) V Mac(edonica)*]. Horia, figlina nr. 2 (intrare sud-est); inv. 2256.

31. *Idem* (fragment: $27 \times 13 \times 2,5$ cm). Cartușul și textul, ca mai sus. Horia, figlina nr. 2 (intrare sud-est); inv. 2254.

32. *Idem* (fragment: $18 \times 11,5 \times 3$ cm). Din cartuș, rezervat: 5,2 cm din lungime $\times$ 3,5 cm lățimea. Text pe un rând: *Leg(io) [V Mac(edonica)]*. Horia, figlina nr. 2 (încăpere L); inv. 2257.

33. *Idem* (fragment: $43,5 \times 23 \times 2,5$ cm); argilă bej. Cartuș rectangular (rezervat: 9 cm din lungime $\times$ 3,5 cm lățimea). Text pe un rând: [*Leg(io) V Ma[c(edonica)]*]. Horia, figlina nr. 2 (încăperea A); inv. 2263.

34. *Idem* (fragment: $30 \times 28 \times 2,5$ cm); argilă cărămizie. Cartuș rectangular (rezervat 5,5 cm din lungime $\times$ 3,5 cm lățimea). Text: pe un rând: [*Leg(io) V Mac(edonica)*]. Horia, figlina nr. 2 (încăperea C); inv. 2261.

35. *Idem* (fragment: $26 \times 18,5 \times 2$ cm). Cartuș rectangular, slab imprimat (rezervat: 8,5 cm din lungime $\times$ 3,5 cm lățimea). Text pe un rând: [*Leg(io) V Mac(edonica)*]. Horia, figlina nr. 2 (încăpere A); inv. 2262.

36. *Idem* (fragment: $18,5 \times 14,5 \times 2,9$ cm). Cartuș rectangular ($8,8 \times 3,5$ cm). Text pe un rând, slab păstrat: *Leg(io) V Ma[c(edonica)]*. Horia, figlina nr. 2 (*passim*); inv. 2255.

37. *Idem* (fragment: $13,5 \times 12 \times 2$ cm); argilă bej-cărămizie. Cartuș rectangular (rezervat 1/2 din lungime $\times$ 3,5 cm lățimea). Text pe un rând: [*Leg(io) V Mac(edonica)*]. Horia, figlina nr. 2 (*passim*); inv. 2259.

38. *Idem* (fragment: $24 \times 19,5 \times 2,9$ cm); argilă roz-cărămizie. Cartuș rectangular, bine imprimat ($9,1 \times 3,5$ cm); text pe un rând. Horia, figlina nr. 2 (*passim*); inv. 2260.

39. *Idem* (fragment: $12 \times 2,9$ cm); Cartuș rectangular (rezervat: primele 3 litere). Text: *Leg(io) [V Mac(edonica)]*. Horia, figlina nr. 2, încăpere A; inv. 2258.

40. Cărămidă rectangulară (fragment: 16,2 × 12,5 × 5,4–5,8 cm); argilă roz-cărămizie. Cartuș rectangular (rezervat: 6,5 cm din lungime × 3,5 cm lățimea) imprimat adânc. Text pe un rând: [Le]g(io) V Mac(edonica). Horia, figlina nr. 2 (*passim*); inv. 2260.

41. Țiglă (*tegula*) cu bordură înaltă și subțire (fragment: L = 30 cm; l = 29,5 cm; g = 3 cm; h = 7 cm); argilă bej-roșcată. Cartuș rectangular (9,1 × 3,5 cm). Text pe un rând: Leg(io) V Mac(edonica). Horia, figlina nr. 2 (încăpere L); inv. 2249.

42. *Idem* (fragment cu bordura înaltă și groasă: 25 × 23 × 3 × 6 cm). Cartuș rectangular (rezervat: 7 cm din lungime × 3,5 cm lățimea). Text pe un rând: [L]eg(io) V Mac(edonica). Horia, figlina nr. 2 (încăpere L); inv. 2250.

43. Țiglă (*tegula*) – fragment: L = 20 cm; l = 13 cm; g = 2,4 cm; argilă cărămizie. Cartuș dreptunghiular, lung și îngust, imprimat mai adânc pe o parte (10,5 × 2,5 cm). Text pe un rând: Cl(assis) Fl(avia) M(oesica). Horia – villa (*passim*); inv. 2252.

44. *Idem* (fragment: 15,5 × 15 × 2–2,3 cm). Cartuș dreptunghiular, lung și îngust (rezervat: 3 cm din lungime × 2,2 cm lățimea). Text pe un rând: Cl(assis) F(lavia) M(oesica)]. Provine din H; inv. 2247.

45. *Idem* (fragment: 17 × 15 × 2 cm). Cartuș lung și îngust (10,6 × 2 cm), asemănător celui de mai sus. Text clar pe un rând, litere groase; S și F cu capetele în formă de bardă; M – semicursiv; între cuvinte semn de punctuație: Classis. F(lavia). M(oesica). Provine din zona necropolei; inv. 2248.

ANEXA NR. 7 — REPERTORIUL PRINCIPALELOR DESCOPERIRI DE LA HORIA (VILLA RUSTICA)

A. CERAMICA

1. Opaț (*lucaerna*) fragmentar (profil complet — restaurat); argilă fină, densă, cărămizie, vopsea roșie. Discul concav, delimitat prin două cercuri incizate; fund mic cu baza lată și rotundă, încadrată de două cercuri adâncite; toarta inelară. *Dimensiuni*: D = 8 cm; h = 2 cm; df = 3,5 cm. Execuție de bună calitate (import). *Tip XX Iconomu*, cu cioc cordiform. Provine din anexa Z; Horia sec. II—III e.n.; inv. 820. (Pl. XXXIII, I).

2. *Ulcior*; rezervat; corp globular, cu diam. max. deasupra liniei de mijloc; fund îngust cu baza inelară. Argilă fină, densă, roz-gălbui; glazură de culoare roșu-tern pe 3/4 din corp. *Dimensiuni*: D = 18 cm; df = 7,5 cm; h. corp = 17 cm. Execuție îngrijită; *tip 1 Popilian*, p. 96, pl. 41; *tip 12 a Rădulescu*, pl. X, 3. A fost găsit la gura cuptorului de pe terasă. Horia prima jum. a sec. II e.n.; inv. 815. (fig. 65, 4).

3. Cească (*căpuie*) tronconică, cu baza plată, gura largă, buza rotunjită cu tendință de răsfrîngere inelară. Toarta pornește organic de sub buză, prezintă o puternică strangulare și se pierde deasupra liniei de fund. Argilă grosieră, densă, brun-roșcată; ardere secundară. *Dimensiuni*: D = 10,5 cm; df = 7,5 cm; h = 5,5 cm. Lucrată cu mina, de tradiție Latène-getică. *Tip 1 Popilian*, pl. 74 (vezi și D. Protase, *Probl. continuității*, pp. 19—22, fig. 3, 2). Provine din anexa Z, lângă vatră (VI). Horia sec. II—III e.n.; inv. 822. (fig. 67, 7; pl. XXXVII, 5).

4. *Idem*; tortița cu secțiune ovală unește baza cu corpul la 2/3 din înălțimea ceștii. Argilă grosieră, cu pietricele, arsă la brun-cărămiziu; lucrată cu mina. *Dimensiuni*: D = 12 cm; df = 9 cm; h = 6,5 cm. Găsită în același loc cu ceașca de la nr. 3. Horia sec. II—III e.n.; inv. 1978. (fig. 67, 6).

5. Cească (*căpuie*) miniaturală, tronconică, cu gura larg-evazată; element caracteristic — apucătoarea aplatizată și lipită de corp. Argilă grosieră cu impurități, roșu-cărămizie; ardere secundară. *Dimensiuni*: D = 6,5 cm; df = 4 cm; h = 3 cm. Lucrată cu mina. Tip frecvent în aria carpică a lumii geto-dacice (vezi Gh. Bichir, *Cultura caprică*, Ed. Acad. RSR., Buc., 1973, p. 64, pl. 39 și 41, 4). A fost găsită în anexa Z, lângă V₃. Horia, prima 1/2 a sec. III e.n.; inv. 824. (fig. 67, 8; pl. XXXVII, 2).

6. *Vas-borcan*, miniatural, bitronconic, cu buza și fundul plat, ușor evazate. Decorat

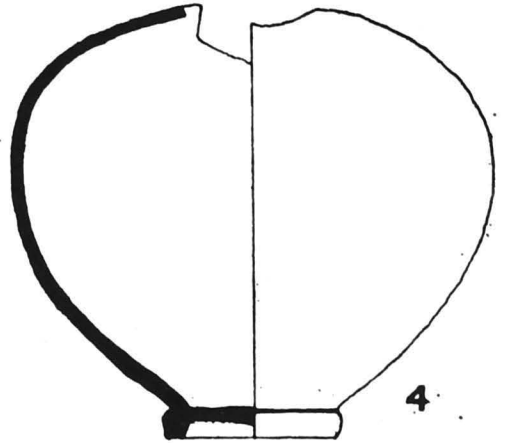
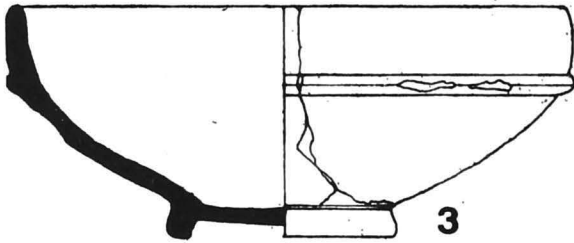
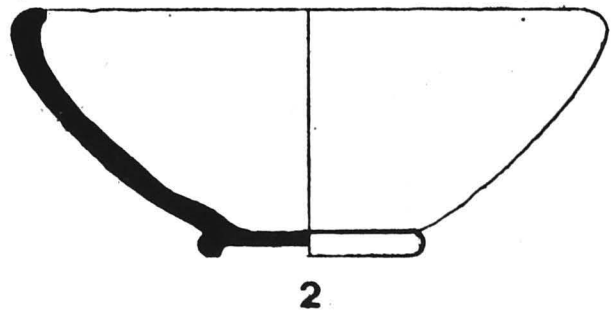
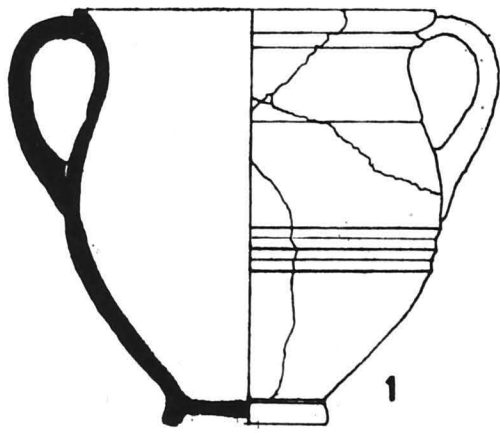
cu briu crestă; pe linia de maximă bombare cu linii oblice. Argilă grosieră, poroasă, cafe-nie. A suferit o puternică ardere secundară. *Dimensiuni*: D = 7,5 cm; dg = 6 cm; df = 5 cm; h = 9,5 cm. Lucrat cu mina. Analogii la Bugeac, în sudul Dobrogei (*Pontica*, II, 1969, p. 56, fig. 19) și Obreja, în Transilvania (D. Protase, *Probl. continuității*, p. 44, fig. 14, 4); ambele datate în prima 1/2 a sec. II e.n. Provine din anexa II; Horia sec. II e.n.; inv. 1977. (fig. 67, 2; pl. XXXV, I).

7. Recipient ceramic (fragment), semisferic de mari dimensiuni, cu baza rotundă și buza dreaptă. Argilă densă, bej, angobă la culoare. *Dimensiuni*: D = 54 cm; h = 34 cm; g = 2 cm; gf = 1,5 cm. Tip mai puțin frecvent în Dobrogea; provine din anexa P (restaurat). (Pl. XXXV, 2).

8. *Amforă* (fragment); corp bombat, decorat cu caneluri; gît tronconic și fund terminat printr-un vîrf ascuțit; toarte mari, ovale în secțiune și gură pîlniformă. Argilă fină, densă, roz-cărămizie, angobă alb-gălbui. *Dimensiuni*: D = 47 cm; h. actuală = 84 cm; g = 7 cm; d. toartei = 3,5 cm/ 2 cm. Analogii la Histria (vezi P. Alexandrescu, *Histria II*, p. 213, pl. 532, VI, 1). *Tip 2 Popilian*, sf. sec. II — încep. sec. III e.n. A folosit pentru depunerea urnei și vaselor de ofrandă la M₃. (Pl. XXXV, 4).

9. Oală cu două toarte (*crater*); bitronconică, cu corpul bombat și profilat printr-o canelură; gît tronconic înalt, gura largă cu buza răsfrîntă și șanțuită. Argilă densă, cu mică și concrețiuni calcaroase, galben-cărămizie; vernis roșu, pe alocuri brun cu luciu metalic. Fundul și o toartă lipsesc. *Dimensiuni*: D = 17 cm; dg = 13 cm; h = 15 cm. Analogii la Constanța în sec. I e.n. (cf. A. Rădulescu, p. 331, fig. 3), la Romula (cf. M. Babeș, *Dacia XIV*, 1970, p. 189, fig. 139) și Soporul de Cîmpie (cf. D. Protase, *Probl. continuității*, p. 54 fig. 81, 1); sec. II—III e.n. (restaurată). Provine din M_α (Horia a doua jum. a sec. II e.n.); inv. 825. (fig. 65, 1; pl. XXXIV, 2).

10. *Strachină* tronconică; fragment, profil complet; buza verticală și marginea ușor înclinată spre interior. Buza unită de corp printr-o mulură proeminentă, inelară, baza inelară. Argilă densă, de bună calitate, roz-gălbui, vernis roșu-cărămiziu. *Dimensiuni*: D = 20 cm; df = 8,3 cm; h = 11,5 cm; Analogii la Histria și Noviodunum în sec. II e.n. (MCA, IV, 1957, p. 29, fig. 12 și

5

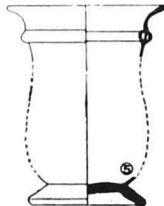
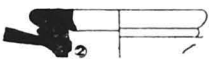
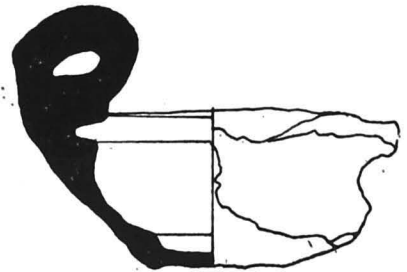
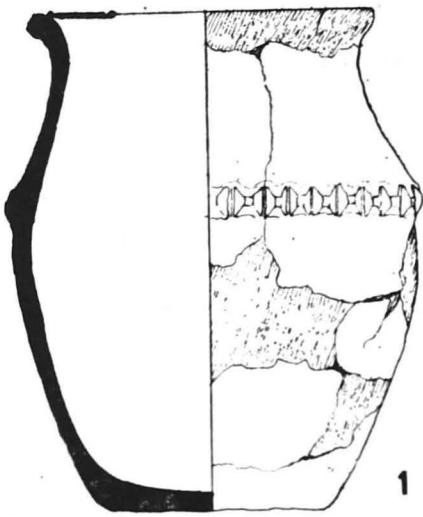

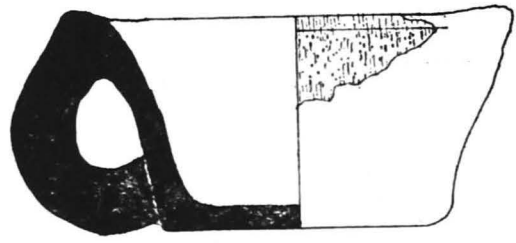
Fig. 65 CERAMICĂ ROMANĂ PROVENITĂ DIN FERMELE DE LA HORIA (1-4) ȘI NICULIȚEL (5)

Fig. 67 CERAMICĂ BĂSTINAȘĂ DESCOPERITĂ ÎN FERMA DE LA HORIA (sec. II - III e.n.)

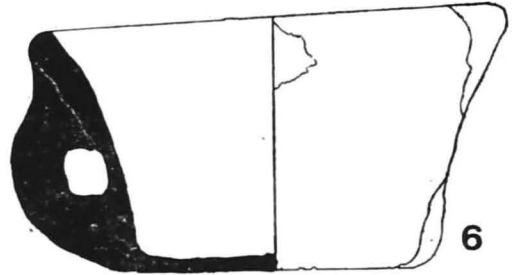
Fig. 66 HORIA - VILLA (sticlă romană - sec. II - III)

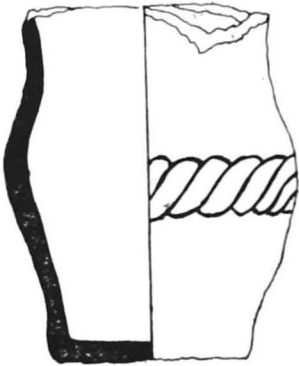
1

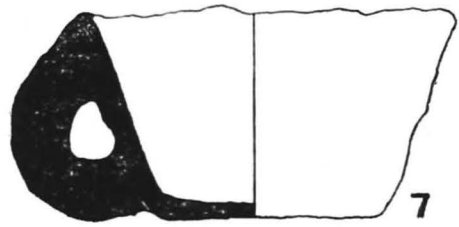
5

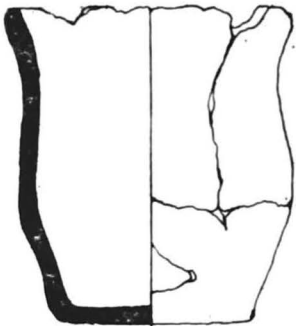
6

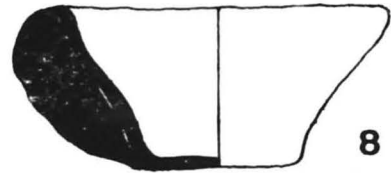
2

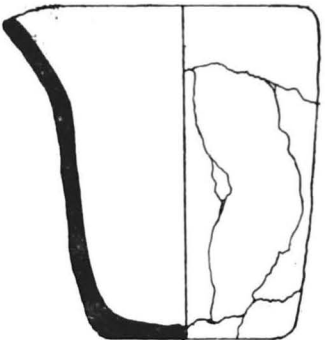
7

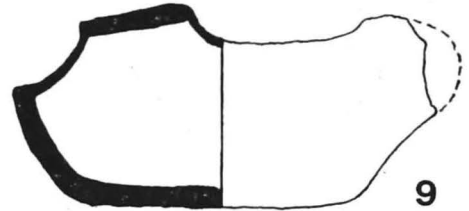
3

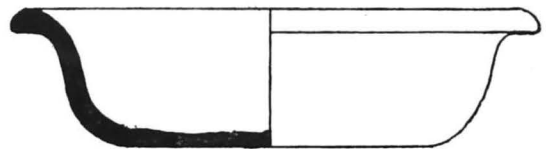
8

4

9

10

p. 168, fig. 14,3). Provine din $M\alpha$ (Horia, a doua 1/2 a sec. II e.n.); inv. 1976 (restaurată). (fig. 65,3; pl. XXXIV,6).

11. *Strachină* tronconică cu buza adusă spre interior și baza inelară, scobită. Argilă densă cu mică, roșu-cărămizie, vernis-roșu, pe alocuri brun cu luciu metalic, urme de ardere secundară. *Dimensiuni*: D = 22 cm; df = 8 cm. Analogii la Tomis (*St. clasice*, III, 1961, p. 223, fig. 18, 3) în sec. II e.n. În *IAI*, XI, 1937, la p. 163, fig. 156, datată cu monedă Commodus, în a doua 1/2 a sec. II e.n. Provine din $M\alpha$; Horia a doua jum. a sec. II e.n.; inv. 1720 (restaurată); (fig. 65,2).

12. *Farfurie* tronconică; baza dreaptă, buza răsfrântă oblic în afară, pe grosime. Argilă cu pietricele, bine frământată și fațetată, culoare brun-cenușie cu pregnante urme de ardere secundară; lucrată la roata înceată. D = 20 cm; df = 14 cm; h = 5,5 cm; Tip I, *Popilian*, p. 124 și p. 68. (prima 1/2 a sec. III e.n.). *A folosit ca urnă în M_3* . Horia, sec. II – încep. sec. III e.n.; inv. 816 (restaurată). fig. 67,10; pl. XXXVI,5.

13. *Capac* pentru farfurie; conic, cu mîner scurt, rotund și perforat; argilă nisipoasă, cărămizie; urme de ardere secundară. *Dimensiuni*: D = 16,8 cm; h = 4,5 cm. Tip I *Popilian*, p. 128, pl. 72 (primele decenii ale sec. III e.n.). Acoperea urna în M_3 . Horia, aceeași datare; inv. 817.

14. *Pahar*; cilindric, cu baza plată și cioc de scurgere; argilă grosieră, insuficient arsă, brun-cenușie. Lucrat cu mîna. *Dimensiuni*: D = 6 cm; dg. = 5,5 cm; Analogii în cîmpia Dunării, în *cultura Chilia*, sec. III e.n. (vezi Suzana Dolinescu-Ferche, în *MCA*, IX, 1970, p. 319, fig. 2,2). Găsit în M_3 – aceeași datare; inv. 1675. (fig. 67,4; pl. XXXVI,4).

15. *Opaiț* de factură locală (getică) în formă de *sabot*, grosolan modelat cu mîna, cu pereții groși; lipsește apucătoarea; în locul discului prezintă un orificiu deschis de alimentare. *Dimensiuni*: D = 4,5 cm; L = 9 cm; l = 3,8 cm; d. cioc = 1,5–1,8 cm. De veche tradiție getică; exemplare asemănătoare descoperite la Popești, în sec. II–I î.e.n. (MIM București, inv. 1595) și recent la Enisala, sec. II e.n. (inedit). Găsit în M_3 ; Horia, sfîrșitul sec. II – începutul sec. III e.n.; inv. 821. (fig. 67,9; pl. XXXVII,1).

16. *Oală-borcan*; bitronconică, gît pîlniform, buza răsfrîntă în afară, baza plată; decorată cu brîu organic alveolat, pe linia de maximă bombare și cu butoni rotunzi și alveolați pe gît. Argilă grosieră, zgrunțuroasă, brun-

cenușie; urme de ardere secundară; lucrată cu mîna. *Dimensiuni*: D = 16 cm; dg. = 13 cm; df = 10,5 cm; h = 20 cm. Analogii în Dacia, la Soporul de Cîmpie (sec. II–III e.n.). Vezi și D. Protase, *Probl. continuității*, p. 54, fig. 20. Găsită în M_3 ; se datează după amforă; inv. 1718. (fig. 67,1; pl. XXXVI,3).

17. *Căniță*; corp ușor bombat, gît profilat, gura largă și buza răsfrîntă oblic în afară, baza masivă, marcată printr-o gîtuitură. Torțița aplicată, cu secțiune circulară. Argilă grosieră, roșu-cărămizie; urme de ardere secundară; lucrată cu mîna. *Dimensiuni*: D = 7 cm; dg = 7 cm; df = 5 cm. Recipient de tradiție locală (vezi I. H. Crișan, *Ceramica-daco-getică*, Buc., 1969, pp. 165–166, cu toată *bibliografia*). Găsită în M_1 ; se datează după un fragment de oenechoe (*A. Rădulescu*, pp. 342–343, pl. VIII, 3, tip 10, sec. II–III e.n.); inv. 1719. (fig. 67,3; pl. XXXVI,1).

18. *Ceașcă (cățuie)*; tronconică, cu buza răsfrîntă oblic în afară și subțiată, toarta aplicată sub buză se unește cu linia de fund; baza plată. Profil elegant (rezervat 2/3); argilă grosieră, brun-cărămizie, lucrată cu mîna. *Dimensiuni*: D = 14,4 cm, df = 8,6 cm, g = 1,2 cm, h = 6 cm. Tip frecvent, de factură locală. Provine din *anexa X*, de sud-est a *villa-ei*. Horia sec. II–III e.n.; inv. 1721. (pl. XXXVII,4).

19. *Capac* de recipient ceramic; conic cu apucătoare în formă de buton; pereți subțiri, evazați orizontal; argilă fină, densă, cu mică, de culoare roz-gălbui. *Dimensiuni*: D = 8,5 cm; h = 2,7 cm; g. buton = 2,1 cm; g = 0,4 cm. Găsit în *anexa de nord a villa-ei*. Horia, sec. II–III e.n.

20. *Ulcior amforoidal*; corp înalt, bitronconic, picior tronconic, toarta lată. Argilă densă, cu granulații negre de cuarțit, cărămizie, angobă la culoare; decorat pe umăr cu o bandă lată de vopsea roz-gălbui. *Dimensiuni*: D = 30,5 cm; h = 36 cm; h. picior = 4,5 cm; g = 1,3 cm; l. toartei = 3,5 cm. Tip frecvent întîlnit la Enisala în prima jum. a sec. II e.n. (M. Babeș, în *SCIV*, 1, 1971, p. 19 și urm.). Găsit în $M\alpha$; Horia, a doua 1/2 a sec. II e.n.; inv. 1711. (pl. XXXV,3).

21. *Jgheab* ceramic, în formă de uluc. Pe una din fețele exterioare – rețea romboidală din linii incizate. *Dimensiuni*: L = 41 cm; l = 15 cm; h = 16 cm; l. int. = 10,5 cm. Găsit în *anexa X* (sud-est), la – 1,10 m; inv. 2242.

22. Fragment *conductă* ceramică; spartă în două; bine păstrat capătul care se introducea în următorul fragment. *Dimensiuni*: L = 4,3 cm; L = 32 cm; D = 12 cm; d =

9 cm. Găsit în anexa P₁, la - 1,10 m; inv. 2241.

23. Fragment *farfurie* (profil complet partea superioară); marginea verticală cu nervură la partea superioară; o altă nervură o separă de restul corpului. Argilă fină, densă, cărămiziu-violacee, vernis roșu cu luciu metalic la exterior. *Dimensiuni*: Dg = 19 cm; Provine din *villa (passim)*, prima 1/2 a sec. II e.n. Tip caracteristic celei de a doua 1/2 a sec. I e.n. și primei jumătăți a sec. II e.n. (cf. Knipovici, *Keramik der romischen Zeit aus Olbia*, p. 50, fig. 12,2; P. Alexandrescu, *Histria II*, pp. 199 - 200, p. 99/XXX, 15).

24. Fragment *castron* (profil partea superioară); hemisferic în interior; buza ușor trasă spre interior, în exterior decorată cu o linie fină incizată; trecerea la partea inferioară marcată printr-un unghi puternic. Argilă fină, densă, bej, vernis roșu-brun, luciu la exterior. *Dimensiuni*: Dg = 27 cm; D = 28,6 cm. Provine din *villa*, Horia sec. II e.n. (cf. P. Alexandrescu, *Histria II*, pl. loc/ XXVII, 12).

25. Fragment *castron* (profil partea superioară). Partea superioară despărțită de restul corpului printr-o nervură; argilă bej-cărămizie, fină, cu mică, vernis roșu-brun de slabă calitate și aderență. *Dimensiuni*: D = 23 cm; h.p. super. = 3,5 cm. Provine din *incăperea C₂*. Horia sec. II - III e.n.

26. Bază *strachină*; pereți groși, carenați; argilă fină, densă, roșu-cărămizie, vernis roșu-închis. *Dimensiuni*: g = 0,6 cm; gf = 0,5 cm; df = 8,8 cm. Provine de pe *platforma-terasă*. Același tip întâlnit în *villa de pe V. Capaclia* și la Troesmis (în complex de sec. II e.n.). Horia sec. II e.n.

27. Fragment de *castron*; hemisferic, cu buza adusă spre interior, marcată de o canelură și de liniuțe fine, paralele, în exterior. Argilă fină, densă, bej-cărămizie, vernis roșu cu luciu metalic. *Dimensiuni*: Dg = 19 cm; g = 0,3 - 0,5 cm. Tip VI *Popilian*, p. 121, pl. 65. Horia sec. II e.n.

28. Fragment *platou*; pereți groși, ușor arcuiți și adânc striati; baza plată și buza răsfrântă oblic în afară, lăsată în jos și canelată. Argilă bej-maronie, densă, omogenă, vernis roșu pe partea interioară, angobă roz la exterior. *Dimensiuni*: Dg = 40 cm, df = 35,6 cm; h = 2,9 cm, g = 1,1 cm.

29. Fragment gît *amforă*, tronconic; argilă densă, cu nisip, bej-maronie, angobă la culoare. Amforă de mari proporții (dg = 17 cm; g = 1,3 cm). Tip VI *Popilian*, p. 45, pl. 16

(sec. II - III e.n.). Pe gît *dipintti* în lb. greacă; scriere cursivă cu vopsea roșie; vertical, dinspre gură spre umăr, pe două rînduri: ak;/mz

30. Gît *amforă*, ușor bombat, cu buza inelară și marginea canelată; toarte late, pe umăr 3 caneluri fine. Argilă roșie cu granulații de cuarțit, angobă la culoare, vopsea maronie care acoperă neuniform pereții exteriori. *Dimensiuni*: dg = 11 cm; g. buzei = 2,8 cm; Provine din ultima dependență de nord-vest a *villa-ei*.

31. Fragment *castron* bitronconic, cu toarte de la nivelul buzei (profil complet partea superioară). Pereți groși, drepecți, ușor înclinați spre interior, buza orizontală. Decor pe buză și sub buză - val incizat. Argilă densă (realizată în tehnica tradițional-autohtonă, din epoca clasică - *ciment*), cenușie, slip lustruit. *Dimensiuni*: Dg = 31 cm; d = 30 cm; g = 0,7 cm. Găsit în anexa P; Horia sec. II - III e.n.

32. Fragment *fructieră* (profil complet partea superioară); de tradiție getică; buza lată, evazată oblic în afară, corp carenat. Argilă fină, densă, cenușie, lucrată la roată, pereți lustruiți; pe buză decor în val, realizat prin lustruire. *Dimensiuni*: Dg = 26 cm; d = 21,6 cm; g = 0,5 - 0,7 cm. *Anexele de SE ale villa-ei (X)*.

33. *Idem*, buza mai scurtă și îngroșată (Dg = 24 cm); fără decor. *Incăperea N*. Ambele fragmente se pot încadra în prima 1/2 a sec. III e.n.

34. *Rondelă*, executată dintr-un fragment de țiglă; formă neregulată (7,5/6,5 cm), cu orificiu perfect rotund la mijloc (d = 1,5 cm).

35. *Idem*; executată dintr-un fragment de cărămidă; formă neregulată (7/6 cm), orificiul îngust (d = 0,7 cm), rotund, pe mijloc. Ambele runde provin din *incăperea N*.

B. STICLA (fig. 66)

1. *Mărgică* prismatică; secțiune hexagonală; pastă de sticlă verzuie, opacă. *Dimensiuni*: L = 1,2 cm; g = 0,6 cm; l = 0,2 cm. Provine din K₃; inv. 3606.

2. Bază de *pahar*; cilindrică, ușor concavă, decorată cu două cercuri concentrice în relief. Sticlă groasă, verzuie, opacă, irizată. Asemănător tipului XIV, *Bucovală*, p. 46, fig. 44. *Dimensiuni*: d = 5,2 cm; g = 0,5 cm; Horia sec. II - III e.n.; inv. 826.

3. Fragmente de *pahar* (profil partea superioară); picior mare, buza larg evazată; sub buză, briu rotund; sticlă albăstruie. *Dimensiuni*: dg = 7,4 cm; d. picior = 5,3 cm; g. buză = 0,1–0,2 cm; g. pereți = 0,05 cm. Picior tronconic, concav, pereți foarte subțiri. Profil asemănător nr. 6, sticlă, Niculișel. Tip XVIII, *Bucovală*, p. 51. Provin din *incăperea N*; Horia sec. II–III e.n.

4. *Cupă* de mari dimensiuni; fragment de gură cu buza îngroșată, răsrîntă inelar; sticlă albăstruie, opacă, irizată. *Dimensiuni*: Dg = 13,6 cm; g. bază = 0,6 cm; g. pereți = 0,15 cm. Tip XI, *Bucovală*, p. 43. Horia sec. II–III e.n.

5. Fragment gură de *lacrimarium*; buza orizontală, lată, gîtul probabil înalt. Sticla verzuie, irizată. *Dimensiuni*: dg = 3,9 cm; d.gît = 2,3 cm; Tip XLV, *Bucovală*, p. 97. Horia sec. II–III e.n.

6. Fragment bază inelară de *pahar*; sticlă gălbuie, irizată. Tip XVIII, *Bucovală*. *Dimensiuni*: d = 5,7 cm; g = 0,5 cm. Horia sec. II–III e.n.; inv. 819.

7. Fragment, partea inferioară dintr-o *bute-lia*; corp prismatic și picioruș din sticlă incoloră, puternic irizată (d. picior = 5,3 cm). Tip F₆₂₋₆₆, Morin-Jean, *La verrerie*, pp. 119–120; prima 1/2 a sec. III e.n.

8. Fragment gură de *cană*; corp cilindric, buza îngroșată, plată deasupra, dublată la partea inferioară de un inel îngroșat; toarta lată, cu *denticuli*; sticlă verzuie, cu irizații violacee, groasă. *Dimensiuni*: Dg = 8 cm; l. buzei = 2 cm. Tip IV, *Bucovală*, p. 29 și p. 134, sec. I–II e.n. Găsit în a doua dependență de la nord de *villa*.

C. OS (pl. XLIII,1,2)

1. *Ac (acus)*, întrebuințat foarte probabil pentru cusut. Trapezoidal, cu secțiune ovală, capătul superior mult aplatizat și perforat longitudinal; vârful spart din vechime – pe spărtură, urma de ardere secundară. Os de animal, culoare alb-gălbuie. *Dimensiuni*: L = 12,7 cm; l. capăt = 0,6 cm; g = 0,3 cm. Vezi, *acus*, în DA, I, pp. 60–61 (E. Saglio). Tip de *ac* foarte răspîndit în epoca romană – cf. și *Buciumi*, pl. 101 (sec. II–III e.n.). Găsit în *anexa II*; inv. 2352.

D. METAL

1. *Fier de plug* asemănător celor întrebuințate pentru aratul viilor. Are forma unei cizmulțe: partea superioară, mai groasă (2,2 cm) și mai lată (6,9 cm), prezintă o ușoară stran-

gulare longitudinală; partea inferioară, mai subțire, se prelungește organic prin curbura celei superioare, devenind ascuțită la un capăt și cu muchea de jos tăioasă. În zona centrală a piesei, un orificiu rotund de prindere (d = 2,6 cm). *Dimensiuni*: h = 10 cm; L = 11 cm; Stare proastă de conservare; extras dintr-un bulgăre de rugină găsit în *anexa II*. Recondiționat, prin curățire mecanică și tainare; inv. 829. (pl. XL,8).

2. *Călcii lance*; fier conic, cu gaură de înmănușare longitudinală; *Dimensiuni*: L = 16,1 cm; g = 0,7 cm; dg = 1 cm. Descoperit în K₃; inv. 831.

3. Fragment *conductă*, plumb; folie îndoită și sudată prin batere; locul împreunării îngroșat pe una din laturi. *Dimensiuni*: D = 6–8 cm; L = 29 cm; g = 0,3 cm. Găsit în *anexa I*, la baza zidului de incintă; inv. 2224. (pl. XLI,4).

4. Unealtă din fier (*dorn*); formă conică, cu un capăt îngroșat, plin și celălalt capăt prelung și subțire. Unealtă folosită la executarea găurilor în metal. *Dimensiuni*: L = 11,3 cm; g. cap = 1 cm; g. vîrf = 0,3 cm. Găsit în *anexa II*; inv. 832.

5. Obiect din fier (*tindeche*); întrebuințat pentru întinderea firelor la războiul de țesut orizontal. Capetele distruse; formă dreptunghiulară, cu un capăt ascuțit și întors în sus, în cîrlig; realizat prin aplatizare la cald. *Dimensiuni*: L = 13,7 cm, l = 1,3 cm; g = 0,4 cm. A fost găsit în *incăperea N*, inv. 830. (pl. XLI,1).

6. *Cuțit de fier de plug*; secțiune ovoidală. Stare proastă de conservare (lipește vârful și capătul mânerului). *Dimensiuni*: L = 17,5 cm; l = 4 cm; g = 2,5 cm. Găsit în dependența de nord a *villa*-ei, deasupra unei vetre. (pl. XL,9).

7. *Scoabe*; corp îngust, secțiune patrulateră, capătul superior în forma literei T; întregi – două buc. (L = 18,5–19 cm; l. capăt = cca. 7 cm; g = 0,8 cm); 2 fragmentare – rezervat: partea superioară, inv. 3634–3637.

8. *Scoabe* cu corpul lat (secțiune rectangulară) și capătul superior în forma literei T; stare fragmentară – 5 buc. *Dimensiuni*: L = cca. 3 cm; l. capăt = 7,6 cm; (2,5 cm); g = 0,8 cm; inv. 3638–3642.

9. *Piroane* (2 buc.); secțiune rectangulară (0,9/1,2 cm), floarea lată, neregulată; stare fragmentară; inv. 3643, 3677.

10. *Cuie* (3 buc.); floare conică. *Dimensiuni*: L = 7–8 cm; g = 0,5 cm.

11. *Cuișoare* (3 buc.), floare lată, rotundă.
 Dimensiuni: L = 1,5 cm; d = 0,8 cm.

**E. MATERIAL LITIC ȘI DE CON-
 STRUCȚIE**

1. *Bază de coloană*; profil simplu; plinta patrulateră (40,5 × 40,5 × 6,5 cm), dusina scurtă, rotunjită (h = 3 cm; d = 40,5/44,5 cm) spre fusul cilindric (h = 4 cm; d = 35 cm), perforat pe mijloc pentru prinderea coloanei. Calcar cretacic, execuție locală. Se înscrie în *ordinul doric-roman* (Vitruvius, *De arch.* IV,1), vezi R. Bordenache, *Arhitectura*, pl. XXVI. Găsit *in situ*, în zona colonadei, *terasa T*; inv. 1929. (Pl. XLVI,5).

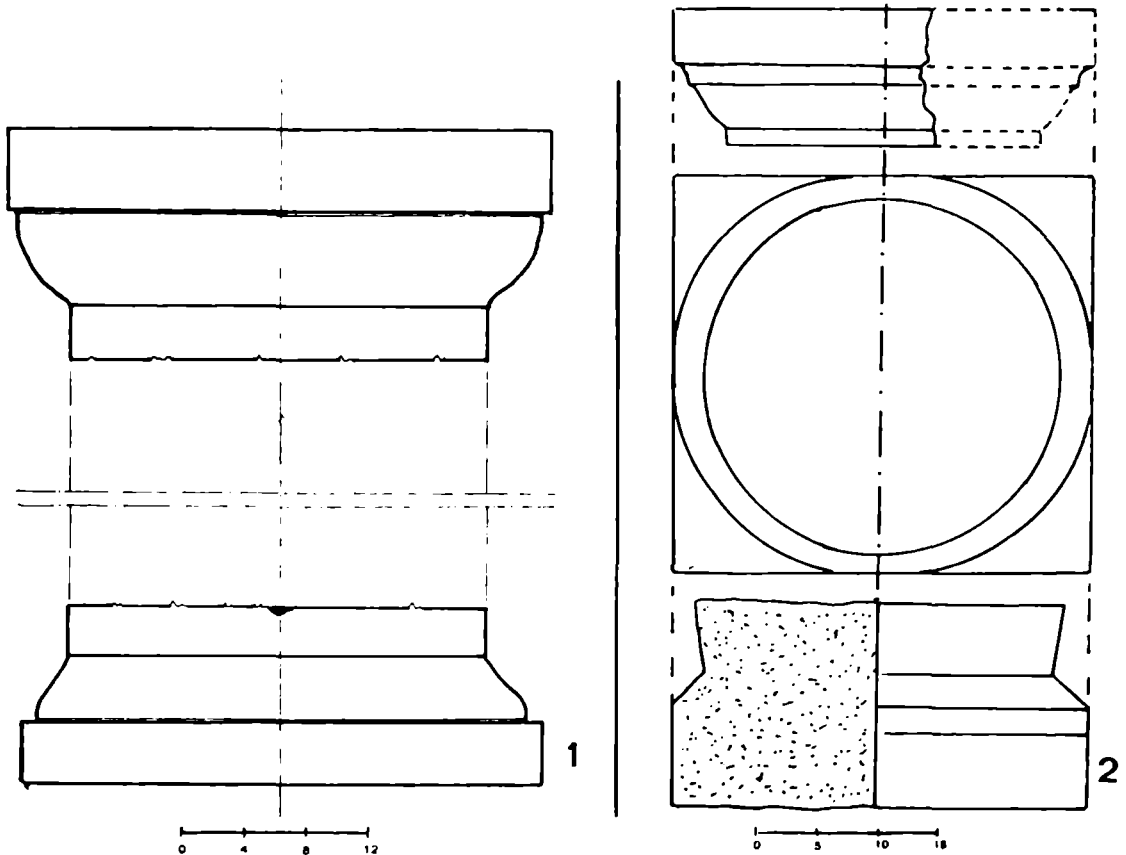
2. *Idem*; plinta patrulateră (36,5 × 36,5 × 6,5 cm), dusina: h = 5,5 cm; d = 40,36 cm;

fus: h = 5,5 cm; d = 33 cm. *Ordinul doric-roman*. Vezi pentru analogii, *Sargetia*, X, 1973, pp. 160–161, fig. 6–7. Provine din *K*₂; inv. 1095. (Pl. XLVI,4).

3. *Capitel*, profil simplu: abac patrulater (36,5 × 30,0 × 7 cm), echin curbat, înalt (h = 7 cm; d = 41 cm), fus cilindric (h = 5,5 cm; d = 32 cm). Calcar cretacic, execuție locală. *Ordinul doric-roman* – vezi, *Sargetia* X, p. 156 și fig. 2; L. Botușarova, în *Ann. du Musée Nat. Arch.*, Plovdiv, 1960, p. 89 – piesă identică (marmură sec. II – IIIe.n.). Provine din *K*₂; inv. 1097. (Pl. XLVI,2).

4. *Idem*, abacul distrus (h = 6,5 cm), echin curbat, înalt: h = 8 cm, d = 41 cm; fus cilindric, scurt: h = 2,5 cm; d = 32 cm; calcar cretacic; *ordinul doric-roman*. Provine din *K*₂ inv. 1927.

Fig. 68 CAPITELURI ȘI BAZE DE COLOANĂ (*ordinul simplu toscan*) PROVENITE DIN FERMA DE LA HORIA (1) ȘI NICULIȚEL (2)

I. MORMINTE CU URNĂ

M_β — Groapă circulară de mici dimensiuni (D = 0,60 m; ad. = 0,50 m), acoperită cu o lespede de calcar (0,80/0,56 m). Se afla la -1,40 m sub nivelul actual al solului și la -0,80 m sub nivelul antic. Inventar sărăcăcios: o ceașcă (*cătuie*) autohtonă, pe fundul căreia, ca și în pământul de deasupra, s-au găsit resturi cinerare, câțiva cărbuni, resturi de ovină și fragmente din gîtul unei amfore.

1. Ceașcă tronconică (îi lipsește apucătoarea circulară și buza, sparte din antichitate); pereți puternic evazați, groși (1,5 cm), fund drept (d = 7,8 cm); lucrată cu mîna, argilă grosieră, cu pietricele, brun-cărămizie. Urme cu ardere secundară pe ambele fețe.

2. Gît de *amforă*; cilindric, cu buza în formă de guler răsfrîntă în afară și teșită oblic în jos (dg = 11 cm); argilă roz, aspră, cu granulații de cuarțit (în spărtură — cenușiu-roșcată), angobă de culoarea pastei. Analogii apropiate la Histria (*Histria II*, p. 213, pl. 100/VI, 1) și Atena (*Robinson*, F₉₄, pl.3) — sec. I—II e.n. Exemplarul de la Horia datează mormîntul în prima 1/2 a sec. II e.n.

M_γ — Ca tomă și dimensiuni, asemănător pînă la identitate mormîntului anterior. Groapa însă nu a fost acoperită cu lespede, iar inventarul mai bogat constă din: ceramică fragmentară, oase, cenușă, cărbune, bucățele de var stins.

1. *Oală-borcan*; corp bombat, baza plată, gît înalt și gura pîlniformă cu buza îngroșată și ușor răsfrîntă în afară; umărul decorat cu brîu alveolat, pe gît — cu un șir de adîncituri semilunare. Lucrată cu mîna, din argilă poroasă, neomogenă, brun-cărămizie; urme de ardere secundară. A servit ca urnă.

2. Fragmente dintr-o *oală-borcan* de tradiție autohtonă, lucrată cu mîna din argilă cărămizie, cu scoici pisate. Pe gît — brîu de creștături oblice.

3. Fragment de ceașcă (*cătuie*) lucrată cu mîna din argilă poroasă, cu pietricele, bej în exterior și brun-cenușie în interior, cu urme de ardere secundară.

4. Fragment *castron*; buza răsfrîntă în exterior și lipită de umăr; pe marginea buzei, trei caneluri circulare realizate perfect; sub

buză apucători (rezervat — una) în bandă, aplicate orizontal. Pereți fini, din argilă densă, roz-gălbuie, vernis roșu-cărămiziu, neuniform, pe alocuri brun cu luciu metalic.

5. Fragment de *farfurie* cu marginea verticală și baza inelară; buza ușor trasă în afară, marcată jos printr-o mulură, cu un mic șanțuleț deasupra. Corpul decorat în exterior cu linii concentrice, pe fund în interior cu linii verticale înscrise între două cercuri adîncite. Argilă fină, omogenă, ușoară, roz-gălbuie. Vernis roșu cu sclipiri metalice și neomogen în exterior, în interior maroniu. Urme de arsură și cărbuni pe partea interioară.

6. Fragment de *bol* cu buza adusă spre interior și pereți subțiri; argilă omogenă, ușoară, fină, roz-gălbuie, vernis roșu în exterior, în interior maroniu.

7. Fragment de *oală* cu corpul ușor bombat, gura largă cu buza evazată orizontal în afară; argilă roz-gălbuie, vernis brun-roșcat neuniform în interior; urme de ardere secundară.

8. Fragment de *ulcior amforoidal*; argilă cărămizie, arsă neuniform, Pereții interiori păstrau urme de cenușă.

9. Fragment de *amforă* cu gîtul cilindric, îngust; toarta groasă cu secțiune ovală, șanțuită în exterior. Pereți groși (0,9 cm) din argilă roz, omogenă; angobă la culoare. Fragmentul păstrează în interior urmele conținutului. Tip caracteristic sec. I—II e.n. (Vezi, *Histria II*, p. 511, pl. 79/XVI; p. 531, pl. 99/XXX, 6 la p. 198, pl. XXX, 7 și 8 la aceeași pagină; fig. 1, p. 206. Cf. pentru datare și S. Sante, în *SCIV*, nr. 2, 1968, p. 316 și fig. 1.

10. Fragment (fund) de *chiup* lucrat la roată, cu pereți groși (1,4 cm). Fundul evazat, cu *umbo*; argilă roz, omogenă, cu granulații de cuarțit. *Mormînt datat, cf. ceramicii romane, în prima jumătate a sec. II e.n.*

M_α — Groapă circulară de mari dimensiuni (Dg = 1,20 m; df = 0,80 m; h(ad) = 0,65m); tronconică în secțiune. Se afla la -2,20 m adîncime față de nivelul actual al solului și la -1,20 m sub nivelul antic. Materialul ceramic și osteologic recoltat din umplutura gropii este deosebit de bogat. La -0,25 m adîncime, în umplutură, s-au găsit fragmente din fătuiala unei vetre distruse, vase sparte ritual și resturi de animale, păsări și pește.

Pe fundul gropii, o *oală-borcan de factură getică*, plasată spre marginea vestică și spartă ritual la gură, conținea câteva resturi cinerare. În apropiere, chiar pe mijlocul gropii, era depus cu gura în jos și spart ritual un *crater*. Din inventarul mormântului, 5 recipiente din care 4 au fost prezentate în anexa 7.

1. Fragment de *ulcior amforoidal* (rezervat: gura, gîtul, toarta și umărul); gît cilindric, scurt, buza inelară dreaptă, toarta în bandă, corpul cu profil carenat, pereții subțiri; pe gît și pe umăr, cite o bandă de culoare alb-gălbuie. Argilă densă, omogenă, brun-roșcată. În interior, urme ale conținutului, în exterior, urme de ardere secundară. Dimensiuni: h. gît = 7 cm; dg = 8,5 cm; l. toartă = 3,5 cm; g = 0,5 cm.

2. *Idem*; gît spart ritual, pereți groși (0,8 cm), profil carenat. Argilă densă cu granulații de cuarțit, brun-cărămizie, vernis brun-roșcat cu luciu metalic. D = 28,5 cm; d. gît = 8,8 cm;

3. Fragment *amforă*; corp bombat, gît cilindric, înalt, argilă roz cu granulații de cuarțit, aspră la pipăit; angobă la culoarea pastei. A fost găsit în groapă peste o grămăjoară de cenușă. D = 28,5 cm; d. gît = 8,5 cm; g. pereți = 0,7 cm.

4. Fragment *amforă*; gît gros, tronconic, buza dreaptă cu marginea răsfrîntă în formă de guler, toarte scurte, masive, cu secțiune ovală și rotunjite; argilă roșu-cărămizie, nisipioasă. Dg = 11 cm; g = 0,85 cm. Analogii în Crimeea la Fanagorea și Tanais (cf. I.B. Zeest, MIA, 83, 1960, *Keramiceskaia tara Bospora*, pl. XXX, 73 a, b – sec. II–III e.n. Vezi *Popilian tip VI*, p. 45 și pl. 16, p. 207).

5. *Oală-borcan* (folosită ca urnă) lucrată cu mîna; corp cu profil oval, fund plat cu marginea ușor evazată; deasupra liniei de maximă bombare, decorat cu un briu-șnur în relief. Gura și gîtul sparte din antichitate, probabil ritual; argilă poroasă, grosieră, cu pietriș; brun-roșcată, urme de ardere secundară. D = 18,5 cm; df = 12 cm; g = 0,7 cm; h.act. = 15 cm.

6. *Idem*; fragment tronconic reprezentînd partea inferioară, cu urme de ardere secundară pe fund (df = 9 cm; g. pereți = 0,8 cm).

7. Fragmente de *chiup* (restaurat partea superioară) lucrat cu mîna; corp oval, gît profilat, tronconic, decorat cu două șiruri de adîncituri, gura largă cu buza evazată oblic pe grosime și decorată cu două rînduri de alveole; pe umăr, două briuri organice în relief,

alveolate, de la care pornesc spre partea inferioară alte două. Argilă poroasă cu pietricele, brun-cărămizie; în exterior pereții au fost lustruiți. Dg. = 30,5 cm; g. perete = 1 cm. (Pl. XXXV,1).

8. Fragmente de *oală-borcan*; profil bitronconic (lipsește fundul), gura largă, cu buza groasă, evazată oblic. Argilă poroasă, grosieră, brun-cenușie. Pe linia de maximă bombare – briu organic alveolat. D = 12,8 cm; gp = 0,7 cm.

9. *Idem*; argilă poroasă, grosieră, cafenie; urme de ardere secundară pe ambele fețe. Decorată pe umăr cu briu organic alveolat. Dg = 13,5 cm; gp = 0,8 cm.

10. *Idem*; argilă poroasă, grosieră, cărămizie. Pe umăr, decor în formă de potcoavă realizat cu un obiect ascuțit.

11. Ceașcă (*cățuie*) lucrată cu mîna. Tronconică, cu gura largă, baza rotundă, cu o ușoară concavitate. Argilă nisipioasă, brun-roșcată; urme de ardere secundară. Dg = 14,4 cm; df = 6,1 cm; h = 5,8 cm; gp = 0,5 cm.

12. *Idem* – stare fragmentară (rezervat – partea inferioară). Tronconică, baza plată cu marginea ușor evazată. Deasupra fundului, tortița inelară fusese înfiptă în pasta crudă. Argilă grosieră, brun-cărămizie; afumată în interior. Dg = 7 cm; gp = 0,8 cm.

13. Fragment de *oală* de factură romană; corp bombat, pereți subțiri, baza inelară (rezervat: partea inferioară). Df = 3,8 cm. Argilă fină omogenă, roz-gălbuie, vernis brun-roșcat, pe alocuri mai închis; urme de ardere secundară.

14. Fund de *oală* cu picioruș drept (d = 3,6 cm). Argilă brun-cărămizie, cu cioburi pisate.

15. Fragment de *oală*; corp bombat, gura cu buza adusă spre interior; tortița, sub buză și pe umăr. Argilă fină, omogenă, roz-gălbuie, vernis brun-roșcat cu luciu metalic pe buză, în interior.

16. Fragment de *farfurie* cu pereții subțiri (0,3 cm) și buza răsfrîntă orizontal în afară (l = 1,2 cm). Argilă fină, bej, vernis brun-roșcat pe ambele fețe; urme de ardere secundară. Două caneluri pe pereții exteriori și una în interior, pe margine. *Tip 7, Popilian*, p. 125 și pl. LXX; a doua 1/2 a sec. II e.n.

17. Fragment *farfurie* cu pereții groși (0,7 cm); buza lată, răsfrîntă orizontal, marginea verticală, canelată pe linia de împreunare cu corpul. Argilă omogenă, bine arsă, roz-gălbuie, vernis roz-cărămiziu pe ambele fețe. În interior, decor de liniuțe – scurte incizii succesive. *Tip 7 Popilian*, p. 125 și pl. LXX; a doua 1/2 a sec. II e.n.

18. *Ceramica cenușie*, este prezentă prin două fragmente; unul de *amforă* canelată, altul de *strachină*.

19. *Rondelă* ovală, cu orificiul tronconic; realizată dintr-un ciob de *amforă* ($g = 0,4$ cm).

20. *Material osteologic*: oase de bovină, porcină, cornută mică, pasăre (găină?) și pește răpitor (știucă?).

În interiorul gropii a fost găsit un fragment dintr-un maxilar inferior, cu molarii gata să spargă gingia în momentul decesului, ceea ce ne sugerează un mormînt de copil.

M₁ – Nu a putut fi cercetat în întregime: 4/5 din groapa mormîntului intrau în peretele estic al deversorului. Poziția lui în direcția lui *M₁*, pe lățimea deversorului, adîncimea la care a fost găsit ca și adîncimea gropii, presupun un mormînt similar. Materialul recuperat constă din ceramică, în exclusivitate romană și oase de animale (cornută mică și porcină). Resturi umane neglijabile.

1. Fragmente de *ulcioare amforoidale*; argilă brun-cărămizie cu cioburi pisate sau bej, nisipoasă.

2. Fragment de *cană* cu pereți aproape dreți și buza ușor răsfrîntă orizontal în afară; argilă bej.

3. Gură de *amforă* cu buza îngroșată, răsfrîntă în afară; argilă cărămizie cu granulații de cuarțit; urme de ardere secundară.

4. Fragment din gîtul unei *amfore*; argilă roz-gălbuie, densă; angobă alb-gălbuie.

5. Fragmente dintr-o *amforă* mare; argilă roșu-cărămizie, cu granulații de cuarțit. *Datarea mormîntului este asigurată de amforele romane, în a doua jumătate a sec. II e.n.*

M₃. – A fost descoperit în peretele vestic al deversorului, după efectuarea taluzului. Se afla la numai 1 m sub nivelul actual al solului. O *amforă* romană de mari dimensiuni (vezi anexa 7, nr. 8), fixată în poziție verticală, a înlocuit groapa mormîntului. Gura, toartele și o parte din pereții amforei au fost

sparte din antichitate. Amfora a perforat un strat de cultură antic. Se afla astupată de două pietre, cu dublu rol – de a înlocui capacul și de a marca mormîntul. La extragerea ei, amfora s-a fragmentat și a fost restaurată ulterior. În interiorul amforei, s-a găsit un bogat material ceramic de factură autohtonă și romană. Piesele întregi sau întregibile au fost prezentate în anexa nr. 7 (vezi nr. 12–16). Ceramica romană, în stare fragmentară aparține unor *amfore* de mari proporții, cu pereții groși și fundul ascuțit, din argilă compactă, cărămizie; sau de mici dimensiuni, din argilă roz-cărămizie, acoperită cu angobă roz-gălbuie, specifice perioadei de sfîrșit a sec. II și începutul sec. III e.n. Reține atenția un fragment de *strachină* cu marginea verticală, înaltă, ușor curbată spre interior, cu mulară în zona diametrului maxim. Argilă bej, densă, vernis roșu, pe alocuri maroniu cu luciu metalic. Canelură fină pe corp. Ceramica lucrată cu mîna de tradiție autohtonă se compune din următoarele fragmente:

1. Fragment fund ceașcă (*cățuie*).

2. Fragment *castron*; argilă brun-cărămizie grosieră; pereți lustruiți în exterior; decor de linii în val incizate.

Un fragment de *cană* bitronconică, lucrată la roată, cu pereții subțiri din argilă cenușie, fină, lustruită în exterior și decorată cu dungi verticale lustruite; *se încadrează sigur în ceramica carpică din prima jumătate a sec. III e.n.*

În interiorul amforei-mormînt, s-au găsit oase de animal cu urme de ardere, un fragment din pămîntul ars al rugului funerar și un fragment de fier prelucrat, puternic oxidat. *M₃* poate fi încadrat cu certitudine în prima jum. a sec. III e.n.

II. MORMINTE CU DEPUNEREA RESTURILOR CENERARE DIRECT ÎN GROAPĂ

M₄ – Groapă ovală de mari dimensiuni (1,78/1,20 m), adîncă de 0,62 m. Se afla situată pe axul deversorului, la 1 m sub nivelul actual al solului. Pereți groși, foarte duri, fără a fi arși. Din pămîntul de umplură au fost culese fragmente ceramice de factură romană și autohtonă, bucățele de sticlă, mult cărbune, puțină cenușă și oase de animale. Nu s-au găsit oase umane calcinate.

1. Fragmente de *amforă* romană cu gît înalt, buza răsfrîntă inelar, toarta cu secțiune ovală; argilă roz cu granulații de cuarțit.

2. Fund de *amforă* cu picior inelar, înalt și plin; argilă roșie, nisipoasă.

3. Fragment de *ulcior amforoidal*. Ceramica de factură locală, este lucrată cu mîna, în manieră tradițională.

4. Fragment ceașcă (*cățuie*) tronconică; baza plată, ușor profilată. Pereți groși; deasupra liniei de fund, urma apucătorii.

5. Fragment *oală-borcan*, cu baza dreaptă, ușor profilată; argilă brun-cărămizie, grosieră.

6. Un fragment de *castron* (Dg = 29 cm) cu buza lată (3,5 cm), răsfrîntă în afară aproape orizontal; este lucrat la roată în manieră autohton-getică, din argilă densă cenușie („*ciment*”); baza decorată cu două linii paralele, concentrice, realizate prin lustruire. Se încadrează în prima jumătate a sec. II e.n.

Me – Groapă ovală de mari dimensiuni (2,00/1,20 m), adîncă de 0,95 m. Situată la est de axul deversorului, unde terenul este mai jos; se află la -0,80 m sub nivelul actual al solului. În umplutura gropii s-a găsit o cantitate mare de cenușă, cărbuni, oase de animale, pietre și vase sparte ritual de factură romană și autohtonă. Peste tot se găseau fragmente mărunte de oase umane, slab calcinate (resturi de femur, vertebre, falange).

1. Fragment de *rișniță*; calcar sarmatic (de *Techirghiol*), folosit probabil ca greutate pentru tasarea pămîntului de umplură.

2. *Greutate de pescuit* realizată dintr-un fragment de *tegula*; argilă cărămizie.

3. Fragment de *ulcior amforoidal*.

4. Fragment de *amforă* cu corpul canelut și toarta groasă, cu secțiune ovoidală; fund amforă ascuțit, plin; pastă bej – cărămizie.

5. Fragment *castron* bitronconic; buza lată cu marginea îngroșată; umărul (cu o canelură) ușor înclinat spre interior; argilă compactă, cenușie, lustruită; pe marginea interioară a buzei, alveole fine, mărunte. D = 32 cm; g = 0,7 cm; h. perete super. = 26 cm. Se încadrează în ceramica lucrată la roată de factură locală (caracteristică ceramicii geto-dacice în epoca clasică; sec. I–II e.n.).

6. Fragmente de *ulcior* cu corpul bombat; argilă fină, roz.

7. Fragmente de la 3 *cănițe* sparte ritual, din care numai o parte au fost introduse în groapa mormîntului.

8. Fragmente de *oale-borcan* lucrate cu mîna (3), profile complete partea superioară;

de formă ovală, cu buza groasă, evazată pîlniform, gîtul scurt și umerii alungiți. Pe linia de maximă bombare, un exemplar prezintă brîu organic cu creștături oblice, deasupra căruia se află un șirag de adîncituri realizate prin împunsături succesive. Argilă grosieră brun-roșcată.

9. Fragment margine de ceașcă (*cățuie*) lucrată cu mîna.

M.1 – A fost surprins în peretele vestic al deversorului, la -1,20 m adîncime sub nivelul actual. Nu a putut fi cercetat în întregime. Groapa se pare că era de formă ovală, asemănătoare celor două morminte anterioare. Avea deschiderea maximă de 2,20 m, îngustîndu-se spre fundul situat la -0,95 m. Din umplutură s-au recoltat cărbuni și cenușă în cantitate mare, împreună cu ceramică în stare fragmentară, în exclusivitate romană.

1. Fragment de *chiup* cu corpul bombat (g = 1 cm), acoperit cu striuri orizontale, argilă cărămizie cu ingrediente.

2. Fragmente de *chiup* cu corpul bombat; pereți groși (1 cm), buza groasă, evazată orizontal și adusă spre interior. Argilă cenușie, poroasă; decor pe pereții exteriori: registre de benzi din linii orizontale, incizate; exteriorul decorat cu linii în val.

3. Gît de cană (*oenochoe*) cu gura trilobată; gît scurt, pîlniform, despărțit de corp printr-o canelură; corp probabil bombat. Argilă densă, fină, cu nisip, bej-cărămizie, vopsea maronie; urme de ardere secundară. Aparține sec. II–III e.n., cf. *Pontice* I, p. 279 și 282, fig. 10 (a–b). Vezi, *tip nr. 10, Rădulescu*, p. 341, pl. VIII, 2–3 a.

4. Gît de *ulcior* cu gura trilobată, deosebit, atît ca dimensiuni, pastă, cît și ca execuție, de precedentul. Gura trilobată cu lobii laterali uniți; argilă alb-gâlbuie, aspră, cu mult nisip. *Tip 12 e, Popilian*, p. 101, nr. 53, prima 1/2 a sec. III e.n.

În porțiunea cercetată nu s-au întilnit oase calcinate. *Se datează în prima jumătate a sec. III e.n.*

Mη – Situat pe axul deversorului, în marginea de nord a necropolei, la -0,95 m adîncime sub nivelul actual al solului. Groapa a străbătut loessul pînă la stratul lacustru care acoperă stîncă în locul respectiv. În umplutură s-au găsit pietre, cărbuni, cenușă, oase și fragmente ceramice de factură romană și autohtonă.

1. Predomină ceramica romană; în special toarte de *amfore* (8), majoritatea masive, cu secțiune ovală, din argilă compactă, cărămi-

zie, sau alb-gălbuie, cu mult nisip; aparțin unor *amfore* cu gîtul îngust.

2. Fragment de *amforă* de dimensiuni mari, cu gîtul cilindric și buza răsfrîntă inelar; argilă compactă, brun-cărămizie.

3. 2 funduri inelare de *cănițe*; argilă alb-gălbuie cu mult nisip.

4. Fragment *căniță* cu buza orizontală și marginea răsfrîntă în formă de guler, umărul profilat și pereții drepți; argilă cărămizie, aspră, cu mult nisip.

5. Fragment *castron* — marginea verticală, ușor convexă la exterior, buza profilată printr-o șanțuire adîncă; argilă roz-gălbuie, densă; vernis roșu-tern, la interior brun-cărămiziu (dg = 21 cm.).

6. Fragment *oală* cu buza evazată oblic în afară; argilă compactă, bej, vernis maroniu.

7. Fragment de *farfurie*, cu pereții groși (0,8 cm) și buza rotunjită cu marginea profilată în exterior printr-o șanțuire; argilă fină, densă, bej, vernis omogen, roșu-brun pe ambele fețe (dg = 40 cm). *Tip 31 Dragendorff* — cf. *Oswald-Pryce*, pl. XLVII/4 — a doua 1/2 a sec. II e.n.

8. Fragmente de *oală-borcan* lucrată cu mîna; argilă grosieră, cafenie, pe alocuri brun-roșcată.

9. Fragment de ceașcă (*cătuie*) cu urme de arsură în interior. Argilă brun-cărămizie, lucrată cu mîna.

10. Fragmente (5) dintr-o *fructieră* de tradiție geto-dacică, lucrată la roată; spartă ritual (lipsește piciorul); cu buza lată, răsfrîntă orizontal în afară; corp bombat cu umărul ușor profilat; argilă cenușie compactă (*ciment*), lustruită înainte de ardere; pereții rezonanți cu orificii pentru plombe dovedesc o folosință mai îndelungată. D = 24 cm; l. buzei = 2,8 cm; g = 1,0 — 1,3 cm.

11. 2 funduri de *cănițe* (d = 4,3 cm; 6 cm); drepte; argilă alb-gălbuie, nisipoasă, brun-cărămizie; imită un prototip roman.

12. Fragmente dintr-o *strachină* cu marginea adusă spre interior; decorată cu registre de linii incizate, realizate cu pieptenele; argilă grosieră, nisipoasă, brun-cărămizie.

13. Fragment de *oală* cu buza orizontală, lată, răsfrîntă în afară; pereți groși, lustruiți (g = 1,2 cm); argilă grosieră, poroasă. *Mormîntul se încadrează cronologic în a doua 1/2 a sec. II e.n.*

M μ — Situat pe latura de est a deversorului, la adîncimea de 0,80 m sub nivelul actual. Groapa, adîncă de 2,00 m, are o formă asemănătoare lui M η , cu diametrul gurii de 1 m și al fundului de 1,40 m. Prezintă o structură internă diferită de aceea a mormîntului anterior. Mormîntul de formă tronconică, se afla sub un strat de 10 cm de cenușă, în care s-au găsit oase de animale (porc și oaie) reprezentînd resturile ospățului funerar. Mormîntul era cîmpusit pe toate laturile cu piatră locală (calcar și șist verde). În interior, pămîntul era amestecat cu cărbuni și cenușă. Pe fundul gropii — mormînt se găsea o cantitate mare de cărbuni, arsură, împreună cu oase mari de bovină, cîteva resturi insuficient calcinate de oase umane și cea mai mare parte a materialului ceramic, de fapt singurul inventar al mormîntului. Ceramica, foarte fragmentată, nu a permis decît reîntregirea unei cești (*cătuie*) de tradiție Latene-getică.

1. Ceașcă (*cătuie*) tronconică; de mari proporții, cu pereți înalți și groși (g = 1,1 cm), buza subțiată, ușor evazată în afară, fundul plat, ușor îngroșat; argilă grosieră, lucrată cu mîna, prost arsă, slip brun-roșcat, lustruit.

2. Fragmente de *oală-borcan*; buza evazată în afară; pereți groși, cu baza plată și largă; argilă grosieră, poroasă, arsă neomogen, brun-roșcată. După modul de realizare a decorului (briu alveolat sau crestă), fragmentele provin de la trei oale lucrate cu mîna.

3. Fragment de *oală-borcan* lucrată la roată; argilă roz-gălbuie, cu pietricele.

4. Ceramica romană este predominantă. S-au găsit fragmente din 4 *ulcioare amforoidale*, fragmente de *amfore* de diferite dimensiuni. Rețin atenția trei funduri ascuțite și masive de amfore, toate masive de amfore din argilă compactă cărămizie sau roz-cărămizie, specifice sec. II e.n.

5. Picior de *amforă*, cilindric, ușor evazat și gol interior, cu *umbo* la bază; argilă roz, cu granulații fine de cuarțit, angobă roz-gălbuie; în partea superioară — urme de vopsea bej-roșcată. *Asemănător tipului 12* din ceramica de uz comun, *Rădulescu*, p. 343 și 345, pl. X/1 — 1a (sec. I — II e.n.); cf. și *Bucovală, Pontice, II, 1969, fig. 16 a și 16 b.*

6. Fragment *căniță* cu corpul bombat și baza plată, profilată; argilă cărămizie, nisipoasă; vernis negru-cărămiziu (în afara zonei de fund).

7. Două funduri inelare de *ulcioare*; argilă cărămizie, angobă gălbuie.

8. *Ceramica cenușie* este reprezentată de: un fragment de *oală*; o *toartă* cu nervură mediană și secțiune ovală; un fragment dintr-un *castron* tronconic cu buza lată, groasă și răsfrântă orizontal în afară.

Un mormînt asemănător a fost descoperit și cercetat în 1974 pe malul lacului Razelm,

lingă Jurilofca, de Ernest Oberländer Târnoveanu, într-o necropolă getică de epocă romană. Materialul ceramic recoltat are analogii în necropola de la Enisala, publicată de M. Babeș, în *SCIV*, 1/1971, t. 22, p. 19 și urm. și încadrată în prima jumătate a sec. II e.n. Prin comparație, *Mμ* poate fi datat la mijlocul sec. II e.n.

ANEXA NR. 9 – CONSIDERAȚII ASUPRA MATERIALELOR ARHEOLOGICE DESCOPERITE ÎN VILLA ROMANĂ TÎRZIE DE LA TELIȚA.

I. CERAMICA

Săpăturile arheologice efectuate în ferma romană de la Telița au scos la lumină o cantitate mare de ceramică în stare fragmentară, cu bune analogii în provinciile Orientului roman, încadrată în totalitate în limitele sec. IV e.n.

1. Se remarcă numărul mare de fragmente de amfore aparținând unor tipuri binecunoscute acestei perioade. Cele mai numeroase aparțin *amforei globulare*, cu baza plată, inelară sau cu *umbo*, cu gîtul scurt, cilindric sau ușor bombat, cu buza șanțuită și toartele în bandă, ovale sau torsionate. Acest tip de amforă este specific zonei istro-pontice (cf. C. Scorpan, *Dacia, N.S., XXI, 1977, p. 279*), cu largă circulație de-a lungul întregii epoci romane. În nordul Dobrogei, astfel de amfore au fost întâlnite în sec. II – III e.n. la Horia, Niculițel-Capaclia și Troesmis (A. Opaiț, *Peuce, VIII, 1980, p. 293, pl. II*); la Sarica (V.H. Baumann, *MCA Oradea, 1979*) și Topraichioi (*inedit – MDDTI*) în sec. IV – V e.n. Cele din epoca romanității târzii sînt confecționate dintr-o argilă densă, cărămie, uneori roză, caolinată sau bej, fiind acoperite neuniform cu dungii sau pete de vopsea. (*Telița, inv. 15509, 15542, 25040, 25079, 26038 – MDDTI.*) (fig. 54, 6, 9; pl. XXXVIII, 2).

2. Amfora de mari dimensiuni, cu corp cilindric, gît tronconic înalt, gura largă cu buza îngroșată și răsfrîntă, toarte scurte și masive care unesc gîtul cu umărul recipientului; argilă bej-maronie, densă, cu concrețiuni calcaroase (*inv. 15495*). De origine nord-africană, este întâlnită în Dobrogea în cursul sec. IV e.n. (v. A. Rădulescu, *Pontica. VI, 1973*). (fig. 53, 8).

3. Amfora de *Cnidos*, de dimensiuni mijlocii; corp oval, gît cilindric ușor bombat și buza răsfrîntă în formă de manșon. Descoperiri similare în Dobrogea, la Sarica și Topraichioi și în Banat, la Gornea (v. N. Gudea, *Banatica, Reșița, 1977, fig. 22*). Este executată dintr-o argilă bej-cărămie, cu granulații de cuarț, avînd angobă proprie (*inv. 25039 – MDDTI*).

4. Amfora de tip „*punic*” (*cartaginez*) – fragment descoperit în umplutura gropii din fața cuptorului de ars ceramică, decorat cu striuri adînci, regulate; toarte masive, scurte, elipsoidale în secțiune. În Dobrogea descoperiri similare aparțin sec. V – VI e.n.: Troesmis – (în *Peuce VIII, 1980*); Tomis, Histria, Sacidava – (în *Dacia, N.S., XXI, 1977*). În sec. IV e.n., astfel de amfore se

întîlnesc în Spania (la Tarragona și Ampurias) și Gallia (la Avenches), fiind încadrate de M. Vegas (*Ceramica comùn romana, Barcelona, 1973, p. 145, fig. 56, 1, 2*), în *tipul 59*.

5. Amfora cu *corpul bombat*, terminat într-un picioruș scurt, rotund și gura pilniformă; argilă densă de culoare bej-cărămie, acoperită cu vopsea alb-roz. Se regăsește în *tipul VII*, la C. Scorpan (*op. cit., p. 274, 275*) care înclină spre o origine și o evoluție locală. În sec. IV e.n. *tipul* este prezent la Atena (*Robinson, Pottery, M₂₃₅ și M₂₇₂*) și la Gornea în Banat (*N. Gudea, op. cit., fig. 23, 1,1*). Telița – *inv. 25044 – MDDTI.*)

6. Amfora cu *corp conic* și gît cilindric înalt; buza groasă, inelară; argilă bej-cărămie, rugoasă, acoperită cu angobă roz-gălbui. Fragmentul de la Telița (*inv. 25060*) păstrează la baza gîtului și pe umăr o inscripție în lb. greacă, pictată cu vopsea roșie, respectiv, literele ΠΠ în cruce și BHIT = π(ἀτη)ρ sau π(αντοκράτω)ρ β(ο)ῦθη. De origine egeeană sau microasiatică (v. C. Scorpan, *op. cit., p. 270*), acest tip de amforă este întâlnit în sec. III-IV în nordul Dobrogei, la Tulcea, Beroe și Troesmis. (fig. 53, 7).

7. Amfora de dimensiuni mijlocii, cu corp ovoidal, gît scurt, tronconic, cu buza inelară, decorată cu caneluri pe corp; argilă rugoasă, roz-gălbui, acoperită cu angobă alburie; (*inv. 15540*). Tip frecvent întâlnit în sec. IV – V e.n. (fig. 54, 7).

8. Fragment de amforă cu inscripție incizată; descoperit în zona cuptorului ceramic; conține un nume propriu din care s-au păstrat 5 litere grecești [KAΙΣ]APIQN (*inv. 25068*).

8. Fragmente de *amphoridion* (*inv. 25085, 25167*); gît scurt, bombat, toarte care pornesc de sub buză și se prind pe umerii recipientului; argilă fină, dură, cărămie, vopsea roșie sau brună dispusă neuniform pe suprafața exterioară. *Tipul* de *amphoridion* este întâlnit în special la Dunărea de Jos (și mai ales, în sec. III – V e.n.), exemplarele de la Telița găsindu-și cele mai bune analogii la Tomis (vezi, C. Scorpan, *op. cit. p. 288, fig. 31, 2 – 4*). (fig. 53, 3).

9. Fragmente de *ulcioare amforoidale*; tip ceramic încadrat de Robinson (*Pottery, M₂₅₅ – 267*) în a doua jumătate a sec. IV e.n., cu analogii în aceeași perioadă la Troesmis și Niculițel (*basilica paleocreștină*). Telița – *inv. 25940; 15505 – MDDTI.*)

10. *Ulcior cu corpul globular și gîtul pîlniform* (inv. 24145); încadrat de *Robinson* (L₃₈) în sec. IV e.n.

11. *Ulcior cu corpul oval și gura pîlniformă*, carenată. Este întîlnit la Histria în sec. IV e.n., dar cu o evoluție din sec. I – II e.n. (cf. C. Scorpan, *op. cit.*, p. 287–288 și fig. 30). *Ulcioarele* sînt prelucrate dintr-o argilă densă, bej-cărămizie sau cenușie, cu mică, și sînt acoperite cu angobă bej sau, în cazul celui cu gura carenată, cu vopsea roșie.

12. O categorie ceramică, frecvent întîlnită în ferma de la Telița, o reprezintă *bolurile*. De formă bitronconică sau hemisferică (cu diam. max. între 8,5 și 12,5 cm), cu buza răsfrîntă oblic sau orizontal, sînt înalte de 3 pînă la 6 cm. Din punct de vedere al compoziției pastei, sînt de două feluri:

a) din argilă bej-maronie, poroasă, acoperită cu angobă proprie;

b) din argilă fină, cărămizie, densă, cu mică, acoperită cu vopsea roșie pe ambele fețe. Această categorie ceramică își începe evoluția în epoca romanității timpurii. La Atena este întîlnită la mijlocul sec. III e.n. (cf. *Robinson*, K₆₅₋₉₈) și în sec. IV e.n. (M₃₆₄). La Telița au fost descoperite 11 exemplare, din care unul întreg (inv. 25058) în dărîmătura ultimului nivel, în colțul de SE al încăperii A (pavilionul central), împreună cu un pahar și un opaît. (fig. 53,1).

13. *Pahar tronconic*, cu baza inelară (rezervat 1/2 din întreg); buza înaltă, verticală; cu analogii în sec. IV e.n. în necropola de la Beroe și în burgul de la Topraichioi. Aparține grupei ceramicii fine, cu pereții subțiri, rezonanți; pastă densă, bej, vopsea bej cu dungii maronii (inv. 25063) – fig. 53,6

14. *Opaît* (inv. 25069) cu corp ușor alungit, disc mic, concav, bordură lată, decorată cu globule mici în relief. Asemănător *tipului XXV*, încadrat de C. *Iconomu* (*Opaîte*, p. 24) în sec. IV e.n. Astfel de opaîte au fost descoperite în Dobrogea (la *Dinogetia* și *Callatis*), în Oltenia (la *Sucidava*) și în Banat (la *Gornea*); sînt datate în general în a doua jumătate a sec. IV e.n. Piese ceramică de la nr. 13–14 confirmă încadrarea *bolurilor* de la Telița în limitele sec. IV e.n. (fig. 53,4)

15. *Fragmentele de străchini*; descoperite numai în umplutura gropii din fața instalației de ars ceramică. Aparțin *tipului* cu partea inferioară tronconică, baza dreaptă și partea superioară cu pereții verticali; buza răsfrîntă oblic și șanțuită. Acest tip de *strachină* își începe evoluția în sec. III e.n., fiind întîlnit

la Atena, la mijlocul acestui secol (*Robinson*, K₉₅₋₉₈).

Recipientele de la Telița sînt lucrate din argilă densă (cu nisip fin), bej-maronie, fiind acoperite cu angobă brună. (fig. 53,2).

16. *Fragmente de cratiță*; pereți bombați, buza lată, răsfrîntă orizontal, cu prag interior pentru capac. Profil asemănător *străchinilor* glazurate de la *Gornea* (v. *N. Gudea*, *op. cit.*, fig. 28,6 și 29). La Telița sînt confecționate din argilă cărămizie, nisipoasă, fiind acoperite cu angobă bej-maronie. Hayes le încadrează în *Form 5* – sec. V e.n., dar la Atena (*Robinson* – I₂₂) apar de la începutul sec. III e.n.

17. *Cămile*, la fel ca și *cratițele*, apar foarte rar la Telița. Ele aparțin *tipului* cu carenă pe linia de maximă bombare. Au pereți verticali, cu o toartă în bandă prinsă sub buză și pe umăr. Tip ceramic încadrat în linii mari în limitele sec. IV e.n. (cf. *Robinson*, M₁₀₂: sf. sec. III – începutul sec. IV e.n.; M₂₀₈ – a doua jumătate a sec. IV e.n.). La Telița sînt prelucrate din aceeași pastă bej-maronie ca și *bolurile*, *străchinile* și *cratițele*, fiind acoperite cu vopsea roșu-maronie.

18. *Oalele* formează categoria cea mai numeroasă a ceramicii de la Telița. De dimensiuni mijlocii (cu corp bombat, cu sau fără toarte, cu buza îngroșată și șanțuită, răsfrîntă oblic sau orizontală, de cele mai multe ori decorate cu caneluri pe corp), aceste recipiente de uz comun sînt specifice olăriei romane. Au diametrul gurii între 9 și 16 cm și sînt confecționate din argilă nisipoasă, cărămizie sau bej-cenușie, acoperite cu angobă proprie, sau cu vopsea, de la roz-gălbui la maroniu. (fig. 54,1 – 3).

19. *Fragmentele ceramică* lucrate cu mina sau la roată înceată aparțin unor *oale* și *cești* din categoria ceramicii grosiere de tradiție geto-dacică. Ele sînt prelucrate dintr-o argilă amestecată cu nisip necernut și cioburi pisate, insuficient arsă, avînd pereții exteriori puternic afumați. *Oalele* fac parte din *tipul* de vas-borcan de dimensiuni mijlocii, cu buza înălțată oblic și umărul puternic profilat (fig. 54,5). *Ceștile*, de formă tronconică, cu baza îngroșată și profilată, sînt fără apucătoare, amintind un *tip* întîlnit în sec. III e.n., în necropola getică de la Telița (v. *MCA*, VIII, 1961), dar și *tipul* de *strachină* mică întîlnit în așezarea feudal-timpurie de la *Dinogetia*, în sec. X (v. *M. Comșa*, *Dinogetia*, I, p. 145, fig. 84, gr. I-a).

Din analiza ceramicii descoperite în ferma de la Telița reiese că majoritatea recipientelor au fost prelucrate din argilă nisipoasă, bej-maronie, ceea ce presupune că sînt produse ale unuia din atelierele ceramică care funcți-

onau în mediul rural din teritoriul noviodunens, în sec. IV e.n., aparținând poate chiar proprietarului de la Telița.

II. STICLA (fig. 69)

Săpăturile arheologice efectuate în interiorul fermei de la Telița, au scos la lumină o cantitate apreciabilă de material vitric, din care am selecționat câteva fragmente tipice, specifice sticlăriei romane târzii, care, sub aspect funcțional, aparțin unor boluri, fiole, pahare, *ollae* și *ampuliae*.

1. Fragmente de *boluri hemisferice*, decorate cu pastile (*caboșoane*) albastre, aplicate la cald pe corpul vasului (inv. 26615, 26614). Această sticlărie este caracteristică zonei rhenane, cunoscând o largă răspândire în provinciile dunărene în sec. IV e.n. (cf. *Morin - Jean*, pp. 218 - 226; v. și Fr. Fremesdorf, *Die römischen Gläser mit aufgelegten Nuppen in Köln*, 1962, p. 9).

2. Fragmente de *bol*; corp alungit, buza ușor curbată spre interior, cu marginea tăiată drept; decorat cu caneluri sau linii circulare fine, gravate pe suprafața exterioară (inv. 26616 - 26618). Acest tip de bol este frecvent în sec. III - IV e.n. (cf. *Morin - Jean*, pp. 70 - 80, fig. 76; pp. 81 - 91, fig. 88; pentru decor - pp. 123 - 127). Bolurile de la Telița sînt prelucrate în general dintr-o sticlă incoloră, opacă, cu bule fine de aer.

3. Fragmente de *pahar*; sticlă galben-verzuie cu bule de aer. Forma sa tronconică amintește un prototip întilnit în Italia și pe valea Rho-nului. Buza ușor curbată spre interior, decorul cu caneluri și cercuri fine gravate, structura pastei, sînt specifice epocii romane târzii (v. *Morin - Jean*, pp. 139 - 140, fig. 106).

4. Fragmente de *fiole fusiforme* (inv. 26620 - 26622); pereți subțiri, fund ascuțit și rotunjit la bază; sticlă gălbuie, galben-verzuie sau incoloră, cu bule de aer; irizații verzui și violacee. De origine orientală, acest tip de *fiola* cunoaște o mare răspândire în epoca constantiniană (cf. *Morin - Jean*, pp. 81 - 82, fig. 32).

5. Fragmente de *ampulia* (inv. 26622; 26623; 26624); recipiente cu corp sferic, bază circulară plan-concavă; sticlă incoloră sau bleu-verzuie, cu bule fine de aer. Tipul de *ampulia* cu pereții subțiri își începe evoluția din sec. I e.n. dar varianta cu corpul sferic se întilnește mai ales în sec. III-IV e.n. (cf. *Morin - Jean*, p. 79, fig. 26). Pe una din bazele de *ampulia* a fost imprimată o inscripție.

6. Fragment de *olla* cu pereți groși, corp bombat, buza îngroșată și evazată; sticlă verde, opacă, (inv. 26625). Caracteristic sec. I - III e.n., acest tip de *olla* își întrerupe evoluția la mijlocul sec. IV e.n. (cf. *Morin - Jean*).

7. În cursul cercetărilor au fost descoperite cinci *mărgele de sticlă*. Astfel de descoperiri, făcute de obicei în complexe arheologice închise, reprezintă elemente de încadrare cronologică a fermei de la Telița.

a) *Mărgele din sticlă, îngemănate* (inv. 15624); albastre, globulare, grupate prin lipire. Se întilnesc în toate provinciile dunărene, fiind încadrate după cronologia lui E. Keller (*Die spätromischen Grabfunde in Südbayern, München*, 1971), în deceniile 4 - 7 ale secolului IV e.n. La Beroe și Callatis, sînt datate cu monede din perioada anilor 330 - 375 e.n. (cf. C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 57).

b) *Mărgică de sticlă, poliedrică*, cu fațete romboidale (inv. 26626). Aparține unui tip larg răspîndit în sec. IV e.n. Spre deosebire de exemplarele de la Callatis (C. Preda, *Callatis*, p. 56 și pl. 28), mărgica de la Telița este de culoare verde și nu albastru închis.

c) Două *mărgele de sticlă aparțin tipului globular*, în formă de butoiăș, decorate cu caneluri longitudinale (inv. 12348, 26627).

d) *Mărgea sferoidală, mare*, din sticlă verde, opacă, de formă inelară, cu analogii în necropola de la Beroe și în cea de la Callatis (v. C. Preda, *Callatis*, p. 56 și pl. 26, M-218). Telița, - inv. 18352 - MDDT1.)

III. FIBULE

Fibulele reprezintă o categorie de obiecte care contribuie la încadrarea cronologică a descoperirilor de la Telița.

a) Fibulă de fier de tip „*Armbrustfibeln mit breitem Fuss*” (în formă de arbaletă) - inv. 26824).

b) Fibulă de bronz de tip „*Zwiebelknopffibeln*” (cu capete în formă de bubli de ceapă) - fragment - inv. 26610.

c) Fibulă de bronz cu resortul din fier, de tip „*mit umgeschlagenem Fuss*” (cu piciorul întors pe dedesubt) - fragment, inv. 26801.

Fibula de fier, descoperită în clădirea centrală a fermei, provine din umplutura șanțului de demantelare a zidului de vest al încăperii E. Specifică sec. III e.n. (cf. D. Popescu, *Dacia*, IX - X, p. 495), continuă să se mențină

și în prima jumătate a sec. IV e.n. Fibula „cu piciorul întors pe dedesubt” apare mai rar în complexele romane târzii. La Callatis, apare în asocieri cu emisiuni monetare de sf. sec. III și din primele decenii ale sec. IV e.n. (cf. C. Preda, *Callatis*, p. 37 și pl. 33, 3). Fibula de bronz „cu capete în formă de bulbi de ceapă” este caracteristică epocii romane târzii, fiind datată în general, în cursul sec. IV e.n. La Telița a fost descoperită în colțul de sud-est al încăperii centrale (A), împreună cu bolul și opașul ceramic, în dărîmătura ultimului nivel.

IV. USTENSILE

a) *Stylus* de fier (inv. 26798); din sîrmă cu un capăt ascuțit și celălalt aplatizat; L = 13,5 cm; g = 0,4 cm.

b) *Brici* fragmentar (inv. 25929); fier; lama rectangulară, situată oblic pe cuiul de fixare conic, rotund în secțiune. L = 13 cm; l = 1,5 cm; g = 0,3 - 0,7 cm. (pl. XLIII,9)

c) *Lamă de brici* (inv. 12338); fier; lamă cu corpul curbat spre interior, mai lată în partea superioară și îngustă spre mîner; marginea tăioasă în partea concavă a lamei. L = 11 cm; l = 1,3 cm; l. mîner = 0,8 cm. (pl. XLIII,7)

d) *Degetar* de bronz (inv. 16611), decorat cu o rețea regulată de puncte adîncite. A fost descoperit laolaltă cu o mărghiță în formă de butoiăș și cu o monedă din a doua jumătate a sec. IV e.n. Analogii în sec. IV e.n. în Britannia.

V. UNELTE

1. Unelte agricole:

a) *seceră (falcula)* din fier (inv. 12303); lama lată, curbă, mîner ascuțit pentru înmănușare cu capătul îndoit; L = 32,5 cm; l = 3,8 cm. (pl. XL,5)

b) *lamă de seceră* (inv. 15626); fier; lama curbă, vîrf ascuțit, îngroșat; marginea concavă, tăioasă; L = 23 cm; l = 3 cm.

c) fragment de *seceră* din fier (inv. 12314); L = 15 cm (mînerul); și 7 cm (din lamă);

d) *târpan (falcula)* din fier (inv. 12312); lama lată, curbă, terminată printr-un vîrf ascuțit; în dreptul curburii - o proeminență organică pe marginea exterioară; zona de înmănușare realizată prin îndoirea marginilor laterale ale lamei; la capătul inferior, un orificiu pentru prinderea mînerului.

e) cosor (*falx vineatica*; inv. 12316) din fier forjat ca și celelalte unelte agricole; lamă

scurtă, curbă, cu vîrf ascuțit; mîner cu secțiune rectangulară, torsionat și îndoit circular la capăt. Analogii la Niculițel - (*villa rustica*, sec. II - III e.n.) (pl. XL,4)

2. Unelte pentru prelucrarea lemnului:

a) *teslă-rașchetă* (inv. 12318); unealtă de dulgherit din fier cu dublă întrebuintare; un capăt trapezoidal, lat și tăios, celălalt capăt, cu marginile tăioase curbate transversal; *inedit*. (Pl. XXXIX,3)

b) *cuțitoaie* (inv. 25928); fier forjat; lama lată rectangulară, cu muchea exterioară tăioasă, terminată printr-o ridicătură pe lățime, cu ambele muchii tăioase; extremitatea destinsă înmănușării, executată prin îndoirea marginilor; analogii la Niculițel-Capaclia (*villa rustica*); (pl. XXXIX,2)

c) *rașchetă* (inv. 15620); fier cu secțiune pătrată, cu capetele îndoite în formă literei Z - unul ascuțit, pentru înmănușare, celălalt aplatizat, în forma unui cap de cobră, cu marginile tăioase și vîrf ascuțit și îngroșat; *inedit*; L = 6 cm; g = 0,4 cm; (pl. XXXIX,4)

d) *rașchetă* (inv. 12346); fier forjat, cu secțiune rectangulară, în forma literei L; partea inferioară ușor curbată și torsionată, cu muchea tăioasă în interior; *inedit*; h = 9 cm; l = 4 cm; g = 0,5 cm. (Pl. XXXIX,5)

e) obiect din fier (inv. 12340) cu un capăt aplatizat și ascuțit; celălalt capăt îndoit pentru a fi introdus într-un mîner; era probabil întrebuintat pentru decorarea obiectelor din lemn; L = 6,2 cm; l = 0,8 cm; g = 0,5 cm.

f) *dălțiță (spîț)* din fier forjat, cu secțiune rectangulară (inv. 12333); un capăt îngroșat, folosit pentru lovire, celălalt teșit pe una din laturi, cu muchea tăioasă folosită pentru scobire. Acest gen de dălțiță era folosit și la prelucrarea pietrei. (Pl. XLI,2)

g) *Dorn*; obiect din fier pentru găuri (inv. 12337); bitronconic, cu corpul gros la un capăt și patrulater; celălalt capăt ascuțit și circular în secțiune. (Pl. XLI,3)

VI. PIESE DE HARNAȘAMENT.

a) *aplică (Beschlang)*; piesă dreptunghiulară din bronz (inv. 12356) (pl. XLII,3).

b) Fragment *verigă*; segment cu secțiune circulară din argint (inv. 26628); g = 0,4 cm; d = 1,6 cm.

c) *Verigă* de bronz (inv. 15625); g = 0,3 cm; d = 2 cm.

d) *Verigă de fier* (inv. 26795); sîrmă cu capetele sudate; g = 0,2 cm; d = 2 cm;

e) *Cataramă (cingulum)*; ovoidală, realizată prin îndoirea unei sîrme din fier după introducerea limbii din același metal; limba aplatizată, cu capătul îndoit circular pentru introducerea corpului cataramei (inv. 12334); g = 0,6 cm; d = 4–5,8 cm; Pentru cataramă – v. DA, I, pp. 1174–1182 (E. Saglio) – pl. XLII,4.

f) *Clopoțel de bronz* (inv. 12349); format din două calote îmbinate prin lipire. Calota superioară prezintă un orificiu central pentru apucătoare, avînd marginile tăiate cu foarfece printr-o intervenție secundară. Calota inferioară bine conservată, prezintă două orificii laterale, unite printr-o tăietură centrală. Obiecte similare și contemporane au fost descoperite la Gornea în Banat (N. Gudea, op. cit., fig. 50, 7, 10, 11 – „butoni”).

g) *Scoabă de fier* în formă de ancoră (inv. 12320); corpul realizat prin sudarea a două sîrmulițe; prezintă la un capăt o bifurcație a laturilor, necesară introducerii sale și un capăt inelar. (Pl. XLII,7).

h) obiect din fier (inv. 12341); de formă semilunară, corp aplatizat și capetele ascuțite.

i) *Verigă de fier* (inv. 12344); corp oval; prezintă o concavitate accentuată în zona îmbinării capetelor prin sudură; L = 5,4 cm; l = 2,2 cm; g = 0,6 cm; (pl. XLII,2).

j) *Cîrlig* (inv. 12342); obiect din bronz cu corpul îndoit și vîrfurile ascuțite; celălalt capăt,

aplatizat și desfăcut în formă de semilună; L = 12 cm; g = 0,6 cm. (Pl. XLII,1)

VII. ARME (Pl. XLIV,2)

a) *Lame de cuțit (culter)* – 6 exemplare (inv. 26735; 18351; 26737; 12329; 12331; 26736). Excluzînd piesa cu nr. de inventar 26736 (cu marginea dorsală curbată și muchea tăioasă, dreaptă), celelalte piese (cu muchea mai mult sau mai puțin corodată) aparțin tipului de cuțit cu lama dreaptă. (Vezi, în DA, I, 2, pp. 1582–1587, S. Saglio – *culter*).

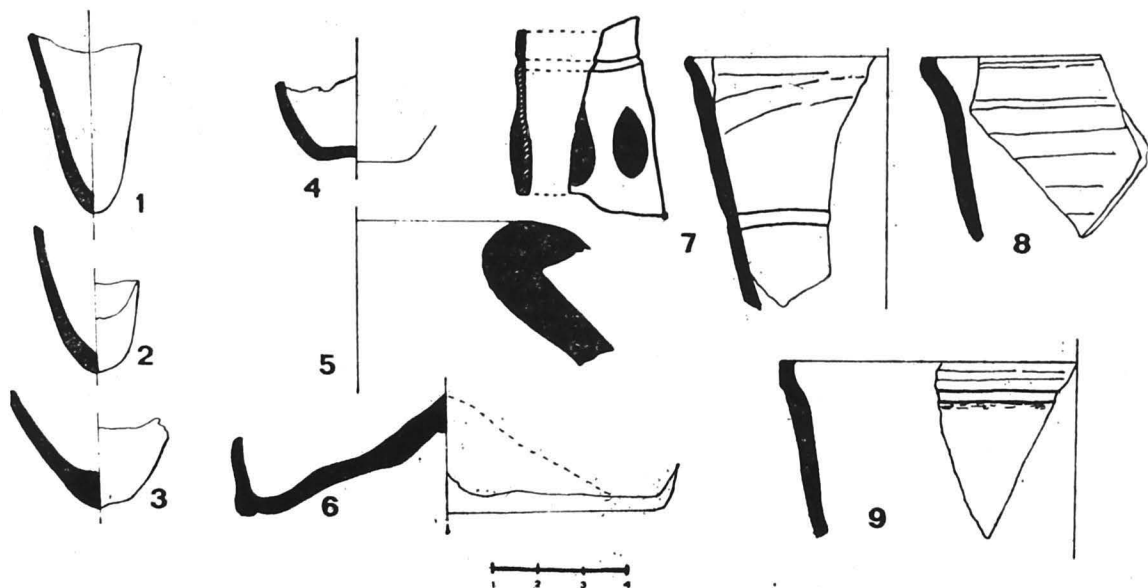
b) *Virf de lance* (inv. 26799); fier; un capăt piramidal, celălalt tubular, pentru înmănășare; L = 17,8 cm; g = 0,8 cm; d = 1,8 cm.

c) *Virf de suliță* (inv. 26740); fier; profil dublu-piramidal; cui de fixare; L = 7,3 cm; g.max. = 0,8 cm.

d) *Virf de suliță* (inv. 26800); asemănător celui de mai sus; cuiul de fixare terminat printr-un vîrf romboidal aplatizat; L = 11 cm; g = 0,7 cm.

Ultimele trei exemplare își găsesc analogii în armamentul roman de la Gornea (N. Gudea, op. cit., p. 72 și pl. 47–48, 19–21; fig. 61, 1, 3–4) și în burgul romano-bizantin de la Topraichioi (*inedit*). Ele reprezintă singurele descoperiri de acest gen din ferma de la Telița, în afară de marea cantitatea de proiectile ceramice, folosite pentru lupta de la distanță.

Fig. 69 TELIȚA – VILLA – (sticlă romană – sec. IV e.n.)

**ANEXA NR. 10 – CATALOGUL DESCOPERIRILOR MONETARE DIN
VILLA RUSTICA DE LA TELIȚA (SEC. IV E.N.)**

NR. CRT.	MONEDA	DETERMINARE	DATARE	LOCUL DESCOPERIRII	ELEMENTE TEHNICE
1	2	3	4	5	6
1	MAXIMVS CAES.	emis. Niceea cu contramarcă	235–238 e.n.	umplutură chiup 4	AE ↑; 22,5 mm 6,20 g; inv. 40389
2	GORDIAN III	emis. Nicomedia cu contramarcă	238–244 e.n.	Încăpere A (pavilionul central), –0,67 m	AE ↓; 25 mm; inv. 42248
3	CONSTANTIN I	LRBC, I, 909 ● SMHA ●	330–335 e.n.	curtină (niv. I) – 0,52 m	AE ↑; 17,2 mm; 1,94 g; inv. 41474
4	CONSTANTIN I-postumă	LRBC, I, 1454 SMALA	337–341 e.n.	încăpere A, (pavilionul central), – 0,80 m	AE ↘; 14 mm; 2,17 g; inv. 41477
5	<i>Idem</i>	LRBC, I, 962 VN MR	341–346 e.n.	colț NE, încăpere B (pavil. central), –0,60 m	AE ↓; 19,5 mm; 1,26 g; inv. 41476
6	<i>Idem</i>	LRBC, I, 962 VN MR ● S[MHA]	341–346 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↑; 20 mm; inv. 42274
7	CONSTANS	LRBC, I, 860–861 [SMTSA]?	341–346 e.n.	incintă vest, –0,96 m	AE ↑; 15,5 mm; 1,06 g; inv. 41484
8	<i>Idem</i>	LRBC, I, 1308 a SM[KA]	341–346 e.n.	dependințe sud-est, –0,50 m	AE ↘; 15 mm; 1,56 g; inv. 41483

1	2	3	4	5	6
9	<i>Idem</i>	LRBC, I, 959 (?) Tip VOT/XX/ MVL T/XXX SMHA	341-346 e.n.	nivel cuptor menajer -0,62 m	AE ↑; 16 mm; 1,52 g; inv. 41482
10	<i>Idem</i>	LRBC, I, 860 SMTS.	341-346 e.n.	încăperea D, (pavil. centr.) -0,40 m	AE ↘; 15 mm; 1,53 g; inv. 41481
11	CONSTANS	LRBC, II, 2295 [SMNA]?	346-350 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↑; 20 mm; inv. 42253
12	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2028 r. CONSA	351-354 e.n.	colț SV, încăperea F (pavil. central), niv. I	AE ↖; 22 mm; inv. 42254
13	CONSTANTIVS II	LRBC, I, 858 SMTS[A]	337-341 e.n.	încăperea A, (pavil. centr.) -0,50 m	AE ↓; 15,5 mm; 1,21 g; inv. 41479
14	<i>Idem</i>	LRBC, II, 1042 [C]ON[SA]	337-341 e.n.	încăperea C, (pavil. centr.) passim	AE ↘; 15 mm; 1,51 g inv. 41485
15	<i>Idem</i>	LRBC, II, 1052 [C]ONSA	337-341 e.n.	încăperea A, (pavil. centr.) -0,50 m	AE ↓; 15 mm; 1,25 g inv. 41493
16	<i>Idem</i>	LRBC, I, 963 SMHA	341-346 e.n.	NV-încăperea C(pavil. central)	AE ↑; 14,5 mm; 1,54 g; inv. 41513
17	<i>Idem</i>	LRBC, I, 1305-1306 sau 963 SMKA sau SMHA	341-346 e.n.	încăperea A, (pavil. central) -0,37 m	AE ↑; 13 mm; 1,03 g; inv. 41490
18	<i>Idem</i>	LRBC, II, 1684, (?) M [SMTSA]	355-361 e.n.	încăperea A, (pavil. central) -0,50 m	AE ↑; 16 mm; 2,04 g inv. 41496

1	2	3	4	5	6
19	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2043 sau 406 CONSA sau PARL.	355-361 e.n.	încăpere C, (pavil.central) - 0,80 m	AE ↗; 18 mm; 1,73 g; inv. 41491
20	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2306 ● S ● [SMNA]	351-354 e.n.	dependințe sud, -0,70	AE ↑; 17 mm; 2,69 g; inv. 41497
21	CONSTANTIVS II	LRBC, II, 1900 [S]MHE	351-354 e.n.	colț NE, încăpere B, (pavil. central) -0,60 m	AE ↑; 21 mm; 5,10 g; inv. 41492
22	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2486 r SMK[A]	351-354 e.n.	încăpere B, (pavil.central) - 0,60 m	AE →; 21 mm; 5,10 g inv. 41492
23	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2039 CONSA	351-354 e.n.	încăpere A, (pavil.central) -0,65 m	AE ↑; 17 mm; 2,08 g; inv. 41489
24	<i>Idem</i>	Tip FTR-FH	351-361 e.n.	încăpere C, (pavil. central) - 0,60 m	AE ↓; 16 mm; 1,70 g; inv. 41488
25	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2496 SMKA	351-361 e.n.	încăpere A, (pavil.central) -0,80 m	AE ↖; 16 mm; 1,67 g; inv. 41494
26	<i>Idem</i>	Tip FELTEMP RE-PARATIO	351-361 e.n.	curtină, -0,40 m	AE ↓; 16 mm; 2,30 g; inv. 41503
27	<i>Idem</i>	Tip FEL TEMP REPARATIO	351-361 e.n.	nivel chiup, - 0,80 m	AE ↓; 16-19 mm; 2,63 g; inv. 41498
28	<i>Idem</i>	Tip FTR-FH	351-361 e.n.	colț NE, încăpere B, (pavil.central) -0,30 m	AE ↓; 14-16 mm; 1,23 g; inv. 41518

1	2	3	4	5	6
29	CONSTANTIVS II	Tip FEL TEMP REPARATIO	351-361 e.n.	zona cuptor menajer -0,50 m	AE ↓; 17 mm; 1,51 g; inv. 41516
30	Idem	Tip SPES REI-PUBLICAE LRBC, II, 1689, 1905 sau 2315	355-361 e.n.	încăpere A, (pavil.central) -0,65 m (niv. vatră)	AE ↖; 13,5 mm; 1,48 g; inv. 41478
31	Idem	LRBC, II, ca mai sus SM [ ]	355-361 e.n.	încăpere D (șanț demantelare zid) - 0,73 m	AE ↖; 13 mm; 1,10 g; inv. 41475
32	Idem	LRBC, II 1905 [SMH]C (?)	355-361 e.n.	colț NE, încăpere C - 0,30 m	AE ↑; 14,5 mm; 1,29 g; inv. 41519
33	Idem	Tip FTR-FH SMNA	351-361 e.n.	încăpere C, (pavil.central) -0,70 m	AE ↑; 17,5 mm; 1,85 g; inv. 41521
34	Idem	LRBC, II, 2045 X • I CONSA	351-354 e.n.	încăpere D, (șanț demantelare zid) -0,55 m	AE; 16 mm; 1,95 g; inv. 41500 (toxică)
35	Idem	Tip SPES REI-PUBLICAE	355-361 e.n.	încăpere B, (pavil.central) niv. I	AE (toxică); 13,5 mm; 1,62 g; inv. 41520
36	Idem	?	?	încăpere C, (pavil.central) -0,60 m	AE (toxică; 3/4); 17 mm; 1,82 g; inv. 41499
37	Idem	LRBC, II, 756 ASIS	335-337 e.n.	încăpere A, (pavil. central) -0,48 m	AE ↓; 16 mm; inv. 42250

1	2	3	4	5	6
38	CONSTANTIVS II	LRBC, I, 1456 [SMALA]?	337–341 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↓; 14 mm; inv. 42249
39	<i>Idem</i>	LRBC, I, 1456	337–341 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↓; 15 mm; inv. 42251
40	<i>Idem</i>	LRBC, II, 193 [PLG]?	351–361 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↓; 19 mm; inv. 42252
41	<i>Idem</i>	Tip FEL TEMP- REPARATIO	351–361 sau 355–361 e.n.	încăpere A, (sud-vest) –0,30 m	AE ↑; 17 mm; inv. 42256
42	<i>Idem</i>	Tip FEL TEMP- REPARATIO	353–354 e.n. (?)	încăpere A, (nord- vest) –0,30 m	AE ↙; 16 mm; inv. 42257
43	<i>Idem</i>	Tip FEL TEMP- REPARATIO	?	încăpere F (colț SV) – 0,80 m	AE ↓; 13 mm; inv. 42258
44	<i>Idem</i>	<i>ca mai sus</i>	?	încăpere C (colț SV) – 0,70 m	AE ↑; 14 mm; inv. 42259
45	<i>Idem</i>	Tip FEL TEMP REPARATIO	?	groapă cuptor ceramic	AE ↑; 15 mm; inv. 42260
46	<i>Idem</i>	<i>ca mai sus</i>	?	groapă cuptor ceramic	AE ↑; 16 mm; inv. 42261
47	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2039– 2040? [CON]SA	351–354 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↑; 16 mm; inv. 42277
48	<i>Idem</i>	Tip FELTEMP RE-PARATIO	353–360 e.n.	încăpere E, – 0,60 m	AE ↙; 17 mm; inv. 42262
49	<i>Idem</i>	LRBC, II, 687 RUP	355–360 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↓; 17 mm; inv. 42263
50	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2504– 2505	355–361 e.n.	încăpere A (niv. II)	AE ↑; 15 mm; inv. 42268

1	2	3	4	5	6
51	CONSTANTIVS II	ca mai sus	355-361 e.n.	încăperea A (niv. II)	AE ↑; 15 mm; inv. 42269
52	<i>Idem</i>	ca mai sus	"	"	AE ↑; 15 mm; inv. 42264
53	<i>Idem</i>	ca mai sus	"	groapă cuptor ceramic	AE ↘; 15 mm; inv. 42265
54	<i>Idem</i>	Tip SPES REI- PVBLICAE	355-361 e.n.	încăperea C, -0,47 m	AE ↑; 16 mm; inv. 42266
55	GALLVS	LRBC, II, 1682 [A] [SM] TS	351-354 e.n.	încăperea A , -0,52 m (niv. I)	AE ↑; 18 mm; inv. 42255
56	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2497 SMK Δ	"	curtină -0,60 m	AE ↑; 15 mm; 1,66 g; inv. 51501
57	<i>Idem</i>	LRBC, II, 3497 SMKA	"	încăperea E (colț SV) -0,80 m	AE ↓; 17 mm; inv. 41502 1,64 g;
58	<i>Idem</i>	Tip FEL TEMP RÉPARATIO	"	încăperea A, -0,62 m	AE ↑; 15 mm; 1,99 g; inv. 41515
59	MAGNENTIVS	LRBC, II, 58-59 sau 217 TRP sau R[P]LG	351-355 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↓; 19 mm; inv. 42267
60	IVLIANVS CAES.	LRBC, II, 2054	355-361 e.n.	încăperea C (niv. II)	AE ↑; 14 mm; 1,54 g; inv. 41487
61	<i>Idem</i>	ca mai sus [CONSA]	"	încăperea E, -0,37 g	AE ↑; 15 mm; 1,80 g; inv. 41486

1	2	3	4	5	6
62	IVLIANVS AUG.	LRBC, II, 2511 CVZA	361-363 e.n.	încăpere D -0,80 m	AE ↑; 28 mm; 7,37 g; inv. 41504
63	VALENS	Tip VOT/X/ MVL/XX ANT	364-367 e.n.	încăpere A (vegetal)	AR ↓; 19,2 mm 1,47 g; inv. 41510
64	<i>Idem</i>	LRBC, II, 1922 sau 1935 [S] MHA	364-367 e.n.	încăpere C, -0,60 m	AE ↗; 17 mm; 1,80 g; inv. 41509
65	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2074 CONSA	364-365 e.n.	încăpere B, -0,50 m	AE ↘; 16,3 mm; 1,97 g; inv. 41508
66	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2073 CONSPA	"	"	AE ↓; 17 mm; 1,73 g; inv. 41507
67	<i>Idem</i>	ca mai sus	"	încăpere A, -0,40 m(niv. II)	AE ↓; 16 mm; 1,65 g; inv. 41506
68	<i>Idem</i>	LRBC, II, 2110 CONSA	367-375 e.n.	dependințe SV, -0,35 m	AE ↓; 16 mm; 1,75 g; inv. 41505
69	<i>Idem</i>	LRBC, II, 1276 ● ASISC	364-367 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↓; 17 mm; inv. 42270
70	<i>Idem</i>	Rv. distrust (?)	365-378 e.n. (?)	"	AE ↗; 14 mm;

1	2	3	4	5	6
71	VALENS, VALENTINIAN sau GRATIAN	Tip GLORIA ROMANORVM	364–375 e.n.	încăpere B, –0,50 m	AE ↑; (tocită); 14 mm; 1,47 g; inv. 41517
72	VALENTINIAN I sau GRATIAN	?	367–375 e.n.	groapă cuptor ceramic	AE ↙; 15,5 mm; (revers tocit) inv. 41511
73	<i>Idem</i>	Tip GLORIA RO-MANORVM	364–375 e.n.	dependințe sud-vest	AE; 16,5 mm; 2,25 g (tocită); inv. 41512
74	GRATIAN	LRBC, II, 511 N	367–375 e.n.	încăpere A (niv. II)	AE ↑; 16 mm; inv. 42275
75	VALENTINIAN I	LRBC, II, 2072 CONSA	364–367 e.n.	încăpere B (niv. II)	AE ↓; 17 mm; 2,42 g; inv. 41511
76	GRATIAN	?	367–375 (?)	încăpere B, –0,40 (niv. II)	AE; (revers distrus); 14,5 mm; inv. 42276
77	VALENTINIAN, VALENS sau GRATIAN	Tip GLORIA RO-MANORVM	367–375 e.n. (?)	încăpere C –0,47 m (niv. II)	AE; (tocită) 16,5 mm; inv. 42272

LA FERME ROMAINE EN DOBROUDJA

RÉSUMÉ

L'étude, grâce aux moyens et méthodes archéologiques, du milieu traditionaliste et conservateur par excellence qu'était la campagne de Dobroudja aux Ier—IVe siècles de notre ère met en lumière le rôle exceptionnel de la ferme romaine de type *villa rustica*, avec son économie particulière, conçue pour le marché. Ce type de ferme devait, comme de juste, attirer la population autochtone dans le circuit des valeurs matérielles et spirituelles propres à la société romaine.

Partant du conditionnement de la romanisation en tant que processus historique par la nature et l'intensité des rapports entre les colons romains et les anciens habitants de la contrée qui avaient gardé leurs agglomérations rurales, ainsi que des rapports de ces derniers avec l'administration romaine, le présent ouvrage consacré à la « ferme roumaine en Dobroudja » se propose de traiter d'un type de propriété foncière spécifique pour le système économique romain à l'aube du premier millénaire de notre ère. Cet ouvrage, qui ne représente que le commencement d'une recherche plus vaste portant sur les fermes romaines de l'espace délimité par la Mer Noire et le cours inférieur du Danube — sujet encore insuffisamment approfondi — donne pour but d'étudier les phénomènes socio-économiques d'une grande complexité intervenus dans la région du Bas-Danube au cours des premiers quatre siècles de domination romaine.

Afin d'offrir au lecteur un cadre aussi complet que possible, l'auteur a valorisé de manière exhaustive les fonds informationnels relatifs à la *villa rustica* en Dobroudja. Autrement dit, il a fait son profit des sources épigraphiques de

même que des prospections en surface du sol, ou des prospections géologiques, des investigations aériennes tout comme des trouvailles fortuites, des sondages et des fouilles méthodiques. De sorte que l'ouvrage est à même de situer correctement le stade de la recherche en ce qui concerne le thème en question, tout en fournissant, à part sa contribution scientifique, les données d'une méthodologie précieuse par le fait qu'elle propose aux spécialistes intéressés certains procédés en vue de localiser et reporter sur la carte de futurs objectifs archéologiques, ainsi que certains procédés de sélection et interprétation scientifique des diverses trouvailles et informations recueillies à ce sujet.

L'auteur a organisé son matériel en quatre chapitres, dont les deux premiers servent d'introduction aux questions traitées dans le troisième chapitre, alors que le quatrième, intitulé „Remarque finales”, est dédié aux conclusions tirées du stade actuel de la recherche dans ce domaine. Les dessins, les photos et les 10 addenda accompagnant l'ouvrage ont été ajoutés afin de compléter le tableau de la vie économique et culturelle propre à la romanité bas-danubienne, tout en soulignant le caractère actif de la population autochtone, géto-dace, dans le processus de sa propre romanisation.

Cet ouvrage est le fruit de dix années de recherches archéologiques effectuées grâce au concours du Musée „Delta Dunării” de Tulcea, à l'aide éclairée du directeur de ce musée, le dr. G. Simion, auquel l'auteur est également redevable de la présente édition. Aide et concours pour lesquels il tient à exprimer sa profonde grati-

tude. Par ailleurs, ce livre se veut aussi comme un hommage à la mémoire de l'éminent maître qui dirigea les travaux de l'auteur, le prof. dr. Gheorghe Ștefan.

I. LA PLACE DE LA *VILLA RUSTICA* DANS LE SYSTEME SOCIO-ECONOMIQUE ROMAIN

Contrairement à ce qui s'est passé en Orient, où elle s'est intégrée dans l'ensemble des formes supérieures de la civilisation hellénistique, la romanisation des provinces nordiques et danubiennes notamment s'est avérée comme un processus dialectique de négation du mode de vie patriarcal, tout en adoptant et développant les éléments essentiels de ce mode de vie, liés aux activités économiques les plus productives, ainsi qu'aux cultes, aux traditions et aux coutumes en vigueur. Comme la terre (*l'ager publicus*) représentait pour la société romaine la principale source de richesse et de prestige, l'Etat accordait un intérêt spécial à la distribution, l'organisation et rentabilité des propriétés foncières.

Sous ce rapport, la *villa* romaine, née des impératifs économiques concernant l'exploitation méthodique et uniforme des provinces, et répondant à ces exigences par les formes spécifiques de la propriété des vétérans, des citoyens romains et de certains pèlerins, tenait un rôle d'exception dans la vie économique, sociale et culturelle de l'Empire. L'importance particulière des *villae* pour l'histoire des provinces romaines réside dans le fait qu'elles témoignent de l'affluence du peuplement romain et de l'intensité de la romanisation dans les différentes zones délimitées au point de vue historique. A cet égard, la *ferme* = *villa romaine* est un véritable document économique, social et démographique, un document de toute première main.

A. La typologie des *villae romaines*

La littérature antique, à commencer avec Caton, Varron, Columelle et Vitruve jusqu'aux Digestes, use du terme de *villa* pour désigner exclusivement des édifices ruraux, s'appliquant toujours à quelque bâtiment isolé des campagnes et jamais à une construction de la ville. Une *villa rustica* était donc un bâtiment dans un enclos, édifié sur un domaine agricole et réunissant toutes les dépendances nécessaires au propriétaire et à son personnel auxiliaire pour mener à bien l'élevage, l'agriculture, la conservation et la valorisation des récoltes.

A partir de la fin du IIe siècle av.n.è., par suite des grandes conquêtes romaines, la ferme destinée à subvenir tout simplement aux besoins de son propriétaire fera peu à peu place à la ferme de type esclavagiste dont les produits étaient destinés au marché. Déjà au Ier siècle de n.è. Columelle concevait la ferme modèle comme l'unité des édifices du propriétaire (*pars urbana*) et des dépendances respectives (*pars fructuaria*), ensemble traduisant les exigences d'une nouvelle économie directement liée au marché. L'élargissement de l'ensemble initial et l'urbanisation du logis réservé au propriétaire, par l'adaptation de la maison citadine au milieu typique des exploitations agricoles, devaient entraîner les modifications typo-structurales des *villae* romaines. De ce fait, l'expression *villa rustica* ne pourrait plus s'appliquer à l'ensemble des nouvelles fermes romaines, si différentes comme forme et type de propriété, différentes aussi au point de vue de leurs superficie et aspect structural.

C'est pourquoi le présent ouvrage a adopté la classification typologique suivante, fondée sur l'étendue de la propriété respective, ainsi que sur sa structure spécifique, caractéristique de l'époque romaine :

1. *Villa rustica* ou petite propriété paysanne (de 10 à 80 *jugera*), ferme résidentielle dirigée directement par son propriétaire.

2. *Villa rustica* ou domaine moyen (de 80 à 500 *jugera*), ferme résidentielle, dirigée parfois par un administrateur.

3. *Villa suburbana* ou *pseudo-urbana*, la *villa* de luxe — grand domaine (plus de 500 *jugera*), administré par un intermédiaire ou par un fermier.

De par leur structure, les *villae* sont à classer en trois grandes catégories:

A) La *villa* faite d'un édifice unique, sans espaces vides et dont les différentes pièces flanquent de part et d'autre un couloir.

B) La *villa* dotée d'une cour intérieure, qui est une adaptation de la maison citadine à *atrium*.

C) La *villa* comportant divers bâtiments dispersés à l'intérieur d'un enclos.

Au point de vue architectonique aussi se dégagent trois types de *villa*, à savoir:

a) le type *méditerranéen*, avec l'habitation ouvrant vers l'intérieur; ce type est un mélange d'éléments italiques et hellénistiques;

b) le type *hellénistique*, muni de portiques sur l'une des façades latérales;

c) le type *celto-romain*, avec corridor, une galerie-façade ou une courtine, est un mélange d'éléments nordiques et italiques.

L'un des traits caractéristiques de l'architecture des *villae* romaines réside dans l'adaptation d'anciens bâtiments aux nouvelles exigences d'une économie destinée au marché. La variété structurale, typologique, des fermes provinciales découle, entre autres, de l'adaptation de certains éléments, italiques ou d'influence italique, à des conditions spécifiques de climat, d'environnement, de structure ethnique et au degré de romanisation de telle ou telle population autochtone.

B. Structure économique des fermes romaines

— *Emplacement*. Les sources antiques apportent des informations sur l'emplacement des *villae* à proximité des cours d'eau ou de quelque source d'eau-vive, les endroits marécageux étant généralement évités pour des raisons d'ordre prophylactique. Selon Caton, une ferme se devait d'être emplantée au pied d'une colline ou d'une montagne, dans un endroit salubre et tournée vers le midi, afin d'être bien exposée au soleil. De son côté, Columelle recommandait l'emplacement à mi-côte, ce qui éviterait la chaleur excessive, ainsi que les dégâts du vent, de la pluie et des neiges. Par ailleurs, Caton se prononçait en faveur d'un emplacement choisi dans le voisinage d'une agglomération rurale, pour s'assurer la main-d'œuvre sans difficulté, et suffisamment près d'une ville afin que le propriétaire soit à même d'utiliser des routes sûres et bien fréquentées. Or, les fouilles archéologiques confirment l'observance par les fermiers romains de ces règles, car pour eux le bon emplacement de la *villa* était la condition *sine qua non* d'une activité économique florissante.

— *Activités économiques*. L'économie développée par les fermes romaines reposait généralement sur l'agriculture, ainsi que sur l'élevage. Mais ces activités principales n'empêchaient pas l'exercice de divers métiers liés avant tout de la valorisation des produits animaliers (surtout de la laine), à laquelle s'ajoutaient aussi l'industrie potière, le travail de la pierre et l'industrie des matériaux de construction. Selon le climat et les facteurs géographiques et économiques, l'une ou l'autre de ces activités devenait essentielle. Mais toutes ces fermes étaient fondées sur une économie mixte, leurs activités découlant l'une de l'autre et s'accordant d'une façon harmonieuse. Du moment où l'une de ces activités

économiques prenait sensiblement le pas sur les autres, les fermes se spécialisaient. Par exemples, les fermes mixtes qui, au début, produisaient le matériel de construction nécessaire à leurs propres besoins, finissaient par fournir une production susceptible de satisfaire aux demandes du marché et de concurrencer, voire de reprendre à leur propre compte la fonction des ateliers urbains spécialisés. Ce thème se trouve développé au chapitre III du présent ouvrage.

— *Main-d'oeuvre*. Les fermes romaines disposaient d'un personnel permanent nombreux ou fort limité, selon l'importance du domaine. Dans la plupart des cas ce personnel se composait d'esclaves et d'affranchis. Une main-d'œuvre saisonnière s'ajoutait le cas échéant à ce noyau. Les saisonniers, assimilés au point de vue social aux esclaves, représentaient en fait une catégorie spéciale de paysans libres mais appauvris et en voie de disparition, en Italie (les *pauperculi*), ou bien dépossédés de leurs terres par suite de la conquête romaine (les *deditici*), dans les provinces. L'ensemble du personnel, esclave ou libre, lorsque le maître était absent, se trouvait soumis à l'autorité d'un surveillant (*villicus*) ou d'un administrateur (*actor, procurator*).

Reproduisant l'évolution de la société romaine à une échelle réduite, la *villa* est un document historique qui résume les limites du système esclavagiste, ainsi que les tendances visant à surmonter ces limites.

II. LA SITUATION GÉNÉRALE DE LA DOBROUDJA AUX Ier — IVe SIÈCLES DE NOTRE ÈRE

Ce chapitre tient lieu d'une introduction au cœur même du sujet, car il expose le cadre politique et administratif qui devait donner lieu à l'éclosion des nouvelles structures socio-économiques propres à la société romaine.

A. La situation politique

L'histoire politique de la Dobroudja dans l'intervalle allant du Ier siècle av.n.è. jusqu'au IVe siècle de n.è. comporte six étapes plus importantes, comme suit :

1° — L'étape représentée par le Ier siècle av.n.è., se caractérisant par le bouleversement de l'équilibre intérieur de la Dobroudja et par son entrée dans la sphère d'influence romaine.

2° — L'étape constituée par le Ier siècle de n.è. qui coïncide avec la transformation des territoires du Bas-Danube en provinces de l'Empire romain.

3° — L'étape comprise entre la fin du Ier siècle de n.è. et la fin du IIe siècle, qui est celle de l'organisation et de la généralisation des formes de vie romaine.

4° — L'étape délimitée par la fin du IIe siècle et le milieu du IIIe siècle de n.è., qui est l'époque des Sévères et de la romanisation intensive du Bas-Danube.

5° — L'étape allant de la seconde moitié du IIIe siècle jusqu'à la fin de ce siècle, étape de la crise générale de l'Empire et de la fin du *Principatum*.

6° — L'étape couvrant le IVe siècle de n.è. (jusqu'en 364) qui coïncide avec l'époque constantinienne; débuts de la romanité de basse-époque (364—379 de n.è.).

B. Organisation administrative-territoriale de La Dobroudja romaine

Cette organisation devait se poursuivre au fil des événements politiques depuis la seconde moitié du Ier siècle de n.è. jusqu'au commencement du siècle suivant, parachevée sous Trajan par un ensemble de mesures destinées à compartimenter rigoureusement le territoire de la Dobroudja et à intégrer toutes ses agglomérations, civiles (*doubles agglomérations, civitates, pagi, vici, villae*) et militaires (*castra, castella*) dans un système administratif compor-

tant des circonscriptions avec un régime politique et financier différencié.

L'auteur avance l'hypothèse de l'intégration des communautés autochtones dans le nouveau système administratif romain, en tant qu'étape logique et nécessaire du processus de romanisation. De cette manière, les indigènes géto-daces ont pu garder longtemps encore leurs traditions (dans les domaines des métiers, du rite et des rituels funéraires) et leur costume spécifique (voir le Trophée d'Adamclisi, ainsi que l'autel d'Epone de Mircea-Vodă, du commencement du IIIe siècle de n.è.). Ils ont conservé de la sorte l'administration de leurs anciens centres tribaux (τόποι = *loci*), mais sous le contrôle du pouvoir romain, s'exerçant par l'intermédiaire de certains chefs, souvent entièrement romanisés (*principes locorum*).

Suivant l'auteur, il y avait deux territoires militaires (*prata legionum*) en Dobroudja romaine: celui du front ouest et celui du front nord. A l'intérieur de ces territoires, le nombre élevé de *castra* aura exigé des territoires afférents, nécessaires au ravitaillement des troupes. La division de la province entre les fortifications danubiennes et les cités pontiques engendra un processus qui devait déposséder petit à petit les Gètes, au profit d'une incessante colonisation — au moins jusque sous les Sévères. Et ce processus allait s'achever par l'intégration économique et surtout culturelle de ces autochtones.

III. LA VILLA ROMANA EN DOBROUDJA

Il s'agit d'un chapitre synthétisant les recherches de l'auteur dans le domaine des sources épigraphiques et archéologiques et présentant ses résultats, obtenus au moyens des fouilles archéologiques et des sondages, des prospections en surface du sol et des prospections aériennes.

A. Cadre géographique et naturel

Compte tenu des grandes superficies boisées, des nombreux prés et pâturages, l'économie agraire de la région était dominée à l'époque antique par l'élevage — activité de tradition archaïque chez les habitants de la Dobroudja. Par ailleurs, s'agissant d'une zone de colline, la culture des plantes en Dobroudja tenait une place presque tout aussi importante que l'élevage. L'apiculture était également pratiquée tant dans les forêts de tilleuls du nord de cette province, que dans le voisinage de ses marais. Enfin, la pêche, favorisée par les lacs et les marais du Danube et de le Mer, et surtout par les richesses aquatiques du Delta, comptait elle aussi parmi les activités importantes des habitants de la Dobroudja. D'autre part, des témoignages en quantité suffisante attestent l'exploitation et le travail de la pierre, ainsi que des gisements de cuivre et de fer. De même, l'argile, le bois, l'os et la corne représentaient autant de ressources assurées de la production artisanale locale.

B. Introduction à l'étude du problème

La présentation sommaire du cadre géographique et naturel de cette province permet d'en dégager quelques traits caractéristiques de l'économie antique en Dobroudja romaine. Aussi, le présent paragraphe s'occupe de mettre en lumière les conditions d'ordre politique-militaire et socio-économique qui ont conduit à la multiplicité des propriétés agraires individuelles. L'auteur précise le stade de la recherche à partir duquel il a abordé son sujet, ainsi que les méthodes qu'il a adoptées.

Pour bon nombre des provinces de l'Empire où ont été effectuées des fouilles archéologiques organisées et méthodiques, la bibliographie relative aux *villae* romaines s'avère assez abondante. On a réalisé leur classification par grandes superficies démo-géographiques, ainsi que par zones limitées en

vue de souligner leurs caractères fonctionnels.

Mais en ce qui concerne la Dobroudja ce type de propriété rurale a été peu étudié de manière méthodique. Qui plus, le riche et varié matériel épigraphique réuni dans la zone istro-pontique ne comporte — hélas — que de rares inscriptions avec des références précises à quelques possesseurs virtuels de *villae*.

Au point de vue archéologique, seules les fouilles de sauvegarde entreprises par V. Pârvan en 1913 dans les limites territoriales de Dionysopolis, les substructions isolées trouvées en 1904 dans le voisinage de Turcoaia (dépt de Tulcea), la mise au jour d'un dépôt d'outillages agricoles au cœur même du village de Moșneni (dépt de Constanța) et celle d'un autre dépôt, celui-ci avec des matériaux téglulaires, à proximité du monastère de Celic-deré (dépt de Tulcea) passaient jusque tout dernièrement pour les uniques preuves incontestables de la présence des fermes romaines en Dobroudja. C'est pourquoi la prospection du sol, les travaux en vue de localiser et de pointer sur une carte certains vestiges isolés, la remise en discussion des trouvailles déjà anciennes, pour en établir la corrélation avec les données fournies par la prospection aérienne, les divers sondages archéologiques ou fouilles méthodiques des *villae* situées dans des zones géo-morphologiques différenciées ne font que commencer l'ébauche d'une fresque de la société romaine provinciale, insuffisamment connue jusqu'à présent.

C. Propriétaires fonciers et domaines ruraux en Dobroudja romaine. Témoignages épigraphiques

Sous le rapport méthodologiques, ces données épigraphiques peuvent fort bien être sûres ou douteuses, selon qu'elles traitent de personnes réelles ou hypothétiques. L'auteur a pris pour

point de départ les inscriptions que la recherche scientifique estime fournir des renseignements exacts relatifs à l'existence des fermiers romains (*CIL*, III, 1249 = *Capidava*, I, p. 19; *CIL*, III, 772 = *Arh. Moldovei*, VII, 1972, p. 260—261; *AA*, col. 442 = *Tomitana*, p. 233; *Fouilles*, p. 206—207 = *SCIV*, 1—2, 1955, p. 75—84; *CIL*, III, 770 = *Tomitana*, p. 232; *CIL*, III, 13737; *CIL*, III, 14214²⁰; *AEM*, VI, 1882, p. 27, no 54 = *Tomitana*, p. 213, no 8; *Ulmetum*, I, p. 355—557, no 12; *CIL*, III, 12463 = *RIAF*, IX, 1903, p. 32, no 46; *Peuce*, IX, 1983 *Piese epigrafice* [Pièces épigraphiques] — D3, sous presse).

L'étude comparée des inscriptions livrées par le milieu rural de Dobroudja a rendu possible le choix de 33 épigraphes dont le texte, la graphie, le matériel qui leur sert de support, la composition et l'endroit où ils ont été mis au jour correspondent au 11 informations reconnues pour absolument certaines. Leur interprétation a eu pour résultat la localisation de 44 domaines ruraux, dont 33 ne présentant pas l'ombre d'un doute et 11 hypothétiques (*Ulmetum*, I, p. 530—531; *CIL*, III, 12489; *CIL*, III, 14449 = *SCIV*, 1, 1964, p. 133, no 8; *AEM*, VI, 1882, no 80; *Tomitana*, p. 133, no 38; *CIL*, III, 7481 = *AEM*, VIII, p. 25, no 65; *Capidava*, I, p. 74, no 1; *ibidem*, p. 101, no 23; *CIL*, III, 7567; *CIL*, III, 12477; *CIL*, III, 12479, 6184, 6207; *SCIV*, 4, 1971, p. 597, no 4; *ibidem*, p. 593—594, no 1; *ibidem*, p. 598, no 5; *NMEpSM*, p. 183, no 3; *CIL*, III, 14214¹² = *Fouilles*, p. 196, no 18; *AEM*, 19, p. 93, no 37; *CIL*, III, 7552; *SCSI*, 4, 1953, 1—2, p. 470; *Convorbiri liter.*, 39, 1905, p. 565; *CIL*, III, 12497; *Hist.*, IV, p. 146—147, no 48; *ibidem*, p. 143—144, no 47; *MCA*, II, 1956, p. 595, no 74; *ibidem*, p. 601, no 86; *Ulmetum*, I, p. 552, no 11; *BCMI*, 8, 1915, p. 41; *AEM*, 11, 1887, p. 28, no 17; *CI*, 1974, p. 93—100; *Fontes*², LXXXVI,

pp. 705, 707 — janv. I, 133, 13—14, 135, 9—11 — avril II, 8, 2, 22—24 = ASS); Gr. Tocilescu, *Cîteva monumente epigrafice din MAN*, Buc. 1903, p. 74.

Sur ce total, 24 fermes étaient fondées par des vétérans, 3 par des pèlerins et les dernières 17 par des citoyens romains, les trois *principes locorum* étant sans doute propriétaires de quelques *villae* romaines de Dobroudja.

De nouvelles hypothèses se dégagent de l'étude du matériel épigraphique, hypothèses intéressantes aussi bien le thème du présent ouvrage, que l'histoire en général. Dans cet ordre d'idées, la présence dans le territoire de Capidava de deux *principes locorum* (C. Iulius Quadratus et M. Attius Firmus) indique l'existence d'au moins deux familles autochtones romanisées, représentant une population rurale prise dans un processus lent, mais incessant, de romanisation. D'autre part, des propriétaires terriens autochtones attestant aussi un certain degré de romanisation, tels Saturninus Biti, aux environs de Tomis, ou Daizus Comozi, près de Tropaeum, sont un témoignage du fait que ce processus de romanisation n'a pu accéder à un rythme plus rapide, ni à une envergure plus grande aussi longtemps qu'il a reposé uniquement sur des intérêts d'ordre économique, car de par la nature même de ces intérêts il n'a pu toucher qu'une partie de l'aristocratie et la catégorie, plutôt restreinte, des indigènes enrichis pour avoir servi l'Empire romain.

En reprenant le débat des abornements effectués au commencement du IIIe siècle de n.è. sur l'ordre d'Ovinus Tertullus, l'auteur avance l'hypothèse de la double signification d'un tel ordre: sa signification économique et sa signification politique. Tout comme dans le cas de la Horothésie d'Histria, le nouvel abornement d'un domaine romain de type *villa* était dû à la pêche, cette activité économique de grande rentabilité, pratiquée à large échelle:

par les Histriens aux bouches du Danube, par le personnel de la ferme appartenant à Messia Pudentilla dans les eaux de la baie de Chalmyris. Mais dans les deux cas, cette activité portait préjudice à la population locale pour laquelle, de même que de nos jours, le poisson représentait un élément essentiel de la nourriture quotidienne. Par la même occasion, l'auteur réfute la thèse attribuant un domaine important à Messia Pudentilla; l'intervention du préfet de la flotte dans un litige avec les autochtones n'a rien d'extraordinaire, puisque l'autorité de la flotte fluviale englobait le littoral de la Dobroudja (du moins jusqu'à Histria), compte tenu des attaques barbares venues par la mer. Des notations personnelles, effectuées en terrain, sont apportées par l'auteur à l'appui de son hypothèse. Les dites notations ont eu pour objet la rive du lac de Razelm, à proximité de la localité actuelle de Mihai Viteazul, où la densité du peuplement corrobore les données épigraphiques écartant entièrement l'idée de la présence d'un grand domaine, si important fût-ce le rang de son maître. A partir de la propriété d'Urluia (dépt de Constanța) du sénateur L. Aelius Marcianus, l'auteur estime que, vu la décentralisation des grandes domaines — processus dont les commencements remontent à la fin de la République et aux premiers temps de l'Empire —, les *latifundia* supposaient quantité de terrains, variés sous le rapport de leurs produits et situés dans diverses régions. Le propriétaire virtuel d'un tel domaine exerçait ses droits de maître par le truchement d'un appareil administratif comptant des esclaves et des affranchis, qui étaient, de fait, les maîtres des fermes respectives. C'est pourquoi la villa d'Urluia ne pouvait être qu'une ferme d'importance moyenne et administrée par un intendant.

Si l'on envisage l'origine des épigraphes recueillis à ce sujet, il est à

présumer que la *villa* romaine spécialisée dans les produits pour le marché n'a pu se multiplier en Dobroudja que là où les *vici* des colons n'étaient pas trop nombreux, ce qui risquait de l'étouffer au point de vue économique. Une autre raison décisive pour le choix de son emplacement devait être la proximité des agglomérations autochtones susceptibles de lui fournir la main-d'œuvre nécessaire, voire des ouvriers qualifiés pour certains secteurs de son activité.

Les dernières en date des données concernant les *villae* sont fournies par les *Acta Sanctorum*. A en juger d'après ces données, les *villae* des alentours de Tomis et de Durostorum étaient de grandes propriétés foncières travaillées par des colons. Elles étaient vouées à la disparition par suite des troubles suscités par les Wisigoths, pendant la seconde moitié du IVe siècle.

D. Les témoignages archéologiques

Ce paragraphe est réservé à un choix de trouvailles isolées, de date plus ou moins récentes et présentant des renseignements relatifs à une situation matérielle particulière, typique pour une catégorie sociale à part.

A retenir entre ces documents archéologiques les tombes romaines de: *Crucea* (Ulmetum, I, p. 582, n. 8); *Suluc-Măcin* (BCMI, II, 1, 1965, p. 88—89); 2 *Mai-Mangalia* (Apulum, VI, 1967, p. 231—255); *Ostrov-Silistra* (SCIVA, 1, 1974, p. 136); *Bădila-Isaccea* (Peuce, VI, 1977, p. 123—136). Ces tombes sont celles des propriétaires fonciers des environs, ainsi qu'il appert des vestiges mis au jour dans la vallée de la Jijila (près de Suluc) et dans celle de Capaclia (entre Niculițel et Isaccea).

Ajoutons encore aux ensembles funéraires susmentionnés les vestiges signalés par V. Pârvan en 1913, dans les limites territoriales de la commune de *Turcoaia*-dépt. de Tulcea (*Descop. nouă în Scythia Minor* = Nouvelles trou-

vailles en —), ainsi que l'autel votif mis au jour en 1904 près de *Mircea Vodă*-dépt. de Tulcea et dédié à Epone (AArh.-Iași, fasc. 9—10). Ce sont des documents archéologiques attestant la présence de quelques fermes aux environs du grand centre urbain de Troesmis.

E. Un pagus à Niculițel, dans les limites territoriales de la forteresse de Noviodunum.

Ce titre suggestif est dû aux recherches d'ordre topo-archéologique pratiquées par l'auteur dans l'intervalle des années 1972—1977 au nord de la Dobroudja, à l'intérieur des terres ayant appartenu jadis à la cité de Noviodunum.

Certaines considérations portant sur la structure administrative de ce territoire ont été possibles grâce à la localisation en ces lieux d'un nombre de 10 fermes romaines des IIe—IIIe siècles de n.è. Ces fermes, groupées selon un double critère géographique et fonctionnel, étaient de deux catégories: 4 à l'économie pastorale et gravitant autour du *vicus* de Niculițel et 6 à l'économie mixte, situées à proximité de l'artère conduisant à la grande cité de Noviodunum. La zone septentrionale de l'actuelle localité de Niculițel, cernée par des collines et délimitée par quelques cours d'eau, était organisée à l'époque antique de manière à former un *pagus*, cellule administrative analogue à celle de *Capidava* et qu'on pourrait définir en l'occurrence comme « une communauté de fermes romaines, groupés autour ou dans le voisinage d'un *vicus* qui représentait le centre administratif et culturel de la commune entière ». Comme de juste, le cœur même de ce territoire était toujours *Noviodunum*: c'est de là que s'exerçait l'autorité militaire sur les autres circonscriptions territoriales, lui-même organisé sous la forme d'un *pagus* englobant toutes les agglomérations rurales des environs. C'était le

cas de toutes les cités du *limes* danubien, centres stratégiques importants, mais qui n'ont jamais accédé au rang de *municipium*, leur position juridique et administrative restant toujours ce qu'elle était, c'est-à-dire celle d'un *pagus*.

L'auteur, partant du matériel informatif disponible — épigraphes, vestiges archéologiques, anthroponymes gréco-orientaux, rituel funéraire de l'incinération sur place en fosses calcinées, simples ou avec les parois taillées en escalier, la diffusion rapide des cultes orientaux et du christianisme — penche pour la thèse de la colonisation de ce territoire avec des nucléis ethniques d'origine gréco-orientale.

F. *Un dépôt d'outils agricoles romains, près de Callatis*

En reprenant l'étude des documents archéologiques récupérés en 1949 à *Moşneni-Mangalia*, l'auteur souligne le caractère agricole des fermes sises en territoire callatien. La mise au jour de ce dépôt d'outillage agricole au pied d'un mur de pierre et au centre d'une aire jonchée de matériels de construction, témoigne de la présence au centre de cette ferme d'un espace réservé à l'ensemble de l'outillage de fer; ce genre de réserve se trouve dans toutes les fermes de la même catégorie, sous le nom de *ferramenta*. Le fer à charrue de type vomer présent en ces lieux atteste, comme l'auteur le souligne une fois de plus, en tant que témoignage archéologique, la pratique d'une technique agricole avancée en Dobroudja romaine.

G. *Nouvelles recherches en terrain*

Ce paragraphe est consacré à une série de prospections en surface du sol encore inédites, susceptibles d'enrichir le tableau de la diffusion et de la concentration territoriales des *villae* romaines en Dobroudja.

Comme méthode pour le dépistage et la localisation de ces *villae*, l'auteur a

adopté le principe d'établir une série d'éléments communs à relever, éléments vérifiés pas la fréquences des trouvailles de ce genre, déjà effectuées, à savoir:

1. La présence d'une butte funéraire isolée, dressée à une distance de 200—300 m. de la ferme.

2. L'emplacement topo-géographique dans le voisinage des cours d'eau, d'une source d'eau potable, des routes anciennes.

3. Les dimensions de l'aire englobant les vestiges de culture matérielle des *villae*, aire mesurant en général de 3000—6000 mètres carrés, à la différence d'autres sites antiques des campagnes, dont la superficie dépasse 10000 mètres carrés.

Grâce à cette méthode de travail, l'auteur a localisé 28 fermes romaines, dont la majeure partie distribuées dans le nord de la Dobroudja. Cette recherche sera continuée pour englober aussi tout le territoire istro-pontique.

H. *La prospection aérienne du nord de la Dobroudja*

L'auteur expose la méthode moderne du repérage des objectifs archéologiques grâce aux photographies aériennes. Il estime, pour sa part, que cette méthode est destinée à devenir la plus efficace non seulement en ce qui concerne le repérage des sites antiques, mais aussi pour ce qui est de leurs véritables dimensions, de leurs divers degrés d'importance, de leur état de conservation et des possibilités réelles de l'investigation archéologique.

Trois fermes romaines, repérées à la suite d'un vol à basse altitude effectué au mois de juin 1977 au moyen des photos rasantes, sont présentées dans le présent paragraphe. Parmi les photos prises à cette occasion, deux reproduisent des fermes situées sur les terrasses de quelques ruisseaux, cependant qu'une troisième photo offre l'image d'une *villa* de petites dimensi-

ons, sise à proximité d'une agglomération de type *vicus* et d'une antique route romaine.

Grâce à la photographie aérienne, on a été à même de préciser le contour des trois fermes, voire la structure typologique de l'une des trois. Chaque fois s'est imposée l'évidence de l'analogie de ces trois fermes avec les *villae* de Dobroudja, mises au jour ces dernières années par les fouilles archéologiques.

I. Sondages archéologiques. Les ensembles artisanaux de la vallée de la *Telița*

Destiné à compléter l'information fournie par les diverses trouvailles fortuites et la prospection du terrain, le sondage archéologique met en lumière les aspects nouveaux et inédits susceptibles d'exiger une recherche méthodique. Ce paragraphe, qui sert également d'introduction aux deux autres lui faisant suite, traite des trouvailles archéologiques faites ces dernières années dans le voisinage de la localité de *Telița* (dépt. de Tulcea). Il s'agit, en fait, de la ferme de « *Izvorul Maicilor* », avec ses fours pour la réduction des minerais ferreux. L'auteur poursuit la ré-interprétation critique des documents archéologiques réunis par le sondage pratiqué en 1962 dans le voisinage du monastère de *Celic-deré*, en démontrant de la sorte le caractère artisanal de toutes les fermes romaines de la zone boisée de *Telița*. Selon l'auteur, ces fermes étaient dotées d'ateliers, de fourneaux et de dépôts similaires à ceux de *Romula* (en *Dacie Inférieure*) et de *Butovo* (en *Mésie Inférieure*), s'agissant donc d'une spécialisation dans les domaines de la réduction des minerais et de l'industrie téglulaire. Grâce aux recoupements rendus possibles par l'ensemble des vestiges archéologiques étudiés, il appert que cette spécialisation a eu lieu sous les Sévères, durant cette période de grands ouvrages de construction et de revirement économique au Bas-Danube,

alors que les demandes en matériaux du marché avaient augmenté sensiblement. Les fermes en question devaient arriver au terme de leur activité vers le milieu du IIIe siècle de n.è., chronologie s'appliquant, du reste, à toutes les agglomérations rurales du territoire de *Noviodunum*, comme en témoignent également les documents archéologiques présentés aux paragraphes suivants.

J. La villa rustica à l'économie mixte de la vallée de *Capaclia*

Les résultats du sondage archéologique pratiqué par l'auteur en 1972 dans le voisinage d'une butte funéraire de la vallée de *Capaclia* explorée à la même époque par les fouilles de *G. Simion* sont exposés en détail dans le présent ouvrage, puisque inédits auparavant. Donc, la tranchée du sondage a traversé l'emplacement de la ferme, sans toucher cependant à l'édifice principal. Seules quelques unes de ses dépendances ont été dégagées. Ce sont des bâtisses recouvertes de tuiles, avec des murs de pierre, pour lesquels on a utilisé de la terre pétrie comme liant, et le plancher en terre battue. Deux phases d'habitat ont été mises au jour par ces recherches: la première du IIe siècle et la seconde de la première moitié du IIIe siècle de n.è. Ces mêmes recherches ont attesté par la même occasion la présence des fermes romaines dans le voisinage de cette sorte de buttes funéraires, ainsi que la nature de ces fermes et le genre d'activités économiques développées dans la zone concernée.

Cet exposé comporte, en outre, la première édition d'un très intéressant épigraphe gravé sur un fragment d'amphore romaine (*Robinson, M-90*), pièce récupérée sur les décombres du dernier horizon de l'habitat en question. La lecture possible de l'épigraphe respectif serait: *AVF (idius) PH(e)B(u)S c(enturio)co (hortis)*, ce qui attesterait la présence

sur les lieux d'un vétéran romain d'origine gréco-orientale; il pourrait s'agir du propriétaire même de la ferme située dans la vallée de Capaclia. L'hypothèse semble corroborée par le rite et le rituel funéraire, ainsi que par le mobilier funéraire de la butte voisine de cette ferme.

Grâce à la précision des limites de l'aire habitée, cette ferme se range dans la catégorie des *villae rusticae* à économie mixte. En effet, une quantité importante d'ossements (ovins et porcins) témoigne d'une économie fondée, à part la pêche et la culture de la terre, également sur l'élevage, favorisé probablement par les pâturages des marais avoisinants.

L'exposé des résultats obtenus par les recherches de la vallée Capaclia représente une contribution à l'étude du type de *villa rustica* située sur la terrasse d'un cours d'eau, à proximité du Danube, et dotée d'une source d'eau potable dans le voisinage, sans compter aussi le grand aqueduc qui ravitaillait la cité de Noviodunum et qui devait sans doute présenter des ramifications susceptibles de desservir aussi les fermes du voisinage. L'emplacement de cette *villa* sur la route qui liait le *vicus* de Niculițel et la cité de Noviodunum contribuait à la prospérité économique de ce domaine, fait mis en lumière, d'ailleurs, par le mobilier funéraire des tombes de la butte.

K. Une ferme de caractère pastoral à Niculițel

Des fouilles archéologiques ont exploré avec méthode durant la période des années 1972–1977 l'une des 4 *villae* romaines localisées à Niculițel même. Ces recherches ont précisé les dimensions, la structure socio-économique et la datation de l'entreprise respective. La *villa* de Niculițel est située au bord septentrional d'un plateau où s'était développé un *vicus* dès les premiers temps de la romanité, occupant une

superficie de forme rectangulaire, dont les côtés plus courts (nord et sud) mesuraient 64,40 m. (environ 220 pieds romains) et les deux autres (est et ouest) 71,30 m. (environ 246 pieds romains). L'ensemble était axé sur une route antique, flanquée des buttes édifiées par les habitants de l'agglomération voisine. Le pavillon habité par le personnel de la ferme était sis dans l'angle de sud-est. À l'est étaient aménagées deux citernes et la zone centrale de l'ensemble était marquée par une cour intérieure. Au sud-ouest se trouvait aménagée l'entrée de la ferme. Un *peristylum* cernait la cour vers le nord, sur trois côtés, la séparant des annexes et des étables.

Cette *villa* de Niculițel s'avère l'expression de la conception architectonique propre aux fermes italiennes, dont les divers bâtiments occupent les trois côtés d'une grande cour, sur le front de laquelle se dresse un simple mur percé d'une porte suffisamment large (3,10 m. — à Niculițel), qui représente la façade de l'ensemble. Le relevé de cette *villa* de Niculițel met en lumière la grande simplicité d'un ensemble ne contenant que ce qui était strictement nécessaire. En mettant à profit les procédés de la technique romaine, adaptés à l'échelon et aux dimensions d'un domaine rural, le propriétaire de cette ferme a créé une entreprise s'accordant à son environnement et aux exigences de la valorisation de son *praedium*, qu'il a subordonné à une activité destinée au marché. La simplicité de la ferme tient de sa fonctionnalité et non pas des possibilités financières de son propriétaire. Toute la structure intérieure de la ferme parle de son caractère avant tout pastoral: les grands espaces couverts, à l'extérieur des logements, l'abondance des vestiges de bovins mis au jour par les fouilles, les deux citernes témoignant d'une demande en quantité d'eau potable.

Les recherches ont précisé deux étapes d'habitat, avec une phase de réfection vers la fin du IIe siècle de n.è. et ayant subi par deux fois les ravages de la destruction. Compte tenu des témoignages monétaires, les deux moments critiques respectifs seraient datés des ans 170 et 250 de n.è. C'est au courant de la deuxième étape d'habitat que cette ferme revêtira un caractère pastoral spécialisé, période où les documents archéologiques attestent l'élargissement des espaces intérieurs par la construction d'autres annexes au nord de l'ensemble. Ravagée une seconde fois, fort probablement lors de la grande invasion des Goths de Kniva, la ferme de Niculițel ne devait plus revivre.

L. *Une villa rustica de la vallée de Telița, à proximité de la cité de Troesmis*

En 1971, les fouilles archéologiques ont localisé et exploré une ferme romaine sise sur la terrasse occidentale du ruisseau de Telița, à environ un kilomètre et demi distance de la commune de Horia (dépt de Tulcea), vers le nord-ouest. De même que dans le cas de Niculițel, cette dernière localité est entrée dans la littérature spécialisée des l'époque de Gr. Tocilescu et de V. Pârvan. L'auteur du présent ouvrage a publié le résultat de ses fouilles à cet endroit dès 1972 (BMI, 4) et 1973—1975 (Peuce, IV). Il a exploré le pavillon avec le logis du propriétaire, quelques dépendances et une petite nécropole des environs.

A l'intérieur du pavillon habité, les pièces sont disposées d'une manière attestant la parfaite connaissance de la technique romaine et son adaptation aux exigences du terrain et de l'environnement. La configuration du terrain a influé sur les bâtisseurs, puisque l'édifice regarde vers l'est, où se trouve également ménagée son entrée, en tenant compte aussi bien de la beauté du paysage que de la direction dans

laquelle descend la déclivité du sol (ouest-est). Nivellements et terrassements ont préparé le terrain pour l'édifice à un étage, qui monte à la hauteur de la terrasse à colonnades bâtie du côté ouest. Trois corps de maison cernaient dans ce secteur une cour intérieure de forme rectangulaire. Le logis proprement dit comptait des pièces d'été, non-chauffées et orientées vers le nord, et des pièces d'hiver, au sud, rechauffés par un *hypocaustum*. Un *atriolum* dallé et doté de portiques séparait les pièces de la première catégorie des secondes. Toute l'aile sud de l'édifice était réservée à un coquet *balneum* avec quatre baignoires; nettement compartimenté et bien chauffé, ce *balneum* comportait à son extrémité occidentale un *praefurnium*.

On retrouve dans la conception architectonique de la *villa* de Horia un type fréquent en Italie républicaine. Il s'agit des fermes romaines à double cour, avec les annexes groupées dans le pavillon central, ouvrant sur la cour extérieure, cependant que la cour intérieure s'entourait des pièces habitées. Cette *villa* de Horia semble aussi l'illustration de la propension à une décentralisation des différentes parties composante de la ferme, qui refoulait certaines dépendances à différentes distances de l'édifice principal.

Particulièrement intéressante s'avère la petite nécropole à incinération aménagée dans le proche voisinage de la ferme et qui semble avoir été destinée au personnel du domaine romain de la vallée de Telița. Certaines conclusions sont également à tirer de la position de cette ferme de Horia. En effet, elle se dressait dans le voisinage d'un camp romain et à proximité d'une importante agglomération autochtone. La structure en quelque sorte rammasée sur elle-même de cette ferme, ainsi que sa proximité d'un camp — ce qui contrevenait aux recommandations de Columella (I, 5, 7) — suggère d'une part le

caractère de ses activités économiques, fondées avant tout sur la culture de la terre et la valorisation de ses produits, désignant d'autre part en quelque sorte propriétaire. On serait donc en droit d'affirmer que le domaine a dû être fondé par un vétéran, peut-être le centurion Annaeus Pulcher (NMEpSM, p. 183).

M. Fermes rurales de basse époque romaine

Le dernier paragraphe de l'ouvrage traite de quelques noyaux d'habitat romain localisés dans la vallée de la Telița, à proximité de l'antique route qui liait le *limes* danubien avec la zone centrale de la Dobroudja. Il s'agit des résultats recueillis par les recherches archéologiques de l'auteur dans l'intervalle 1978–1980 et exposés à l'occasion des sessions de rapports de 1979 (Oradea), 1980 (Tulcea) et 1981 (Brașov). L'objectif des fouilles en question était représenté par le bout nord-est de la colline de Sarica, au lieu-dit „La Pomăsita” et le carrefour routier Telița-Sarica, au lieu-dit „La Pod”. A „Pomăsita”, les fouilles ont mis au jour les vestiges d'un bâtiment massif, dressé sur la pente et parfaitement adapté au relief de l'endroit. Ce bâtiment appartenait à une ferme rurale, fondée au cours de la première moitié du IVe siècle de n.è., si l'on juge d'après sa poterie et une monnaie de Constance II (337–341 de n.è.) trouvées à l'intérieur.

Les vestiges de „Pomăsita” posent la question de l'existence chronologique des domaines ruraux de type *villa rustica*, dont la vie se serait prolongée jusque durant la première moitié du IVe siècle de n.è. C'est pour préciser avant tout ce point que l'exploration méthodique d'au moins un de ces noyaux d'habitat s'impose sans conteste.

Durant les années 1979–1980, des recherches archéologiques méthodiques ont été pratiquées au lieu-dit „la Pod”,

à environ 1300 mètres sud par rapport de l'emplacement du sondage de l'année précédente (1978) et ces recherches devaient mettre au jour le cœur même d'une autre exploitation rurale datée du IVe siècle de n.è. La rusticité du bâtiment, les outils agricoles et de charpentier, les grandes jarres à provisions et surtout le four à potier emplanté dans le proche voisinage sont autant de témoignages éloquents en ce qui concerne les activités du domaine. Par la même occasion, ils apportent aussi la preuve qu'au IVe siècle, à l'époque du plein épanouissement constantinien, cette ferme romaine continuait de produire pour les besoins du marché.

Les recherches de Telița montrent que les fermes du IVe siècle continuaient la tradition des *villae rusticae* disparues dans le contexte socio-politique intervenu vers le milieu du IIIe siècle de n.è. Leur fondation au commencement du siècle suivant, alors que s'annonçait une nouvelle période de calme et sécurité sur le Bas-Danube, témoigne et de leur nature, et de leur genèse. C'est vers la fin du IVe siècle que les troubles suscités par les Wisigoths en mouvement mettront fin définitivement à ce type de ferme romaine.

IV. REMARQUES FINALES

Les critères président au choix du matériel informationnel se sont tenus aussi près de la réalité que possible, car ils ont porté sur l'emplacement du site, sur les matériaux utilisés, sur des éléments susceptibles de fournir des analogies indéniables, sur la typologie et le calcul des dimensions, etc. De ce fait, ils ont conduit à la localisation de 93 domaines romains de type *villa*, qui, à condition d'une prochaine recherche embrassant toutes les zones de la Dobroudja, offrent le point de départ d'une synthèse historique.

La fréquence des fermes sises sur le *limes* danubien et sur le *limes* maritime atteste que dans l'ensemble des rapports

ville-village, les *villae* — véritables cellules productives avec une économie destinée au ravitaillement des centres militaires et urbains — ont représenté pendant le développement de la romanité de haute époque une solution *sui generis*. Le milieu géographique, et notamment le relief, devait tenir un rôle particulièrement important dans le processus d'éclosion et de diffusion des fermes romaines en Dobroudja.

Toutefois, la diffusion territoriale et le position géographique des *villae* romaines se révèlent avant toute chose comme un phénomène économique. La recherche archéologique a mis au jour l'existence dès le IIe siècle de n.è. d'une ferme à l'économie mixte, où la culture de la terre se combinait avec l'élevage et l'apiculture, sans oublier non plus les divers métiers aptes à servir au développement de l'exploitation.

Au fur et à mesure que s'accroissait l'importance stratégique des centres militaires du *limes*, on constate aussi une augmentation de l'intérêt économique des fermes, qui prolongeaient les traditions de l'artisanat dans le milieu rural. Une spécialisation de plus en plus marquée des fermes, la portée de plus en plus grande des activités artisanales sont autant de phénomènes attestés vers la fin du IIe siècle et le commencement du IIIe siècles de n.è. aussi bien par les documents épigraphiques trouvés près d'Ulmetum (les *villae* de *Cocceius Helius* et de *L. Pomponius Valens*), que par les vestiges archéologiques de la zone Telița-Niculitel, dans les limites territoriales de la cité de Noviodunum. L'épanouissement de ces fermes était régi par des facteurs économiques, dans le contexte d'une agriculture extensive, mise en pratique par des domaines moyens au terrain accidenté et en incessante compétition avec la forêt. Telles étant les choses, notons aussi que l'activité pastorale en Dobroudja était pay-

ante. Par ailleurs, la proximité des ressources naturelles en matière premières allait conduire à la transformation de bon nombre des fermes respectives en véritables ensembles d'industrie artisanale.

Tout au moins jusque vers le milieu du IIIe siècle, la fondation des fermes devait revêtir la forme d'un processus continu qui aura comporté cependant quatre étapes principales, à savoir:

On note vers la fin du Ier siècle de notre ère l'apparition en Dobroudja des *villae* romaines appartenant dans leur majeure partie à des vétérans. A cette forme de propriété rurale ajoutons encore celles des chefs indigènes en train de se romanier. La structure administrative-territoriale de la nouvelle province de Mésie Inférieure envisagée par Trajan tient compte de ce type de propriété foncière.

La deuxième étape se place durant la période Hadrien — Antonin le Pieux. On constate à ce moment-là l'intense colonisation du territoire avec des éléments d'origine gréco-orientale, vétérans ou civils, citoyens romains ou pérégrins. Ce processus aura pour complément l'octroi de nouvelles libertés aux cités grecques, ainsi qu'une nouvelle révision des rapports entre les diverses cellules socio-économiques.

C'est à l'époque des Sévères que se situe la troisième étape, caractérisée par la fondation d'autres fermes et l'augmentation de celles déjà existantes. Cette étape est l'expression d'une période prospère au cours de laquelle devait aboutir à son terme le processus d'aliénation des autochtones, qui fut aussi un processus d'intégration progressive des communautés paysannes locales dans les nouvelles structures, propres à la société romaine — celui-ci interrompu par la crise générale de l'Empire.

Enfin, la quatrième étape englobe le deuxième quart du IVe siècle de notre ère. A cette époque, la fondation des fermes agricoles d'un nouveau type

marque la fin du processus de diffusion du domaine rural tel que le concevait le système romain d'exploitation agraire des provinces de l'Empire à „l'âge d'or” de la romanité. La distribution territoriale des fermes de type *villa rustica* doit être considérée comme l'expression dans le plan socio-économique d'une nouvelle période de calme sur la frontière romaine, due à la reprise en main de la politique impériale par la dynastie constantinienne.

Avec la fin de l'équilibre des forces sur la Bas-Danube, intervenue vers la fin du IVe siècle de n.è., à la suite des profondes transformations d'ordre économique et social subies par la romanité de basse-époque du fait des facteurs politiques et militaires, on notera aussi la disparition des domaines ruraux de type *villae rustica*. Les désordres et l'insécurité de la période des invasions „barbares” allaient contribuer à augmenter les attributions incombant aux communautés paysannes, qui sous les Sévères avaient déché.

De vastes domaines ruraux vont naître de la concentration des propriétés foncières, dans le genre de celui d'Amandus ou Adamantius, situé près de la ville de Tomis, ou bien comme celui d'Ozobia, dans la banlieue de Durostorum, où se trouvait au Ve siècle l'important domaine de la famille du général romain Flavius Aëtius. De tels domaines ont continué à porter le nom de *villae* seulement par la force de la tradition. Ces *villae* étaient exploitées par des colons. Sises dans le voisinage des

grands centres économiques, administratifs et culturels, elles continuaient la tradition des véritables *villae rusticae*, appelées à assurer la diffusion de la civilisation matérielle et spirituelle de l'Empire dans un milieu rural traditionaliste, pour l'intégrer au circuit des valeurs propres à la société romaine provinciale.

Un fois de plus s'impose le fait que la romanisation était un processus historique au rythme lent et avec un développement progressif tant qu'à sa base se trouvaient seulement des intérêts économiques. Grâce à l'existence des communautés paysannes — cet organisme complexe que la recherche historique peut à peine saisir dans le contexte d'une société esclavagiste avancée du type de la société romaine — la population autochtone de Dobroudja put garder ses propres traditions et coutumes. La symbiose culturelle, l'éclosion d'une spiritualité provinciale unitaire allaient se produire avec l'augmentation de l'importance acquise par les facteurs des milieux ruraux par suite du rôle stratégique plus grand incombant aux centres du *limes* et de la „provincialisation” des effectifs de l'armée.

La *villa* romaine, avec le tissu de ses rapports économiques et culturels, juridiques et religieux, a représenté durant le Haut-Empire et le Dominat, un facteur important de la romanité solidement implantée au Bas-Danube à jamais.

DAS RÖMISCHE LANDGUT IN DER DOBRUDSCHA

(KURZFASSUNG)

Die Untersuchung des traditionellen, konservativen ländlichen Milieus in der Dobrudscha im 1.—4. Jh.u.Z. mit den Methoden und Mitteln der Archäologie weist beständig auf die besondere Rolle hin, die das römische Landgut (die *villa rustica*), dessen Bewirtschaftung ausgesprochen auf den Markt ausgerichtet war, für die Einbeziehung der bodenständigen Bevölkerung in den Kreislauf materieller und geistiger Werte der römischen Gesellschaft gespielt hat. Ausgehend von der Voraussetzung, daß die Romanisierung als geschichtlicher Prozeß durch das Wesen und die Intensität der Beziehungen einerseits zwischen den römischen Kolonisten und der bodenständigen Bevölkerung dieser Gegend, die weiter in ihren ländlichen Siedlungen verblieb, und andererseits zwischen dieser letzteren und den römischen Behörden bzw. ihren aus den führenden Familien der Provinz gewählten Vertretern bedingt war, behandelt das Buch über *Das römische Landgut in der Dobrudscha* einen Typus des für das römische Wirtschaftssystem zu Beginn des 1. Jahrtausends u.Z. spezifischen Landbesitzes. Diese Ausführungen bilden nur den Anfang einer eingehenderen Untersuchung über die bisher nur ungenügend bekannten römischen Gutshöfe im Gebiet zwischen Donau und Schwarzmeer und sollen zum Verständnis der Komplexität der sozialökonomischen Erscheinungen an der Unteren Donau in den ersten vier Jahrhunderten der Römerherrschaft beitragen.

Um einem möglichst überzeugenden Rahmen zu schaffen, wurden alle für das römische Landgut in der Dobrudscha vorhandenen Informationen herangezogen: epigraphische Quellen, Ober-

flächenbegehungen, Luftbildforschungen und geologische Bodenschürfungen, Zufallsfunde, Probe- und systematische Ausgrabungen. In diesem Sinne wird das Stadium der archäologischen Untersuchungen in diesem Zusammenhang genau wiedergegeben, und der Forscher erhält ein Bild von der Verfahren der Lokalisierung und Kartierung zukünftiger archäologischer Objekte und der Auswahl und wissenschaftlichen Auswertung der verschiedenen Funde und Informationen.

Der Stoff ist in vier Kapiteln angeordnet. Die ersten beiden Kapitel bilden einen einleitenden Teil, der für das Verständnis der im 3. Kapitel behandelten Fragen erforderlich ist. Das letzte Kapitel „Abschließende Bemerkungen“ enthält die Schlußfolgerungen nach dem heutigen Stand der Forschung. Zeichnungen, Fotos und 10 Anhänge ergänzen das Bild des wirtschaftlichen und kulturellen Lebens zur Römerzeit an der Unteren Donau und heben den aktiven Charakter der einheimischen geto-dakischen Bevölkerung im Prozeß ihrer Romanisierung hervor.

Die Ausführungen sind das Ergebnis einer mit Unterstützung des Museums „Delta Dunării“ in Tulcea und dessen Leiter Dr. G. Simion durchgeführten, zehn Jahre dauernden Forschungsarbeiten, und der Verfasser ist letzterem auch für die Herausgabe dieses Buches zu Dank verpflichtet, das dem Andenken von Prof. Dr. Gh. Ştefan gewidmet ist, der dem Autor bis zu seinem Hinscheiden wertvolle Hinweise für seine Untersuchungen erteilt hat.

I. DIE STELLUNG DER *VILLA RUSTICA* IM SOZIALWIRTSCHAFTLICHEN RÖMISCHEN SYSTEM

Im Gegensatz zum Orient, wo sich das Römertum in die von der hellenistischen Zivilisation geprägten höheren Formen integrierte, vollzog sich die Romanisierung in den übrigen — vor allen den nördlichen und donauländischen — Provinzen als ein dialektischer Prozeß der Negation einer patriarchalischen Lebensweise durch die Übernahme und Weiterentwicklung ihrer mit der wirtschaftlichen Produktion, der Kultur, den Überlieferungen und Sitten verknüpften wesentlichen Elementen. Und da der Boden (*ager publicus*) in der römischen Gesellie die wichtigste Quelle des Reichtums und des Prestiges bildete, maß der Staat der Verteilung, Organisation und Einträglichkeit des Landbesitzes eine besondere Bedeutung bei.

In diesem Zusammenhang spielt die aus der wirtschaftlichen Notwendigkeit einer systematischen und einheitlichen Nutzung der Provinzen entstandene römische *villa*, die diesen Erfordernissen durch spezifische Eigentumsformen entsprach und Veteranen, römische Bürger und auch *peregrini* zu Besitzern hatte, eine außergewöhnlich wichtige Rolle im wirtschaftliche, sozialen und kulturellen Leben des Reiches. Die große Bedeutung der *villae* für die Geschichte der römischen Provinzen besteht darin, daß sie den Zustrom der römischen Bevölkerung und die Intensität der Romanisierung in den verschiedenen Zonen bezeugen. In diesem Sinne bildet die römische *villa* einen erstrangigen wirtschaftlichen, sozialen und demographischen Beleg.

A. Die Typologie der römischen Villen

In der antiken Literatur — von Cato, Varro, Columella, Vitruvius bis zu

Digestes — bezeichnet der Ausdruck *villa* ausschließlich ein einzeln stehendes Gebäude auf dem Lande, keinesfalls ein Stadthaus. Daher auch die Benennung *villa rustica*, die sich auf einen umfriedigten Bau auf einem Landbesitztum bezieht, der alles umfaßt, was für den Eigentümer und sein Hilfspersonal, für Viehzucht und Ackerbau, zur Aufbewahrung und Auswertung der Ernte notwendig war.

Beginnend mit dem Ende des 2. Jh. v. u. Z. wurde die Eigenwirtschaft als eine Folge der großen Eroberungen Roms allmählich durch das Sklavenhaltergut mit Marktproduktion verdrängt. Bereits im 1. Jh. u. Z. spricht Columella von der Modellfarm als einem Landbesitztum, bestehend aus dem Wohnhaus des Eigentümers (*pars urbana*) und den Wirtschaftsgebäuden (*pars fructuaria*), das strukturell die Erfordernisse der neuen Marktwirtschaft widerspiegelt. Die Ausweitung des ursprünglichen Besitzes und die Verfeinerung der Wohnung des Besitzers durch die Anpassung des Stadthautyps an das ländliche Milieu bewirkt strukturelle Veränderungen der römischen *villa*. So wird der Ausdruck *villa rustica* ungenügend, die Komplexität der Wirtschaften, die nach Form und Eigentumsart, Ausdehnung und Struktur verschieden sind, zu definieren.

In dem vorliegenden Buch wurde folgende typologische Einteilung benutzt, die sich auf die Größe des Besitztums und dessen innere Gliederung bezieht:

1. *villa rustica* — kleine Bauernwirtschaft (10—80 *jugera*) mit Wohnhaus, vom Eigentümer selbst geführt;

2. *villa rustica* — mittelgroße Wirtschaft (80—500 *jugera*), Landbesitztum mit Wohnhaus, manchmal von einem Intendanten geleitet;

3. die „*Luxus-Villa*“ — ein vorstädtisches großes Besitztum (über 500

jugera), von einem Verwalter oder Pächter geleitet.

Was die Struktur anbelangt, lassen sich drei große Gruppen unterscheiden:

A) die aus einem einzigen Gebäude bestehende Villa, deren Innenräume auf einen Korridor münden;

B) die Villa mit Innenhof, vom Stadthaus mit *atrium* hergeleitet;

C) Villa mit verschiedenen Gebäuden auf einem umfriedeten Gelände.

Baulich sind drei Villentypen festzustellen:

a) der *mediterrane Typ* mit zum Innenhof offener Wohnung; Verknüpfung italischer und hellenistischer Elemente;

b) der *hellenistische Typ* mit Portikus an einer Front;

c) der *keltisch-römische Typ* mit Korridor, Fassade mit Galerie oder Kurtine; Verknüpfung von nordischen und italischen Elementen.

Eines der Hauptmerkmale der Architektur der römischen Villen besteht in der Anpassung älterer Gebäude an die neuen Erfordernisse der der Marktproduktion. Die typologische Verschiedenheit der Villen in den einzelnen Provinzen ist auf die Anpassung italischer oder italisch beeinflusster Elemente an die spezifischen Klimaverhältnisse und das geographische Milieu, an die ethnische Struktur, die unterschiedlichen Romanisierungsgrade der bodenständigen Bevölkerung u.a. zurückzuführen.

B. Die wirtschaftliche Organisation der Landgüter

— *Standort*. Die antiken Quellen vermitteln Angaben über die Anlage der *villae* in der Nähe von Wasserläufen oder Quellen, unter Vermeidung sumpfiger Galände, aus prophylaktischen Gründen. Cato zufolge sollte ein Landgut am Fuß eines Hügels oder Berges in einem gesunden Gelände angelegt und der Sonneneinstrahlung wegen

nach Süden ausgerichtet sein; Columella empfahl den Bau auf halber Höhe eines Hügels, zum Schutz gegen übermäßige Hitze, aber auch Wind, Regen und Schnee. Cato riet ferner zur Anlage der Villen nahe bei dörflichen Siedlungen, im einen etwaigen Mangel an Arbeitskräften zu vermeiden, und gleichzeitig in der Nähe einer Stadt, wo dem Eigentümer sichere, häufig befahrene Verkehrswege zur Verfügung standen. Die archäologischen Ausgrabungen haben die Befolgung dieser Anleitungen seitens der römischen Grundbesitzer bestätigt, denen die günstige Lage ihrer Villen die Vorbedingung *sine qua non* für eine rege Wirtschaftstätigkeit bedeutete.

— *Tätigkeitszweige*. Die Wirtschaftstätigkeit stützte sich im allgemeinen auf Ackerbau und Viehzucht, es wurden aber auch Gewerbe, insbesondere im Zusammenhang mit der Verwertung von Tierprodukten (vor allem von Wolle), Töpferei, Steinmetzarbeiten und Herstellung von Baustoffen betrieben. Je nach dem Klima, den geographischen und wirtschaftlichen Faktoren überwog die eine oder die andere dieser Beschäftigungen, im allgemeinen jedoch hatte man es mit Gemischtwirtschaften zu tun, bei denen sich die einzelnen Sparten in natürlicher Weise auseinander ergaben und harmonisch verknüpft waren. Begann ein bestimmter Zweig vorzuherrschen, so spezialisierte sich der Betrieb. So etwa gelangten Gemischtwirtschaften, die anfänglich Baustoffe für ihren eigenen Bedarf herstellten, dazu, Ware für den Markt zu erzeugen und konkurrierten dadurch mit den städtischen Werkstätten oder übernahmen sogar deren Funktionen vollständig. Diese Gedankengänge sind im 3. Kapitel ausgeführt.

— *Arbeitskraft*. Die römischen Landgüter verfügten je nach der Größe des Besitztums über mehr oder weniger ständiges Personal, das meist aus Sklaven und Freigelassenen bestand,

und über zahlreiche Saisonarbeiter. Diese standen auf der gleichen gesellschaftlichen Stufe wie die Sklaven und gehörten der Sonderkategorie der freien Bauern an, die verarmt und im Verschwinden begriffen waren — die *pauperculi* in Italien — oder infolge der Eroberung durch Rom ihren Bodenbesitz verloren hatten — die *deditici* in den Provinzen. Das gesamte Personal — Sklaven und Freie — wurde in Abwesenheit des Eigentümers von dem Aufseher (*villicus*) oder dem Verwalter (*actor, procurator*) befehligt.

Das römische Landgut, das verkleinertem Maßstabe die Entwicklung der römischen Gesellschaft im allgemeinen widerspiegelt, bildet eine Art geschichtliches Dokument, das die Grenzen der Sklavenhalterwirtschaft und die neuen Tendenzen ihrer Überwindung bezeugt.

II. DIE ALLGEMEINE LAGE DER DOBRUDSCHA IM 1.—4. JH. U. Z.

Dieses Kapitel bringt eine unmittelbare Einführung in den Gegenstand der Arbeit und hebt den besonderen politischen und administrativen Rahmen hervor, in dem die neuen, für die römische Gesellschaft spezifischen sozial-ökonomischen Strukturen entstanden sind.

A. Die politische Lage

In der politischen Geschichte der Dobrudscha vom 1. Jh.v.u.Z. bis zum 4. Jh.u.Z. sind sechs wichtigere Abschnitte zu unterscheiden.

1. 1. Jh.v.u.Z. — gekennzeichnet durch die Störung des inneren Gleichgewichts und den Eintritt der Dobrudscha in die römische Einflußsphäre;

2. 1. Jh.u.Z. — Aktionen der Eingliederung des Unterdonaugebietes in die römischen Provinzen;

3. Ende 1. Jh. — Ende 2. Jh.u.Z. — Organisation und Verallgemeinerung römischer Lebensformen;

4. Ende 2. — Mitte 3. Jh.u.Z. — in der Severerzeit intensive Romanisierung an der Unteren Donau;

5. 2. Hälfte des 3. Jh.u.Z. — allgemeine Krise des Römerreiches. Ende des Fürstentums;

6. 4. Jh.u.Z. (bis 364 u.Z.) — Konstantinisches Zeitalter; Beginn der späten Römerzeit (Spätantike) (364—372).

B. Administrativ-territoriale Organisation der römischen Dobrudscha

Die Entwicklung der zweiten Hälfte des 1. Jh. und Anfang des 2. Jh.u.Z. wurde unter Kaiser Trajan durch eine genaue territoriale Einteilung der römischen Dobrudscha und die Eingliederung aller zivilen Niederlassungen (*Doppelsiedlungen, civitates, pagi, vici, villae*) und Militärlager (*castra, castella*) in ein Verwaltungssystem ergänzt, das Kreise mit verschiedenartigen politischen und finanziellen Verhältnissen schuf.

Es wird die Einreihung der bodenständigen Dorfgemeinschaften in das neue römische Verwaltungssystem als eine notwendige Etappe der Romanisierung behandelt. In dieser Form konnten die einheimischen Geto-Daker lange Zeit ihre überkommenen Bräuche (Gewerbe, Grabsitten und -rituale) und ihre Tracht (vgl. das Siegesdenkmal von Adamclisi oder den Epone-Altar bei Mircea Vodă vom Anfang des 3. Jh.u.Z.) beibehalten, ihre alten Stammeszentren (*τόποι = loci*) selbst verwalten, allerdings unter der Aufsicht der römischen Behörden, vertreten durch meist völlig romanisierte Führer (*principes locorum*).

Es scheint zwei militärische Territorien (*prata legionum*) in der römischen Dobrudscha, der West- und der Nordfront entsprechend, gegeben zu haben. Die hier angelegten zahlreichen *castra* machten die Schaffung von Territorien für die Versorgung der Truppen erforderlich. Diese Zweiteilung der Provinz führte zur allmählichen

Enteignung der Geten nach Maßgabe einer fortschreitenden Kolonisierung, zumindest bis in die Severerzeit, ein Prozeß, der schließlich zur wirtschaftlichen und vor allem kulturellen Integration der bodenständigen Bevölkerung führte.

III. DIE RÖMISCHE VILLA IN DER DOBRUDSCHA

Dieses Kapitel, das die Untersuchungen des Verfassers für die Auswahl der verfügbaren epigraphischen und archäologischen Informationen zusammenfaßt, beschreibt seine eigenen Entdeckungen, Oberflächenbegehungen, Probegrabungen, Luftbildaufnahmen und systematischen Ausgrabungen.

A. *Der geographische und natürliche Rahmen*

Begünstigt durch die ausgedehnten Wald-, Weide- und Wiesengelände der Dobrudscha nahm hier im Altertum in der Landwirtschaft die Viehzucht, die schon von jeher betrieben wurde, vereint mit dem Ackerbau, eine wichtige Stelle ein. In den Lindenwäldern im Norden und in der Umgebung der Seen wurden Bienen gezüchtet, in den stehenden Gewässern, in der Donau und im Meer, vor allem im Donaudelta, spielte der Fischfang eine wichtige Rolle im Leben der Bevölkerung. Zahlreiche Belege zeugen für den Abbau und die Bearbeitung von Gestein und die Gewinnung von Kupfer- und Eisenerzen und Metallverarbeitung. Ton, Holz, Tierknochen und -hörner bildeten Material für das Kunsthandwerk.

B. *Einführung in die Art der Untersuchung*

Aus der kurzen Beschreibung des geographischen und natürlichen Rahmens ergeben sich einige für die Wirtschaft der römischen Dobrudscha spezifische Züge. In dem folgenden Abschnitt wird auf die politisch-militäri-

schen und sozialökonomischen Voraussetzungen eingegangen, die eine Verbreitung des individuellen Grundbesitzes begünstigt haben. Der Stand der Forschungen, von dem bei der Behandlung des Arbeitsthemas ausgegangen wurde, und die Methoden des Verfassers werden erwähnt.

Für viele Provinzen des Römerreiches, in denen systematische Ausgrabungen unternommen wurden, gibt es relativ reiches Schrifttum über die römischen Villen. Es wurde eine Einteilung nach großen demo-geographischen Arealen und kleineren Zonen zur Herausstellung der einzelnen funktionellen Kennzeichen unternommen.

In der Dobrudscha wurde dieser Landguttyp bisher weniger eingehend untersucht. Leider beziehen sich unter den zahlreichen Inschriften aus dem Raum zwischen Istrus und Pontus Euxinus nur wenige mit Sicherheit auf virtuelle Eigentümer von *villae*. In archäologischer Hinsicht wurden die von V. Pârvan 1913 in der Umgebung von Dionysopolis unternommenen Rettungsgrabungen, die Entdeckung einzelner Unterbauten bei Turcoaia (Jud. Tulcea) im Jahre 1904, eines Depots von Ackergeräten im Dorf Moşneni (Jud. Constanţa) und des Ziegeldepots in der Nähe des Klosters Celic-deré (Jud. Tulcea) bis vor kurzem als die einzigen sicheren Zeugnisse römischer Landgüter in der Dobrudscha betrachtet.

Oberflächenbegehungen, Lokalisierung und Kartierung von Einzelfunden, die Neudeutung älterer Funde und deren Korrelierung mit den durch Luftbildforschung gelieferten Informationen, Probegrabungen und systematische Untersuchungen in *villae* verschiedener geo-morphologischer Zonen beginnen das Bild einer bisher ungenügend bekannten römischen Provinzgesellschaft abzurunden.

C. Grundbesitzer und Landbesitz in der römischen Dobrudscha. Epigraphische Belege

Methodologisch betrachtet, können epigraphische Informationen sicher oder unsicher sein, d.h. reale oder hypothetische Eigentümer attestieren. Ausgegangen wurde von den Inschriften, die der Forschung sichere Anhaltspunkte über römische Landbesitzer liefern (*CIL*, III, 12491, col. 442 = *Tomitana*, S. 233; *Fouilles*, S. 206f. = *SCIV*, 1–2, 1955, S. 75–84; *CIL*, III, 770 = *Tomitana*, S. 232; *CIL*, III, 13737; *CIL*, III, 14214²⁰; *AEM*, VI, 1882, S. 27, Nr. 54 = *Tomitana*, S. 213, Nr. 8; *Ulmetum*, I, S. 355–557, Nr. 12; *CIL*, III, 12463 = *RIAF*, IX, 1903, S. 32, Nr. 46. *Peuce* IX, 1983-Piese epigrafice-D 3 (im Druck). Eine Untersuchung der aus dem ländlichen Milieu der Dobrudscha stammenden Epigraphie nach der vergleichenden Methode führte zur Auswahl von 33 Inschriften, die hinsichtlich Text, Graphie, Baustoff, Komposition und Fundstelle den 11 sicheren Informationen identisch oder ähnlich sind, und von 11 hypothetischen (*Ulmetum*, I, S. 530f.; *CIL*, III, 12489; *CIL*, III, 144449 = *SCIV*, 1, 1964, S. 133, Nr. 8; *EM*, VI, 1882, Nr. 80; *Tomitana*, S. 133, Nr. 38; *CIL*, III, 7481 = *AEM*, VIII, S. 25, Nr. 65; *Capidava*, I, S. 74, Nr. 1; ebd. S. 101, Nr. 23; *CIL*, III, 7567; *CIL*, III, 12477; *CIL*, III, 6184, 6207, 12479; *SCIV*, 4, 1971, S. 597, Nr. 4; ebd., S. 593f., Nr. 1; ebd., S. 598, Nr. 5; *NMEpSM*, S. 183, Nr. 3; *CIL*, III, 14314¹² = *Fouilles*, S. 196, Nr. 18; *AEM*, 19, S. 93, Nr. 37; *CIL*, III, 7552; *SCSI*, 4, 1953, 1–2, S. 470; *Convorb. liter.*, 39, 1905, S. 565; *CIL*, III, 12497; *Hist.* IV, S. 146 f., Nr. 48; ebd., S. 143 f., Nr. 47; *MCA*, II, 1956, S. 595, Nr. 74; ebd., S. 601, Nr. 86; *Ulmetum*, I, S. 552, Nr. 11; *BCMI*, 8, 1915, S. 41; *AEM*, 11, 1887, S. 28, Nr. 17; *CI*, 1974, S. 93–100; Gr. Tocilescu, *Cîteva monu-*

mente epigrafice din MAN, Buc. 1903, p. 74; *Fontes*², LXXXVI, S. 705, 707 – Jan. I, 133, 13 – 14, 135, 9 – 11 – April II, 8, 2, 22–24 = ASS. Von diesen 44 Gütern waren 24 von Veteranen, 3 von *peregrini* und die übrigen von römischen Bürgern angelegt, und die drei *principes locorum* waren bestimmt auch Eigentümer römischer Villen in der Dobrudscha.

Die Untersuchung des epigraphischen Materials ermöglicht neue Hypothesen sowohl hinsichtlich des Gegenstandes der Arbeit als auch des allgemeinen geschichtlichen Charakters. So beweist die Erwähnung von zwei „*principes locorum*“ (C. Iulius Quadratus und M. Attius Firmus) im Territorium von Capidava die Existenz von mindestens zwei einheimischen romanisierten Familien als Vertreter der bäuerlichen Bevölkerung, die einen langsamen aber unaufhaltsamen Romanisierungsprozeß erfuhr. Das Bestehen einheimischer Familien aus der gesellschaftlichen Stufe von Landeigentümers, etwa Saturninus Biti in der Nähe von Tomis oder Daizus Comozi bei Tropaeum, die eine gewisse Stufe der Romanisierung erreicht hatten, zeigt, daß dieser Prozeß, solange ihm rein wirtschaftliche Interessen zugrundelagen, nur einen Teil der Aristokratie und jene Elemente der Urbevölkerung erfassen konnte, die sich durch ihre dem Staat geleisteten Dienste bereichert hatten.

Was die im 3. Jh.u.Z. auf Veranlassung von Ovinus Tertullus durchgeführten Geländeabgrenzungen anbelangt, könnte man diesen sowohl eine wirtschaftliche als auch eine politische Bedeutung beimessen. Ebenso wie bei der Hypothese von Histros hing auch hier die Bestätigung der Grenzen eines römischen Landbesitztums mit den Fischereirechten zusammen, die eine einträgliche, im ersteren Fall von den Histriern an der Donaumündung um im zweiten vom Personal des Landgutes der Messia Pudentilla am Halmyrus-

Golf weitgehend ausgeübte, einträgliche Tätigkeit sicherten. In beiden Fällen waren diese Eingriffe für die einheimische Bevölkerung von Nachteil, für die Fisch ebenso wie auch heute noch einen Bestandteil ihrer täglichen Nahrung bildete. Auch ist der Gedanke, daß es sich bei dem Gut der Messia Pudentilla um ein großes Besitztum handelte, abwegig. Das Eingreifen des Flottenkommandanten in einem Rechtsstreit mit den Einheimischen ist wohl nichts Außergewöhnliches, da die Machtbefugnis der Donauflotte sich angesichts der Angriffe der „Barbaren“ vom Meere her auch über das Küstengebiet der Dobrudscha (zumindest bis nach Histros) erstreckte. Diese Annahme wird durch die Geländeforschungen des Verfassers am Ufer des Raselm-Sees bei der Ortschaft *Mihai Viteazu* erhärtet, wo die Bevölkerungsdichte, verknüpft mit anderen epigraphischen Angaben, ein großes Besitztum als praktisch unmöglich erscheinen läßt, abgesehen von der Rechtslage des Eigentümers. Betrachtet man ferner den Besitz von Urluia (Jud. Constanța) des Senators L. Aelius Marcianus, so ist zu bedenken, daß während der (bereits gegen Ende der Republik begonnenen). Deszentralisierung des Großgrundbesitzes zur Zeit des frühen Kaisertums die *Latifundie* zahlreiche Grundstücke mit unterschiedlicher Ertragskapazität in verschiedenen Gegenden voraussetzte. Der virtuelle Latifundienbesitzer übte seine Eigentumsrechte mit Hilfe seines Verwaltungsapparates aus, der aus Sklaven und Freigelassenen, den eigentlichen Herren der zahlreichen einzelnen Güter, bestand. So muß man sich die *villa* bei Urluia wohl als einen, von einem Intendanten geleiteten mittelgroßen Landbesitz vorstellen.

Dem Fundort der Inschriften nach zu urteilen, konnten die auf Marktproduktion ausgerichteten römischen Landgüter in der Dobrudscha nur

dort entstehen, wo die Dichte der dörflichen Kolonistensiedlungen nicht sehr groß war und diese nicht wirtschaftlich erstickte, und ferner nur in der Nähe von Niederlassungen der bodenständigen Bevölkerung, die überschüssige und sogar in gewissen Tätigkeitsbereichen qualifizierte Arbeitskräfte zur Verfügung stellen konnten.

Die letzten Informationen über die *villae* liefert uns *Acta Sanctorum*. Die *villae* bei Tomis und Durostorum waren große Besitztümer, die von Kolonen angebaut wurden und in der zweiten Hälfte des 4. Jh. infolge der durch die Westgoten hervorgerufenen Wirren verschwanden.

D. Archäologische Zeugnisse

In diesem Abschnitt wird eine Auswahl früherer und späterer Einzelfunde beschrieben, die Informationen über die für eine bestimmte Gesellschaftsschicht spezifische materielle Lage vermitteln.

Unter diesen Funden scheinen die römischen Gräber bei *Crucea* (*Ulmetum*, I, S. 582, Nr. 8), *Suluc-Măcin* (*BCMI*, an. II, 1911, S. 125–127), *Mamaia* (*Rev. Muzeelor*, an. II, 1, 1965, S. 88f), *2 Mai-Mangalia* (*Apulum*, VI, 1967, S. 231–255), *Ostrov-Siliistra* (*SCIVA*, 1, 1974, S. 136), *Bădila-Isaccea* (*Peuce*, VI, 1977, S. 123–136) Besitzern von in der Nähe liegenden Gütern gedient zu haben, wie auch die Spuren im *Jijila*-Tal (bei Suluc) und im *Capaclia*-Tal (zwischen Niculițel und Isaccea) beweisen.

Außer diesen Gräbern sind die von V. Pârvan 1913 aus der *Gem. Turcoaia*, Jud. Tulcea, (*Descoperiri nouă în Scythia Minor*) gemeldeten Funde sowie der 1904 bei *Mircea Vodă*, jud. Tulcea, entdeckte, der Epona gewidmete Votivaltar (*AArh.* – Iași, fasc. 9 – 10) archäologische Zeugen von Landgütern in der Nähe der großen städtischen Siedlung Troesmis.

E. Ein pagus bei Niculițel, im Territorium der Stadt Noviodunum

Der Titel dieses Abschnitts weist auf die topo-archäologischen Untersuchungen des Verfassers im Zeitraum 1972–77 bei Noviodunum in der Nord-Dobrudscha hin.

Die Lokalisierung einiger römischer Güter aus dem 2.–3. Jh.u.Z., geographischen und funktionalen Kriterien nach in zwei Gruppen eingeteilt, nämlich 4 mit Hirtenwirtschaft in der Nähe der dörflichen Siedlung von Niculițel, und 6 gemischtwirtschaftliche Besitzrömer, je etwa 2 km voneinander entfernt, an der Straße, die diese Siedlung mit der großen Stadt Noviodunum verband, ermöglichte Betrachtungen über die verwaltungsmäßige Organisation dieses Gebietes. Umgeben von den Niculițel-Hügeln, zwischen Flußtäälern gelegen, war die relativ ebene Gegend nördlich der Niederlassung Niculițel im Altertum als *pagus*, eine administrative Einheit ähnlich derjenigen von Capidava organisiert, die im vorliegenden Fall als „eine Gemeinschaft römischer Landgüter in der Umgebung oder in der Nähe einer Dorfsiedlung, die das Verwaltungs- und Kulturzentrum des ganzen Gemeinwesens bildete“ definiert werden kann. Das Hauptzentrum des Gebietes blieb weiter Noviodunum, von wo aus die Militärgewalt über die übrigen Kreise der Gegend ausgeübt wurde. Noviodunum selbst war ebenfalls als *pagus* organisiert und schloß die ländlichen Siedlungen der Umgebung ein. Das war der Fall bei allen Städten am Donau-Limes, wichtigen strategischen Zentren, die aber nie zum Rang eines *municipium* erhoben wurden, sondern den juristischen und verwaltungsmäßigen Status des *pagus* behielten.

Dem vorhandenen epigraphischen und archäologischen Material, den griechischen Anthroponymen, der Brandbestattung am Scheiterhaufen in einfachen oder Stufengruben, dem

frühzeitigen Eindringen orientalischer Kulte und des Christentums nach zu urteilen, drängt sich die Hypothese einer Kolonisierung des Gebietes durch ethnische Gruppen griechisch-orientalischer Herkunft auf.

F. Ein Depot römischer Ackerbaugeräte bei Callatis

Auf die älteren Funde von Moșneni-Mangalia aus dem Jahre 1949 zurückkommend, wird auf den ackerbaulichen Charakter der Landgüter im Territorium von Callatis eingegangen. Die Entdeckung dieses Depots am Fuß einer Steinmauer auf einem mit Baumaterial bedecktem Gelände weist darauf hin, daß im mittleren Teil des Gehöftes ein für die eisernen Werkzeuge bestimmter, *ferramenta* genannter Platz, wie auf allen Gütern dieser Art, vorhanden war. Hervorgehoben wird ferner, daß der Fund von *vomer*-Pflügen die Anwendung einer fortschrittlichen Ackerbautechnik in der römischen Dobrudscha bezeugt.

G. Neue Oberflächenbegehungen

In diesem Abschnitt werden erstmalig bisher unveröffentlichte Geländebegehungen beschrieben, die zur Ergänzung des Bildes von der territorialen Verbreitung und Konzentration der römischen *villae* in der Dobrudscha verhelfen.

Die Methode zur Auffindung und Lokalisierung dieser Landgüter besteht in der Feststellung gemeinsamer Elemente, die durch die Häufigkeit der Funde bestätigt werden, nämlich:

1. der einzelne Grabhügel in 200–300 m Entfernung vom Gut;
2. die topo-geographische Lage in der Nähe von fließenden Gewässern, Trinkwasserquellen und alten Straßen;
3. die Größe der Flächen, auf denen Spuren der materiellen Kultur dieses Landbesitzes vorhanden sind, und zwar im allgemeinen 3000–6000 m², im Vergleich zu anderen antiken Siedlungen.

gen im ländlichen Milieu, die 10 000 m² decken.

Mit diesem Verfahren wurden 28 römische Landgüter, meist in der Nord-Dobrudscha, lokalisiert. Zukünftig sollen die Untersuchungen auf das ganze Gebiet zwischen Istrus und Pontus Euxinus ausgedehnt werden.

H. Luftbildforschung in der Nord-Dobrudscha

Hier wird das moderne Verfahren zur Entdeckung archäologischer Fundstellen mittels Luftaufnahmen beschrieben. Nach Ansicht des Verfassers wird die Luftbildforschung in den nächsten Jahren zur wirksamsten Methode nicht nur für das Auffinden ländlicher Siedlungen, sondern auch zur Schätzung ihrer Größe, ihres unterschiedlichen Wertes, des Grades ihrer Erhaltung und der tatsächlichen Möglichkeiten archäologischer Ausgrabungen werden.

Drei während eines Fluges in geringer Höhe im Juni 1977 durch Streifenaufnahmen abgemerkte römische Villen werden abgebildet. Zwei der Fotos zeigen auf Flußterrassen angelegte Villen, das dritte eine kleine Villa in der Nähe eines *vicus* und einer alten Römerstraße.

Die Luftaufnahmen ermöglichen die Ermittlung der Form dieser drei Besitztümer und sogar die typologische Struktur der einen und zeigen Übereinstimmungen mit den durch archäologische Ausgrabungen der letzten Jahre bekannten *villae* in der Dobrudscha.

I. Archäologische Probegrabungen. Handwerkszentren im *Telița-Tal*

Probegrabungen dienen zur Ergänzung der durch Zufallsfunde und Oberflächenbegehungen erhaltenen Informationen und bringen neue Aspekte zutage, die systematische Ausgrabungen erforderlich machen können. Als Einführung auch zu den folgenden beiden Abschnitten sind hier neue Funde

beschrieben, die in den letzten Jahren in der Nähe der Ortschaft *Telița*, Jud. Tulcea, gemacht wurden, nämlich das Gehöft bei „*Izvorul Maicilor*“ mit Öfen zur Eisenverarbeitung. Die bei den Probegrabungen am Kloster *Cilicderé* 1962 gemachten Funde werden kritisch neuinterpretiert und es wird der handwerksmäßige Charakter aller in der Waldzone von *Telița* gelegenen *villae* bewiesen. Der Verfasser ist der Ansicht, daß diese Werkstätten Öfen und Lagerräume ähnlich denen in *Romula (Dacia Inferior)* und *Butovo (Moesia Inferior)* besaßen, wo das aus den nahen Hügeln gewonnene Eisenerz verarbeitet und Ziegel hergestellt wurden. Die Auswertung aller Funde aus dieser Zone zeigt, daß die Spezialisierung dieser Gehöfte zur Zeit der Severer erfolgte, als sich infolge des allgemeinen wirtschaftlichen Aufschwungs mit reger Bautätigkeit an der Unteren Donau ein erhöhter Bedarf an Baumaterial bemerkbar machte. Das Ende ihrer Tätigkeit wird um die Mitte des 3. Jh.u.Z. angesetzt. Diese Chronologie ist für alle Siedlungen im Territorium von *Noviodunum* gültig, was auch durch die in den anschließenden Abschnitten beschriebenen Entdeckungen bestätigt wird.

J. *Villa rustica* mit Gemischtwirtschaft im *Capaclia-Tal*

Die Ergebnisse der Probegrabung, die der Verfasser 1972 im *Capaclia-Tal* in der Nähe eines Grabhügels unternahm, der gleichzeitig von G. Simion freigelegt wurde, werden ausführlich beschrieben, da sie bisher nicht veröffentlicht sind. Die Probegrabung bestand in einem Schnitt im Bereich des Gehöftes, der nicht das Wohnhaus, sondern nur einen Teil der Wirtschaftsgebäude berührte, die mit Ziegeln und Dachpfannen gedeckt gewesen waren, Steinmauern mit Lehmörtel und gestampften Fußboden hatten. Zwei Wohnphasen wurden unterschieden: I – 2,

Jh.u.Z.: II — erste Hälfte des 3. Jh.u.Z.
Die Untersuchungen ergaben ferner das Bestehen von Landgütern in der Nähe der einzelnen Grabhügel, deren Ausdehnung, Eigentumscharakter, Art der Wirtschaftstätigkeit festgestellt wurden.

Erstmalig wird eine interessante, auf ein römisches Amphorenfragment geritzte Inschrift (*Robinson, M-90*) aus der letzten Wohnschicht wiedergegeben. Der entzifferte Teil der Inschrift „*AVF (idius) PH(e) B(u) Sc (enturio) co(hortis)*“ bezeugt die Anwesenheit eines römischen Veterans griechisch-orientalischer Abstammung, möglicherweise Eigentümer der *villa* im Capaclia-Tal, was dem Bestattungsritus und -ritual des Grabhügels in der Nähe des Besitztums entspräche.

Die festgestellte Größe der Wohnfläche reiht diese in die Kategorie der *villae rusticae* mit Gemischtwirtschaft ein. Der Fund zahlreicher Tierknochen (von Schafen, Ziegen und Schweinen) deutet eine auf Viehzucht — wohl in den nahen feuchten Wiesengelände — basierende Wirtschaft, an durch Fischfang und Ackerbau ergänzt.

Die Untersuchungen im Capaclia-Tal führten zur Kenntnis einer weiteren *villa rustica* auf einer Flußterrasse nahe der Donau und einer Quelle, aber auch eines großen Aquäduktes, das Noviodunum versorgte und bestimmt auch Abzweigungen für die Bewässerung der anliegenden Gehöfte hatte. Die Lage der *villa* an der Straße, die den *vicus* bei Niculiţel mit der großen Stadt Noviodunum verband, trug zum Wohlstand des Eigentümers bei, der sich aus den im Grabhügel geborgenen Beigaben herleiten läßt.

K. Eine *villa rustica* auf Viehzuchtbasis bei Niculiţel

In den Jahren 1972—77 wurde eine der im Umkreis der Ortschaft Niculiţel liegenden vier römischen Villen systematisch untersucht und dabei die Größe,

die sozialökonomische Struktur und die Chronologie dieses Wirtschaftsbetriebes ermittelt. Diese am Nordrand eines Plateaus, auf dem der *vicus* Niculiţel der frühromischen Zeit lag, angelegte Villa hatte die Form eines Rechtecks mit den kürzeren Seiten — 64,40 m (ca. 220 röm. Fuß) — im N und S und den längeren Seiten — 71,30 m (ca. 246 röm. Fuß) — im O und W. Sie war genau in der Richtung einer antiken Straße, längs den von der römischen Bevölkerung der nahen Niederlassung errichteten Grabhügel gebaut. Das Wohngebäude für das Personal stand in der SO-Ecke; im östlichen Teil des Anwesens befanden sich zwei Zisternen und in der Mitte ein großer Innenhof. Der Eingang lag im SW. Der nördliche Teil des Hofes war auf drei Seiten von einem *peristylum* umgeben, hinter dem die Nebengebäude und Ställe lagen.

Das Besitztum war in dem typischen Stil der italischen *villae* eingerichtet, in denen die Gebäude auf drei Seiten eines großen Hofes standen, dessen Vorderseite eine einfache Mauer mit breitem Eingangstor (3,10 m bei Niculiţel) abschloß. Der Grundriß der *villa* beweist die Beschränkung auf das absolut Notwendige. Der Eigentümer hat sich der für ländliche Verhältnisse üblichen römischen Bauweise bedient und seine Wirtschaft dem hier bestehenden natürlichen Rahmen und den Erfordernissen für die Verwertung der Erzeugnisse seines *praedium* im Warentausch angepaßt. Die Einfachheit der Anlage ist der Funktionstät, nicht den beschränkten Mitteln des Eigentümers zuzuschreiben. Die Inneneinteilung des Gehöftes mit großen überdachten Räumen außerhalb des Wohngebäudes, die vielen geborgenen Rinderknochen, die beiden Zisternen, die auf einen großen Wasserverbrauch hinweisen, bezeugen den vorherrschenden Viehzuchtcharakter der Wirtschaft von Niculiţel.

Die Ausgrabungen haben zwei Wohnschichten, mit einer Wiederaufbauphase Ende des 2. Jh. und zwei Zerstörungen — gegen 170 und 250 u.Z., den Münzfunden nach zu urteilen — zutage gefördert. Der Viehzuchtcharakter scheint sich während der zweiten Wohnphase entwickelt zu haben, in der archäologisch eine Vergrößerung der Innenräume durch Anbauten im Norden belegt ist. Nach der letzten Zerstörung — sehr wahrscheinlich während des großen Goteneinfalls unter Kniva — wurde das Gehöft nicht wieder bewohnt.

L. *Eine villa rustica im Taița-Tal, in der Nähe der Stadt Troesmis*

1971 wurde auf der Westterrasse des Taița-Baches, ca. 1,5 NW der Gemeinde Horia (Jud. Tulcea), einer ebenso wie Niculițel in der Fachliteratur schon seit Gr. Tocilescu und V. Pârvan bekannten Ortschaft, ein römisches Gehöft entdeckt und archäologisch untersucht. Die Ergebnisse dieser Forschungen wurden vom Verfasser in *BMI*, 4, 1972 und *Peuce*, IV, 1973—1975 veröffentlicht. Ausgegraben wurden das Wohnhaus des Eigentümers, einige Wirtschaftsgebäude und ein kleines Gräberfeld in der Nähe.

Die Anordnung der Innenräume des Wohnhauses bezeugt eine genaue Kenntnis der römischen Bautechnik sowie deren Anpassung an die konkreten Voraussetzungen des Geländes und der Umgebung. Beim Bau wurde das Bodenrelief berücksichtigt. Der Eingang liegt an der Ostseite, sowohl der Aussicht als auch des von W nach O abschüssigen Geländes wegen. Der Boden war vor dem Bau eingeebnet und abgetreppelt worden, um die Errichtung eines zweistöckigen Hauses mit einer Kolonnadenterrasse an der Westseite zu ermöglichen. Drei Flügel des Gebäudes umgaben einen rechteckigen Innenhof. Die eigentliche Wohnung bestand aus den nach N gelegenen ungeheizten Sommerräumen, die durch ein kleines

atriolum mit Portikus, das mit Steinfliesen ausgelegt war, von den mit einem *hypocaustum* heizbaren, nach S gehenden Winterräumen getrennt waren. Der südliche Teil des Hauses enthielt ein schmuckes *balneum* mit vier erwärmten Bädern. Westlich davon lag das *praefurnium*. Die *villa* bei Horia entspricht einem im republikanischen Italien verbreiteten Typ römischer Landgüter mit Innenhof, den die Wohngebäude umgaben, und einem Außenhof mit den Nebengebäuden. Sie bildet gleichzeitig ein typisches Beispiel für die Tendenz einer Deszentralisierung der Gehöfte, d.h. der Anlage der Nebengebäude in gewisser Entfernung vom Wohnhaus.

Eine interessante Erscheinung bildet das kleine Brandgräberfeld in der Nähe dieses Besitztums, das vermutlich für das Hilfspersonal des römischen Gehöftes bestimmt war. Das letztere war in der Nähe eines *castrum romanum* und einer großen bodenständigen Siedlung angelegt. Die relativ konzentrierte Gestaltung des Gehöftes und die Lage nahe eines Castrum, entgegen den Empfehlungen des Columella (*I,5,7*), bezeugen einerseits, daß die Tätigkeit des Anwesens hauptsächlich im Ackerbau und in der Verwertung seiner landwirtschaftlichen Erzeugnisse bestand, und andererseits daß das Gehöft einem Veteranen gehört haben muß; der Eigentümer könnte der *centurio* Annaeus Pulcher gewesen sein (*NMEpSM*, S. 183).

M. *Villae rusticae in der späten Römerzeit*

Im letzten Abschnitt beschreibt der Autor die Ergebnisse seiner Forschungen in den Jahren 1978—80, die er 1979 in Oradea, 1980 in Tulcea und 1981 in Brașov auf Fachtagungen vortrug. Diese Forschungen in der Zone von Sarica-Telița (Jud. Tulcea) führten zur Entdeckung römischer Wohnungen im Telița-Tal, in der Nähe der Straße,

die den Donau-Limes mit dem mittleren Teil der Dobrudscha verband. Die Ausgrabungen fanden im NO-Teil des Hügels Sarica, bei „*La Pomăsita*“ und an der Wegkreuzung zwischen Telita und Sarica, bei „*La Pod*“ statt. Bei „*La Pomăsita*“ wurden die Überreste eines massiven Bauwerks entdeckt, das dem abschüssigen Gelände genau angepaßt war. Es gehörte zu einem Gehöft aus der ersten Hälfte des 4. Jh.u.Z., nach der hier geborgenen Keramik und einer Münze von Constantius II. (337–341 u.Z.) zu urteilen.

Die Fundstelle „*La Pomăsita*“ erhebt die Frage eines Weiterbestehens des Landbesitzes vom Typ *villa rustica* in der ersten Hälfte des 4. Jh.u.Z. Daher erwies sich die Untersuchung zumindest einer dieser benachbarten Wohnsitze als unbedingt erforderlich.

1979–80 wurden systematische Ausgrabungen an der Fundstelle „*La Pod*“, etwa 1300 m südlich der Probegrabung von 1978 unternommen. Sie brachten eine Wirtschaft aus dem 4. Jh.u.Z. zutage. Die ländliche Bauweise, die in den zwei Wohnschichten gefundenen Ackerbau- und Zimmermannsgeräte, die großen Vorratsgefäße und vor allem der Keramikbrennofen in der Nähe zeugen sowohl für die Beschäftigungen des Eigentümers als auch dafür, daß das römische Gehöft auch im 4. Jh.u.Z., in der Blüt des konstantinischen Zeitalters weiter für den Markt produzierte. Die Ausgrabungen bei Telita zeigen, daß die Anwesen des 4. Jh.u.Z. die Tradition der unter den sozialpolitischen Umständen um die Mitte des 3. Jh. verschwundenen *villae rusticae* weiterführten. Sie zeugen für die Wiederentstehung dieses ländlichen Wirtschaftstyps in einen nun ruhigeren und sicheren Zeitalter an der Unteren Donau. Die Einfälle der Westgoten Ende des 4. Jh. führten zum *endgültigen Verschwinden dieses römischen Wirtschaftstypus*.

IV. ABSCHLIESSENDE BEMERKUNGEN

Die Auswahl der Informationen nach wirklichkeitsnahen Kriterien: Fundort, Baustoff, Elementen mit sicheren Analogien, Typengrößen usw. ermöglichte die Ermittlung von 93 römischen *villae*, die – unter Vorbehalt der Ergebnisse künftiger Untersuchungen in der gesamten Dobrudscha – die Grundlage für eine geschichtliche Analyse bilden.

Die große Anzahl der am Donau- und Küstenlimes gelegenen Gehöfte beweist, daß die Anlage dieser *villae*, als Produktionswirtschaften, für die Versorgung der Heereslager und der Städte in der frühen Römerzeit eine Lösung *sui generis* bedeutete.

Die Oberflächenbegehungen haben die große Bedeutung der geographischen Voraussetzungen und vor allem des Bodenreliefs für das Auftreten und die Verbreitung der römischen Landsitze in der Dobrudscha erwiesen.

Die territoriale Verbreitung und die geographische Lage der *villae* ist in erster Linie wirtschaftlich bedingt. Die archäologischen Untersuchungen haben ein gemischtwirtschaftliches Gehöft aus dem 2. Jh.u.Z. zutage gefördert, wo Ackerbau mit Vieh- und Bienenzucht sowie mit verschiedenen, für die Landwirtschaft erforderlichen Handwerken harmonisch verknüpft waren.

Infolge der wachsenden strategischen Bedeutung der Militärlager am Limes ist ein Ansteigen der wirtschaftlichen Rolle dieser Gehöfte feststellbar, die allmählich auch die gewerbliche Produktion für die ländliche Gegend übernahmen. Die immer weitergehende Spezialisierung der Handwerkszweige ist Ende des 2. und Anfang des 3. Jh. sowohl epigraphisch bei Ulmetum (in der *villa* des *Cocceius Helius* und der des *L. Pompeius Valens*) als auch archäologisch (in der Zone Telita-Niculitel, im Territorium der Stadt Noviodunum) sichtbar. Die Ent-

wicklung dieser Landgüter war durch wirtschaftliche Faktoren bestimmt. Es wurde extensive Landwirtschaft auf mittelgroßen Anwesen in Zonen mit gewelltem, teilweise waldigem Gelände betrieben. Unter diesen Umständen war die Viehzucht in der Dobrudscha rentabel, und die Existenz von Rohstoffquellen in der Nähe vieler Gehöfte führte zu deren Umwandlung in wahre Gewerbezentren.

Die Anlage solcher Besitztümer schritt zumindest bis Mitte des 3. Jh. ständig fort, es sind jedoch vier besonders wichtige Zeitpunkte dafür zu unterscheiden. *Ende des 1. Jh.* erschienen in der Dobrudscha *villae*, die größtenteils Veteranen gehörten; hinzu kamen die Anwesen der lokalen Fürsten, deren Romanisierung begonnen hatte. Die administrativ-territoriale Organisation der neuen Provinz Moesia Inferior durch Trajan berücksichtigt diesen Eigentumstyp. Weiterhin ist zur Regierungszeit des *Hadrianus* und *Antoninus Pius* eine intensive Kolonisierung dieses Gebietes mit griechisch-orientalischen Elementen, Veteranen und Zivilpersonen, römischen Staatsbürgern und *peregrini* zu verzeichnen, worauf auch den griechischen Städten neue Rechte erteilt und die Beziehungen zwischen den einzelnen sozialökonomischen Einheiten neu geregelt wurden. *In der Severerzeit* ist die Entstehung neuer sowie die Erweiterung bereits bestehender Gehöfte, als Ergebnis der wirtschaftlichen Blüte, gleichzeitig mit einem starken Fortschreiten der Enteignung der einheimischen Bevölkerung — eines allmählichen Prozesses der Eingliederung der bodenständigen Gemeinschaften in die neue Struktur der römischen Gesellschaft zu verzeichnen, der anschließend während der allgemeinen Krise des Römerreiches abbrach. Die Gründung neuer Gehöfte *im zweiten Viertel des 4. Jh.* kennzeichnet den Abschluß der Ausbreitung eines für die landwirtschaftliche Nutz-

ung der Provinzen in Roms „goldenen Zeitalter“ charakterisierenden Systems. Das Wiederauftreten der Gehöfte vom Typus *villa rustica* ist als sozial-ökonomischer Reflex eines neuen Zeitraumes der Ruhe an den Grenzen infolge der politischen Festigung des Reiches unter den Kaisern der konstantinischen Dynastie zu betrachten. Mit dem Aufhören des Kräftegleichgewichts an der Unteren Donau verschwinden Ende des 4. Jh.u.Z. die Landsitze des genannten Typs während der in der Spätantike durch politische und militärische Faktoren hervorgerufenen tiefgreifenden wirtschaftlichen und sozialen Umwälzungen. Infolge der Unordnung und Unsicherheit, die die ständigen „Barbaren“-Einfälle mit sich brachten, begannen die Aufgaben der einheimischen Bauerngemeinschaften, die während der Severerzeit im Verschwinden begriffen waren, wieder an Bedeutung zu gewinnen.

Die Konzentration des Grundbesitzes wirkte sich in der Entstehung von Latifundien aus, die nur der römischen Tradition folgend die Bezeichnung *villae* behielten, wie etwa das Gut des Amandus oder Adamantius bei Tomis, oder auch das große Besitztum der Familie des römischen Generals Flavius Aëtius im 5. Jh., in Ozobia bei der Stadt Durostorum. Diese Latifundien, die mit der Hilfe von Kolonen bebaut wurden und in der Nähe großer ökonomischer und kulturell-administrativer Zentren angelegt waren, übernahmen die Rolle der *villae rustica*, was die Verbreitung römischer Sach- und Geisteskultur im herkömmlichen dörflichen Milieu und dessen Einbeziehung in den Wertekreislauf der Provinzgesellschaft anbetrifft. Auch hier erwies sich die Romanisierung als ein langsamer Geschichtsprozeß, der sich allmählich vollzog, solange er nur auf wirtschaftlichen Interessen beruhte. Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha behielt infolge des Weiterbeste-

hens ihrer Dorfgemeinschaften — komplexer Organismen, die die Geschichtsforschung innerhalb der ausgebildeten römischen Sklavenhaltergesellschaft kaum erfassen kann, — ihre Sitten und Gehräuche bei. Die kultursymbiose, die Bekundung einer einheitlichen Provinzmentalität erfolgte durch die Steigerung der Aufgaben der dörflichen Bevölkerung infolge einer erhöhten strategischen Bedeutung der Nieder-

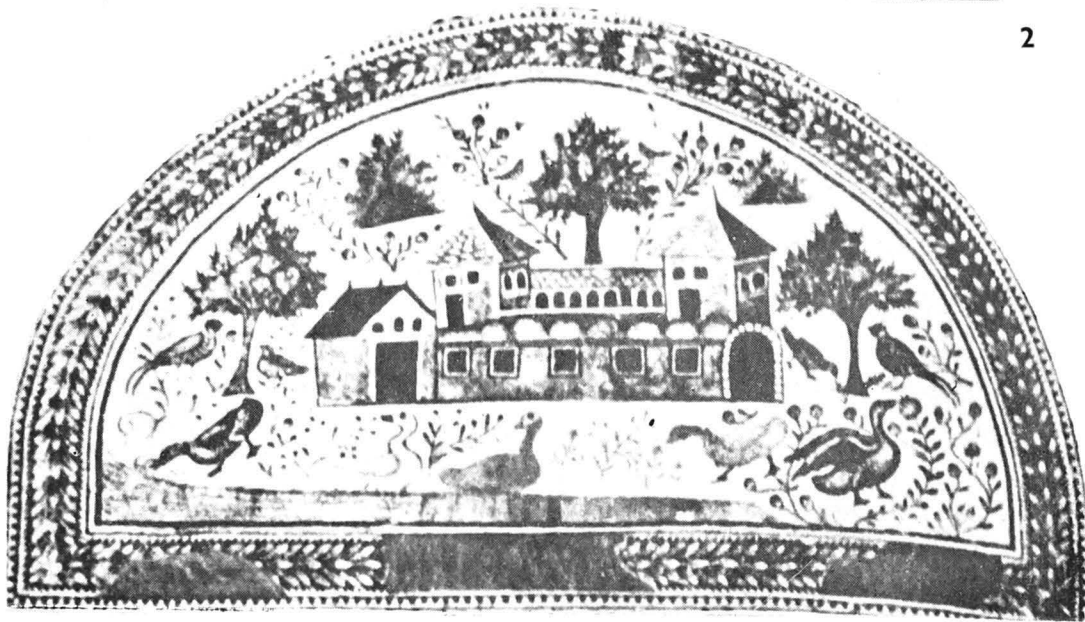
lassungen am Limes und der Anwerbun von Soldaten aus den Reihen der Provinzbewohner für das römische Heer.

Das römische Landgut mit seinen viel verzweigten wirtschaftlichen, juristischen und religiösen Verflechtungen bildete in der älteren Kaiserzeit und zu Beginn des Dominats einen wichtigen Faktor für die Entstehung und Geltendmachung eines starken Römeriums an der Unteren Donau.

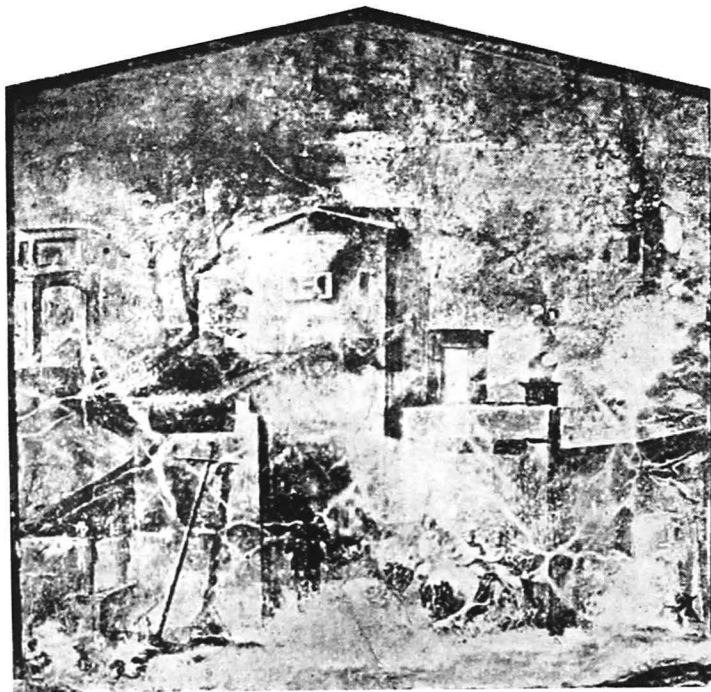

1

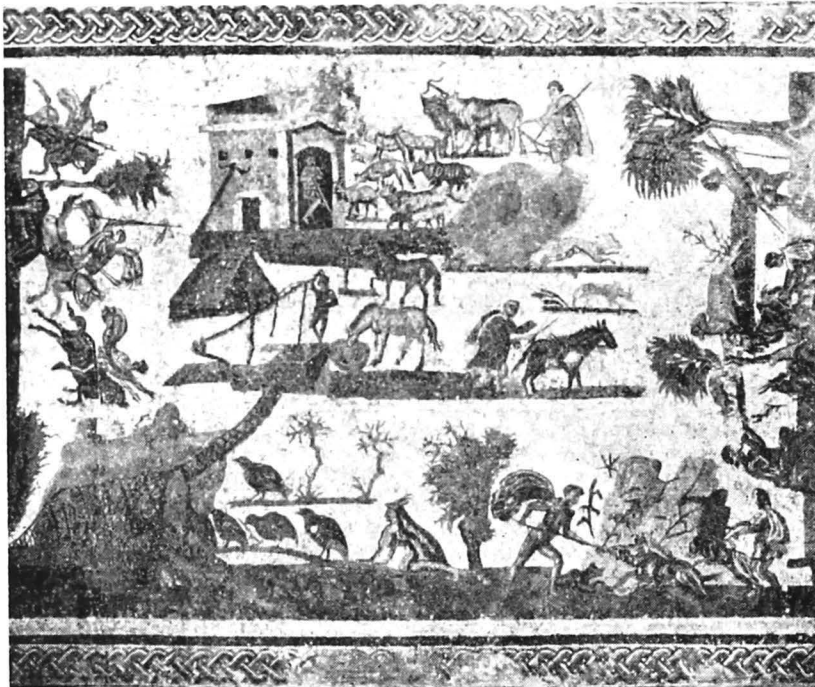
2

Pl. I – VILLAE DIN NORDUL AFRICII DUPĂ MOZAIICURILE DE LA ZLITEN (Tripolitania – sec. I–II e.n.) – 1 ȘI THABRACA (Tunisia – sec. IV e.n.) – 2

1

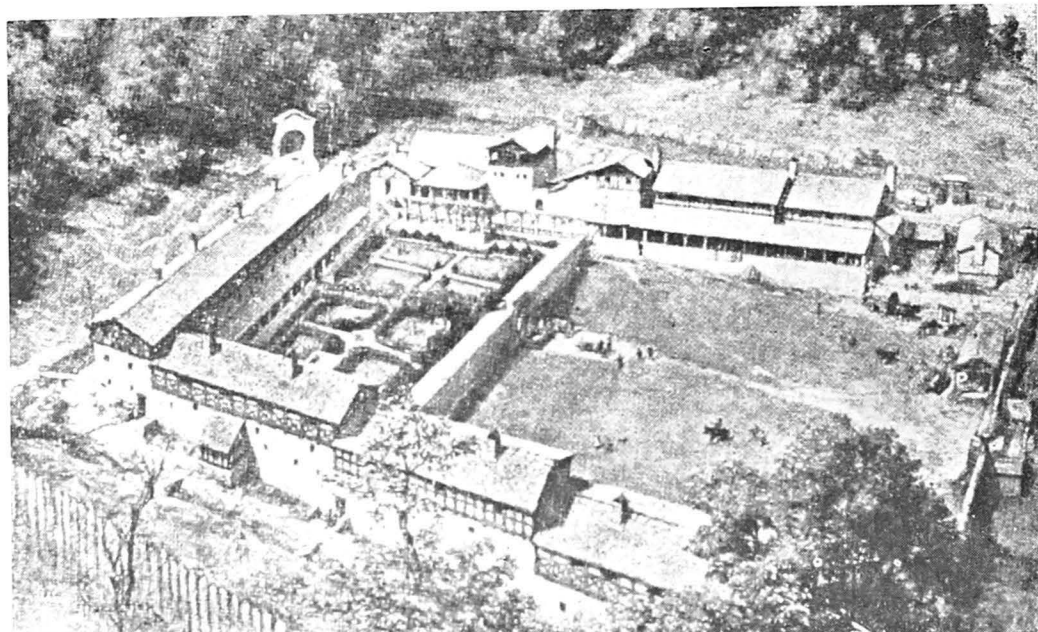

2

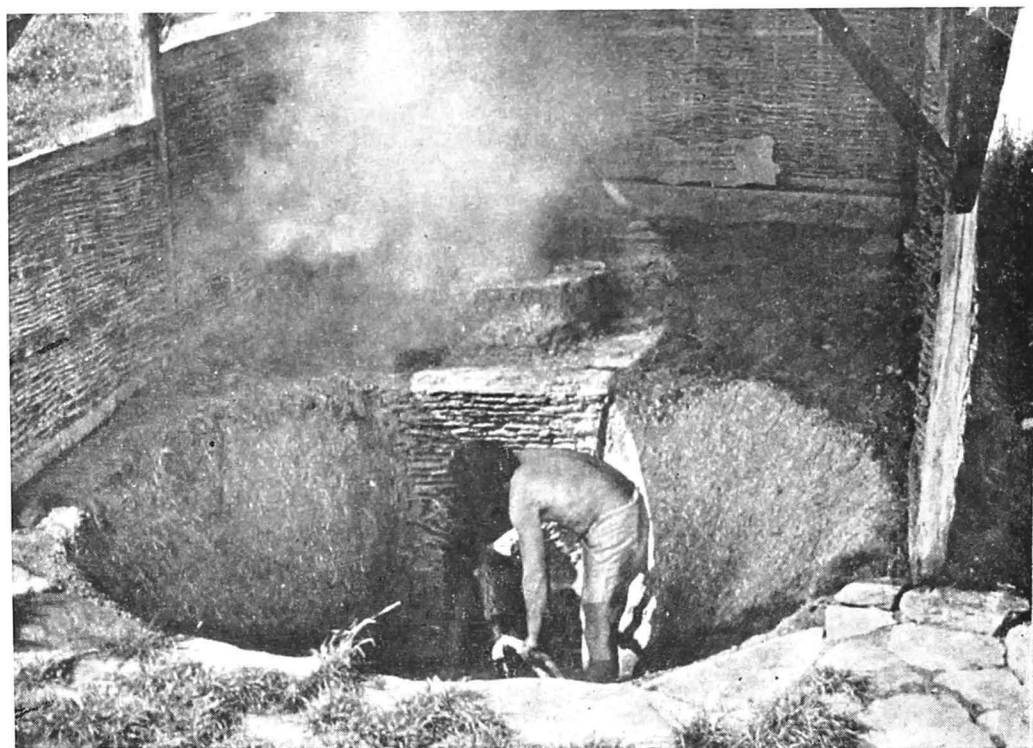
Pl. II – FERME ROMANE: 1) POMPEI (*pictură murală – sec. I e.n.*) ; 2) UTHINA (*Africa proconsularis; mozaic – sec. II e.n.*)

Pl. III – VILLAE AFRICANE: 1) CARTAGINA (mozaic – sec. IV e.n.) ; 2) OPAIȚ CERAMIC DESCOPERIT ÎN SUDUL TUNISIEI (sec. II–III e.n.)

1

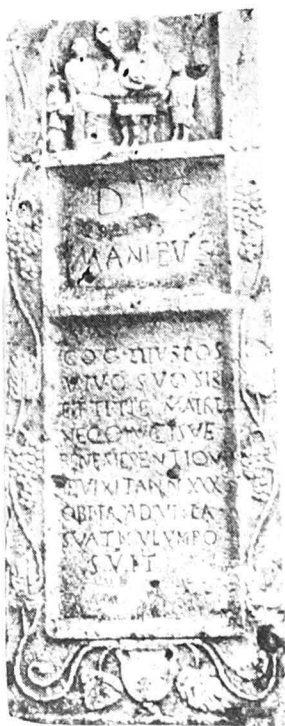

2

Pl. IV – 1) VILLA DE LA CHEDWORTH (restituție de A. Forestier) – BRITANNIA, SEC. II–IV E.N. (apud M. Rostovzev) 2) CUPTOR DE ARS OBIECTE CERAMICE DIN FERMA DE LA PAVLIKENI – MOESIA INFERIOR, SEC. II–IV E.N. (apud B. Sultov)

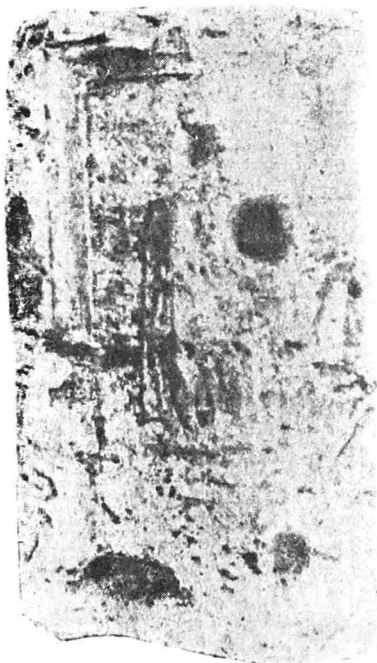
1

2

3

4a

4b

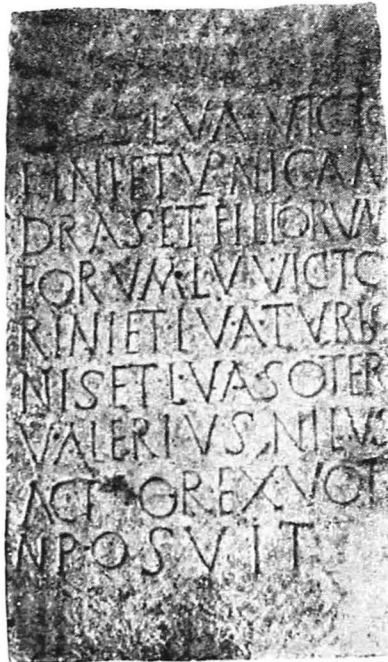

4c

Pl. V – MĂRTURII SCRISE ALE UNOR PROPRIETARI DE VILLAE RUSTICAE DIN DOBROGEA (1, 2 – Capidava ; 3 – Pantelimonul de Sus ; 4 (a,b,c,) – Ulmetum)

1

2

3

4

Pl. VI – MĂRTURII SCRISE ALE PROPRIETARILOR DE VILLAE RUSTICAE

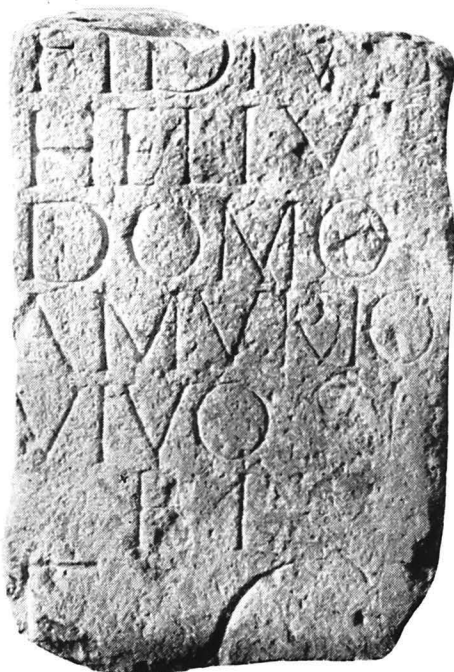
1

2

3

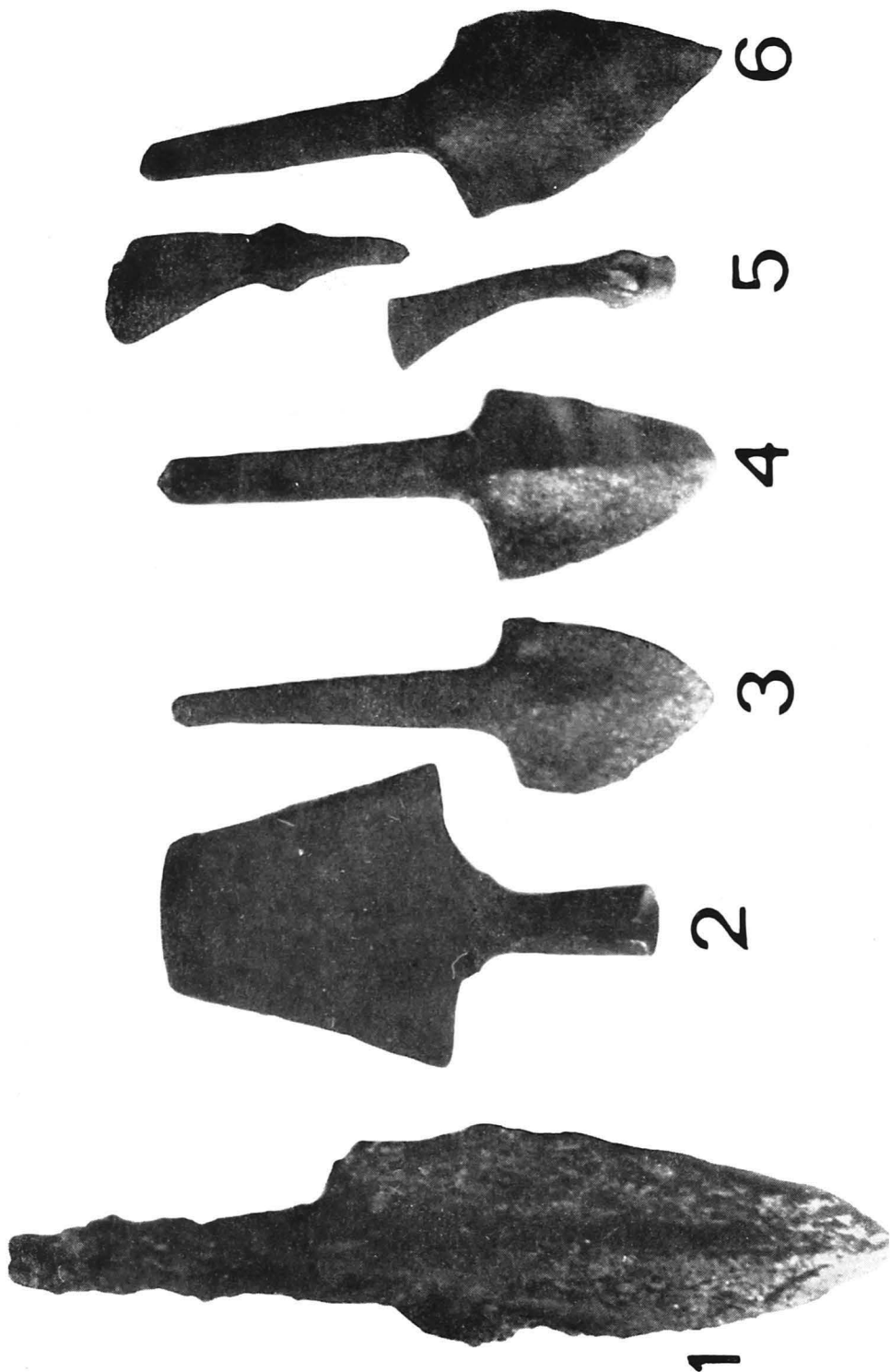
4

5

Pl. VII – MĂRTURII SCRISE ALE UNOR PROPRIETARI RURALI DIN NORDUL DOBROGEI: 1) TULCEA ; 2) CATALOI ; 3) CASIMCEA ; 4) TOPOLOG ; 5) TURCOAIA.

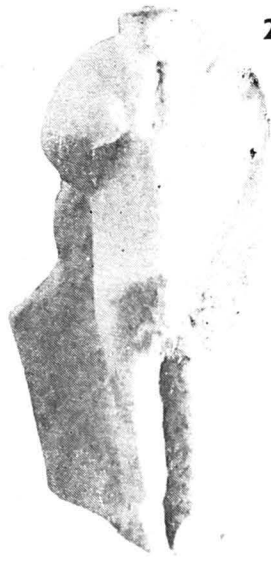

Pl. VIII – DEPOZIT DE UNELTE AGRICOLE (Moşneni – sec. II–III e.n.)

1

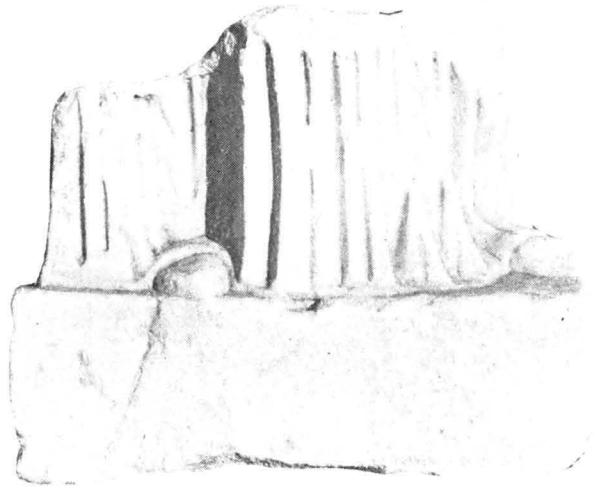
2

3

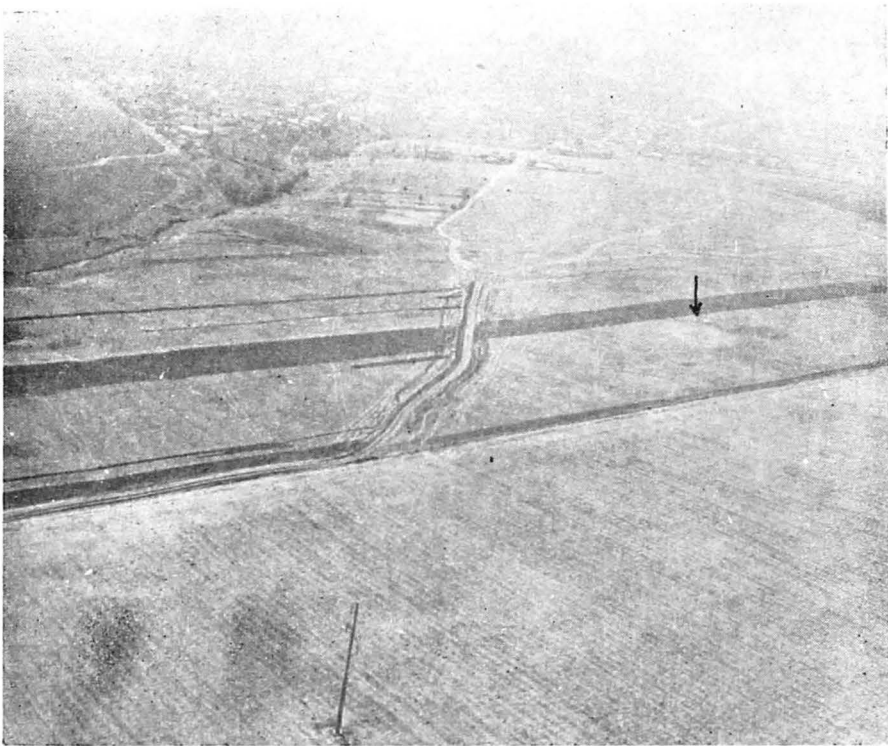

4

5

Pl. IX – PIESE SCULPTURALE PROVENITE DIN FERMELE ROMANE DIN NORDUL DOBROGEI: 1,5 – CASIMCEA; 2,3 – NICULIȚEL (*Gurgoaia*); 4) ALTARUL EPONEI DE LA MIRCEA VODĂ.

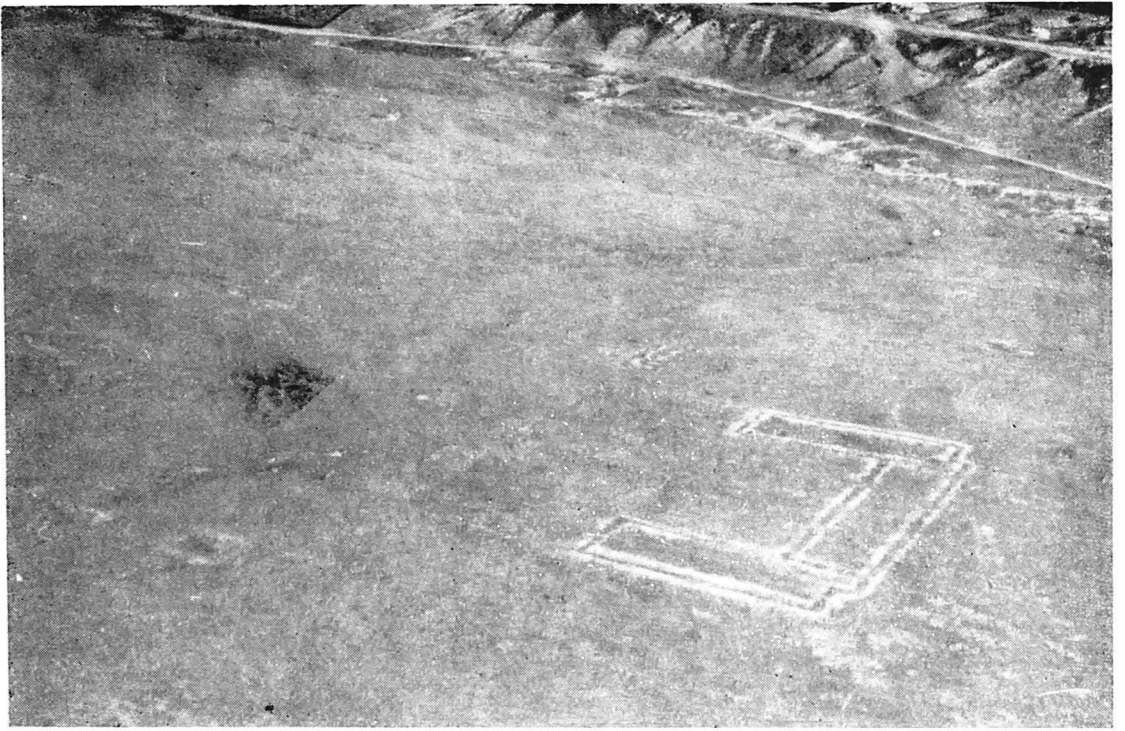

1

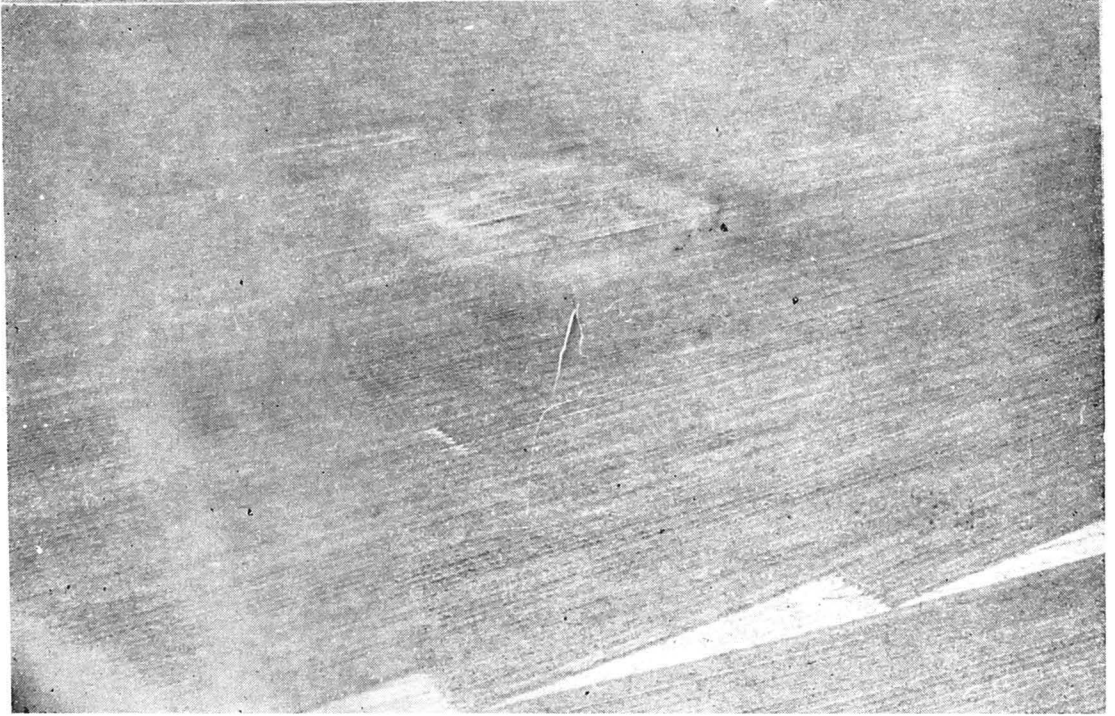

2

Pl. X – 1) FERMĂ ROMANĂ REPERATĂ DIN AVION 2) PORTRET FUNERAR (*villa de la Colina, Valea Nucarilor*)

1

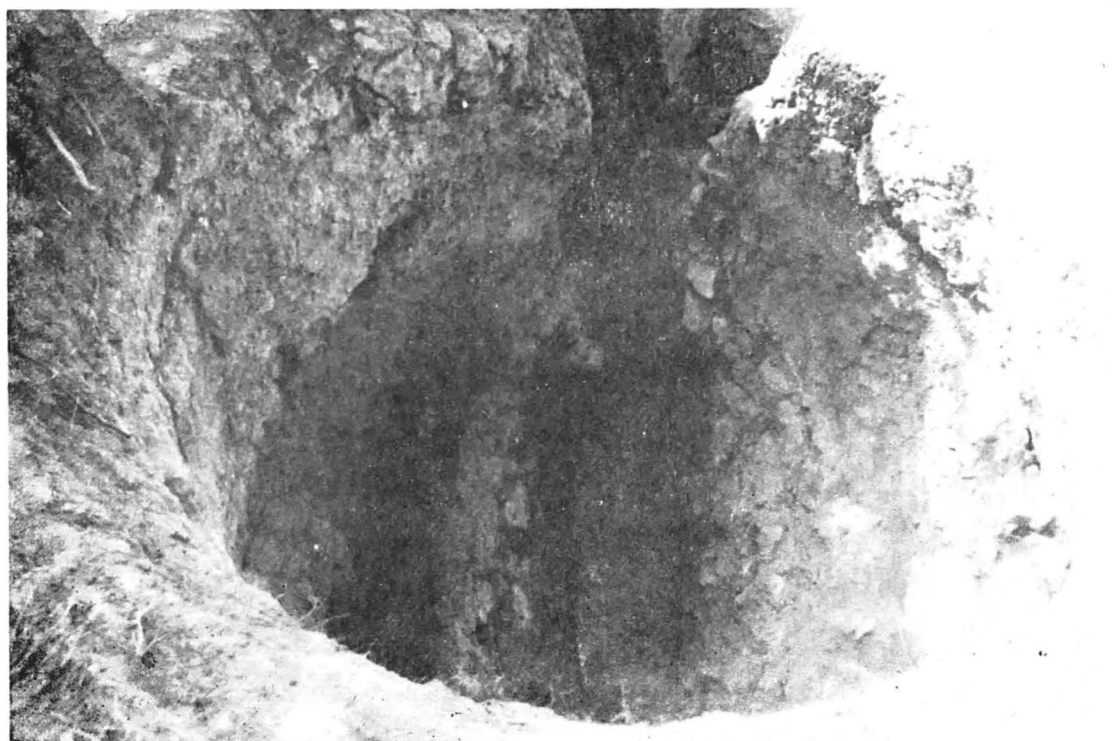

2

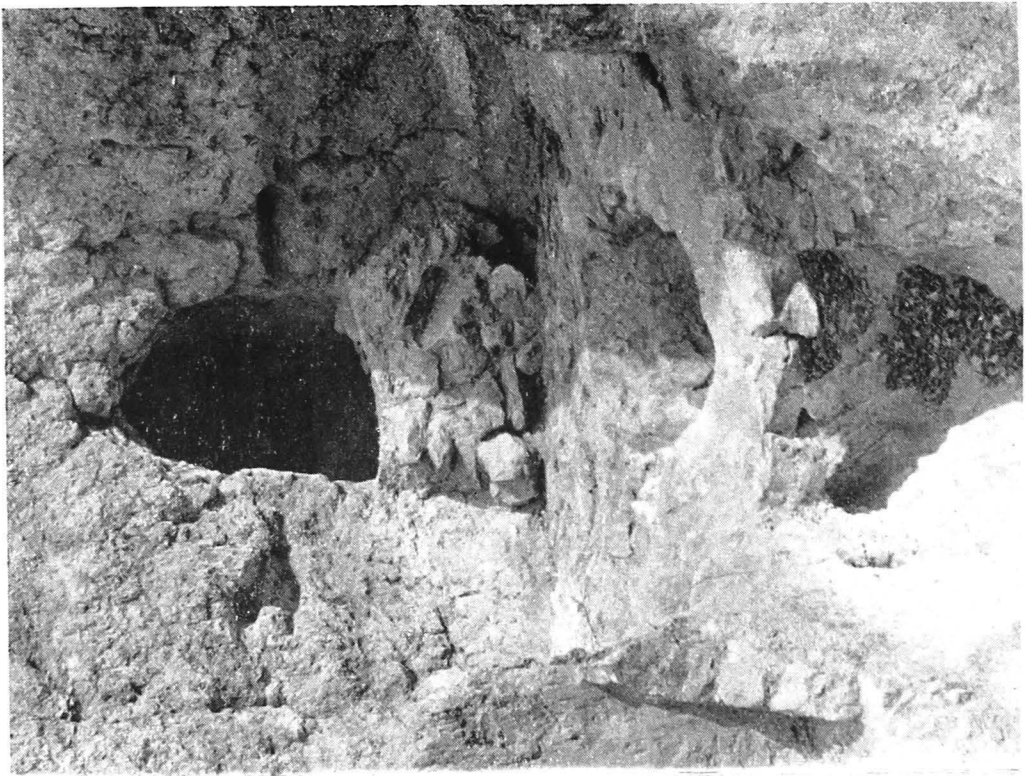
Pl. XI – FERME ROMANE REPERATE DIN AVION: 1) PE VALEA ROSTILOR; 2) ÎN APROPIEREA DEALULUI DENISTEPÉ

2

Pl. XII – CUPTOARE ROMANE DE REDUS MINEREU DE FIER PE VALEA TELIȚEI
(p. „Izvorul Maicilor”)

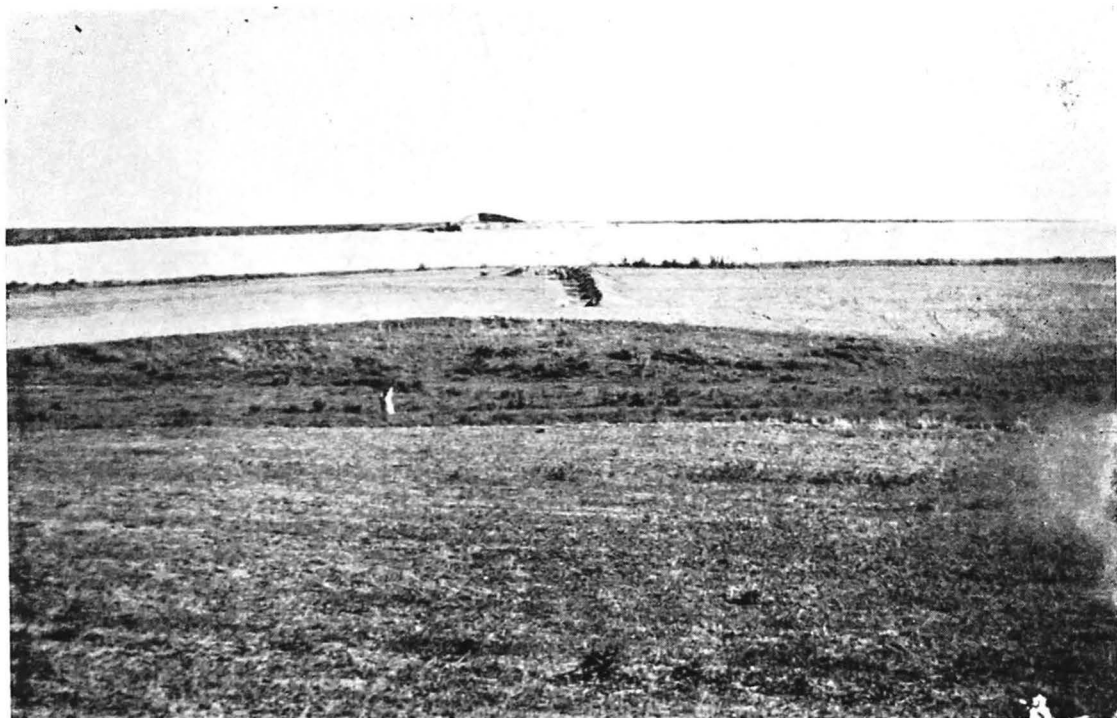

2

1

Pl. XIII – CUPTOR ROMAN DE REDUS MINEREU DE FIER (nr. 2+2a) pe VALEA TELIȚEI (p. „Izvorul Maicilor”)

1

2

Pl. XIV – ASPECTE ASUPRA AMPLASAMENTULUI FERMEI RURALE DE PE VALEA
CAPACLIA

2

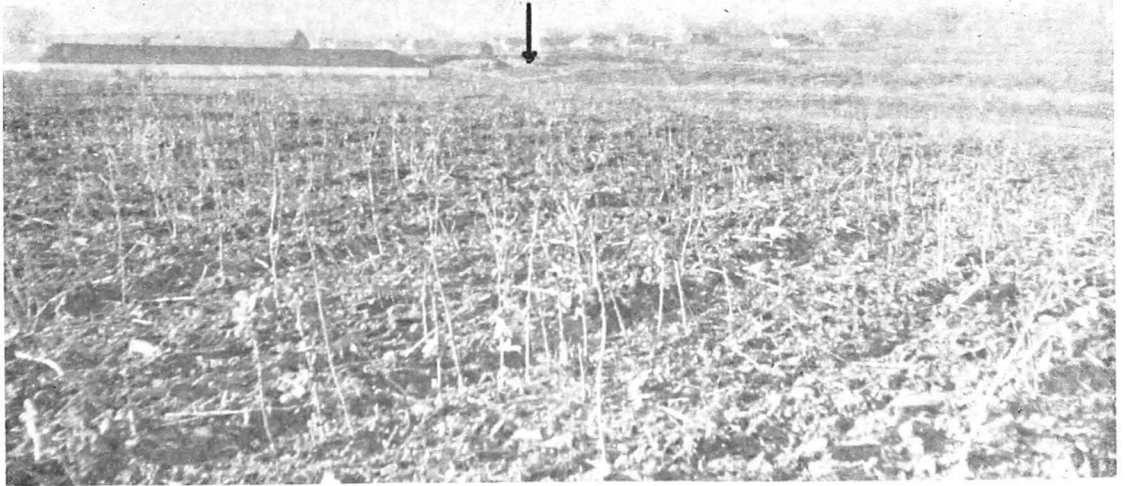
3

4

Pl. XV – VESTIGII ROMANE PE V. CAPACLIA: DIN FERMĂ (1,2) ȘI DIN
VECINĂTATE (*apeduct roman* – 3,4)

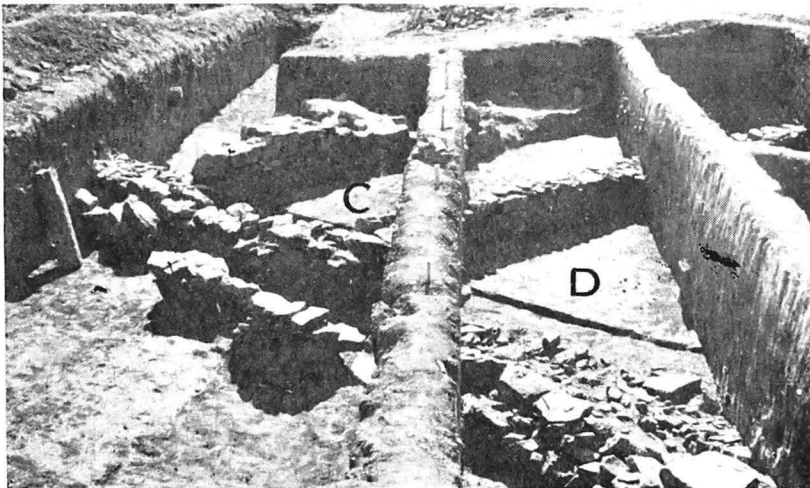
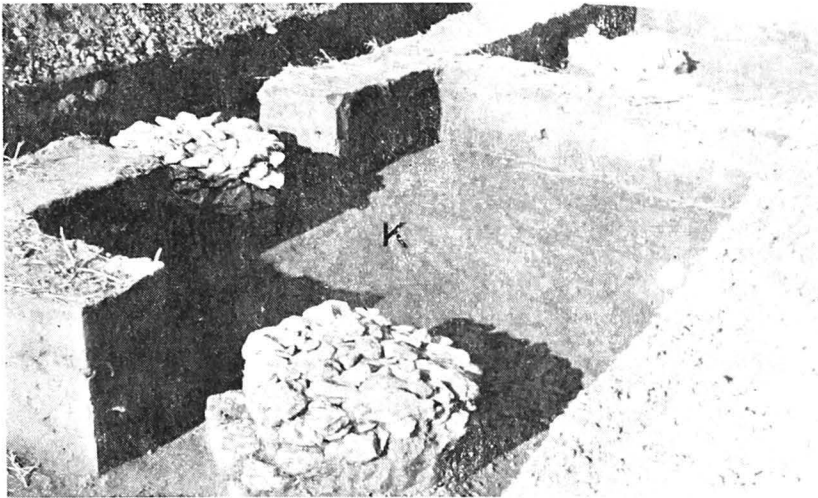

1

2

Pl. XVI – 1) VEDERE DINSPRE N ASUPRA ZONEI DE AMPLASARE A VILLA-EI DE LA NICULIȚEL 2) DRUMUL ROMAN DE LA NICULIȚEL LA NOVIODUNUM

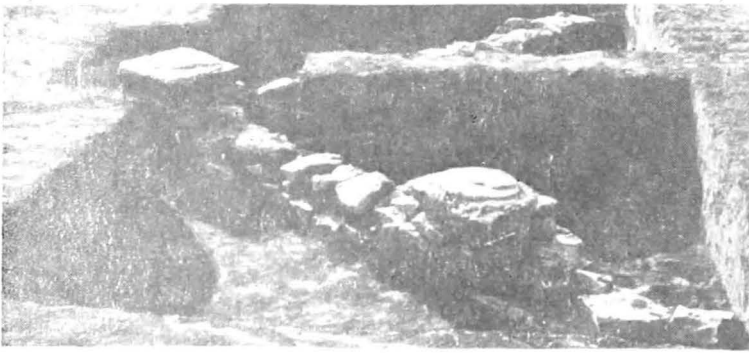
Pl. XVII — FERMA DE LA NICULITEȘ ÎN TIMPUL SĂPĂTURILOR: 1—2) COLȚUL DE NV; 3) ÎNCĂPERI DE LOCUIT ÎN COLȚUL DE SE

1

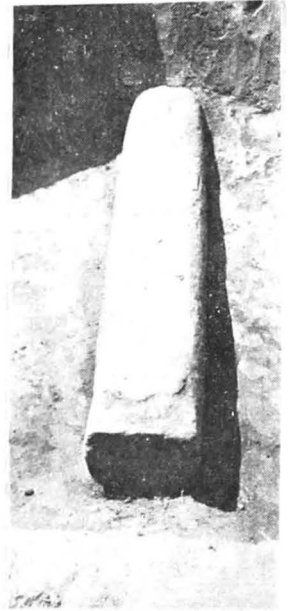
2

3

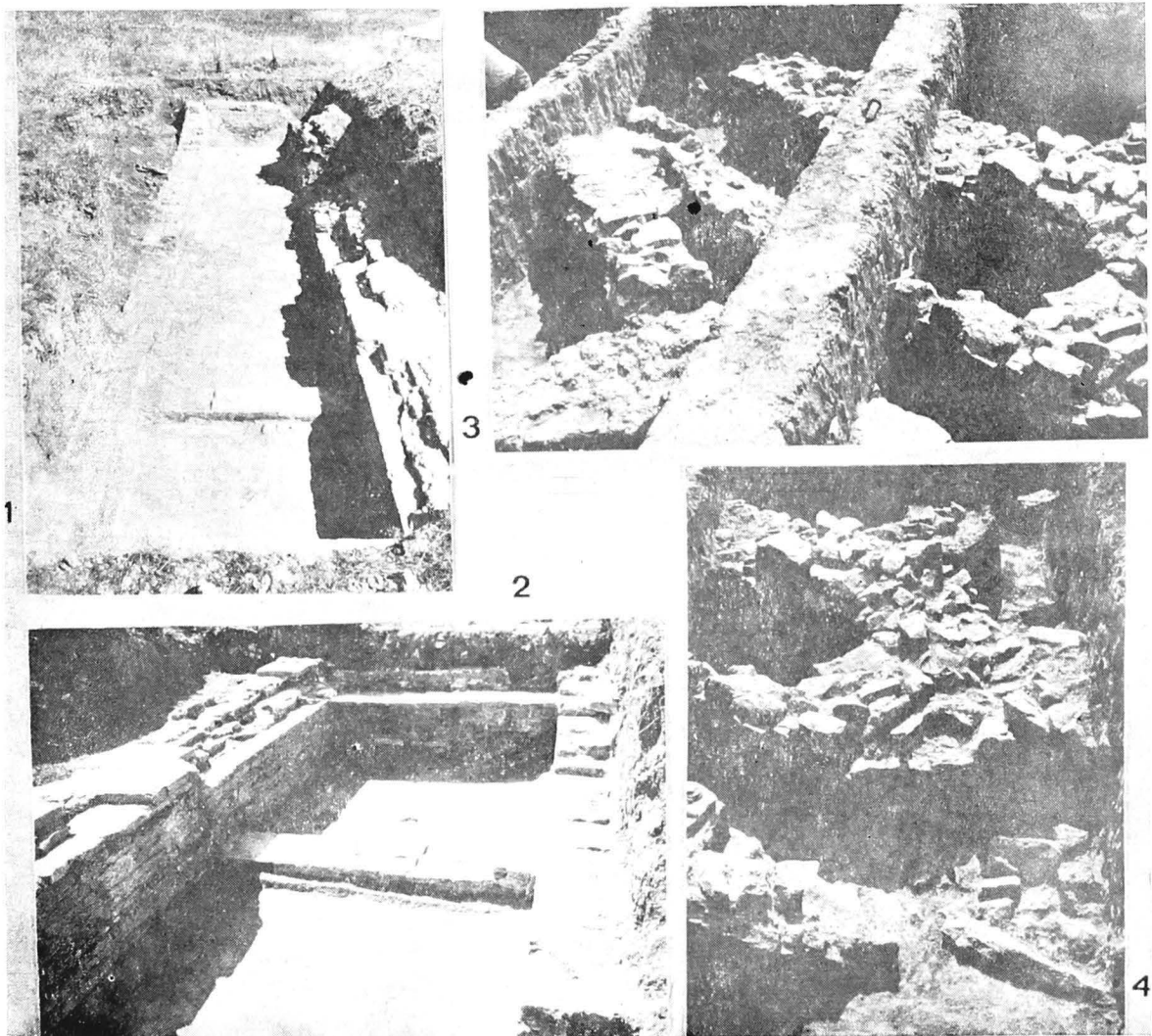

4

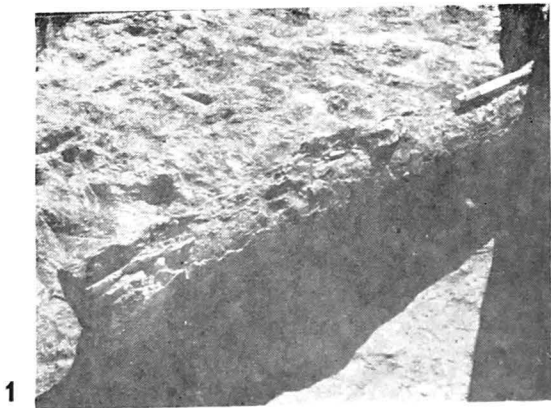

5

Pl. XVIII – VILLA DE LA NICULIȚEL – Peristilul

Pl. XIX – CISTERNE ROMANE ÎN INTERIORUL FERMEI DE LA NICULIȚEL:
1-2) CISTERNA F; 3-4) CISTERNA E

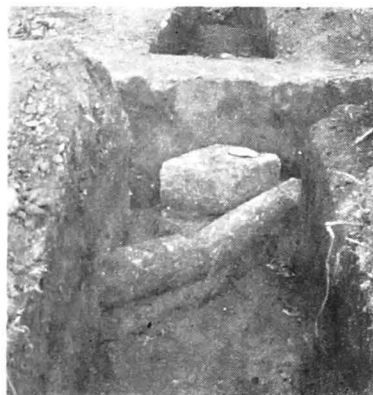
1

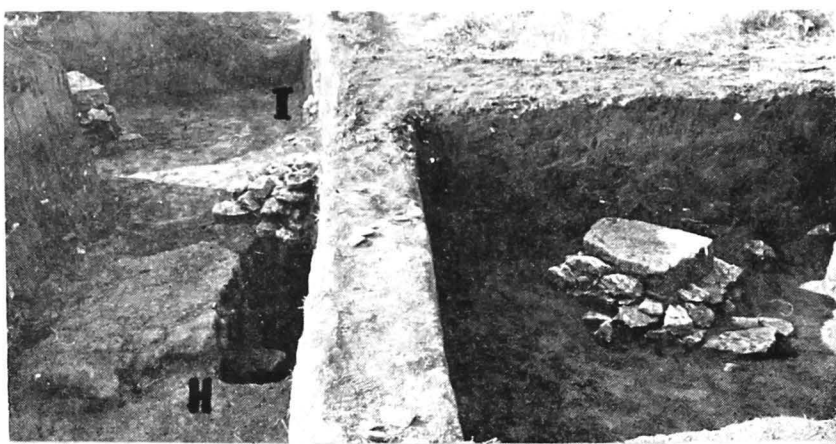
2

3

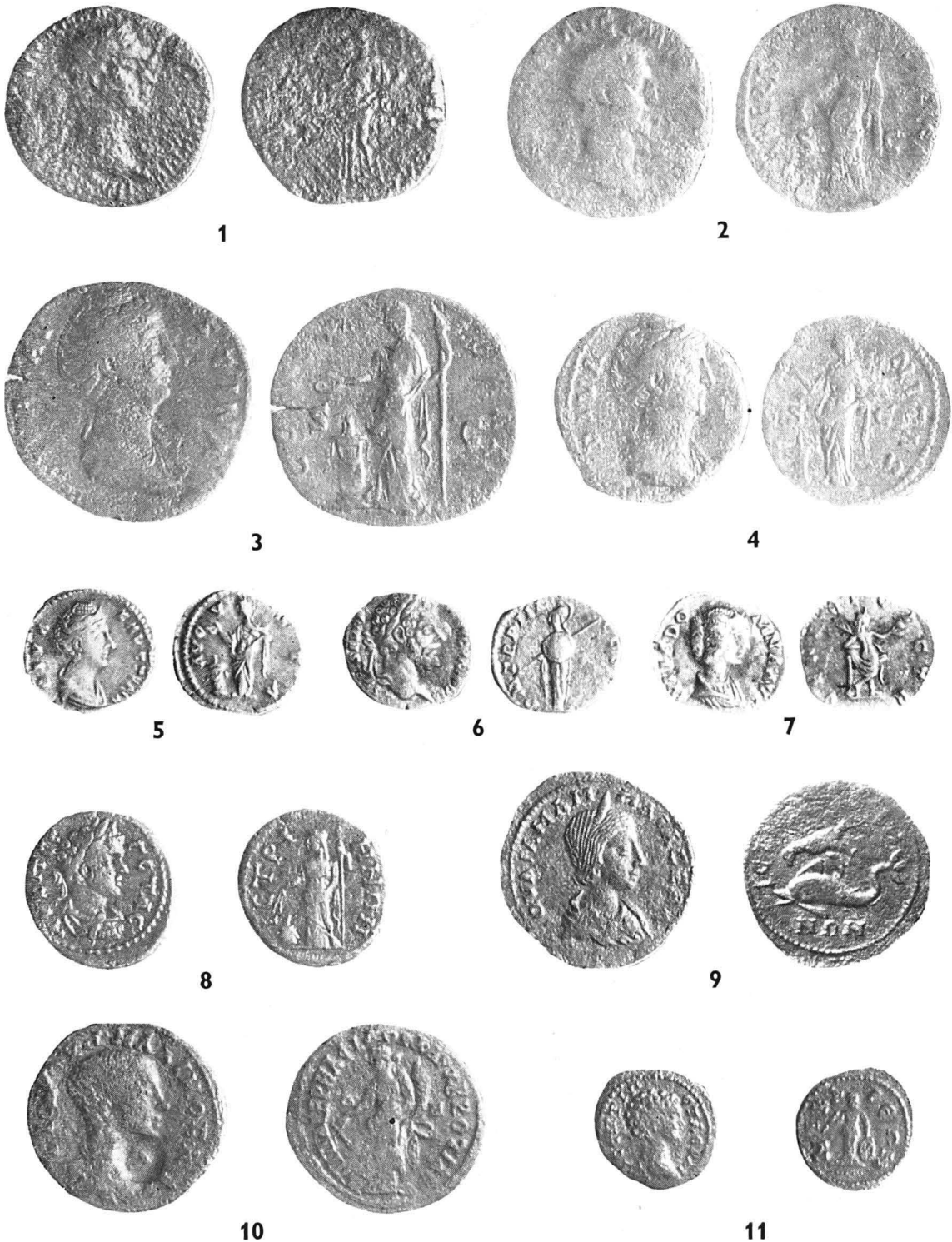

4

5

PI. XX – VILLA DE LA NICULIȚEL – ELEMENTE DE CONSTRUCȚIE

Pl. XXI – MONEDE ROMANE DESCOPERITE ÎN VILLA DE LA NICULITEL: 1) DOMITIAN; 2) ANTONINUS PIUS; 3 – 5) DIVA FAUSTINA; 6) SEPTIMIUS SEVERUS; 7) IULIA DOMNA; 9) IULIA MAMMAEA; 10) FILIPUS JR.; 11) GETA; 8) GETA (villa Capaclia)

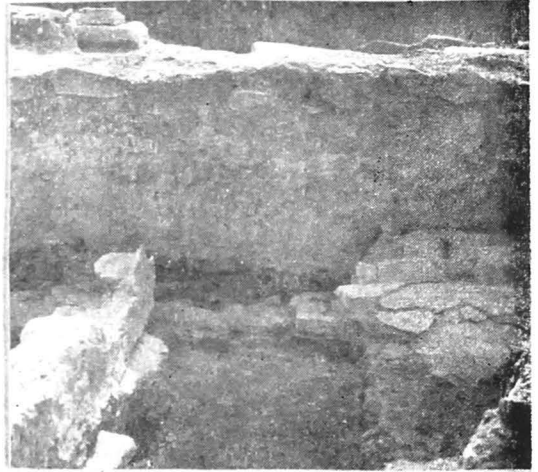
1

2

3

4

5

6

Pl. XXII – ASPECTE DIN VILLA DE LA HORIA ÎN TIMPUL CERCETĂRILOR:
1) LOCUL DE AMPLASARE; 2) GURA PREAMURNIUM-ULUI; 3) BAZINE DE BAIE;
5) PUȚ ROMAN; 6) GROAPĂ DE STINS VAR; 4) INTERIOR CUBICULUM

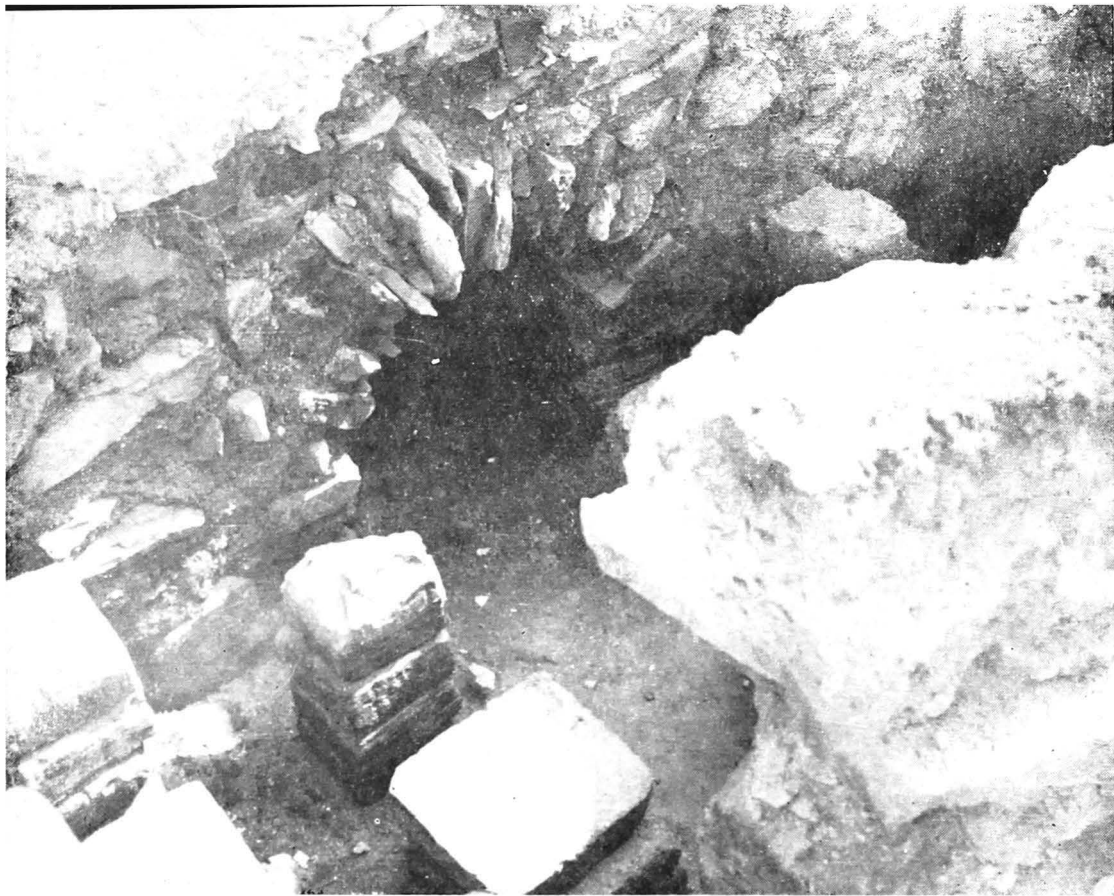
1

Pl. XXIII – ASPECTE DIN VILLA DE LA HORIA: – INTERIOR K;

2

1

Pl. XXIV – SECȚIUNE PRIN HYPOCAUSTUM

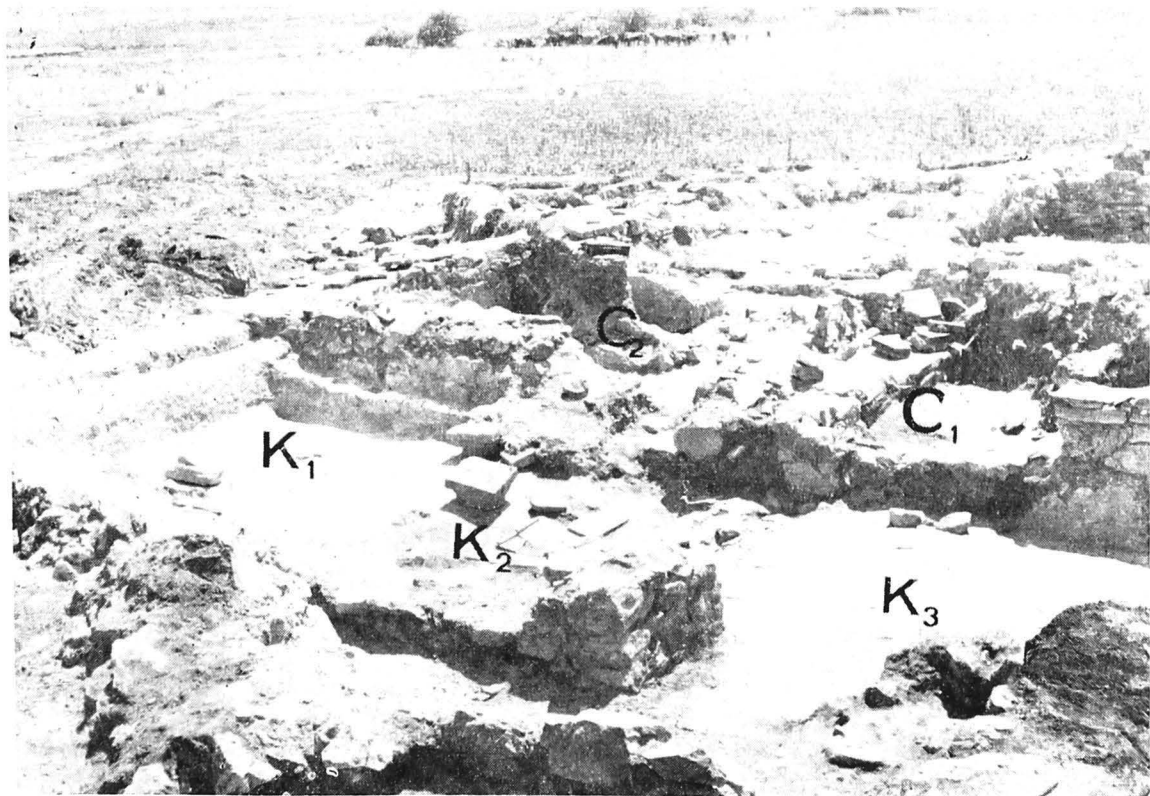
2

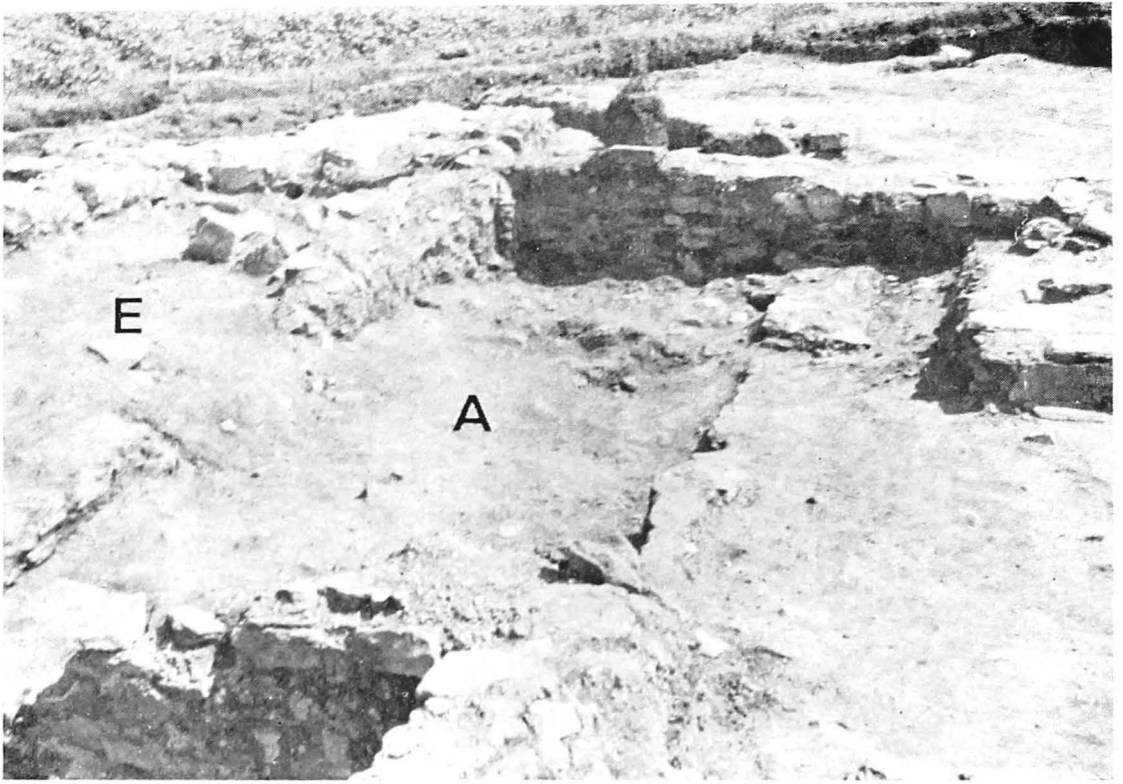

Pl. XXV – ASPECTE DIN INTERIORUL VILLA-EI DE LA HORIA

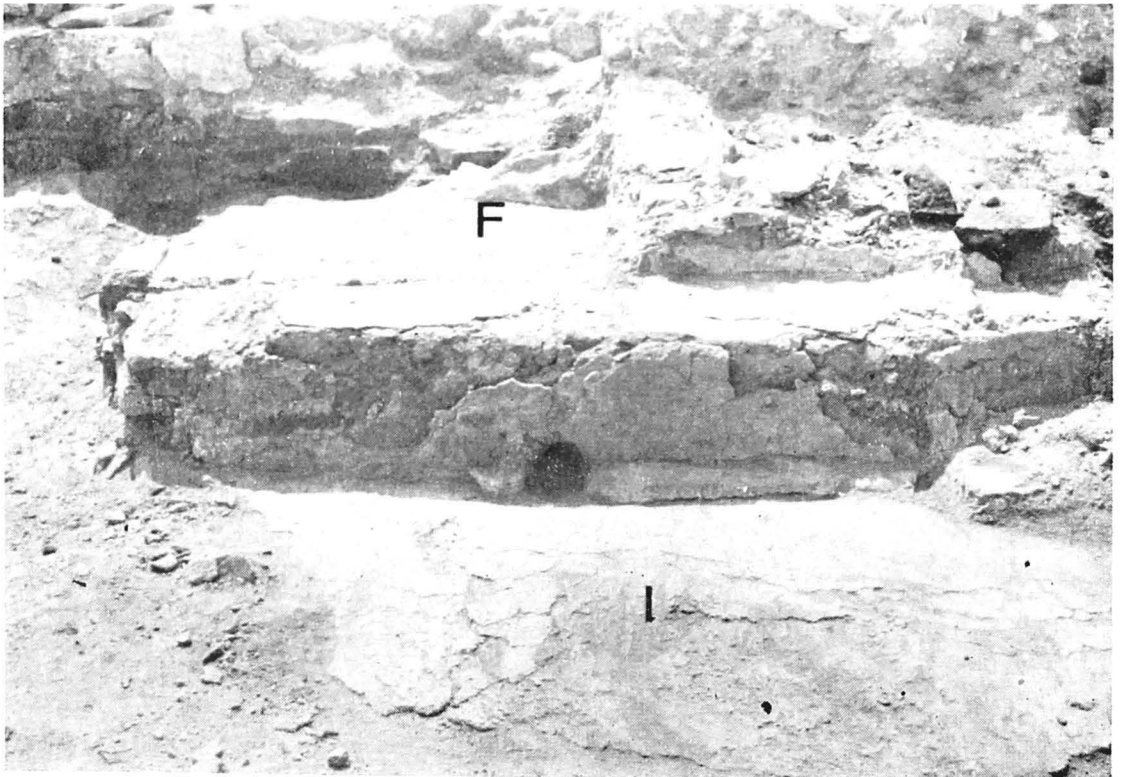
1
2

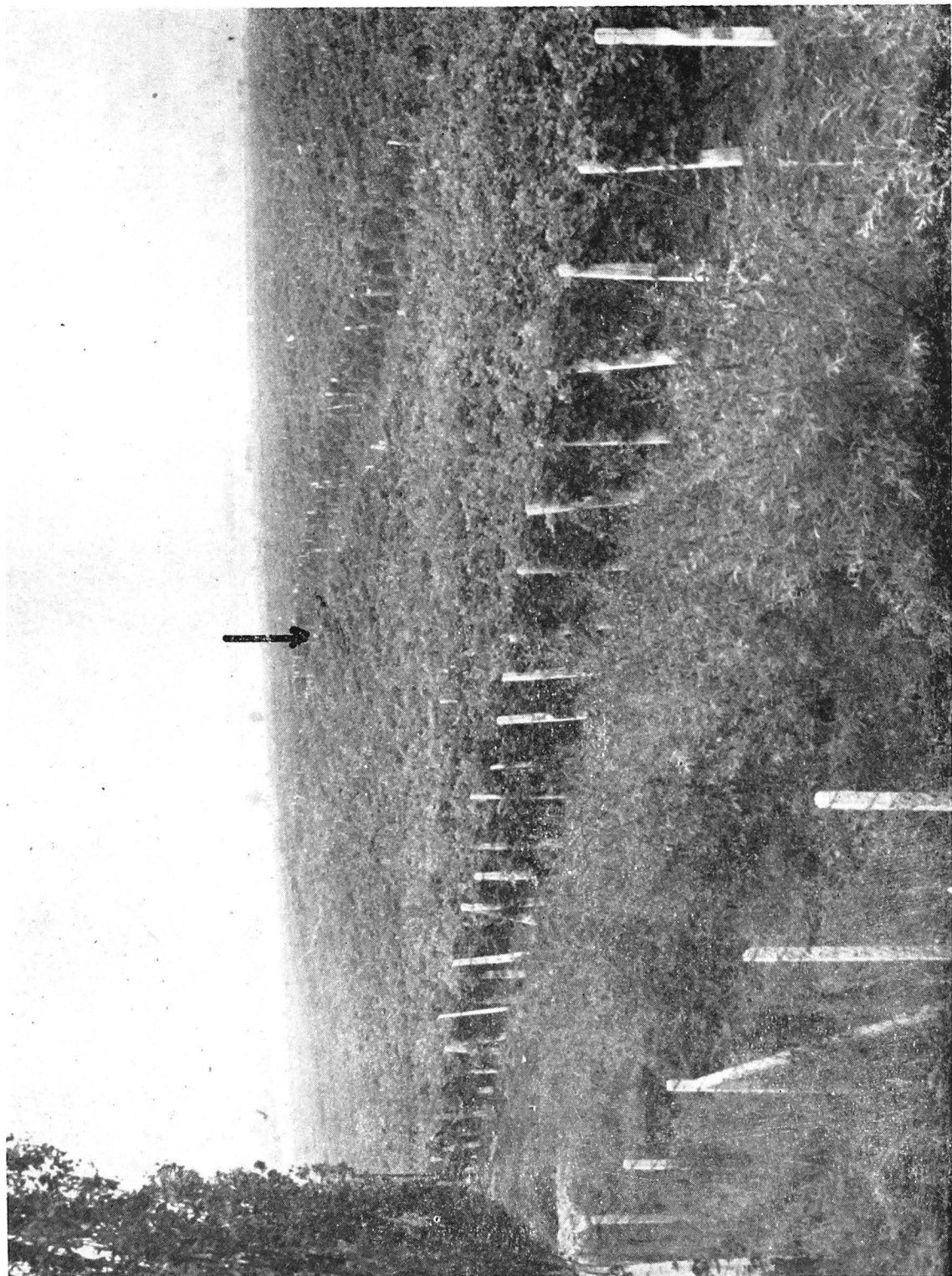

Pl. XXVI – HORIA – ASPECTE DIN ZONA BALNEUM

1
2

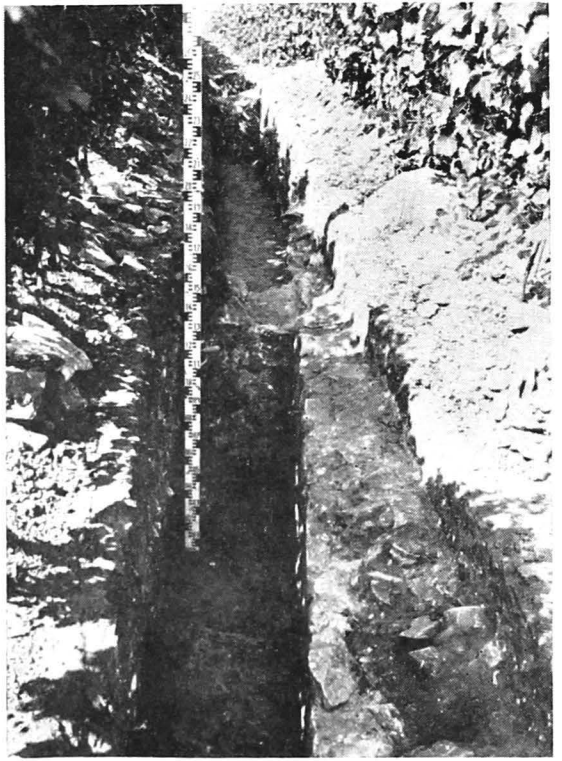

Pl. XXVII – FERMA ROMANĂ TÎRZIE DE LA SARICA (– LOCUL DE AMPLASARE)

1

2

3

Pl. XXVII – CLĂDIRA FERMEI DIN
/1 – 3 SARICA – „LA POMĂȘITA”
(aspecte de șantier)

1

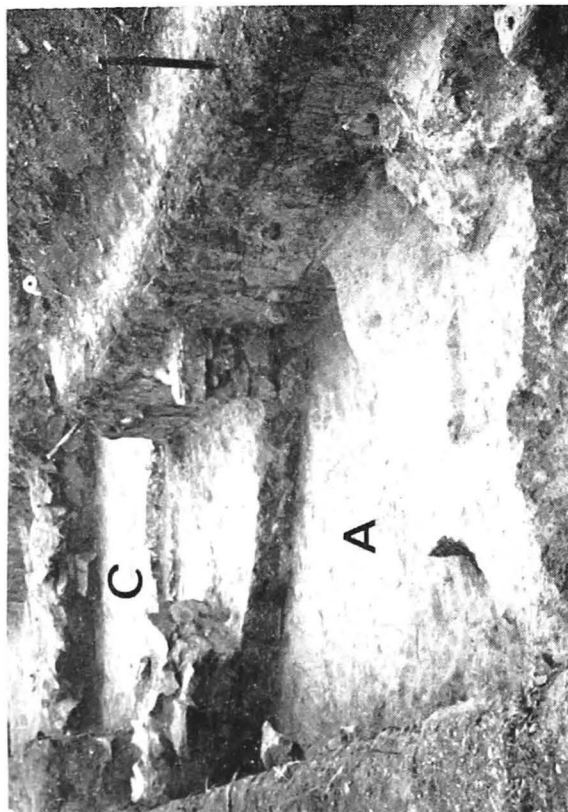
2

Pl. XXVIII – CLĂDIREA PRINCIPALĂ A FERMEI ROMANE TÎRZII DE LÎNGĂ
TELIȚA (p. „La pod”)

2

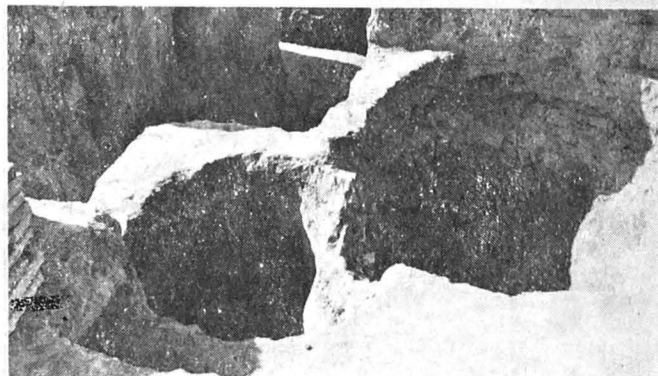
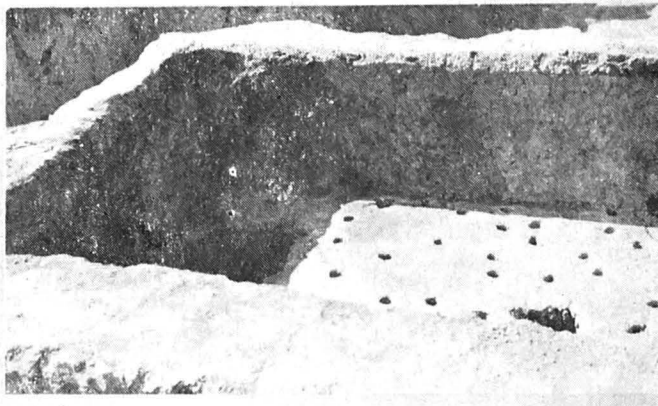
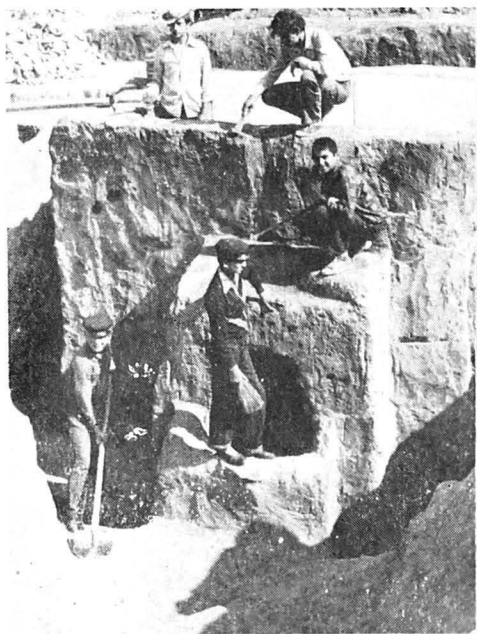

3

1

Pl. XXIX – ASPECTE DIN FERMA DE LA TELIȚA „LA POD” ÎN TIMPUL SĂPĂ-
TURILOR: 1) COLȚUL DE SV AL PAVILIONULUI CENTRAL; 2) CUPTOR MENAJER;
3) INTRARE ÎN MAREA ÎNCĂPERE CENTRALĂ (A)

Pl. XXX – INSTALAȚIE DE ARS CERAMICĂ, DESCOPERITĂ ÎN FERMA DE LA TELIȚA – „LA POD” (sec. IV e.n.): 3) GURA PRAEFURNIUM-ULUI; 4) CAMERA DE ARDERE; 5) DEPOZITUL NR. 2 DE PROIECTILE CERAMICE.

1

2

Pl. XXXI – COLȚUL DE SE AL CLĂDIRII PRINCIPALE A FERMEI ROMANE
TÎRZII DE LA TELIȚA – „LA POD”

1

2

3

4

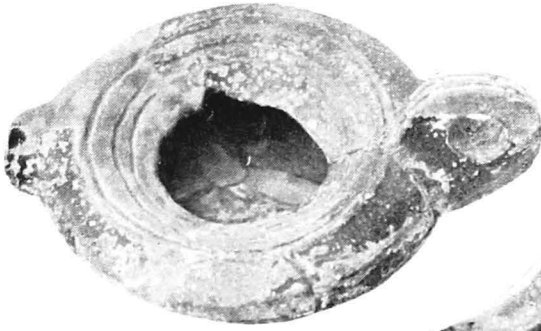
5

6

Pl. XXXII—MONEDE ROMANE (sec. III—IV e.n.) DESCOPERITE LA TELITA: 1) SEVERUS ALEXANDER („Izv. Maicilor”); 2) MAXENTIUS; 3) CONSTANTIVS II; 4—5) VALENS; 6) IULIAN FILOZOFUL („La pod”)

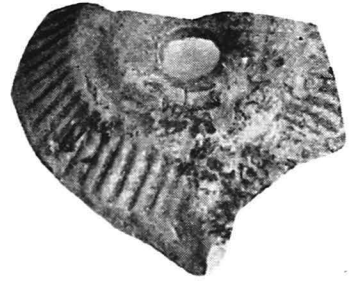
1

2

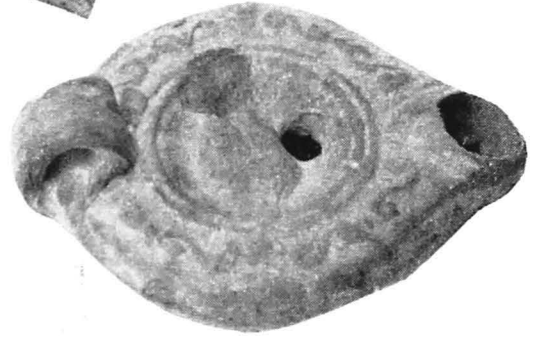
3

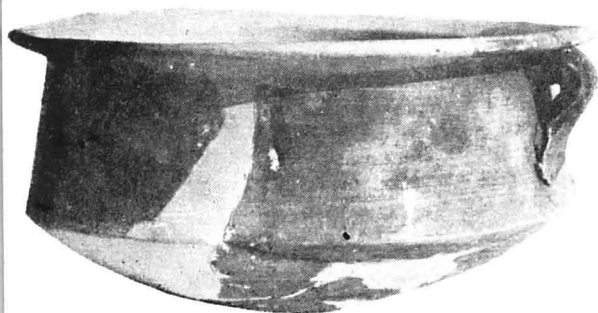
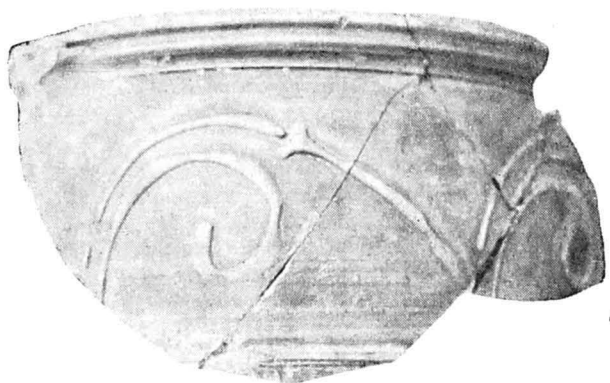
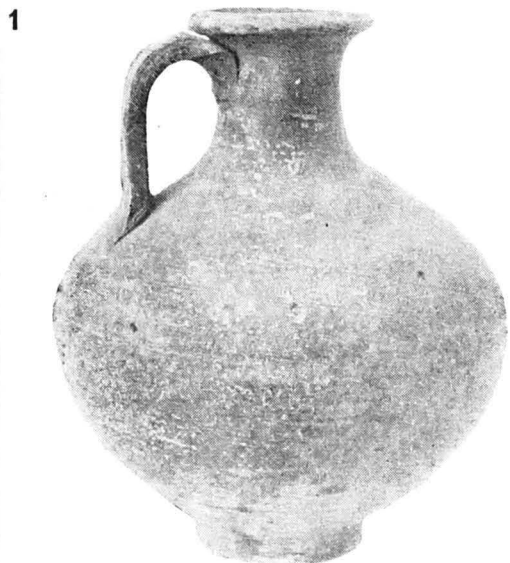
4

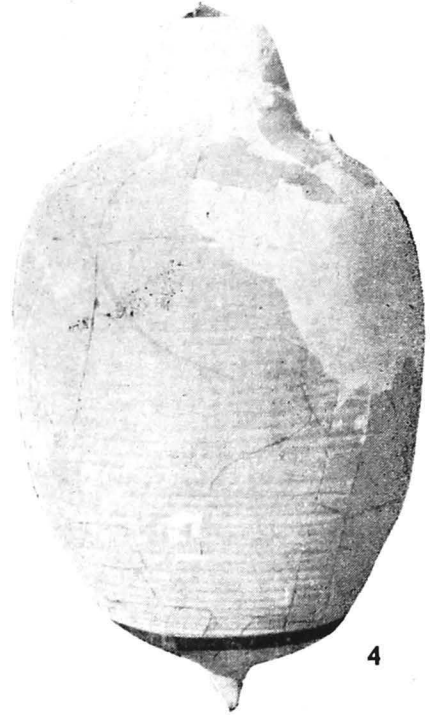
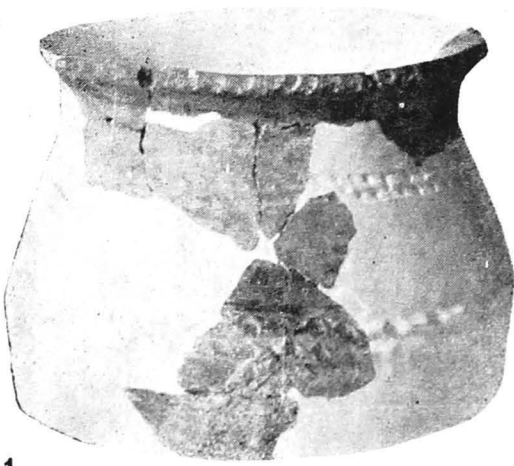
5

Pl. XXXIII – OPAIȚE CERAMICE ROMANE DESCOPERITE LA HORIA (1)
ȘI NICULIȚEL (2 – 5)

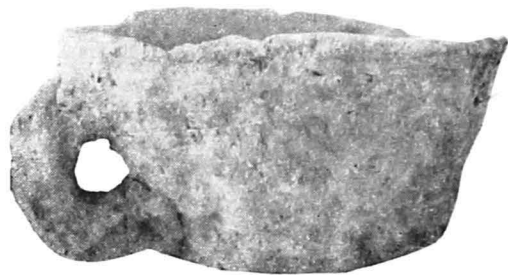
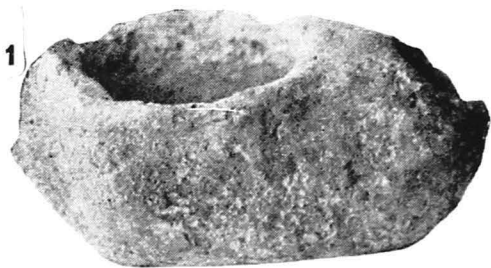
Pl. XXXIV – CERAMICĂ ROMANĂ PROVENITĂ DIN FERMA DE LA NICULIȚEL
(1, 3–5) ȘI HORIA (2, 6) – sec. II–III e.n.

Pl. XXXV – CERAMICĂ DE EPOCĂ ROMANĂ DESCOPERITĂ ÎN FERMA DE LA HORIA (sec. II–III e.n.)

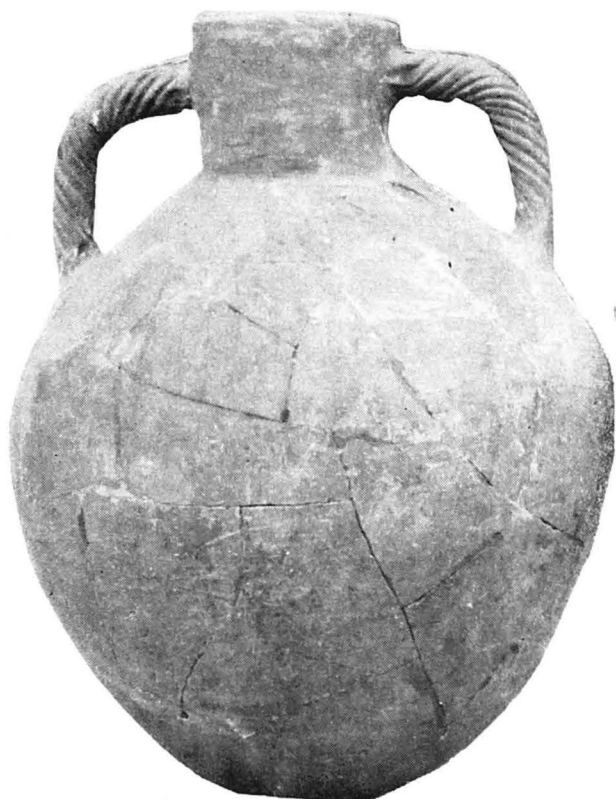
Pl. XXXVI – CERAMICĂ DE TRADIȚIE GETO-DACICĂ (Horia, sec. II–III e.n.)

Pl. XXXVII – CĂȚUI GETO-DACICE DESCOPERITE ÎN FERMA DE LA HORIA (sec. II–III e.n.)

1

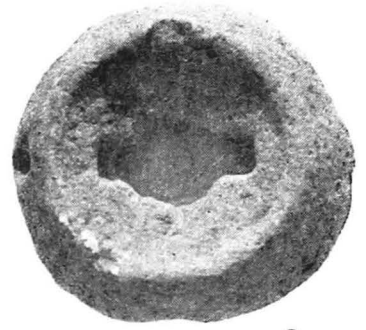
2

Pl. XXXVIII – AMFORE ROMANE PROVENITE DIN FERMELE DE LA CAPACLIA
(1 – sec. II–III e.n.) ȘI SARICA (2 – sec. IV e.n.)

1

2

3

4

5

6

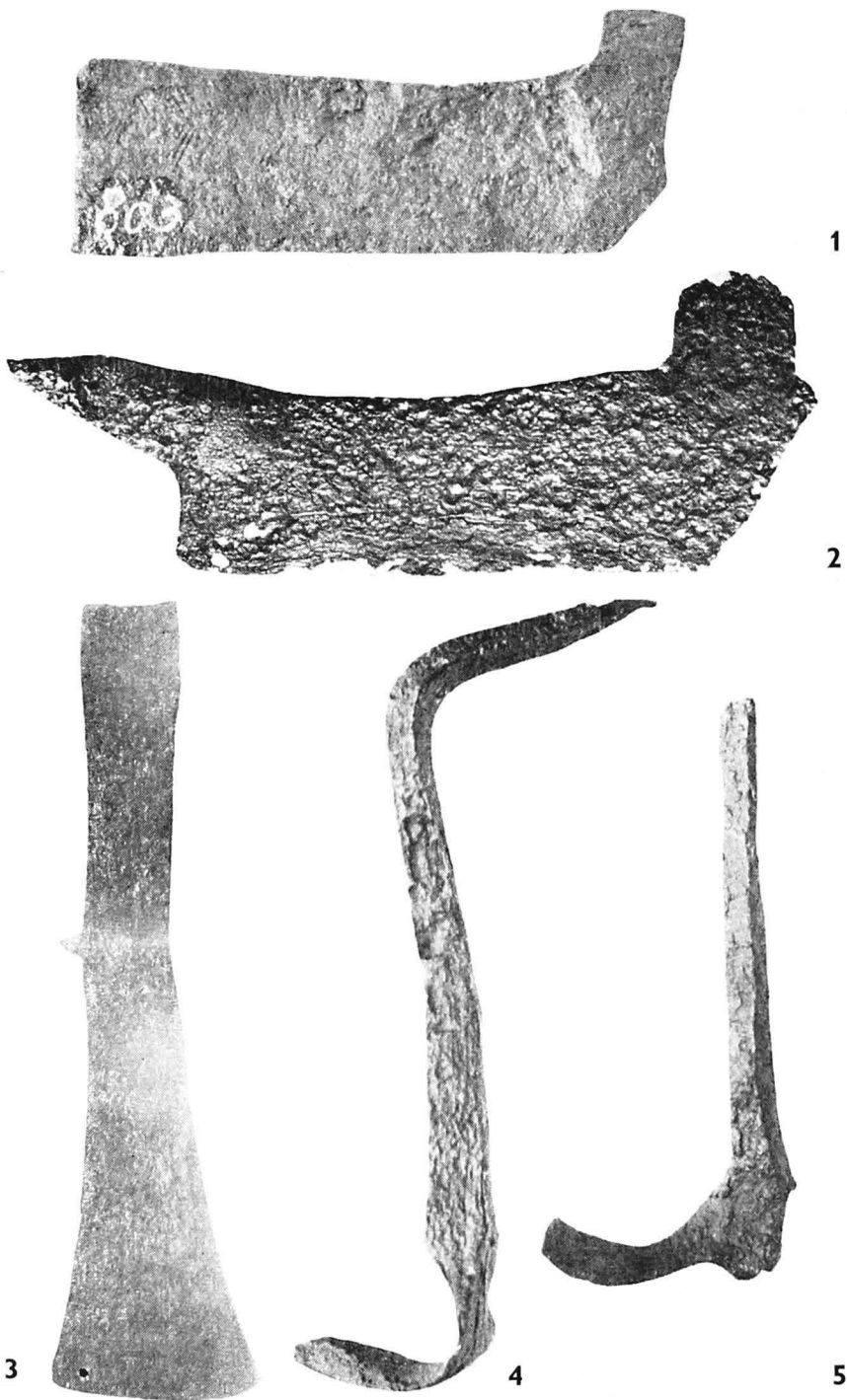
7

8

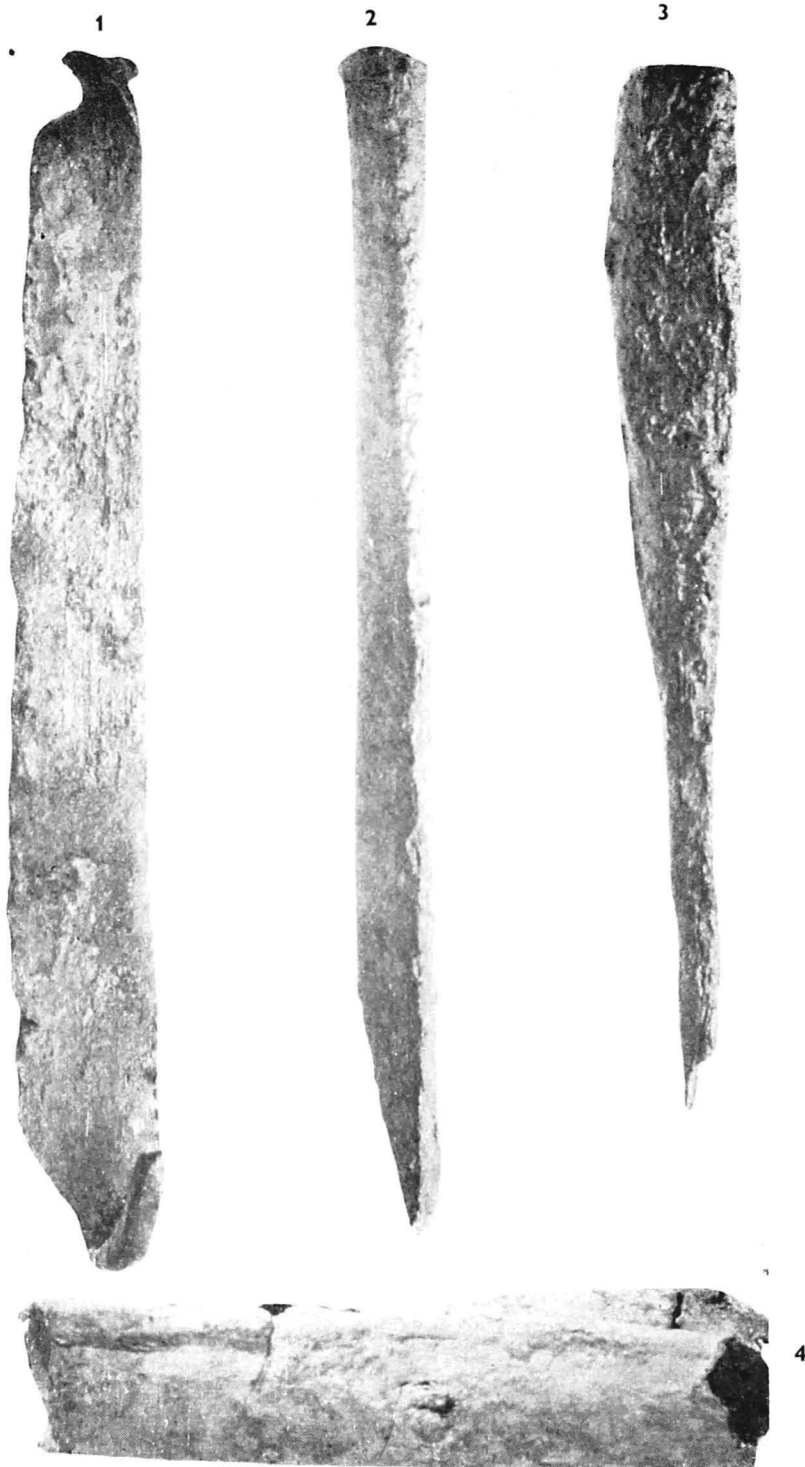

9

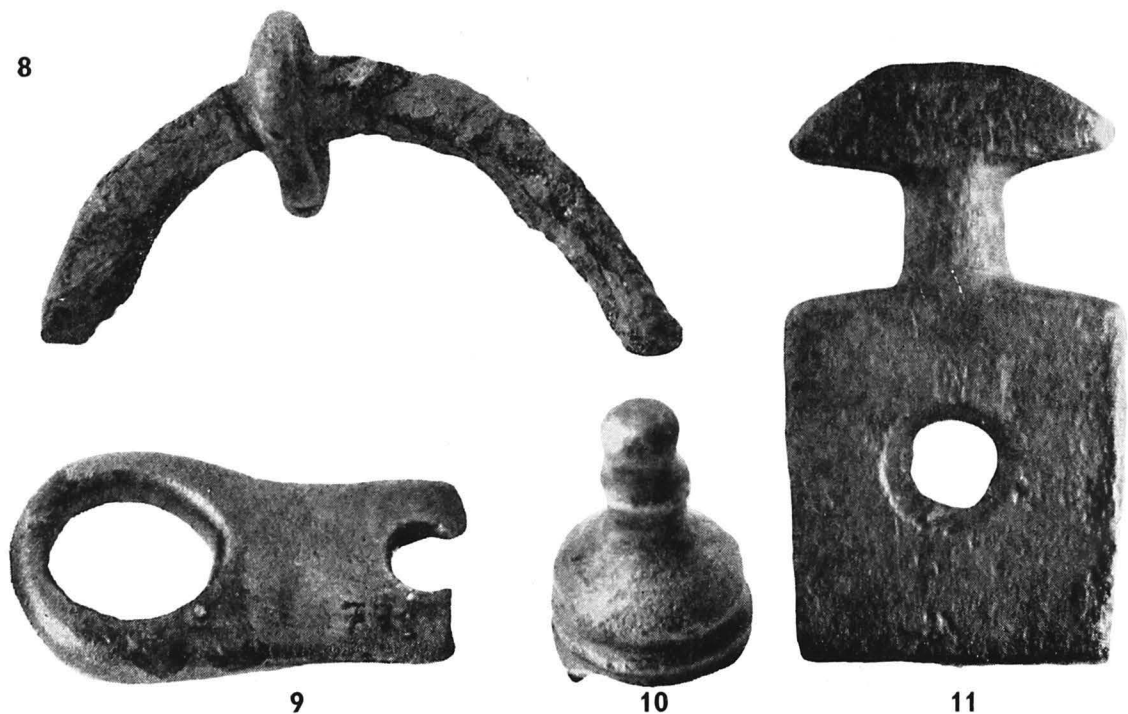
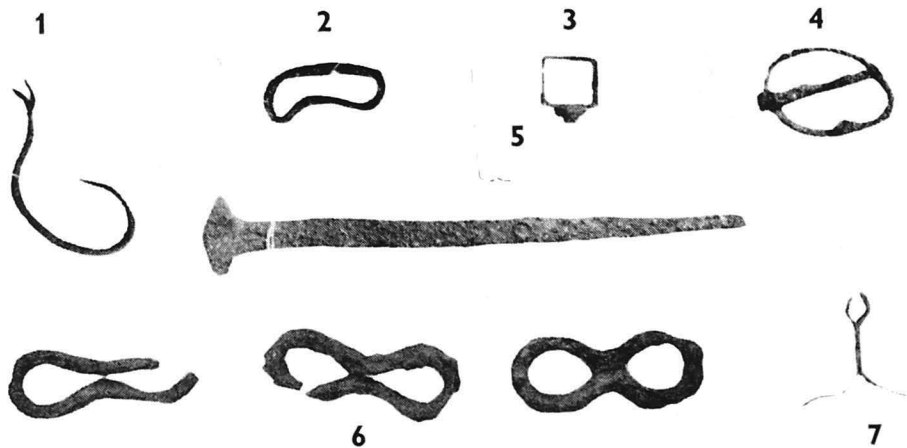

Pl. XXXIX – UNELTE ȘI USTENSILE PENTRU PRELUCRAREA LEMNULUI (Telița, sec. IV e.n.)

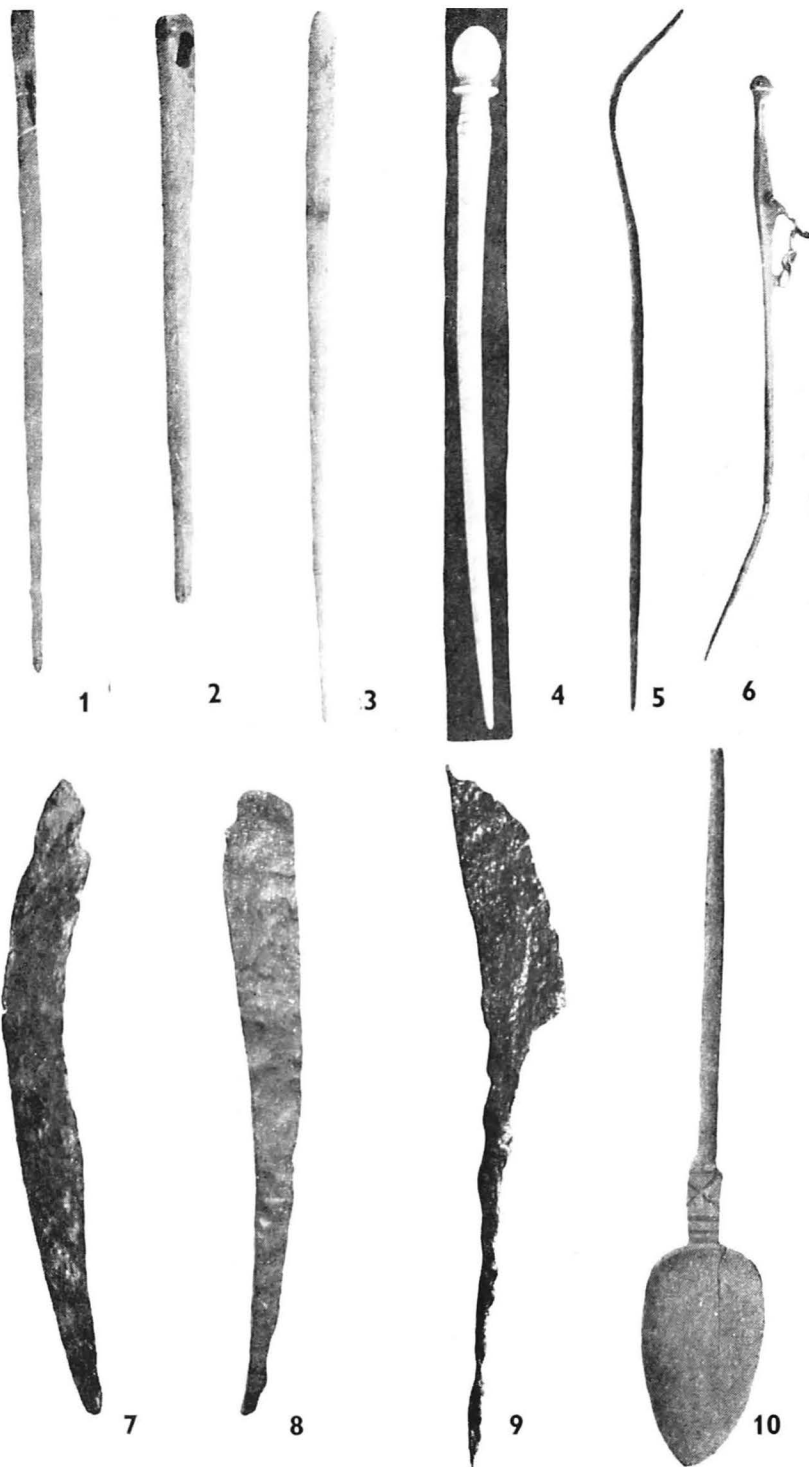
◀ Pl. XL – UNELTE AGRICOLE DESCOPERITE ÎN FERMELE ROMANE DE LA NICULIȚEL (1) și HORIA (2 – rișnițe; 8, 9 – fiare de plug); NICULIȚEL (3 – lamă de cosor; 6 – cuțit de vie; 7 – dinte de furcă); TELIȚA (4 – cosor; 5 – seceră)

Pl. XLI – UNELTE: 1) TINDECHE PENTRU RĂZBOIUL DE ȚESUT (Horia, sec. II – III e.n. – bronz); 2) DĂLTIȚĂ-SPIȚ (Telita, sec. IV e.n. – fier); 3) DORN (Telita, sec. IV e.n. – fier); 4) FRAGMENT CONDUCTĂ DE CANALIZARE (Horia sec. II e.n. – plumb)

Pl. XLII—PIESE METALICE DE HARNASAMENT: (1—5 și 7 — *Telița*, sec. IV e.n. ; 6, 8—10 — *Niculițel*, sec. II—III e.n. ; 11 — „*Izv. Maicilor*”)

Pl. XLIII – USTENSILE DIN OS ȘI METAL PROVENITE DIN FERMELE DIN NORDUL DOBROGEI (1, 2 – Horia ; 3, 5, 6, 10 – Niculițel ; 8 – Capaclia ; 4 – Telița – „Izv. Maicilor” ; 7, 9 – Telița, „La pod”)

1

2

3

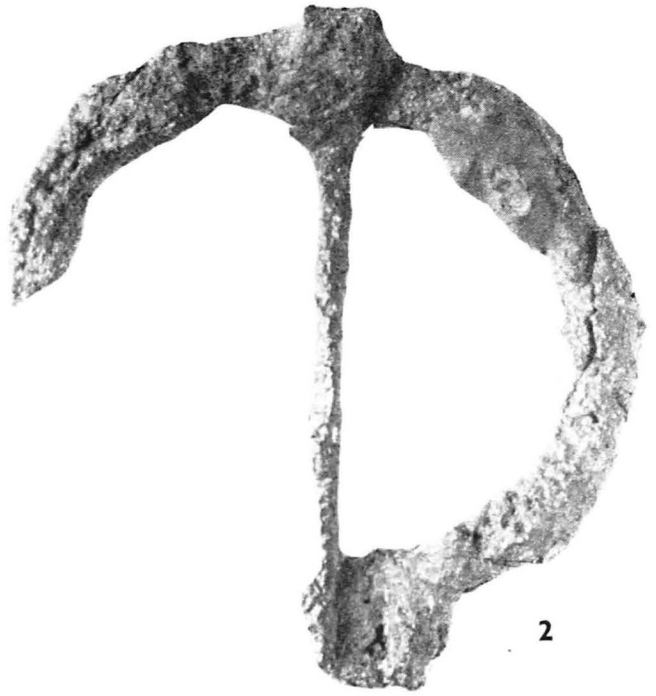

4

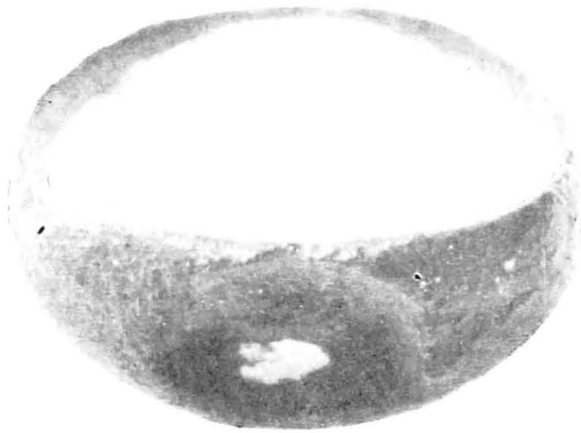
Pl. XLIV. — ARME DESCOPERITE ÎN FERMA DE LA TELIȚA, — „LA POD” (sec. IV e.n.); 4: CĂLCÎI DE LANCE (Niculițel, sec. III e.n.)

1

2

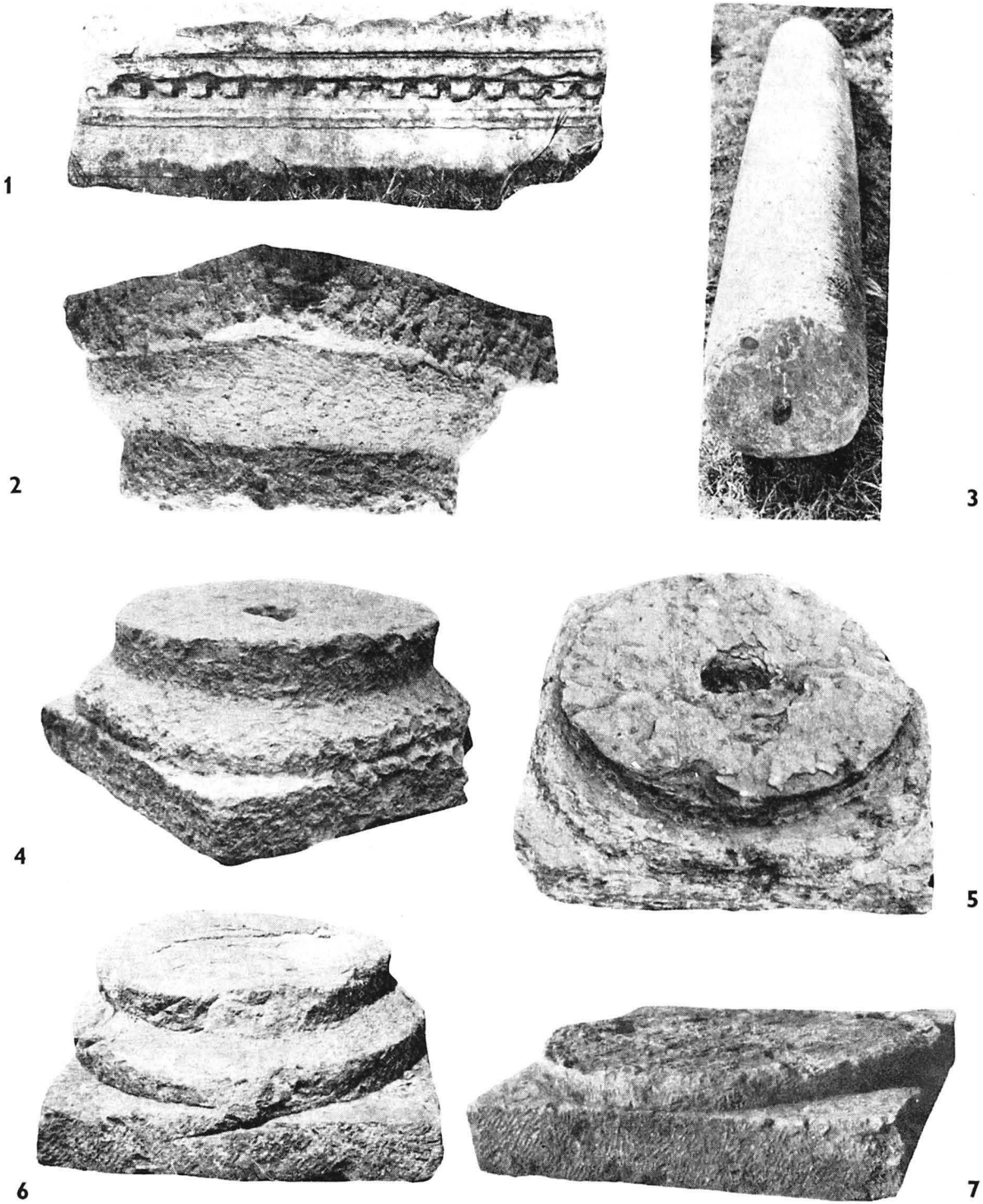

3

4

Pl. XLV – PIESE VESTIMENTARE ȘI DE PODOABĂ: 1) LIMBĂ DE CATARAMĂ (Niculițel, sec. II–III e.n. – bronz); 2) CATARAMĂ (Telița – „Izv. Maicilor”, sec. III e.n. – fier); 3, 4) INEL (fier) ȘI FRAGMENT BRĂȚARĂ (argint) – NICULIȚEL, SEC. II–III E.N.

Pl. XLVI – PIESE ARHITECTONICE PROVENITE DIN VILLAE RUSTICAE: 1, 3 (Casimcea); 2, 4, 5 (Horia); 6, 7 (Niculițel)

•

ÎNTRERINDERA POLIGRAFICĂ « ARTA GRAFICĂ »

